This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~I Nath 86[illegible]~~
KG67

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET DOOR

Dr. P. BLEEKER.

NIEUWE SERIE.

4de Jaargang.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1866.

P Neth 367.3

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Zevende aflevering.

Bladz.

Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java.

XXIV. Het landelijk stelsel van 1836—1840 1

I. Opname in Cheribon, Tagal en Pekalongan, door den assistent-resident P. H. Clignett 1

Pekalongan 2

Tagal 9

Cheribon 12

Ontwerp van wijziging van het landelijk stelsel 15

Vergelijkende staat van de resultaten der opgemeten dessa's 19

II. Voorgenomen verhooging der landrenten 20

III. Hoofdelijke uitbetaling van het loon voor kultuurdiensten; geen verrekening met landrenten 24

IV. Verschillende mededeelingen 32

1. Penatoes in Kadoe en aanslag der landrenten aldaar . . 32
2. Periodieke opgaven van de landelijke inkomsten 36
3. Belasting op het bedrijf in de residentie Madioen . . . 36
4. Voorgenomen herziening van het in de residentiën Kediri en Madioen werkende stelsel 37
5. Afschrijving van landrenten 39
6. Stelsel in Dayoeloehoer, in de residentie Banjoemas . . 40
7. Heerediensten 40
8. Algemeene regeling der heerediensten 41
9. Heerediensten voor de vestingwerken 43
10. Dorpsbesturen en grondbezit in Cheribon 45
11. Verkiezing van dessahoofden 47
12. Kollekteloon aan dessahoofden 47
13. Onderkollekteurs 48
14. Rijstkultuur 48
15. Begrooting der kultures. 48
16. Katoenteelt 48

Bladz.
17. Gronden voor de koffikultuur. 49
Indisch Genootschap. Algemeene vergadering van 27 Maart 1866 . . 52
Tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen. — - Sumatra 52
De bevolkingsdichtheid van Java en Madura op het einde van 1863 . 79

Achtste en Negende aflevering.

Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java.
XXV. Het landelijk stelsel van 1840—1845 81
I. Hooge regeering 81
II. Memorie door J. I. Van Sevenhoven aan den koning ingediend, betreffende den verkoop van erven aan de Javanen . . . 82
III. Regeling der heerediensten 93
IV. Volksverloop uit de residentie Japara. 103
V. Grond-eigendom en grond-bezit op Java 111
VI. Opvoering der landrenten. Meting der belastbare velden. . 145
VII. Mislukking van het rijstgewas in 1844 148
VIII. Hoe kan de bevolking van Java, tot het verrichten van arbeid voor het goevernement gedwongen worden? 153
IX. Verschillende mededeelingen 157
Indisch Genootschap. — Algemeene vergadering van 13 April 1866. Voortzetting der beraadslaging over den tegenwoordigen toestand en ontwikkeling der buitenbezittingen. — Borneo. 167
Aanteekeningen nopens de bevolking enz. van Nederlandsch Indië ter gelegenheid van de bespreking der Buitenbezittingen. 204
Vorkommen und Gewinnung des Goldes auf der Insel Borneo door J. H. Kloos 207
Aanteekeningen gehouden op eene reis op de Solosche rivier van Soerakarta naar Soerabaya 217
Over de kwijting der landrenten in arbeid en in geld door J. J. Hasselman 224

Tiende aflevering.

Het rijk van Koetei op de oostkust van Borneo, in het jaar 1853 door J. Zwager 231
Indisch Genootschap. — Algemeene vergadering van 29 Mei 1866. Verslag van het bestuur over de werkzaamheden en den staat van het Genootschap in 1865—1866. — Verkiezing van bestuursleden. — Verkiezing van een voorzitter 267
Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java.
XXVI. Voorgenomen herziening van het landelijk stelsel, onder den goeverneur-generaal Merkus. 1844. 274
I. Memorie, door den direkteur der kultures G. L. Baud, ingediend aan den goeverneur-generaal Merkus 274

Bladz.

II. Missive van den goeverneur-generaal Merkus aan den raad van Indië 282
III. Besluit van den goeverneur-generaal Merkus 291
IV. Cirkulaire van den goeverneur-generaal Merkus aan de gewestelijke besturen op Java 293
Verslag van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land-, en volkenkunde van Nederlandsch Indië, uitgebracht in de algemeene vergadering van 26 Maart 1866 303

Elfde aflevering.

De kapitulatie te Soerabaya gesloten in 1807 met den admiraal Pellew, door D. T. Van Alphen 313
Statistiek der bevolking van het goevernement van Java's noordoostkust in het jaar 1802, door Bl. 325
Het stelsel der landelijke inkomsten op Java beschouwd in zijne werking en toepassing, door Van Noord Borski 339
Schets van Kesam, Semendo, Makakau en Blalau, door J. S. G. Gramberg 361
Mededeelingen en berichten 378
Een woord over Sumatra. 378

Twaalfde aflevering.

De herziening van het landelijk stelsel en de duurzame regeling van de belasting op de onbebouwde eigendommen op Java, door H. A. Van der Poel 381
De hervorming van het landelijk stelsel op Java, door S. D. Schiff . 432
Over de dichtheid der bevolking in de residentie Krawang, door C. . 457
Indisch Genootschap 459
Algemeene vergadering van 2 November 1866.
Verkiezing van Bestuursleden. — De diensten der bevolking ten behoeve van de Inlandsche hoofden in Nederlandsch Indië 460
Levensbericht van H. C. Bekking 479

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA

XXIV.

HET LANDELIJK STELSEL VAN 1836 TOT 1840.

Ten einde aan onzen arbeid geen al te grooten omvang te geven, moeten wij, voor hetgeen nu volgen zal, ons meer uitsluitend tot het landelijk stelsel beperken.

Tot regt begrip van dat stelsel was het noodig, de wording en eerste ontwikkeling van het kultuurstelsel in de bijzonderheden uiteen te zetten. Nu wij dit gedaan hebben, kunnen we ons voor den vervolge bepalen, tot het aanstippen van de meest merkwaardige voorvallen met betrekking tot de kultures, die tot ons onderwerp in onmiddellijk verband staan. Het zal overigens, uit de nader door ons mede te deelen officiëele dokumenten, voldoende blijken, dat het landelijk stelsel onmogelijk kan besproken worden, met geheele terzijdestelling van hetgeen ten aanzien van het kultuurstelsel plaats had. Wij zullen echter, ten aanzien van het laatste, voortaan zoo beknopt zijn, als mogelijk is.

I. *Opnamen in Cheribon, Tagal en Pekalongan, door den assistent-resident P. F. Clignett.*

Wij hebben in § X van het vijftiende hoofdstuk, (*) de resolutiën en de instruktie medegedeeld, betrekkelijk de aan den assistent-resident Clignett opgedragen kommissie tot het doen van opnamen in de residentiën Cheribon,

(*) Zie tweede deel, pag. 754—761.

Tagal en Pekalongan, ten einde daardoor te kunnen komen tot de bepaling van een billijken maatstaf voor de heffing der landrenten op Java.

Genoemde ambtenaar bragt het navolgend verslag uit van zijne verrigtingen en bevindingen.

Pekalongan, 13 November 1836.

Bij resolutie van zijne excellentie den gouverneur-generaal in rade, van den 16en April 1836 no. 1, is aan mij eene kommissie opgedragen, hoofdzakelijk ten doel hebbende, om te onderzoeken in hoever het mogelijk kan zijn, om voor het thans vigerend landelijk stelsel eenige veranderingen, dan wel vaste bepalingen daar te stellen, ten einde de inkomsten welke het gouvernement uit deze belangrijke hulpbron put, op een meer eenparigen voet te brengen, en hierdoor, aan de bevolking zoowel als aan het gouvernement zelf, een meer zekeren waarborg te geven voor de instandhouding der verpligtingen welke van weerszijden bestaan.

Het is niet dan met huivering dat ik deze gewigtige kommissie heb aangevangen, en alleen het bewustzijn, dat het gouvernement den omvang der taak welke mij is opgedragen ten volle beseft, heeft mij doen besluiten om, met vertrouwen op toegevendheid, de moeijelijkheden welke mij wachtten te gemoet te gaan, zonder mij te bekommeren over het gewaagde, dat voor mijn volgende loopbaan, in de resultaten mijner werkzaamheden mogelijk kan liggen opgesloten.

De beoordeeling van mijn werk, zal ongetwijfeld aan zoo vele gevoelens worden onderworpen, welke meest alle van elkander verschillen, dat het niet kan missen of velen zullen mijne zwakke pogingen berispen, en misschien beweren dat ik de zaken uit een verkeerd oogpunt heb ingezien.

Dan hoe uiteenloopend die gevoelens ook mogen zijn, en hoezeer men meer zou kunnen verlangen van eene zaak, welke een zoo ruim veld van navorschingen oplevert, zoo hoop ik niettemin, dat men in den loop van dit verslag zal ontwaren, dat ik den wensch, om tot een goed doel te geraken, niet uit het oog verloren heb.

Met deze weinige woorden vermeen ik genoeg van mijne denkwijze te hebben aan den dag gelegd. Ik zal mij daarbij dan ook niet langer ophouden, en overgaan tot het werk zelf.

Ik zal trachten zooveel mogelijk de drie residentiën, welke aan mijn onderzoek zijn onderworpen geweest, eerst elk afzonderlijk te behandelen, daarna deze residentiën onderling te vergelijken, en eindelijk die veranderingen op te sommen, welke ik, op grond der genomen proeven en bevonden resultaten, vermeen dat in het algemeen belang zouden kunnen worden in het werk gesteld.

Pekalongan. Het landelijk stelsel hetwelk in deze residentie werkt, rust op de oude bepalingen die door het gouvernement zijn daargesteld, namelijk: dat, bij wijze van overeenkomst met de dessahoofden en oudsten van het volk, de schatting, welke elke dessa aan het gouvernement redelijk kan opbrengen, wordt vastgesteld en door de hoofden wordt geïnd. Deze schatting bepaalt zich, naar de uitgestrektheid der sawa's welke tot elke dessa behoo-

ren, naar de vruchtbaarheid van die sawa's, en naar de hulpmiddelen van bestaan, welke de bewoners bovendien nog bezitten.

De wijze waarop die overeenkomst, welke men aanslag der landrenten noemt, plaats heeft, is als volgt:

De sawa's zijn, min of meer naauwkeurig, opgemeten en in drie klassen verdeeld, bekend onder den naam van eerste, tweede en derde soort velden

Wanneer het gewas te velde staat, wordt het zooveel mogelijk door den kontroleur der afdeeling, het distriktshoofd, de dessahoofden en de eigenaars der velden, voorloopig als gewas 1e, 2e of 3e soort, naar gelang van omstandigheden, getakseerd.

Bij deze voorloopige taksatie gaat men meer af op den staat van het gewas zelf, dan wel op de klassifikatie der velden, want het gebeurt niet zelden, dat het gewas op gronden 1e soort geplant, minder goed slaagt dan op die van de 2e of 3e soort.

Om het gewas met meer zekerheid te kunnen takseren, laat men, naarmate men zulks noodig oordeelt, op verschillende plaatsen een klein gedeelte padi snijden, en neemt die opbrengst tot maatstaf bij het beoordeelen der produktie in het groot.

Gedurende het padi snijden gaat men het produkt nogmaals na, om het te vergelijken met de voorloopige taksatie; waarna de aanslag door den resident, vergezeld van de gekoncerneerde ambtenaren en oudsten van het volk, wordt geregeld en naar billijkheid tot stand gebragt.

Van het gewas 1e soort wordt gewoonlijk *de helft*, van het gewas 2e soort *twee vijfde*, en van het gewas 3e soort *een derde* van het produkt, in geldswaarde berekend, gevorderd.

De aanslag der landrenten hangt dus veel af van de willekeur, of van de opbrengst welke men aan een veld wil toekennen. Neemt men bij voorbeeld aan, dat een bouw sawa 1e soort, 30 pikols padi kan afwerpen, dan moet daarvan 15 pikols aan landrenten worden afgestaan; doch schat men de bouw 1e soort daarentegen op eene mindere produktie, dan is, om diezelfde reden, de landrente ook geringer.

Bij het houden der taksatie en het bepalen van den aanslag, wordt weinig gelet op de ressources welke sommige dessa's zich, boven andere, verschaffen kunnen, althans wanneer die ressources niet zeer in het oog loopende zijn; en zulks is ook niet wel doenlijk, want onder die ressources kan het zoogenaamde tweede gewas de eerste plaats bekleeden. Dit tweede gewas staat, bij het houden van den aanslag nog niet te velde, en men weet alsdan ook nog met geen zekerheid te bepalen, of de inlander zijne velden met een tweede gewas zal beplanten, ja dan neen. En al wist men zulks al eens, zoo kan men op de goede slaging van hetzelve alsdan nog niet afgaan. Alle velden zijn verder ook niet geschikt, om met een tweede gewas beplant te worden, bij voorbeeld: zeer laag liggende gronden droogen in den goeden moesson zóódanig uit, dat zij gedurende dien tijd tot niets te gebruiken zijn. (*)

(*) Wij herinneren hier, dat het tweede gewas vrij moet zijn van belasting. Reeds Daendels had, bij art. 32 der instruktie voor de regenten van Java's noordoostkust,

Daarbij komt nog, dat het aan de onmogelijkheid grenst, om met een klein personeel, in den korten tijd, welke verloopt gedurende het gewas nagenoeg rijp te veld staat en gesneden wordt; den oogst van een groot aantal sawavelden met eenige juistheid te kunnen nagaan. Wanneer men bedenkt: dat de padi bijna gelijktijdig rijp wordt; dat eene afdeeling tot 20,000 bouws sawa's kan bevatten, en dat die allen in den tijd van 2 à 3 maanden moeten worden opgenomen; dan ligt hierin reeds genoegzaam opgesloten, dat eene juiste kontrole op die wijze onuitvoerbaar is.

Het kan derhalve wel niet anders, dat vele onnaauwkeurigheden begaan worden.

Vooreerst, moet men meesttijds op de opgaven der dessahoofden, zoo als die ontvangen worden, afgaan, en den aanslag van een vorig jaar tot maatstaf nemende, den te doenen aanslag daar min of meer naar regelen. Is het verschil der slaging van het gewas van een vorig, met een daaropvolgend jaar dan niet zeer groot, zoo kan men zich, in de beoordeeling, ligtelijk vergissen, om reden het produkt van een vorig jaar in natura niet meer bestaat, en zulks alleen bij wijze van herinnering met het te veld staande gewas kan vergeleken worden.

Ten tweede lijdt het geen twijfel dat, wanneer men bij een voordeelig jaar de landrenten eenigzins verhoogt, en men die verhooging onder de hoeveelheid dessa's in meening gelijkmatig verdeelt, er zich onder die dessa's altijd eenige zullen bevinden, welker velden niet beter, ja soms minder goed dan een vorig jaar geslaagd zijn, zonder dat zulks daadzakelijk te bewijzen is. Is dan het hoofd van zoodanige dessa een man die de belangen der inwoners behartigt, en de onregtvaardigheden welke men hun (alhoewel onwetend) aandoet zoekt tegen te gaan, dan is het zeker, dat men aan zijne billijke klagten gehoor zal geven. Doch is hij daarentegen een bevreesd mensch, die zich liever eene kleine vermeerdering wil laten welgevallen, dan daarover te redekavelen, te meer nog daar die vermeerdering op hem (persoonlijk) voor slechts een zeer klein gedeelte drukt, dan lijdt hierdoor de gemeene man en betaalt eene hoogere belasting dan zijn nabuur, zonder daarvoor eenig voordeel te genieten.

---

van 27 September 1808, die regenten ten pligt gesteld: „om te zorgen dat, nadat het rijstgewas in is, de velden, op alle daartoe geschikte landen, met aardvruchten worden beplant, waarvan de voordeelen alleen aan den planter zullen verblijven, zonder dat de regenten daarvan iets mogen vorderen." [Zie ons eerste deel, pag. 32.] Ook Raffles wilde, blijkens zijne memorie van 11 Februarij 1814, den tweeden oogst vrij van heffingen laten. [Zie ons eerste deel, pag. 218.] Het hersteld Nederlandsch gezag, het stelsel van minnelijke overeenkomst met de hoofden en oudsten der dessa's aannemende, liet dit punt, bij de Staatsbladen van 1818 no. 14, en 1819 no. 5, in het midden; maar, ofschoon de grondslagen der belasting niet regelende, wordt in die Staatsbladen toch overal gesproken van *het gewas*, en schijnt het dus in de bedoeling te hebben gelegen *één gewas*, *het hoofdgewas*, te belasten. Die onzekerheid bragt er den kollekteur der landelijke inkomsten in Kadoe toe (zie zijne memorie van 12 November 1819, ons tweede deel, pag. 9) om, de tweede gewassen in rekening brengende, voor vier jaren vijf gewassen te belasten, dus voor elk jaar *een en een vierde gewas*. Ofschoon thans nog niet geregeld, worden de tweede gewassen, voor zoover ons bekend is, algemeen niet belast.

Ook spelen bedrog en knevelarij een groote rol in het opgeven en nagaan der landrenten; want, zoo als ik hierboven gezegd heb, doordien de kontroleur en het distriktshoofd in persoon niet alle dessa's kunnen opnemen, moeten zij zulks voor het grootste gedeelte aan kleine hoofden, welke tot dat einde gekommitteerd worden, overlaten. Deze nu laten zich, door geschenken in padi of anderzins, niet zelden overhalen, om de velden als minder goed geslaagd op te geven, dan werkelijk het geval is; terwijl zij dáár, waar hun geen geschenken worden aangeboden of afgestaan, de landrenten zoo al niet trachten te verhoogen, die althans zeker niet zullen zoeken te verminderen.

Ik zou, omtrent de werking van het landelijk stelsel, in meer bijzonderheden kunnen treden, dan daar deze tot de zaak zelve niets afdoen en slechts langwijligheid veroorzaken, zal ik liever overgaan, om de resultaten van mijn onderzoek in deze residentie deswege, te laten volgen.

Uit een vergelijkenden staat, lett. A. (hierachter gevoegd,) blijkt: dat de dessa Bebel was opgegeven voor 64 bouws sawa's, terwijl bij meting 72 bouws bevonden zijn. De processen-verbaal duiden aan, hoeveel de opbrengst padi per bouw van elke soort grond is geweest. Deze opbrengst is met *een vierde* verminderd, voor het verlies bij de indrooging van de padi; hebbende herhaalde proeven doen zien, dat de verhouding van de versch gesneden tot de ingedroogde padi staat, als *vier* tot *drie*.

Naar deze produktie van elke soort grond, heb ik de opbrengst der geheele dessa berekend, en het snijloon daaraf getrokken. Strikt genomen, moest zulks niet geschieden, want over het algemeen kan men zeggen, dat de sawa's door de gezamenlijke populatie beplant en ook gesneden worden, en bij gevolg het snijloon, hoezeer individusgewijze opgebragt of betaald, echter telkens in den schoot der bevolking terugkeert. (*)

Ook zijn er plaatsen, vooral in het gebergte, waar de gewoonte, om van elders in het oogsten geholpen te worden, niet bestaat, en de familiën onderling hare velden beplanten, en den oogst daarvan, zonder hulp van vreemden inzamelen.

In het belang der bevolking echter, heb ik het snijloon in rekening gebragt.

In één woord: de wijze waarop ik ben te werk gegaan, blijkt geheel uit den reeds genoemden staat, en toont aan, dat die dessa gemiddeld per bouw *f* 9.72 aan landrenten betaald heeft, welke som 18 percent van de geheele produktie per bouw bedraagt. Nog niet *één vijfde* gedeelte.

De ressources welke die dessa heeft, zijn de volgende. Er loopt eene rivier door de dessa, die zeer vischrijk is, en hierdoor gedeeltelijk in de levensbehoeften voorziet. De nipabosschen, welke in de nabijheid liggen en aan Bebel in huur zijn afgestaan tegen gemiddeld *f* 250.— 's jaars, leveren 's jaars 250,000 stuks nipa, die tegen *f* 2.50 de 1000 gereedelijk door de

---

(*) Men vergelijke, wat wij, in eene noot op bladz. 199 van het tweede deel, omtrent het snijloon hebben aangeteekend.

inlanders van de hand gezet worden, zoodat zij, voor *f* 250.— huur, *f* 625.— aan waarde erlangen, of *f* 375.— winst.

De gronden zijn vruchtbaar en tot het planten van een tweede gewas zeer geschikt. Wanneer het tweede gewas middelmatig slaagt, kan men rekenen dat zulks, door elkander genomen, per bouw zeker *f* 10.— opbrengt, en in de veronderstelling dat 's jaars de helft der velden met tweede gewas beplant wordt, zou zulks eene som uitmaken van *f* 360.—

Dat ik, in het berekenen der geldswaarde van het tweede gewas, de belangen van de bevolking in het oog heb gehouden, blijkt uit de volgende opgave der europeesche en inlandsche ambtenaren in deze residentie. Zij stellen namelijk de geldswaarde per bouw, gemiddeld als volgt:

van de kapas, op *f* 30.—
„ „ djarak, „ „ 20.—
„ „ djagong, „ „ 15.—
„ „ kadelee, „ „ 20.—
„ „ ketella, „ „ 20.—

of gemiddeld over deze vijf kultures, welke als tweede gewassen het meest in aanmerking komen, de bouw op *f* 21.— Deze berekening komt mij echter vrij hoog voor, om tot maatstaf te nemen, te meer, daar het tweede gewas niet altijd slaagt. Ik heb mij dus bij de som van *f* 10.— als gemiddelde opbrengst per bouw in geldswaarde bepaald.

Een passer (bazaar), welke zich in de nabijheid der dessa bevindt, kan ook als ressource voor de inwoners beschouwd worden, want zij zijn daardoor van den verkoop hunner produkten verzekerd.

Dit alles te zamen genomen maakt, dat de landrenten welke Bebel betaalt, niet drukkend zijn, en door hare ressources gedeeltelijk gedragen worden.

De dessa Loewoek, welke op Bebel volgt, heeft in zich zelve geene ressources noemenswaardig, doch onderhoudt 5900 koffijboomen in geregelde tuinen, en heeft in 1835 daarvan 19 pikols koffij geoogst. Dit in geldswaarde berekend, bedraagt eene som van *f* 228.— Daar nu de landrenten van Loewoek *f* 204.— gemiddeld 's jaars zijn, zoo worden de lasten door de ressources alhier ruim gedekt.

Indien men echter de ressources van Bebel en Loewoek ter zijde stelt, en alleen den aanslag van het rijstgewas nagaat, dan blijkt het, dat Bebel 18 percent betaalt; terwijl Loewoek 29 percent moet opbrengen.

Met de resultaten van de dessa Poelosto is het geheel anders gelegen.

Deze dessa bezit, volgens bevinding, ruim 98 bouws sawavelden, welke gezamenlijk 3079 pikols padi hebben afgeworpen of, na aftrek van het snijloon, in geldswaarde berekend *f* 3,849.15.

De landrenten van Poelosto zijn gemiddeld 's jaars *f* 1050.—, of circa 27 percent, dus 9 percent meer dan die van Bebel, en nogtans zijn hare ressources bij die van Bebel niet te vergelijken, want de gronden van Poelosto zijn, uit hoofde van hunne lagere ligging, tot het planten van tweede gewassen minder geschikt, en een gedeelte zelfs kan daartoe niet gebezigd worden. Aannemende, dat men een derde gedeelte der velden van Poelosto met tweede gewas kan beplanten, en men de produktie per bouw daarvan gelijk stelt aan die van Bebel, dan zou zulks eene som bedragen van *f* 310.—

Deze *f* 310.— in kompensatie der landrenten brengende, dan blijft nog *f* 740.— ter betaling over, tot welks dekking de dessa geen direkte ressources in zich bevat.

In vergelijking van de twee eerstgenoemde dessa's, is Poelosto (de ressources in aanmerking nemende) derhalve zeer hoog aangeslagen, en echter is het er ver af, dat die dessa *de helft*, *twee vijfden* of *een derde* van haar padiprodukt in geldswaarde opbrengt, zoo als men ligt zou kunnen vermeenen (*).

Ik zal thans de resultaten van de drie onderzochte dessa's te zamen nemen, en die met de geheele residentie vergelijken.

Uit den staat lett. A (den vorenbedoelden) blijkt, dat die drie dessa's waren opgegeven voor 179 bouws en 150 roeden, doch volgens meting bevonden zijn, te zamen 198 bouws en 231 roeden sawavelden te bezitten.

Dit nu toepassende op de uitgestrektheid sawa's der residentie (gebezigd voor de rijstkultuur), welke waren opgegeven voor 36,772 bouws, dan volgt hieruit dat, in dezelfde verhouding, zooveel meer sawa's aanwezig zullen zijn, als bij de opgemeten dessa's meer bevonden waren, namelijk 40,700 bouws.

Uit genoemden staat blijkt, dat van de opgemetene dessa's, de bouw gemiddeld aan geldswaarde heeft afgeworpen *f* 40.50, want de opbrengst, in geldswaarde berekend, bedraagt over de 198 bouws 231 roeden *f* 8074.74 of per bouw *f* 40.50.

Indien men deze som echter tot maatstaf nam, bij het berekenen van het produkt der sawa's, ten bedrage van 40,700 bouws, dan zou zulks eene te hooge opbrengst geven; want, alhoewel in de benedenlanden het produkt padi per bouw meer dan *f* 40.50 bedraagt, zoo is dit in de bovenlanden ter naauwernood 20 à 22 gulden. Het komt mij derhalve doelmatig voor, dat men de opbrengst padi in geld per bouw gemiddeld gelijk stelt aan *f* 30.— Doch ook hier zou men dwalen, alzoo de sawavelden niet elk jaar bebouwd worden, en ook niet alle geheel en al slagen. Voor sawa's welke braak blijven liggen kan men hier gerust *een twintigste gedeelte*, en voor velden die niet slagen *een tiende gedeelte* rekenen, of te zamen *drie twintigste gedeelten*, zoodat er van de 40,700 bouws, alsdan 34,600 bouws sawavelden, welke in rekening dienen te komen, overblijven. En deze geven, tegen *f* 30.— de bouw, *f* 1,088,000.— aan produkten in geldswaarde.

(*) In de memorie van toelichting, behoorende bij het eerste ontwerp van wet tot vaststelling van het reglement op het beleid der regering van N. I., aangeboden bij koninklijke boodschap van 29 Oktober 1851, zeide de regering:

„Maar ook zonder kultuurstelsel, behoort de belasting nimmer te stijgen tot het, door het Engelsch bestuur bepaalde, overmatig cijfer van ½, ⅖, of ⅓ van het produkt, naarmate van de hoedanigheid der velden.

„Op Java is dat cijfer dan ook nergens geheven, hoewel het menigmaal is ingeroepen, om de bestaande heffingen, die waarschijnlijk *één vijfde* van het produkt nimmer hebben overtroffen, tegen de beschuldiging van overdrijving te verdedigen."

Zie: Handelingen betreffende het regerings-reglement van 1854, uitgegeven bij Kemink en Zoon te Utrecht, 2e deel, pag. 13. Zie ook, het medegedeelde in het eerste gedrukte regeringsverslag, hetwelk loopt over 1849, en aldaar op pag. 169. Het daar voorkomende is reeds door ons aangehaald, op bladz. 2 van ons tweede deel.

De landrenten bedragen gemiddeld 's jaars *f* 301,026.—

Onder deze som zijn de landrenten der tegalvelden begrepen. Deze echter kunnen niet met juistheid opgegeven worden, uithoofde zij, gering zijnde, de aanslag daarvan niet afzonderlijk geschiedt. Dessa's welke tegalvelden bezitten, betalen van hunne sawa's hoogere landrenten dan die, welke van dat voorregt verstoken zijn. De landrenten der natte en der drooge rijstkultuur worden alzoo vermengd; doch de resident vermeent dat die der drooge rijstkultuur, geen *f* 7000.— 's jaars te boven gaat. Deze som moet derhalve van de totale landrenten worden afgetrokken, dan blijven *f* 294,026 aan landrenten voor de natte rijstkultuur over.

Om dus de verhouding te kennen, die er bestaat tusschen den aanslag der landrenten en het vermoedelijk afgeworpen produkt, in geldswaarde berekend, moet men de opbrengst aan landrenten van de natte rijstkultuur deelen door dit vermoedelijk produkt, alzoo 294,026 door 1,038,000, en dit geeft 28 1/3 percent. Nog geen *derde*.

De ressources welke de bevolking, door het invoeren der kultures zoowel als van tweede gewassen, trekt, zijn echter belangrijk, en dienen alzoo van de landrenten en verdere opbrengsten afgetrokken, en ten voordeele van het gouvernement gebragt te worden.

Lasten. De landrenten bedragen van de rijstkultuur, zie boven *f* 301,026.—

[Aan fiktieve landrenten bestaat bij de boeken eene som van *f* 28,470.—, welke aan de bevolking telkens wordt kwijtgescholden, uithoofde in der tijd door het gouvernement kontrakten met partikulieren zijn aangegaan, welke ten nadeele der bevolking waren; (*) deze som mag hier dus niet in aanmerking komen].

Aan huistaks wordt betaald . . . . . „ 3,544.—

Totaal lasten *f* 304,570.—

Ressources. In de veronderstelling, dat slechts *een tiende gedeelte* der sawavelden, of 4070 bouws met tweede gewas wordt beplant, en per bouw gemiddeld *f* 10.— afwerpen, dan maakt zulks . . . . . *f* 40,700.—

In 1835 heeft Pekalongan 19,000 pikols koffij geleverd, welke tegen *f* 12.— door het gouvernement van de bevolking zijn gekocht, dus . . . . . „ 228,000.—

In 1835 zijn 5000 pikols suiker geleverd, waarvan men de verdienste van de bevolking per pikol op *f* 3.— stelt, dus . . „ 15,000.—

Hetzelfde jaar heeft 35,000 pond indigo afgeworpen, welke aan de bevolking, tegen *f* 1.50 het pond betaald zijn, dus . . „ 52,500.—

Totaal ressources *f* 336.200.—

Zoodat de ressources de lasten met *f* 31,630.— overschreden, en men bijgevolg mag besluiten, dat de lasten die de bevolking draagt, door de winsten welke zij geniet, ruimschoots gedekt worden.

(*) Vergelijk ons tweede deel, pag. 640—642.

Van de huur der nipabosschen zal ik niet gewagen, want deze huur is *vrijwillig*, en indien de huurders er schade bij hadden zouden zij er zeker van afzien.

TAGAL. Ik zal thans de resultaten, welke het onderzoek omtrent de werking van het landelijk stelsel in de residentie Tagal heeft opgeleverd, aanstippen en voor het overige, ten opzigte van deze residentie in dezelfde bijzonderheden treden, als in die welke ik voor Pekalongan heb gevolgd.

Het landelijk stelsel in Tagal is geheel verschillend van dat, hetwelk in Pekalongan werkt. In Tagal bestaat geen klassifikatie van velden, en het gewas wordt ook niet bouwsgewijze aangeslagen. Ook heeft men aldaar eene vlaktemaat tot basis aangenomen, welke ik elders niet heb aangetroffen, namelijk: *de riboe* van *twee derde gedeelte* van een bouw van 500 vierkante roeden.

Het gewas wordt, te velde staande, niet voorloopig getakseerd, en de voorbereidende aanslag geschiedt eerst wanneer de padi gesneden is. Na het snijden der padi en na aftrek van het snijloon, wordt het overblijvende gedeelte, te velde op hoopen gestapeld. Aldaar blijft het liggen, totdat eene kommissie zich van de hoeveelheid van het produkt heeft overtuigd. Hiervan wordt alsdan *een twaalfde gedeelte* voor de hoofden der waterleidingen en voor den geestelijken stand afgezonderd: (*) terwijl van het overblijvende gedeelte de zuivere helft, in geldswaarde berekend, aan den lande moet worden opgebragt. (†)

Hoe vele moeijelijkheden deze wijze van heffing der landrente na zich sleept behoeft wel geen betoog; want vooreerst wordt het gewas nagenoeg overal gelijktijdig rijp, en het is dus bijna onmogelijk om den oogst op die wijze en in dien korten tijd op te nemen; ten tweede geeft deze manier aanleiding tot bedrog.

De gemeene man namelijk, zal altijd trachten om een gedeelte van zijn gewas te verbergen, en zulks alzoo aan de landrenten te onttrekken; terwijl, door het snijloon zeer hoog te stellen, het overblijvend produkt ook vermindert. Indien dus de eigenaren onderling overeenkomen, om wederkeerig elkanders velden te helpen snijden, dan lijden zij hierdoor niet, en hebben integendeel dadelijk een groot deel padi, over hetwelk zij onmiddellijk kunnen beschikken, zonder daarvan eenige opbrengst te moeten afstaan. (§)

Genoeg, welke middelen de gemeene man ook aanwendt om de landrenten zooveel mogelijk te ontduiken, dit is om 't even, en zeker is het, dat hij er geene onbeproefd zal laten, om de lasten welke hij moet dragen zoo ligt mo-

---

(*) Reeds Raffles had, speciaal voor de residentie Tagal, last gegeven, dat men zich niet bemoeijen mogt met de inzameling van de *djakat*, of de zoogenaamde tienden voor de geestelijken. Zie ons eerste deel, pag. 159 en in eene noot op pag. 179.

(†) Indien voor snijloon *een vijfde* was afgetrokken, zou hier de belasting iets meer bedragen dan *twee vijfde* van den werkelijken oogst.

(§) Een motief te meer, om de belasting te heffen van het werkelijk produkt, zonder aftrek van snijloon.

gelijk te doen zijn. Tot een verder betoog hiervan, zal ik mij niet langer ophouden.

Nadat de voorbereidende aanslag is afgeloopen, geschiedt de eindaanslag op dezelfde wijze, als zulks voor Pekalongan plaats vindt. Om in geen herhalingen te vervallen, zal ik die niet beschrijven, en overgaan tot het opsommen der resultaten, welke het onderzoek der verschillende dessa's heeft opgeleverd.

De dessa Tamon bezit, volgens opgave, 56 bouws sawavelden; doch bij meting zijn 68 bouws bevonden. De landrenten zijn gemiddeld 's jaars *f* 447.—, zoodat per opgemeten bouw *f* 6.57 aan landrenten betaald wordt, hetgeen uit den vergelijkenden staat blijkt. De ressources welke de dessa tot het dekken van hare landrenten bezit, zijn niet groot, als hebbende slechts een gedeelte in eene kleine indigo-fabriek, die zich in hare nabijheid bevindt. Deze geeft aan de dessa een voordeel van *f* 240.— 's jaars, doch tot het betalen van ruim *f* 200.— welke aan de landrenten alsdan nog ontbreken, moet zij andere middelen opsporen. Deze middelen vindt de bevolking niet in het planten van een tweede gewas; want hiertoe zijn de velden te Pamalang geheel ongeschikt, uit hoofde harer moerassige ligging, en zij is dus verpligt om een gedeelte van hare padi te verkoopen.

De dessa Krandong, in het Tagalsche (regentschap) gelegen, welke op Tamon volgt, was opgegeven voor 99 bouws, terwijl bij meting 194 bouws bevonden zijn. Dit verschil is zeer groot, en daar de dessa slechts *f* 871.— aan landrenten gemiddeld betaalt, maakt dit per opgemeten bouw *f* 4.49. De gronden van Krandong zijn tot het bebouwen van tweede gewas vrij goed geschikt; doch doordien in den regentijd de velden aldaar veelal overstroomen, moet men met het beplanten derzelve dikwijls lang wachten, en dit maakt, dat na den padi-oogst het saisoen soms te veel verloopen is, om er nog tweede gewas op te kunnen telen. Over het algemeen echter kan men aannemen, dat jaarlijks een vierde der velden, met tweede gewas beplant, slagen, en zulks berekend tegen *f* 10.— per bouw, bedraagt eene som van *f* 480.— Een groote rivier, in de nabijheid der dessa gelegen, biedt ook ressources aan, en daar de prijs der padi tijdens den oogst aldaar *f* 2 per pikol is, maakt dit een en ander, dat Krandong, in vergelijking met Tamon, hare lasten wel dragen kan.

Hierop volgt de dessa Djatinegara. Deze bezit volgens opgave 41 bouws sawavelden, terwijl bij meting slechts 34 bouws zijn bevonden. Dit verschil is ten nadeele der bevolking, doch daar de landrenten *f* 161.— gemiddeld bedragen, maakt zulks per bouw nog slechts *f* 4.73. Daarentegen onderhoudt deze dessa een groot aantal koffijboomen, welke dit jaar 140 pikols koffij hebben afgeworpen, hetwelk in geldswaarde berekend, eene zuivere winst aan de bevolking geeft van niet minder dan *f* 1680.— Meer dan tienmaal het bedrag der landrenten!

In het regentschap Brebes heb ik de dessa Terlangoe opgemeten. De resultaten hiervan blijken almede uit den vergelijkenden staat. De landrenten van deze dessa bedragen gemiddeld 's jaars *f* 1155.—; doch de ressources welke zij tot het betalen daarvan bezit, kan men slechts voor eene kleine som zoeken, in het gedeelte der indigo-fabriek welke de dessa onderhoudt. Deze heeft

haar vroeger echter geen winsten gegeven, en in 1835 zijn die slechts *f* 112.— geweest. (*) Tweede gewas is hier, om dezelfde reden als te Pamalang, niet noemenswaardig.

Dit een en ander toont wederom aan, hoezeer de resultaten van de onderzochte dessa's in de residentie Tagal, uit elkander loopen. Ik zal ook thans weder deze resultaten bij elkander nemen, en ze toepassen op de residentie zelve.

Te zamen genomen, waren deze vier dessa's opgegeven voor 319 bouws, terwijl de meting heeft aangetoond, dat zij werkelijk 460 bouws aan sawavelden bezitten. Hier nu van uitgaande, en dezelfde toepassing wederom makende als die, welke voor Pekalongan heeft plaats gehad, dan volgt daaruit, dat de residentie Tagal, welke is opgegeven voor 31,096 bouws sawa's tot de rijstkultuur gebezigd wordende, om dezelfde reden zooveel meer, of 44,840 bouws moet bezitten. Verder blijkt, dat de opgemeten dessa's gezamenlijk gemiddeld per bouw *f* 31.09 hebben afgeworpen; en, daar de bovendistrikten met de benedenlanden in vruchtbaarheid weinig verschillen (zooals de konstatering heeft aangetoond), zoo zou men des noods ook hier, de opbrengst van een bouw, in geldswaarde berekend, op *f* 30.— kunnen stellen. Om echter in geen dwaling te vallen, wil ik zulks liever niet doen, en die bepalen op *f* 25.— per bouw.

Om het vermoedelijk produkt padi, in geldswaarde berekend, te verkrijgen, moet men hier dus weder het vermoedelijk aantal bouws sawavelden vermenigvuldigen met het gemiddeld produkt van een bouw. Daar echter een gedeelte van die sawa's 's jaars niet slaagt, en een gedeelte 's jaars niet beplant wordt, moet men deze van de totale som eerst aftrekken. Deze zijn, volgens opgave als volgt:

Sawa's welke 's jaars gemiddeld niet slagen	2900 bouws
» » » » » bebouwd worden . .	3900 »
totaal	6800 bouws;

zoodat 38,040 bouws sawavelden, welke in rekening moeten komen, overblijven. Deze dus vermenigvuldigende met het gemiddeld produkt per bouw in geldswaarde gesteld op *f* 25.— geeft *f* 951,000.—

(*) Zonderling klinkt het, hier telkens in het voordeel eener dessa gebragt te zien, het aandeel dat zij in eene indigo-fabriek had; terwijl toch gebleken is, hoe drukkend zoodanig aandeel was, en ook nu weder wordt vermeld, dat de hier bedoelde dessa daardoor aanvankelijk niets, en later slechts zóó weinig genoot, dat zij daarmede nog niet eens *een tiende gedeelte* harer landrenten kon betalen. Alsof de tijd, aan die kultuur verspild, geen oneindig hoogere waarde zou gehad hebben voor die dorpsbewoners, wanneer men haar vrijheid hadde gelaten om daarover te beschikken, en de industrie hadde vergund van de werkkrachten dier dorpelingen gebruik te maken. Maar men vergete niet, dat het hier medegedeelde rapport van den assistent-resident Clignett geschreven werd in een tijd, waarin het kultuurstelsel in volle ontwikkeling was, en waarin de regering dat stelsel, het mogt kosten wat het wilde, met alle krachten verlangde te behouden en uit te breiden, zonder evenwel de voordeelen van het landelijk stelsel los te laten; — ja wat meer is, waarin de regering zich al zeer edelmoedig waande, wanneer het karige loon dat zij voor de kultures betaalde, voldoende was om een gedeelte te betalen van de lasten, door het landelijk stelsel van den anderen kant aan de bevolking opgelegd.

De landrenten van de residentie Tagal, bedragen 's jaars gemiddeld *f* 330,900.— doch hiervan moet worden afgetrokken: de landrenten voor sawa's, welke tot gouvernements kultures zijn afgezonderd *f* 15,174.—

De landrenten der tegalvelden . . . . . „ 6,050.— „ 21,224.—

rest *f* 309,676.—

Deze laatste som nu vergelijkende met de produktie der sawavelden, hierboven begroot op *f* 951,000.—, dan toont zulks aan, dat bijna 33 percent van het produkt aan landrenten wordt opgebragt.

Om te doen zien in hoever de lasten welke de bevolking draagt, door de ressources welke zij bezit gedekt worden, zal ik hier eerst alle geldelijke lasten opsommen, en daar tegenover stellen de ressources welke Tagal aanbiedt.

De lasten zijn als volgt:

Aan landrenten van de natte rijstkultuur . . . . . *f* 330,900.—

Aan id. van de drooge id. waaronder de gagas's enz. begrepen zijn . . . . . „ 6,050.—

Aan landrenten voor de gronden, welke tot gouvernementskultures zijn afgezonderd . . . . . „ 15,174.—(*)

Aan huistaks, enz. . . . . „ 5,536.—

Totaal lasten *f* 357,660.—

De ressources daarentegen zijn: gemiddeld 3950 bouws welke, met tweede gewas beplant, jaarlijks slagen; tegen *f* 10.— gemiddeld per bouw, is *f* 39,500.—

11,055 pikols koffij, tegen *f* 12.— de pikol, is . . . . . „ 132.660.—

8,600 pikols suiker, waarvan de bevolking *f* 3.— per pikol aan winst heeft . . . . . „ 25,800.—

16,389 pond indigo, tegen *f* 1.50 per pond, is . . . . . „ 24,583.—

Totaal ressources *f* 222,543.—

Men ontwaart derhalve, dat de ressources *f* 135,117.— minder bedragen dan de lasten, zoodat tusschen de residentiën Pekalongan en Tagal een aanmerkelijk verschil bestaat.

CHERIBON. Thans volgt de residentie Cheribon, en met de beschrijving van het aldaar bestaande landelijke stelsel zou ik mij hier weder kunnen bezig houden; doch daar het genoegzaam gelijk is aan dat, hetwelk te Pekalongan werkt, zal ik die beschrijving ter zijde laten, en alleen opmerken, dat het eenige verschil, dat in de werking van dat stelsel dáár en in genoemde residentie bestaat, is, dat de voorloopige taksatie van het gewas in Cheribon alleen plaats heeft, wanneer het nog te velde staat, en dat het daarna niet meer wordt nagegaan.

Ik zal hierbij dan ook niet langer stilstaan, en overgaan tot het opsommen der ressources van de dessa's, welke ik in het Cheribonsche heb opgemeten.

1o. De dessa Kalikowak was opgegeven voor 40 bouws, en bij meting zijn

---

(*) Vreemd is het, dat hier de sommen f 6,050.— en f 15,174.— worden gevoegd bij de landrenten ad f 330,900.—; terwijl ze, even te voren, als onder die som begrepen, daarvan zijn afgetrokken.

82 bouws bevonden. De landrenten over de laatste drie jaren zijn gemiddeld *f* 230.— of per gemeten bouw *f* 2.80. De dessa heeft deel in eene kleine indigo-fabriek, waarvan de bevolking in 1835 *f* 277.— heeft getrokken, dus *f* 47.— meer dan de landrenten.

2°. Soerantaka was opgegeven voor 243 bouws, en bij meting zijn 373 bouws bevonden. De landrenten over de drie laatste jaren zijn *f* 1405.—, of per gemeten bouw *f* 3.76. De dessa heeft, als ressource, deel in de indigo-kultuur, waarvan zij jaarlijks gemiddeld *f* 1470.— geniet.

3°. Silado was opgegeven voor 32 bouws, terwijl bij meting 51 bouws bevonden zijn. De landrenten over de drie laatste jaren zijn gemiddeld *f* 331.— of per opgemeten bouw *f* 6.49. De dessa heeft, als ressource, 65,000 koffijboomen, welke aan de bevolking ruime winsten geven. In 1835 heeft de dessa 38 pikols koffij geleverd, of in geldswaarde berekend *f* 456.— ontvangen, dus *f* 125.— meer dan het bedrag der landrenten.

4°. Klappa-noengal was opgegeven voor 55 bouws, doch bij meting zijn bevonden 79 bouws. De landrenten over de drie laatste jaren zijn gemiddeld *f* 403.—, of per gemeten bouw *f* 5.10. Als ressource heeft de dessa deel in de indigo-kultuur, welke haar 's jaars gemiddeld *f* 845.— doet verdienen, meer dan het dubbele bedrag der landrenten.

5°. De dessa Karang-tawang, welke was opgegeven voor 122 bouws, doch waar bij meting 134 bouws bevonden zijn. De landrenten over de drie laatste jaren, hebben gemiddeld bedragen *f* 1266.— of per opgemeten bouw *f* 9.45. Als ressource heeft de dessa deel in de koffijkultuur, van welke zij 's jaars gemiddeld *f* 500.— trekt, dus *f* 766.— minder dan de landrenten.

Andere kleine ressources hebben de opgenoemde dessa's niet noemenswaardig.

Ik zal ook hier weder den loop volgen, welken ik in de beschouwing der residentiën Pekalongan en Tagal heb aangenomen, en de resultaten der opgemeten dessa's zooveel mogelijk toepassen op de residentie zelve.

Uit den reeds meermalen genoemden staat zal men ontwaren, dat deze dessa's, te zamen genomen, waren opgegeven voor 492 bouws sawavelden, doch bij meting bevonden zijn te bevatten 719 bouws. Het aantal sawavelden in de residentie bedraagt 87,720 bouws, waarvan 83,392 bouws tot de rijstkultuur gebezigd worden, en 4328 bouws voor de gouvernements kultures zijn afgezonderd. Die voor de rijstkultuur komen hier in aanmerking.

Hier nu wederom van uitgaande, dan volgt, dat de residentie, welke is opgegeven 83,392 bouws sawa's tot de rijstkultuur gebezigd wordende, te bezitten, in dezelfde verhouding zooveel meer, of 121,867 bouws sawa's daartoe heeft.

De opgemeten dessa's hebben, gezamenlijk, gemiddeld per opgemeten bouw *f* 43.61 aan produkt, in geldswaarde berekend, afgeworpen, en daar de konstatering zoowel als de ondervinding heeft getoond, dat de bovenlanden der residentie de strandvlakten in vruchtbaarheid overtreffen (hetwelk uit den vergelijkenden staat almede blijkt), zoo zou men deze som, zonder de bevolking te benadeelen, en de produktie der residentie, daarop afgaande, kunnen berekenen; doch ook hier is het raadzaam die produktie eenigzins lager te stellen, en die op *f* 35.— te bepalen.

Het vermoedelijk produkt der natte rijstkultuur, in geldswaarde berekend, wordt dus ook hier weder gevonden, door het vermoedelijk aantal sawa's tot die kultuur gebezigd wordende, te vermenigvuldigen met het gemiddeld produkt per bouw; doch ook hier moeten de sawa's, welke 's jaars gemiddeld niet slagen en niet beplant worden, eerst weder worden afgetrokken. Deze zijn, volgens opgave der ambtenaren, echter zeer gering, en bedragen, te zamen genomen, slechts 514 bouws voor de geheele residentie; doch het is wel waarschijnlijk dat er jaren zullen zijn, welke meer misgewas opleveren. Ik wil derhalve voor een en ander hier 4000 bouws afzonderen; dan blijven 117,867 bouws over, welke met het gemiddeld produkt per bouw, in geldswaarde, of met *f* 35.— moeten worden vermenigvuldigd, hetwelk uitmaakt *f* 4,125,345.—

De gemiddelde landrenten der residentie Cheribon bedragen 's jaars, als:

Van de natte rijstkultuur	*f* 483,374.—
„ „ drooge „	- 10,722.—
„ „ gronden voor gouvernements kultures afgezonderd .	- 43,280.—
Totaal. . .	*f* 537,376.—

Doch die der natte rijstkultuur dienen, tot het vinden der verhouding, welke bestaat tusschen de landrenten en het vermoedelijk produkt in geldswaarde berekend, hier in aanmerking te komen. Dus *f* 483,374.— landrenten in verhouding tot *f* 4,125,345.— vermoedelijk produkt, in geldswaarde, en zulks toont aan: dat Çheribon nog geen 12 percent aan landrenten van de natte rijstkultuur opbrengt.

En om ook hier weder te ontwaren, in hoever de lasten door de ressources gedekt worden, zal ik die weder met elkander vergelijken.

Lasten. Aan landrenten in 't algemeen	*f* 537,376.—
Aan huis- en tuin-taks	- 34,298.—
Totaal. . .	*f* 571,674.—

Ressources. Aan tweede gewas 11791 bouws tegen *f* 10.— de bouw	*f* 117,910.—
Aan 7169 pikols koffij, tegen *f* 12.— de pikol	- 86,028.—
Aan 18,197 pikols suiker, tegen *f* 3.50 per pikol, welke de bevolking daarvan ontvangt.	- 63,689.—
Aan 164,642 ponden indigo, tegen *f* 1.50 het pond . . .	- 246,963.—
Totaal. . .	*f* 514,590.—

De lasten en ressources zijn hier nagenoeg gelijk; doch weldra zullen die ressources aanmerkelijk worden, want de koffijkultuur, welke sedert eenige jaren zeer verminderd was, belooft thans schoone resultaten.

Ik vertrouw dat men, gedurende den loop van dit verslag, genoegzaam zal hebben ontwaard, hoezeer de resultaten der drie onderzochte residentiën met elkander verschillen; doch om de ongelijkheid der werking van het landelijk stelsel met een oogopslag te ontdekken, is het genoeg, om de ressources even ter zijde te stellen, en de aandacht te vestigen op de verhouding, welke bestaat tusschen den aanslag der landrenten en het vermoedelijk produkt, in geldswaarde berekend, en men zal alsdan ontwaren:

dat Pekalongan 28 percent
„ Tagal 33 „
„ Cheribon 12 „
} van het produkt aan landrenten opbrengt.

Deze ongelijkheid is zeer groot, en men ziet dat Tagal, in vergelijking met de twee overige residentiën, al zeer stiefmoederlijk behandeld is.

Trouwens, om zulks te ontwaren, behoeft men geen omslagtig onderzoek te doen; doch slechts den staat van welvaart der bevolking na te gaan, en alsdan bespeurt men weldra het groote onderscheid, hetwelk tusschen Tagal en Cheribon ten dezen opzigte bestaat. (*)

Ik zal mij daarom van alle verdere bespiegelingen onthouden, en overgaan tot het laatste gedeelte van dit verslag.

Niettegenstaande de moeite, welke men zich heeft gegeven en nog geeft, om, al ware het ook slechts plaatselijk, de zoo ongelijke werking van belasting te doen ophouden, zoo blijft die ongelijkheid nog steeds bestaan. Eene ondervinding van meer dan twintig jaren heeft hierin niet voorzien.

Het is dus waarschijnlijk, dat de oorzaken in het stelsel zelf moeten worden opgespoord, en daarin zoodanige veranderingen moeten plaats grijpen, als noodzakelijk zijn om het gewenschte doel te bereiken.

Hierover heb ik, gedurende den tijd dat ik in de mij opgedragen kommissie ben werkzaam geweest, rijpelijk nagedacht; en zonder te beweren van tot iets goeds te zijn gekomen, of mijne denkbeelden te willen doen gelden, vermeen ik het echter niet ongepast, deze denkbeelden hier te laten volgen, te minder, daar bij art. 10 van mijne instruktie zulks speciaal bevolen wordt.

Ontwerp van wijziging, welke aan het landelijk stelsel zou kunnen worden gegeven, ten einde het aan meer vaste bepalingen te binden, en op een meer gelijkmatigen voet te doen werken.

1. Men zal elk distrikt, van elke afdeeling of regentschap, in zoo vele onderdeelen scheiden, als er zich gelijksoortige gronden in dat distrikt bevinden.

Ik versta door gelijksoortige gronden de zoodanige, welke in vruchtbaarheid en ligging het meest overeenkomen, zonder de klassifikatie van 1e, 2e of 3e soort hierdoor te willen uitdrukken. Bijvoorbeeld: een distrikt bevat een zeker aantal dessa's; van deze komen de dessa's A, B, C, D en E in hoedanigheid van grond het meest met elkander overeen, en maken dus

---

(*) Kommissarissen-generaal verklaarden in 1818, (zie konsiderans van het Staatsblad van dat jaar, no. 14,) dat het landelijk stelsel, zoo als het door het Britsch bestuur was ingevoerd, „wel verre van eene algemeene en geregelde werking te hebben, integendeel nimmer naar behooren was nagekomen, maar *naar de zinnelijkheid der onderscheiden residenten en andere ambtenaren, onderscheidenlijk was uitgelegd en toegepast, of wel geheel voorbijgezien.*" In 1836 werd dat stelsel, zoo als wij hier vernemen, in twee aan elkander grenzende residentiën, *dermate uitgelegd en toegepast*, dat in de eene residentie bijna driemaal meer betaald moest worden, dan in de andere! Men was dus van kwaad tot erger gekomen, alleen omdat men niet had willen regelen. En zou dit thans geschieden, nu de hier medegedeelde beschuldigends bevinding zóó luide om regeling vroeg?..... Nog heden ten dage is het landelijk stelsel op denzelfden onzekeren grondslag dobberende, als in 1818 en 1836.

een onderdeel van het distrikt uit. Een tweede onderdeel bestaat uit de dessa's F, G, H, I en K. Een derde onderdeel uit de dessa's L, M, N, O en P; enz. enz. En men bevindt op die wijze, dat het distrikt bestaat uit bij voorbeeld, tien onderdeelen.

2. Men zal de vruchtbaarheid der gronden van elk dezer onderdeelen, door herhaalde konstateringen onderzoeken, en zoodoende bekend worden met de gemiddelde opbrengst padi, per bouw van 500 vierkante roeden, van elk onderdeel van het distrikt. Hierbij zal men naar billijkheid te werk gaan, en het belang van den Javaan niet uit het oog verliezen.

3. Intusschen zal men, op de wijze als tot nog toe heeft plaats gehad, de sawavelden, tot elke dessa van elk distrikt behoorende, doen opmeten door inlandsche kommissiën; doch die meting naauwkeurig gadeslaan, ten einde den waren vlakte-inhoud van elke dessa zoo veel mogelijk nabij te komen.

4. Wanneer men de gemiddelde opbrengst in padi per bouw, van elk onderdeel van het distrikt kent, zal men die toepassen op de dessa's welke daartoe behooren, of, met andere woorden: — Wanneer bij voorbeeld de gronden der dessa's A, B, C, D en E, uitmakende één onderdeel van het distrikt, bij herhaalde konstatering, gemiddeld per bouw 20 pikols padi hebben afgeworpen, of in geldswaarde, berekend tegen *f* 1.50 de pikol padi, *f* 30.—, dan worden die dessa's, elk afzonderlijk, bekend gesteld als bezittende gronden, welke gemiddeld *f* 30.— aan produkt, in geldswaarde berekend 's jaars afwerpen. — De dessa's F, G, H, I en K daarentegen, hebben bij voorbeeld per bouw, in geldswaarde berekend, bij konstatering *f* 33.— afgeworpen, dan worden deze, elk afzonderlijk, bekend gesteld als bezittende gronden, welke 's jaars *f* 33.— per bouw opbrengen; enz.

5. De opbrengst per bouw, dessa'sgewijze, eens bekend zijnde, alsmede de uitgestrektheid grond welke tot elke dessa behoort, zal men de klassifikatie der velden van 1e, 2e en 3e soort, welke thans bestaat, ter zijde latende, de produkten per bouw vermenigvuldigen met het bevonden aantal bouws van elke dessa, en zoodanig de opbrengst in padi van elke dessa bekomen. Bijvoorbeeld: De dessa A, behoorende tot het onderdeel hetwelk bij konstatering is bevonden 's jaars *f* 30.— aan produkt af te werpen, bezit 80 bouws sawavelden, dan is het produkt der geheele dessa *f* 2400.— De dessa F, behoorende tot het onderdeel hetwelk bij konstatering *f* 33.— aan produkt heeft afgeworpen, bezit 120 bouws sawa's, dan is de opbrengst *f* 3960.— (*)

6. Men zal een percentagewijze betaling voor landrenten vaststellen, en die bij voorbeeld bepalen op één derde, of 33 percent van het padiprodukt. Heeft dan een dessa 's jaars *f* 2400.— inkomsten aan produkt, dan moet zij *f* 800 daarvan aan landrenten opbrengen.

7. Van deze vaste bepaling zal men niet afgaan, dat is, men zal de landrenten, zoo lang de sawa's niet uitgebreid worden, nimmer verhoogen, en ze alleen verminderen in jaren, waarin een werkelijk misgewas heeft plaats

(*) Hier schijnt van de onderstelling te worden uitgegaan, dat elke dessa slechts ééne soort gronden bezit. In het algemeen is dit het geval niet, en het is juist die omstandigheid, welke de regeling van het landelijk stelsel moeijelijk maakt.

gehad, alsmede wanneer, door verloop van volk of anderzins, velden onbebouwd blijven liggen. Zulks heeft bij gevestigde dessa's echter zelden plaats.

8. Wanneer eene dessa eenige nieuwe sawa's heeft aangelegd, zullen die dadelijk worden gemeten en bij de boeken opgenomen.

9. Gedurende de drie eerste jaren zullen zoodanige sawa's, even als thans plaats vindt, van landrenten vrij zijn; doch na dien tijd met de overige in gelijke betaling vallen.

10. De dessahoofden zullen de evenredige verdeeling der te betalen landrenten, elk voor zijne dessa, gezamenlijk met de oudsten der dessa, regelen, en de vruchtbaarheid der verschillende soorten sawa's daarbij in aanmerking nemen.

11. De aanslag der tegalvelden zal blijven bestaan zoo als die thans plaats heeft, want de groote wisselvalligheid in deze kultuur, zoomede het gedurig verwisselen van gronden, maakt alle verandering daarin moeijelijk.

In deze 11 artikelen is de wijze volgens welke ik vermeen dat eene regeling voor het landelijk stelsel, op vaste gronden steunende, uitvoerbaar is, begrepen. Ik zal hierover nog eenigzins uitweiden, en mijne gedachten deswege meer aan den dag leggen.

De regeling in het doen van den aanslag, zooals hiervoren is uiteengezet, geeft een groot gemak boven de thans bestaande bepalingen; want men zal alsdan niet meer elk jaar op nieuw eene taksatie van het gewas behoeven te houden, en alleen bij *merkelijke* misgewassen zich daarvan moeten overtuigen; terwijl men dan die dessa's zal kunnen aanteekenen, welker sawa's voor eene kwijtschelding in aanmerking komen.

De gemeene man zal dan niet meer zoo zeer bloot staan aan knevelarijen, en de europeesche zoowel als de inlandsche ambtenaren, zullen een grooter deel van hun tijd kunnen besteden aan het heerschende stelsel van kultures.

Daarenboven leeft de inlander alsdan niet meer in eene gedurige vrees, dat men zijne velden een volgend jaar hooger zal aanslaan, en hij kan dus, gerust op de toekomst, zich door eigen industrie voordeelen verschaffen, welke hij thans, uit vrees om daarvan landrenten te moeten betalen, welligt achterwege laat.

Het is niet doenlijk, en ook van geen dadelijk nut voor het landelijk stelsel, om eene kadastrale meting te doen plaats grijpen, en het is genoeg, wanneer men door herhaalde opnamen, zooals die overal thans bestaan, de werkelijke uitgestrektheid der velden, zoo nabij mogelijk tracht te komen; en hierin zal men langzamerhand meer en meer slagen. De meting te Pekalongan, bij voorbeeld, is reeds op tien percent na juist, en daar men overal dezelfde hulpmiddelen bezit, lijdt het geen twijfel, dat men mettertijd ook elders de uitgestrektheid der sawavelden vrij naauwkeurig zal leeren kennen, indien men zich slechts gaandeweg daarmede bezig houdt.

De reden waarom ik er geen gewag van maak, om, wanneer *kleine* misgewassen plaats hebben, alsdan, even als bij grootere, de landrenten te verminderen, is: dewijl het bijna zeker is, dat wanneer men bij zoodanige gevallen

eene geringe som minder doet betalen, de dessahoofden deze kleine vermindering alsdan voor den gemeenen man zullen trachten te verbergen, en indien laatstgenoemde zulks al eens van ter zijde verneemt, dan nog valt het hem moeijelijk, om de eerlijkheid van het hoofd en het opzamelen der te ontvangen gelden te kontroleren, zoodat het doel, waarom men vermindering verleent, dan evenwel verloren gaat. Het is dus verkieslijk om, bij het bepalen van de opbrengst per bouw voor elke dessa, matig te werk te gaan, en die produktie zóódanig te nemen, dat bij een voordeelig jaar, de landbouwer er altijd winst bij heeft.

Het is overbodig, hierbij langer te blijven stilstaan; doch ik houde mij verzekerd, dat het invoeren der hierboven opgegeven veranderingen, geen moeite in zich zal bevatten. Indien slechts degeen die er mede belast wordt, deze veranderingen toegedaan is; daarbij een fermen wil aan den dag legt, en bovendien het gezag geheel in handen heeft; zal men zich weldra overtuigen, dat tot het daarstellen van vaste bepalingen voor het landelijk stelsel, de mogelijkheid bestaat.

En hiermede zal ik eindigen, na vooraf nog te hebben opgemerkt, dat het mij voorkomt, dat een verder onderzoek, als het onderwerpelijke, in andere residentiën overtollig is, en, met eenige variatie, waarschijnlijk overal dezelfde resultaten zal geven, als die welke thans verkregen zijn.

De assistent-resident in kommissie.
(was get.) P. F. CLIGNETT.

A. VERGELIJKENDE STAAT der resultaten van de opgemeten dessa's in de residentiën Pekalongan, Tagal en Cheribon.

RESIDENTIE.	REGENTSCHAP.	DISTRIKT.	DESSA.	Getal huisgezinnen.	Getal planters, onder die huisgezinnen begrepen.	Getal zielen.	Opgegeven aantal sawa's van iedere dessa. Bouws	Roeden	Bevonden aantal sawa's van iedere dessa. Bouws	Roeden	Produkt padi van elke dessa, berekend naar de door meting bevonden uitgestrektheid sawa's. Pikols	Katti's	Gaat af aan snijloon. Pikols	Katti's	Rest zuiver produkt padi van iedere dessa, na aftrek van het snijloon. Pikols	Katti's	Marktprijs per pikol padi, tijdens den oogst.	Geldswaarde van het zuiver produkt padi, berekend naar de door meting bevonden uitgestrektheid sawa's, en den bekend gestelden marktprijs. per dessa.	per bouw.	Gemiddeld bedrag der landrenten, over de jaren 1833, 1834 en 1835. Voor elke dessa.	Voor elke opgegeven bouw.	Voor elke bevonden bouw.	Verhouding van den gemiddelden aanslag der landrenten van elke dessa, tot het opgenomen produkt in geldswaarde, na aftrek van het snijloon.
Pekalongan.	Pekalongan.	Wiradessa.	Bebel.	110	126	521	64	—	72	—	2832	—	1/5 472	—	2360	—	f 1 50	f 3540 —	f 49 16	f 700 —	f 10 93	f 9 72	19 percent
	id.	Bandar.	Loewoek.	22	19	83	28	150	32	384	551	43	1/5 91	90	459	53	- 1 50	- 689 29	- 21 —	- 204 66	- 7 20	- 6 20	29 »
	Batang.	Batang.	Poelosto.	39	29	228	87	—	93	347	3079	57	1/5 513	26	2566	31	- 1 50	- 3849 46	- 41 68	- 1050 —	- 12 07	- 11 20	27 »
Tagal.	Pamalang.	Pamalang.	Tamon.	54	40	270 (*)	56	—	68	—	1902	—	1/5 380	40	1521	60	- 1 —	- 1521 60	- 22 37	- 447 —	- 7 98	- 6 57	ruim 22 »
	Tagal.	Krandong.	Krandong.	143	143	715	99	—	194	—	5587	—	1/5 1117	40	4469	60	- 1 50	- 6704 40	- 34 56	- 871 —	- 8 80	- 4 49	» 12 »
	id.	Gantoengan.	Djatinegara.	68	53	340	41	—	34	—	1106	—	1/5 184	40	921	60	- 1 50	- 1382 40	- 40 66	- 161 —	- 3 92	- 4 73	» 11 »
	Brebes.	Brebes.	Terlangoe.	44	61	220	123	—	164	—	4985	—	1/5 997	—	3988	—	- 1 10	- 4386 80	- 26 75	- 1155 —	- 9 39	- 7 04	» 26 »
Cheribon.	Cheribon.	Cheribon.	Kali-kowak.	27	27	118	40	—	82	—	1989	—	1/5 331	50	1657	50	- 1 50	- 2486 25	- 30 32	- 230 —	- 5 75	- 2 80	9 »
	id.	Soeramangala.	Soerantaka.	368	415	1220	243	—	373	—	9526	—	1/5 1587	67	7938	33	- 1 50	- 11907 50	- 31 92	- 1405 —	- 6 19	- 3 76	12 »
	Madja.	Telaga.	Silado.	43	43	197	32	—	51	—	1008	—	(†) —	—	1008	—	- 2 —	- 2016 —	- 39 53	- 331 —	- 10 34	- 6 49	11 »
	Galoe.	Tjiamis.	Klappanoengal	52	48	260	55	—	79	—	3264	—	1/5 544	—	2720	—	- 1 50	- 4080 —	- 51 64	- 403 —	- 7 32	- 5 10	bijna 10 »
	Koeningan.	Koeningan.	Karangtawang	80	66	366	122	—	134	—	4822	—	1/10 482	20	4339	80	- 2 —	- 8679 60	- 64 77	- 1266 —	- 10 37	- 9 49	14 »

(*) Het is opmerkelijk, dat in alle de hier vermelde vier dessa's van de residentie Tagal, het zielental juist het vijfvoudige zijn zou van het getal huisgezinnen. Zulk eene toevallige bevinding kan niet wel voorondersteld worden. Het komt ons dus niet gewaagd voor, aan te nemen, dat de assistent-resident Clignett hier is afgegaan op de cijfers, hem door de hoofden opgegeven. Trouwens zijne instruktie schreef hem geene volkstelling voor, maar alleen het opmeten der velden, het konstateren van het produkt en het nasporen van de ressources van elke dessa.

(†) Hier is het snijloon niet opgegeven, en blijkt niet, of dat niet uitgekeerd werd, dan wel of verzuimd is daarnaar onderzoek te doen.

II. *Voorgenomen verhooging der landrenten.*

Wij hebben vroeger vermeld, dat de minister, bij kabinets-missive van 8 November 1836 lett. K 5, den gouverneur-generaal had aanbevolen, om de meeste bezuinigingen in te voeren, en tevens pogingen aan te wenden, om 's lands inkomsten zóódanig te vermeerderen, dat de territoriale uitgaven werden gedekt door de territoriale inkomsten, waartoe in de eerste plaats de landrenten in aanmerking zouden kunnen komen. (*)

Naar aanleiding hiervan werd in Indië overwogen, of de landrenten voor verhooging vatbaar waren.

De direkteur der kultures berigtte deswege, bij zijne aan de generale direktie van financiën gerigte geheime missive, van 31 Maart 1838 nº. 1, het volgende:

„Dat de opbrengsten der landelijke inkomsten, zonder meer bijzondere behandeling, een vooruitgaanden tred houden met de ontwikkeling van nijverheid en welvaart onder de bevolking; en dat het nog eene onzekerheid blijft, of eene geheele herziening van de werking van dat stelsel, belangrijke vermeerdering van inkomsten, beter dan op den nu steeds vooruitgaanden voet, zou opleveren. Het ontwerpen van een plan tot zoodanige herziening, dat nog steeds eene wenschelijke zaak wordt geacht en al meermalen, zonder eenig afdoend gevolg echter, een punt van overweging en behandeling bij het gouvernement heeft uitgemaakt, beschouw ik, met de daaraan te geven leiding, als een arbeid van zoodanig belangrijken en uitgebreiden omvang, dat naar mijn oordeel geen ambtenaar, bij dagelijksche drukke bezigheden, immer in de gelegenheid komen zal, dien behoorlijk te kunnen aanvatten en voortzetten, en alzoo, wanneer het gouvernement mogt willen besluiten, om dat onderwerp in bepaalde overweging te brengen, daarmede bekwame en ondervindingrijke personen dienen te worden belast, die voor den tijd welke daartoe gevorderd zal worden, geen andere zorgen van een druk dagelijksch beheer te dragen hebben; maar zich uitsluitend met dat onderwerp kunnen bezig houden, onder al zoodanige medewerking, als de aard der zaak vorderen zal."

Bij de aan den gouverneur-generaal gerigte missive van denzelfden direkteur, dd. 26 October 1838 nº. 2940/26, werd dezelfde beschouwing woordelijk overgenomen. Daaruit blijkt tevens, dat het hiervoren opgenomen rapport van den assistent-resident Clignett, uitgebragt naar aanleiding der resolutie van 16 April 1836 nº. 1, zich onder berusting van hem direkteur bevond, en dat hij, naar aanleiding van het hem te dien aanzien van regeringswege medegedeeld denkbeeld, als voorloopigen maatregel, om tot eene verhooging der landrenten te geraken, het nuttig achtte, dat aan de betrokken autoriteiten mededeeling werd gedaan, van het resultaat der bij dat rapport omschreven opnamen in de residentiën Pekalongan, Tagal en Cheribon, nopens de verhouding van het bedrag der landrenten tot de waarde van het produkt, of het vermogen van den grond.

(*) Zie vorige aflevering, pag. 435.

Dientengevolge droeg de gouverneur-generaal, bij art. 2 van zijn geheim besluit van 15 Februarij 1839 lett. O, aan den direkteur der kultures op: — „Om aan de gekoncerneerde ambtenaren op Java mededeeling te doen van den inhoud van het verslag, ingediend ten gevolge van de kommissie welke, bij resolutie van 26 April 1836 no. 1, aan den assistent-resident Clignett is opgedragen geweest, voor zoover zulks strekken kan ter bevordering der belangen van het gouvernement met betrekking tot de landrenten."

Van een en ander werd den minister kennis gegeven, bij geheime missive van 15 Februarij 1839 lett. O, no. 11.

Intusschen waren ook andere voorstellen gedaan, tot vermeerdering der territoriale inkomsten. Naar aanleiding daarvan, opperde de raad van Indië, bij advies van 7 Julij 1839 no. 1023, de vraag: „Of niet de direkteur der kultures, indien hij tot die voorstellen had gekonkurreerd, andere meer doelmatige middelen, meer dadelijk tot zijn bestuur behoorende, zou hebben aangewezen, zooals b. v. eene vermeerdering der landrenten?" Dit punt was, naar 's raads meening, een naauwkeurig onderzoek overwaardig, en bovendien ook door het opperbestuur in Nederland aanbevolen. De raad gaf daarom in overweging om, alvorens op de evenbedoelde voorstellen te beschikken, aan den direkteur der kultures op te dragen: „een opzettelijk onderzoek, ter verhooging der landrenten, en om casu quo daartoe voorstellen te doen, met overleg van de generale direktie van financiën."

De gouverneur-generaal herinnerde alstoen den raad van Indië, bij missive van den algemeenen sekretaris, dd. 17 Julij 1839 no. 729, aan hetgeen deswege in het vorig jaar was verhandeld en beslist, (hiervoren medegedeeld), met verzoek evenwel om, ingeval de raad mogt willen terugkomen op zijn in 1838 uitgebragt advies, en van oordeel was, dat alsnog tot eene betere regeling van de heffing der landrenten, met het doel om derzelver opbrengst te vermeerderen, behoorde te worden overgegaan, alsdan de middelen te overwegen, welke daartoe zouden kunnen leiden, en voorstellen te doen.

Het betrekkelijk advies van het raadslid Merkus, dd. 9 Augustus 1839, (*) luidt als volgt:

„Wat aangaat de vermeerdering van inkomsten, door middel der landrenten, waartoe het advies van den raad heeft gestrekt, moet ik, naar aanleiding van het schrijven van den algemeenen sekretaris, vermoeden, dat 's raads bedoeling, en zeker de mijne, niet wel is begrepen. Die bedoeling is namelijk, voor zoo veel mij betreft, geweest: eene verhooging van landrenten onder het thans werkende stelsel voor die belasting, en geenszins eene herziening van dat stelsel, met oogmerk om de opbrengst der landrenten daardoor te vermeerderen.

„Dat de direkteur der kultures tegen zoodanige herziening, en zoogenaamde betere regeling heeft opgezien en geadviseerd, is niet te verwonderen, daar

(*) Merkus was den 10en Junij 1839 uit Nederland te Batavia teruggekeerd, en had weinige dagen later zitting genomen in den raad van Indië. Drie dagen na het uitbrengen van het hier vermelde advies, den 12en Augustus 1839, vertrok hij, als gouvernements-kommissaris, van Batavia naar Sumatra.

dit eene onderneming zou zijn, aan zoovele voorbereidende werkzaamheden en aan zoovele moeijelijkheden onderhevig, en daarbij nog zoo onzeker in hare geldelijke resultaten, dat men er niet dan met de uiterste voorzigtigheid toe moet overgaan.

„Om die reden is het ook zeer te betwijfelen, of het ministerie, met de aanwijzing der landrenten als bron van meerdere inkomsten, zoodanige herziening en regeling wel in den zin heeft gehad.

„Alle verbeteringen in het geheel van het stelsel vooralsnog daarlatende, zou ik van oordeel zijn, dat de bedoeling geene andere kan wezen, dan de verhooging van den aanslag der landrenten. En wanneer men in aanmerking neemt:

„1o. Dat de marktprijs van het gewas, welke tot maatstaf van den aanslag dient of moet dienen, sedert eenige jaren steeds toenemende is.

„2o. Dat de rijstteelt, met de uitbreiding van de suiker-, indigo- en andere kultures, is vooruitgegaan.

„3o. Dat, door de uitbreiding der kultures, grooter rijkdom onder den Javaan is verspreid geworden, en het belastbaar vermogen juist van die klasse is vermeerderd, van welke de landrenten worden geheven.

„Wanneer men dit in aanmerking neemt, dan volgt daaruit als van zelfs, dat de aanslag der landrenten voor verhooging vatbaar moet zijn.

„Men beweert wel, dat de residenten, assistent-residenten en kontroleurs, door de kultures zoodanig met werkzaamheden zijn bezet, dat zij hunne aandacht op landrenten niet genoegzaam meer kunnen vestigen.

„Dat de werkzaamheden dier ambtenaren zijn vermeerderd, lijdt geen twijfel; maar zij genieten er meer voordeelen door; men kan dus meer van hen vergen. Hierbij valt bovendien aan te merken, dat zoo de gouvernements ambtenaren, bij de invoering en regeling der kultures, daaraan veel tijd hebben moeten wijden, die bemoeijingen, nu de zaken een vasten loop hebben genomen en meer toezigt dan arbeid wordt gevorderd, langzamerhand verminderen en hen in de gelegenheid stellen, om ook andere belangen waar te nemen.

„De middelen tot eene vermeerdering van opbrengst der landrenten zijn, mijns inziens, in de instruktiën opgesloten van den direkteur der kultures en van de residenten. Deze ambtenaren met hunne ondergeschikten, hebben die in handen, en zij zullen die weten te vinden, wanneer zij zich daartoe aangespoord zullen zien.

„Zijn die middelen niet voldoende, dan zou aan een of meer hooge ambtenaren, der zaak het meeste kundig, de taak, met overleg van den direkteur der kultures en van de residenten, opgedragen kunnen worden. Bij mij zouden daartoe het meest in aanmerking komen de heeren Halewijn, Valck, Smissaert en Baud."

Het raadslid van Hogendorp vereenigde zich geheel met deze beschouwing.

Het raadslid van Schoor, na over de andere middelen ter vermeerdering der inkomsten te hebben geadviseerd, besloot zijne beschouwing aldus:

„Het is ook niet in die soort van hulpmiddelen, dat de bijstand dient ge-

zocht te worden die wij nog noodig hebben, om de voorgeschreven balans tusschen de zoogenaamde territoriale inkomsten en uitgaven te verkrijgen. Zoo als door onze vergadering in overweging is gegeven, zijn het de landrenten, die denkelijk nog een krachtiger bijdrage tot 's lands financiën kunnen opleveren, dan thans het geval is. De heer raad Merkus heeft de gronden voor dat gevoelen, nader hiervoren uiteengezet. De bedoeling onzer vergadering was niet eene herziening of omwerking van het landelijk stelsel; maar een eenvoudig onderzoek, (hetwelk aan een enkel geschikt inspekteur van financiën zou kunnen worden opgedragen,) of de bestaande bepalingen niet, door meer speciale zorg van de zijde der ambtenaren, een hooger geldelijk resultaat zouden kunnen opleveren; of, in één woord, de landrenten, tot groot nadeel van het gouvernement, niet te veel aan haar lot zijn overgelaten."

Naar aanleiding hiervan, besloot de gouverneur-generaal, bij geheim besluit van 27 September 1839, lett. Q Q Q, art. 2:

„Den direkteur der kultures, onder toezending van een extrakt uit de, bij 's raads advies van den 19en Augustus jl. no. 1219, overgelegde nota van het raadslid Mr. Merkus, dd. 6 te voren, bij deze aan te schrijven: om, in verband met de redeneringen daarin vervat, er zich op nieuw en met den meesten ernst op toe te leggen, en met de residenten in overleg te treden, om de landrenten, door gepaste middelen en in evenredigheid met den vooruitgang van den landbouw en met den steeds stijgenden marktprijs van het gewas, tot het cijfer op te voeren, waarvoor dat middel in billijkheid vatbaar is; met aanbeveling tevens, om van zijne zijde datgene aan te wenden, waardoor het Indisch bestuur zou kunnen worden in staat gesteld, om aan de op hetzelve van hooger hand verstrekte bevelen en gegeven wenken, op de meest volledige wijze te kunnen voldoen."

Van het ten deze op nieuw gehouden overleg en genomen beslissing, werd den minister kennis gegeven, bij geheime missive van den gouverneur-generaal dd. 27 September 1839 no. 26 lett. Q Q Q. Omtrent het hier besproken onderdeel, komt daarin het volgende voor:

„Alsnu overgaande tot de behandeling van het door den raad van Indië voorgesteld nader onderzoek, of het middel der landrenten niet voor verhooging vatbaar zou zijn, moet ik voor een oogenblik terugkomen op mijne geheime missive, van den 15en Februarij jl. lett. O, no. 11, en op de beschouwingen vervat in de missive van den algemeenen sekretaris, dd. 17 Julij jl. no. 729, waaruit blijkt, dat de landrenten, door den ijver en de belangstelling der daarmede belaste ambtenaren, van jaar tot jaar zijn vooruit gegaan.

„Dat deze vooruitgang steeds toeneemt, wordt bevestigd door de onderstaande vergelijkende opgave van den aanslag der landrenten. Volgens opgave, overgelegd bij mijn laatstgenoemde geheime missive, bedroeg de aanslag:

over	1836	ƒ 7,593.600.—
„	1837	„ 7,672.263.—
„	1838	„ 7,900.854.—

„Het gunstig verschil tusschen 1837 en 1838, beloopt alzoo het niet onaanzienlijk cijfer van circa ƒ 230,000.—

„Desniettegenstaande is de direkteur der kultures, bij mijn besluit van heden, lett. Q Q Q, aangeschreven, om: (zie de hiervoren reeds medegedeelde bewoording.)

„Om ter bereiking van het in deze beoogde doel, volgens 's raads advies, speciaal een ambtenaar in kommissie te stellen, is mij, om meer dan ééne reden, minder doelmatig voorgekomen, daar het van bekende notoriteit is, dat de residenten tegen alle opnemingen en inspektiën zijn ingenomen, en zonder de zaak dadelijk tegen te werken, evenwel voor het grootste deel minder hulpvaardig en medewerkende zijn, om een dusdanig ambtenaar in zijne kommissie krachtdadig te ondersteunen.

„Wil men alzoo eenige gunstige resultaten verwachten, dan zou een ambtenaar moeten gevonden kunnen worden, wiens hooge rang en meerdere lokale kennis van dat overwigt zijn, om alle moeijelijkheden en redeneringen der residenten te beoordeelen en te wederleggen.

„Zoo als het raadslid, de heer Merkus, teregt aanmerkt, behoort de aangelegenheid der landrenten tot de attributen van den direkteur der kultures en van de respektieve residenten, en is het alzoo van deze ambtenaren, dat men de middelen kan verwachten, om tot het gewenschte oogmerk te kunnen geraken.

„Mijn onderwerpelijk schrijven leidt mitsdien tot geene voorstellen, enz."

Deze missive werd in Nederland ontvangen, na de aftreding van den minister van den Bosch. De minister ad interim Baud deed, onder dagteekening van 24 April 1840, daarop deze, door hem geparafeerde, kantteekening stellen: — „Bij resumtie aangenomen voor informatie; — als zijnde de onderscheidene in deze missive aangehaalde saken en brieven van den gouverneur-generaal over Nederlandsch Indië, òf bereids behandeld, òf wel thans onder behandeling."

III. *Hoofdelijke uitbetaling van het loon voor kultuurdiensten; geen verrekening met landrenten.*

Wij moeten thans de aandacht vestigen, op eenige zinsneden uit de memorie van den kommissaris-generaal van den Bosch, in Januarij 1834 opgesteld en, bij zijn vertrek van Java, als instruktie achtergelaten aan den gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud. Wij hebben reeds gemeld, (tweede deel, pag. 610,) dat *Zakelijke Extrakten* van die memorie zijn opgenomen in het Indisch Staatsblad van 1834 no. 22, en dat het geheele dokument voorkomt in de *Bijdragen voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië*, uitgegeven door het koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N. I., (nieuwe volgreeks, 7e deel, bladz. 295—481,) waaruit het overgedrukt en afzonderlijk verkrijgbaar gesteld is, bij den boekhandelaar Frederik Muller te Amsterdam.

De door ons bedoelde zinsneden komen ook in de *Zakelijke Extrakten* voor. Wij zullen bij de aanhaling, de bladzijden vermelden van het Staatsblad van 1834, van het betrekkelijk deel der Bijdragen en van den afzonderlijken afdruk, waar die zinsneden worden aangetroffen.

Wij zullen de zinsneden gemakshalve nommeren. Zij luiden aldus:

1. „Zou dus een stelsel van kultuur op Java gelukken en aan de bevolking welgevallig zijn, dan moest het in dier voege zijn ingerigt, dat daardoor de huishoudelijke wijze van bestaan der bevolking niet geschonden, maar veeleer bevorderd werd, en dat het duidelijk voor haar was, dat zij door zulk een stelsel werd bevoordeeld." (*)

2. „Uit dien hoofde werd als beginsel aangenomen:

„Dat eene dessa, welke het een vijfde harer rijstvelden afzonderde voor de teelt van een gewas voor de markt van Europa geschikt, niet meer arbeid vorderende dan de rijstkultuur, van het betalen der landrente zou zijn verschoond.

„Dat die dessa bovendien zou genieten de meerdere voordeelen, die het produkt bij taksatie blijken zou te zullen opleveren, dan het bedrag der verschuldigde landrenten.

„Dat de misgewassen leepen zouden voor rekening van het gouvernement, voor zoover zij namelijk niet aan gebrek aan ijver en arbeidzaamheid van de zijde des Javaans waren toe te schrijven. (†)"

3. „Daar de Javaan tevens ongaarne onder het opzigt van Europeanen arbeidt, en de leiding en het bestuur zijner hoofden verkiest, werd dan ook hierin aan zijne geaardheid te gemoet gekomen, en het opzigt der Europeesche ambtenaren zooveel mogelijk beperkt en alleen bepaald, tot de bewaking van de tijdige en behoorlijke bewerking der velden, en tot het gadeslaan, dat het produkt ter regter tijd geoogst en vervoerd wordt.

„Deze algemeene beginselen, ten grondslag aangenomen, hebben nog in de toepassing zoodanige wijzigingen ondergaan, als plaatselijke omstandigheden of gebruiken vorderen. Zoo bij voorbeeld is, in eenige residentiën, aan het verlangen der Javanen toegegeven, om, voor eigen rekening, de gewassen te telen, waartoe zij alsdan dikwerf het grootste gedeelte hunner rijstvelden bezigden, omdat die nieuwe gewassen hun meer voordeel dan de rijstkultuur verschaffen, niettegenstaande zij, in dat geval, toch met de betaling der gewone landrente voor de rijstvelden belast bleven" (§).

4. „In het vervolg zal men, inzonderheid dáár waar dit stelsel van kultuur nog moeijelijkheden ondervindt, zich streng moeten houden aan het beginsel: *dat de bearbeiding van een vijfde der gronden met gewassen voor de markt van Europa geschikt, den Javaan vrij kent van de verschuldigde landrente, en dat de planter aan zijne verpligtingen voldaan heeft, wanneer hij het gewas tot rijpheid heeft gebragt*" (**).

5. „Dáár echter, waar de kultures op een goeden voet zijn ingerigt, en zooals in de Oostelijke distrikten in een bloeijenden toestand verkeeren, zul-

---

(*) Zak. Extr. pag. 63; Bijdragen, pag. 425 en 426; Afz. afdruk, pag. 131 en 132.

(†) Zak. Extr. pag. 63 en 64; Bijdragen, pag. 426; Afz. afdruk, pag. 132. In de Zak. Extr. zijn de drie laatste zinsneden geheel kursijf gedrukt.

(§) Zak. Extr. pag. 64 en 65; Bijdragen, pag. 427; Afz. afdruk, pag. 133.

(**) Zak. Extr. pag. 65 en 66, het kursijve van deze gevolgd; Bijdragen, pag. 428; Afz. afdruk, pag. 134.

len geene veranderingen in dezelve raadzaam zijn, althans niet, *zoolang zulks door de bevolking niet wordt verlangd.* De Javaan, in het algemeen, houdt niet van veranderingen." (*)

6. „De arbeid zal, onder de leiding van bekwame chineesche mandoors en onder het oppertoezigt der Javaansche hoofden, geschieden en de bevolking, daartoe geroepen, met geen anderen arbeid belast worden dan die, welke gevorderd wordt om het gewas tot rijpheid te brengen..... Alle personen, aan deze kultuur volgens de bovengemelde wijze dienstbaar, moeten van het betalen van landrente worden vrijgesteld..... De arbeid eindelijk aan de fabriek zelve, behoort zooveel mogelijk door vrijwillige arbeiders te geschieden, of dáár, waar die niet te verkrijgen zijn, op gelijke wijze als voor den overigen arbeid is bepaald, in welk geval de arbeiders, behalve de vrijstelling van landrente, dagelijks rijst en zout behooren te genieten, omdat deze arbeid meer oordeel en inspanning vordert." (†)

7. „Bij de geheele inrigting wordt overigens bestendig in het oog gehouden, den Javaan zoo min mogelijk aan het gezag van vreemden te onderwerpen, en hem onder de leiding zijner eigene hoofden te doen arbeiden." (§)

8. „Beter geen produkten, dan die met krenking der pligten, die wij aan de bevolking verschuldigd zijn, te verkrijgen..... Ook de te groote ijver van eenigen, moet worden bewaakt, voorzoover die namelijk de strekking heeft, om van den Javaan meer te vorderen, dan hij *gaarne* verrigt. Het veld is ruim genoeg om geen overdrijving te behoeven, en het produktief vermogen van Java zal het best door een gematigde handelwijze verzekerd worden."(**)

Uit de medegedeelde, door den kommissaris-generaal persoonlijk voorgeschreven beginselen, blijkt alzoo:

a. Dat de vruchten van den arbeid der bevolking, zouden worden verrekend, met het bedrag der door haar verschuldigde landrenten.

b. Dat daarin echter verandering kon worden gebragt, *op het verlangen der bevolking;* maar dat, in het algemeen, geen veranderingen, *zonder dat zij door de bevolking verlangd werden*, raadzaam voorkwamen.

c. Dat hetgeen de bevolking meer toekwam, dan het bedrag der verschuldigde landrenten, *dessa's genijze* aan haar zou worden voldaan.

d. Dat de arbeid niet mogt worden overdreven; dat van den Javaan geen meer arbeid mogt worden gevorderd, dan hij *gaarne* verrigten zou, en dat men verklaarde liever geen produkten te ontvangen, dan die te verkrijgen met verzaking der pligten, jegens de bevolking verschuldigd.

e. Dat de bevolking aan de leiding van haar eigen hoofden zou worden overgelaten; dat zij zoo min mogelijk aan het gezag van *vreemden*, waaronder de Europeesche ambtenaren, zou zijn onderworpen; maar dat zij daarentegen, in strijd hiermede, zou arbeiden *onder de leiding van Chineesche mandoors.*

In 1836, naauwlijks twee jaren nadat van den Bosch de hiervermelde in-

(*) Zak. Extr. pag. 66; Bijdragen, pag. 428; Afz. afdruk, pag. 134.
(†) Zak. Extr. pag. 66 en 67, Bijdragen, pag. 429; Afz. afdruk, pag. 135.
(§) Zak. Extr. pag. 73, Bijdragen, pag. 436; Afz. afdruk, pag. 142.
(**) Zak. Extr. pag. 76, Bijdragen, pag. 442; Afz. afdruk, pag. 148.

struktie gaf, werden door den adjunkt-inspekteur der kultures Ament, met betrekking tot de levering aan het gouvernement van het koffijprodukt, en de betaling daarvan aan de bevolking, bedenkingen geopperd, in de hoofdzaak hierop nederkomende: — Dat de bepalingen nergens gelijkmatig werkten. Dat, door de verrekening van hetgeen der bevolking voor de koffij toekwam met hetgeen zij aan landrenten verschuldigd was, de administratie wel gemakkelijk werd gemaakt, doch de individueele belangen der planters geenszins bevorderd werden, vermits, in residentiën waar het individueel sawabezit bestond, personen, die veel sawa's in eigendom hadden en dus in evenredigheid dáárvan landrenten verschuldigd waren, zeer bevoordeeld werden boven hunne dorpsgenooten, welke geen of slechts weinig sawa's hadden, maar desniettemin denzelfden arbeid voor de kultures hadden verrigt. Dat bovendien de kampong- of pagger-koffij individueel eigendom is, en dat dus belooning voor deze, zonder tusschenkomst van het dessahoofd, door den regtmatigen eigenaar behoort te kunnen worden ontvangen.

De direkteur der kultures erkende de juistheid dezer bezwaren, als noodwendig moetende voortvloeijen uit het tot dusver gevolgde beginsel, en beschouwde, even als de adjunkt-inspekteur Ament, eene dadelijke betaling bij de aflevering van het produkt, als de beste aanmoediging voor de koffijkultuur.

Dien ten gevolge werd, bij art. 8 der resolutie van 21 Mei 1836 no. 18, bepaald:

„De koffij, hetzij die door een dessahoofd, voor en van wege de bewoners zijner dessa, bij groote hoeveelheden, dan wel door een afzonderlijk persoon in geringe hoeveelheid, geleverd wordt, zal, dadelijk na de aflevering en in dezelfde dessa, tegen den vastgestelden prijs worden voldaan, hetzij door den pakhuismeester, dan wel door een ander ambtenaar aan wien de betaling zal worden opgedragen; zullende daarbij zooveel mogelijk worden vermeden, alle verrekeningen met landrenten, ten einde een ieder het hem aankomende in specie ontvange, en voorts in geen geval verrekeningen met landrenten plaats hebben, *dan voor zoover die het debet betreft van ieder belanghebbende respektievelijk.* (*)"

De nuttigheid eener hoofdelijke betaling, zonder verrekening met landrenten, meer en meer ingezien zijnde, stelde de direkteur der kultures, bij missive van 25 Mei 1837 no. 1355/3, ook naar aanleiding van een door hem overgelegden brief van den resident van Cheribon, dd. 15 April te voren no. 744, aan de regering voor: dáár, waar geene overwegende redenen zulks onraadzaam deden voorkomen, de belooningen of prijzen, voor de door de bevolking geleverd wordende produkten voor de Europeesche markt, zooveel mogelijk hoofdelijk, dadelijk, en dus zonder verrekening met de door die bevolking verschuldigde landrenten, te doen uitbetalen, even als dit, met betrekking

(*) De hier aangehaalde beschikking is reeds medegedeeld, op blz. 721 en 722 van ons tweede deel, maar zij moest hier herhaald worden.

tot de koffij, reeds bepaald was, bij de zoo even vermelde resolutie van 21 Mei 1836 no. 13 (*).

De direkteur merkte daarbij op, dat hem geene bepaling bekend was, krachtens welke die betaling *moest* plaats vinden bij wege van verrekening met de landrenten, en dat vermoedelijk alleen een veeljarig gebruik, deze wijze van verrekening had doen volgen; terwijl hij de aandacht vestigde op de erkende wenschelijkheid, om de zaak, waar dit kon geschieden, op den door hem voorgestelden voet te regelen; met aantooning verder van de wijze, waarop die regeling in het algemeen, met betrekking tot de betaling aan de bevolking van het suikerriet en den indigo, zou kunnen plaats hebben.

De regering magtigde daarop, bij besluit van 14 Julij 1837 no. 4, genoemden direkteur der kultures: — Om overal, waar daartegen geene overwegende bedenkingen bestonden, alle belooningen of prijzen voor de door de bevolking geleverd wordende produkten, te doen uitbetalen zonder verrekening met landrenten, overeenkomstig de beginselen, door hem direkteur aangegeven, dan wel op zoodanige andere wijze, als hem, in dien geest, na overleg met de betrokken residenten, oorbaar zou voorkomen; met aanbeveling tevens, om bij die regeling in het oog te doen houden: of, door dezen maatregel, de konditie van den planter wel zóu verbeteren op plaatsen, alwaar de verrekening der geleverde produkten met het verschuldigde wegens landrenten ten gevolge had, dat hij geheel bevrijd was en bleef van de betaling van landrenten en daarenboven nog het genot had van het meerder bedrag dier produkten; hetgeen het geval niet zou zijn, indien er, bij de moeijelijkheid om den planter te verzekeren dat hij hoofdelijk de waarde van zijn produkt erlangt, vrees mogt zijn, dat hetgeen hem daarvan in handen komt en wordt gelaten, minder zou bedragen dan de landrente, welke van hem werd of zou worden gevorderd.

Op de hier medegedeelde beschikking maakte de minister van koloniën aanmerking.

Ten einde den oorsprong en de strekking, nu van deze, en welligt later van andere aanmerkingen van den minister, begrijpelijk te maken, moeten wij ons eene kleine uitweiding veroorloven.

Afschriften van de door den gouverneur-generaal genomen besluiten, (†) werden geregeld, ter kennisneming, aan het opperbestuur in Nederland gezonden. In het tijdvak dat wij thans behandelen, stelde de minister van den Bosch die besluiten, ten fine van konsideratiën en advies in handen van den staatsraad adviseur J. C. Báud, die, bij de terugzending, schriftelijk zijne bemerkingen daarop mededeelde.

Zoo werden in handen van Baud gesteld, bij kommissoriaal van 4 April

---

(*) Reeds was, bij besluit van 28 Februarij 1837 no. 3, bepaald: dat de in de residentie Banjoemas door de bevolking vervaardigd en aan het gouvernement geleverd wordende indigo, in stede van *dessa'sgewijze* met de verschuldigde landrenten te worden verrekend, *hoofdelijk* aan de belanghebbenden zou worden voldaan.

(†) Sedert de invoering van het regerings-reglement van 1836, zijn de resolutiën vervallen.

1838 no. 1 de openbare Indische besluiten van April en Mei 1837, en bij kommissoriaal van 16 Maart 1838 no. 8, de besluiten van Julij 1837. Baud beantwoordde deze kommissorialen: het eerstgenoemde bij missive van 3 Junij 1838 no. 296, en het laatstvermelde bij missive van 21 Maart 1838 no. 237. Naar aanleiding hiervan, deelde de minister zijne bedenkingen aan den gouverneur-generaal mede: — tegen de besluiten van April en Mei 1837, bij missive van 30 Junij 1838 no. 36/338, en tegen de besluiten van Julij 1837, bij missive van 16 Augustus 1838 no. 5/434, bij welke laatste missive de minister tevens aan den gouverneur-generaal schreef, dat het aangenaam was te kunnen berigten, „dat in het register der besluiten over de maand Junij 1837, geen aanleiding gevonden is, tot het voorbrengen van eenige bedenkingen."

De gouverneur-generaal de Eerens beantwoordde de in beide genoemde missives vervatte bemerkingen, bij zijn kabinets-brief van 5 Februarij 1839 no. 31, lett. N. — Hetgeen hij in den aanhef van dien brief zegt, met betrekking tot het maken van bemerkingen in het algemeen, is van genoegzaam belang, om hier te worden medegedeeld. Wij lezen daar hetgeen volgt:

„Zoo ik wel ben onderrigt geworden, is dit de eerste maal, dat het hoofd des Indischen bestuurs de openlijke blijken ontving, dat zijne handelingen en besluiten, zoodanig als die bij de naar Nederland gezonden wordende registers zijn opgeteekend, door eene, naar het mij voorkomt opzettelijke lezing, onderzocht en beoordeeld worden.

„Het nut, hetwelk in de mededeeling dier beoordeelingen kan gelegen zijn, vooral wanneer zij komen van hen, welke vroeger het bestuur van Nederlandsch Indië, met evenveel bekwaamheid als met de meeste onderscheiding, hebben gevoerd, valt gewis niet te ontkennen, en ik althans, die dagelijks de rijke gevolgen van dat bestuur onder het oog heb, ben, *wat mijn persoon betreft*, geneigd om de nuttige wenken, welke mij door uwe excellentie gegeven worden, als het gevolg van uwe uitgebreide en grondige kennis der Indische aangelegenheden, met erkentelijkheid aan te nemen.

„Maar ik veroorloof mij, de aandacht van uwe excellentie te vestigen op de verdere uitwerking, welke die mededeelingen hebben, en reeds in ruime mate ondervonden zijn van de herhaalde bedenkingen en aanmerkingen van het ministerie, op onderscheiden mijner beschikkingen of voordragten.

„Ik ga er van uit, dat elke verrigting mijnerzijds, gegrond is op de, hetzij gezamenlijk met den raad van Indië, hetzij door mij alleen, goed overwogen en beoordeelde voordragten van bevoegde autoriteiten en departementen; — dat dus niet wel verondersteld kan worden, dat die verrigtingen alleen het uitvloeisel zijn van mij, als hoofd des bestuurs, en dat evenmin als de eer van doelmatige en nuttige besluiten bij uitsluiting aan mij alleen zou toekomen, ook evenmin bepaaldelijk aan mij kan worden toegeschreven, dat soms hier en daar wordt misgetast.

„Als stelregel geloof ik voorts te mogen aanvoeren: dat zeker geen bestuur of geene administratie, van welken aard ook, bestaan heeft, bestaat, of immer bestaan zal, hetwelk geen mistastingen op zijne rekening heeft. Volmaaktheid bestaat nergens; doch het is de pligt van elken administrateur, om altijd te trachten, der volmaaktheid nabij te komen, en het is zijn natuurlijke wensch om, alleen het goede bedoelende, zich zooveel mogelijk te

vrijwaren voor verkeerde beschouwingen en ondoelmatige handelingen. Een en ander is altijd mijn streven geweest, zooals naauwelijks behoeft gezegd te worden.

„De administrateur of bewindvoerder mag in billijkheid vertrouwen, dat zijne handelingen kollektief worden beoordeeld; slechts dáárop kan het oordeel gegrond zijn, of hij al dan niet heeft voldaan aan zijn lastbrief. Wanneer hij, in stede daarvan, gedurig in zijne handelingen gegispt wordt, hetzij met, hetzij zonder gegronde redenen, dan kan het niet missen, of hij verliest het zoo noodzakelijke zelfvertrouwen. En wanneer het bekend wordt, dat zijne handelingen herhaaldelijk stof tot aanmerkingen opleveren, dan is het natuurlijk gevolg daarvan, dat zijne geadministreerden ophouden hem te beschouwen als de man, die zich met het vertrouwen zijner meerderen vereerd ziet, zulks ontaardt spoedig in mistrouwen, en eindigt met de verzaking der deferentie, welke zij hem schuldig zijn.

„Zoowel in het belang van de zaak, als in dat van mij zelven, moet ik dus wenschen dat vermeden worde, om mijne handelingen, ieder op zich zelve, te beoordeelen, althans om bedenkingen en aanmerkingen op dezelve, in openbare stukken (*) mede te deelen, welke in de bureaux moeten cirkuleren, en waarvan de publiekwording niet kan worden voorgekomen.

„Afgescheiden hiervan, moet ik in opmerking brengen, dat het bijna tot de onmogelijkheden behoort, om, met voldoende kennis van zaken, in Nederland te beoordeelen, de noodzakelijkheid of meerdere of mindere graad van doelmatigheid der handelingen, welke, een jaar te voren, bij het bestuur in Indië plaats hadden. De besluiten zelve zijn daartoe niet genoegzaam. Deze worden gewoonlijk gesteld in zoodanigen zin, als vereischt wordt voor de beslissing, maar niet om de waarde of het juiste dier beslissing te doen uitkomen. Zelfs in de dagelijksche behandeling van zaken, ontwaart men gestadig, dat de lezing van een voorafgegaan, met de zaak in verband staand besluit, niet voldoende is om het oordeel te vestigen. Daartoe moeten bijna altoos de bijlagen van het besluit worden in de hand genomen, en dan moet men zich nog dikwerf denkbeeldig verplaatsen in den tijd, waarin het besluit genomen werd. Nog zooveel te eerder is het gewaagd, op zóó verren afstand een oordeel te vellen over *de noodzakelijkheid en het doelmatige* van een zoodanig besluit, gegrond op de eenvoudige lezing van hetzelve.

„Evenzoo moet ik in opmerking brengen, dat de beantwoording der uit Nederland gemaakte aanmerkingen, veel moeite dikwerf noodeloos te weeg brengt. Ik beroep mij hier, op den verderen inhoud dezes, en op de volgende zinsnede uit een rapport der generale direktie van financiën, van den 9en Januarij jl. no. 22, geschreven ten gevolge der ministeriëele depeches dd. 26 Februarij 1838 no. 10/78. Die zinsnede luidt:

„ „Bij den dagelijks toenemenden arbeid, ten gevolge, onder anderen, van „de menigvuldige aanmerkingen, van het ministerie van koloniën, welker „wederlegging zoowel eene meer dan gewone werkzaamheid oplevert, (door, „na jaar en dag, de zaken ten tweedemale te moeten behandelen,) als de

(*) Uit het medegedeelde is gebleken, dat 's ministers aanmerkingen niet bij *geheime*, maar bij *openbare* missives aan den gouverneur-generaal werden medegedeeld.

„beantwoording van deszelfs aanschrijvingen, nopens zoovele punten van be-„spiegeling van onderscheiden aard, een moeijelijke taak daarstelt voor de „kollegiën van algemeen bestuur, daarbij betrokken, is het niet opmerkelijk, „dat vele der kollegiën en andere hoofdambtenaren, behoefte gevoelen aan „eene uitbreiding van personeel."

„Ook uit dezen hoofde zou het mij zeer aangenaam zijn, indien uwe excellentie dit onderwerp geliefde te overwegen, en zich daarbij dan de vraag voor te stellen: of het mij persoonlijk welgevallig kan zijn, niet alleen dat vele aanmerkingen gemaakt worden en dat derzelver ruchtbaarheid nadeelig werkt, maar ook dat mij, gelijk geschied is, bij wijze van goedkeuring, de betuiging gedaan wordt: „dat in het register mijner besluiten „over de maand Junij 1837, geen aanleiding gevonden is, tot het voorbren-„gen van eenige bedenkingen." Mij komt het voor, en uwe excellentie denkt er gewis evenzoo over, dat de gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië op een te gewigtig, te eervol en te verheven standpunt geplaatst is, om dusdanige goedkeuring met genoegen te kunnen ontvangen, en dat hij niet wel op gelijke lijn kan worden gesteld met de ondergeschikte plaatselijke besturen, voor welke afkeuringen, berispingen of aanmerkingen volstrekt dezelfde hoogst gevaarlijke uitwerking niet kunnen hebben, als zij kunnen na zich slepen voor den gouverneur-generaal van zijner majesteits Indische bezittingen."

Na deze uitwijding vatten wij den afgebroken draad weder op.

De bemerking op het vorenvermelde besluit, voorkomende onder § *c* van 's ministers missive dd. 16 Augustus 1838 no. 5/434, was van van den Bosch zelven. Baud had op dat besluit alleen zijne aandacht gevestigd, zonder daarbij iets te voegen. De bemerking van den minister luidt aldus:

„*c. Besluit van den* 14*en Julij* 1837 *no.* 4. Daarbij is als beginsel aangenomen, om de produkten zooveel doenlijk hoofdelijk te betalen, en niet met de landrenten te verrekenen.

„Het zou naar mijn inzien voorzigtig zijn, in het te dien aanzien bestaande geen verandering te maken, dan *met toestemming van de belanghebbenden;* moetende ik uwe excellentie, in het algemeen, tegen het maken van veranderingen waarschuwen, als liggende zulks niet in den geest van den inlander."

De gouverneur-generaal de Eerens antwoordde daarop, bij zijne aangehaalde kabinets-missive van 5 Februarij 1839 no. 31, lett. N, in de volgende bewoordingen:

„Ik moet uwer excellentie hieromtrent opmerken, dat tot het aannemen van het onderwerpelijk beginsel niet is overgegaan, dan nadat door de verkregen ondervinding overtuigend gebleken was, welke ongelijkmatigheid, uit de verrekening der aan de bevolking toekomende voordeelen van haren arbeid met de verschuldigde landrenten voortvloeide, en hoe wenschelijk het was, eene gereede en zooveel mogelijk hoofdelijke betaling, voor de aan het gouvernement geleverd wordende produkten voor de Europeesche markt, in te voeren.

„De voordeelen welke, voor den wezenlijken planter, uit dezen maatregel voortvloeijen, zijn niet onbelangrijk, en zullen niet weinig toebrengen om zijn lust voor de kultures op te wekken en zijne tevredenheid te bevorderen.

„Een man die b. v. een bouw sawavelden bezit, en dus een grooter aandeel heeft in de landrenten dan een ander, die slechts een halve bouw heeft, geniet alzoo bij de verrekening met landrenten dubbel zoo veel als deze; terwijl hij daarenboven een gelijk aandeel bekomt in de overwinsten, of van hetgeen het voortbrengsel meer opbrengt dan het bedrag der landrenten. Intusschen is de arbeid van beide gelijk, als wordende deze wel naar persoonlijke krachten, maar zeer zelden naar het aandeel in de sawavelden geregeld, ja, zelfs mag worden aangenomen, dat een man die weinig sawavelden bezit, eerder *meer* dan *minder* arbeid aan de kultures verrigt, dan een die er veel bezit, want de billijkheid wordt, ten aanzien der minvermogenden, wel het minst door de dessabesturen in acht genomen.

„Geschiedde de aanslag der belasting op het gewas hoofdelijk, en vond ook de betaling der geleverde voortbrengselen hoofdelijk plaats, dan zou de verrekening der verschuldigde landrenten doelmatig kunnen zijn; doch dit is het geval niet. Overal geschiedt de aanslag der landrenten door het plaatselijk bestuur dessa'sgewijze, en wordt de regeling, hoeveel ieder landbouwer daaraan moet bijdragen, geheel aan het dessabestuur overgelaten, hetwelk daarbij niet zelden persoonlijke of familiebelangen in aanmerking neemt.

„Bij de jaarlijksche verdeeling der sawavelden, waar die bestaat, zijn het doorgaans de leden van het dessabestuur en hunne aanverwanten of vrienden, aan welke de beste velden ten deel vallen, en die gevolgelijk de grootste sommen in de landrenten opbrengen; terwijl zij door hun stand veelal ontheven zijn, om aan de werkzaamheden der gouvernements kultures deel te nemen.

„De onderwerpelijke maatregel is derhalve geheel in het belang der arbeidende klasse, en ik durf mij dan ook vleijen, dat, hoezeer het maken van veranderingen in het algemeen niet in den geest ligt van den inlander, hij echter met de verandering, waarvan hier de rede is, tevreden zal zijn."

Deze missive werd in het laatst van Mei 1839 in Nederland ontvangen, en door den minister in handen gesteld van den staatsraad adviseur Baud.

IV. *Verschillende mededeelingen.*

1. *Penatoes in Kadoe en aanslag der landrenten aldaar.* Wij moeten nog eenmaal terugkomen op de hoofden, bekend onder den naam van *penatoes*, ook ten blijke, hoe de *adat* op Java wordt begrepen en opgevolgd. (*)

Nadat in 1819 nog de sporen bestonden, dat in de residentie Kadoe, aan elken individueelen landbouwer een piagem of huurcedul van zijn aanslag in de landrenten, werd afgegeven; bevond de inspekteur van financiën, in het begin van 1820, dat de aanslag in die residentie *distriktsgewijze* geschiedde. Hij verzocht den resident dit te veranderen, en de voorschriften op te volgen, die een *dessa'sgewijze* aanslag geboden. De resident bezwaarde zich hierover bij de regering, die echter bij besluit van 12 April 1820 no. 7, de opvol-

(*) Zie, omtrent de beteekenis van het woord penatoes, bladz. 189 van ons eerste deel, en de daarbij gevoegde noot.

ging gelastte der bepalingen, vervat in Staatsblad 1819 no. 5, alzoo den aanslag *dessa'sgewijze*, en wel, zoo als bij gemeld besluit gezegd wordt, *van elke dessa in eens.* (*)

Later bleek, uit eene missive van den resident van Kadoe, dd. 5 November 1833 no. 1165: (†) dat de aanslag NIET *dessa'sgewijze* geschiedde; maar *glandongsgewijze*, namelijk: over zulk een getal dessa's in eens, als waarover een demang of penatoes het gezag voerde, aan wien dan ook de piagem van den aanslag werd uitgereikt. Uit diezelfde missive bleek verder: dat in Kadoe de personen, bekend onder den naam van penatoes, bestendig, *sedert de invoering van het stelsel van landrenten aldaar*, als de eigenlijke dessahoofden waren beschouwd geworden. Dit een en ander berigtende, gaf de resident van Kadoe tevens zijn voornemen te kennen, om langzamerhand aan de penatoes invloed en gezag te ontnemen.

De direkteur der kultures merkte echter, bij zijne missive van 22 November 1833 no. 3602, aan de regering op: dat de invloed, dien deze penatoes op de bevolking uitoefenden, tot bewijs strekte, dat zij hun bestaan uit de aloude Javaansche instellingen ontleenden, en alzoo geen opgeworpen, onwettig in funktie gestelde, hoofden waren.

De regering schreef, dientengevolge, den resident van Kadoe, bij art. 3 der resolutie van 19 December 1833 no. 8, aan, om aan zijn uitgedrukt voornemen geen gevolg te geven, „*met verderen uitdrukkelijken last* op hem resident, om den aanslag der ongebouwde eigendommen, *bij voortduring glandongsgewijze* te doen, en daarvan niet af te gaan, zonder eene uitdrukkelijke autorisatie der regering."

Deze resolutie was alzoo lijnregt in strijd met de vigerende algemeene bepalingen, welke een *dessa'sgewijzen aanslag* bepaald voorschrijven, en waarvan de opvolging, voor de residentie Kadoe in het bijzonder, bovendien uitdrukkelijk bevolen was bij het vorenvermeld besluit van 12 April 1820 no. 7.

Naauwelijks twee jaren nadat de resolutie van 19 December 1833 no. 8 genomen was, bood de resident van Kadoe, bij missive van 18 Januari 1836 no. 38, der regering eene nota aan, waarbij onder anderen de wenschelijkheid werd betoogd, om de jaarlijksche piagems der belastingen, voortaan aan de dessahoofden af te geven, in stede van aan de penatoes.

Dientengevolge werd die resident, bij art. 8 van het besluit van 13 Juli 1837 no. 12, aangeschreven:

„*a.* Om op eene geleidelijke wijze te trachten, om gevolg te geven aan de betoogde wenschelijkheid, om de jaarlijksche piagems der belastingen, voortaan aan de dorpshoofden af te geven, in stede van aan de penatoes.

„*b.* Om in overweging te nemen, in hoever de aldaar (in Kadoe) bestaande penatoes verminderd kunnen worden, dan wel geheel vervallen."

Deze beschikking, in Nederland ontvangen zijnde, maakte de staatsraad adviseur J. C. Baud, bij zijne aan den minister gerigte missive van 21 Maart 1838 no. 237, daarop de volgende bemerking:

„*Besluit* 13 *Juli* 1837 no. 12, omtrent de aangelegenheden der residentie

(*) Zie ons tweede deel, pag. 10—12.

(†) Zie ons tweede deel, pag. 580.

Kadoe; waarin opzigtelijk de afschaffing der *penatoes* (eene klasse van inlandsche hoofden, tusschen het dorps- en het distriktshoofd), eene neiging doorstraalt, om plaatselijke instellingen op te offeren aan afgetrokken theoriën, en om de bestaande inlandsche kleine aristokratie van haar invloed te berooven, die in dit geval niet het geldelijk belang der schatkist ten grond hebben kan, vermits de *penatoes* geen inkomsten uit 's lands kas trekken. Zoodanige *penatoes*, ook wel *wedono's* genaamd, bestaan in vele residentiën van Java, hoezeer dan ook niet officiëel erkend. Het zijn de geschiktsten onder de dorpshoofden, welke, door het distriktshoofd of den regent, met de policie over 3 tot 10 dessa's worden belast, waardoor het tweeledig nut wordt bereikt: dat de uitvoering der bevelen van het gouvernement, behalve door het distriktshoofd, nog door eene op de plaats aanwezige autoriteit, en dus van nabij wordt gadegeslagen; — en dat de demangs of distriktshoofden die, als alle ambtenaren, nu en dan verplaatst worden, in de *penatoes* vinden, eene klasse van *inamovibele* medehelpers voor de uitoefening der policie, bijzonder geschikt om aan hunne eigene onervarenheid (wanneer zij in een nieuw distrikt komen) te hulp te komen. — Het zou welligt niet zonder nut zijn, den gouverneur-generaal tegen het invoeren van de hier bedoelde veranderingen, die ligtelijk van de eene residentie tot de andere zouden kunnen overslaan, te waarschuwen." (*)

In den geest dier bemerking, verzocht de minister den gouverneur-generaal, bij missive van 16 Augustus 1838 no. 5/434, „om, zonder zeer dringende redenen, geen veranderingen in het inlandsch bestuur in werking te brengen."

De gouverneur-generaal antwoordde hierop, bij kabinets-missive van 5 Februari 1839 no. 31 lett. N., hetgeen volgt:

„Het zij mij vergund hierop te doen dienen, dat bij het onderwerpelijke besluit geen dadelijke afschaffing der *penatoes* in de residentie Kadoe is bepaald, of eenige bepaalde neiging aan den dag is gelegd, om plaatselijke instellingen op te offeren aan afgetrokken theoriën, en de bestaande inlandsche kleine aristokratie van haar invloed te berooven; — zijnde daarbij slechts de resident aangeschreven, *om in overweging te nemen*, in hoever de *penatoes* verminderd kunnen worden, dan wel geheel afgeschaft.

„Tot deze aanschrijving heeft aanleiding gegeven, het voorkomende in het rapport van den inspekteur der kultures Vitalis, nopens zijne gehouden inspektie in 1834, (†) houdende, — met betrekking tot het buitengewoon groot inlandsch personeel, vooral van de sub-demangs, in de residentie Kadoe, hetwelk ook reeds bij eene andere gelegenheid door den direkteur der kul-

---

(*) De resolutie van 19 December 1833 no. 8, was genomen door den gouverneur-generaal a. i. Baud, nog tijdens het aanwezen in Indië van den kommissaris-generaal van den Bosch. In de daarbij genomen beschikking, bragt het nu besproken besluit van 13 Juli 1837 no. 12, eene groote verandering, door den geleidelijken overgang te bevelen van den *glandongsgewijzen aanslag* tot den *dessa'sgewijzen*. Opmerkelijk is het, dat de bemerking van het opperbestuur tegen dit besluit, niet doelde op dat hoofdbeginsel, hetwelk geheel werd voorbijgezien; maar alleen betrof *het in overweging nemen* van het verminderen of afschaffen der penatoes!

(†) De aanleiding was dus reeds gevonden, zeer kort nadat de resolutie van 19 December 1833 no. 8. genomen was.

tures is opgemerkt, — dat de penatoes, welke eenige dessa's onder zich hebben, door welke zij tot hunne waardigheid worden verkozen, een grooten invloed uitoefenen op de bevolking, welke grooter is, naarmate van de uitgestrektheid van het penatoeschap; doch welke invloed thans wordt verminderd, doordien de sub-demangs, welke trachten hun gezag te doen toenemen, door een zoo groot mogelijk aantal penatoes onder hunne bevelen te hebben, het getal dezer laatsten zóódanig vermeerderen, dat weldra elk dorp een penatoe zal hebben.

„De resident achtte het, even als de direkteur der kultures, nuttig, het getal dier inlandsche hoofden te verminderen, in evenredigheid waarvan hun invloed zal vermeerderen, hetgeen in overeenstemming is met de resolutie van den 19en December 1833 no. 8, welke bij de behandeling dezer zaak is geraadpleegd geworden.

„Tot dusver zijn echter, te dezer zake, nog geen voorstellen van den resident ingekomen; doch mogten zij worden ontvangen, dan zal, bij derzelver overweging, in het oog worden gehouden om, zonder zeer dringende redenen, geen veranderingen in het inlandsch bestuur in werking te brengen."

Intusschen werd in Kadoe *de dessa'sgewijze aanslag der landrenten* geleidelijk hersteld, en is die daar tot heden in werking; althans dit is, uit een in het begin van het loopende jaar 1866 opzettelijk ingesteld onderzoek, gebleken.

De aanleiding tot dit onderzoek was deze.

In het laatst van 1865 ontving de minister een staat van den aanslag over 1865 van de dessa Djampiroso, distrikt en demangschap Temangong, regentschap van dien naam, residentie Kadoe. Op dien staat waren de belastingschuldigen der gezegde dessa met namen genoemd, met vermelding van de uitgestrektheid velden in elks bezit, en van het cijfer door ieder aan landrenten verschuldigd. (*) De minister, aan wien bovendien was medegedeeld, dat zoodanige staten ter plaatse in het openbaar werden aangeplakt, meende uit een en ander te mogen afleiden, dat in de betrekkelijke landstreek, en misschien ook in andere gedeelten der residentie Kadoe, de aanslag der landrenten *individueel* geschiedde. Voor die onderstelling bestond te meer reden, omdat, zoo als wij gemeld hebben, in 1819 in Kadoe nog sporen aanwezig waren van een *individueelen aanslag*, althans van het aan ieder individu uitreiken van een huurcedul of piagem. (†) Uit het, naar aanleiding hiervan, op last van den minister, ingesteld onderzoek, bleek echter, dat de aanslag in de bovenvermelde dessa, even als in alle overige gedeelten van Kadoe, dessa'sgewijze plaats had, en dat de vorenbedoelde staat van de dessa Djampiroso, de regeling van het dorpshoofd aanwees.

2. *Periodieke opgaven van de landelijke inkomsten.* Bij besluit van 16 Maart

(*) Dit is dezelfde staat die, als bijlage no. 2, door den minister is gevoegd geworden bij zijne, onder dagteekening van 6 April 1866, ingediende memorie van beantwoording van het voorloopig verslag van de kommissie van rapporteurs uit de 2e kamer, omtrent het wets-ontwerp tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. I. kunnen worden gevestigd.

(†) Zie ons tweede deel, pag. 10 en 11.

1837 no. 17, werd bepaald: dat de inzending der staten, aantoonende hetgeen op de landelijke inkomsten is aangezuiverd, in stede van *maandelijks*, — zoo als bij art. 65 van het bij besluit van 2 Maart 1838 gearresteerde reglement op de inrigting en inzending van periodieke stukken was vastgesteld, — voortaan door de betrokken residenten en op zich zelf staande assistent-residenten op Java, *om de drie maanden*, en wel onder den laatsten van ieder kwartaal, aan den direkteur der kultures moest geschieden.

Bij besluit van 27 November 1837 no. 15, werd een model voor dien staat vastgesteld, en tevens bepaald, dat daarbij, onder ultimo Juni van elk jaar, volgende op dat waarover de verantwoording van den aanslag loopt, eene nota of memorie moet worden gevoegd, omtrent de alsdan nog onaangezuiverde sommen, met bijvoeging van de vereischte bescheiden, betrekkelijk de middelen die tot de invordering van den achterstand zijn aangewend; terwijl daarentegen verviel, de inzending der vroeger gevorderde jaarlijksche verantwoording der landelijke inkomsten.

3. *Belasting op het bedrijf in de residentie Madioen.* Bij besluit van 8 Juni 1837 no. 6 (Staatsblad no. 26) werd bepaald, dat de voorschriften, vervat in Staatsblad 1829 no. 19, regelende den aanslag en de heffing der belasting, bekend onder den naam van *huistaks*, voortdurend zouden worden opgevolgd, behoudens enkele daarbij vermelde wijzigingen, waaronder ook, dat de benaming dezer belasting zou worden vervangen door die, van *belasting op het bedrijf*. (*)

Bij art 3 van dat besluit (niet in het Staatsblad opgenomen), waren de residenten van Kediri en Madioen aangeschreven: „om, met inachtneming van het bij art. 1 en 2 bepaalde, de bedoelde belasting mede toe te passen op alle, eenig bedrijf uitoefenende, geene landbouwers noch ambtenaren zijnde ingezetenen van de residentiën onder hun beheer, onverschillig of die personen al dan niet in de dessa's wonen, alwaar de heffing der landrenten door het ingevoerd stelsel van kultures is vervangen geworden (†); en om den aanslag *hoofdelijk* te doen, volgens den geest van Staatsblad 1829 no. 19, en de verdeeling niet aan de dessa- en kampongs-hoofden over te laten."

De resident van Madioen opperde, bij zijne missive van 8 Augustus 1837 no. 953, bedenkingen tegen den voorgeschreven *hoofdelijken aanslag*, en meende dat een *dessa'sgewijze aanslag*, zooals totdusver in die residentie had plaats gehad, te verkiezen was. De direkteur der kultures wederlegde, bij missive van den 22en dier maand no. 2268/15, de door den resident van Madioen medegedeelde bezwaren, en de regering gelastte dien resident, bij besluit van 29 September 1837 no. 4, om de bepalingen van het besluit van 8 Junij te voren no. 6, „zonder eenige veranderingen" op te volgen.

(*) De vroegere *huistaks*, thans *belasting op het bedrijf*, is, als onderdeel van de landelijke inkomsten, bekend onder den naam van *belasting op de gebouwde eigendommen*, in tegenstelling van de *landrente*, die genoemd wordt *belasting op de ongebouwde eigendommen*.

(†) Zie, omtrent het bijzondere stelsel, destijds werkende in Madioen en Kediri, het medegedeelde op pag. 439—447 van ons tweede deel; zoo ook de volgende §.

4. *Voorgenomen herziening van het in de residentiën Kediri en Madioen werkende stelsel.* De resident van Kediri stelde, bij missive van 11 Juli 1837 no. 24, voor, om de indigo-planters in zijne residentie f 2.— per pond geleverd wordende indigo te goed te doen, in stede van f 1.—, zoo als bepaald was bij resolutie van 3 Februari 1833 no. 4, (*) ter verrekening der landrenten, van welker betaling zij waren vrijgesteld. De resident voerde aan: — dat de indigo-kultuur voor de bevolking zeer bezwarend was, aangezien de bladeren driemaal 's jaars gesneden en naar de fabrieken gebragt moesten worden, en het schoonhouden der tuinen een onafgebroken arbeid vorderde; — dat in 1836 gemiddeld 40 pond indigo per bouw was verkregen, waarvoor à 1.— per pond f 40.— was te goed gedaan; terwijl 5 man voor elken bouw waren afgezonderd, welke, in vergoeding voor de vrijstelling van landrenten, in produkten moesten leveren, elk voor een waarde van f 7.40, of te zamen voor f 37.—, zoodat aan hen slechts f 3.— koper, of 60 centen per hoofd in het jaar was uitgekeerd; dat eene verhoogde betaling wenschelijk was, ook ter voorkoming dat de voor de indigokultuur afgezonderde bevolking, gelijk reeds had plaats gevonden, verhuisde naar de dessa's die bij de suiker- en koffijkultuur waren werkzaam gesteld.

De directeur der kultures gaf deswege, bij missive van 5 September 1837 no. 2263/3, te kennen: dat vermits het voorstel eene verandering beoogde, in het voor Kediri en Madioen ingevoerde bijzonder stelsel, hij ter zake den resident van Madioen had gehoord, die, bij schrijven van 8 Augustus te voren no. 975, had berigt, dat hij een herziening van dat stelsel, ter gelegener tijd, wenschelijk achtte. De directeur merkte daarbij op: — Dat het aangevoerde, betrekkelijk de verhuizing van de voor de indigokultuur afgezonderde bevolking in Kediri, naar de dessa's met andere kultures belast, niet ongegrond was en bevestigd werd door een rapport van den waarnemend inspekteur der kultures in de vierde afdeeling (†). — Dat hij desniettemin, in overeenstemming met het gevoelen van den resident van Madioen, van oordeel was, dat het niet raadzaam zijn kon, zonder geheele herziening van het stelsel, een onderdeel te veranderen, zoo als in de bedoeling lag van den resident van Kediri. — Dat, met bijberekening der kosten van opbouw en onderhoud der fabrieken, en alle andere onkosten, waarmede de indigo in Madioen en Kediri, ten gevolge van het daar werkende bijzondere stelsel, moest bezwaard worden, dat produkt, sedert de invoering van het stelsel tot over den oogst van 1835, in Kediri te staan kwam op f 5.60 het pond. — Dat, bij eene voortzetting van die berekening, de indigo tot en met 1837, welligt nog slechts op f 2.— het pond, en mogelijk op nog minder zou te staan komen; maar dat die in allen gevalle zeker meer kosten zou dan f 1.50 het pond, welke som daarvoor, in het algemeen in de andere

(*) Vergelijk tweede deel, pag. 443.

(†) Ook uit het rapport van den inspekteur der kultures in de 3de afdeeling, betreffende eene in Mei 1839 in Kediri gehouden inspektie (welk rapport verhandeld is bij besluit van 30 December 1839 no. 3), blijkt: „dat de indigo-kultuur in die residentie meer en meer verminderde en mogelijk langzamerhand geheel zou moeten worden gestaakt, als een gevolg van de verhuizingen der indigo-planters naar die distrikten, welke voor de aanplanting van koffij en suiker waren afgezonderd."

residentiën, aan de bevolking betaald werd. — Dat alzoo eene verhooging der belooning aan de indigo-planters in Kediri, een maatregel zou zijn, dien men zich later zou kunnen beklagen, omdat daarop bezwaarlijk kon worden teruggekomen.

Bij besluit van 12 Oktober 1837 no. 19, werd aan den resident van Kediri medegedeeld, dat het gouvernement, op de vorenvermelde gronden, vooralsnog niet in zijn voorstel kon treden, doch werd, aan hem en aan den resident van Madioen, „uit hoofde van de erkende wenschelijkheid eener herziening van de grondslagen, waarop het stelsel van kultures in die beide residentiën rust, opgedragen: om zich onderling te verstaan, nopens het tijdstip en de wijze eener herziening van de regelingen, vervat in de resolutiën van 10 December 1832 no. 1 en 3 Februari 1833 no. 4; met last om, te zijner tijd, deswege gezamenlijk, door tusschenkomst van den direkteur der kultures, te dienen van konsideratiën en advies."

Naar aanleiding van het daartoe door de Indische regering, bij missive dd. 16 Mei 1838 no. 266/4 (besluit van dien dag no. 4) gedaan voorstel, werd door den koning, blijkens missive van den minister, dd. 5 Augustus 1839 no. 52/457, magtiging verleend, om de betaling aan de indigo-planters in Kediri te verhoogen, in dier voege, dat een montant van f 1.80 per pond als maatstaf genomen, en alzoo aan de planters, betaald werd, het verschil tusschen dat bedrag en den prijs waarop de indigo in Kediri aan het gouvernement te staan kwam, destijds berekend op f 1.54 het pond. Deze beschikking werd verhandeld bij het Indisch besluit van 30 December 1839 no. 2.

Intusschen hadden de residenten van Kediri en Madioen, bij rapport van 30 Augustus 1838 no. 1286, voldaan aan de opdragt, bedoeld bij het hiervoren vermeld besluit van 12 Oktober 1837 no. 19. Uit dat rapport en uit het naar aanleiding daarvan uitgebragt advies van den direkteur der kultures bleek, dat er tusschen deze autoriteiten geen eenstemmigheid bestond, niet alleen omtrent de bijzonderheden van het in Kediri en Madioen werkende stelsel, maar ook ten aanzien van de meerdere of mindere doelmatigheid van het stelsel zelf. De residenten van Madioen en Kediri meenden dat het stelsel moest behouden worden, eerstgemelde echter voor nog slechts zekeren tijd. De direkteur der kultures daarentegen keurde het stelsel om zijne vele gebreken af, en achtte het wenschelijk dat het ingetrokken, en voorzigtig vervangen werd door het algemeen op Java werkende stelsel van kultures.

De beslissing des ministers werd in deze aangelegenheid ingeroepen, bij missive van 3 Mei 1839 no. 247/11 (besluit van dien dag no. 11), waarbij alle betrekkelijke stukken werden opgezonden. Wij vermelden hier alleen dit feit en gaan de bijzonderheden met stilzwijgen voorbij, even als de détails van de daaruit voortgevloeide nadere korrespondentie, tusschen den minister en de Indische regering, waarop wij in de volgende Bijdrage nog even zullen terugkomen. Wij kunnen ons te eerder van eene meer uitvoerige behandeling dezer aangelegenheid onthouden, omdat de feitelijke toestand in Madioen en Kediri, sedert 1 Januari 1859 is veranderd. Daartoe werd bij koninklijk besluit van 24 Juli 1842 no. 52 reeds magtiging verleend, waaraan echter eerst uitvoering is gegeven bij de Indische publikatie van 8 April 1858 (Staatsblad no. 46), waarbij werd bepaald: — „Ingaande met het jaar

1859, wordt in de residentiën Madioen en Kediri, met buiten werking stelling van de resolutiën van 10 December 1832 no. 1 en van 3 Februari 1833 no. 4, weder ingevoerd de kwijting der landrenten in geld;" — en zulks tegen voldoening van den arbeid aan de gouvernements kultures in geld, naar den algemeen werkenden maatstaf van betaling, in de residentiën, waar landrenten worden geheven.

5. *Afschrijving van landrenten.* Onder meerdere zullen wij, even als vroeger, ook nu weder een paar voorbeelden van zoodanige afschrijvingen vermelden.

a. De resident van Cheribon deed het voorstel, (missives 10 Februari en 10 Maart 1837 no. 352 en 539), om aan de bevolking der distrikten Gegesik en Palimanang, welke was afgezonderd voor de suikerkultuur bij het etablissement te Ardja-winangon, kwijtschelding te verleenen van hetgeen zij nog, na aftrek van het door haar geleverde suikerriet en brandhout, wegens landrenten en verstrekte landbouwgereedschappen, over de jaren 1833, 1834, 1835 en 1836, verschuldigd was, bedragende te zamen eene som van f 59,169.86. De direkteur der kultures gaf te dier zake te kennen: (*)

„Dat men, bij de regeling der suikerkultuur voor het etablissement te Ardja-winangon, schijnt afgeweken te zijn van den maatstaf van belooningen, die bij de beginselen voor de suikerkultuur, vastgesteld bij besluit van 28 Maart 1834 no. 1 (Staatsblad no. 22), als billijk zijn aangenomen; zoodat, bijaldien die maatstaf ware gevolgd, thans in stede van f 59,169.86, slechts eene som van f 22,111.52 nog ter verrekening zou overblijven.

„Dat de regeling der suikerkultuur, ten behoeve van meermeld etablissement, van den beginne af aan, niet alleen verkeerd is behandeld, maar dat daarin op eene onregelmatige en, voor de belangen van het gouvernement en van al de betrokkenen, schadelijke wijze is voortgegaan, zonder dat daarvan behoorlijk aan het gouvernement mededeeling is gedaan, hetwelk in dat geval, door eene betere regeling, de schade had kunnen voorkomen, of ten minste aanzienlijk verminderen.

„Dat er thans voor het gouvernement niets overblijft, dan de verzochte kwijtschelding te verleenen, vermits het niet billijk zou wezen, om den achterstand van de bevolking, die buiten hare schuld gedurende de voormelde jaren geen vruchten van haar arbeid heeft getrokken, in te vorderen; terwijl voorts de overtuiging bestaat, dat de aanzuivering van een zoo aanzienlijken achterstand niet mogelijk, en in ieder geval voor haar zeer ontmoedigend zou zijn."

Op grond hiervan, werd gemelde som van f 59,169.86, bij besluit van 22 Augustus 1837 no. 16, kwijtgescholden.

b. Even als over 1834 en 1835, (†) werd ook over 1836 autorisatie verleend tot afschrijving, en wel bij besluit van 22 Juni 1837 no. 11, eener som van f 43,725, en bij besluit van 19 December 1838 no. 11 van nog

(*) De volgende bewoordingen, zijn, uit het betrekkelijk besluit, van 22 Augustus 1837 no. 16, overgenomen.

(†) Zie tweede deel, pag. 750.

f 5,799.06, dus te zamen van f 49,524.06; zijnde het bedrag der landrenten over duizend bouws, waarvoor vrijstelling was verleend aan de voor de suikerkultuur afgezonderde bevolking van de afdeeling Kendal, in de residentie Samarang.

c. Bij besluit van 14 Mei 1839 no. 5, werden goedgekeurd de volgende afschrijvingen bij de kasrekening van Pekalongan, als:

in 1834 van f 21,066.75 landrenten,
„ 1835 „ „ 20,427.— „
„ 1836 „ „ 20,422.56 „

6. *Stelsel in Dayoeloehoer, in de residentie Banjoemas.* Wij hebben vroeger melding gemaakt van het, bij resolutie van 22 Augustus 1831 no. 1, bij wijze van proefneming, in Dayoeloehoer ingevoerde bijzonder stelsel, zoo ook van de, bij resolutie van 22 April 1835 no. 2, genomen afwijzende beschikking op het voorstel van den resident van Banjoemas, om dat stelsel in te trekken. (*)

Bij besluit van 11 Januari 1838 no. 1, werd op die afwijzende beschikking teruggekomen, en bepaald: — „Dat het, ten gevolge der resolutie van 22 Augustus 1831 no. 1, in het pattehschap Dayoeloehoer (residentie Banjoemas) werkende stelsel, van gedwongen kultuur tegen vrijstelling van landrenten, ingetrokken, en dat daarentegen weder ingevoerd zal worden, hetzelfde stelsel van landrenten, hetwelk in het overige gedeelte der residentie Banjoemas, en meer algemeen op Java, bestaat; zullende zulks gerekend worden te zijn ingegaan, met den aanvang dezes jaars."

Ten vervolge hierop werd, bij besluit van 18 Maart 1838 no. 8, bepaald: dat het der bevolking van Dayoeloehoer zou vrijstaan, om over de door haar gekultiveerd wordende peper naar goedvinden te beschikken, met vrijlating tevens om die, des verkiezende, aan het gouvernement te leveren, tegen betaling van f 10.— koper per pikol, in plaats van f 6.— koper, waarvoor die bevolking tot dusver was verpligt geweest de peper aan het gouvernement te leveren. (†)

7. *Heeredienaten.* Bij besluit van 14 Mei 1838 no. 1, art. 1, werd de direkteur der kultures aangeschreven:

„Om de inspekteurs der kultures aan te bevelen, om bij hunne inspektiën naauwkeurig te onderzoeken, of en in hoever de bestaande bepalingen, tegen het onwettig vorderen van diensten of levensbehoeften van den inlander, (§) behoorlijk worden gehandhaafd; speciaal of, bij de inspektiën der residenten, assistent-residenten en andere ambtenaren, leveringen van levensmiddelen of

---

(*) Zie tweede deel, pag. 432 en 749.

(†) In andere residentiën bleef de levering der peper, tegen f 5.— zilver de pikol, verpligtend, tot dat die dwangkultuur van zelf te niet ging, en eindelijk ook in Patjitan, — het laatste geweest waar ze nog bestond, maar waar in 1862 slechts 3 pikols en 59 pond peper geleverd werden, — blijkens Staatsblad van 1863 no. 182, werd ingetrokken.

(§) Staatsbladen 1834 no. 52 en 1836 no. 15, zie ons tweede deel, pag. 750 § 8 en 763 § 4.

andere behoeften, zonder behoorlijke betaling, plaats vinden; en voorts, of de inlandsche hoofden niet zoodanige gelegenheden te baat nemen, ten einde aan de bevolking ongeoorloofde en bezwarende opbrengsten op te leggen; — zullende de gemelde inspekteurs, na eene gehouden inspektie, omtrent de voorschreven punten, bij een afzonderlijk stuk behooren te dienen van konsideratiën en advies."

Op deze aanschrijving door den minister bemerking gemaakt zijnde, bij missive van 27 April 1839 no. 8/217, liet de gouverneur-generaal, bij missive van den algemeenen sekretaris, dd. 8 November daaraanvolgende no. 1126, den direkteur der kultures aanschrijven: „om zich te verzekeren, of de inspekteurs, in de opvolging van gemelde aanschrijving, ook welligt verder gegaan zijn, dan de bedoeling van het gouvernement is; waarmede, bij den bestaanden maatschappelijken en zedelijken toestand van den Javaan, niet zou strooken, indien zij zich hadden *beijverd*, tot het *opzettelijk opsporen* van bedoelde misbruiken, zoo die door regenten en hoofden begaan zijn, zonder dat zij als misdadig kunnen worden aangemerkt. Naar aanleiding van het hierop ontvangen antwoord, toonde de gouverneur-generaal, bij kabinetsmissive van 13 Februari 1840 no. 20, lett. O, door toezending van stukken, den minister aan, dat zijne voorenvermelde aanschrijving de door den minister gevreesde uitwerking niet gehad had.

Bij besluit van 13 Juni 1838 no. 11, werd de resident van Bagelen aangeschreven, „om op daartoe geschikte plaatsen, bij voortduring, geregelde aanplantingen van djatiboomen te doen plaats hebben;" — terwijl bij art. 2 van datzelfde besluit, werd bepaald: — „dat de bevolking, welke belast zal wezen met het aankweeken en onderhouden der djatiboomen in de residentie Bagelen, en met hetgeen daaromtrent verder wordt vereischt, bevrijd zal zijn van alle andere werkzaamheden der kultures, zoomede van het verrigten van heerediensten, namelijk: voor zooveel en voor zoolang de resident die vrijstelling noodzakelijk zal achten."

8. *Algemeene regeling der heerediensten.* De direkteur der kultures bood, bij missive van 7 Juni 1838 no. 1757/17, ter voorloopige voldoening aan art. 6 der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 15) der regering aan, een algemeen register der heerediensten over geheel Java, opgemaakt naar aanleiding der deswege, van de onderscheiden residenten en assistent-residenten, ontvangen opgaven; waarbij door den direkteur werd aangetoond, de moeijelijkheid die er in gelegen was, om zoodanige staten met de vereischte naauwkeurigheid en juistheid op te maken, en het weinige vertrouwen dat daaraan, dientengevolge, kon worden geschonken (*).

Dezelfde direkteur toonde, bij missive van 19 Juni 1838 no. 1894/17, nader aan, de moeijelijkheid welke er in gelegen was, om — bij de groote uitgebreidheid van land en volk, bij de menigvuldige werkzaamheden van Europeesche en Inlandsche ambtenaren, en bij de geringe beschaving der mindere Inlandsche ambtenaren, — in den geest der voren aangehaalde resolu-

(*) De grootste moeijelijkheid was gelegen, in het onbegrensde der vorderingen van heerediensten, die aan paal noch perk gebonden waren.

tie, de daarbij gevorderde regeling der heerediensten al dadelijk daar te stellen, zonder tot aanzienlijke uitgaven over te gaan, door het in dienst nemen van genoegzaam bekwame inlanders, aan welke, de tot die regeling gevorderde voorbereidende werkzaamheden en de handhaving in de eerste jaren, zouden kunnen worden opgedragen, en zonder vele der aloude volksinstellingen te kwetsen, hetgeen voorzien werd, vermits die regeling, hoezeer ook in het belang der bevolking daargesteld, geacht werd aan haar, althans in de eerste tijden, onaangenaam te zullen zijn, uithoofde van hare gehechtheid aan die instellingen, haar weinig doorzigt en geringe beschaving. De direkteur vroeg, uit dien hoofde, de beslissing der regering op de twee volgende vragen:

„*a.* Of de regeling der heerediensten, niettegenstaande de nu bekend geworden bezwaren, overeenkomstig de bepalingen der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 15) uitgevoerd en gehandhaafd moet worden? — dan wel

„*b.* Of daaromtrent, op grond der thans bekende moeijelijkheden, met wijziging voor zooveel noodig dier resolutie, in de uitvoering langzamerhand en naar voorkomende omstandigheden, kan worden te werk gegaan?"

Naar de meening van den direkteur zou, in het eerste geval, waarschijnlijk aan ieder distriktshoofd een inlandsch beambte, op eene bezoldiging van f 20.— 's maands, moeten worden toegevoegd, waardoor eene jaarlijksche uitgaaf van f 100,320.— zou ontstaan. In het tweede geval zou, wel is waar niet met denzelfden spoed, ja zelfs zeer langzaam en minder regelmatig, maar daarentegen op eene, voor de Inlandsche hoofden meer geleidelijke en voor den lande onkostbare, wijze worden gehandeld.

De regering overwoog:

„Dat, uit het breedvoerig in des direkteurs bovengemelde missives voorkomende betoog, voldoende blijkt, dat de invulling der door hem direkteur ontworpen model-registers gevorderd wordt, om tot eene naauwkeurige kennis te geraken van de wijze, waarop in elke residentie de regeling der heerediensten zou behooren plaats te hebben, op eene met 's lands belang meest strookende, en aan de Inlandsche bevolking en derzelver hoofden meest aangename wijze;

„Dat zonder die kennis, de regeling der heerediensten niet, op eene aan het oogmerk beantwoordende wijze, zou kunnen geschieden, en eindelijk

„Dat die kennis niet kan verkregen worden, zonder tot aanzienlijke uitgaven over te gaan, tot welke, in verband tot de minder dadelijke noodzakelijkheid derzelve, en de hier te lande bestaande financiëele bepalingen en geldelijke verpligtingen van de kolonie jegens het moederland, voorshands niet kan en niet mag worden overgegaan."

Op die gronden besloot de regering, bij besluit van 3 Oktober 1838 no. 4:

„Den direkteur der kultures, onder mededeeling van het vorenstaande, aan te schrijven, gelijk geschiedt bij deze, om de regeling der heerediensten in de onderscheidene residentiën op Java, in den geest der aangehaalde resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 15) op zoodanige wijze te doen plaats hebben, als, ter bereiking van het daarbij voorgestelde doel, naar gelang der omstandigheden en plaatselijke gesteldheden, het meest doelmatig zal voorkomen."

9. *Heeredienſten voor de Veſtingwerken.* Bij het verslag van den inspekteur der kultures in de 2e afdeeling, dd. 26 Juni 1837 lett. E., betrekkelijk de bestaande heeredienſten in de residentie Kadoe, werd, in het belang der bevolking, onder anderen voorgesteld: — „Om het dagloon der koelies, aan de vestingwerken te Ambarawa werkzaam, in evenredigheid tot hunne behoeften en van die hunner huisgezinnen, te verhoogen, en die dagloonen ook te berekenen over de dagen, welke de arbeiders noodig hebben om (uit Kadoe) aldaar (te Ambarawa) aan te komen en weder naar hunne woningen terug te keeren."

Het gouvernement schreef het militair departement, bij besluit van 13 Januari 1838 no. 14, onder toezending van een extrakt uit bedoeld verslag, aan: „om te dienen van konsideratiën en advies, omtrent de mogelijkheid tot het daarstellen van nadere regelingen, waardoor de bevolking ten dezen opzigte minder worde bezwaard dan zulks thans het geval is."

Wij zullen de onderscheidene besluiten aanteekenen, die daarna genomen zijn, gedurende het tijdvak dat wij thans behandelen, waaruit de loop der zaak voldoende blijken zal.

Op voorstel van het militair departement, dd. 24 Maart 1838 no. 1, werden, bij besluit van 22 April 1838 no. 7, de residenten van Kediri, Rembang en Soerakarta aangeschreven om, voor de fortifikatiewerken te Ngawi, residentie Madioen, uit hunne residentiën te doen leveren, respektivelijk honderd man daags; met last tevens op den resident van Rembang, om in de eerste vier maanden, ten dienste van die werken, te doen bezorgen 15,000 stuks bamboezen, tegen *f* 12, de 100 stuks. Aan genoemde residenten werd daarbij de verpligting herinnerd, om, indien de levering van het volle getal benoodigde koelies hun ondoenlijk of onraadzaam mogt voorkomen, alsdan daartegen hunne bedenkingen in te brengen. Het militair departement werd belast met de zorg voor de voeding en betaling dezer koelies, tegen *éénmaal daags* voeding en 5 cent dagloon, of wel 12 cent per dag zonder voeding.

De resident van Kediri bragt, voor zooveel hem aanging, bezwaren tegen deze beschikking in, en verzocht bij missive van 1 Mei 1838 no. 13, dat de bevolking zijner residentie geheel van deze levering mogt worden ontheven. Dientengevolge werd, bij besluit van 16 derzelfde maand no. 1, bepaald: dat uit Kediri, in stede van honderd, vijftig man daags tot voorschreven einde zouden worden geleverd, en dat de overige 50 man zouden moeten worden geleverd uit de residentie Japara.

De bevolking van Salatiga bragt bezwaren in, tegen de levering van brandhout, op de destijds bepaalde wijze, ten dienste der vestingwerken te Ambarawa. De gegrondheid dier bezwaren erkend zijnde, magtigde de regering den resident van Samarang, bij besluit van 9 Mei 1838 no. 13, tot den inkoop van 1200 vadem brandhout, tegen *f* 3.— de vadem, van de bevolking van Pringapoos, en tot het opstapelen van dat hout aldaar, ten einde later, op lands kosten, met karren van daar naar Ambarawa te worden vervoerd.

Bij besluit van 4 Juni 1838 no. 2, werd de resident van Japara gemagtigd, om aan de 50 koelies, uit zijne residentie te leveren voor den arbeid aan de fortifikatiewerken te Ngawi, uit 's lands kas te betalen 36 cent ieder, of 12 cent daags *voor drie dagen reiskosten van Japara naar Ngawi.*

Door den direkteur der genie werd, bij missive van 18 Juli 1838 no. 30,

de noodzakelijkheid betoogd, om het dagloon der koelies bij de verdedigingswerken op Java te verhoogen, en voorgesteld om, *in afwachting der hieromtrent nader in te dienen meer algemeene voorstellen*, voorloopig dusdanige verhooging toe te kennen aan de werklieden bij de fortifikatiewerken te Ngawi, vermits in verband tot de geopperde bezwaren tegen de levering van werkvolk uit de residentie Soerakarta, het gebrek aan handen bij die werken zich reeds sterk deed gevoelen.

Dienovereenkomstig werd, bij besluit van 11 Augustus 1838 no. 1, besloten, en bepaald:

a. Dat aan het werkvolk bij de fortifikatiewerken te Ngawi, residentie Madioen, zou worden betaald als dagloon: aan de mandoors 25 cent zonder voeding, of 18 cent met voeding; en aan de koelies 20 cent zonder voeding, of 13 cent met voeding.

b. Dat, met intrekking van het evenvermeld besluit van 4 Juni te voren no. 2, de residenten van Rembang, Japara en Kediri werden gemagtigd, om aan de voor Ngawi bestemde koelies, voor de reis derwaarts, zoodanig voorschot uit te betalen, als noodig en wenschelijk zou worden geoordeeld, welk voorschot, *door inhoudingen op de vorenbedoelde dagloonen*, moest worden terugbetaald en met de civiele autoriteiten verrekend.

c. Dat de resident van Soerakarta vooreerst werd ontheven, van de levering van koelies ten dienste der fortifikatiewerken te Ngawi, bedoeld bij het (hiervoren vermeld) besluit van 22 April 1838 no. 7.

Eindelijk werd, naar aanleiding van een voorstel van het militair departement, dd. 28 September 1838 no. 2, eene algemeene beslissing genomen, bij besluit van 23 Oktober daaraanvolgende no. 9. Daarbij werd bepaald:

„*Eerstelijk.* Dat, te rekenen van 1 Januari 1839, het loon van de koelies, gebezigd wordende ten dienste der onderscheiden buitengewone fortifikatiewerken op Java, zal zijn vastgesteld, als volgt:

voor Batavia, op 30 cent voor iederen koelie daags,
„ Samarang, „ 20 „ „ „ „ „
„ Ambarawa, „ 20 „ „ „ „ „
„ Ngawi, „ 20 „ „ „ „ „
„ Soerabaya, „ 20 „ „ „ „ „

alles zonder verstrekking van vivres; met bepaling dat, wanneer plaatselijke omstandigheden mogten vorderen, dat aan de koelies vivres in natura moeten worden verstrekt, het kostende daarvan, volgens een door den direkteur der genie voor iedere plaats vast te stellen nabijkomenden prijs, op het te verdienen loon zal worden gekort.

„*Ten tweede.* Aan te teekenen, dat ten behoeve van de in art. 1 vermelde werken, gedurende het aanstaande jaar (1839), zullen benoodigd zijn, de volgende koelies, als:

„Voor Batavia, 900 à 1100 man daags.

„Voor Samarang, van 1 Mei tot 1 December 2000 man daags, en de overige maanden 1000 man daags, of zooveel minder, als de eerst aanwezende ingenieur alsdan mogt noodig hebben.

„Voor Ambarawa, van 1 Mei tot 1 December 1700 man daags, en de overige maanden 1100 man daags.

„Voor Ngawi, van 1 Mei tot 1 December 1000 man daags, en de overige maanden 500 man daags.

„Voor Soerabaya, van 1 Mei tot 1 December 2500 man daags, en de overige maanden 1500 man daags."

Verder werd bij datzelfde besluit bepaald, dat de vorenvermelde koelies zouden moeten worden geleverd, als volgt:

Voor de werken te Batavia, uit Bantam 500, uit Cheribon (*) 300 à 400 man daags en de overigen uit Batavia.

Voor de werken te Samarang, geheel uit die residentie.

Voor de werken te Ambarawa, uit Samarang, van 1 Mei tot 1 December 500, en de overige maanden 300 man daags, en uit Kadoe, van 1 Mei tot 1 December 1200, en de overige maanden 800 man daags.

Voor de werken te Ngawi, uit de residentiën Madioen, Japara, Rembang en Kediri, om te slaan volgens nader te maken regeling.

Voor de werken te Soerabaya, geheel uit die residentie, met last op den resident, om te beproeven, daarin ten deele te voorzien door bemiddeling van den sultan van Madura.

De resident van Bantam stelde voor, om het loon voor de koelies uit zijne residentie te verhoogen tot 50 cent per man daags, doch werd hem, bij besluit van 28 December 1838 no. 4, te kennen gegeven, dat in dit voorstel niet kon worden getreden, aangezien een loon van 30 cent daags voor een koelie te Batavia genoegzaam voorkwam. Hij mogt echter aan ieder koelie een voorschot geven van f 1.—, dat moest worden terugbetaald door korting op het daggeld gedurende de eerste tien dagen; terwijl de koelies uit Bantam, voor zooveel zij zulks verlangden, maandelijks konden worden verwisseld.

In de maand Juli 1839 werden, in de residentie Bantam, pogingen om opstand te verwekken aangewend, maar in tijds ontdekt en verijdeld. Uit het ingestelde onderzoek, waarvan de uitslag vermeld wordt bij besluit van 14 April 1840 no. 6, bleek onder anderen, dat als reden voor den bijval, welken die oproerige pogingen bij de bevolking had gevonden, werd opgegeven: dat de bevolking, door zich bij zekeren Mas Djebeng (een der hoofden van den voorgenomen opstand) aan te sluiten, gezegd werd bevrijd te zullen worden van de koeliediensten aan de vestingwerken te Batavia.

10. *Dorpsbesturen en grondbezit in Cheribon.* Uit eene missive van den resident van Cheribon, dd. 5 December 1838 no. 2391, bleek, dat bij dien hoofdambtenaar het voornemen bestond, *om de dorpsbesturen in zijne residentie te verkleinen, en zoo mogelijk, geheel af te schaffen.*

De raad van Indië merkte te dien aanzien, bij zijn advies van 24 Januari 1839 no. 12, op: dat de rust welke gedurende de laatste tijden in Cheribon geheerscht had, en de toenemende bloei en welvaart van die residentie, voor een groot deel moest worden toegeschreven aan de wederinvoering der dorps-

(*) De hoofdplaats Batavia, waar de koelies noodig waren, is van de hoofdplaats Cheribon verwijderd, 205 palen, dat zijn nagenoeg 70 uren gaans. Vergelijk overigens, hetgeen op bladz. 316 en volgende van het tweede deel, gezegd is omtrent de *boedjangs van Cheribon.*

besturen, weshalve aan het door den resident uitgedrukte voornemen, niet dan met de meeste omzigtigheid moest worden gevolg gegeven.

Dientengevolge werd de resident van Cheribon, bij besluit van 6 Februari 1839 n°. 2, onder toezending van een extrakt uit 's raads bovenvermeld advies, aangeschreven: „om zijne pogingen, om de dorpsbesturen te verkleinen, niet verder uit te strekken dan geschieden kan, zonder vrees voor ontevredenheid op te wekken, hetzij bij die klasse der dessabewoners, die de ambten in de dessa's bekleeden, dan wel bij de bevolking, welke al zeer ligt in de meening zou komen, dat hare regten of haar adat verkort werden."

Ten aanzien van deze zaak, laten wij hier volgen, een extrakt uit een partikulieren brief van den minister van koloniën a. i. J. C. Baud, aan den gouverneur-generaal, dd. 7 Maart 1840 no. 5. (*) Het luidt aldus:

„Bij het doorloopen van de besluiten, door uwe excellentie gedurende de maand Februari 1839 genomen, heb ik, uit dat van den 6en dier maand n°. 2, met verbazing gezien, dat de resident van Cheribon het plan heeft gevormd, om de dorpsbesturen in zijne residentie te verkleinen, en zoo mogelijk zelfs geheel af te schaffen.

„Ik kan uwer excellentie niet genoeg aanbevelen, om aan de onderscheiden ambtenaren, en speciaal aan de residenten, bij elke voorkomende gelegenheid, nadrukkelijk te gelasten om zich zorgvuldig te onthouden van alle onnoodige bemoeijenis met de huishoudelijke instellingen en gebruiken der Inlandsche bevolking, waaronder de inrigting van het dessabestuur in de eerste plaats behoort.

„De oorsprong dier inrigting, hare primitieve vormen en de oorzaken der vele wijzigingen, die men daarin hier en daar ontmoet, zijn niet met zekerheid aan te wijzen; maar het is welligt geen gewaagde onderstelling, het dáárvoor te houden, dat het aloude dessabestuur in een naauw verband stond met den aard van het grondbezit (†), en met de noodzakelijkheid die er onder het bestuur der Inlandsche vorsten, heeft bestaan, voor eene municipale bescherming tegen de overdreven vorderingen en afpersingen van het oppergezag.

„Dat deze noodzakelijkheid niet meer aanwezig is, ter afwending van het vorige kwaad, moge waar zijn; maar het is niet minder waar, dat die dorpshuishouding nu eenmaal geworden is, een deel der, hoewel onbeschrevene, echter zeer algemeene en geliefde konstitutieve instellingen van het land, en dat de aanranding daarvan de heilloosste gevolgen zou doen vreezen.

„Het dorpsbestuur bedekt, wel is waar, vele zaken met een sluijer, en is in zekeren zin belemmerend voor de spoedige werking van het administratief gezag; maar het levert daarentegen waarborgen voor de rust des lands en de tevredenheid der bevolking op, die onder het systema van centralisatie te vergeefs worden gezocht, en die door zijne eigenaardige nadeelen worden opgewogen.

(*) Dit extrakt werd, bij eene latere gelegenheid, waarop wij ter zijner tijd terugkomen, den koning aangeboden.

(†) Zie de noot, aan den voet van dit extrakt geplaatst.

„Het dorpsbestuur is, mijns inziens, het palladium der rust van Java. Daarin noodeloos eene verandering te maken, kan geen andere uitwerking hebben, dan verwarring te stichten en ontevredenheid bij de ingezetenen te verwekken.

„Ik heb daarom dan ook met genoegen gezien, dat uwe excellentie het voornemen van den resident van Cheribon afgekeurd en hem tot voorzigtigheid heeft aangespoord; maar ik geloof dat dit niet genoeg is, en dat het wenschelijker zal zijn, hem het verkeerde van zijn denkbeelden alsnog met ernst onder het oog te brengen, om hem de overtuiging te geven, dat soortgelijke innovatiën bij uwe excellentie geen ingang kunnen vinden; maar integendeel ten hoogste worden afgekeurd. (*)

11. *Verkiezing van dessahoofden.* De assistent-resident van Patjitan verzocht, bij missive van 25 September 1838 no. 259/2, goedkeuring op de door hem genomen maatregelen, ten einde de misbruiken te doen ophouden, welke in zijne afdeeling, in afwijking der publikatie van 8 Januari 1819 (Staatsblad no. 13), plaats hadden bij de verkiezing van dessahoofden, zijnde door hem aan de fungerende dessahoofden een piagem of bewijs van aanstelling, waarvan model werd overgelegd, uitgereikt. De gevraagde goedkeuring werd verleend, bij besluit van 5 November 1838 no. 12, en de assistent-resident aangeschreven, om in het vervolg de bepalingen van Staatsblad 1819, no. 13 op te volgen, en de bevolking met die bepalingen bekend te maken.

12. *Kollekteloon aan de dessahoofden.* De assistent-resident voor de komptabiliteit te Samarang, verzocht ontheven te worden van de hem, door de algemeene rekenkamer opgelegde vergoeding eener som van f 48.12, voor door hem aan de betrokken dessahoofden uitbetaald kollekteloon van 8 percent, over eene som van f 601.50, welke op den aanslag der landrenten, bij resolutie van 1 Augustus 1836 no. 4 was kwijtgescholden. De regering wees dit verzoek van de hand, bij besluit van 11 November 1838 no. 10, uit aanmerking dat het, bij Staatsbladen 1819 no. 5, art. 19 en 1827 no. 37 bepaalde kollekteloon van 8 percent, moet worden voldaan over de som, welke door de dessahoofden aan den lande wordt opgebragt, en niet over het bedrag van den aanslag der landrenten. (†)

(*) Wij willen hier, in verband met 's ministers medegedeelde beschouwing, melding maken van een anderen niet minder willekeurigen maatregel, vroeger in Cheribon genomen. Naar aanleiding van het, in den laatsten tijd, ingesteld onderzoek, naar het landbezit op Java, berigtte de resident van Cheribon, bij missive van 29 Juli 1864 lett. B, aan de regering: dat het individueel landbezit vroeger ook bestaan had in het distrikt Gegesik-lor, regentschap Cheribon, grenzende aan het regentschap Indramayoe, alwaar dat individueel bezit bestaat. In 1833, dus kort na de invoering van het kultuurstelsel, was dat individueel landbezit in genoemd distrikt vernietigd, door den toenmaligen regent, raden tommengong aria Kerta di Ningrat. Die regent vorderde alle registers en eigendomsbewijzen van dessahoofden en landbouwers in dat distrikt op, en die ontvangen hebbende, liet hij ze verbranden.

(†) Vergelijk tweede deel, pag. 749, § 6.

13. *Onderkollekteurs.* Bij besluit van 5 Maart 1839 no. 8, gerektificeerd bij besluit van 11 April daaraanvolgende no. 1, werd bepaald: „Dat, van af 1 Januari 1839, aan de te min bezoldigde onderkollekteurs der landelijke inkomsten, in verband tot de bij resolutie van 19 Augustus 1835 no. 7 aangenomen klassifikatie, (*) zal worden toegekend eene traktementsverhooging van *zes-en-twintig percent* op het bedrag hetwelk zij thans, volgens die klassifikatie, te min genieten."

14. *Rijstkultuur.* De resident van Kediri verzocht, bij missive van 2 Maart 1839 no. 153, autorisatie om, ter voorkoming van gebrek aan rijst in zijne residentie, den uitvoer van dat artikel, voor eenigen tijd, geheel of gedeeltelijk te mogen tegengaan. In dispositie daarop werd hem, bij besluit van den 25^{en} dierzelfde maand no. 1, te kennen gegeven: „dat er geene termen bestonden, om den uitvoer van rijst uit zijne residentie te verbieden; met aanbeveling om, wanneer er vrees was voor een min gunstigen of onvoldoenden oogst, alsdan de bevolking in tijds aan te sporen, tot het planten van spoedig rijp wordende aardvruchten, djagong, of zoodanig ander voedsel, als geschikt geacht kan worden om, bij onverhoopt gebrek aan rijst, ter vervanging van dat artikel te dienen." De direkteur der kultures werd, bij hetzelfde besluit, gelast om in het algemeen op Java, bij mogelijk te ontstaan gebrek aan rijst, voorzieningen in voorschreven geest te bevelen.

Bij besluit van 24 Mei 1839 no. 5, werd goedgekeurd een, door den resident van Cheribon geautoriseerden inkoop van 2197 pikols padi, voor f 4174.30, ter verstrekking aan 736 huisgesinnen, in het distrikt Soeramangala, welke aan dat artikel volslagen gebrek hadden, en vooralsnog niet in de gelegenheid waren om, door eigen middelen, in de behoefte aan voedsel te voorzien.

15. *Begrooting der kultures.* De begrooting van uitgaven voor de kultures, voor 1835 gearresteerd op f 10,897,154.—, (†) was vier jaren later verdubbeld, zijnde die begrooting voor 1839, bij besluit van 30 April van dat jaar no. 9, gearresteerd tot een bedrag van f 20,786,370.—

16. *Katoenteelt.* Bij besluit van 16 Mei 1839 no. 14, werd bepaald: „dat de tot dusver op Java genomen proeven met de teelt van vreemde katoensoorten, zullen gestaakt worden; met last op den direkteur der kultures, om daartoe het noodige te verrigten, en de bevolking, thans voor die kultuur afgezonderd, voor andere werkzaamheden te doen bestemmen, alsmede om den assistent-resident van Patjitan te magtigen, om de gronden, thans aldaar voor de kultuur van vreemde katoensoorten afgezonderd, te stellen ter beschikking van de bevolking. (§)

(*) Zie tweede deel, pag. 747.

(†) Zie tweede deel, pag. 745.

(§) Ten aanzien van Patjitan werd, bij het besluit van 11 Augustus 1839 no. 4, in het algemeen nog bepaald: „dat in de strandvlakten dier afdeeling, geen aanplantingen voor de europeesche markt zouden worden gedaan, met uitzondering der kaneel,

17. *Gronden voor de koffijkultuur.* In het verslag over de reis, welke de gouverneur-generaal a. i. Baud, in September 1835, in de Preanger-regentschappen deed, werd door dien landvoogd de vrees uitgedrukt, dat ten laatste schaarschheid zou ontstaan aan geschikte gronden voor de koffijkultuur, en daarbij opgemerkt, dat het overweging verdiende: of niet maatregelen behoorden te worden genomen, om gronden, voor de koffijkultuur bijzonder geëigend, ook daarvoor te bewaren, wanneer de tuinen ophielden vruchtdragend te zijn. (*)

Die maatregelen zijn, een jaar later, door den gouverneur-generaal De Eerens genomen, en vervat in de resolutie van 25 September 1836 no. 128, waarbij bepaald werd:

„1. Dat in zoodanige streken, alwaar met der tijd gebrek zou kunnen bestaan aan geschikte gronden voor het aanleggen van koffijtuinen, de gronden van afgeschreven koffijtuinen, van welke het bewezen is dat zij oorspronkelijk van goede hoedanigheid zijn geweest, gedurende den tijd van tien jaren, of zooveel langer of korter als bevonden zal worden noodzakelijk te zijn, braak zullen blijven liggen, om, des gevorderd wordende, na ommekomst van dien tijd, weder tot het aanleggen van nieuwe koffijtuinen te kunnen worden gebezigd.

„2. Dat, in de bovenbedoelde streken, de gronden van afgeschreven koffijtuinen, tot geene beplanting met padi, djagong, tabak, of andere voortbrengselen van inlandsche nijverheid mogen worden gebezigd, dan alleen wanneer zoodanige beplanting, in het belang der inlandsche bevolking, als volstrekt noodzakelijk mogt worden beschouwd, ter beoordeeling van de hoogste plaatselijke autoriteit."

De minister van den Bosch keurde, bij kabinetsmissive van 1 November 1838 lett. B8, ten hoogste af, een besluit van den gouverneur-generaal, van 31 Januari 1837 no. 19, houdende vaststelling van bepalingen omtrent den afstand van woeste gronden op Java. Hij schreef daarin, onder anderen:

„Hetgeen echter de strekking van dat besluit nog te bedenkelijker maakt, is vooral de omstandigheid, dat men inzonderheid de keus schijnt gevestigd te hebben op gronden, voor de koffijteelt geschikt; omdat die gronden van jaar tot jaar in uitgestrektheid verminderen, als een gevolg der toenemende rijstkultuur, die zich gaarne op verlaten koffijtuinen vestigt, waarschijnlijk om de reden, dat aldaar het werk der ontginning reeds voor een groot gedeelte is tot stand gebragt.

„Werden de afgeschreven koffijtuinen gedurende eenige jaren braak gelaten, (†) dan zouden zij langzamerhand hunne uitgeputte vruchtbaarheid terug bekomen, en op nieuw aan de koffijteelt dienstbaar gemaakt kunnen worden; — maar de rijstplanter volgt den koffijplanter bijna overal op de hielen, en zoo wordt telken jare de ontginning van nieuwe koffijgronden onvermijdelijk, waaraan eenmaal een einde komen zal."

---

en dat de in die vlakten bestaande tuinen, in overeenstemming met de bevolking zouden worden vernietigd, en het territoir overgelaten aan de bevolking, ter uitbreiding van de rijstkultuur."

(*) Zie tweede deel, pag. 731.

(†) Toen Van den Bosch dit, den 1en November 1838 schreef, scheen de Indische resolutie van 25 September 1836 no. 128, hiervoren medegedeeld, waarbij *dat braak liggen* bepaald werd, aan zijne aandacht ontglipt te zijn.

Wij merken met betrekking tot deze redenering op, dat, wanneer men den rijstplanter den koffijplanter op de hielen had laten volgen, in stede van de afgeschreven koffijtuinen *tien jaren en langer* braak te laten liggen, men de bevolking gehouden zou hebben in de nabijheid der nieuw aangelegde koffij-aanplantingen. De rijstproduktie ware daardoor gebaat geworden, en de bevolking zou met meer lust den haar opgelegden arbeid voor de koffijteelt vervuld hebben, dan het geval zijn kon, nu men de nieuwe aanplantingen van koffij al verder en verder moest aanleggen van de plaats, waar de planter zijne rijstvelden aangelegd en zijne woning opgeslagen had.

Ofschoon niet behoorende tot het tijdvak dat wij thans behandelen, is het hier nogtans de plaats om te vermelden, dat bij het Indisch besluit van 30 Augustus 1854 (*) no. 3, werd goedgevonden en verstaan, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java:

„1°. Te herinneren aan eene oordeelkundige opvolging der voorschriften, vervat in de resolutie van 25 September 1836 n°. 128, en hunne aandacht te vestigen op het hoog belang, hetwelk ook voor de toekomst, gelegen is in het behoud der koffijkultuur; met last, om niet dan bij de dringendste noodzakelijkheid, gronden van afgeschreven koffijtuinen, welke geschikt worden geacht, om later weder voor die kultuur te worden gebezigd, aan de bevolking voor eigen landbouw terug te geven, en om, indien de onvermijdelijke noodzakelijkheid bestaat, om zoodanige gronden voor dien landbouw af te staan, daartoe vooraf een voorstel aan den direkteur der kultures in te dienen.

„2°. Aan te schrijven, om met de meeste zorg het aanhouden van de koffijtuinen, door uitkapping of kapping op stomp, waar de gelegenheid het best zich daartoe aanbiedt, ten uitvoer te doen brengen; met last, om van den uitslag dier maatregelen, jaarlijks melding te maken in de kultuurverslagen.

„3°. Aan te bevelen om, voor het behoud eener goede produktie, niet over te gaan tot de bewerkstelliging van nieuwe aanplantingen, dan nadat overtuigend is gebleken, dat, niettegenstaande de meest mogelijke zorg voor de bestaande aanplantingen en voor de insameling van het produkt, die aanplantingen weinig meer opleveren dan eene zeer middelmatige produktie."

Dat de hier vermelde bepalingen niet altijd konden worden opgevolgd, toonde een, in 1865, in de afdeeling Pandeglang van de residentie Bantam, gehouden onderzoek, ten duidelijkste aan. Daaruit bleek: dat in die afdeeling, op 15 bouws woeste gronden na, de gronden der meeste afgeschreven koffijtuinen, nog hunne eigenaren hadden, en dat er als zoodanig nog eene uitgestrektheid van 1632½ bouw grond te boek stond, welke echter, dadelijk nadat de koffijboomen waren afgeschreven, door de eigenaren zelven werden beplant, meestal met voedingsmiddelen, als: padi, kassave, ketella, katjang' enz. — Bij besluit van 25 Augustus 1865 no. 3, bepaalde de regering mitsdien: „dat de (hierbedoelde) 1632½ bouw afgeschreven koffijgronden in de afdeeling Pandeglang, waarvan trouwens de bevolking feitelijk reeds weder bezit heeft genomen, aan haar zullen worden teruggegeven."

Uit het rapport van den inspekteur der kultures, die met het hier bedoelde onderzoek belast was, bleek: dat de bevolking, tot het dadelijk weder be-

(*) In de noot op blads. 731 van het tweede deel, is dit jaartal abusivelijk vermeld, als 1834.

planten der gemelde gronden, door den nood gedwongen was geworden, vermits zij geen voldoende voedingsmiddelen had, daar men de gronden voor de koffijkultuur, waartoe zij niet eens geschikt waren, genomen had *rondom de dessa's zelve*, zonder de bewoners dier dessa's te raadplegen over hunne regten op die gronden, of over de tot levensonderhoud benoodigde velden. — Sprekende over het *individueel grondbezit* in Bantam, waar het zelfs door het kultuurstelsel niet is kunnen verdrongen worden, zegt gemelde inspekteur, in datzelfde rapport (dd. 13 Juli 1865 no. 22) het volgende: — „Mutatiën onder de grondbezitters, hebben zich weinig voorgedaan door overgang op vreemden ten gevolge van verkoop; bijna al de tegenwoordige eigenaren kwamen, door erfenis in de regte lijn, in het bezit van den grond."

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 27 Maart 1866.

Tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen. Sumatra.

Voorzitter: de heer P. J. Bachiene.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen, deelt de *Voorzitter* mede:

1o. dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen de heeren Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, lid van den raad-van-state en D. P. J. Van Waning, notaris; beide te 's Gravenhage;

2o. dat voor het lidmaatschap bedankt hebben de heeren: G. L. Brocx te Delft en J. H. Kloos te Amsterdam; de laatste omdat hij zich voor eenige jaren naar Amerika begeeft;

3o. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van de heeren Robidé van der Aa en Jhr. Sypesteyn.

De *Voorzitter*. Ter voldoening van het verlangen, in de vorige vergadering door den heer Gevers Deynoot geuit, die thans evenwel door ongesteldheid verhinderd wordt tegenwoordig te zijn, heeft het bestuur besloten het onderwerp: Tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen, voor zooveel Sumatra betreft, op nieuw aan de orde te stellen. De diskussie daarover wordt dus voortgezet.

De heer *Bleeker*. Het heeft mij leed gedaan de vorige vergadering niet te hebben kunnen bijwonen. Evenwel ben ik, door de toezending van het gedrukte verslag, in de gelegenheid geweest kennis te nemen van de rede, door den heer Godon in de vorige vergadering gehouden; eene rede, die ik met groot genoegen gelezen heb.

Die rede geeft mij evenwel aanleiding tot het doen van eene vraag en van eene opmerking, beide betrekking hebbende op de koffiproduktie op Sumatra.

De vraag, waarop ik van den heer Godon, dien wij het genoegen hebben in ons midden te zien, gaarne eenig antwoord ontving, is deze. Op bladzijde

60 van het verslag der vorige vergadering vind ik opgegeven dat de koffiproduktie van Sumatra's westkust in 1857 zou hebben bedragen 190,947 pikols; de grootste produktie, die Sumatra's westkust ooit zou hebben opgeleverd. Dit cijfer is evenwel niet in overeenstemming met dat, opgegeven in de memorie van overgave van het bestuur van Sumatra's westkust door den generaal van Swieten, als goeverneur dier kust. In die memorie toch vind ik voor 1857 een cijfer opgegeven van 136,878 pikols, hetgeen een verschil aantoont met dat van den heer Godon van ruim 50,000 pikols. Gaarne ontving ik daaromtrent van den heer Godon eenige inlichting.

De opmerking, waartoe de rede des heeren Godon mij insgelijks aanleiding geeft, heeft betrekking op het resultaat van de koffikultuur op Sumatra. De reeks van feiten, geput uit de geschiedenis der koffikultuur van Sumatra's westkust, heeft mij doen zien, dat het stelsel, ten opzichte van die kultuur op Sumatra gevolgd, nagenoeg tot dezelfde uitkomsten heeft geleid, als het stelsel, op Java in praktijk gebracht. Ook op Sumatra is gebleken dat dwangkultuur en monopolie wel geschikt zijn om de arbeidskrachten der bevolking in te spannen en de kultuur tot zekere hoogte op te voeren, maar dat met het dwang- en monopoliestelsel spoedig de grens der produktie is bereikt; een grens, die niet dan al te zeer ten nadeele der bevolking overschreden zou kunnen worden.

Ik kom tot dit resultaat naar aanleiding van de bekende cijfers. Vóór 1848 bestond op Sumatra het stelsel van vrije beschikking over het produkt. Onder de werking van dit stelsel was reeds in 1843 een cijfer van produktie van 100,000 pikols koffi bereikt. Wanneer men nu ziet dat tien jaren later, nadat het dwang- en monopoliestelsel was ingevoerd, de produktie niet hooger was geklommen dan ruim 140,000 pikols (*), dan bewijst dit niet dat in het tegenwoordig op Sumatra gevolgde stelsel de kiem van ontwikkeling gelegen is. Wanneer men onder een vrijgeviger stelsel reeds tien jaren vroeger eene produktie van 100,000 pikols kon bereiken, in een tijd bovendien — dit vergete men niet — dat de koffiprijzen zeer laag waren, dan kan men, waarschijnlijk niet zonder grond, daardoor tot de konklusie komen dat, ware men het meer vrijgevig stelsel blijven volgen, de produktie zoo niet veel hooger dan toch ten minste gelijk met de tegenwoordige zou zijn geweest.

Deze meening erlangt nog meer grond, wanneer men het oog slaat op een

---

(*) Volgens de regeeringsverslagen: in 1853 119.420 pikols.
" 1854 132.522 "
" 1855 127.547 "
" 1856 128.259 "
" 1857 190.947 "
" 1858 129.221 "
" 1859 140.648 "
" 1860 157.571 "
" 1861 123.772 "
" 1862 149,157 "
(Later bijgevoegde noot).
BLKR.

ander deel van onze bezittingen. In Menado heeft men hetzelfde stelsel zien volgen dat op Java en Sumatra is toegepast. Ook daar is voor de koffikultuur het dwang- en monopoliestelsel ingevoerd. Vóór dit stelsel op Menado werd toegepast was de koffiproduktie reeds niet onaanzienlijk. Nadat dwang bij de kultuur gebezigd en de bevolking verplicht werd alles tegen lage prijzen aan het goevernement te leveren, heeft men er gedurende eenige jaren de produktie zien toenemen, maar ook daar was spoedig de grens bereikt; ja zelfs men zag de produktie verminderen, ook toen nog, nadat de dwang verzacht was. Niettegenstaande later de kultuur in geregelde tuinen, wegens het te zeer drukkende er van, voor een groot deel werd opgegeven, — niettegenstaande hare extensieve uitbreiding over vroeger er van vrijgestelde distrikten, — niettegenstaande ettelijke duizende huisgezinnen meer bij die kultuur werden ingedeeld, — en niettegenstaande het goevernement de betaling van het produkt van f 8½ tot f 11 per pikol verhoogde, — niettegenstaande al die middelen om den dwang te verlichten, is de produktie blijven afnemen. Een paar cijfers kunnen dit bewijzen. In 1854 waren in Menado ruim 12000 huisgezinnen voor de koffikultuur afgezonderd, de produktie was 23000 pikols en hetgeen ieder huisgezin van die kultuur ontving, bedroeg f 15,83. In 1859 bedroeg het getal huisgezinnen bij de koffikultuur ingedeeld 14333 en in 1863 zelfs 17631. Reeds in 1856 echter was het maximum van produktie, bijkans 27000 pikols, bereikt. In 1860 was zij reeds tot 15010 pikols gedaald en voor het jaar 1861 vind ik een cijfer van 15240 pikols, voor 1863 van 14107 pikols, voor 1864 van 18187 pikols en voor 1862 van slechts 7584 pikols. Neemt men nu het gemiddelde der laatste vier jaren, dan heeft men eene produktie van ruim 12,500 pikols 's jaars, terwijl in de jaren 1854 tot en met 1856 de gemiddelde jaarlijksche opbrengst ruim 25,000 pikols en dus het dubbele, bedroeg.

En de verdiensten der koffiplantende bevolking zijn in nagenoeg gelijke evenredigheid verminderd. Ik bedoel hier het loon dat per huisgezin aan de koffiplanters werd uitgekeerd. In 1854, 1855 en 1856 kwam nog gemiddeld aan elk koffiplantend huisgezin te goed een bedrag van ruim f 16½ per jaar, maar in 1861 werd slechts f 11,79 per huisgezin uitgekeerd, in 1860 f 10,16, in 1863 f 9,35 en in 1862 f 4,58, zegge vier gulden vijftig cent per huisgezin, voor den arbeid in een geheel jaar aan de koffikultuur besteed. En neemt men nu weder het gemiddelde loon dezer vier jaren, dan blijkt het, dat ieder huisgezin per jaar nog geen f 9 voor het deelnemen aan de dwangkultuur heeft genoten.

Ik geloof, mijnheer de voorzitter, dat deze feiten zeer leerzaam zijn en meer en meer bevestigen hetgeen in dit Genootschap over de goevernements-kulturen meermalen gezegd is, namelijk dat het dwangkultuur- en monopolie-stelsel niet duurzaam houdbaar is, dat het niet de kiem in zich bevat voor ontwikkeling zonder grens, dat die grens spoedig bereikt is, en dat de regeering den verstandigsten weg kiest door geleidelijk het dwang- en monopoliestelsel te wijzigen in een vrijgevigen zin. Zulks schijnt te meer noodig, wanneer men let op den aard en de mate van ontwikkeling der bevolkingen van Sumatra's westkust en van Menado, die aan het tegenwoordig stelsel onderworpen zijn.

Ik wensch thans nog eenige punten onder de aandacht der vergadering te

brengen, betrekkelijk de ontwikkeling der *Oostkust*-landen van Sumatra. De korte mededeelingen, die ik zal doen, heb ik ontleend aan bronnen, die voor ieder toegankelijk zijn. Ik moet mij evenwel daartoe bepalen, omdat ik de Oostkustlanden van Sumatra niet verder uit eigen aanschouwing ken, dan de reis per stoomschip door straat Banka en straat Malakka heeft toegelaten.

Over de gewesten van Sumatra, die evenmin in de vorige vergadering ter sprake zijn gebracht, Benkoelen, de Lampongsche distrikten, en Palembang, zal ik niet in bijzonderheden treden, omdat eensdeels de toestand daarvan meer algemeen bekend is, en zij ten andere tot die gewesten behooren waar ons gezag reeds sedert langeren tijd gevestigd is, en waar men op den beteren weg is om onzen invloed te doen gelden in het belang der bescherming en ontwikkeling van de inheemsche bevolking.

Ik wil thans meer wijzen op die gewesten aan de oostkust van Sumatra, waar ons gezag wel gevestigd is, maar nog niet op hechte grondslagen, waar onze bemoeiing met de inheemsche bevolking nog luttel is en weinig heeft uitgewerkt; gewesten evenwel die, te recht, in de laatste jaren meer de aandacht hebben tot zich getrokken van het nederlandsch goevernement. Die gewesten zijn in mijn oog hoogst belangrijk uit een politiek oogpunt, omdat zij, gelegen aan de straat van Malakka, zich geheel in de nabijheid bevinden van onze engelsche buren.

Ik heb altijd zeer voorgestaan een stelsel van wijze en vreedzame uitbreiding van ons gezag in Indië, en ik heb ook met groot genoegen gezien, dat in de laatste jaren het goevernement dien weg betreden heeft ten aanzien van Sumatra's zuid- en oostkust. Onze toestand in de Lampongs, in de binnenlanden van Palembang en in Djambi is reeds jaren geleden op hechtere grondslagen gevestigd, doch ten noorden van Djambi bleven nog eenige rijkjes, speciaal Siak en Deli het nederlandsch gezag miskennen en daarentegen toegeven aan de aanmatigingen van vreemde avonturiers uit de overzijde van straat Malakka. Nu juich ik het toe, dat de flinke maatregelen, in de laatste jaren en nu ook nog zeer onlangs door de indische regeering genomen, ons gezag in die rijkjes hebben hersteld en ik hoop er uit te mogen voorspellen dat op die herstelling van ons gezag eene uitbreiding van onzen invloed, ter bescherming der bevolkingen en ter ontwikkeling dier gewesten zal volgen.

Omtrent de rijken van Siak en Deli zijn hoogstbelangrijke mededeelingen gedaan door een zeer kundig ambtenaar, den heer E. Netscher. Men vindt die mededeelingen in het Tijdschrift voor de indische taal-, land- en volkenkunde, onder den titel van: „Togtjes in het gebied van Riouw en onderhoorigheden." Ik zal de vrijheid nemen enkele passages voor te lezen, bepaald voor hen die met die gewesten niet bekend zijn, om aan te toonen hoe noodig het is, dat paal en perk gesteld worde aan de willekeur, waaronder daar de bevolking gedrukt gaat en die alle ontwikkeling, waarvoor zij vatbaar is, tegenhoudt.

Over Siak schrijft de heer Netscher het volgende: „Bijna recht ten zuiden van Bengkalis ontlast zich in de Brouwerstraat de rivier van Siak. Deze is eene der grootste rivieren van Sumatra; een van die natuurlijke handelswegen, die, wanneer zij doodsch en verlaten zijn, een sprekend bewijs opleveren voor het wanbestuur van het land, dat zij doorsnijden.

„De rivier van Siak is aan hare monding ongeveer een halve engelsche mijl breed. Veertig à vier-en-veertig mijlen hooger op, vóór de hoofdplaats Siak, heeft zij nog eene breedte van ongeveer 150 el en op nagenoeg 90 engelsche mijl van hare monding, te Pekanbaroe is zij nog omtrent 80 el breed. De diepte is nergens minder dan drie vadem en voor Pekanbaroe zelfs nog acht à tien vadem. De grootste diepte zal zijn zeventien à achttien vadem. Hare kronkelingen zijn niet zeer scherp en door de breedte en diepte der rivier zonder bezwaar te mijden.

„Een togt op deze rivier met een stoomschip zou dan ook eene ware uitspanning zijn, indien niet de eentoonigheid der lage boorden vooral tot aan de hoofdplaats Siak, een gevoel van verlatenheid en verwaarloozing deed ontstaan. Langs de oevers van eene rivier, als die van Siak, zou men toch verwachten volkrijke kampongs, en op hare wateren eene levendige vaart; want het omliggende land is rijk aan die groote verscheidenheid van voortbrengselen, welke den handel van Malakka en Singapore voeden, en de bodem is zoo vruchtbaar, dat hij voor de teelt van alle soorten van tropische gewassen uitmuntend geschikt is. Maar dwingelandij en wanbestuur hebben de bevolking ontzenuwd en grootendeels verjaagd; duizende Siakkers zijn verhuisd naar het Maleische schiereiland, en de overgeblevenen wachten zich wel om zich moeite te geven, die alleen zou strekken om de hebzucht van hunne luije en verkwistende hoofden te voeden.

„Met uitzondering van eene enkele, niets beteekenende ladang en van eene eenzame kleine sampan, die zich dicht langs den oever beweegt, ziet men dan ook niets dan het dofgroene bosch en een enkelen vogel, die zwijgend van den eenen oever naar den anderen vliegt. Alles is stil en verlaten en onwillekeurig wordt men droefgeestig gestemd door het eentoonige tafereel dat nergens de geringste afwisseling aanbiedt.

„Deze rivier, die zoo uitstekend geschikt is voor handel en nijverheid en zoo geheel verlaten en eenzaam daarheen vliet, 'is eene sprekende veroordeeling van den maatschappelijken toestand van het land, waarin zij rijkdom en welvaart moest aanbrengen.

„Laat hen, die smalen op den nederlandschen invloed op de inlandsche rijken van deze gewesten, slechts Siak bezoeken en zij zullen zich een waar denkbeeld kunnen vormen van de uitkomst van een ongebonden inlandsch bestuur en zich kunnen overtuigen van de ongeloofelijke ellende, die het doet ontstaan.

„Nederland heeft vooral ten aanzien van zijn invloed op de oostkust van Sumatra, blootgestaan aan bittere aanvallen van de zijde der engelsche handelaren en staatslieden. Welnu zij hebben in Siak het aanschouwelijke voorbeeld van hetgeen een inlandsch rijk worden kan, zonder dat de nederlandsche invloed een breidel stelt aan de plunderzucht en ongebonden hartstochten van de inlandsche grooten. Dat zoodanig rijk zich op den duur niet staande kan houden, heeft ook Siak bewezen. Het is door overmacht en uitputting genoodzaakt geworden de nederlandsche bescherming af te smeeken. Nederland heeft daaraan gehoor gegeven, maar het heeft zich eene zware taak opgelegd, want het is niet gemakkelijk een ontvolkt land, bestuurd door baatzuchtige domme lieden, op te beuren en daarin welvaart terug te brengen.

„Veel, zeer veel geduld wordt daartoe vereischt; menig individueel belang zal daarvoor moeten zwichten, maar het zal eene schoone uitkomst zijn wanneer Siak eenmaal dien graad van welvaart zal hebben bereikt, dien de aangrenzende Goevernements-landen van Sumatra's-Westkust genieten."

De heer Netscher spreekt verder in dit artikel ook van eene kampong, die hooger de rivier op gelegen is, meer naar de grenzen der Padangsche bovenlanden, en die bevestigt wat Siak in de toekomst worden kan, wanneer eene geregelde gemeenschap tusschen de Padangsche bovenlanden en Siak zal zijn daargesteld en de bevolking meer veiligheid en bescherming zal genieten. Die kampong heet Pekanbaroe. De heer Netscher zegt daaromtrent het volgende:

„Pekanbaroe beteekent: „nieuwe marktplaats" en hoezeer ook haar luister gedaald is, is zij nog de voornaamste handelsplaats in de binnenlanden van Siak. Ik vond er ongeveer vijftien groote en een twintigtal kleinere handelsprauwen liggen. Onder de groote praauwen waren er van vijftien tot achttien kojang.

„De handel is er thans veel minder dan hij vroeger moest geweest zijn, doordien eenige hoofden in de bovenlanden gebruik maken van de machteloosheid van het bestuur in Siak, om tollen te heffen en belastingen op te leggen, die den afvoer van handelswaren grootendeels stremmen.

„Het hoofdartikel van den handel is thans de rotan, die hier in overvloed groeit en van bijzonder goede hoedanigheid is. Voorts wordt er een weinig koffi, damar en andere harssoorten uitgevoerd, terwijl de invoer voornamelijk bestaat uit rijst, zout en lijnwaden.

„De kampong, die zich langs den rechteroever der rivier uitstrekt, draagt alle kenmerken van betere tijden beleefd te hebben.

„De huizen, ongeveer 50 in aantal, zijn grootendeels groot, maar bijna alle in het diepste verval; van sommigen moet men zich verwonderen, dat zij niet bij den geringsten wind instorten. De bevolking zal nagenoeg 1000 zielen bedragen, waaronder ook eenige Arabieren, die zich grootendeels van den handel hebben kunnen meester maken, doordien hun landaard meer geëerd was dan de bevolking des lands.

„Niet slechts de woningen, maar ook de bewoners onderscheiden zich door onreinheid. Desniettemin heeft de bevolking een gezond voorkomen en is het aantal kinderen aanzienlijk.

„De voornaamste eigenaardigheid van Pekanbaroe is de markt, die daar dagelijks, op een pleintje onder eenige fraaie waringinboomen wordt gehouden en waar de bewoners der omstreken tot op tien en twaalf palen afstand hunne waren brengen of hunne inkoopen komen doen. Door de bezwaren der gemeenschap is deze markt niet meer zeer aanzienlijk, maar een weinig meer orde en veiligheid in de binnenlanden zou den handel weder doen verlevendigen, in welk geval een groot gedeelte der binnenlanden van Sumatra van hieruit van het noodige zou kunnen voorzien worden. Even als Pajakombo op de westkust, zou Pekanbaroe op de oostkust een aanzienlijk débouché aan den nederlandschen lijnwaadhandel kunnen verzekeren. Maar daartoe behoort ondernemingsgeest en aanvankelijk tevredenheid met kleine winsten.

„De grond in den omtrek van Pekan-baroe is uitstekend vruchtbaar. Thans

reeds wordt daar goede tabak, hoezeer in kleine hoeveelheid geteeld en, bij een goed bestuur, zou de landbouw stellig toenemen. Dicht bij Pekanbaroe zijn heuvels, waar vroeger veel peper moet zijn geplant, maar thans is die kultuur geheel verloopen."

Ik heb gemeend te meer de aandacht op Siak te moeten vestigen, omdat bij mij het denkbeeld is gerezen, dat de telegrafische gemeenschap tusschen Australië over Batavia met Europa wellicht het doelmatigst over dit rijk zou kunnen daargesteld worden. De proef met eene onderzeesche telegraaf van Batavia naar Singapore, die 1½ millioen of meer misschien heeft gekost, heeft tot geen resultaat geleid. Nu zou mijn denkbeeld zijn om de telegrafische lijn van Batavia naar de Lampongs door te trekken tot Palembang en Padang, om haar van daar te vervolgen over de Padangsche bovenlanden, naar Siak, Bankalis en Malakka, waar zij zou ontmoeten de lijn, die Singapore met Europa moet verbinden. De afstand van de grenzen der Padangsche bovenlanden tot Pekanbaroe is niet grooter dan die van Anjer tot Batavia, zoodat het ook geene moeilijkheid zou opleveren de lijn tot Pekanbaroe te leggen en van daar verder over Siak en Bankalis naar Malakka. De breedte van straat Malakka tusschen Bankalis en Malakka is niet grooter dan de afstand tusschen den Haag en Utrecht of dan het breedere gedeelte onzer Zuiderzee en de bodem der straat ligt nergens meer dan 150 voet beneden den zeespiegel. Men zou dan een onderzeeschen draad van slechts weinige mijlen behoeven, om de gemeenschap van Java met het vasteland van Azië daar te stellen.

Het komt mij dus voor, dat, wanneer wij in Siak beter gevestigd waren en wanneer daar het bestuur beter was georganiseerd, zulks niet alleen zou bijdragen tot ontwikkeling van dit gewest, maar tevens de meest gunstige gelegenheid zou aanbieden voor het daarstellen der door mij bedoelde telegrafische gemeenschap.

Eindelijk wensch ik nog de aandacht te vestigen op Deli, gelegen op de oostkust en grenzende aan Atsjin. Ook Deli is door den heer Netscher bezocht. Het is een gewest dat minder uitgestrekt is maar veel sterker bevolkt dan Siak, en dat bovendien grenst aan de nog voor zoo groote ontwikkeling vatbare Batta-landen.

De heer Netscher zegt omtrent Deli, onder anderen, het volgende: „De bevolking van Deli bestaat aan de stranden uit Maleiers, in de binnenlanden uit Batta's. De eersten zijn in gering aantal; zij zullen niet meer dan een paar duizend zielen tellen. Zij bewonen de lage kusten en hoofdzakelijk de kampong Deli, waar ook een twintigtal Chineezen en misschien een honderd Hindoes van gemengd bloed wonen. De Batta's worden gezegd zeer talrijk te zijn. De door hen bewoonde streken beginnen op eene dagreis van de kust en strekken zich over het hooge gebergte uit. Men zegt dat er hoofden zijn, die over 40.000 zielen bevelen. Het mohammedanisme schijnt onder hen weinig vorderingen te hebben gemaakt."

Men ziet alzoo dat Deli eene zeer talrijke bevolking heeft, wat onder gunstige omstandigheden ongetwijfeld een der beste elementen is voor ontwikkeling. De schrijver vervolgt: „In de Batta-landen werd vroeger veel peper geteeld: in 1823 werd aan Anderson eene produktie van 26000 pikols in het jaar opgegeven. Thans is dit veel verminderd door het uitsterven der aanplantingen en

de bezwaren om nieuwe aan te leggen, wegens de voortdurende oorlogen, die de verschillende stammen onder elkanderen voeren. Desniettemin stelde in 1862 de bandar (de kontroleur van in- en uitvoer) de produktie nog op 8 300 pikols in het jaar. Maar de sultan verzekerde mij, in Maart 1863, dat deze kultuur thans bijna geheel te niet is gegaan.

„In de benedenlanden wordt daarentegen meer dan vroeger nootmuskaat van eene inferieure soort geplant. Indien de binnenlandsche stammen tot rust worden gebracht, hetgeen niet beter zou kunnen geschieden dan door hun eene onpartijdige beslechting hunner geschillen te verzekeren, dan zou de peperproduktie stellig binnen weinige jaren weder aanzienlijk toenemen. Zoowel de bevolking als de grond schijnen bijzonder voor die kultuur geschikt te zijn; al de Batta'sche stammen van het noorden van Sumatra hebben sedert lange jaren bijkans uitsluitend peper geplant.

„Als handels-artikelen van de Delische binnenlanden komen voorts in aanmerking: gambier, tabak, pinangnoten, was, olifantstanden, een weinig rotting, gommen en harsen, en zeer fraaie en goede paarden.

„Volgens een opgaaf van den bandar, in Augustus 1862, was in de toen verloopene twaalf maanden uitgevoerd ongeveer het volgende:

8,300 pikols peper.
2,000 bossen rotting van 100 stuks.
200 paarden.
500 pikols pinangnoten.
500 „ nootmuskaat en foeli.
500 „ tabak.
500 „ gambier.
400 „ getah-pertjah en getah-majang.
300 „ was.
250 „ midjen.
400 paar olifantstanden.

„De invoer wordt gezegd te hebben bedragen 10 kisten opium en voor eene waarde van 10,000 sp. matten aan zout, lijnwaden, ijzerwerk, oorlogsbehoeften, enz. Deze waarde komt mij voor veel te laag opgegeven te zijn: er wordt stellig veel meer opium aangebracht, want al de Batta's gebruiken dat, en ook al het zout, dat zij noodig hebben, moet van buiten worden aangevoerd.

„De handel van Deli wordt bijkans uitsluitend gedreven met Poeloe Pinang. Die handel zou stellig nog veel toenemen, indien in Deli meer rust en orde heerschten; alleen zij, die gaarne in troebel water visschen, kunnen dus met leede oogen aanzien, dat een tijdperk van beter bestuur in Deli aanbreekt."

Ik zou te veel van de aandacht der vergadering vergen door nog meer uittreksels uit de reisberichten van den heer Netscher voor te lezen; zij zijn evenwel der lezing overwaardig. Ik heb gemeend deze passages daaruit te mogen aanhalen, omdat zij bewijzen, dat wij binnen de rijken van Siak en Deli zeer vruchtbaar werkzaam kunnen zijn tot bevestiging van ons gezag en tot ontwikkeling van land en volk. Maar het zal noodig zijn, wanneer men tot eenig resultaat wenscht te komen, dat ons stelsel van bestuur en handel ook vrijgeviger worde. Zonder invoering van een vrijgeviger stelsel zullen die bezittingen aan de oostkust van Sumatra steeds de jaloezie opwekken van de

engelsche kooplieden van de Straits Settlements en lichtelijk aanleiding geven tot minder aangename verhoudingen, hetgeen, in het belang van alle betrokkenen beter is dat worde vermeden.

De heer *Godon*. Mijnheer de voorzitter, ik begin met den heer Bleeker mijn dank te betuigen voor de welwillende woorden door hem geuit omtrent het door mij gesprokene in de laatste vergadering. Wat zijne vraag betreft omtrent de koffiproduktie op Sumatra zoo acht ik mij verplicht de door mij opgegeven cijfers te handhaven. Die produktie was in 1857, — en dit was het grootste cijfer dat men bereikt heeft — 190,947 pikols. Behalve in de opgaven, die ik in 1858 van Sumatra zelf heb ontvangen, heb ik ook dat cijfer gevonden in het koloniaal verslag over 1858. Uit het verslag over 1862 blijkt dat in dat jaar eene produktie was verkregen van 149,157 pikols en dat het hoogst bereikte cijfer was dat van 1857, zooals dit door mij is opgegeven. Ik hoop dat de heer Bleeker bij nader onderzoek zal willen ontwaren dat de door mij medegedeelde cijfers juist zijn.

Ik kan mij overigens wel vereenigen met hetgeen de heer Bleeker gezegd heeft omtrent het daar gevolgde stelsel van monopolie; dit blijkt trouwens genoegzaam uit mijne vorige rede. Omtrent de uitbreiding van ons gezag ben ik het niet zoo geheel eens met dien spreker. Ik acht ze zeer wenschelijk, maar zij zou dan moeten plaats hebben van Tapanoeli naar de Batta-landen; dáár heeft men eene vrij sterke bevolking. Overigens kan ik mij, zoover ik dit kan beoordeelen, zeer goed vereenigen met eene inbezitneming van de mondingen der rivieren, maar ik ben zeer tegen eene uitbreiding naar de oostkust. Ik heb in 1855 daar eene expeditie medegemaakt; ik ben toen uitgegaan van het centraal gebergte de Maleh door de vlakte van Padanglawas. Ik vond daar eene vlakte zonder horizon en zonder afwisseling van alang-alang velden, hier en daar op mijlen afstands slechts afgewisseld door een onbeduidend boschje of een smalle streep kreupelhout langs moeras of stroomend water. Het gebeurde dikwerf dat na 4 of 5 uur marcheerens wij aan een kampong van 20 à 30 huisgezinnen kwamen, terwijl een der grootste kampongs ter nauwernood 80 huisgezinnen telde. Wij hadden vroeger onze militaire posten geëchelonneerd van Padang tot aan Bila, en wij hebben oorlog moeten voeren van het begin onzer vestiging tot dat wij die oostelijke streek verlaten hebben. Wij hebben onder anderen oorlog moeten voeren tegen de bevolking van Ayoearas, die zich een aanval tegen onze versterking te Padang-oenang had veroorloofd. Toen onze troepen er kwamen was de kampong echter verlaten en de eenige satisfaktie, welke wij erlangden, was het doen fusilleeren van een paar menschen, die ons in handen vielen. Twaalf jaren daarna, in 1855, kwam die bevolking zich bij mij onderwerpen.

Het bezitnemen van een land zal altijd aanbeveling verdienen, mits daar eene zekere bevolking gevestigd is, ten einde eene vergoeding te vinden voor de okkupatie-kosten. En die kosten zijn niet gering, dit is aan Sumatra's westkust gebleken, niettegenstaande men daar eene bevolking had van 1 millioen zielen op eene uitgestrektheid kleiner dan wij in 1843 aan de oostkust verlaten hebben. Aan de oostkust is de bevolking veel geringer, zoodat ik niet weet hoe wij, ook met de noodige geldelijke middelen, ons daar goed

zouden kunnen vestigen. Nu wil ik wel gelooven dat men bij sommige gelegenheden daar eene vrije sterke bevolking bijeen heeft gezien, maar dit bewijst nog weinig, want hetzij uit nieuwsgierigheid om een Europeaan te zien, hetzij om vertooning te maken, wat de hoofden zeer gaarne doen, is dan somtijds de bevolking meer op eene plaats vereenigd.

De heer *Bleeker*. Voor eigen aanschouwing moet wijken het putten uit de gegevens van anderen. Maar toch waag ik het eenige opmerkingen tegenover het beweren van den heer Godon te stellen.

Ik kan de zienswijze van den geachten spreker niet deelen. Het moge waar zijn, dat, wanneer een gezaghebber de eene of andere plaats in den archipel bezoekt, hij van daar een indruk medebrengt, die niet de juiste is — een indruk die veroorzaakt wordt door het tijdelijk samenvloeien van een deel der bevolking enz., — maar wanneer gewezen wordt op eene produktie, die niet onaanzienlijk is, op een uitvoer, die voor een zoo klein rijk als dat van Deli zeer belangrijk kan geacht worden, wanneer gezegd wordt dat er hoofden zijn die over 40000 man kunnen beschikken, dan wil ik wel aannemen dat die voorstelling en die cijfers eenigszins overdreven zijn, toch doen zij kennen eene mate van bevolking, van kultuur, van handel en van beschaving, die niet te versmaden zijn.

Het denkbeeld van den heer Godon om ons niet naar de oostkust uit te breiden, kan ik niet goedkeuren. Wanneer ik het oog vestig op Sumatra, dan let ik op het geheele eiland en niet enkel op de oost- of westkust. En nu komt het mij voor, dat het de taak is van het nederlandsch geevernement dat thans reeds, met uitzondering van Atajin, de noordelijke spits van het eiland, geheel Sumatra beheerscht, al is het ook ten opzichte van sommige streken slechts in naam, zijn invloed en gezag meer en meer te vestigen en uit te breiden. Een gezag dat wij niet kunnen handhaven, verdient niet gezag genoemd te worden. Het kan niet weldadig werken en geeft toch aanleiding tot onophoudelijke botsingen. Beter is het in een gewest niet te zijn of het te verlaten, dan er slechts gezag in naam hebben.

De heer Godon heeft er op gewezen dat onze uitbreiding ten gevolge heeft gehad, dat wij hebben *moeten* oorlogen. Ja, wij hebben moeten oorlogen. Maar waarom? Hun, die met de geschiedenis van Sumatra's westkust bekend zijn en de geschriften van den generaal de Stuers gelezen hebben, zal eene rilling over het lijf zijn gegaan, toen zij lazen van de aanleidingen tot die oorlogen. Hebben de Sumatranen oorlog met ons gemaakt? Neen. Onze ambtenaren, onze officieren, onze handelingen, onze willekeur, ons stelsel, hebben de bevolkingen tot opstand gebracht. Ik geloof met de Stuers dat die oorlogen slechts tot een gering getal zouden hebben plaats gehad, wanneer andere personen belast waren geweest om daar het nederlandsch gezag te vestigen en te handhaven. Maar die tijden zijn voorbij. Met voldoening kan men er op wijzen dat het van onze ambtenaren, die tegenwoordig ons gezag op de Buitenbezittingen moeten handhaven, niet te verwachten is dat zij de bevolkingen tot opstand en oorlog zullen brengen. Ons stelsel alleen kan daartoe nog leiden. Wanneer ik wensch uitbreiding van ons gezag, bevestiging van onzen invloed, pogingen tot ontwikkeling der bevolking, dan stel ik mij

voor dat dit zal geschieden door waardige ambtenaren, bewust en doordrongen van de taak, die wij in Indië te vervullen hebben. Dan toch zullen oorlogen niet te vreezen zijn. Men zal meer en meer zich vrijwillig onder de bescherming van het nederlandsch gezag scharen en dan wensch ik dat wij de beschermende hand niet, zooals vroeger wel geschied is, uit staatkundige, of, laat ik liever zeggen, uit bekrompen monopolistische, berekeningen terugtrekken maar de op ons vertrouwende bevolkingen met open armen ontvangen.

De heer *Godon*. Gelijk ik zoo even reeds zeide, ben ik tegen eene uitbreiding van ons gezag in Siak, het rijk grenzende aan de Padangsche bovenlanden. Maar ik heb er bijgevoegd dat ik eene uitbreiding zou wenschen naar de Battalanden. Wanneer de heer Bleeker nu Deli onder ons direkt gezag zou willen gebracht zien, dan kan ik mij daarmede zeer goed vereenigen; want Deli behoort tot de Bataklanden. Die landen zijn vrij goed bevolkt. Ik geloof echter niet dat men er hoofden vindt met 40,000 à 50,000 man. Aan de opgaven van Inlanders kan men echter ook weinig geloof hechten. Als staaltje daarvan diene het volgende. Den heer Elout werd verteld dat in een gedeelte van de Ophir-distrikten het goud zeer veelvuldig gevonden werd, maar toen wij in die distrikten ons vestigden, vonden wij er al luttel meer dan elders. Wel werd er goud gegraven maar de menschen verdienden daar slechts vijf-en-twintig à dertig cent daags mede; zoo gaat het veelal met de mededeelingen van Inlanders.

Ik geloof dat de heer Bleeker het vrij goed met mij eens is omtrent de uitbreiding, maar ik herhaal, niet naar de vroeger verlaten oostelijke distrikten van Sumatra, omdat daar weinig van te maken is. Het is waar, dat, wanneer wij aan de westkust van Sumatra na de inbezitneming van 1833 anders gehandeld hadden, wij waarschijnlijk vele opstanden hadden kunnen voorkomen, maar in dat deel van Sumatra, waar de bevolking zoo schaars en zoo verspreid is, waar hier en daar slechts een etablissement zou gevonden worden, zal het moeilijk zijn goede kommunikatiewegen aan te leggen en te onderhouden en ook de menschen aan een geregeld bestuur te onderwerpen. In 1847 is het gebeurd dat onze bezetting te Padang-sidempoeang werd aangevallen door een troep roovers, die aan de oostelijke helling van het gebergte woonden, zonder dat daartoe echter eenige aanleiding was gegeven.

De heer *Haitink*. In eene vorige vergadering heeft de heer Bleeker ook over de uitbreiding op de Buitenbezittingen gesproken en het wenschelijke daarvan aangetoond. Hij heeft gezegd dat wij bij machte waren, bij eene uitbreiding op den meest ruimen voet, ons gezag te handhaven en de industrie te beschermen. Ofschoon ik ook uit een ekonomisch oogpunt tegen uitbreiding ben, was ik het toen reeds met den heer Bleeker niet eens, omdat ik niet geloof dat wij de middelen hebben om te handhaven en te beschermen. Hoeveel macht zou er wel benoodigd zijn ingeval van opstand op- of aanval van zoovele verspreide bezittingen! Ik ben niet bij de laatste diskussiën over de uitbreiding op de buitenbezittingen tegenwoordig geweest en weet niet of de heer Bleeker daarbij het toereikende onzer macht bewezen heeft. Ingeval dit niet geschied is zou ik gaarne nog nader van dien spreker dienaangaande eenige inlichtingen

ontvangen. Ik neem aan dat bij een wijs bestuur er zeer vele oorlogen en verwikkelingen te voorkomen zijn, maar men zou de ambtenaren en de officieren, die met gezag bekleed zijn, volmaakt moeten onderstellen, wanneer men meent dat die in het geheel niet meer zullen plaats hebben. Ik ben overtuigd dat er nog altijd verwikkelingen zullen voorkomen en die, waarop de heer Godon gewezen heeft, versterken mij in de meening, dat wij bij uitbreiding, noch de bevolkingen, noch de industriëelen voldoende zullen kunnen beschermen. Ik zou gaarne aangetoond zien, dat de regeering daartoe de middelen bezit of die zou kunnen in het leven roepen.

De heer *Bleeker*. De vraag van den heer Haitink is zoo recht op den man af tot mij gericht, dat ik daarop wel een enkel woord tot antwoord moet zeggen, ofschoon het punt niet aan de orde is. Ook ben ik niet voornemens in details te treden. Ik zou eigenlijk kunnen volstaan met naar het tegenbewijs te vragen, namelijk waaruit het blijkt dat wij de macht *niet* hebben? Ik zal dat evenwel niet doen, maar een terugblik werpen in de historie, iets dat ik gaarne doe, omdat daar dikwijls veel uit te putten is.

Toen Nederland in eene vorige eeuw nauwelijks de helft had van zijn tegenwoordige bevolking, toen wij nog waren de Vereenigde Provinciën, had het New-York gesticht, en bezaten wij de kolonie, sedert de bakermat van de groote Amerikaansche republiek. Onze voorzaten hadden Suriname en Brazilië veroverd, en bezaten de Kaap-de-Goede-Hoop, Mauritius, Ceylon, een reeks van vestingen in Hindostan, Malakka, en heerschten over bijkans den geheelen Indischen archipel. En wanneer nu de geschiedenis leert wat ons kleine volk in vroeger eeuwen, met veel geringer middelen, kon verrichten; dan vraag ik, of wij thans niet in staat zouden zijn, de betrekkelijk beperkte bezittingen in den Indischen archipel onder een wijs bestuur behoorlijk te beschermen en ons gezag aldaar te verzekeren.

Ik geloof dat hiermede in het algemeen de vraag van den heer Haitink is beantwoord. Meer dunkt mij, kan niet gevergd worden. Eene aantooning van bijzonderheden omtrent de grootte der krijgsmacht en den aard der aan te wenden middelen behoort in eene vergadering van krijgskundigen te huis. Ik oordeel naar de feiten uit de geschiedenis. En nu heb ik beweerd dat het een laakbaar koloniaal beleid is wanneer niet gezorgd wordt voor de ontwikkeling van de bezittingen, waarover men zegt te heerschen en waar men het gezag van andere beschaafde natiën weert. Ik heb gezegd, dat, indien men dat niet wil, indien men zich b. v. op Borneo niet behoorlijk wil of kan handhaven, het beter is het te verlaten. Maar van verlaten kan geen sprake zijn. Wij herinneren ons, hoe nog dezer dagen de publieke verontwaardiging werd gaande gemaakt door kranten-berichten, waarin over den verkoop van oost-indische bezittingen aan eene europeesche mogendheid werd gesproken. Welnu, dan moeten wij de op ons rustende taak ook naar behooren weten te vervullen. Ik beweer nog, dat wij, Nederlanders van de negentiende eeuw, middelen genoeg hebben, om ons op de Buitenbezittingen op eene waardige wijze te handhaven, beter nog dan de Oost-indische kompagnie twee eeuwen geleden dit kon doen.

De heer *Haitink*. Het was ook niet mijn verlangen dat de heer Bleeker ons met cijfers zou aantoonen dat wij, bij uitbreiding, ons gezag voldoende zouden kunnen handhaven. Eene algemeene beschouwing, zooals de geleverde, voldoet aan mijne bedoeling. Maar nu zij het mij toch vergund op te merken dat de vergelijking tusschen den toestand van twee eeuwen geleden en dien van nu, niet wel opgaat. Vroeger, ten tijde van de Oost-indische kompagnie, hadden wij op al onze bezittingen slechts handelskantoren en oefenden wij geen gezag uit in de binnenlanden; wij traden niet op met filantropische ideeën om de volkeren te beschermen en tevens te beschaven. Ik ben daarom nog niet overtuigd, dat wij thans bij machte zouden zijn onze bescherming te verleenen op eene wijze, zoo als dit van eene beschaafde mogendheid in de negentiende eeuw kan en mag gevorderd worden.

De heer *Robidé van der Aa*. De diskussie heeft eene andere wending genomen, dan het beschrijvingsbiljet deed verwachten. Daarin wordt als onderwerp ter behandeling opgegeven: de ontwikkeling der Buitenbezittingen, in het bijzonder die van Sumatra, maar men is thans gekomen tot de mijns inzien nog belangrijker kwestie, in hoever wij ons in het algemeen op de Buitenbezittingen moeten uitbreiden. Daar ik niet geloof, dat velen der hier aanwezigen met de verschillende deelen van Sumatra's oostkust uit ervaring bekend zijn, wil ik gaarne over dit gewichtige vraagstuk een en ander in het midden brengen.

Reeds in de vergadering van 27 Januari des vorigen jaars, die ik tot mijn leedwezen niet kon bijwonen, is door den heer Bleeker het thema der uitbreidingspolitiek in het algemeen behandeld. Ofschoon ik van dezelfde beginselen uitga als de geachte spreker, kom ik tot eene geheel andere gevolgtrekking. Ja, ik moet verklaren — men moge dit kleinmoedig noemen — dat ik bevreesd ben voor hetgeen, waartoe hij ons leiden wil.

Ik ben het eens met den heer Bleeker, dat uitbreiding van ons gezag op de Buitenbezittingen een noodwendig gevolg is van onze vestiging in den Indischen archipel. Evenzeer geloof ik, dat die uitbreiding behoort tot de taak, die wij Nederlanders daar te vervullen hebben. Tot dusverre hebben, bedrieg ik mij niet, alle besturen van den tijd der Kompagnie af tot nu toe, wel verre van dit beginsel als het hunne te erkennen, verklaard geene uitbreiding te willen. Niettemin is dit geschied, onder het bestuur van den tegenwoordigen minister van koloniën zelfs in zoo groote mate, dat ik zeer besorgd ben voor de toekomst. Daarom zou ik wenschen, dat de regeering het beginsel aannam, dat uitbreiding van ons gezag in den Indischen archipel tot onze taak behoort, maar dat zij tevens een plan vaststelde, op welke wijze en in welke gedeelten van den archipel dit achtereenvolgens geschieden zal.

Tot nu toe heeft men de uitbreiding steeds laten afhangen van de meer of min staatkundige handelingen der ambtenaren op de buitenposten. Ieder hoofd van gewestelijk bestuur in de Buitenbezittingen is uit den aard der zaak een voorstander der uitbreiding en hij is dit te meer, naarmate hij grooter energie bezit. De talrijke kollisiën, die telkens tusschen ons en de bevolking van aangrenzende, half- of niet onderworpen landen ontstaan, de vele ongerechtigheden, die in een door inlandsche vorsten bestuurden staat voorkomen,

zijn even zoo vele aanleidingen voor een ijverig resident, om in het belang van het door hem bestuurde gewest te wenschen, dat leenroerige of onafhankelijke staten aan ons gezag onderworpen worden. Herhaaldelijk zal hij daarop aandringen bij de hooge indische regeering. Deze moet evenwel overwegen of het belang van geheel Nederlandsch Indië gedoogt, dat op een gegeven oogenblik uitbreiding van gezag in een bepaald gedeelte van den uitgestrekten archipel plaats hebbe. Dit zal eenmaal moeten geschieden, maar de goeverneur-generaal moet den tijd bepalen, wanneer men daartoe kan overgaan, zonder de belangen van andere deelen van Indië in de waagschaal te stellen of de krachten van het moederland te overschatten. Daarom moet hij vooruit aan de verschillende gezaghebbers in de Buitenbezittingen voorschrijven, of zij hun gezag mogen uitbreiden, dan wel vooralsnog het *status quo* moeten bewaren.

Door het overwegend belang, dat Java voor ons heeft, worden echter de belangen der Buitenbezittingen te weinig door den goeverneur-generaal behartigd. Gewoonlijk is al, wat daar verricht wordt, alleen een gevolg van onvoorziene gebeurtenissen. Zonder mij daaromtrent een stellig oordeel aan te matigen, zou ik het denkbeeld opperen, of het niet wenschelijk ware, bij eene reorganisatie van den werkkring der thans bestaande direkteuren, ook een direkteur voor de Buitenbezittingen aan te stellen. Dit ware mijns inziens een geschikt middel, om ten haren aanzien een vaste politiek te volgen.

Wat de uitbreiding zelve betreft, houde men in het oog, dat die op twee zeer verschillende wijzen plaats vindt. Eene eerste wijze van uitbreiding is, dat wij onder onze suzereiniteit brengen staten, die tot dusver geheel onafhankelijk waren. Eene tweede wijze is deze, dat wij staten, die de suzereiniteit van het nederlandsch gezag erkennen, maar met wier inwendig bestuur wij ons zeer weinig inlaten, geheel annexeeren, door die leenroerige staten onder ons rechtstreeksch bestuur te brengen. Ook deze soort van uitbreiding komt zelden zonder oorlogen tot stand. Dit is vooral het geval in rijken van eenigen omvang, waar de vorstelijke familiën, de sultans of radja's alle krachten zullen inspannen om hun gezag zoo lang mogelijk te behouden, daar de invloed van het nederlandsch bestuur er steeds naar streeft, hun te beletten hunne onderdanen naar willekeur te knevelen.

Men veroorlove mij een korten blik te slaan op de geschiedenis der uitbreiding van ons gezag in den indischen archipel, om naar aanleiding daarvan de vraag te doen: of wij vooral in den laatsten tijd met die uitbreiding niet al te snel zijn voortgegaan.

Na het einde van den grooten javaschen oorlog kan men zeggen, dat geheel Java aan ons gezag onderworpen was, terwijl wij zelfs op het bestuur der Vorstenlanden in vele opzichten grooter invloed uitoefenen dan op dat over vele deelen der Buitenbezittingen, waar de inlandsche vorsten geheel onttroond zijn.

Eerst na de teruggave onzer bezittingen door de Engelschen hebben wij gepoogd ons gezag op Sumatra's Westkust uit te breiden. Wel was de Kompagnie sedert de zeventiende eeuw gevestigd te Padang, maar met de binnenlanden had zij zich weinig of niet bemoeid. De eigenlijke onderwerping van de Padangsche bovenlanden en van de noordelijke residentie Tapanoeli heeft eerst plaats gehad

ten gevolge van den oorlog met de Padrie's en gedurende ongeveer zeven jaar, van 1832 tot 1839, groote schatten en stroomen bloeds gekost.

In 1840 kwam een keerpunt in die politiek van ontwikkeling der Buitenbezittingen. Toen heeft men zich bijna niet uitgebreid. Dat keur ik zeer af. Het was de tijd der alleenheersching van het kultuurstelsel onder Baud, waarin men zelfs de posten op de oostkust van Sumatra heeft ingetrokken. Dit tijdvak van stilstand heeft ongeveer tien jaren geduurd.

Na 1850 had daarentegen de uitbreiding op een reusachtige schaal plaats. Vooreerst in Palembang Na de beide expedities van 1819 en 1821 werd het bestuur van den sultan van dat rijk reeds in 1825 opgeheven, maar eerst sedert 1850 deden wij onzen invloed krachtig in de binnenlanden gevoelen terwijl wij tot 1859 steeds hebben moeten krijgvoeren, alvorens ons gezag daar duurzaam gevestigd was en zich door de vreedzame bezetting van Redjang en Lebong (in 1859 en 1861) over de geheele breedte van Sumatra tusschen Palembang en Benkoelen uitstrekte. Te gelijker tijd werden de zeeroovers der Lampongs bedwongen en dit gewest in 1856 tot eene residentie verheven. In 1864 is een viertal tot dusver onafhankelijke distrikten tusschen de Lampongs en Palembang (Semendo, Kisam, Makakau en Blalauw) bij de laatstgenoemde residentie ingelijfd. Volgens hetgeen men nu en dan uit Indië verneemt, schijnt het, dat de Pasoemahlanden thans aan de beurt zijn. Eerst wanneer de fiere bergbewoners dier distrikten den nek gebogen hebben — hetgeen echter blijkens de in 1854 ontvangen les niet zoo gemakkelijk gaan zal — zal Sumatra tusschen de hoofdplaatsen Benkoelen en Palembang en Straat Sunda geheel en al ons gezag erkennen.

In hetzelfde tijdvak, waarin deze onderwerping van het zuiderdeel van Sumatra zoo veel inspanning vorderde, begon men zich ook in Borneo's Westerafdeeling uit te breiden. Sedert lang tartten daar de genoegzaam onafhankelijke republieken der Chineezen ons gezag; zij werden onderworpen, maar niet dan na een langdurigen en bloedigen oorlog, die van 1850—1855 duurde. Nauwelijks was echter in de uit de Chineesche distrikten gevormde assistent-residentie Montrado de rust hersteld, of in 1859 hadden de beide expedities tegen Boni plaats, ten gevolge waarvan ons rechtstreeksch gebied op het zuidwestelijke schiereiland van Celebes aanmerkelijk werd uitgebreid. In hetzelfde jaar valt de noodlottige opstand in Bandjermasin, gevolgd door de inlijving van dit uitgestrekte rijk, maar ook door een oorlog, die nog steeds voortwoedt en naar de binnenlanden der Westerafdeeling van Borneo overgeslagen, thans de eerst in 1856 opgerichte assistent-residentie Sintang in vuur en vlam zet.

Ik heb hier in het kort slechts dit historisch overzicht gegeven en niet gesproken van de talrijke expeditiën, die gedurende het laatst besproken tijdvak nog in andere deelen van Nederlandsch Indië ondernomen werden. Zoo heb ik niet gewaagd van den tot drie keer toe herhaalden krijgstocht op Bali, noch van dien tegen den panglima-besaar van Reteh, noch van vele kleinere expedities op Timor, Nias, Ceram en andere eilanden van den archipel. Uit het vluchtig overzicht, dat ik gaf, blijkt reeds genoeg, hoezeer ons gezag in de laatste vijftien jaar is uitgebreid over de uitgestrekte binnenlanden van Zuid-Sumatra en over de niet minder omvangrijke landstreken langs de bo-

venrivieren, die op de west- en zuidkust van Borneo in zee vallen, terwijl ons gebied op Celebes zeer vergroot werd en eindelijk onze suzereiniteit gevestigd werd over al de staten der oostkust van Sumatra benoorden den evenaar. Mij dunkt, dat de uitbreidingspolitiek op die wijze veel te groote vlucht verkregen heeft. Ik geloof gaarne, dat vele der ondernomen expeditiën volstrekt noodzakelijk waren; ik begrijp volkomen, dat gebeurtenissen van dien aard als de opstand van Bandjermasin niet ongestraft mochten blijven; maar ik ben evenzeer overtuigd, dat men te onberaden in sommige Buitenbezittingen eene aggressieve staatkunde begonnen is, terwijl het algemeen belang van Nederlandsch Indië eischte, dat daar vooralsnog het *statu quo* gehandhaafd werd. Al zie ik in den oorlog in Zuid-Borneo en in de bezetting van Siak het onmisbaar gevolg van onvoorziene gebeurtenissen, de hooge indische regeering had in elk geval kunnen en moeten zorgen, dat gedurende dit tijdvak niet tegelijkertijd ons gezag op Palembang, West-Borneo en Zuid-Celebes werd uitgebreid.

Daarom kan men er niet genoeg op aandringen, dat eene centrale autoriteit te Batavia het toezicht over de uitbreidingspolitiek voert, die, wanneer leenroerige vorsten niet aan hunne verplichtingen voldoen, onmiddellijk en krachtig handelen kan, maar die tevens zorgt, dat geene gestadige uitbreiding in alle gewesten van den archipel te gelijk plaats hebbe, en waakt dat te dien aanzien een vast plan gevolgd worde.

Ten bewijze dat het van groot gewicht is, voorzichtig te zijn bij het doen van een eersten stap op die baan, zij het mij veroorloofd nog één voorbeeld te berde te brengen. Op Borneo vestigden wij ons aanvankelijk aan de mondingen der rivieren en langs de kust, waardoor geene andere europeesche mogendheid zich in het binnenland kon nederzetten en wij geheel vrij bleven naar eigen verkiezing met de uitbreiding van ons gezag in het stroomgebied dier verschillende rivieren wachten, totdat ons zulks met het oog op den toestand van andere deelen van Nederlandsch Indië gelegen kwam. Niettemin hebben wij in 1855, terwijl wij op dat oogenblik zoowel in de binnenlanden van Palembang als in die van Sambas handen vol werk hadden, het rijk van Sintang aan den Boven-Kapoeas (Wester-afdeeling van Borneo) bezet, zonder dat dit naar mijne bescheiden meening volstrekt noodzakelijk was. Sedert onze vestiging te Sintang hebben wij daar tot 1859 oorlog moeten voeren, waarop voorts in 1864 gevolgd is de terugslag van den opstand te Bandjermasin. Een en ander vordert voortdurend geld en troepen. Nu geef ik toe, dat dit gewest, wanneer wij het geheel aan ons gezag onderworpen hebben, eindelijk in staat zal zijn, de kosten van eigen bestuur te dekken, maar daarvoor wordt in elk geval veel tijd gevorderd. Indien men voortgaat, dus zonder volstrekte noodzakelijkheid zich overal in den archipel uit te breiden, dan vrees ik, dat dit spoedig onze krachten zal te boven gaan.

Met een enkel woord moet ik weerleggen, hetgeen de heer Bleeker zoo even heeft aangevoerd over de talrijke koloniën, die Nederland in de zeventiende eeuw bezat, toen onze landgenooten zich bijna over de geheele wereld gevestigd hadden. Ik moet bekennen, dat ik op dit oogenblik geene cijfers dienaangaande kan opgeven, maar ik heb te dikwijls gesnuffeld in de historie van onze voormalige Oost- en West-indische Kompagnie, dat het mij

zeer zou verwonderen, wanneer men eens een staat opmaakte van de civiele ambtenaren en militaire officieren, die toen van wege beide groote handelslichamen in al onze koloniën aangesteld waren, indien hun aantal niet veel minder was dan dat der ambtenaren en officieren, die Nederland thans in den indischen archipel bezoldigt.

Ten slotte eene opmerking over de telegrafische verbinding van onze Oost met Europa. Ik ben geen technikus, maar uit een geografisch oogpunt beschouwd, geloof ik dat de richting, door den heer Bleeker aangegeven, over de Lampongs, Benkoelen en Padang, dwars door Sumatra naar Siak en van daar over de Straat van Malakka naar de stad van dien naam een goede weg is. Het zij mij evenwel vergund, er op te wijzen, dat het hoofddoel, de verbinding met Europa, ook na het leggen van den telegraaf van Batavia naar Malakka, nog niet bereikt is. Op dit oogenblik is toch de rijsthaven Rangoen in Achter-Indië de oostelijkste plaats in Azië, die aan het europeesch telegrafennet verbonden is. Men zou dus nog moeten daarstellen een telegraaf van Rangoen naar Malakka; voor een deel loopt die weg door engelsche bezittingen, maar gedeeltelijk ook door verschillende thans nog onafhankelijke staatjes langs de westkust van het schiereiland van Malakka. Engeland zoude dus eerst die staatjes moeten onderwerpen of althans verdragen met hen moeten aangaan, alvorens het door hun gebied een telegraaflijn kan leggen. Ik geloof dus, dat wij zonder veel bezwaar ons deel van dien telegraaf kunnen tot stand brengen, voordat de Engelschen met het hunne zullen gereed zijn.

De *Voorzitter*. Het onderwerp, thans aan de orde, is de tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen, voor zoovsel Sumatra betreft. Men heeft daarin aanleiding gevonden om de kwestie der uitbreidingspolitiek in het algemeen te bespreken. Ik geef evenwel in overweging om bij de behandeling van dit onderwerp zich meer tot Sumatra te bepalen, vooral omdat in eene volgende vergadering in het bijzonder gelegenheid zal wezen over Borneo te handelen.

De heer *Bleeker*. Ondanks uwe herinnering, mijnheer de voorzitter, aan het onderwerp dat ter bespreking aan de orde is gesteld, zij eene korte afwijking mij nog vergund om een antwoord te geven aan den heer Robidé van der Aa.

Op welken grond heb ik in eene vergadering van dit Genootschap van het vorige jaar de politiek van uitbreiding van ons gezag aanbevolen? Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, heb ik als grond voor die politiek gewezen op de onvermijdelijke noodzakelijkheid dat wij die politiek moeten volgen. Ik meen er toen op gewezen te hebben — de heer van der Aa heeft dit ook herinnerd — dat niettegenstaande vroegere besturen steeds tegen uitbreiding zijn geweest, zij toch die politiek hebben gevolgd. Nu wensch ik niet uitbreiding omdat ik een vriend van veroveringen zou zijn. Integendeel, ik verdedig de uitbreidingspolitiek juist omdat ik een vriend van vrede ben. Die vrede is echter niet duurzaam mogelijk zoolang op de grenzen van onze vestigingen inlandsche stammen en volken gevonden worden, die zich onafhankelijk van ons gezag

gevoelen. Op die grenzen zullen verwikkelingen ontstaan en zich herhalen zoolang ons gezag niet erkend is. Maar die erkenning kan, door beleid onzerzijds, in vele gevallen plaats vinden op vreedzame wijze en behoeft volstrekt niet door geweld te worden voorafgegaan.

Omtrent één punt uit de rede van den heer van der Aa moet ik mij nog verklaren. Terecht heeft die spreker er op gewezen — ook de heer Haitink heeft dit gedaan — dat onze positie in den Indischen archipel thans eene geheel andere is dan twee eeuwen geleden. Wij hebben de landen niet alleen overwonnen, maar wij hebben ze ook in beheer genomen. Dit heeft ten gevolge gehad eene uitbreiding van ons ambtelijk personeel en van onze legermacht. Ik zou ten opzichte van dit punt kunnen opmerken dat, terwijl de bevolking van Nederland twee eeuwen geleden $1\frac{1}{2}$ millioen bedroeg, zij nu $8\frac{1}{2}$ bedraagt. Maar ik wijs er liever op, dat, in de eerste plaats vroeger de schakels van onze macht nagenoeg de geheele wereld omvatteden en dat, in de tweede plaats, wij sedert 1815 in een toestand verkeeren, die geene vergelijking toelaat met den toestand van twee eeuwen geleden. Gedurende eene halve eeuw reeds zijn wij in het vreedzaam, door westersche machten onbetwist, bezit van den archipel. Geen europeesche vijand tracht er ons uit te stooten. Geene europeesche vloten bevolken den archipel met het doel om tegen ons te strijden, terwijl wij onder het bestuur der Kompagnie ons tegen Portugeezen, Spanjaarden, Engelschen en Franschen moesten verdedigen. Behalve de macht, die wij vroeger tegen de inlandsche volken moesten ontwikkelen, hadden wij eene nog grootere macht noodig om ons tegen den europeeschen vijand te stellen. Wanneer dus thans ons ambtenaars-personeel enz. grooter is dan in vorige eeuwen, dan staat daartegenover dat wij thans geene zee- en landtroepen behoeven te bezigen tot het bestrijden van een europeeschen vijand. Dit moge wel in het oog worden gehouden.

De andere punten, door den heer van der Aa behandeld, zal ik thans niet bespreken, misschien bestaat daartoe later gelegenheid.

De *Voorzitter*. Ik meen dat men algemeen van gevoelen is dat *handhaving* van gezag wenschelijk is alom waar wij gevestigd zijn. Dit wordt ten opzichte van Sumatra, voor het grootste deel in ons bezit, in acht genomen. Waar echter geene genoegzame bevolking gevonden wordt, zal *uitbreiding* van ons gezag moeilijk kunnen plaats vinden. Evenwel zou aldáár misschien kolonisatie in aanmerking kunnen komen.

De heer *Bleeker*. Ik zou wenschen dat de regeering voortging op den weg, dien zij ten opzichte van sommige bezittingen sedert jaren betreden heeft, om namelijk de gewesten, die nog weinig bekend zijn, door kundige personen te doen onderzoeken. Sedert 1815 heeft dit voortdurend plaats gehad, en wat de jongere tijden betreft valt te wijzen op vrij talrijke onderzoekingstochten, op last der indische regeering op Sumatra, Nias, Borneo, Sumbawa en in de Molukken gedaan. Nu zou ik het, met het oog op Sumatra, wenschelijk achten dat van regeeringswege kundige personen belast werden met een wetenschappelijk en staatkundig onderzoek van die gewesten, waaromtrent wij thans nog weinig weten, en speciaal met eene zending in Siak en Deli.

Dan zal de twijfel worden opgeheven, die nu nog bestaat en ook door den heer Godon geuit is omtrent de juistheid der bestaande opgaven. Ik resumeer, met speciaal te wijzen op het wenschelijke om die gedeelten van Sumatra welke nog minder bekend zijn, door een kundig persoon te doen onderzoeken, even als vroeger is geschied, ten opzichte der Westkustlanden van Sumatra door Horner, S. Müller en Junghuhn. De Oostkustlanden van Sumatra mogen thans ook wel eens voor dergelijk onderzoek aan de beurt komen, zoowel in het belang van het goevernement zelf als in dat der wetenschap.

De heer *Godon.* Ik ben het met den heer Bleeker geheel eens dat het wenschelijk zou zijn overal topographische opnemingen te laten doen. Maar wat de onafhankelijke landen betreft, maakt men zich van eene opname daar wellicht te gunstige voorstellingen, want wij worden er niet overal toegelaten. Men vertrouwt ons daar niet. Ida Pfeifer heeft, even als de heer Neubronner van der Tuuk, vroeger getracht in de Battalanden door te dringen, maar men verzette er zich tegen en zij waren genoodzaakt onverrichter zake terug te keeren. Men zal met die streken niet goed bekend raken zoo lang wij daar niet werkelijk gevestigd zijn.

De heer *Bleeker.* Ik geloof niet dat dit de weg is, dien men in moet slaan, door eerst die landen te onderwerpen. De kans tot uitbreiding bestaat in gunstiger mate wanneer ons gezag gevestigd is, maar ik geloof dat het nut van het bereizen en onderzoeken van weinig of geheel onbekende streken niet te betwijfelen valt. Ik ontken evenwel niet dat sommige streken daarvoor alsnog niet geschikt zijn, ten gevolge van den aard der bevolking, maar in andere streken zou dit met minder gevaar kunnen geschieden. Het is overigens het eigenaardige van die personen, welke ik hiervoor op het oog heb, dat voor hen geene gevaren te groot zijn, en dat zij uit liefde tot de wetenschap zich alle ontberingen weten te getroosten. Het zou alleen de kwestie zijn of dergelijke personen wel zouden zijn te vinden. Zeker is het, dat zij bij onzen landaard, in de laatste tijden, weinig werden aangetroffen.

De heer *Robidé van der Aa.* Ik bespeur, dat er niet veel animo is, om het eigenlijke punt van beschrijving te bespreken, en ik veroorloof mij dus over de uitbreidingspolitiek in het algemeen nog een en ander te zeggen. Om niet verkeerd begrepen te worden, moet ik uitdrukkelijk verklaren, dat wij moeten handhaven, al wat wij thans bezitten. Ten opzichte van andere europeesche staten is dit eene kwestie van nationale eer; daarom heb ik geen oogenblik geloof gehecht aan de van zekere zijde zoo gretig verspreide geruchten over het verkoopen of overdoen van een of ander deel onzer koloniën. Welke staatkundige richting hij ook zij toegedaan, ieder zal toestemmen, dat wij geen enkele onzer bezittingen kunnen of mogen verlaten of verkoopen. Er zou alleen sprake kunnen zijn van het ruilen van onze koloniën met eene andere europeesche mogendheid, zoo als dit in 1824 met Engeland en in 1859 met Portugal geschied is.

Bij uitbreiding van gezag dient men er evenwel op te letten, dat wij ook

tegenover de Inlanders ons gebied moeten handhaven. Wanneer wij ergens een post gevestigd hebben, kan die niet zonder gevaar voor ons prestige worden ingetrokken, maar juist daarom heb ik er op gewezen, dat men wel moet overwegen, voordat men in nog niet bezette landen nieuwe posten opricht. Nu wij ons eens in Sintang hebben gevestigd en daar door de Inlanders worden aangevallen, geloof ik, dat het zeer moeilijk zijn zou, ons van daar terug te trekken; des te meer moet men het betreuren, dat wij in 1855 buiten noodzakelijkheid ons gezag over dat gewest hebben uitgebreid.

Ook ten aanzien der staten op de oostkust van Sumatra, waarop de heer Bleeker dezen avond de aandacht vestigde, is men niet met het noodige beleid te werk gegaan. Daarom is het niet overbodig te herinneren, wat de eerste aanleiding was tot uitbreiding van ons gezag over die kust. In 1857 hadden engelsche avonturiers zich genesteld in Siak, tegen het traktaat van 1824 in. Dit konden wij volstrekt niet toelaten, en ik geloof dan ook, dat het nederlandsch goevernement niet alleen verplicht was, die avonturiers van daar te verjagen, maar ook zich aldaar te vestigen, om voor het vervolg diergelijke inbreuk op onze rechten te voorkomen. Dientengevolge is in 1858 met den sultan van Siak een traktaat gesloten, waarbij hij de suzereiniteit van Nederland erkende, niet alleen wat betreft het inderdaad door hem beheerde rijk, het eigenlijke Siak, maar waarbij tevens een vijftiental noordwaarts gelegen rijkjes, waarvan Assahan en Deli de voornaamste zijn, aan Nederland werden afgestaan, en wel omdat deze vasallen van den sultan zouden zijn. Ik ben toevallig onlangs in de gelegenheid geweest een en ander te lezen over de oude betrekkingen van Siak met de Kompagnie, en daaruit is mij gebleken, dat het gezag van Siak over die zoogenaamde leenroerige staten misschien in overouden tijd erkend werd, maar sedert eeuwen had opgehouden, zoodat de afstand in 1858 van al die staatjes aan het nederlandsch goevernement zooveel te beteekenen had, als dat bij voorbeeld de keizer van Duitschland in de vorige eeuw Brandenburg, Hannover of andere Duitsche staten aan Frankrijk had afgestaan, omdat hij eenmaal daarover opperleenheer geweest was. Het was niet alleen onnoodig, die rijkjes in het verdrag van 1858 op te nemen, maar bepaald verkeerd, want daardoor werden wij genoodzaakt, ons gezag over die rijkjes te doen gelden. Toen eens aan het traktaat die uitbreiding gegeven was, moest dan ook in het vorige jaar eene expeditie met dat doel worden uitgerust. Zelfs verdient de indische regeering hoogen lof, dat die expeditie zoo krachtig is geweest, dat zij de onderwerping van die staatjes ten gevolge heeft gehad, zonder dat een druppel bloed gestort is. Indien wij oorlog hadden moeten voeren, zoude dit toch licht aanleiding tot moeilijkheden met Engeland gegeven hebben. Hoewel dus deze laatste handelwijze alleszins moet toegejuicht worden, blijft in mijn oog het traktaat van 1858 eene groote politieke fout, dewijl het ons verplichtte, tegen ons belang ons gezag uit te breiden en ons later waarschijnlijk nog veel zal kosten.

Sintang en Siak, ziedaar twee voorbeelden, die zoo noodig uit andere deelen van den archipel zouden kunnen vermeerderd worden, ten bewijze, hoe noodig het is, dat het centraal bestuur met beleid en voorzichtigheid de eerste stappen overwege, waardoor ons gezag over heel of half onafhankelijke gewesten wordt uitgebreid — stappen, die in den aanvang misschien niet di-

rekt noodig zijn, maar, eenmaal gedaan, door andere moeten gevolgd worden, die veel geld en veel manschappen kosten, zonder evenredig nut aan te brengen.

Dat het mogelijk is eene soort van gezag te voeren over inlandsche staten, zonder ze geheel te annexeeren, kan men zien in sommige deelen van den archipel. Het geheele noordelijke schiereiland van Celebes behoort ons in naam, maar onder ons rechtstreeksch beheer staat alleen de Minahassa. In de overige leenroerige landen wordt ons gezag gerespekteerd, zonder dat het ons veel kost. Hetzelfde zien wij aan de Oostkust van Borneo. Over eene groote uitgestrektheid zijn daar alle staten leenroerig aan het nederlandsch bestuur. Alleen te Koetei is een assistent-resident gevestigd en door het bezoek van oorlogsstoombooten wordt ons gezag geëerbiedigd. Wil men later in die staten een rechtstreeksch beheer voeren, dan zal dit onmisbaar aanleiding geven tot oorlogen.

Nogmaals ik ben het beginsel toegedaan, dat het nederlandsch gezag achtereenvolgens moet worden uitgebreid over den geheelen Indischen archipel van 5° N. Br. tot een weinig voorbij 10o Z. Br., met inachtneming der rechten, welke andere europeesche mogendheden daar op enkele punten bezitten. Maar juist om dat groote doel te bereiken, om te voorkomen, dat wij door overal te gelijk te beginnen, ten slotte alles of een groot deel van ons tegenwoordig bezit verliezen, dring ik er op aan, dat men met veel beleid en voorzichtigheid naar een vast plan te werk ga.

Geheel deel ik den wensch des heeren Bleeker, dat de tot dusver in het geheel niet of slechts zeer weinig bekende deelen van Nederlandsch Indië op kosten der regeering door wetenschappelijke reizigers worden onderzocht. Verder moest men mijns inziens beginnen met het brengen onder onze suzereiniteit van die weinige kuststaatjes, waarmede wij nu in geene betrekking hoegenaamd staan, maar wat betreft de tweede, verreweg de moeilijkste en kostbaarste wijze van uitbreiding: het brengen onder rechtstreeksch beheer der tot dusver alleen leenroerige landen, zich bepalen tot een of ander deel van den archipel. Begon men bij voorbeeld met het nu reeds grootendeels aan ons rechtstreeksch gezag onderworpen Sumatra, dan zoude men op Borneo en Celebes, in de Molukken, enz., zoo streng mogelijk het *statu quo* moeten handhaven, totdat onze invloed over geheel Sumatra bezuiden 5° N. Br. duurzaam gevestigd was.

De heer *Tadema*. Ik geloof dat het volgen van eene uitbreidingspolitiek voor ons niet is aan te raden, met het oog op het beschikbare personeel aan ambtenaren en militairen. Thans reeds is dit personeel niet te uitgebreid. Zoodra men gaat uitbreiden heeft men in de eerste plaats ambtenaren en militairen noodig. In de behoefte aan soldaten is misschien nog te voorzien. Meermalen heeft men toch gezien dat afval van een europeeschen oorlog voor Indië nog bruikbaar is. Maar soldaten zijn alleen niet voldoende; men moet ook officieren hebben. Ik wil echter aannemen dat er ook geen gebrek aan officieren zal wezen. Maar *geschikte* civiele ambtenaren, waar krijgt men die vandaan? Thans reeds is er gebrek. Wanneer men nu let op de hervorming, die de kultuurwet beoogt en binnen korter of langer tijdsverloop tot stand zal moeten komen, dan zal men weldra op Java het dubbel getal ambtenaren van thans behoeven. Men zou nog meer ambtenaren behoeven,

ingeval van uitbreiding op de Buitenbezittingen. Wil men absoluut uitbreiding van gezag, zonder later in de noodzakelijkheid gebracht te worden om misschien tegen zijn wil en zijne krachten die uitbreiding voort te zetten, dan vestig ik het oog op Bali, een eiland geheel door de zee bespoeld, met een zeer rijken bodem, die voor ontwikkeling vatbaar is. Maar had ik een stem in de zaak, ik zou er eerder voor zijn hier of daar ons gezag te laten slippen dan het uit te breiden.

De heer *Godon*. Ik ben het niet eens met den heer Tadema. Ik geloof dat er geschikte ambtenaren genoeg te vinden zijn, wanneer het goevernement de ambtenaren op de Buitenbezittingen beter waardeert. In het algemeen zijn de Buitenbezittingen een debouché geweest voor hen, die spoedig eene carrière moesten maken en op Java minder bruikbaar waren. Daardoor heeft men de ambtenaren op de Buitenbezittingen miskend, waarvan het gevolg was dat velen de dienst verlieten, zoodra zij er kans toe zagen.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Gebrek aan ambtenaren in Indië vrees ik evenmin als dat de indische dames geene kinderen meer zouden krijgen. Maar ik heb een ander, ik geloof meer praktisch bezwaar tegen die uitbreidingspolitiek. Bij uitbreiding van ons gezag op de Buitenbezittingen zal in de eerste plaats geld, veel geld, noodig zijn. Van waar moet dit komen? Onze uitgaven in Indië nemen ontzachlijk toe. Onze inkomsten zijn stationair en de toekomst belooft waarachtig niet veel goeds. Wanneer Java beloofde meer en meer geld te zullen afwerpen en men wilde van dat geld een gedeelte aanwenden, om ons uit te breiden, dan zou men hebben *une matière à discussion*. Maar nu de inkomsten van Java niet alleen noodig zullen zijn om te dekken wat wij zullen derven door de nieuwe kultuurwet, of wordt die niet aangenomen, door de voortzetting van den tegenwoordigen onzekeren toestand; nu de territoriale uitgaven niet in evenredigheid zullen staan tot de territoriale inkomsten, nu geloof ik dat, evenals wij bij onze besprekingen in het Indisch Genootschap beter zouden doen ons tot Java te bepalen, ook het goevernement verstandig zou handelen voorloopig geen nieuwe lastposten te scheppen, maar daarentegen eene beleidvolle inkrimping boven uitbreiding te verkiezen zou zijn.

De *Voorzitter*. Ik moet opmerken dat de heer Bleeker geene veroveringspolitiek aanprijst, dus geene politiek, die soldaten en veel geld zou vereischen. Hij wenscht eene vreedzame uitbreiding van gezag. Hoe deze aan te leggen, of waarop die zou moeten gebaseerd zijn, heeft de spreker nog niet aangegeven. Het is mij althans nog niet recht duidelijk hoe die uitbreiding van gezag, naar de opvatting van den heer Bleeker, op vele plaatsen zal moeten geschieden, maar genoeg dat de meening niet is geuit om eene veroveringspolitiek aan te bevelen. Ik meen nog zoo even te recht te hebben opgemerkt, dat hetgeen sommigen door uitbreiding van gezag willen te kennen geven, meer krachtige handhaving van gezag bedoelt dáár, waar het nederlandsch goevernement reeds gevestigd is.

De heer *Bleeker*. Het zij mij vergund de opmerking te maken, dat hetgeen ik in eene vroegere vergadering gezegd heb omtrent de uitbreidingspolitiek, niet geheel juist in de herinnering van de heeren is gebleven. Ik heb zelfs reeds lang geleden uitdrukkelijk er op gewezen — en dit strekke tot antwoord op de bedenkingen van den heer Sandenbergh Matthiessen — dat de politiek van uitbreiding, zooals ik die versta, maar niet zooals ze dezen avond uitgelegd is, met zich brengt werkelijke besparing van uitgaven, omdat eene wijze staatkunde, door te leiden tot het vrijwillig inroepen onzer bescherming door nog niet onderworpen stammen, kostbare verwikkelingen in de toekomst zal voorkomen en een toestand van vrede zal verzekeren. Ik moet er daarom op aandringen dat men mij goed begrijpe, en dan zal men ontwaren, dat ik die politiek ook voorsta omdat zij aangeraden wordt door eene verstandige spaarzaamheid. Die spaarzaamheid moet ook leiden tot krachtig optreden, wanneer botsingen onvermijdelijk zijn.

Eene toelichting. Ik heb er vroeger reeds op gewezen dat, wanneer de loop der omstandigheden tot oorlog dwingt, wanneer militaire expeditiën onvermijdelijk zijn, die expeditiën op ruime leest behooren te worden geschoeid en sterk genoeg zijn om het verzet met kracht en spoed te bedwingen of wel door het inboezemen van vrees gewelddadigen tegenstand geheel te voorkomen. Daardoor wordt niet alleen veel geld maar ook veel bloed bespaard, niet alleen voor het oogenblik maar ook voor de toekomst.

De geschiedenis der militaire expeditiën in de laatste tientallen jaren in Indië ondernomen, is rijk aan voorbeelden, die mijne stelling bewijzen. Zoovele expeditiën toch hebben schatten gelds en bloeds gekost, omdat zij te zwak waren samengesteld en het beoogde doel niet kon worden bereikt. Maar daartegenover valt ook te wijzen op de expeditie ondernomen tegen de Lampongs, onder bevel van den kolonel (thans generaal-majoor) Waleson, wier flinke samenstelling het mogelijk maakte het verzet spoedig te bedwingen en het gewest duurzaam te bevredigen, terwijl ook nog zeer onlangs de krachtig georganiseerde expeditie tegen Assahan en Deli gewelddadigen tegenstand zelfs geheel heeft voorkomen.

Ik wensch daarom dan ook, dat dáár waar botsingen met de inlandsche bevolkingen niet te voorkomen zijn, gehandeld worde op eene wijze, die het verzet spoedig doet ophouden, en dadelijk eene politiek gevolgd worde die geschikt is om den tegenzin der bevolking te overwinnen en haar tot onze vrienden te maken in plaats van haar tot onze vijanden te houden.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Het was niet om den heer Bleeker tegen te spreken dat ik straks iets in het midden heb gebracht, ik heb alleen tegenover zijne stelling eenige bezwaren geopperd. Ik geloof dat men nu te veel zich bezig houdt met économie politique, terwijl men vroeger wat te veel deed aan de politieke ekonomie. Ik geloof tevens dat er een vaste maatstaf voor het goevernement moet wezen ten opzichte der uitbreiding van ons gezag.

De heer *Godon*. Eene enkele opmerking slechts omtrent het aangevoerde door den heer Sandenbergh Matthiessen. Ik geloof niet dat de Buitenbezit-

tingen zoo veel geld kosten. Als wij den weg hadden gevolgd voor Sumatra, dien de heer Matthiessen aanwijst, dan was dat gewest een lastpost, terwijl Sumatra, als ik mij niet bedrieg, thans eene bate van circa drie millioen geeft. Padang is een zeer bloeiende handelsplaats geworden, waar een aantal nederlandsche schepen direkt naar toegaan. Als wij evenwel de inzichten gevolgd hadden van de Stuers, dan zouden wij thans geene zekerheid hoegenaamd voor onze vestiging daar hebben.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Ik wil zeer gaarne erkennen dat Padang zal ophouden een lastpost te zijn, maar ik geloof dat men met het batig slot van Borneo niet zeer tevreden zal wezen. Zoo wij uitbreiden, moeten daaraan voordeelen verbonden zijn; daar waar men dit gedaan heeft zonder voordeel had men bij tijds moeten ophouden.

Nu wij toch over Sumatra spreken, komt mij iets in de gedachten, dat ik niet kan nalaten mede te deelen.

Toen ik advokaat te Padang was, kreeg ik op een zekeren dag eene deputatie Klingaleezen, bestaande uit circa 40 of 50 menschen. Wat was er gebeurd? Door den goeverneur vam Sumatra's westkust was een bevel uitgevaardigd dat ook de Klingaleezen in het vervolg heerediensten aan de wegen zouden moeten doen, en zij verlangden dat ik voor hen een rekest zou indienen, met het doel om hen daarvan vrijgesteld te krijgen. Ik heb dat gedaan en het rekest bestond uit allerlei aanhalingen, die ik mij nog uit mijne jeugd herinnerde, waarin sanskriet en tamul te pas kwamen om te bewijzen dat het met de godsdienstige gevoelens van de Klingaleezen streed om aan den weg te werken. Het gevolg daarvan is geweest, dat de toenmalige goeverneur mijn voorstel heeft aangenomen en die menschen heeft vrijgesteld, mits zij betaalden eene kleine bijdrage in geld. Dat was in beginsel eene afkoopbaarstelling van heerediensten, en dat heeft ten gevolge gehad dat er een betrekkelijk aanzienlijk fonds door die Klingaleezen is bijeengebracht en de weg oneindig beter onderhouden werd door hen, die nu voor dien arbeid een billijk loon ontvangen. Op eene kleine schaal is dus op Sumatra bewezen dat afkoopbaarstelling van heerediensten goede resultaten kan hebben.

Het is in verband daarmede — en nu moet ik even van Sumatra afstappen — dat ik wel eens in dit Genootschap zou willen besproken zien de laatste maatregelen door den goeverneur-generaal genomen ten opzichte van de heerediensten op Java.

Men heeft mij, naar aanleiding van hetgeen ik hier gesproken heb, verweten dat ik te veel wilde en dus in beginsel niets. Men heeft gezegd: zijn heerediensten een kwaad, welnu wees dan ook tevreden dat een gedeelte daarvan wordt afgeschaft. Ik ben van een ander gevoelen. Ik ben overtuigd, dat zoolang de heerediensten op den tegenwoordigen voet opgelegd worden alle vermindering een wassen neus is en de millioenen, die zoodanige vermindering kost, in het water geworpen zijn.

Dat de bevolking op Java belasting betaalt, zal niemand onrechtvaardig vinden. Dat die bevolking, wanneer zij geene belasting in geld kan opbrengen, belasting opbrengt in arbeid, vind ik zeer juist; anders toch zou een gedeelte der bevolking, geen belastingen opbrengen. Maar ieder zal het mij

voorzeker toestemmen, en de handelingen van dit Genootschap drukken het zegel op die meening, alle belasting in arbeid, onder welken vorm ook, is verkeerd. Zij geeft slecht en langzaam werk. Wordt nu die belasting in arbeid nog betaald, dan verkrijgt men niet alleen slecht en langzaam, maar bovendien ook duur werk. Dit is een axioma. Ik ga dus van het beginsel uit: hef belasting in arbeid waar geen geld te krijgen is, maar stel den Inlander in de mogelijkheid om te koopen wat den Javaan, den Madurees, den Soendanees het dierbaarste is: zijne vrijheid over zijn tijd. Zeg tegen den Inlander: gij kunt tegen betaling van zekere som alle diensten afkoopen; niet een gedeelte dier diensten, niet alleen het volgen der hoofden, het werken aan wegen, bruggen en dijken, maar alle heerediensten. Wat zal daarvan het gevolg zijn? Dat door de betrokken bevolking eene zeer belangrijke som zal worden opgebracht.

Nu zegt men wellicht: *quod probandum est.* Ik heb mij daarvan meermalen overtuigd. Onder anderen in Bezoeki. Ik herinner mij dat ik kort voor mijn vertrek naar het moederland, te Bondowosso zijnde, bij den regent aldaar logeerde. Wij bespraken toen dit onderwerp. Ik vroeg aan den regent: wat zou het een landbouwer hier waard zijn, wanneer hij vrijgesteld wierd van *alle* heerediensten? Het denkbeeld was den man in den aanvang niet recht duidelijk. Hij vroeg: bedoelt gij het werken aan de wegen, bedoelt gij dit; bedoelt gij dat? Ik zeide: ja, dat alles, de geheele beschikking over zijn tijd. Hij zou niet naar de koffituinen behoeven te gaan; hij zou geen kippen behoeven te leveren; hij zou niet zooals ik eens een Javaan vroeg op het erf van een assistent-resident: wat doet gij daar? en waarop ik ten antwoord ontving: ik pas op die gans die daar loopt; — hij zou, zeide ik, hoegenaamd niets voor iemand meer behoeven te verrichten. De regent vertelde mij toen dat er waren die wel *f* 80, *f* 100 of *f* 120 zouden willen betalen. Ik vroeg hetzelfde aan den wedono, die mij ongeveer hetzelfde antwoordde. Op die wijze zou men een fonds kunnen stichten, waardoor men in vrijen arbeid zou kunnen doen verrichten, al wat thans in heerendienst wordt tot stand gebracht.

Dikwerf heb ik ook hooren beweren dat, wanneer de heerediensten werden afgeschaft en dus alles in vrijen arbeid zou moeten verricht worden, dit millioenen zou kosten. Men komt tot dezelfde onnoembare cijfers als door sommigen werd uitgerekend, hoeveel met de klapperkultuur zou kunnen verdiend worden. Maar genomen proeven van vervanging der heerediensten door vrijen arbeid hebben doen zien dat die kosten enorm meevallen. Ik heb eens eene raming gezien voor het in orde brengen en voor het onderhouden der wegen in Bezoeki, en die som bedroeg *f* 60000 's jaars. Wat beteekent dat in vergelijking met de geldswaarde der werkkrachten die thans doelloos verspild worden?

De proef is door den generaal van Swieten op Sumatra met het meeste sukces genomen. De heer van Swieten heeft een weg laten maken in de Padangsche bovenlanden. Hij gelastte dat dit zou geschieden in vrijen arbeid. Van der Hart, die niet behoorde tot de ultra-liberalen, was er tegen. Maar de heer van Swieten heeft het doorgezet en die weg is voor oneindig minder geld dan geraamd was, zeer goed tot stand gekomen.

Door afkoopbaarstelling verkrijgt men niet alleen geld, maar de Inlander is daardoor ook in de gelegenheid geld te verdienen bij den naastbij zijnden planter. Waar de gelegenheid tot afkoop van heerediensten gegeven wordt, gaat de planter zich met gerustheid vestigen. Hij zegt: ik zal de persoon wezen die geld onder de bevolking brengt. Hoe meer de heerediensten afkoopbaar worden gesteld, des te meer geld komt er in de schatkist en bestaat er gelegenheid om geld te verdienen en te laten verdienen. Ik geloof dat een van de grootste zegeningen voor Java zoude zijn om al wat nu in gedwongen arbeid geschiedt, langzamerhand te vervangen door uitbesteding, te bekostigen uit eene algemeene belasting in geld.

De heer *Bleeker*. Ik zou wel wenschen in overweging te geven, dat het onderwerp, door den heer Sandenbergh Matthiessen aangeroerd, tot een bepaald punt van behandeling gemaakt wierd voor eene volgende vergadering. Het komt mij voor dat, sedert de heerediensten in dit Genootschap besproken zijn, de publieke opinie daaromtrent vooruitgegaan is. Er zijn tegenwoordig reeds velen die eene afkoopbaarstelling van heerediensten, als stelsel, niet meer voldoende achten en niet kunnen beamen als niet meer passende in het stelsel van hervorming, dat tegenwoordig door de regeering wordt voorgestaan. De nadere bespreking van de afschaffing van het heerdienststelsel zou, dunkt mij, in den boezem van dit Genootschap zeer gepast zijn.

De *Voorsitter*. Het bestuur zal zeker gaarne in overweging nemen, of dit onderwerp in nadere behandeling kan gebracht worden, maar dit kan nu niet onmiddellijk geschieden; ik moet thans handhaven het onderwerp dat heden aan de orde is.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Ik wenschte thans eene vraag te doen, die tot het onderwerp dat aan de orde is, behoort, omtrent eene zaak die waarschijnlijk de belangstelling van de vergadering zal opwekken. Ik wenschte wel te weten wat het lot is geweest van de tabaksaanplantingen op Sumatra. Waren dat vrije aanplantingen, en weet men de resultaten er van?

De heer *Godon*. Men heeft voorschotten gegeven aan de Maleiers, maar dat moet zeer slecht zijn gegaan. Zij hebben die voorschotten teruggegeven, toen zij meer geld konden maken van tabak bij de Chineezen.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Dat antwoord doet mij genoegen. Ik voor mij ga van het beginsel uit, dat vrije kultuur overal in den archipel gelukken kan, mits de tegenwoordige hinderpalen opgeheven worden, en dat waar zij gelukt, zij ook zeer winstgevend is. Diezelfde voorschotten zijn de pest voor de kultures. De berichten uit Rembang zijn omtrent de tabakskultuur allerellendigst, en wij hebben in Bezoeki altijd tabak geplant, zonder immer voorschot te geven. Overal waar voorschotten gegeven worden, is vrije kultuur onhoudbaar.

De *Voorzitter*. Niemand meer het woord verlangende over het thans aan

de orde zijnde onderwerp wordt de beraadslaging gesloten. De wensch, door den heer Sandenbergh Matthiessen geuit, nopens de bespreking der heeredienaten, ondersteund door de heeren Bleeker en Schill, zal een punt van beraadslaging bij het bestuur uitmaken.

Voorts kan ik aan de leden mededeelen dat Vrijdag over veertien dagen de volgende vergadering zal gehouden worden en dan als spreker zal optreden de heer Veth, mede over de Buitenbezittingen en wel bepaald over Borneo.

De rekening van ontvangsten en uitgaven van het Genootschap over het loopend dienstjaar, moet vóór de gewone Mei-vergadering onderzocht worden door twee leden van het Genootschap. Ik verzoek de heeren Robidé van der Aa en Boers, zich met die taak te willen belasten en van hunne bevinding te zijner tijd verslag uit te brengen.

De heer *Sandenbergh Matthiessen*. Een enkel woord nog slechts, mijnheer de voorzitter. Het is allen bekend dat de kultuurwet op Java is ontvangen en daar ook beoordeeld is. Heden heb ik allertreurigste berichten van de suikerfabrikanten ontvangen. Zij zien natuurlijk in de wet weinig heil, en wij moeten ook allen erkennen dat zij zeer stiefmoederlijk zijn behandeld. Waar komt hun lot op neer?

Het goevernement heeft niet geheel en al de handen willen aftrekken. Het heeft gezegd: wij zullen eenige gronden tusschen het gemeentebezit aanwijzen, en gij moet dan maar zorgen dat daar riet geplant, gesneden en naar den molen gebracht wordt. De fabrikanten zijn door diezelfde wet in de onmogelijkheid om gronden te koopen en daar de heerediensten slechts gedeeltelijk worden afgeschaft, zijn zij ook niet zeker over de bevolking te kunnen beschikken. Daarom zou ik in overweging geven, in verband met de aanstaande diskussiën in de tweede-kamer, en in verband met de ontvangen berichten uit Indië, nogmaals de kultuurwet voor een of twee avonden aan de orde te stellen.

De *Voorzitter*. Het bestuur zal ook het nu meer uitgebreid voorstel van den heer Sandenbergh Matthiessen in overweging nemen.

Daarna wordt de vergadering gesloten.

DE

BEVOLKINGSDICHTHEID VAN JAVA EN MADURA

op het einde van 1863.

Residentiën.	Uitgestr. in geograf. mijlen.	Volstrekte Bevolking op het einde van 1863.	Bevolking per v. k. geogr. mijl in				
			1815	1830	1845	1860	1863
Bantam	159,9	600,591	1,448	2,108	2,467	3,441	3,756
Batavia	41,5	507,637	3,780	5,913	6,774	11,310	12,232
Buitenzorg	66,5	367,960		3,621	3,914	5,147	5,533
Krawang	96,1	171,495	329	827	1,308	1,734	1,784
Preanger	379,8	856,136	510	1,272	1,916	2,189	2,254
Cheribon	127,7	928,367	1,832	3,363	4,827	7,083	7,269
Tagal	53,1	510,088	3,360	3,372	5,590	8,554	9,606
Pekalongan	29,1	334,390	3,967	8,587	8,094	11,401	11,491
Samarang	88,9	1,040,870	3,883	4,334	4,487	10,913	11,708
Kadoe	39,4	491,333	5,007	7,800	9,063	11,941	12,470
Banjoemas	99,3	688,676	4,343	4,245	4,085	5,412	6,733
Bagelen	57,7	797,957		6,575	10,637	12,546	13,829
Djokjokarta	57,9	363,064		5,861	6,002	6,093	6,270
Soerakarta	112,7	712,881			4,473	6.169	6,325
Patjitan	48,3	103,512	469	1,822	1,847	2,242	2,143
Madioen	99,8	463,523	939		3,180	4.143	4,644
Kediri	128,4	420,533		1,302	1,824	2,777	3,275
Japara	42,0	593,823	2,459	8,816	10,033	12,960	14,138
Rembang	124,0	731,014	1,672	3,333	3,861	5,576	5,900
Soerabaya	108,5	1,265,812	2,488	2,502	8,903	10,940	11,666
Madura	115,6	512,676	1,891		2,558	4,401	4,434
Pasoeroean	111,5	487,733	975	2,138	3,015	4,165	4,374
Probolingo	173,9	337,666	439	1,195	1,949	2,540	3,778
Bezoeki		319,454					
Banjoewangi	84	43,489					517
Tot. Java en Madura	2444,6	13,649,680	1,887	2,890	3,910	5,202	5,583
Af voor Madura	115,6	512,676					
Tot. Java	2329,0	13,137,004	1,892	—	3,977	5,242	5,683

De bevolkingsdichtheid van Java op het einde van 1863 vergelijkende met die op het einde van 1862 (Zie Tijdschrift Ned. Ind. Jaargang 1865 Dl. II pag. 370), blijkt het, dat zij in het jaar 1863 toegenomen is met 110 zielen

per vierk. geogr. mijl voor Java en Madura te zamen, en met 152 zielen per vierk. geogr. mijl voor Java alléén. Men houde echter in het oog dat een goed deel der toename te brengen is op rekening van de steeds nauwkeuriger wordende kennis van Java, het gevolg der toenemende zorgvuldigheid in de opnamen.

Wat de bijzondere gewesten van Java betreft, ontwaart men dat Japara, wat de densiteit der populatie betreft, bovenaan staat en voorkomt met een cijfer van niet minder dan 14138 zielen. Daarop volgen Bagelen met 13829 en voorts Kadoe met 12470, Batavia met 12232, Samarang met 11708, Soerabaya met 11666 en Pekalongan met 11491 zielen per vierk. geogr. mijl. In de overige residentiën blijkt het cijfer beneden de 10000 en voor 10 gewesten zelfs beneden de 5000. Volgend overzicht kan dienen ter vergelijking van de dichtheid der bevolking van de gewesten van Java met die der provinciën van Nederland.

JAVA.	ZIELEN per vierk. geogr. mijl	NEDERLAND.	ZIELEN per vierk. geogr. mijl
Japara	14,138		
Bagelen	13,829		
Kadoe	12,470		
Batavia	12,232	Noordholland	12,199
Samarang	11,708		
Soerabaya	11,666	Zuidholland	11,620
Pekalongan	11,491		
Tagal	9,606		
Cheribon	7,269		
Banjoemas	6,733	Utrecht	6,624
Soerakarta	6,325		
Djokjokarta	6,270		
Rembang	5,900	Zeeland	5,703
		Limburg	5,442
Buitenzorg	5,533	Groningen	5,028
Madioen	4,644	Friesland	4,683
Madura	4,434	Gelderland	4,464
Pasoeroean	4,374	Noordbrabant	4,445
Probolingo en Bezoeki	3,778	Overijssel	3,930
Bantam	3,756		
Kediri	3,275		
Preanger	2,254		
Patjitan	2,143	Drenthe	2,079
Krawang	1,784		
Banjoewangi	517		
Java en Madura	5,583	Nederland	5,750
Java alleen	5,683		

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA

XXV.

HET LANDELIJK STELSEL VAN 1840 TOT 1845.

I. *Hooge Regering.*

Het tijdvak dat wij thans behandelen, vangt aan met de optreding van den minister van koloniën J. C. Baud, die, aanvankelijk ad interim en daarna definitief, fungeerde tot Maart 1848.

In het opperbestuur over Indië hadden onderscheiden veranderingen plaats. Omstreeks medio April 1840 werd te Batavia het berigt ontvangen, van de aftreding van den minister van den Bosch, en van de optreding als minister a. i. van Baud. Kort daarna, en wel op den 30sten Mei 1840, had te Buitenzorg het overlijden plaats van den gouverneur-generaal D. J. de Eerens.

In het personeel der indische regering hadden inmiddels velerlei mutatiën plaats gehad.

Aan het lid in den raad van Indië Jonkheer J. C. Reijnst was, in April 1838, en aan het raadslid J. J. van Sevenhoven in Maart 1839, verlof naar Nederland verleend. Het raadslid Merkus was, zooals wij gezien hebben, in Augustus 1839, in buitengewone zending, naar Sumatra vertrokken. Kort na zijn vertrek, en wel bij besluit van 20 September 1839 n°. 3, werd aan den vice-president van den raad, jonkheer J. C. Goldman, die in deze waardigheid tot dusver was blijven fungeren, pensioen verleend, krachten de daartoe vroeger door den koning verstrekte magtiging. Bij datzelfde besluit, werd de direkteur-generaal van financiën J. du Puy, benoemd tot waarnemend raad van Indië, en tevens tijdelijk voorzien in de vervulling der waardigheid van

vice-president van dien raad. Merkus was na aftreding van Goldman, het eenig overgebleven lid der hooge Indische regering, zooals die bij koninklijk besluit van 6 Juni 1829 no. 125, (Indisch Staatsblad 1830 no. 9,) was gekonstitueerd. Vermits hij, bij zijne wederbenoeming tot raadslid, werd hersteld in zijne ancienniteit, was hij nu het oudste lid der regering: maar hij bevond zich op Sumatra. Daarom werd, bij art. 2 van gemeld besluit dd. 20 September 1839 no. 3, bepaald: — „De waarneming van het vice-presidium in den raad van Nederlandsch Indië provisioneel op te dragen, gelijk geschiedt bij deze, aan het aanwezig oudste lid van dien raad C. S. W. graaf van Hogendorp, onder genot der daartoe staande jaarwedde."

Na den dood nu van den gouverneur-generaal de Eerens, ging, blijkens Staatsblad 1840 no. 13, „dientengevolge, de tijdelijke waarneming van deszelfs funktiën," den 1en Juni 1840 over op genoemden graaf van Hogendorp, „als benoemd provisioneel waarnemend vice-president van den raad van Indië, en aanvaardde hij die, „onder den titel van *waarnemend gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.*"

Op ontvangst in Nederland, van het berigt van het overlijden van den gouverneur-generaal de Eerens, behaagde het den koning, bij besluit van 3 Oktober 1840 lett. A, te benoemen tot vice-president van den raad van Ned. Indië, het lid van dien raad, Mr. P. Merkus, met bepaling dat hij, in afwachting van zijner majesteits nadere beschikking omtrent de opengevallen waardigheid van gouverneur-generaal van Ned. Indië, die funktiën zal uitoefenen." Dientengevolge trad Merkus, die den 4en December 1840 van Sumatra te Batavia was teruggekeerd, den 6en Januari 1841 (Staatsblad no. 1), op als *vice-president: waarnemend gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.*

Bij koninklijk besluit van 11 Oktober 1842 no. 140, werd Merkus definitief benoemd tot gouverneur-generaal, en aanvaardde hij die waardigheid op den 14en Februari 1843; zie Staatsblad no. 3.

Op den 2en Augustus 1844, overleed de gouverneur-generaal Merkus te Soerabaya.

Den 5en derzelfde maand, (Staatsblad 1844 no. 20), ging het bestuur over op den toenmaligen vice-president van den raad, jonkheer J. C. Reynst, onder den titel van *vice-president van den raad, waarnemend gouverneur generaal van Nederlandsch Indië.*

Bij koninklijk besluit van 5 Februari 1845 no. 14, werd de minister van staat J. J. Rochussen, benoemd tot gouverneur-generaal van Ned. Indië, die op den 30en September daaraanvolgende (Staatsblad no. 25) die waardigheid aanvaardde.

II. *Memorie door J. I. van Sevenhoven aan den koning ingediend, betreffende den verkoop van erven aan de Javanen.*

Toen het lid van den raad van Indië J. I. van Sevenhoven zich met verlof in Nederland bevond, diende hij, na daartoe van den koning de vergunning te hebben ontvangen, in Maart 1840, aan zijne majesteit in, de navolgende

MEMORIE.

Indien er middelen kunnen worden aangewezen, om de welvaart en het maatschappelijk geluk der Javanen te bevorderen, tevens den invloed en de klem van het nederlandsch gezag op Java te versterken, en bovendien aanzienlijke geldelijke voordeelen aan Nederland op te leveren dan kunnen zij, aan de eigene aanbeveling die zij medebrengen, worden overgelaten, zonder dat het noodig zal zijn ze anders aan te prijzen dan door, bij de bloote aanwijzing, hunne aanwendbaarheid in het licht te stellen.

Als een zoodanig middel, beschouw ik den afstand in eigendom aan de Javanen, van de erven waarop hunne woningen in de dessa's gelegen zijn, tegen betaling, en voor zooveel zij daarom aanvrage zullen doen.

Thans is de gelegenheid van zaken zoodanig dat, over het algemeen, niemand *eigendom* van grond bezit, maar dat de geheele uitgestrektheid land van eene dessa, zoowel als de erven, of plekken waarop de woningen opgeslagen zijn, aan allen gezamenlijk in gebruik behooren, en dat, vooral over de laatste, het dorpsbestuur een onbepaald gezag oefent. Die woningen zijn voorts zonder eenigen regel, ordeloos en wild door elkander geplaatst, en missen de vereischte middelen van afsluiting.

Het gevolg daarvan is, behalve het gevaar van brand en berooving door diefstal, dat de Javaan in zijn eigen huis onvrij en onveilig is. Hij vindt er geene plaats van afzondering, waar zijn doen en laten door niemand wordt bespied, en een en ander maakt hem zeer los en onverschillig ten aanzien der plaats van zijn verblijf. — Dat hem deze toestand, hoezeer hij zich, door gewoonte, daaronder lijdzaam gedraagt, niet aangenaam is, blijkt uit het gedrag van de hoofden en enkele gegoede Javanen, die op afgesloten erven wonen, en welk een gunstigen invloed zulks op deze uitoefent zal ieder erkennen, die gelegenheid heeft gade te slaan, hoe zij dáár beschaafder en in handel en wandel als geheel andere menschen zich voordoen.

Het is derhalve te verwachten, dat de Javaan, eenmaal in bezit van eigen huis en erf, zich daardoor van eene menigte belemmeringen en hindernissen ontheven ziende, de waardij van het voorregt hoe langer zoo meer zal hoogschatten. — Zijn erf zal hij met een pagger of heg omheinen en afsluiten, en binnen zijne woning zal hem niemand in den weg zijn om zijne huishouding zóó in te rigten, als hij zal goedvinden.

Aan vrouw en kinderen, die hem dan, in den gezelligen kring van het op zich zelf staande gezin, eerst regt zullen toebehooren, zal hij zich inniger hechten. Zijn bedrijf, zijn arbeid, zijne kunst, zoo hij er eene verstaat, zijn eigen industrie, zal hij vrij kunnen beoefenen en ontwikkelen, zonder vrees voor de afgunst of bedilzucht zijner buren. Vrijer in zijn huis, en naauwer gehecht aan zijn gezin, zal hij een beter mensch en waardiger huisvader worden. Hij zal niet nalaten, zijn erf in een goeden zindelijken staat te onderhouden, het met vruchtboomen te beplanten, of er andere gewassen tot nut of genoegen van zijn huisgezin te telen, zich er op toeleggen het te verbeteren, en wat zijn huis betreft, niet meer te vreezen hebbende dat hij het zal moeten opbreken, zal hij het hecht en sterk bouwen, tot gemak der

zijnen inrigten, en het niet zoo digt bij dat van zijn buurman plaatsen, dat de minste brand bij dezen ook zijne woning aantast, zoo als thans zoo menigmaal het geval is. Eindelijk wanneer hij aan zijn doodsuur denkt, zal hij het kunnen doen met meerder gerustheid ten aanzien van het lot zijner achterblijvende betrekkingen. Wanneer tegenwoordig een Javaan sterft, die geen eigen erf bezit, wordt dadelijk over het erf, vooral als het gunstig gelegen is, beschikt, en zijn nagelaten huisgezin gaat over bij zijne bloedverwanten, of, wanneer hij er geen heeft, bij diegenen welke er zich mede willen belasten; en vrouw en kinderen, die heden nog tot de welgestelde lieden behoorden, zijn dadelijk in een afhankelijken toestand gebragt.

Maar behalve deze gunstige uitwerkselen, der verbetering van het lot des Javaans in zijn bijzonder leven, is er nog een ander groot nut te wachten voor de meer algemeene aangelegenheden, inzonderheid voor de policie.

Niemand, die Java heeft leeren kennen, zal het ontgaan zijn, dat de dorpen, op enkele uitzonderingen na, verward, morsig en haveloos, noch door afsluiting, noch door eenigen anderen maatregel van voorzorg, tegen dieven en roovers beveiligd zijn; dat zij bij het ontstaan van brand, gevaar loopen van algeheele vernieling; dat gemis van regelmatige wegen en onzindelijkheid, ongemak en ongezondheid te weeg brengen; dat een en ander op de zins- en geestgesteldheid der inwoners zeer nadeelig werkt, en eindelijk dat het houden eener goede en geregelde policie bijna als eene onmogelijkheid is te beschouwen, daar de toegang overal moeijelijk en op vele plaatsen ondoenlijk is. Het spreekt van zelf, dat men de verbetering dezer ongelegenheden, bij het verkoopen der gronden, voor oogen zou moeten houden.

Het zou in mijn plan liggen, den verkoop der erven te regelen naar platte gronden, vooraf voor elk dorp te ontwerpen, in dier voege dat, behoudens de afwijkingen welke hier en daar de lokale gesteldheid mogt vorderen, elk dorp een vierkant zou beslaan, met twee of vier toegangen, en even zoo veel breede wegen of straten door het dorp, op de allong-allong (*) uitkomende, doorsneden van smaller wegen of paden.

Van binnen alzoo vrijen en onbelemmerden toegang tot al de woningen hebbende, zou het dorp, van buiten, door eene gracht, of levende heg of steenen muur behooren te worden afgesloten. Tusschen deze en de erven, zouden breede wegen rondom het dorp moeten loopen, en de twee of vier groote wegen zouden voorzien moeten zijn van toegangen met hekken, die men des nachts zou moeten sluiten en bewaken.

Zoodanige inrigting der dorpen zou het tevens mogelijk maken, de sterkte der bevolking met juistheid te leeren kennen, hetwelk ondanks alle aangewende pogingen, tot heden niet is gelukt (†). Bovendien zou men, langs

(*) De allong-allong is eene vierkante ruimte om welke de misdjid, de woning van het dessahoofd, van andere hoofden, de bali-bali of het gebouw voor de afdoening der publieke zaken, andere publieke gebouwen, de bazar enz. opgerigt zijn.
(*Noot van van Sevenhoven.*)

(†) In een dorp, waar ik met dit plan eene proeve heb genomen te Cheribon, werden reeds bij eene oppervlakkige opneming, honderd huisgezinnen meer geteld, dan opgegeven waren. (*Noot van van Sevenhoven.*)

dien weg, bekend worden met de meerdere of mindere gegoedheid der ingezetenen, en de vermogendste zoowel als de armste bij name kennen, dat van hoog belang zou zijn voor de hoofdbesturen van regentschappen en residentiën, zoo bij de verkiezingen van hoofden der dessa's of leden der dessa-besturen, als wanneer het er op aan mogt komen om, in zaken van hooge policie of algemeene veiligheid, den invloed van het Nederlandsch gezag te doen werken.

Lieden van allerlei slag, waaronder slechte en gevaarlijk, die thans onbemerkt de dorpen binnen sluipen en er zich blijven ophouden, zou het dan zoo ligt niet vallen zich aan de oogen der policie te onttrekken, vermits deze, bij den gemakkelijker toegang tot de huizen en de meerdere bekendheid met het personeel der ingezetenen, bovendien op zekere dienstvaardigheid van hunne zijde zou kunnen rekenen, daar de Javaan, eenmaal eigen huis en erf bezittende, en daardoor aan het dorp zijner inwoning naauwer gehecht, in deszelfs welvaart en in alles wat tot beveiliging strekken kan, meer belang zal stellen.

Ik meen aangaande de nuttige en heilzame strekking genoeg gezegd te hebben om, bij eenig nadenken, den wensch te doen ontstaan, dat de maatregel uitvoerlijk mogt zijn. Wat dit betreft, zal ik het er voor kunnen houden zulks betoogd te hebben, wanneer ik de bedenkingen, die zich voordoen zal hebben opgelost. Vooraf zal ik evenwel nog zeggen, dat, daar ik met dit plan, waarvan ik zoo veel heil voor Java verwacht, altijd ingenomen was, ik bij mijne onderscheidene reizen over Java, als direkteur der kultures, het aan onderscheidene Inlandsche regenten, residenten en andere kundige mannen heb medegedeeld, die mij, na overweging van eenige bedenkingen, volmondig hebben verklaard, dat de zaak uit te voeren en hoogst wenschelijk was, en dat de regent en hoofden van het regentschap Koeningan, in het Cheribonsche, er zóó mede ingenomen waren, dat zij mij de vraag hebben gedaan, of zij ook niet den ledigen grond, aan hun dorp gelegen, zouden kunnen koopen en zelfs de rijstvelden.

De toenmalige regent van Koeningan behoorde tot die Javanen, welke het meest gehecht waren aan de oude Javaansche gewoonten, en om die reden had ik bij hem de proef genomen, namelijk om de geheele hoofddessa in afzonderlijke erven te verdeelen.

Hunne excellentiën de baron van der Capellen, baron de Kock en graaf van den Bosch, hebben alle, toen zij op Java waren, het plan zeer goed en nuttig gevonden.

De boven bedoelde bedenkingen zijn:

1o. Dat het, om een groot gedeelte van het voorgestelde nut te verwezenlijken, noodig zou zijn de Javaansche huizen te verplaatsen.

2o. Dat de maatregel, zonder de vrijwillige toetreding der Javanen, niet verwezenlijkt zal kunnen worden.

3o. Dat het gezag van het dorpsbestuur en dat der stamvaderen, in werking of invloed, welligt te zeer zou worden verzwakt.

De eerste bedenking zou, als het plan op eene stad van het beschaafd Europa moest worden toegepast, genoegzaam zijn om het als volstrekt onuitvoerlijk ter zijde te stellen; doch het betreft Java, en de kenner van dat eiland en zijn inwoners weet, dat in het algemeen de woningen opge-

slagen zijn van bamboeriet of hout, dat zich gemakkelijk uiteen laat nemen. Hij weet, dat de Javaan met zeer weinig moeite zijne geheele woning opbreekt en elders weder neerslaat, dat hij zulks, bij het bestaan van eenige reden, menigwerf doet, en dat hij er inderdaad minder tegen opziet, dan een huisvader in Nederland tegen het gewone zoogenaamd verhuizen. Deze opmerking zal voldoende zijn om de eerste bedenking weg te nemen.

De tweede is van meer gewigt, en zou bijna afdoende zijn, bijaldien het plan achter moest blijven, wanneer het niet op eens algemeen kon worden ingevoerd. Zulks is echter het geval niet, daar het zeer wel allengs kan worden toegepast, en dit doende, zal het zonder eenigen dwang, van lieverlede, geheel tot stand komen. Op grond van ondervinding, hierboven vermeld, te Cheribon, kan ik verzekeren dat zeer velen, de gelegenheid om een eigen erf te verkrijgen, met gretigheid zullen benuttigen.

Wel is het te verwachten, dat er gevonden zullen worden, die uit vooroordeel en verkeerde inzigten van belang, hunne toetreding zullen weigeren, doch deze tegenstand zal den maatregel niet verijdelen, en weldra onder de uitzonderingen behooren, mits men de taak der verdeeling en toekenning van de erven opdrage aan verstandige, met het Javaansche volkskarakter bekende ambtenaren, die zich daarnaar weten te schikken, en zoodoende den weg bewandelen, langs welken het niet moeijelijk is den Javaan te leiden, waar men hem wenscht te zien komen.

Vooral zal men op de hoofden en dessabesturen moeten werken, hen in de zaak moeten kennen en, in overleg met hen, te werk behooren te gaan, terwijl men eindelijk op de adats, gebruiken en wat dies meer zij, zoodanig als die door plaatselijke omstandigheden gewijzigd zijn, met groote naauwgezetheid zal hebben te letten. Door zoodanig te handelen, zal men de zwarigheden, die zich mogten voordoen, met gemak wegruimen, en op die wijze is het welslagen van den wenschelijken maatregel, in dit opzigt verder aan geen twijfel onderworpen. Indien het plan werd aangenomen, zou ik gaarne eene instruktie ontwerpen, op welke wijze men te werk zal moeten gaan, om aangenaam aan hoofden en mindere Javanen te zijn.

De derde bedenking heeft betrekking tot het gezag der dorpsbesturen en stamvaderen.

Het is eene bekende zaak, dat bij de Inlandsche bevolking, de regenten en hoofd-ambtenaren hun gezag oefenen door tusschenkomst van het bestuur, of gewoonlijk van het hoofd der dessa, door wien de bevelen aan de individuën worden uitgevaardigd.

Elke dessa heeft haar eigen bestuur, bestaande uit een hoofd (*) en eenige oudsten, die de algemeene belangen gezamenlijk behartigen, en in buitengewone gevallen worden de *sikeps*, of welke namen anders nog dragen de stamhouders die alleen gebruikers van bebouwde velden zijn, bijeengeroepen, om gemeenschappelijk met hen te raadplegen. Deze inrigting is zeer goed; doch

---

(*) Zoodanig hoofd wordt in Cheribon *Koewoe*, in andere residentiën *Petingi*, *Loera*, en te Bantam *Mandor*, enz. genaamd.

(*Noot van van Sevenhoven.*)

zij bevat geene genoegzame waarborgen, daar meestal het dorpsbestuur, en zelfs in sommige dessa's het hoofd of de *koewoe* alleen het willekeurigst gezag uitoefent, dat zwaar drukt, op alles ingrijpt, en alles aan zich dienstbaar maakt. Onder dit gezag is nog een ander, dat als een overblijfsel der aartsvaderlijke regering voorkomt, en mede veel invloed oefent, het gezag namelijk van de stamhouders in de dessa's over de jongere leden, of met andere woorden, het gezag der afstammelingen van de stamvaders, naar het eerstgeboorteregt overgaande op de oudste zoons (in sommige streken ook dochters) of erfgenamen van elke familie. Zij zijn onder anderen de gebruikers der velden en hunne *allinangs* of familiën, daarin deel hebbende, zijn gehouden hen te helpen in het dragen der gemeene lasten, die overigens ook slechts kunnen worden gevorderd van hen die velden in gebruik hebben.

Bij deze splitsing en onderverdeeling der gezagoefening, is het vooral het dorpsbestuur, dat voor het Nederlandsch gezag nuttig en noodzakelijk is te beschouwen. Wij kunnen op den Javaan niet anders dan door tusschenkomst van hetzelve werken, en in oorsprong of eerste beginselen is het zoo vol wijsheid, naar de behoeften van een Aziatisch volk ingerigt, dat het allezins verdient gehandhaafd te worden, behoudens eene verstandige tegenwerking en zoo veel mogelijke wegneming van de willekeur die, op oorspronkelijke inrigting niet gegrond, voor de welvaart en het zedelijk geluk van den Javaan ten hoogste nadeelig is. De opvolging van het plan om de Javanen eigenaars van hunne erven te maken, zou van zelf strekken, om de werking van die willekeur in hare uitersten tegen te gaan, zonder verder het nuttig gezag van het dorpsbestuur in eenig opzigt te verzwakken of te belemmeren.

Hiermede de derde of laatste bedenking opgelost hebbende, vlei ik mij genoeg gezegd te hebben, om het nut en de heilzame strekking van het plan, zoowel als de uitvoerlijkheid, te betoogen. Het volgt als van zelf uit het boven ter neder gestelde, en ligt in den aard van het plan, dat het wat den invloed der Nederlandsche gezagvoering betreft, dien zal bevestigen en uitbreiden, daar onder de Javanen ook de kortzigtigsten de hand zullen bemerken, aan welke zij de weldaden, die hun op die wijze ten deel vallen, onmiddellijk te danken zullen hebben, en op hun zacht en volgzaam gemoed zal zulks de werking niet missen, van het te stemmen tot waardering van de wijsheid en zorg der Nederlandsche regering, welke alzoo op hunne trouw en aanhankelijkheid te meer zal kunnen rekenen.

Ik zou mij gelukkig achten, indien ik mijne overtuiging genoeg mogt hebben overgestort, om de overreding te bewerken, die de hand ter uitvoering vaardig maakt.

Moge daartoe nog de volgende berekening der geldelijke voordeelen dienstbaar zijn.

Eene oppervlakkige opneming en berekening ten aanzien van het bovengenoemde dorp in de residentie Cheribon, gaf tot resultaat, dat daar wel voor *f* 10,000.— zilver aan erven zou worden gekocht, en ik geloof dat ik mij niet bedrieg als ik aanneem, dat er wel 100 zulke dorpen in die residentie gevonden worden. — Hetzelfde dorp betaalde *f* 50.— à *f* 60.— 's jaars huistax; doch zou, na den tot stand gekomen verkoop der erven, *f* 100.— 's jaars aan verponding opbrengen. De meerdere inkomsten, langs dien weg

te verkrijgen, op eene wijze welke, verre van de ingezetenen te drukken, hen integendeel zou beweldadigen, kunnen bijgevolg voor de genoemde residentie alleen op *f* 4500.— 's jaars worden geschat, boven de som van honderdmaal *f* 10,000.— of *f* 1,000,000.—, welke het verkoopen der erven zou opleveren. Er zijn op *Java* (NB. in 1840) 16 residentiën, en de genoemde sommen moeten derhalve zooveelmalen vermenigvuldigd worden, om tot het resultaat te komen, dat de maatregel, bij algemeene invoering over geheel Java, in het geldelijke zou opleveren.

Vermits echter al de residentiën niet even aanzienlijk zijn, en het bij berekeningen en ramingen steeds zaak is voor tegenvallende kansen en onvoorziene omstandigheden genoegzame ruimte over te laten, willen wij, ten einde geene verwachtingen te hoog te spannen, op niet meer dan tienmaal de genoemde sommen rekenen. Voorzeker eene matige berekening, die intusschen nog eene vermeerdering van inkomsten aanwijst van *f* 45,000.—, 's jaars, boven en behalve de opbrengst van den verkoop, beloopende *f* 10,000,000.— zilver, doch het kan zeer veel meer zijn. Wij hebben gezien, hoe boven alle verwachting het stelsel van kultuur is toegenomen; wie kan voorzien welke uitwerking het plan zou hebben; op hoeveel schatten men rekenen kan, vooral ook als men ledige stukken grond, om de dorpen gelegen, aan de Javanen wilde verkoopen.

Welligt zou er twijfel kunnen ontstaan, of de Javanen in staat zouden zijn het bovengenoemde kapitaal dadelijk in specie te voldoen. Te dien aanzien valt op te merken: vooreerst, dat er volstrekt geene bedenking in kan gelegen zijn, om de betalingstermijnen, naar verkiezing der koopers, over twee, drie, en in enkele gevallen over vier of vijf jaren te verdeelen; en ten andere dat er jaren lang aanzienlijke kapitalen in specie op Java zijn ingevoerd, en dat, schoon er ook uitvoer heeft plaats gehad, de Javanen niettemin een groot gedeelte daarvan onder zich hebben gehouden. Men kent hunne gewoonte om hun geld in juweelen, enz. te besteden, of, indien zij niet tot eene zekeren staat zijn gekomen, die hun veroorlooft met die kostbaarheden te pronken, hun geld ter bewaring in den grond te begraven. Die het laatste doen, of hun geld op andere wijze bewaren, zijn het talrijkst, en de ondervinding, die ik gedurende mijn bijna veertigjarig verblijf in Neêrlandsch Oost-Indië heb opgedaan, geeft mij grond om het als zeker te stellen, dat er groote sommen op die wijze verborgen en bewaard zijn, welke het onderwerpelijk plan aan den omloop zou teruggeven, tot groot nut der tegenwoordige bezitters, die er thans geen de minste vrucht van trekken, tot bevordering van den bloei der Nederlandsche Oost-indische bezittingen, en tot vermeerdering der welvaart van het dierbaar vaderland.

Indien men tegen het verkoopen van erven of kleine stukken grond mogt inbrengen, het algemeen (hypothekair) verband van 200 millioen gulden, antwoord ik daarop, dat het bij mij vast staat, dat dit algemeen verband niets kan verhinderen, waardoor het groote pand zoo veel meer waardig zou worden; maar wil men het verband anders beschouwen, welnu, dan kunnen de sommen die van het verkoopen van erven worden verkregen, gebruikt worden tot aflossing van het kapitaal; hoezeer ik wenschen zou dat deze sommen werden besteed tot nut van *Java*, als: tot daarstellen van kanalen, transport-

wegen, en zoo veel andere zaken, die zoo veel voordeel zouden opbrengen, als zij nuttig en noodzakelijk zijn.

's Gravenhage den 28 Maart 1840.

(was get.) J. I. VAN SEVENHOVEN.

De minister Baud bragt, met betrekking tot deze memorie rapport uit aan den koning, bij zijne geheime missive van 14 Mei 1840 no. 178.

De minister verklaart daarbij, dat hij, zonder de beschouwingen van van Sevenhoven geheel als de zijne te willen overnemen; er echter, onder de nader te vermelden restriktiën, geene bedenking tegen zou hebben, „dat door het Indisch bestuur algemeen bekend werd gemaakt, dat, wie onder de Javanen het erf koopen wil waarop zijn huis staat, den eigendom van hetzelve zal kunnen verkrijgen." De minister meende echter dat de maatregel niet nieuw was, en beriep zich daarbij op de volgende omstandigheid.

Het afstaan in eigendom aan partikulieren, tegen billijken prijs, van stukken grond in den omtrek der hoofdplaatsen op Java, voor het bouwen van woonhuizen, was in 1827 door den koning goedgekeurd. Maar destijds werd Java onbezwaard bezeten. Toen echter voor de schulden, bedoeld bij de wetten van 24 April 1836 (Nederlandsche Staatsbladen van dat jaar no. 11 en 12), hypothekair verband gelegd was op alle de territoriale en andere bezittingen van den staat in Oost-Indië, rees bij de Indische regering de vraag: of die afstand van kleine stukken grond, wel kon worden overeengebragt met dat hypothekair verband, dat zich niet alleen uitstrekte *tot het domein*, maar ook *tot de daaruit voortspruitende revenuën*. De gouverneur-generaal verzocht, bij missive van 2 Oktober 1837 no. 473/12, de beslissing van het opperbestuur in deze kwestie. Na verkregen magtiging van den koning, autoriseerde de minister, bij missive van den 13en April 1838 no. 4/171, — „tot het voortdurend verkoopen van kleine stukjes grond in en nabij de steden en dessa's, mits de waarde van hetgeen, op die wijze, van het grondkapitaal in een jaar afgaat, worde opgewogen door eene, ten minste gelijke, vermeerdering of verbetering van dat kapitaal in hetzelfde tijdvak, middelens het uitvoeren van publieke werken, of andere maatregelen van algemeen nut."

Op deze omstandigheid nu: het vroeger en later afstaan van kleine stukken grond, baseerde de minister zijne meening, dat de door van Sevenhoven voorgestelde maatregel niet nieuw was; maar dat de magtiging reeds bestond, om de erven waarop de Javanen hunne woningen hebben gebouwd, aan hen te verkoopen. Hij betoogde wijders, bij zijn aangehaald rapport, dat er zich weinig Javanen aanbieden, om bedoelde erven in eigendom te verkrijgen, tot staving waarvan hij mededeelde, dat in 1837 voor niet meer dan *f* 14,000.— aan erven was verkocht, zonder dat echter kon worden opgegeven, voor hoeveel de Javanen daarin betrokken waren.

De hier medegedeelde beschouwing van den minister Baud, is, naar onze bescheiden meening, niet juist. De aan het Indisch bestuur verleende vergunning, om in en nabij de steden en dorpen kleine stukken grond te verkoopen, had alleen betrekking op de woonerven in de hoofdnegorijen, waar-

door die gronden dan vielen in de termen van de bepalingen, voor de verponding vastgesteld. Die vergunning is dan ook nooit anders toegepast. Tot beter begrip hiervan, zal het alleen noodig zijn, de ter zake bestaande bepalingen, hier kortelijk te vermelden.

Bij publikatie van 28 Januari 1823 (Staatsblad no. 5), werd eene ordonnancie vastgesteld, volgens welke op Java en Madura de belasting der verponding zou worden geheven. Aan die belasting werden onderworpen: alle vaste en onroerende goederen, huizen en andere gebouwen, erven en bebouwde gronden, het eigendom zijnde van bijzondere personen, korporatiën, genootschappen of maatschappijen; waarop echter eenige uitzonderingen werden gemaakt. Van die belasting werden onder anderen, vrijgesteld: volgens art. 14 alle perceelen eene mindere waarde hebbende dan *twee honderd Indische gulden*, en volgens art. 18 „alle zoodanige erven en gronden, waarvan de *landrenten* geheven worden, en aldus onder het *stelsel der landelijke inkomsten* zijn gebragt."

Nu is het bekend, dat *de landelijke inkomsten*, niet alleen uit de *landrenten*, maar uit de volgende middelen bestaan:

a. Ongebouwde eigendommen, dat zijn de landrenten.

b. Gebouwde eigendommen, vroeger bekend onder den naam van huistax, later onder dien van belasting op het bedrijf.

c. Tuinen en nipabosschen.

d. Vischvijvers of tambaks.

Vroeger behoorden daaronder ook de koffijtuinen en paggerkoffij; hetgeen het geval niet meer was, sedert bepaald werd, dat alle op Java geteelde belastingschuldige koffij aan het gouvernement moest worden geleverd.

De hier vermelde publikatie, werd nader, krachtens publikatie van 20 Oktober 1826 (Staatsblad no. 58), beginnende met het jaar 1827, ook in werking gebragt in alle residentiën van Java, waar zulks om plaatselijke omstandigheden nog niet was geschied, met provisioneele uitzondering van de Vorstenlanden en het eiland Madura.

Bij besluit van 4 Oktober 1837 no. 4 (Staatsblad no. 49) werd, met wijziging van het hiervoren vermelde art. 14 van Staatsblad 1823 no. 5, bepaald: „dat alle perceelen, mindere waarde hebbende dan *vier honderd gulden*, voortaan, te beginnen met het jaar 1838, van die belasting zullen zijn vrijgesteld; maar niettemin bij de registers van vastigheden ingeschreven zullen blijven."

Verder werd bij art. 3 van het besluit van 18 September 1841 no. 3, „den direkteur der middelen en domeinen, ter mededeeling aan de plaatselijke besturen, opgemerkt: dat de voor den afstand van een perceel als minimum gestelde waarde van *f* 400.--, geen reden moet zijn, om heen te stappen over den omslag en de verwarring, welke bij verponding en kadaster volgen moeten, uit den eigendom van kleine of te menigvuldigen afzonderlijke perceelen." (*)

(*) Deze bepaling was het gevolg van een berigt van den direkteur der middelen en domeinen, omtrent den afstand van perceelen in de afdeeling Grissee, waarbij was te kennen gegeven, dat van sommige dier perceelen de uitgestrektheid niet kon worden

Eindelijk, en hierop komt het voornamelijk aan, werd, bij art. 2 van het besluit van 9 November 1841 no. 9, den direkteur der middelen en domeinen te kennen gegeven: „dat de gouverneur-generaal (bijzondere gevallen uitgezonderd) geen perceelen meer in partikulier eigendom verlangt af te staan, dan die welke, met de daarop op te rigten gebouwen, minstens eene waarde bezit van *duizend gulden zilver*." (*)

Wij gelooven, door de eenvoudige vermelding van dit een en ander, voldoende te hebben aangetoond, dat de bedoelde beschouwing van den minister Baud niet juist was.

De slotsom van het advies van Baud aan den koning, betrekkelijk de memorie van van Sevenhoven was:

„Dat er reeds gelegenheid voor Javanen bestaat, om kleine erven te kunnen koopen, zoodat daarvan gebruik kan worden gemaakt, overal waar daartoe geneigdheid is, en waar zich geene plaatselijke omstandigheden daartegen verzetten.

„Dat er voorts geen bedenking bestaat, tegen het meer algemeen bekendmaken van de alzoo bestaande gelegenheid, mits het bestuur overigens lijdelijk blijve afwachten, dat zich Javanen tot het koopen van erven aanmelden; — maar dat er gewigtige bedenkingen aanwezig zijn, tegen het doorzetten van dusdanige verkoopingen, en de daarmede in verband staande ingrijpingen van het Europeesch gezag, in de huishoudelijke aangelegenheden van het Javaansch dorpsbestuur."

Na verkregen magtiging des konings, zond de minister, bij geheime missive van 2 Juni 1840 no. 208 N, de memorie van van Sevenhoven, met zijn even vermeld rapport, aan den gouverneur-generaal, hem „vrijheid latende, om te handelen in den zin bij dat rapport aangewezen, dat wil zeggen, behoudens stipte opvolging van den tweeledigen regel: dat alles vermeden worde, wat zou kunnen zweemen naar eene opdringing des maatregels aan de Javanen, en dat daarbij worde geëerbiedigd de onafhankelijkheid der Javaansche dorpsbesturen, met welker inwendige huishouding geenerhande regtstreeksche bemoeijing behoort plaats te hebben."

Hoe de gouverneur-generaal gebruik maakte van deze vrijlating tot handelen, is gebleken, uit zijn hiervoren vermeld besluit van 9 November 1841 no. 9, houdende: dat hij (bijzondere gevallen uitgezonderd) geen perceelen meer in partikulier eigendom verlangde af te staan, dan die, met de daarop

---

opgegeven; maar dat daarin zou kunnen worden berust, aangezien die perceelen alle eene grootere waarde hadden dan die van *f* 400.—

(*) Deze bepaling was haar oorsprong verschuldigd aan de volgende omstandigheid. Bij besluit van 22 Augustus 1841 no. 40, werden veertig perceelen in de residentie Madioen afgestaan, te zamen voor *f* 5546,92, berekend tegen 60 cent de vierk. rijnl roede. Bij art. 1 van het in den tekst vermelde besluit, werd verklaard, dat die som moest beschouwd worden te zijn *kopergeld*. Gemiddeld was dus de waarde der perceelen *f* 140.—: maar het kleinste had eene waarde van slechts *f* 13.50. Ter voorkoming van zoodanige onbeduidende toekenningen van grond in eigendom, diende de hier vermelde bepaling.

op te rigten gebouwen, eene waarde zouden bezitten van minstens duizend gulden. Van Sevenhoven nu, wenschte den door hem voorgestelden maatregel niet in *bijzondere gevallen*, maar zoo algemeen mogelijk toegepast te zien, op de eenvoudige dessabewoners, en dat een erf van deze, met de daarop staande gebouwen, geen waarde heeft van *duizend gulden*, behoeft geen betoog.

Het voorstel van van Sevenhoven had dus geen gevolg. Hij zelf kon daarop niet aandringen, want bij zijn terugkeer naar Java, stierf hij, aan boord van het schip de Twee-Cornelissen, straat Sunda, op den 13en Maart 1841. Zijn lijk werd den 20en dier maand te Batavia ter aarde besteld, en mogt dus het overschot van den edelen man rusten in den schoot van Java, het land dat hem, gedurende zijn nuttig leven, zoo dierbaar was geweest.

Het is hier de plaats mede te deelen, dat de koning, bij kabinets-brief van 5 Januari 1841, ten fine van konsideratiën en advies, in handen van den minister deed stellen, eene aan zijne majesteit ingediende *Nota*, *betrekkelijk het aflossen der op de Oost-indische koloniën gevestigde schuld, door verkoop van landerijen.*

De minister voldeed aan dien last, bij missive van 18 Januari 1841 no. 1, luidende, na den aanhef, als volgt:

„Dé schrijver (der nota) schijnt te beseffen, dat een verkoop van landerijen *in het groot*, aan ernstige bedenkingen kan onderhevig zijn, en bepaalt zich voorshands tot het aanraden bij wijze van proeve, van den verkoop *in het klein*, namelijk: van de erfjes, waarop de Javanen hunne huisjes hebben gebouwd.

„Vergund moge het mij zijn op te merken, dat deze niet de eerste keer is, dat dit onderwerp ter sprake is gekomen. — In het afgeloopen jaar, en wel bij mijn geheim rapport van den 14en Mei van dat jaar, no. 178 is daarvan nog de rede geweest, toen ik daarbij behandelde, eene memorie van den raad van Indië J. I. van Sevenhoven, destijds met verlof hier te lande.

„Uwe majesteit gelieve mij te veroorloven, dat ik mij in het algemeen, aan de beschouwingen in dat rapport vervat (welke bestendig de mijne blijven), gedrage, en uit welke blijkt: dat de gelegenheid, die men wil geopend hebben, reeds sedert lang bestaat; doch dat onder de Javanen niet veel lust wordt betoond, om daarvan gebruik te maken. Ik helderde daarbij op hoe gering de verkoop van die erven in 1837 geweest was, (*) en heb daarbij,

(*) De minister had medegedeeld: „dat, gedurende 1837, de geheele verkoop van erven niet meer heeft bedragen, dan ruim *f* 14,000.—, waaronder aan Europeanen voor omstreeks *f* 2400.—, aan Arabieren, voor *f* 460.—; aan diverse bruikleeners *f* 11,209.—: terwijl nog blijkt, dat drie perceelen, tegen 20 cent de vierkante roede aan een Europeaan, en eenige stukken aan twee Chineezen, tegen 50 cent de roede verkocht zijn, zonder dat kan worden nagegaan, tegen welk bedrag en welk aandeel de Javanen, (van welke hier meer bijzonder sprake is) zijn betrokken geweest in den aangegeven post van *f* 11,200.—" Wij merken hierbij op, dat alle hierbedoelde erven waren gelegen in de hoofdnegorijen, en werden aangeslagen in de belasting der verponding. Er was daaronder niet, en, wij hebben het aangetoond er kon daaronder niet zijn, een enkel erf, als waarop het voorstel van van Sevenhoven doelde.

tot regt verstand hoe gevaarlijk eenige doordrijverij van den kant des bestuurs in deze zou zijn, onder anderen overgelegd, een uittreksel uit een partikulieren brief, dien ik, op den 7en Maart 1840, aan den nu overleden gouverneur-generaal heb geschreven, over het eerbiedigen van het Javaansche dorpsbestuur. (*)

„Uit een en ander zal uwe Majesteit zien, uit welk staatkundig oogpunt ik meen die zaak te moeten beschouwen, en dat die beschouwing voor het overige geleid heeft tot het betoog: dat er voor de Javanen reeds gelegenheid bestaat om hunne erven te kunnen koopen, en ik geene bedenking heb geopperd tegen het meer algemeen bekendmaken van die gelegenheid, onder de door mij aangegeven mits, en zonder ingrijpingen van het Europeesch gezag in de huishoudelijke aangelegenheden van het Javaansche dorpsbestuur.

„De gouverneur-generaal in dezen zin, op 's konings bevel, aangeschreven zijnde, bij zijn brief van 2 Juni jl. no. 203 N, geheim, zoo komt het mij voor, dat de zaak voorshands geene verdere overweging vereischt, en dat de ontvangene nota door uwe majesteit zou kunnen worden ter zijde gelegd."

In weerwil van alle door ons aangewende moeite, hebben wij nergens eenig spoor van die nota kunnen vinden. Toch kwam het ons van genoeg belang voor, het vorenstaande mede te deelen, omdat daaruit blijkt: dat de minister Baud, tot tweemalen toe, heeft verklaard: *dat de Javanen de erven die zij bezonen kunnen koopen.*

III. *Regeling der heerediensten.*

De met verlof in Nederland aanwezige raad van Indië, J. I. van Sevenhoven diende, onder dagteekening van 25 Mei 1840, aan den koning eene memorie in, over de heerediensten waaraan de Javaan onderworpen is, en de middelen om dien last te verminderen. Hij stelde de oprigting voor, in alle residentiën, van transport-etablissementen. Hij verstond daaronder, inrigtingen, bij welke op aanvraag beschikbaar zouden zijn: werklieden, draagbeesten, karren, praauwen en, zooveel mogelijk, gereedschappen. De hiertoe gevorderde uitgaven, zouden bestreden worden door eene opbrengst in geld van de heeredienstpligtigen, berekend naar de uitgestrektheid hunner sawa's en andere bebouwde gronden, of naar de in iedere residentie, met betrekking tot de heeredienstpligtigen, bestaande gebruiken. Hierdoor zouden zij zijn vrijgesteld van alle heerediensten, met uitzondering van die, gevorderd voor het bewaken en in orde houden van de dessa, en ook van buitengewone gevallen, in welke dadelijke hulp gevorderd werd.

Op magtiging des konings werd die memorie, met het daarop door den minister uitgebragt advies, bij 's ministers geheime missive van 8 Augustus 1840 no. 268 P, aan den gouverneur-generaal gezonden, „om daarvan het noodig gebruik te maken met die voorzigtigheid, welke het belang der zaak gebiedt." Tevens werd van Sevenhoven, namens zijne majesteit, dank betuigd voor de aanbieding dier memorie.

(*) Medegedeeld in het vorige hoofdstuk.

De waarnemend gouverneur-generaal Merkus maakte den minister Baud, bij missive van 3 Augustus 1841 no. 402/13, (besluit van dien dag no. 13) bekend met hetgeen, naar aanleiding der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 15) voorloopig gedaan was tot regeling der heerediensten op Java, zoo als dit in het vorige hoofdstuk is vermeld. Het gevolg daarvan was geweest, zoo als wij gezien hebben, dat de direkteur der kultures, bij besluit van 3 Oktober 1838 no. 4, was aangeschreven: om bedoelde regeling in den geest van gemeld Staatsblad van 1836 no. 15, zóódanig te doen plaats hebben, als naar gelang der omstandigheden en plaatselijke gesteldheden het meest doelmatig zou voorkomen.

Na dit te hebben medegedeeld, vervolgt de gouverneur-generaal zijne gezegde missive aan den minister, aldus:

„Men had mogen verwachten, dat van de zijde der direktie van kultures, ten gevolge dezer aanschrijving, langzamerhand met de regeling der zaak zou zijn voortgegaan, en dat overeenkomstig het voorschrift van art. 8 der resolutie van 1836 (Staatsblad no. 15), één of meer residentiën, tot veld van onderzoekingen en regelingen zouden zijn gekozen geworden, tot welker bevordering men zich eene geringe uitgaaf had kunnen getroosten. Op deze wijze, zou welligt reeds nu eenig resultaat zijn verkregen.

„De direkteur heeft echter gemeend, zoodanige onderzoekingen te kunnen achterwege laten, en een geheel anderen weg te moeten volgen.

„Bij brief van 25 Maart 1840 no. 1053/17, zijn namelijk door hem aan het bestuur aangeboden, de hiernevensgaande stukken, bestaande uit eene gedrukte ontwerp-regeling der heerediensten, met een modelstaat, welke door hem bij cirkulaire aan alle residenten, ter spekulatie en beoordeeling, zijn toegezonden."

Alvorens verder te gaan, laten wij hier volgen; de bedoelde

ONTWERP-REGELING VAN DE HEEREDIENSTEN, door den direkteur der kultures gezonden aan alle plaatselijke autoriteiten op Java, met uitzondering van die te Soerakarta en Djokjokarta, bij cirkulaire van 29 Februari 1840 no. 797/17.

A. *Wie daartoe verpligt is.*

Art. 1. Alle inlanders hoofden van huisgezinnen of derzelver vertegenwoordigers (*), en welke zich met handenarbeid generen, dus landbouwers en anderen, zijn tot het doen van heerediensten verpligt; zoodat alleen de hoogere en lagere inlandsche hoofden, de door het gouvernement of de plaatse-

(*) Door vertegenwoordigers worden verstaan de weduwen, onmondige kinderen, enz., van zoodanige hoofden, van huisgezinnen, welke op eigen verlangen, dan wel op grond van de regeling van het dessahoofd blijven leveren een werkbaren man, omdat zij daarvoor voorregten boven anderen genieten, hetzij in velden als anderzins, of dat zulks zoodanig in billijkheid oorbaar voorkomt.

lijke autoriteit erkende priesters, en overigens al de zoodanigen, welke daaraan volgens gewettigd gebruik of de *adat* geen deel behoeven te nemen, benevens de oude of gebrekkige lieden, welke geen naastbestaanden of middelen bezitten om het werk voor hen te doen verrigten, van de heerediensten zijn vrijgesteld ter beoordeeling, in de eerste plaats, van het dessabestuur.

De vrije inlandsche gehuwde bedienden van de Europeesche en Inlandsche ambtenaren en ingezetenen, ook die van Chineezen en andere Oostersche natiën, voorzooveel die bedienden niet een deel uitmaken van het huisgezin en niet op de erven hunner meesters, maar afzonderlijk wonen, zijn heerendienstpligtig.

De zoodanigen zullen echter bij voorkeur en zooveel mogelijk eenlijk gebezigd worden tot het bezetten van wachthuizen, het doen van nachtwachten of patrouilles, of wel tot alle die andere diensten welke, als in de nabijheid der woning hunner meesters, gemakkelijk kunnen worden verrigt, zonder dat zij daardoor te kort behoeven te doen aan hunne andere dienstpligten.

Wanneer bij kontrakt, voor landbouw-ondernemingen als anderzins, door het gouvernement met partikulieren aangegaan, door deze laatsten de vrijstelling van heerediensten voor hunne werklieden is bedongen, alsdan moet daaraan natuurlijk de hand worden gehouden.

Art. 2. Het bepaalde bij art. 1 brengt mede, dat al de daarbij bedoelde inlanders, onverschillig of zij al dan niet bij gouvernements kultures zijn ingedeeld, dan wel of zij in de belasting der landrente, of in die op het bedrijf of de nering zijn aangeslagen, of geene direkte belasting aan het gouvernement opbrengen, ieder op zijne beurt, zooveel mogelijk in eene gelijke en billijke verhouding, tot het doen van heerediensten moeten worden opgeroepen, met dien verstande nogtans, dat elk heerendienstpligtig huisgezin slechts één werkbaren man zal behoeven te leveren.

Bewonen echter meerdere gehuwde lieden of derzelver plaatsvervangers hetzelfde huis, alsdan moet, door elk in zoodanig huis wonend huisgezin één man worden geleverd.

B. *Wat door heerediensten verstaan wordt.*

Art. 3. Als heerediensten worden eenlijk beschouwd zoodanige diensten, waarvoor geene betaling van gouvernementswege geschiedt, zoodat het vervoeren van gouvernements- of andere goederen, op last van de plaatselijke autoriteit en tegen betaling, niet onder de heerediensten behoort gerangschikt te worden; wanneer de afstanden ter verwisseling van de dragers groot, de wegen door gebergte moeijelijk en voor zoodanige transporten geen vrijwillig in te huren lieden voor het bij tarief bepaalde loon te verkrijgen zijn, alsdan kunnen deze diensten, bij wege van uitzondering op den regel, onder de verpligte worden gerangschikt.

Art. 4. Er zal zooveel doenlijk moeten gewaakt worden, dat niemand tot het doen van heerediensten buiten het distrikt, hetwelk hij bewoont, worde opgeroepen. De afwijkingen hiervan worden als onvermijdelijke uitzonderingen beschouwd.

C. *Benaming en verdeeling der onderscheidene bij het gouvernement erkende heerediensten.*

Art. 5. *Vernieuwing en onderhoud van wegen, bruggen, passangrahans en sommige poststations.* Tot het verrigten van deze werkzaamheden, waaraan somwijlen veel handen op eens, bij wijze van korvée (de inlander noemt zulks *pakredjaän ramé ramé*) benoodigd zijn, terwijl ze ook dikwerf maanden achtereen geen of weinig arbeid vorderen, zal geen bepaald getal mannen daags, maar zal aan elke dessa of kampong een vast te stellen aandeel worden aangewezen. Ten dien einde zal de lengte en aard der te onderhouden wegen, benevens het getal en de soort der bruggen, der passangrahans en poststations, worden opgenomen. Bij deze verdeeling zal niet alleen gelet moeten worden op het getal dienstpligtigen in elke dessa, maar ook op de afstanden waarop te werken is, in verband tot den aard van het werk en tot de andere diensten, welke van de betrokken dessa worden gevergd en bij art. 6 en volgende vermeld.

Het principe is dus, dat in de bij art. 5 genoemde diensten zooveel mogelijk en doenlijk, behoudens uitzondering wegens te groote afstanden, *alle dessa's* zonder onderscheid deelnemen.

Behalve geringe, nu en dan gevorderd wordende verbeteringen, zullen de wegen, bruggen, passangrahans en poststations, slechts tweemaal in het jaar volkomen hersteld moeten worden, waartoe het geschiktst voorkomen, de twee maanden na den padi-oogst en vóór het invallen der zware regens, en de twee eerste maanden na het eindigen van den regentijd, vóór dat de werkzaamheden bij den koffijoogst en bij de suikerkultuur beginnen, alles natuurlijk gewijzigd naar de plaatselijke omstandigheden, en in verband gebragt tot de behoefte en den aard van het werk.

Art. 6. *Bezetten der wachthuizen* Tot deze dienst wordt veelal, in vergelijk van andere heerediensten, het grootste getal menschen onophoudelijk, of dagelijks vereischt, welke daartoe geregeld des avonds voor de groote wachthuizen langs de heerenwegen *over dag* worden opgeroepen.

De dessa's welke tot het leveren van het vereischte getal menschen, buiten hunne woonplaats, voor deze dienst worden opgeroepen, behooren dan ook voor zoover doenlijk, het naast bij de wachthuizen, die bezet moeten worden, gelegen te zijn.

Art. 7. *Kemiets of nachtwachters en patrouilles ter bewaking* van: gevangenissen, 's lands pakhuizen, woningen van Europeesche en Inlandsche ambtenaren, passangrahans en poststations; waartoe in de eerste plaats kunnen worden aangewezen, de heerendienstpligtige bewoners der hoofdnegorijen of dessa's alwaar of in welker nabijheid de gebouwen, die bewaakt moeten worden, gelegen zijn.

Art. 8. *Transport-inrigtingen* (*djangols*), bestaande in het dagelijksch of bij meerdere tijdruimte, opkomen, op bepaalde plaatsen, van een zeker getal menschen en paarden, buiten de zoogenaamde *koelie-etablissementen*, welke vrijwillige overeenkomsten met inlanders onder een speciaal hoofd bevatten.

Deze inrigtingen van djangols, behooren eenlijk in zoodanige afdeelingen of

distrikten daargesteld of onderhouden te worden, alwaar bij ondervinding gebleken is, dat die, ter bevordering van de openbare dienst, volstrekt noodig zijn, en dan nog moet, met het aanwijzen van dessa's en personen voor de transport-inrigtingen, met de meeste spaarzaamheid gehandeld worden; want veelal wordt het na zekere tijdsruimte opgeroepen getal lieden niet tot het vervoeren of geleiden van goederen en paarden dagelijks gebezigd, en brengt dan den dag in ledigheid door, of wel wordt tot andere, niet door het gouvernement als heerediensten erkende, werkzaamheden gebezigd en waardoor alzoo, op dien voet, behalve voor eigen kostwinning van den inlander, ook aan de gouvernements kultures, aanzienlijke getallen nutteloos zouden worden onttrokken.

De dessa's, welke voor de djangol-dienst worden afgezonderd, kunnen op verdere afstanden gelegen zijn dan die, voor de diensten bedoeld bij art. 6 en 7, uit hoofde de te verrigten diensten, òf spaarzaam voorkomen, òf tegen betaling geschieden.

Wanneer belangrijke transporten voorkomen, kan een grooter dan het gewone getal lieden, uit dezelfde dessa's, of wel, het alsdan nog ontbrekend getal, uit de naastbij gelegen reeds voor andere diensten afgezonderde dessa's, opgeroepen worden, hetgeen als geen bezwaar te beschouwen is, wanneer slechts wordt gezorgd, dat de vastgestelde betaling aan de geregtigden in handen komt.

Art. 9. *Binnenlandsche brievenpost.* Deze dienst vordert een bepaald, doch geen groot, getal menschen en paarden daags; het juiste getal, voor elk distrikt benoodigd, bekend zijnde, zullen eenige langs de wegen, daartoe het meest geschikt gelegen, dessa's, bepaaldelijk voor deze dienst worden afgezonderd.

Art. 10. *Begeleiden van gevangenen en gekondemneerden.* Valt in dezelfde termen als de dienst bij art. 8 bedoeld, uitgezonderd, dat de geleiders van gevangenen en gekondemneerden geene betaling daarvoor genieten.

Ook met de aanwijzing van dessa's om een bepaald getal personen daags, voor deze dienst op de hoofdplaatsen der distrikten te leveren, zal derhalve spaarzaam gehandeld moeten worden; terwijl, wanneer een grooter dan het gewoon getal begeleiders vereischt mogt worden, het ontbrekende getal alsdan uit andere dessa's opgeroepen kan worden.

Art. 11. *Onbezoldigde policiedienaren.* Vallen in dezelfde termen als de dienst bij art. 9 vermeld.

Art. 12. Behalve de heerediensten bij de vorige artikelen beschreven, bestaan in sommige afdeelingen of distrikten, inrigtingen voor de levering, tegen betaling, van paarden ten behoeve van reizigers, ook wel voor de levering van binnenlandsche brieven-postpaarden, op bepaalde plaatsen.

Daar alwaar dusdanige inrigtingen bestaan en onvermijdelijk worden beschouwd, zijn ook personen voor het snijden van gras en voor de oppassing der bedoelde paarden afgezonderd, en welke diensten, als door de aloude gewoonte gewettigd en als zoodanig door het gouvernement toegelaten wordende, voor de afdeelingen of distrikten, alwaar die bestaan, op het register der heerediensten moeten opgebragt worden.

De personen door welke, op de dagen dat dezelve benoodigd zijn, paarden

worden geleverd, zijn voor henzelven, voor die dagen, van het doen van persoonlijke diensten vrijgesteld; verrigten zij echter bij de levering van paarden ook zelf heerediensten, dan moet de dagdienst van een man en een paard, voor *twee* dagdiensten gerekend worden.

D. *Algemeene opmerkingen.*

Art. 13. Er moet voor zooveel mogelijk getracht worden, dat de heerediensten voor de bewoners van een en hetzelfde distrikt, ja zelfs voor een en dezelfde residentie, en des mogelijk in verband tot de naburige, *gelijk zijn*, dat is: dat door personen in hetzelfde distrikt, dezelfde residentie woonachtig, niet bijvoorbeeld door hen die voor het bezetten van wachthuizen zijn afgezonderd, om de *vijf* dagen, en door hen, die tot de binnenlandsche brievenpost behooren, om de *acht* dagen dienst worde gedaan, maar dat, wanneer het cijfer van al de in een jaar benoodigde dagdiensten, met uitzondering van die bij art. 5 bedoeld gedeeld door het getal heeredienstpligtigen, aantoont dat dagelijks de *zesde* man ten arbeid moet opkomen, dit dan ook voor al de verschillende heerediensten slechts de *zesde* man zij; die bij art. 5 aangehaald, altoos daarvan uitgezonderd.

Tot meerdere opheldering van het vorenstaande diene het volgende:

Wanneer, bijvoorbeeld in het distrikt Waroe, bevonden worden aanwezig te zijn 5,400 heeredienstpligtigen, en tot de onderscheidene diensten, met uitzondering van die bij art. 5 genoemd, in dat distrikt dagelijks benoodigd zijn 900 personen, dan blijkt het, dat iedere dessa, dagelijks den *zesden* man moet leveren; en wanneer nu bijvoorbeeld tot het bezetten der wachthuizen dagelijks 42 personen benoodigd zijn, dan volgt hieruit, dat voor de dienst 252 dienstpligtigen moeten worden afgezonderd, en evenzoo met alle andere soorten van heerediensten, die een dagelijksch getal personen vereischen, voor dat distrikt in gelijke verhouding.

Art. 14. Wanneer het *na* de alzoo ingevoerde regeling der heerediensten blijkt, dat in hetzelfde regentschap of in dezelfde residentie, de bevolking van een distrikt zwaardere diensten verrigt of meermalen ten arbeid moet opkomen, dan de bevolking van eenig ander distrikt, dan kan hierin met eenig beleid worden te gemoet gekomen, door de bevolking van te zwaar belaste distrikten, geheel of gedeeltelijk te ontheffen van het verrigten der, door lands gebruiken gewettigde, diensten bij de regenten en andere inlandsche hoofden op de hoofdplaats van het regentschap, zooals het herstellen van woningen, het schoonhouden van erven, als anderzins.

Art. 15. Het beleid en het toezigt der billijke regeling der heerediensten wordt aan de residenten, met beraad der regenten, overgelaten.

Van deze regeling zal een register worden opgemaakt, hetwelk bij den resident zal berusten en waarvan de inspekteurs inzage kunnen erlangen.

Van dit algemeen register zullen de regenten extrakten opmaken en aanhouden, en daarvan weder uittreksels aan de respektieve distriktshoofden uitreiken. Van deze laatste mogen de kontroleurs inzage nemen, en dezelve vergelijken met den legger ten residentie-kantore aangehouden.

De uittreksels aan de inlandsche hoofden te geven, zullen in de landstaal moeten zijn geschreven.

Den bij deze *ontwerp-regeling* behoorenden *modelstaat* (genaamd: *Register van heerendiensten*), behoeven wij niet in zijn geheel over te nemen; maar kunnen volstaan met de mededeeling van de verschillende kolommen, zijnde:

1. Naam van het regentschap.
2. Naam van het distrikt.
3. Doorloopend nommer.
4. Naam der dessa of kampong, de onderdeelen daaronder begrepen.
5. Getal dienstpligtigen. NB. Wil men deze met het getal zielen, landbouwende huisgezinnen en werkbare mannen, vergelijken, dan zal dit gemakkelijk gaan, door konfrontatie met de registers der bevolking.
6. Hun aandeel in de wegen, bij ellen lengte.
7. Namen der bruggen, waarin zij aandeel hebben.
8. Namen der passangrahans, poststations en wachthuizen, waarin zij aandeel hebben.
9. Getal dienstpligtigen daags voor:

a. Wachthuizen aan de groote wegen, dag en nacht.

b. Wachthuizen, des nachts alleen. NB. Hieronder begrepen alle wachten in de dessa's en kampongs, ook het getal personen, waarmede de bezetting der groote wachthuizen *des nachts* vermeerderd moet worden, benevens alle patrouilles of wachtrondes, wanneer die, boven het getal nachtwachters, worden gebezigd enkel en alleen voor die rondes.

c. Nachtwachten bij europeesche en inlandsche ambtenaren, en bij 's lands gebouwen. NB. Eene specifikatie voor iedere bijzondere bestemming, kan op eene afzonderlijke bladzijde worden aangehouden, waarvan het totaal met deze kolom moet slaan.

d. Onbezoldigde policie-dienaren.

e. Begeleiders van gevangenen, enz.

f. Djangols.

g. Diversen. NB. Kan gespecificeerd worden op eene afzonderlijke bladzijde, als bij *c.* bedoeld, en gezegd worden, hoeveel paarden worden onderhouden voor brievenposterijen, hoeveel oppassers en grassnijders daarvoor zijn afgezonderd, enz.

h. Te zamen daags.

10. Aanmerkingen.

Wij keeren nu terug tot den brief van den wd. gouverneur-generaal, dd. 3 Augustus 1841 no. 402/13.

Na de verwijzing tot de vermelde stukken, wordt daarin gezegd, dat de direkteur der kultures, bij missive van 11 Januari 1841 no. 155/17, de van de residenten ontvangen antwoorden medegedeeld, en voorgesteld had, om de ontworpen regeling te bekrachtigen en de verdere invoering aan hem op

te dragen. De gouverneur-generaal was echter van oordeel, dat de verrigting van den direkteur niet strookte met den geest der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 15) en meende daarin eene strekking te zien, om de neteligste kwestiën zonder voldoend onderzoek te beslissen. Hij miste daarin den waarborg, dat geen der volksinstellingen zou worden aangerand, terwijl des direkteurs regeling bovendien, naar zijn gevoelen, geenszins zou leiden tot eene beperking van het beschikken over den arbeid en den tijd der Javasche bevolking door de ambtenaren. Het verwonderde hem dan ook niet, dat de meeste residenten zich gereedelijk met de ontwerp-regeling hadden vereenigd. De ondervinding had hem geleerd, dat de plaatselijke besturen, over het algemeen weinig angstvallig waren om den inlander te werk te stellen, wanneer zij vermeenden dat zulks diende ter bevordering van 's lands belangen. Hoewel dit doel prijzende, vreesde hij toch voor te ver gedreven en onverstandigen ijver. Het voornaamste bezwaar tegen de ontwerp-regeling was echter, dat zij ten gevolge zou hebben, eene bemoeijing met de inwendige gesteldheid van het bestuur der dessa's en de daarin bestaande gebruiken. Deze redenen hadden den gouverneur-generaal geleid, om de voorgestelde ontwerp-regeling niet te bekrachtigen, hoewel hij erkende, dat eenige der daarin voorkomende bepalingen goed en doelmatig zouden kunnen zijn, indien de behoorlijke toepassing daarvan, bij de onbekendheid der zaak, niet als zeer twijfelachtig moest worden beschouwd.

„Ik heb dientengevolge (zegt de gouverneur-generaal) den direkteur der kultures te kennen gegeven: dat met het maken van regelingen betreffende de heerediensten, vooralsnog moet worden gewacht, tot dat de zaak langzamerhand tot meerdere klaarheid zal gebragt zijn, en men eene op goede gronden verkregen overtuiging zal bezitten, dat eene algemeene regeling, zonder inbreuk op de gewoonten en instellingen der Javanen, kan gehandhaafd worden; — dat, tot de verkrijging van die kennis en overtuiging, geen andere maatregelen behooren te worden aangewend, dan die, welke overeenkomen met den geest der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1, waarin het beoogde doel en de te vermijden punten duidelijk zijn aangewezen; — en dat men zich dus vooreerst moet bepalen, tot een naauwkeurig en met oordeel ingesteld onderzoek, in een of twee residentiën, welke de beste gelegenheid aanbieden, om langzamerhand tot de verlangde kennis te komen; met last om daartoe het noodige te verrigten en voor zooveel noodig voor te dragen.

„Ik heb voorts den direkteur bekend doen maken, met de memorie van wijlen den raad van Indië van Sevenhoven, medegedeeld bij uwer excellenties depeche van den 8en Augustus jl. no. 268 P., zoomede met de deswege door uwe excellentie aan den koning gediende konsideratiën en advies.

„Het is te verwachten, dat het een en ander met der tijd leiden zal, tot eene betere kennis van deze aangelegenheid en tot wenschelijke verordeningen.

„In afwachting daarvan is het echter vooruit te zien, dat de voortgaande ontwikkeling der Indische huishouding, welke van lieverlede het geheele werkvermogen der arbeidende klassen begint te omvatten, enkele plaatselijke voorzieningen en afzonderlijke tegemoetkomingen dringend zal vorderen."

Zoo was den gouverneur-generaal, in den aanvang van 1841, bekend geworden, dat in de residentie Samarang, van Demak naar Kradenan, eene binnenlandsche paardenpost bestond, ten laste der bevolking. De afstand tusschen de twee genoemde plaatsen was 50 palen: daarop werden 10 stations en 40 paarden aangetroffen. Die paarden waren in 1833, door de gezamenlijke ingezetenen van Demak en Grobogan geleverd, en tot in 1839 gestationeerd bij de regenten en distriktshoofden, die ze door de bevolking lieten onderhouden en voeden. Door den toen opgetreden resident werd deze zaak onder kontrole gebragt, de paarden op bepaalde stations geplaatst, en voor elk station van 4 paarden eene dessa afgezonderd, die verpligt was de paarden te verwisselen, te onderhouden en te voeden, waarvoor zij van andere heerediensten ontheven, en in het genot gesteld werd van hetgeen voor het gebruik der paarden door reizigers werd betaald. De resident van Samarang berigtte, dat het bestaan dezer posterij ten koste der bevolking, gelijk zulks in verschillende andere residentiën het geval was, moest worden beschouwd als een van die misbruiken, welke door de omstandigheden worden gewettigd, en dat de voortduring daarvan werd gevorderd, zoowel om de bevolking voor grovere misbruiken te vrijwaren, als om eene goede policie en geregeld bestuur mogelijk te maken.

De gouverneur-generaal had geen aanleiding gevonden, om daarin vooreerst verandering te bevelen, ook omdat hem voorloopig geen andere middelen aanwendbaar waren voorgekomen, om in de bestaande behoefte te voorzien. Hij had dus den resident te kennen gegeven, dat de bedoelde posterij kon blijven bestaan, zoo lang zij was overeen te brengen met art. 1 der resolutie van 23 Februari 1836 no. 1 (Staatsblad no. 14), dat was alzoo: met de uiterste spaarzaamheid in de beschikking over heerediensten.

Na de mededeeling hiervan, eindigt de gouverneur-generaal zijne missive aldus:

„Intusschen ware het wenschelijk, dat in soortgelijke gevallen van landswege eenige tegemoetkoming kon worden daargesteld. De toenemende welvaart der bevolking en de steeds stijgende waarde van den arbeid, blijkbaar uit de zeer aanmerkelijke verhooging der werkloonen, maken het noodzakelijk, om geene middelen te verzuimen, welke kunnen strekken, om het verleenen van diensten *voor niet* te verligten, en die zooveel mogelijk te beperken. Enkele zware lasten van dien aard, kunnen aanleiding geven tot algemeene bezwaren tegen de anders door gewoonte onopgemerkte dienstpligtigheid. Eene geringe voorziening van wege het gouvernement zou in vele gevallen, voldoende zijn om zulks te voorkomen.

„Intusschen worden de daartoe strekkende maatregelen verlamd en zelfs onmogelijk gemaakt, door de uiterst beperkende voorschriften omtrent het beheer van 's lands gelden.

„De staathuishoudkundige gesteldheid van Java wordt jaarlijks volmaakter. Naarmate daarin vorderingen worden gemaakt, worden meer uitgaven ten laste van 's lands kas vereischt, zoowel door het ontdekken van misbruiken, welke al meer en meer moeten vervallen, of uitdrukkelijk zouden behooren te worden verboden, als door het ontstaan van nieuwe behoeften voor het verbeterde bestuur.

„Evenwel is het, bij de voorschrevene spaarzaamheid, onvermijdelijk, vele misbruiken te laten bestaan; kunnende zij, als gegrond op wezenlijke behoefte, niet worden afgeschaft, zonder in die behoefte op eene andere wijze te voorzien, hetwelk onmogelijk kan geacht worden, ten gevolge van de door het opperbestuur gegeven bevelen: dat geen uitgaven mogen worden gedaan, die niet in den striktsten zin onvermijdelijk zijn, terwijl billijkheid en doeltreffendheid daartoe geen aanleiding mogen geven.

„Het komt mij voor, dat die beperking moet leiden, om niet gewettigde gebruiken, welke misschien wel met kwellingen gepaard gaan, te laten voortduren; zijnde zij ook in zoover als onstaatkundig te beschouwen, dat, wanneer eene nuttige voorziening niet tijdig wordt daargesteld, daaruit soms eene onvermijdelijke schade voortvloeit, die veel duurder te staan komt.

„De streng volgehouden afwijzing van nuttige en voordeelige voorstellen, heeft ten gevolge, dat de plaatselijke besturen van de herhaling daarvan worden afgeschrikt, en bewogen om naar andere middelen dan de tusschenkomst van het gouvernement om te zien, ten einde het gewenschte tot stand te brengen; waarvan het gevolg is, dat de inrigtingen als de bovenbedoelde posterij, worden daargesteld zonder voorkennis van het gouvernement, hetwelk er daarna te laat mede bekend wordt, om er niet in te moeten berusten.

„Het een en ander heeft bij mij de overtuiging versterkt, dat het in het algemeen belang wenschelijk is, dat aan het bestuur in deze eenige meerdere ruimte worde gelaten; zijnde het naar mijn gevoelen ontwijfelbaar dat het geringe bezwaar, dat daaruit voor 's lands kas zou voortvloeijen, niet kan opwegen tegen de nadeelen, welke de tegenwoordige beperking op den duur na zich moet slepen.

„Men zou welligt, door den nood gedrongen, meermalen daarover moeten heenstappen, en daardoor aanleiding geven, dat de anders zeer nuttige regel van kracht wordt beroofd.

„Het zal mij aangenaam zijn, dat uwe excellentie dit onderwerp in bepaalde overweging gelieve te nemen, waarna ik vertrouw dat er geen bedenkingen zullen zijn, om de door mij gewenschte meerdere ruimte in de beschikking over 's lands gelden, in gevallen als de onderwerpelijke, te bewilligen."

Op deze missive plaatste de minister Baud, onder dagteekening van 17 Januari 1842, het volgende kantschrift:

„Deponeren; zijnde de wettiging, door den waarnemenden gouverneur-generaal, van eene posterij van Demak naar Grobogan (moet zijn *Kradenan*), in eenen afkeurenden zin behandeld geworden, bij des ministers partikulieren en vertrouwelijken brief aan den waarnemenden gouverneur-generaal, van den 10^{en} Januari 1842 no. 11."

In de bedoelde vertrouwelijke missive, schreef de minister onder anderen: „De boog is hier te lande bij voortduring sterk gespannen. Ik kan en mag niet adviseren tot het verlaten van een stelsel, welks strekking is: om ruime bijdragen uit de koloniale geldmiddelen te verzekeren, en te verhoe-

den, dat die boog kome te barsten." De minister verzocht den gouverneur-generaal, de vorenbedoelde posterij op officiëele wijze in te trekken, en desgelijks te doen met alle posterijen, in dezelfde kategorie vallende, die elders mogten bestaan. „Het gerief van eenige heeren kontroleurs (zoo schreef hij), behoort geen aanleiding te kunnen geven, tot de verlating van het eenige stelsel, waardoor Java blijven kan, *de kurk waarop Nederland drijft.*" Geen vermeerderingen van uitgaven moesten worden ingewilligd of voorgesteld, die niet, *in den strengsten zin*, door de noodzakelijkheid geboden werden.

IV. *Volksverloop uit de residentie Japara.*

Bij besluit van 25 Juni 1841 no. 6, werd aan den ambtenaar Buyskes, gewezen inspekteur der kultures, een plaatselijk onderzoek opgedragen, naar de oorzaken der volksverhuizingen uit de residentie Japara naar de afdeeling Grobogan der residentie Samarang; met last om na te gaan, of er in Japara werkelijk bezwaren bestonden tegen den een of anderen tak van kultuur.

Die ambtenaar bood zijn ter zake opgemaakt rapport, dd. 14 Augustus 1841 lett. A., der regering aan bij missive van den 28^{en} derzelfde maand.

Daaruit blijkt, dat gedurende het eerste halfjaar van 1841, uit Japara naar Grobogan waren verhuisd, 2118 personen, en dat die verhuizingen nog steeds voortduurden. Vele van die personen, omtrent die verhuizing ondervraagd, hadden verklaard: dat zij in Japara bij meer dan één tak van kultuur werkzaam moesten zijn en, behalve met de gewone heerediensten, nog belast werden met het kappen van houtwerken, het transporteren van suikerriet en van brandhout, zoodat hun bijna geen tijd overbleef voor het bewerken hunner eigene velden, die dan ook meermalen verwaarloosd waren. Sommigen hadden nog verklaard: dat van hen, voor den inkoop van kalk en steenen, heffingen in geld waren gevorderd.

Uit het daarna, in de residentie Japara, ingesteld onderzoek bleek: dat ofschoon voor de bevolking aldaar vele velden overbleven, welke niet met gouvernements kultures beplant waren, het grootste gedeelte daarvan echter van min goede hoedanigheid was, en dat van de goede velden nog moesten worden afgetrokken die, welke aan de onderscheiden regenten waren afgestaan, en voorts de zoodanige, waarop, voor eigen rekening van eenige dessahoofden suikerriet-aanplantingen waren bewerkstelligd.

Verder wordt, bij het rapport van Buyskes, het volgende medegedeeld, omtrent de onderscheiden in Japara werkende kultures en diensten, hetwelk wij afschrijven uit het, nader te vermelden, betrekkelijk besluit van 10 November 1841 no. 1.

Suikerkultuur. Daaromtrent wordt medegedeeld:

„Dat in Japara eene uitgestrektheid van 5455 bouws met suikerriet is beplant, waarvoor zijn afgezonderd, 19,992 werkbare mannen, en dus, naar den algemeen aangenomen maatstaf van 4 man per bouw, nog 1828 personen te min.

„Dat de bevolking, bij sommige fabrieken, niet alleen voor de suikerkultuur gebezigd wordt, maar ook bij de nopal- en koffij-kultuur werkzaam moet

zijn, bij eerstgenoemde tegen betaling van 15 cent daags per man, doch bij de koffijkultuur zonder betaling, bij wijze van heerediensten, onder welke benaming zij ook nog somwijlen, voor het kappen en slepen van houtwerken, tot den opbouw van pakhuizen ten behoeve der nopalkultuur wordt gebezigd.

„Dat, gedurende den maaltijd, dagelijks bijna een vierde gedeelte van het getal werkbare mannen in de residentie Japara, voor deze kultuur werkzaam moet zijn, hetwelk genoegzaam doet zien, dat aan die kultuur eene al te groote uitbreiding is gegeven, welke voor de bevolking noodwendig drukkend moet zijn, vooral wanneer daarbij in aanmerking wordt genomen, dat de koelies welke op de fabrieken werken, grootendeels op een afstand van 15 tot 30 palen van deze verwijderd wonen.

„Dat door de meeste suikerfabrikanten, met de dessahoofden kontrakten worden aangegaan, voor de levering van koelies, waarin daarenboven nog gedeeltelijk door het plaatselijk bestuur moet worden voorzien; terwijl die kontrakten het gezag van het Inlandsch bestuur ondermijnen; en bovendien de heerediensten voor de overige bevolking vermeerderen.

„Dat al de voor de fabriek Pakeringan afgezonderde dessa's, op een afstand van 9 tot 12 palen van dezelve gelegen zijn, waardoor het bestuur welligt verpligt zal wezen, om, in stede van *vier*, *acht* man voor elken bouw te nemen, in welk geval de voordeelen voor de planters zooveel minder zullen zijn.

„Dat voorts op verschillende plaatsen, ten behoeve der dessahoofden en zelfs der regenten, partikuliere suikerriet-aanplantingen bestaan; waarbij de bevolking, bij wijze van heerediensten wordt genoodzaakt te werken, en waarvan het produkt gedeeltelijk in trekmolens, waartoe veel volk vereischt wordt, wordt vermalen, of wel aan Chineezen verkocht.

„Dat het wenschelijk is, dat de gelden welke door de fabrikanten aan het gouvernement worden betaald voor de koelies welke zij in hunne dienst nemen, worden uitgekeerd aan zoodanige dessabewoners, welke de heerediensten moeten verrigten waarvan die koelies zijn vrijgesteld."

Indigokultuur. Deswege wordt aangeteekend:

„Dat ook de voor deze kultuur afgezonderde bevolking, naar den aangenomen maatstaf, te gering in getal is, en dat de daarvoor gebezigd wordende gronden te slecht zijn, zoodat zij tot dusver geen noemenswaardige voordeelen voor de planters heeft opgeleverd, hetwelk ook voor eenigen de aanleiding is geweest, om naar Grobogan te verhuizen; terwijl de oogst van het loopende jaar zeer ongunstig is, en er stellig nog minder indigo zal vervaardigd worden dan in het afgeloopen jaar heeft plaats gehad, weshalve het te voorzien is, dat ook de overige planters naar elders zullen trekken."

Theekultuur. Hieromtrent wordt vermeld:

„Dat de in de residentie Japara bestaande aanplant van 100,000 theeheesters, voortdurend slechte resultaten afwerpt, en in dit jaar slechts eene hoeveelheid van 800 pond thee zal opleveren, zoodat van de daarvoor afgezonderde 50 huisgezinnen, die bij deze kultuur zwaar moeten werken en weinig belooning genieten, reeds 10 huisgezinnen naar elders zijn vertrokken.

„Dat, ter aanvulling der daarvoor benoodigde bevolking, de ontbrekende zijn genomen uit de voor de koffijkultuur afgezonderde personen, hetwelk voor

hen zeer onbillijk is, aangezien zij bij laatstgenoemde kultuur voordeelen genieten, en bij de theekultuur veel zwaarder moeten werken.

„Dat de slechte resultaten grootendeels zijn toe te schrijven, aan de voor deze kultuur gebezigde slechte gronden, welke niet met andere kunnen worden verwisseld, uithoofde van de groote uitbreiding die aan de suikerkultuur is gegeven, waarom het raadzaam voorkomt, de theekultuur in de residentie Japara in te trekken."

Nopalkultuur. Daaromtrent vinden wij het volgende medegedeeld:

„Dat de bestaande aanplantingen in bijzonder goeden staat zijn, en voor den vervolge veel voordeelen beloven; doch dat de daarbij werkzame bevolking, ten getale van 1291 werkbare mannen of huisgezinnen, te veel met werk is overladen, zoodat reeds 216 hunner naar elders zijn verhuisd.

„Dat voorts het grootste gedeelte dier personen, nog daarenboven bij de koffijkultuur, zonder eenige betaling, moet werken, waardoor deze laatste noodwendig moet lijden, uithoofde van het minder toezigt dan bij de nopalkultuur is toegestaan.

„Dat wijders het getal van 1291 huisgezinnen, reeds thans, nu de geheele aanplant nog niet eens met het kochenielje-insekt is bevolkt, geheel ongenoegzaam is geweest, zoodat men zich reeds verpligt heeft gezien, om bij de suikerkultuur werkzame personen daarvoor te nemen, terwijl de werkzaamheden nog zullen vermeerderen, en de voor de nopalkultuur afgezonderde bevolking tevens gebezigd moet worden voor den aanmaak, gedurende dit jaar, van afdakjes boven de planten, en voor den opbouw van twee pakhuizen, doch waarvoor de houtwerken (voor de pakhuizen) zijn gekapt en geleverd, door de bij de suikerkultuur werkzame bevolking; voor alle welke werkzaamheden het genoemd getal huisgezinnen geheel ongenoegzaam is.

„Dat nog, als een punt van bezwaar voor de bevolking, kan worden aangemerkt, de levering van de benoodigde bamboezen, tegen *drie* cent het stuk, waarvoor zij van de fabrikanten *zeven* à *acht* cent kan erlangen; terwijl voorts, met betrekking tot de dagloonen, wordt aangevoerd, dat de koelies die de pakhuizen moeten opbouwen, slechts 8 cent per dag krijgen, en die belast met het sorteren 4 à 7 cent voor een pond, naar gelang der soorten, zoodat zulks, aangezien een man slechts één pond per dag kan sorteren, niet in evenredigheid staat met de betaling van 15 cent daags, vastgesteld voor hen die in de nopaltuinen werken, en waardoor eerstgenoemden benadeeld worden."

Koffijkultuur. Het rapport behelst deswege hetgeen volgt:

„Dat, zoo als reeds boven is vermeld, de koffijplanters in de residentie Japara, ook bij de nopal- en thee-kultuur moeten werken, waardoor eerstgenoemde verwaarloosd wordt, en de planters bijna geen tijd over hebben, om hunne eigene velden te bewerken; terwijl de gronden almede niet geschikt zijn, en den planter, bij veel werk, dus weinig voordeel doen genieten.

„Dat eene aanplanting in het distrikt Mergotoekoe, waar de gronden zeer geschikt voor de koffijkultuur zijn, ten gevolge der uitbreiding van de suikerkultuur, is omgekapt, en de gronden bij laatstgenoemde kultuur zijn getrok-

ken; en dat eene regeling, zoo als die thans bestaat, noodwendig strekt tot nadeel van het gouvernement en de bevolking, daar het voor de laatste eene onbillijkheid is, om genoodzaakt te worden, om op ongeschikte gronden koffij te planten."

Rijstkultuur. Deswege wordt vermeld:

„Dat hiertegen geene andere bezwaren bestaan, dan dat de vele werkzaamheden, waarmede de bevolking voor andere kultures is belast, haar verhinderen om de benoodigde waterleidingen daar te stellen en te onderhouden, waaraan dan ook de vele misgewassen worden toegeschreven, die in de laatste tijden hebben plaats gehad.

„Dat de bevolking, ten gevolge van die meerdere werkzaamheden voor andere kultures, niet meer, zoo als vroeger, uithoofde van de ongenoegzaamheid van het rijstgewas in de residentie Japara, tot het snijden van padi naar andere residentiën kan gaan, en dat de prijs der rijst aldaar zeer is toegenomen."

Heerediensten. Het volgende wordt deswege opgemerkt:

„Dat behalve de gewone werkzaamheden, welke onder deze benaming verrigt moeten worden, een gedeelte der bevolking nog gebezigd wordt tot andere, zooals: de aankap en het transport van djatihouten balken en sirappen, ten behoeve der op te bouwen woning voor den regent van Patti, alsmede het branden en leveren van kalk, hetwelk voor haar zeer drukkend is, in verband beschouwd tot de menigvuldige werkzaamheden welke op haar rusten, terwijl voor de in aanbouw zijnde vestingwerken te Ngawi, een getal van 120 man daags uit de residentie Japara moet geleverd, worden, welk getal, om den verren afstand, slechts om de maand wordt afgelost.

„Dat nog een bezwaar gelegen is in de overvaarten in de residentie Japara, waardoor de koelie, van de *acht* centen per dag die hem betaald worden, minstens *één* moet missen.

„Dat de gelden, door de fabrikanten betaald, voor de koelies in hunne dienst, zoo zij niet, gelijk hiervoren onder suikerkultuur is opgeteekend, worden uitgereikt aan de dessabewoners, die zooveel meer heerediensten moeten verrigten, alsdan behooren te dienen tot betaling van spijkers en andere bouwmaterialen, tot welk einde thans gelden van de bevolking worden geheven."

Het hier geresumeerde rapport werd besloten met eenige voorstellen, strekkende ter verligting van de bevolking op de in Japara rustende zware werkzaamheden.

De resident van Japara trachtte, bij missive van 22 September 1841 no. 2229/1, te betoogen: dat de ambtenaar Buijskes zich niet genoegzaam had overtuigd van de waarheid van eenige door hem opgegeven bezwaren, welke tot de bedoelde volksverhuizingen aanleiding hadden gegeven, onder anderen met betrekking tot het aangevoerde, dat niet overal de maatstaf van vier werkbare mannen per bouw was in acht genomen, waarvan het tegendeel werd aangetoond door den resident, die evenwel instemde met de wenschelijkheid, om de thee-kultuur in te trekken, en om de werkzaamheden voor de bevolking in het algemeen te verminderen.

De direkteur der kultures berigtte ter zake, bij zijne missive van 30 September 1841 no. 3118/26. Hij was van oordeel, dat de residentie Japara in een bijzonderen toestand verkeerde, als zijnde van alle kanten omringd door onvruchtbare landen, waar weinig of geen gouvernements kultures bestonden, en dat de bevolking aldaar, niettegenstaande de verhuizingen, *welke reeds sedert jaren hadden plaats gevonden*, evenwel steeds, hoewel in geringe mate, was toegenomen. Hij trachtte de omkapping van de koffijaanplanting in het distrikt Mergotoekoe, te verklaren door de omstandigheid dat die, grootendeels in 1810 aangelegd op schrale gronden (Buijskes had de gronden *zeer geschikt voor de koffijkultuur* genoemd), slechts weinig vruchten gaf en, door het onophoudelijk onderhoud, tot bezwaar voor de bevolking strekte.

De regering zag in, dat de betrokken autoriteiten niet van verzuim waren vrij te pleiten, en dat eene dadelijke voorziening dringend gevorderd werd, ofschoon de bepaalde bevelen van hoogerhand niet toelieten, die voorziening afdoende te maken. Zij nam daarop het besluit van 10 November 1841 no. 1, bepalende:

„*Eerstelijk.* Alhier aan te teekenen, dat aan de suikerkultuur, alsmede aan de nopalkultuur en kochenielje-teelt in de residentie Japara, vooreerst geen verdere uitbreiding meer zal gegeven worden.

„*Ten tweede.* Den resident van Japara aan te bevelen, om zooveel mogelijk zorg te dragen:

„*a.* Dat aan de suikerfabrikanten in die residentie geen koelie's worden verstrekt, om te worden gebezigd tot den overvoer van brandhout of van suikerriet, dan wel om partikuliere diensten te verrigten.

„*b.* Dat de voor de suikerkultuur afgezonderde bevolking, bij geen anderen tak van kultuur worde werkzaam gesteld, en dat zij, gedurende den planttijd, zoo min mogelijk tot het verrigten van heerediensten gebruikt worde.

„*c.* Dat alle betalingen aan de bevolking voortaan op of in de nabijheid der fabrieken geschieden, en niet, zooals thans plaats heeft, op de hoofdnegorij.

„*d.* Dat bij den opbouw van pakhuizen, loodsen, enz., ten behoeve der nopalkultuur, daarvoor niet alleen de bevolking der afdeeling Koedoes, maar ook die der afdeelingen Japara en Patti, gedeeltelijk gebezigd worde, en dat ook de tot dat einde benoodigde 36,000 afdakjes voor deze kultuur, mits tegen billijke betaling, gedeeltelijk door de bevolking der twee laatstgenoemde afdeelingen worde geleverd.

„*e.* Dat van de bevolking in zijne residentie geen andere heerediensten gevorderd worden, dan het onderhouden van bruggen en wegen, het bezetten der wachthuizen en zoodanige werkzaamheden, welke hen in billijkheid kunnen worden opgelegd; zullende voor alle andere diensten eene behoorlijke betaling moeten worden te goed gedaan.

„*Ten derde.* (Het voorstel tot intrekking der indigo-fabriek te Dollaton voorloopig gehouden in advies.)

„*Ten vierde.* Den resident voornoemd op te merken:

„*a.* Dat de betaling van 8 cent per dag, aan de koelie's werkzaam bij den opbouw der pakhuizen ten behoeve der nopalkultuur, als ongenoegzaam

moet worden beschouwd, en dus zoodanige betaling door hem niet had behooren te zijn begroot geworden.

„*b.* Dat voor de sortering der kochenielje, alsmede voor de levering van het benoodigde bamboe, door hem eene genoegzame betaling, geëvenredigd aan die voor andere werkzaamheden, had behooren te zijn geprovoceerd.

„*c.* Dat, overeenkomstig de resolutie van 18 Maart 1835 no. 15, spijkers en andere ijzerwerken, ten behoeve van bruggen benoodigd, niet mogen komen ten laste der bevolking.

„*d.* Dat het voor de bevolking gelegen bezwaar, in het verleenen van hulp bij den opbouw van regentswoningen, naar aanleiding der resolutie van 20 April 1836 no. 10 (Staatsblad no. 29), zooveel mogelijk behoort te worden verligt.

„*e.* Dat, zonder 's gouvernements autorisatie, van de bevolking geen gelden mogen worden geheven, voor den inkoop van kalk, steenen, enz.

„Met aanbeveling op hem resident, om de belangen der onder zijn bestuur gestelde ingezetenen ten meeste te behartigen, en toe te zien dat zij ook door de regenten niet uit het oog worden verloren.

„*Ten vijfde.* (Last op den resident om, naar aanleiding van het drukkende der koeliediensten op de suikerfabrieken, deswege nader te berigten.)

„*Ten zesde.* Te bepalen, dat de aandeelen, welke een gedeelte der suikerrietplantende bevolking in de residentie Japara nog in de koffijtuinen heeft, langzamerhand, bij het schraal worden dier tuinen, zullen worden ingetrokken, zoodat voor die aandeelen dus geen nieuwe aanplant of inboeting meer zal mogen plaats hebben.

„*Ten zevende.* Met betrekking tot de nopalkultuur in de residentie Japara, te bepalen:

„*a.* Dat, bij de daarvoor afgezonderde bevolking, nog zullen gevoegd worden, de bewoners der dessa's Djebreng, Pellang, Tergadeng, Gentoengan, Boeijoetan, Gentoeng en Passerang, Kadelangoe, Patjikaran en Laoe, allen van het distrikt Tjendono, afdeeling Koedoes, alsmede die der dessa's Kedongkang, Sompit en Sendang, van het distrikt Maijong, afdeeling Japara, te zamen uitmakende ongeveer een getal van 513 werkbare mannen.

„*b.* Dat alle de koffijtuinen der gemelde dessa's, als zijnde hare gronden voor die kultuur ongeschikt bevonden, zoomede de aandeelen in koffijtuinen van personen die reeds vroeger bij de nopalkultuur zijn afgezonderd, zullen worden afgeschreven.

„*c.* Dat, ingeval de voor deze kultuur afgezonderde bevolking, met de hierboven vermelde uitmakende een getal van 1588 werkbare mannen, alsnog ongenoegzaam voor de daaraan verbonden werkzaamheden mogt zijn, op voordragt van den resident, door tusschenkomst van den direkteur der kultures in te dienen, een gedeelte der nopaltuinen zal worden ingetrokken.

„*d.* Dat voor de geleverd wordende bamboezen, voortaan zes cent per stuk zal moeten worden betaald.

„*e.* Dat de betaling aan de koelie's bij den opbouw der pakhuizen en loodsen gebezigd wordende, ingeval zij niet bij aanneming worden daargesteld, van 8 tot 15 cent zal worden verhoogd en dat ook de dagloonen, voor de

bevolking belast met de sortering van de kochenielje, met de overige betalingen in evenredigheid zullen worden gebragt.

„Met aanschrijving op den resident voornoemd, om aan het vorenstaande de noodige exekutie te geven, dan wel om, wanneer daartegen bij hem overwegende bedenkingen mogten bestaan, hierop terug te komen, en om tevens te dienen, van konsideratiën en advies op het voorstel, om de voor den opbouw der nopalpakhuizen benoodigde 45,000 stuks stijlen, niet van bamboe, maar van djatihout te doen vervaardigen, en wel op den zaagmolen te Japara.

„*Ten achtste.* Al verder te bepalen:

„*a.* Dat de nieuwe aanplant van 148,000 koffijboomen, in het distrikt Oendaän, geheel zal worden afgeschreven.

„*b.* Dat de bevolking der distrikten Oendaän, Tjengkalsewoe en Glongang, voortdurend, op eene matige wijze, met de koffijkultuur en het onderhoud der thans bestaande aanplantingen zal blijven belast; doch dat aldaar geen nieuwe bijplantingen zullen worden gedaan, dan bij het vervallen van een belangrijk gedeelte van den tegenwoordigen aanplant.

„*Ten negende.* Den resident van Japara te magtigen, om de voor de suikerkultuur afgezonderde bewoners der dessa's, gelegen aan de zuidzijde der rivier van Antroe, gerekend van den 1en Januari 1842, van de belasting der overvaarten vrij te kennen, en zulks op den voet en de wijze, als hem resident het meest doelmatig zal voorkomen.

„*Ten tiende.* De theekultuur in de residentie Japara in te trekken, gelijk geschiedt bij deze, met magtiging op den resident aldaar, om de daarbij te werk gestelde bevolking ten dienste der koffijkultuur te bezigen; en om de fabriek, het pakhuis en toebehooren, publiek voor rekening van den lande te verkoopen: — zullende het bij deze kultuur in dienst zijnde inlandsche personeel, moeten worden ontslagen en, bij voorkomende gelegenheid, voor eene andere plaatsing in de residentie Japara in aanmerking kunnen komen.

„*Ten elfde.* (Last om berekening van de resultaten der nopalkultuur in te dienen, in verband tot de nu genomen beschikkingen.)

„*Ten twaalfde.* Verstrekking aan de bevolking van Koedoes, als tegemoetkoming bij het leggen van een brug, van eenige bij den houtzaagmolen te Japara aanwezige defekte houtwerken.)

„*Ten dertiende.* (Vergoeding van den ambtenaar Buijskes van de kosten zijner kommissie.)

„*Ten veertiende* Aan den resident van Japara . . . . . te kennen te geven: dat het gouvernement met leedwezen heeft ontwaard, dat de regeling der onderscheidene in zijne residentie aanwezige kultures, veel te wenschen overlaat; en dat het vertrouwt dat de leiding, door het gedaan onderzoek gegeven, tot betere resultaten zal doen geraken, onder opmerking, dat bij de uitbreiding van kultures en vermeerdering van produkten, welke het gouvernement verlangt, met beleid moet worden te werk gegaan en vooral voorgekomen, door onberedeneerde maatregelen onvruchtbaren en daardoor drukkenden arbeid te veroorzaken,

„*Ten vijftiende.* Den direkteur der kultures te kennen te geven: dat met

bevreemding uit de boven omschreven rapporten is ontwaard, met welke bezwaren de kultures in de residentie Japara gepaard zijn gegaan, en nog gaan zonder dat van zijn kant voorstellen zijn gedaan, om die op te heffen of te verminderen, gelijk had mogen worden verwacht; — wordende hem directeur thans aanbevolen, om speciaal zijne aandacht op de aangelegenheden dier residentie te vestigen, en tot dat einde zijne inspektiën in het bijzonder te doen strekken, daarbij in het oog houdende, dat de bij dit besluit bevolen maatregelen, de gebrekkige regeling van het werk, na de verkeerde plooi die het genomen heeft, niet in eens zullen kunnen verbeteren, en dat mitsdien gestadig middelen zullen moeten worden aangewend, om dat doel te bereiken."

In verband tot het hier medegedeelde, moeten wij het volgende opmerken.

Kort vóór dat de treurige toestand van de residentie Japara had geleid tot zóó zorgverwekkende volkverhuizingen, dat de regering, bij besluit van 25 Juni 1841 no. 6, een opzettelijk onderzoek deed instellen, waren op Java, op last van den minister Baud, van de residenten informatiën ingewonnen, ten aanzien van een verondersteld misbruik: *het straffen der dessahoofden met rottingslagen.* Wij hebben, hetgeen dientengevolge aan het licht kwam, reeds vroeger medegedeeld: maar destijds de namen verzwegen van de residentiën, in welke dat misbruik, volgens de eigen bekentenis der residenten, bewezen werd te bestaan. Thans moeten wij, tot aanvulling van het hiervoren vermelde op die reserve eene uitzondering maken, door aan te teekenen: dat het de residentie Japara was, waar bedoeld misbruik, altijd volgens de eigen bekentenis van den betrokken resident, in de ergste mate bestond. Het door ons vermelde rapport, is de geheime missive van den resident van Japara, dd. 15 Januari 1841 no. 153/3, gerigt aan den prokureur-generaal bij het hooggeregtshof van Nederlandsch Indië. Daaruit blijkt: dat in de residentie Japara in 1839— 281 en in 1840— 275 dessahoofden waren gestraft; terwijl de resident daarin, met blijkbare zelfvoldoening, de naïve bekentenis aflegt, dat hij in 1840 op de dessahoofden ook had toegepast, de straf van rottingslagen *in de koffij- en suikertuinen*, welke *openlijke* schande zijne voorgangers aan die hoofden hadden bespaard; — en dat, alleen onder zijn bestuur, die hoofden met rottingslagen waren gestraft, *zonder ontslag uit hunne betrekking;* terwijl onder zijne voorgangers die straf steeds was vergezeld gegaan *met het ontslag* als dessahoofd.

Deze bekentenis legde de resident van Japara af in het begin van 1841, en wij hebben hiervoren medegedeeld, hoe de toestand zijner residentie was in het midden van datzelfde jaar. Waar wij hier deze beide feiten, aan de regering bekend, met elkander in verband brengen, durven wij elken onpartijdige vragen: of de vaderlijke vermaning, bij art. 14 van het medegedeelde besluit van 10 November 1841 no. 1, aan den resident van Japara gegeven, niet wat al te zacht was? en of het wel aan redelijken twijfel kan onderhevig zijn, dat *de uitbreiding van kultures en vermeerdering van produkten, welke het gouvernement*, blijkens dat artikel, *verlangde*, de voornaamste oorzaak was, dat in deze met zooveel toegevendheid moest worden te werk gegaan?

V. *Grond-eigendom en Grond-bezit op Java.*

In onze Bijdragen komen, hier en daar verspreid, vele bijzonderheden en mededeelingen voor, die belangrijk zijn tot vermeerdering van de kennis omtrent het begrip, hetwelk de regering, vroeger en later, heeft gehad en geproklameerd ten aanzien van grond-eigendom en grond-bezit op Java. Dat begrip vertoont zich echter niet duidelijk en bepaald, zoodat onze kennis zich niet tot volkomen wetenschap kan uitbreiden. De overtuiging, dat al wat dienaangaande kan worden medegedeeld, nuttig is, leidt ons tot de vermelding van hetgeen volgt.

1. *Bebouwde gronden van de inlandsche bevolking in Cheribon.* Wij hebben in het vorige hoofdstuk vermeld, dat het individueel landbezit in het distrikt Gegesik-lor, van het regentschap Cheribon, — grenzende aan het regentschap Indramayoe, alwaar dat individueel bezit bestaat, — in 1833, alzoo kort na de invoering van het kultuurstelsel, was vernietigd door den regent, die alle *registers* en *eigendomsbewijzen* van de dessahoofden en landbouwers in genoemd distrikt had opgevorderd en toen deed verbranden.

In 1839 werden, door den resident van Cheribon, bij de regering bezwaren ingebragt tegen den in die residentie gevestigden suikerfabrikant L. Vitalis. Destijds bleek, onder anderen, dat de bevolking der dessa Djatipring, gelegen in de nabijheid van het suiker-etablissement van genoemden fabrikant, geweigerd had de haar opgedragen aanplantingen van suikerriet te bewerkstelligen; hetgeen den resident aanleiding had gegeven, om die bevolking te bedreigen: dat zij, in deze weigering volhardende, zou beschouwd worden niet meer te behooren tot de landbouwende klasse der bevolking, en dat mitsdien *de rijstvelden tot hare dessa behoorende, onder de ingezetenen van andere dessa's zouden verdeeld worden.*

De inspekteur van financiën Stolte, werd bij geheim besluit van 5 Juli 1839, lett. M M, belast met een plaatselijk onderzoek naar alle bijzonderheden van de, tusschen den resident van Cheribon en den suikerfabrikant Vitalis gerezen kwestie, die van ingewikkelden en netteligen aard was, en waarvan wij slechts een enkel punt, het zoo even vermelde, hier bespreken.

Het rapport van den inspekteur Stolte, leidde tot het besluit van 25 Februari 1840 no. 2, bij welks eerste artikel verklaard werd: dat geen overeenkomsten met de inlandsche bevolking voor nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid, op den voet der publikatie van 25 December 1838, Staatsblad no. 50, mogen worden aangegaan, die blijkbaar ten nadeele van 's gouvernements kultures zouden kunnen strekken.

Bij art. 3 van datzelfde besluit, werd den resident van Cheribon te kennen gegeven: — „Dat, — aangezien verondersteld mag worden, dat de bevolking der dessa Djati-pring niet zóódanig zou gehandeld hebben als zij gedaan heeft, zonder dat daartoe invloed van buiten had medegewerkt, waarvan dan ook in het deswege gehouden onderzoek voldoende blijken zijn aangetroffen, — het in die omstandigheden onnoodig en ondoelmatig is voorgekomen, om die bevolking daarvoor te doen boeten, *door aan dezelve hare*

sawa's te ontnemen, hetgeen moet beschouwd worden als een zeer strenge maatregel, waartoe niet dan bij volstrekte en dringende noodzakelijkheid moet en kan worden overgegaan, te meer, daar hij resident, als zoodanig in de gelegenheid is en de magt heeft, om zoodanige andere schikkingen te treffen of maatregelen te nemen, als waardoor de bevolking en hare hoofden, tot hun pligt zouden kunnen worden teruggebragt, of de oorzaak, welke daartoe aanleiding heeft gegeven, weggenomen."

Zonder te blijven stilstaan, bij de verwijzing van regeringswege naar de hierbedoelde huishoudelijke maatregelen, willen wij alleen de aandacht vestigen op dat gedeelte der hier vermelde beschikking, waaruit blijkt: dat het gouvernement, in Februari 1840, van meening was dat, bij volstrekte en dringende noodzakelijkheid, aan de Javasche bevolking hare sawa's konden worden ontnomen.

---

2. *Grondbezit in de residentie Japara.* Niet minder verdient de volgende mededeeling de aandacht.

Vermits de regering van oordeel was, dat de resident van Japara, met betrekking tot het tegengaan van partikuliere suikerriet-aanplantingen in zijne residentie, eigendunkelijk van de gegeven voorschriften was afgeweken, werden hem deswege opmerkingen gemaakt, bij de kabinetsmissive van 22 Oktober 1844 no. 191.

De resident antwoordde daarop, bij missive van 11 November daaraanvolgende, no. 2910*/40, waarbij hij beweerde niet eigendunkelijk te hebben gehandeld, en voorts mededeelde, dat door hem, ten einde verder in den geest van 's gouvernements bedoelingen deswege te doen handelen, aan de regenten in zijne residentie was geschreven, de in afschrift overgelegde brief, dd. 4 November 1844 no. 9210/50, hoofdzakelijk voorschrijvende:

a. Dat, in den omtrek van 3 palen van de fabrieken of aanplantingen van suikerriet, van ondernemers in kontrakt met het gouvernement, geen partikulier suikerriet meer in de kampongs of op de sawavelden mogt worden geplant.

b. Dat dit verbod ook van toepassing is op zoodanige dessa's, wier sawavelden meer dan drie palen van de bedoelde fabrieken of aanplantingen zijn gelegen, wanneer die dessa's bij de suikerkultuur zijn ingedeeld.

c. Dat de *eigenaars van gronden*, die daarop suikerriet planten, geen verlof meer zullen bekomen, om het produkt te vermalen.

d. Dat het gouvernement verlangt, dat niet meer worde toegestaan, de oprigting van partikuliere suikermolens in die distrikten, waar gouvernementsaanplantingen bestaan.

e. Dat geen Chineezen, zonder bepaalde vergunning, in de dessa's mogen worden toegelaten, en dat zij met de dessahoofden geen mondelinge, maar wel schriftelijke overeenkomsten mogen aangaan, welke bij den resident behooren te worden geregistreerd.

Gelijktijdig adresseerde zich de gepensioeneerde ambtenaar F. M. van Raadshoven tot de regering, met bezwaren tegen een besluit van den resident van Japara, van 30 November 1844 no. 3227/10, houdende, dat geen vergunning

meer mogt worden verleend, tot vermaling van partikulier geplant wordend suikerriet, en verzoekende, dat hem mogt blijven toegestaan, het op de *door hem bezeten wordende perceelen* geplant suikerriet, tot suiker te vermalen.

De direkteur der kultures, ter zake gehoord, merkte bij zijne missive van 26 November 1844 no. 4079/2 op: dat de, bij kabinetsmissive van 22 Oktober te voren no. 191 gegeven wenken, door den resident van Japara niet schenen te zijn begrepen, vermits hij anders geen aanschrijvingen zou hebben doen afgaan, waarbij aan den inlander zelfs de aanplant van suikerriet voor de konsumtie wordt verboden; weshalve het noodig was hem nader in te lichten.

Dientengevolge werd, bij besluit van 17 Januari 1845 no. 15:

„*Eerstelijk.* Ten vervolge der kabinetsmissive van 22 Oktober 1844 no. 191, aan den resident van Japara te kennen gegeven:

„1°. Dat het planten van suikerriet door den inlander, voor zoo veel het voor de konsumtie, en niet om er suiker van te maken, bestemd is, niet behoort te worden verboden.

„2°. Dat het verleenen van vergunning, tot het oprigten van suikermolens, door *eigenaars van gronden*, op dezelve, wel kan worden geweigerd aan Chineezen, die, tot nadeel van het gouvernement en de bevolking, in *het bezit* zijn gekomen van kleine stukjes grond in verschillende dessa's; doch dat zoodanige weigering in billijkheid niet kan worden uitgestrekt tot Europeanen en Inlanders, die mede *gronden in eigendom* of, voor zooveel de laatsten betreft, voor onbepaalden tijd *in bruikleen bezitten;* minstens niet, zoolang op hen geen verdenking rust, dat zij zich schuldig maken, aan het opkoopen van riet, stroop of suiker, van ondernemers of ondernemingen in kontrakt met het gouvernement.

„3°. Dat het gouvernement verlangt, dat niet alleen in die distrikten, waar ondernemingen in kontrakt met hetzelve bestaan, maar ook overal elders in de residentie Japara, worden tegengegaan: de oprigting van partikuliere suikermolens op *gouvernements gronden*, vooral door Chineezen; — met last aan genoemden resident, om de bevelen, vervat in zijnen aan de regenten gerigten brief, van 4 November ll. no. 2910/40, speciaal die, vermeld bij § I van gemelden brief, in verband met het vorenstaande, onverwijld te wijzigen.

„*Ten tweede.* Den rekwestrant F. M. van Raadshoven, met zijn onderhavig verzoek, over te wijzen, tot den resident van Japara, die bij besluit van heden, omtrent 's gouvernements bedoelingen ten aanzien van den aanplant en de vermaling van suikerriet door partikulieren, voor zooveel noodig is voorgelicht."

---

8. *Ontginning van gronden in Tagal.* Krachtens besluit van 12 Oktober 1844 no. 2, werd eene waterleiding aangelegd, waardoor ongeveer 2000 bouws gronden, in de vlakte van Bantar-bollang, regentschap Pamalang, residentie Tagal, van levend water voorzien, en alzoo ontgonnen konden worden. De direkteur der kultures bood der regering, bij missive van 20 September 1844 no. 3245/14, een voorstel aan van den resident van Tagal, strekkende om:

ter bevordering van die ontginning, aan de daartoe genegen bevolking voorschotten te verleenen; de ontgonnen velden gedurende *vijf jaren* van de betaling van landrenten vrij te stellen, en de gepensioeneerde inlandsche ambtenaren in Pamalang in deze voorregten te doen deelen. Tot ondersteuning van deze voordragt, voerde de resident aan:

„Dat geen vrees bestond, dat de voorgestelde aanmoediging der ontginningen in de vlakte van Bantar-bollang, tot nadeel der gouvernements-kultures of inkomsten zou strekken, omdat 1o. de gevestigde bevolking, die door haar aandeel in sawavelden en kultuur-inkomsten een genoegzaam bestaan had, vermoedelijk niet naar de te ontginnen wildernissen zou trekken, en 2o. gewaakt kon worden, dat de bovenbedoelde voordeelen aan geen andere bevolking werden gegund, dan aan die der aan de te ontginnen gronden grenzende distrikten Bongas en Mandiradja, alwaar ruim 1600 huisgezinnen worden aangetroffen, die alleen gaga's en geene sawavelden bezitten; zoomede aan de in Tagal aanwezige *orang mondok*, die noch in sawa's, noch in kultuurwerkzaamheden aandeel hebben.

„Dat aanzienlijke voordeelen worden gevorderd, om den Javaan tot het ontginnen van woeste gronden te bewegen, en mitsdien eene vrijstelling van landrenten gedurende *vijf jaren*, niet te lang is.

„Eindelijk, dat de gepensioeneerde ambtenaren, aan wie het ontginnen der bedoelde gronden mede zou worden toegestaan, al hun invloed op de bevolking verloren hebben, en zoodanige vergunning alzoo geen nadeelige gevolgen kon hebben."

Bij besluit van 17 Januari 1845 no. 17 werd:

1o. Ter bevordering der ontginning van de daartoe geschikte gronden in de vlakte van Bantar-bollang (Tagal) bepaald:

„*a.* Dat de resident, gedurende het loopende jaar 1845, zal kunnen beschikken over eene som van *f* 5000.— koper, tot den aankoop van buffels, om paarsgewijze aan de zich daartoe aanmeldende bevolking te worden verstrekt, tegen het kostende, nader, na ommekomst der drie eerste jaren, te verrekenen.

„*b.* Dat de op gemelde vlakte ontgonnen sawa's, gedurende *drie jaren* van de betaling van landrenten zullen zijn vrijgesteld.

„*c.* Dat, voor zooveel noodig, aan de gepensioeneerde inlandsche ambtenaren, woonachtig in het regentschap Pamalang, vergund zal zijn om, onder genot der bovenvermelde voordeelen, aan de onderwerpelijke ontginningen deel te nemen.

„2o. De resident van Tagal aangeschreven, om te waken, dat bedoelde ontginningen niet strekken ten nadeele van 's lands werken, inkomsten of kultures, en dat de door gepensioeneerde inlandsche ambtenaren te ontginnen gronden, door hen niet worden beschouwd als *eigendom*; zullende die gronden bij eventueele vestiging eener bevolking, moeten vallen in de kategorie van *gewone gouvernements gronden, bij de gemeente in gebruik*."

Hier zien wij dus, het gouvernement zich niet alleen *eigenaar* verklaren van nog te ontginnen gronden; maar, in strijd met Javaansch en Javaansch-mohammedaansch grondregt, het eigendomsregt door ontginning te niet doen.

4. *Grensscheiding tusschen Soerabaya en Kediri.* Naar aanleiding eener bij besluit van 31 Mei 1844 no. 1, door de regering verlangde grensbeschrijving van de verschillende gewesten in Nederlandsch Indië, bleek het, dat er onzekerheid bestond, of eene uitgestrektheid van 41⅜ bouws grond behoorde tot het gebied der residentie Kediri, of tot dat der residentie Soerabaya. De resident van Soerabaya stelde, bij missive van 3 Maart 1845 no. 128/6, voor, te bepalen dat bedoelde gronden zouden beschouwd worden tot Kediri te behooren, waartegen geene bedenkingen bestonden, aangezien de betrokken dessa's in de afdeeling Modjokerto (Soerabaya), geen gebrek aan sawa's hadden.

Dientengevolge bepaalde de regering, bij besluit van 31 Maart 1845 no. 8: — „dat de grond, ter inhoudsvlakte van 43⅜ bouw, gelegen tusschen de dessa's Bandjardowo, Krembong en Sawahang, in het distrikt Modjokerto, afdeeling Modjokerto der residentie Soerabaya, en de dessa's Karongpakkis, Dayoe en Dawoehan, in de residentie Kediri, zullen worden beschouwd tot laatstgemelde residentie te behooren."

De hier bedoelde 41⅜ bouws grond, gelegen te midden van dessa's behoorden dus tot geen van deze dessa's, want anders had er geen kwestie kunnen bestaan tot welke residentie, Soerabaya of Kediri zij behoorden.

---

5. *Gronden, ingenomen door de suikerfabrieken en bijbehoorende gebouwen.* Deze gronden werden, wanneer de suikerfabrikanten dit verlangden, aan hen in *eigendom* afgestaan. Bij besluit van 8 November 1841 no. 5, werd de prijs voor die gronden vastgesteld op 25 cent de vierkante rijnlandsche roede. De direkteur der kultures vroeg bij missive van 30 Maart 1842 no. 1021/2 aan de regering inlichting: of die prijs moest worden beschouwd als koopsom, te betalen aan het gouvernement, onverminderd de verpligting van de fabrikanten, om daarenboven nog eene schadeloosstelling aan de betrokkken bevolking uit te keeren voor het gemis harer velden? dan wel, of de vermelde betaling alleen voldaan, en de vergoeding door het gouvernement toegekend moest worden? Bij besluit van 10 Juli 1842 no. 4. werd daarop, „met intrekking van het bepaalde bij art. 2 van het besluit dd. 8 November 1841 no. 5 (zoo even vermeld), de direkteur der kultures aangeschreven: om bij elken afstand van gronden, waarop suikerfabrieken zijn of zullen worden gebouwd, nopens den prijs derzelve een afzonderlijk voorstel te doen, daarbij lettende op den bestaanden *adat* en, voor zooveel noodig, op het bepaalde bij de missive van den algemeenen sekretaris, gedagteekend 28 April 1842 no. 576."

Daarop volgden talrijke autorisatiën tot het afstaan van gronden in eigendom als hier bedoeld. Wij bepalen ons tot de mededeeling van die, welke kort daarna verleend werden, ten behoeve van de suikerfabrikanten in de residentie Japara, die wij zamenvatten in de volgende tabel.

Gouvernements-besluiten, waarbij de autorisatie tot afstand van grond werd verleend.	Naam van den belanghebbenden suikerfabrikant in Japara.	Uitgestrektheid afgestane grond in vierk. rijnl. roeden.	Prijs van den grond per vierk. rijnlandsche roede.		voor het geheele afgestane perceel.	
			koper.		koper.	
20 December 1842 n°. 8.	M. A. van Amstel.	4012	18	cent.	*f* 722	16
26 December 1842 n°. 25.	P. E. Savard.	4000	40	»	- 1600	—
idem.	H. J. Netscher.	4000	36	»	- 1440	—
2 Februari 1843 n°. 8.	J. G. Frederiksz.	3447	8	»	- 275	76
2 Februari 1843 n°. 9.	G. P. E. Vroom.	3948	8	»	- 315	84
2 Februari 1843 n°. 10.	C. H. Frederiksz.	3980	6	»	- 238	80
	Alzoo werden afgestaan	23,387	v.k. roed. voor		*f* 4592	56,

of gemiddeld de vierkante rijnlandsche roede voor 19½ cent koper. Volgens den hoogsten prijs werd *f* 200.— koper, en volgens den laagsten *f* 30.— koper, voor den bouw grond van 500 vierkante roeden betaald. Men ziet overigens, dat de prijzen nog al uiteenliepen. Omtrent de bestemming der voor de gronden ontvangen gelden, werd bij alle de aangehaalde regeringsbesluiten aangeteekend, dat daaromtrent nader zou worden beslist.

Die beslissing, genomen bij besluit van 26 Juni 1843 no. 9, hield in:

„1. Den resident van Japara te magtigen, om voor de in eigendom afgestane gronden, bedoeld bij besluit van 20 December 1842 no. 8 en bij dat van 26 December 1842 no. 25, aan de daarop regthebbende bevolking uit te keeren, eene schadeloosstelling van *tien cents* per vierkante roede.

„2. Aan te teekenen: dat voor de gronden, bedoeld bij besluit van 2 Februari 1843 no. 8, reeds schadeloosstelling is uitgekeerd door den fabrikant J. G. Frederiksz, en dat voor die, bedoeld bij de besluiten van 2 Februari 1843 no. 9 en 10, geen schadeloosstelling behoeft gegeven te worden."

Het blijkt uit het hier medegedeeld besluit niet, hoeveel door J. G. Frederiksz werd uitgekeerd, en evenmin waarom, in de beide laatste gevallen, geen schadeloosstelling gevorderd werd.

Wij willen nog een ander geval mededeelen.

Bij besluit van 25 Maart 1843 no. 6, werd magtiging verleend: „om aan de daarop regthebbende bevolking, in de residentie Tagal, uit te keeren eene som van *f* 1650.— koper, als schadeloosstelling voor het gemis der, bij besluit van 11 September 1842 no. 4, aan de suikerfabrikanten van Vloten aldaar, in eigendom afgestane uitgestrektheid van 18 bouws en 90 vierkante rijnlandsche roeden (dus 9090 vierkante roeden) sawa- en tegal-velden, tot den prijs van 25 cents koper per vierkante roede, met last aan den resident om, van de wijze waarop de uitdeeling zal zijn gedaan, berigt in te zenden, met opgave van degenen die dezelve zullen hebben genoten."

Hier had dus het gouvernement van den fabrikant ontvangen, voor 9090 vierkante roeden grond, tegen 25 cent de roede, *f* 2272.50 koper; van welke som de regering *f* 1650.— koper als schadeloosstelling uitkeerde aan de regthebbende bevolking.

De hiervorenbedoelde aan de suikerfabrikanten in *eigendom* afgestane gronden werden in de grondbelasting aangeslagen; maar bij besluit van 21 Juli 1843 no. 3, werd in het algemeen bepaald: „Dat de belasting der verponding van suikerfabrieken, zoolang zij ten behoeve van het gouvernement zijn gehypothekeerd, zal worden geheven, niet over de waarde van de gebouwen en den grond, te zamen genomen, maar alleen over de som, mits niet minder bedragende dan *f* 1000.—, waarvoor die grond aan de fabrikanten in eigendom is afgestaan, tenzij in de gevallen, dat belanghebbenden zelven een hoogeren aanslag mogten verlangen."

---

6. *Gronden, ingenomen door de indigofabrieken in Bantam.* De hier bedoelde indigofabrieken behoorden aan het gouvernement. Bij besluit van 3 Juni 1843 no. 7, werd magtiging verleend, om in de residentie Bantam te beschikken over eene som van *f* 550.—, ten einde daaruit schadeloosstellingen te doen betalen aan de bruikleeners der gronden, waarop, krachtens besluit van 7 September 1851 no. 5, *veertien* indigofabrieken waren gebouwd. De uitgestrektheid van den ingenomen grond, waarvoor schadeloosstelling verleend werd, is in het besluit niet vermeld; maar vermits, gemiddeld, voor den grond van elke indigofabriek *f* 40.— werd toegestaan, zal men toestemmen dat dit niet veel was, als men nagaat, dat zoodanige fabriek, met bakken, kookhuis, pakhuis, enz. geen onbeduidend stuk grond inneemt.

De aanleiding tot het geven van deze schadeloosstelling was, blijkens de premisse van het besluit, „gelegen in de omstandigheid, dat in die residentie (Bantam), het zoogenaamd vruchtgebruik van den grond individueel is, zoodat degenen, wier gronden voor de bedoelde fabrieken zijn afgezonderd geworden, zonder de schadeloosstelling, een dadelijk nadeel zouden ondervinden; waarbij nog in aanmerking moet komen, dat de indigoplantende bevolking aldaar, slechts de ruwe grondstof levert, en dus minder dadelijk belang heeft bij de fabrieken dan elders."

---

7. *Onteigening van gronden voor vestingwerken.* Het militair departement zond, bij missive van 30 November 1839 no. 5, eene opgaaf aan de regering, van de, ten behoeve der belangrijke vesting Willem 1, sedert 15 September 1838, afgestane perceelen sawa's; met voorstel om daarvoor, in alles *f* 452.71½ als schadeloosstelling aan de bevolking toe te staan; onder opmerking: „*dat, alhoewel het gouvernement op Java kan beschikken over den benoo-*

digden grond, tot het aanleggen van publieke werken, de billijkheid echter medebrengt, dat IN DIT GEVAL *schadeloosstelling worde verleend.*" — Dienovereenkomstig werd, bij besluit van 3 Januari 1840 no. 5, magtiging verleend tot de uitbetaling der genoemde som van *f* 452.71½, aan de bevolking der dessa's, vermeld op de door het militair departement overgelegde opgave. Die opgave is niet gevoegd bij het besluit, zooals dat bij het ministerie van koloniën in afschrift aanwezig is, zoodat wij de uitgestrektheid van de onteigende gronden der in deze bedoelde dessa's, niet kunnen mededeelen.

Bij besluit van 24 November 1841 no. 3, werd de opbouw geautoriseerd van een kampement te Gombong, in de residentie Bagelen. Blijkens besluit van 1 Maart 1842 no. 10, werden daarvoor onteigend: de dessa Djenkok en een gedeelte der dessa Semanding, waarvoor te zamen eene vergoeding werd toegestaan van *f* 423.—

---

8. *Westelijk Java en Kadoe.* Hoogst merkwaardig zijn de beschouwingen, voorkomende in de navolgende missive van den minister Baud aan den gouverneur-generaal, waarom wij dien brief hier in zijn geheel overnemen. Het zijn hier niet vlugtige woorden, welke men zeggen kan, onbedachtzaam te zijn uitgesproken. Het zijn ernstige geschreven woorden, die de vrucht bevatten van bedaard en rijp overleg, van naauwkeurig op de plaats persoonlijk ingesteld onderzoek. Het zijn woorden, die verdienen door ieder te worden gekend en overwogen.

No. 2/591. Lett. A. 's Gravenhage den 15en Oktober 1844.

Uwer excellentie's missive van den 13en April jl. no. 209/11, strekte tot beantwoording der, bij mijn geheim schrijven van 6 Oktober 1843 no. 105, K1, gedane vraag: of en in hoever de suikerteelt op Java nog voor eenige uitbreiding vatbaar is? Ik heb daaruit gezien dat die vraag, met eenig voorbehoud, ontkennend is beantwoord.

De inhoud van uwer excellentie's aangehaalden brief, zou door mij blootelijk voor informatie zijn aangenomen geworden, om daarop bij voorkomende gelegenheid te letten, zoo ik mij bij de lezing niet gedrongen had gevoeld, tot het maken van eenige aanmerkingen, die ik, om het hoog gewigt der zaak, vermeend heb niet te mogen terughouden.

De inhoud der nu voor mij liggende stukken, doet namelijk de vraag ontstaan: of het er niet te onbepaald voor gehouden wordt, dat er, voor eene invoering of uitbreiding van dwangkultures, niets meer vereischt wordt, dan het aanwezen van eene zekere uitgestrektheid geschikt land, en eene zekere evenredigheid van landbouwers, niet bij andere kultures ingedeeld?

Uit deze beschouwing der zaak zou volgen, dat wanneer men nergens dit een en ander aantrof, alsdan eene nieuwe kultuuronderneming aldaar zonder bedenking zou kunnen worden tot stand gebragt.

Ik kan in die beschouwing geenszins onvoorwaardelijk deelen. Behalve eene zamentreffing toch der aangeduide materiëele omstandigheden, wordt er nog iets anders vereischt, om eene kultuurondernemíng, zonder krenking der regten van de bevolking, tot stand te zien brengen, althans wanneer er rede is van eene *beschikking over hare rijstvelden.* Mijns inziens kan over die velden *alleen dan* tot kultuurondernemingen van het gouvernement beschikt worden, wanneer zij, volgens den plaatselijken adat, niet de eigendom van bijzondere personen, maar gemeentegronden zijn, aan niemand uitsluitend toebehoorende.

Bedrieg ik mij niet, dan bestaat er *een erkend eigendomsregt der sawa's in geheel het westelijk gedeelte van Java.* Dáár worden de sawa's, meen ik, gekocht en verkocht, geërfd en vermaakt onder geen anderen last dan de kwijting der belasting die er als erfpacht op kleeft, en de prestatie van zekere diensten. Op die sawa's andere en wel onaangename lasten te leggen, zooals: de verpligting om een gedeelte derzelve, ten behoeve van partikuliere ondernemers of van het gouvernement, te moeten beplanten met suikerriet of *tarum-kembang* (indigo), zou een inbreuk zijn op den adat, die niet zou nalaten groote en regtmatige ontevredenheid te verwekken.

Toen ik, in eene andere betrekking, geroepen werd om, door de publikatie van 28 Februari 1836 (Indisch Staatsblad no. 19), de zoo lang gerekte gedachtenwisseling over een reglement voor de *partikuliere landerijen*, ten einde te brengen, heb ik naauwkeurig en plaatselijk onderzocht, welke in het westelijk gedeelte van Java, de regten der sawahouders zijn. Met de volle overtuiging, dat dit slechts was de wettelijke bekrachtiging van een onbeschreven regt, heb ik in die publikatie doen opnemen: (art. 21) *dat de landeigenaar over geen sawa-, tuin- of anderen gekultiveerden grond, door een opgezetene of zijne voorouders aangelegd of in erfpacht verkregen, anders dan bij minnelijke overeenkomst mag beschikken.* Is nu die bepaling werkelijk de uitdrukking van den plaatselijken adat, dan volgt daaruit ook, dat het gouvernement, in het gedeelte des eilands, waarvan thans rede is, slechts ten gevolge van eene minnelijke schikking, en niet krachtens een bloot bevel, suikerriet of *tarum-kembang* kan doen planten op de rijstvelden der bevolking.

En echter is dit, bedrieg ik mij niet, wel eens uit het oog verloren, bij het invoeren van kultuur-ondernemingen in Bantam. Welligt ligt juist in die plaats gehad hebbende krenking van den adat, de oplossing, waarom die ondernemingen, van den aanvang af, door oorzaken, waarvan men zich geen rekenschap wist te geven, zijn mislukt.

Ik noem hier bepaaldelijk Bantam, omdat ik, in den brief van den directeur der kultures van 3 April jl. no. 117 geheim, die residentie genoemd vind, als een van degene, alwaar men, door een plaatselijk maar, zoo het mij toeschijnt, geheel *materiëel* onderzoek, den weg tot verdere kultuur-ondernemingen denkt te banen. (*)

(*) De vroeger in Bantam, naar wij vermeld hebben, ingetrokken suikerkultuur, was daar op nieuw ingevoerd, om weinige jaren later, na herhaalde mislukte proeven,

Al wat aldaar op *woeste gronden* kan worden geteeld, (zoo als de koffij), valt van zelf buiten het bereik mijner bedenkingen, en zal geen reden tot ontevredenheid geven, mits blijvende binnen eigenaardige grenzen.

In de residentie Kadoe schijnt iets dergelijks te bestaan. Immers ik verneem dat, toen men aldaar, nu een paar jaar geleden, de indigo-kultuur op de sawavelden heeft willen invoeren, eene *zeer talrijke* verzameling van sawahouders daarover is komen klagen, als over eene inbreuk op hunne regten, en zich niet huiswaarts heeft begeven, vóór dat de intrekking dier kultuur aan hen is toegezegd geworden.

---

andermaal te worden ingetrokken. Blijkens besluit van 15 Januari 1842 no. 8, waren in 1841 in Bantam, van gouvernementswege beplant 500 bouws met suikerriet, 1626 bouws met indigo en 10 bouws met nopal. Zoo als uit den tekst blijkt, was men er op bedacht, aan de gouvernements kultures in die residentie meer uitbreiding te geven.

Ten aanzien van het onderzoek, waarvan de minister spreekt, noteren wij, dat de direkteur der kultures, naar aanleiding eener in 1843 in Bantam gehouden inspektie had voorgesteld, om in die residentie onderzoek te doen, ter verkrijging van de ontbrekende kennis van: «het vermogen der bevolking, der belastingschuldigen, het vermogen van den grond, de waarde der belastbare voorwerpen, het bezit en de verdeeling der velden, enz. met het doel om de grondbelasting en de kultures naar behooren te regelen."

De direkteur der kultures had tevens, in het laatst van 1843, berigt, ten aanzien van het in Bantam bestaande gebruik, omtrent het aangaan van overeenkomsten met de inlandsche bevolking, voor de levering van padi, alsmede omtrent het bezitten en voor eigen rekening bewerken van sawavelden door de Europeesche ingezetenen, en zulks naar aanleiding van de plaats gehad hebbende overname van eenige sawa's van G. P. Servatius, door den suikerfabrikant J. Speet. — Hierin] was, blijkens de missives van den algemeenen sekretaris, dd. 19 Januari 1844 no. 97 en 98, voorloopig berust, met aanschrijving echter aan den resident van Bantam: «om, zooveel mogelijk, te waken tegen het verkoopen van sawa's en andere velden aan Europeanen, waardoor de bevolking zou worden benadeeld, en zulks in afwachting van nader onderzoek en beschikking, *omtrent den eigendom der velden in het Bantamsche.*"

Toen nu, bij kabinets-cirkulaire van 20 Juni 1844 no. 126 (in ons volgend hoofdstuk op te nemen) onderzoekingen van gelijken aard over geheel Java werden bevolen, smolt daarmede natuurlijk het speciale onderzoek in Bantam ineen.

Opmerking echter verdienen de volgende aanschrijvingen, door de regering gezonden aan den resident van Bantam, bij §§ *c*, *d* en *e* van art. 2 van het besluit dd. 18 Oktober 1844 no. 5. Die aanschrijvingen, welke dus afgingen op denzelfden tijd, waarop de minister Baud zijne, in den tekst medegedeelde, missive deed afgaan, luiden als volgt:

«*c.* Om te waken, dat voor dessahoofden zooveel mogelijk worden gekozen, personen die landen hebben en dus geacht kunnen worden invloed op de bevolking uit te oefenen, ten einde zoodoende een (zóó onmisbaar) beter dorpsbestuur te erlangen,

«*d.* Om te waken, dat velden, die aangelegd *worden* ten gevolge van door het gouvernement bekostigde en daargestelde waterleidingen, niet worden beschouwd als *eigendom der bevolking*, maar blijven (?) *gemeentegronden*, met welker *gebruik* menschen, niet in het bezit van land zijnde, kunnen worden geriefd en bevoordeeld.

«*e.* Om al verder te waken, dat *de eigendom van grond* niet, door willekeur van den gemeenen man in handen der hoofden overga, en dat velden, die door de *zoogenaamde eigenaars* niet bebouwd worden, en dus tot nadeel van land en volk, alsmede van 's gouvernements inkomsten, braak blijven liggen, door intermediair van de dessahoofden, aan zoodanige personen *ter bewerking* worden aangewezen, die geen land bezitten."

In het algemeen moeten wij zorgvuldig toezien, om de plaatselijke gebruiken en regten der inlanders niet te kwetsen. Het opvolgen van dezen regel, wordt in dezelfde mate belangrijker, als het stelsel der dwangkultuur zich uitbreidt. (*) Krenkingen, die op eene kleine schaal niet gevaarlijk waren, kunnen het op eene groote worden; en men moet nimmer vergeten, dat de regering zich, ten opzigte van het bestaande stelsel, bevindt in de zeer bijzondere positie, dat alle plaatselijke ambtenaren, Europeesche zoowel als Inlandsche, door persoonlijk belang genoopt kunnen worden, om bedenkingen, van den aard als door mij hierboven geopperd, voorbij te zien of ligt te achten. Het gouvernement heeft derhalve weinig kans, van tegen kultuuruitbreidingen, die krenkend zijn voor verkregen regten, te worden gewaarschuwd; en dit levert eene reden te meer op, om daarin met de uiterste omzigtigheid te werk te gaan.

Ik geef uwer excellentie in overweging om, ten aanzien van dit een en ander, de noodige mededeelingen te doen aan den kundigen en ijverigen direkteur der kultures; (†) waarbij dan ook zou kunnen ter sprake komen het denkbeeld, hetwelk als van zelf uit het zoo even opgemerkte voortvloeit: *of het niet raadzaam zou zijn, om, althans de residenten, te plaatsen op een geheel onzijdig standpunt, door namelijk aan hen de procentos der kultures te ontnemen, die vervangende door eene vaste toelage.*

De minister van koloniën
(was get.) J. C. Baud.

Op dezen merkwaardigen brief werd geantwoord bij missive van den waarnemend gouverneur-generaal, dd. 20 Augustus 1845 no. 502/18. Daaruit blijkt, dat de direkteur der kultures, ter zake gehoord, had overgewezen naar aan den minister medegedeelde stukken, handelende over een door den gouverneur-generaal Merkus bevolen onderzoek, ten doel hebbende: *om het stelsel van grondbelasting en kultures op Java op duurzame grondslagen te kunnen regelen.* Die stukken zullen wij in het volgende hoofdstuk mededeelen, en behoeven daarover thans niet verder uit te weiden. De direkteur verwees naar die stukken, omdat daaruit bleek, dat het *eigendomsregt op de bebouwde velden* in het westelijk gedeelte van Java, bij het bevolen onderzoek niet uit het oog was verloren. Hij merkte tevens op, dat hem niet bekend was, dat in de residentie Kadoe *grondbezit* bestond, maar wel dat de hoofden aldaar, met betrekking tot den aanslag en de voldoening der landrenten, in eene an-

---

(*) Wij zullen nog een enkel voorbeeld mededeelen, omtrent de opvolging van dien regel in de praktijk. Kort nadat de hier medegedoelde missive van den minister in Indië ontvangen was, werd aan den inspekteur der kultures S. D. Schiff, een onderzoek opgedragen, naar de ongunstige uitkomsten der indigokultuur in de residentie Pekalongan, welk onderzoek door hem, naar de eigen verklaring der regering, „met de meeste naauwkeurigheid," werd volbragt. Daaruit bleek: — dat de indigo-kultuur „op sommige plaatsen voor de bevolking zeer bezwarend was, *vermits eenige dessa's daarvoor* DE HELFT *harer sawa's hadden moeten missen.*" Zie besluit 4 December 1845 no. 4.

(†) De heer G. L. Baud.

dere verhouding als elders op Java schenen te verkeeren, vermits zij in zeker opzigt als huurders der dessa's beschouwd worden.

„Wat hiervan zij (schreef de wd. gouverneur-generaal verder) zal nader blijken, wanneer eventueel de voorgenomen onderzoekingen en opnamen, boven bedoeld, mogten worden ten einde gebragt; zijnde het mij inmiddels voorgekomen, dat de beschouwingen van uwe excellentie voorloopig geen ander antwoord vereischen, dan de mededeeling dat zij, voor zooveel noodig, door mij, bij besluit van heden (no. 18,) zijn ter kennis gebragt van den tegenwoordigen direkteur der kultures, (*) om daarvan het noodige gebruik te maken; met last om zorgvuldig toe te zien, dat de plaatselijke gebruiken en regten der inlanders niet worden gekwetst, en om zulks bij gelegenheid aan te bevelen aan de betrokken residenten en op zich zelven staande assistent-residenten op Java.

„Ik acht het te dezer gelegenheid niet ondienstig, uwer excellentie aan te bieden, afschrift van mijn besluit van den 19en April jl. no. 24, waaruit blijkt, hoe de aanslag der landrenten in de residentie Bantam over 1844 heeft plaats gehad, en waarbij op nieuw de noodige omzigtigheid is aanbevolen met de voorgenomen volkstelling. (†)"

Het overige gedeelte der bedoelde missive van den waarnemend gouverneur-generaal, handelt over het door den minister in overweging gegeven denkbeeld, om de kultuurpercenten van de residenten in te trekken en te doen vervangen door vaste toelagen. De waarnemend gouverneur-generaal stelde den minister voor: — De aan de residenten en op zich zelven staande assistent-residenten op Java toegekende procenten der kultures, gerekend van 1 Juli 1846 of van 1 Januari 1847, in te trekken. De inkomsten der re-

---

(*) A. A. Buijskes; aan den direkteur G. L. Baud was, bij besluit van Maart 1845, verlof verleend naar Nederland.

(†) De resident van Bantam had, bij den aanslag der landrenten in zijne residentie over 1844, eene veranderde regeling gemaakt, waarbij was uitgegaan: van hetgeen in 1843 betaald was, maar tevens van het beginsel eener heffing van *een vijfde* van het produkt van sawa's, en een derde van het produkt van tegal-velden, »over de volgens eene nieuwlings bewerkstelligde registratie aanwezige gronden." Dientengevolge had de aanslag over 1844 in Bantam bedragen:

aan vrijgestelde landrenten	*f* 32,474.—
» betaling in geld	» 522,211.—
of te zamen	*f* 554,685.—

dat was *f* 35,138.— meer dan de aanslag over 1843.

Na gehouden onderzoek, werden de verrigtingen van den resident van Bantam in deze, bij het in den tekst aangehaalde besluit van 19 April 1845 no. 24, goedgekeurd, »zonder echter te bevestigen, de belasting van een vijfde voor sawavelden, en een derde voor tegalvelden." Die goedkeuring was blijkens den konsiderans van het besluit, gegrond op de gegeven verzekering, dat bij de bedoelde regeling in Bantam was in acht genomen, het bepaalde bij art. 3 van het besluit van 9 Maart 1818 no. 1 (Staatsblad no. 14), houdende: dat, omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag, met de hoofden en oudsten van elke dessa, eene overeenkomst moet getroffen worden. Verder werd bij dat besluit, den resident van Bantam de aanbeveling gedaan, hier in den tekst bedoeld.

sidenten van Batavia, Samarang, Soerabaya, Soerakarta en Djokdjokarta, te brengen op *f* 2000.— 's maands, en die der overige residenten op Java, op *f* 1600.— 's maands. De afdeeling Patjitan te stellen onder een resident derde klasse, met *f* 1000.— 's maands. De afdeeling Krawang met Buitenzorg te vereenigen, te Buitenzorg te vestigen een resident tweede klasse op *f* 1600.— 's maands, en aan dezen ondergeschikt, in Krawang een gewoon assistent-resident op *f* 500.— 's maands; — dan wel beide afdeelingen, Buitenzorg en Krawang, te maken tot residentiën der derde klasse, gelijk ten aanzien van Patjitan werd voorgesteld. (*)

Op deze missive is geen beschikking genomen. Wel bleef het netelige vraagstuk der kultuurpercenten, het onderwerp uitmaken van aanhoudende korrespondentie tusschen den minister en de Indische regering; maar het is overbodig daarover verder uit te weiden, nu die kwestie onlangs is opgelost. — Welke denkbeelden de minister had over het, door den gouverneur-generaal Merkus, op Java bevolen en hiervoren bedoeld onderzoek, zal uit de volgende hoofdstukken blijken.

---

9. *Grondbezit en apanage-bezit in Bezoeki, waaronder destijds behoorde de tegenwoordige residentie Probolingo.* Bij onze nu volgende beschouwingen over dit onderwerp moeten wij, om het verband der zaak te behouden, een weinig verder gaan dan het tijdvak, dat in dit hoofdstuk wordt behandeld.

De assistent-resident van Probolingo, van Herwerden, schreef, bij missive van 4 Januari 1842 no. 516/16, aan den resident van Bezoeki, hetgeen volgt:

„Bij de nu onlangs volbragte opname der bevolking, heb ik het niet ondienstig geacht, tevens aanteekening te doen houden, niet slechts van de eigenlijke landbouwers, of van dat gedeelte hetwelk zich door eigen handenarbeid met den landbouw erneert, maar ook van de uitgestrektheid grond, die door de eigenaars zelven wordt bewerkt of, voor deze, door anderen, tegen afstand van de helft of een gedeelte van het gewas, bearbeid wordt, — en wel met inzigt om eenigzins meer van nabij, dan mij anders mogelijk was, met het landbezit en de voordeelen der landerijen, onder hoofden en bevolking, bekend te worden.

„De bedoelde opname, door de hoofden zelven, onder mijne leiding, bewerkstelligd, heeft dienaangaande de volgende resultaten opgeleverd:

„Dat van de werkbaren en dienstpligtigen in de beide onderafdeelingen Probolingo en Kraksan, uitmakende te zamen 23,400 huisgezinnen, de landbouwers die *eigen velden* bearbeiden, een aantal bedragen van . . 17,231

„Die velden *voor anderen* bearbeiden, tegen de helft of een derde van het gewas 4,512

„Terwijl diegenen, welke geen velden bewerken, maar als koelies, visschers, enz. den kost verdienen, een aantal uitmaken van . . 1,657

„Totaal der werkbare huisgezinnen . . . . . 23,400.

(*) Banjoewangi behoorde destijds tot de residentie Bezoeki.

„Diegenen dus, welke in genoemde afdeelingen, niet in het dadelijk bezit van sawa- of tegalvelden zijn, maken ruim *een vierde* van het geheel uit. Maar nog opvallender is het verschil, dat eene vergelijking der velden, door de grondbezitters zelven en, voor deze, door anderen bewerkt wordende, oplevert, en waarvan de bij de opname verkregen uitkomsten zijn, als volgt:

„De sawa's, door de eigenaars zelven bearbeid wordende, bedragen 16,433 bouws van 500 vierk. roeden.

„De sawa's, niet door de eigenaars maar, voor deze, door anderen, zoogenaamde paroeans, bewerkt wordende . 8,020 „ „ „ „ „

„Tegal- en gogo-velden, door de eigenaars zelven in bewerking. . . . 8,274 „ „ „ „ „

„Terwijl die, voor de eigenaars door anderen bewerkt wordende, een aantal beloopen van . . . . . 1,271 „ „ „ „ „

Men zal uit deze resultaten ten duidelijkste ontwaren, hoe onevenredig de landerijen onder de bevolking zijn verdeeld.

Wij merken hieromtrent al dadelijk op, dat bij individueel grondbezit, zooals dat in Bezoeki destijds bestond, en thans in Bezoeki en Probolingo nog bestaat, de grond niet gelijkmatig onder de bevolking kan zijn verdeeld. Dat een gedeelte der bevolking geen gronden bezit is zeer natuurlijk; men merkt dit verschijnsel evenzeer op in dat gedeelte van Java, waar het kommunaal bezit bestaat. De medegedeelde verhouding tusschen de grondbezitters en hen die dit voorregt misten, wel verre van ongunstig te zijn gelijk van Herwerden meende, komt ons zeer gunstig voor.

Genoemde assistent-resident had voornamelijk bezwaar daarin: dat een gedeelte der gronden, ook van die welke de hoofden in bezit hadden, jaarlijks door de suikerriet-aanplantingen, die meer voordeelen opleverden dan de padi-kultuur, werd ingenomen, en dat het daarvoor betaald wordende plantloon voor een groot deel in handen kwam van dengeen, wien de grond toebehoorde, — „daar (zegt hij) even als bij de padi, bewerker en bezitter van den grond in dat geval, gelijk op deelen, en eerstgenoemde dus slechts de helft van de hem toegekende *f* 3,50 (plantloon) per pikol suiker erlangt."

Dit bezwaar was een gevolg van het kultuurstelsel. Bij de padi-kultuur zoekt de grondbezitter die zelf den veldarbeid niet verrigten wil, de personen, die dus *vrijwillig*, tegen genot van een zeker deel van den oogst, het werk doen. Bij de dwangkultuur, staat de grondbezitter, wiens velden daarvoor aangewezen worden, die tijdelijk af, maar bemoeit zich niet met het werk, dat het bestuur regelt door *gedwongen* diensten. En dat nu, het voor dien gedwongen arbeid door het bestuur bepaalde loon, voor de helft slechts werd uitgekeerd aan dengeen die het werk verrigtte, en de wederhelft aan den grondbezitter, was zeker een groot bezwaar.

De assistent-resident onthield zich dan ook van het doen van voorstellen in deze, en bepaalde zich alleen, tot de kennisgeving aan den resident van zijne bevinding.

Nader door den resident, bij diens *geheime* missive van 7 Juni 1844,

lett. A, gehoord en tot het doen van bepaalde voorstellen, tot wijziging van den bestaanden toestand uitgenoodigd, gaf de assistent-resident, bij geheimen brief van den 26en dier maand, lett. A, te kennen: dat hij het voorkomende bij zijn vroeger vermeld schrijven, alleen wenschte beschouwd te zien als eene *vertrouwelijke* mededeeling. Hij zegt daaromtrent verder hetgeen volgt:

„De voorstellen, in dezen te doen, zouden voornamelijk de strekking moeten hebben, om de planters of bewerkers der gronden, de *geheele* betaling van het suikerriet te verzekeren, maar daartoe zou een eerst vereischte zijn, om van nabij, ja zelfs individueel bekend te wezen met de gronden, waarop het landbezit van hoofden en geringen berust: — of het, zooals hier bij velen het geval schijnt te zijn, een regt is, door eerste ontginning verkregen of door erfregt op anderen overgegaan; — dan wel, of de thans als eigendom opgegeven wordende landerijen, hetzij door afsterving of verhuizing der vroegere eigenaren, *hier* aan anderen vervallen, *elders* (mede door aanmatiging, vooral van den kant der hoofden) als eigendom zijn beschouwd geworden; — daar, in het eerste geval, eene toewijzing der gronden aan anderen, door de verzekering der geheele opbrengst van dezelve aan de bruikleeners, als eene inbreuk op het alom bestaand en erkend grondbezit zou kunnen worden aangemerkt, en niet onwaarschijnlijk een ongunstigen indruk veroorzaken."

Een onderzoek in deze zou, naar de meening van den assistent-resident van Herwerden, niet gemakkelijk zijn, en moest met omzigtigheid gedaan worden. Hij verklaarde dit, bij zijne menigvuldige gewone werkzaamheden, vooralsnog niet te kunnen doen. Hij wilde niet beslissen, of eene verandering in den bestaanden toestand, vooral eene meer evenredige verdeeling der velden, mogelijk, nuttig en wenschelijk moest geacht worden, maar hij had het pligtmatig geoordeeld, de aandacht van den resident op zijne bevindingen te vestigen.

Zoo bleef de zaak tot in 1844.

Bij brief van 5 April 1844 no. 6 stelde de regent van Bezoeki aan den resident voor, het landbezit *gedeeltelijk* af te schaffen, en den gekultiveerden grond meer gelijk onder de bevolking te verdeelen. De resident vroeg omtrent dit voorstel, bij apostille van den 8en dier maand lett. A, de konsideratiën en het advies van den assistent-resident van Probolingo, en van den kontroleur van Bondowosso.

De kontroleur van Bondowosso antwoordde onmiddellijk bij missive van 10 April 1844 no. 48. Hij vereenigde zich geheel met het voorstel van den regent, en zou het, in het belang van den landbouwer wenschelijk achten, „bijaldien eene verdeeling der sawavelden, gelijk op, jaarlijks kon plaats vinden." Hij keurde het echter af, dat slechts een *gedeelte* zou genomen worden van de velden, die gezegd werden aan de hoofden of aan den kleinen man te behooren, als afkomstig van nalatenschappen hunner

voorvaderen, hetgeen hij, zoowel in het belang der bevolking, als in dat van het gouvernement, niet doelmatig achtte. Hij licht dit aldus toe:

„Immers wordt hierdoor al dadelijk erkend, *het eigendommelijk bezit der sawa's*. Zoo de een, ten prejudice van een ander, van meerdere velden het vruchtgebruik mag genieten, en zulks op grond dat hij voorgeeft, dat deze velden de nalatenschap zijner voorvaderen zijn, en alzoo als erfenis hem toebehooren; dan zoude het hoogst onbillijk wezen, dat hem een derde, of onverschillig welk gedeelte het ook zij, van deze erfenis wordt ontnomen.

„Naar mijn gevoelen zou mitsdien dienen te worden overgegaan, hetzij tot eene gelijke verdeeling van *alle* velden onder de landbouwende bevolking, dan wel, om de zaken ten deze te laten zoo als zij zijn. Een middenweg kan niet gevonden worden, dan door het *eigendommelijk bezit van de velden* te erkennen en, volgens het voorstel arbitrairement te werk gaande, *de eigenaren*, voor een grooter of kleiner aandeel, van deze hunne bezittingen te berooven."

De regent had tevens voorgesteld, om den door hem aangeprezen maatregel niet te doen werken in de afdeeling Bondowosso (destijds nog behoorende tot het regentschap Bezoeki), op grond dat aldaar genoeg sawa's aanwezig waren, en eene herziening nadeelig zou werken op het ontginnen van gronden tot sawa's. De kontroleur vereenigde zich hiermede niet; maar meende dat Bondowosso niet boven andere streken moest bevoorregt worden. Naar zijn inzien, zou eene verdeeling der sawa's de ontginning van gronden niet doen verminderen. Hij betoogt dit, in de volgende woorden:

„Wie zijn het thans, die de sawa's bewerken? de hoofden zelven voorzeker niet; maar de kleine man. Door wie worden sukcessivelijk gronden tot sawa's ontgonnen? almede zijn dit geen personen die reeds soortgelijke gronden bezitten; maar wel vreemdelingen. Worden thans de sawa's, welke de hoofden zich toeëigenen, gelijk verdeeld onder hen die ze moeten bewerken zonder het gebruik van het produkt, dan zullen evenwel nieuw aankomenden gronden zoeken en die ontginnen tot sawa's."

Zich dus niet vereenigende met dit gedeelte van 's regents voorstel, bleef hij het wenschelijk achten, dat de verdeeling der gronden, ook in Bondowosso, plaats vond.

De assistent-resident van Probolingo (toen de heer Potter) antwoordde bij missive van 16 Januari 1845 n°. 4/2. Hij verklaarde, dat het *individueel eigendom van den gekultiveerden grond* in Probolingo, sedert zijne komst in die afdeeling, voor hem een punt van ernstige overweging had uitgemaakt. Door hem was een latere opname gedaan, dan die van van Herwerden, maar met gelijk doel en strekking. De aanhef der gemelde missive is dan ook woordelijk gelijk aan die van van Herwerden, maar de cijfers zijn anders.

Destijds telden de onder-afdeelingen Probolingo en Kraksan, te zamen 23,096 huisgezinnen. De landbouwers, die eigen velden bearbeidden, bedroegen een aantal van . . . . . 17,040.

Die welke velden voor anderen, tegen de helft of een derde van

het gewas, bewerkten . . . . . 4,366.
En die welke geen velden bewerkten, maar als koelies, vischers, of anderzins den kost verdienden . . . . . 1690.

Totaal werkbare huisgezinnen . . . . . 23,096.

De sawa's, door de eigenaren zelven bearbeid wordende, hadden eene uitgestrektheid van . . . . . 19,277 bouws
Die niet door de eigenaars, maar door paroeans, bewerkt . . . . . 5,465 „
De tegalvelden, door de eigenaars bewerkt . . . . . 7,635 „
Die door paroeans bewerkt . . . . . 664 „

De assistent-resident beschouwde het grondbezit, niet alleen van schadelijken invloed op den landbouw en een hinderpaal voor het toenemen der bevolking; maar tevens een prikkel voor de hebzucht, en een bron van velerlei misbruiken, aanmatigingen en kwade praktijken, van de zijde der Inlandsche groote en mindere hoofden. Hij bragt daarvoor eenige bewijzen bij. Verder was hij van gevoelen, dat de afschaffing van het landbezit, aan den geregelden gang der kultures voor de europeesche markt, geen afbreuk zou doen.

„Doch hoe dit ook zij (zoo schrijft hij), en hoe wenschelijk de afschaffing van het landbezit, als het eenige middel om vele misbruiken af te schaffen en het toenemen der populatie, zoomede land-ontginningen te bevorderen, mij ook voorkomt: — zou ik echter, uit eerbied voor het *regt van eigendom*, tot het nemen van zoodanigen maatregel nimmer willen medewerken, bijaldien de door mijn voorganger (van Herwerden) geopperde meening: *dat dit regt niet zal kunnen betwist worden*, door mij niet in twijfel werd getrokken, en ik niet vermeende mij overtuigd te mogen houden, dat daardoor op dat regt geen inbreuk zal worden gemaakt."

Tot den oorsprong van het landbezit opklimmende, meende de assistent-resident dat daarvoor door de hoofden in het geheel geen, en door de overige landbouwers geen anderen grond kon worden aangevoerd, dan die van eerste ontginning. Maar dan werd het onderzoek, door zijn voorganger als onvermijdelijk beschouwd, geheel overbodig, en bleef het alleen de vraag: „of, volgens de begrippen van den Inlander, uit eene eerste ontginning, al dan niet een *regt van eigendom* op den alzoo ontgonnen grond voortvloeit?" Die vraag meende hij ontkennend te mogen beantwoorden. Het oordeel van den kommissaris-generaal van den Bosch, opgenomen bij de *Zakelijke Extrakten* (Staatsblad 1834 nº. 22) dat bij den Javaan wel degelijk een denkbeeld van het regt van eigendom op den grond bestaat; — doelde naar de meening van den assistent-resident, alleen op den Sundanees der Preanger-regentschappen. De door den kommissaris-generaal gemaakte aanmerking: dat Europeesche invloed de oorspronkelijke begrippen, betrekkelijk het regt op den grond heeft uitgeroeid; verloor hare kracht, wanneer men lette op de Vorstenlanden, waar de vorst als eenige bezitter van den grond wordt aangemerkt, zonder dat Europeesche invloed daar de van ouds bestaande begrippen heeft uitgeroeid. „Dit regt (schrijft de assistent-resident) op het Nederlandsch gouvernement overgegaan zijnde was dit dan ook bevoegd, om over het door hetzelve bezeten land naar welgevallen te beschikken, en van dat regt, zonder afwijking

van de bestaande adat, gebruik makende, te bepalen, zooals zulks bij § 3 der piagems voor de landrente wel uitdrukkelijk is gelast: dat het dessahoofd de velden, naar billijkheid en zonder partijdigheid, onder de ingezetenen zal moeten verdeelen." (*)

De assistent-resident kon zich evenmin vereenigen met het voorstel van den regent van Bezoeki, als met het denkbeeld van zijn voorganger, om de zaak op haar beloop te laten; want, daar het kwaad diep geworteld was, moesten doortastende middelen worden aangewend om het uit te roeijen.

Hij stelde voor: „het afschaffen van het landbezit in de afdeeling (tegenwoordige residentie) Probolingo, en het, in de plaats daarvan, invoeren van eene gelijke verdeeling van den gekultiveerden grond."

De resident van Bezoeki deed alstoen, bij missive van 25 Juni 1845 no. 828/1, een voorstel in dien geest, waarbij tevens in overweging werd gegeven, te bepalen: dat de bewerker van een stuk grond, zich zou moeten vestigen in de dessa, waartoe die grond behoort."

De direkteur der kultures stelde die missive in handen van den inspekteur der kultures de Munnick welke hoofdambtenaar daarop, de navolgende merkwaardige missive aan genoemden direkteur schreef.

No. 68. Soerabaya den 20 September 1845.

De missive van den resident van Bezoeki, mij gerenvoijeerd bij schrijven van den 8en Juli ll. no. 2503/15, bevat het voorstel: om in de regentschappen van Probolingo en Bezoeki, alwaar het individueel grondbezit bestaat, voortaan de gronden onder de bevolking te verdeelen, zoo als elders op Java gebruikelijk is, en tevens om den landbouwer te verpligten, zich te vestigen in de dessa waartoe het stuk grond behoort, dat hem wordt aanbedeeld; of in andere woorden: aan de tegenwoordige grondbezitters geen regt op den grond toe te kennen, maar alle gronden als gemeente-gronden aan te merken.

Alle ambtenaren, zegt de resident, die deze aangelegenheid hebben onderzocht en overwogen, zijn het dáaromtrent eens, dat eene gelijke verdeeling der velden tot eene dessa behoorende, onder de gezeten inwoners van zoodanige dessa, over het algemeen *billijk* en in het belang van 's gouvernements dienst is; terwijl hij meent, dat de tegenwoordige grondbezitters geen ander regt op den grond kunnen doen gelden, als dat, hetwelk ontleend wordt uit in bezitname van verlatene, of eerste ontginning van woeste gronden. Op deze motieven schijnt het voorstel gegrond te zijn.

Bij de overweging intusschen van dit belangrijk voorstel behoort, dunkt mij, meer te worden onderzocht; en wel in de eerste plaats, of de maatregel

(*) Deze piagem, vastgesteld bij Staatsblad 1819 no. 36, is door ons vroeger reeds medegedeeld. De hier bedoelde zinsnede, is overgenomen uit de bepalingen omtrent den aanslag en invordering der landrenten, namelijk uit die van 1818 Staatsblad no. 14, art. 8, en uit die van 1819, Staatsblad no. 5, art. 12.

is *wenschelijk* en *noodzakelijk;* en in de tweede plaats, of hij zoude zijn *billijk*, en zoo niet, of er middelen te vinden zijn om hem met de billijkheid overeen te brengen.

Het komt mij voor, dat de bij het voorstel overgelegde stukken, die vraagpunten niet, of althans niet voldoende beantwoorden, waarom ik daaromtrent in een nader onderzoek zal treden.

Eene gelijke verdeeling van gronden onder de landbouwers, schijnt voor deze klasse wenschelijk: omdat de voordeelen die de grond oplevert dan onder allen worden gedeeld; omdat die klasse daardoor in aantal toeneemt, en omdat de oogst van den akker daarbij den eigenlijken landbouwer of grondbewerker onverdeeld aankomt.

Voor het gouvernement is zoodanige verdeeling wenschelijk, omdat daarbij de kultuur- en alle andere werkzaamheden, ook de heerediensten, gemakkelijker en billijker te regelen zijn, dan bij het bestaan van individueel en blijvend grondbezit.

Wat de landbouwende klasse betreft, zou ik niet positief durven bepalen, of het individueel, dan wel gemeenschappelijk bezit (beide zoo als dit hier wordt bedoeld), voor haar verkieslijk is.

Bij het gemeenschappelijk bezit staan alle landbouwers gelijk. Nieuwe aankomelingen hebben gelijke, of althans weinig minder regten dan gevestigde dessa-bewoners, waaruit volgt dat allen even rijk zijn, maar ook, dat allen even arm zijn en blijven, en dat niemand in den landbouw het middel kan vinden om zijn toestand te verbeteren.

Bij het individueel grondbezit daarentegen, kan de landbouwer, door vlijt en spaarzaamheid, zich den weg banen tot fortuin.

Men hoort wel eens aanvoeren: dat de prikkel der fortuin op den Inlander weinig vermag; dat hij, tevreden met zijn toestand zoodra in zijne behoefte is voorzien, geen standverwisseling verlangt; waaruit zou zijn af te leiden, dat hij het gemeenschappelijk bezit zou moeten verkiezen.

Dan het is, in de regentschappen Probolingo en Bezoeki, geen vreemd verschijnsel, dat Inlanders, die aldaar als koelies beginnen, welgestelde landbouwers worden, in het bezit geraken van vele sawa's en, wanneer zij eindelijk genoeg meenen vergaard te hebben, hunne bezittingen te gelde maken en met den buidel huiswaarts keeren. Dit toch bewijst, dat de prikkel der fortuin ook op den Inlander werkt, en dat hij, wanneer hem de mogelijkheid daartoe niet benomen is, wel naar lotsverbetering haakt.

Het uitzigt op lotsverbetering vervalt bij gemeenschappelijk bezit. Ik trek derhalve in twijfel, of over het algemeen de Inlander dat bezit wel zou verkiezen. Ik geloof dit te minder, omdat de landbouwer der onderwerpelijke regentschappen, eigenlijk op Madura te huis behoort; dat hij, veelal door den honger gedreven, zijn minder vruchtbaar land verlaat; doch zeker de hoop blijft koesteren, om nog eenmaal naar de graven zijner voorouders terug te keeren, een denkbeeld, dat de inboorling dezer gewesten zelden geheel laat varen.

Men beweert dat, bij gemeenschappelijk bezit, meer volk dan thans van Madura zal overkomen. Dit is dunkt mij geenszins bewezen, en zelfs komt het mij voor, dat het tegendeel zou kunnen plaats hebben, wanneer de kans, om eenmaal met fortuin terug te keeren, werd benomen.

Hoezeer het voor het gouvernement wenschelijk moge zijn, het individueel grondbezit door het gemeenschappelijk bezit te doen vervangen, geloof ik, op grond van het hiervoor bijgebragte, dat het voor de bevolking wenschelijker is, de zaken te laten op den bestaanden voet.

Noodzakelijkheid tot den voorgestelden maatregel zie ik niet. De bevolking der onderwerpelijke regentschappen neemt van jaar tot jaar toe, dus is de toestand van den landbouwer niet ondragelijk; want in dat geval, zou de aankomende niet bij voorkeur Probolingo en Bezoeki tot zijn verblijf kiezen, daar hij in de nabij gelegene residentiën Pasoeroean en Soerabaya, alwaar het individueel grondbezit niet bestaat, dadelijk als sawa-houder kan optreden.

Het kultuurstelsel werkt, in meergenoemde regentschappen, niet minder goed dan elders; integendeel zijn de resultaten aldaar gunstiger, en hoezeer nu de regeling der werkzaamheden aldaar, welligt eenigzins moeijelijker is dan in andere residentiën, kan dit dunkt mij geen motief opleveren, om een geheelen ommekeer van zaken daar te stellen.

Het voordeel dat men zich van den maatregel belooft, is hoofdzakelijk: vermeerdering van volk, uitbreiding van kultuur en bijgevolg vermeerdering van landrenten. Hiervoren heb ik uiteen gezet, op welke gronden ik vermeen, dat die voordeelen zeer spekulatief te noemen zijn.

Het schijnt mij derhalve toe: dat de voorgestelde maatregel slechts wenschelijk is voor het gouvernement, doch minder wenschelijk voor de bevolking; dat er geen noodzakelijkheid bestaat om daartoe over te gaan, en dat de voordeelen welke men er zich van belooft, voor het minst genomen, nog twijfelachtig zijn.

Wat de billijkheid betreft, begrijp ik niet, hoe een maatregel billijk te noemen is, waarbij verkregen en *erkende* regten, als het ware met één pennestreek, worden vernietigd.

Het individueel grondbezit bestaat in de residentie Bezoeki sedert vele jaren, waarschijnlijk wel sedert de eerste vestiging der Madureezen aldaar. Dat bezit is meermalen door het bestuur erkend. Ten tijde van den resident de Bruin Prince, onder anderen, moeten *eigendomsbewijzen* zijn afgegeven, en zelfs nu geschiedt de verdeeling van het plantloon der suikerrietvelden, onder de sawa-houders der velden, waarin de erkenning van hun bezitregt op de velden, ligt opgesloten.

De overgang der velden van den een op den ander, nu eens ten gevolge van het erfregt, dan eens bij koop, heeft immer ongestoord plaats gehad. De bezitter moet zich derhalve *eigenaar* wanen, want hij verkreeg zijne velden op eene wijze, die hij niet anders dan wettig mogt en kon beschouwen. De hoofden mogen zich soms op eene minder wettige wijze van velden hebben meester gemaakt; doch de gemeene man is zeker in het algemeen op eene eerlijke wijze in het bezit zijner velden gekomen; hij toch had geen middel om door dwang of afpersing zich die toe te eigenen.

Het is, meen ik, een aangenomen regtsbeginsel: dat langdurig ongestoord bezit eigendom daarstelt; terwijl tevens lang bestaan hebbend gebruik *(adat)* op Java immer geëerbiedigd wordt.

Volgens *adat*, bestaat in de residentie Bezoeki het individueel grondbezit.

Tegen dien *adat* en het hiervoren gemeld regtsbeginsel zou het regtstreeks aandruischen, wanneer dat bezit werd te niet gedaan, en het lijdt geen twijfel, of zoodanige maatregel zou bij de tegenwoordige grondbezitters, die zich eigenaars wanen en het ook volgens *adat* zijn, een misnoegen verwekken, dat niet onbillijk zou zijn te noemen.

Men zegt dat, toen de eigenlijke bevolking van Bezoeki, door oorlog en andere omstandigheden, was uitgeroeid, de Madurees zich in het bezit der gronden stelde, en wil, dat hem uit dien hoofde niet meer regt op den grond zal worden toegekend, dan overal elders op Java, uit in-bezit-name van verlatene, of eerste ontginning van woeste gronden ontstaat. Die redenering is dunkt mij niet billijk; want waarom moest de Madurees juist volgen wat elders bestond? en waarom zou hij zijne huishouding niet naar eigen begrippen en inzigten hebben mogen inrigten? Verdienen die inrigtingen minder te worden geëerbiedigd dan andere, alleen omdat zij daarvan verschillen?

Het zou, meen ik, eene schreeuwende onregtvaardigheid zijn, de regten der tegenwoordige grondbezitters niet te erkennen; terwijl ik niet inzie, dat tot zoodanigen maatregel de minste drang of noodzakelijkheid bestaat.

Kan de noodzakelijkheid worden bewezen, om in den stand van zaken in de residentie Bezoeki een geheelen ommekeer daar te stellen, hetgeen tot nog toe bij geen der stukken is geschied; wordt besloten, het gemeenschappelijk bezit voor het individueel bezit in de plaats te stellen; dan mag daartoe niet worden overgegaan, dan *met erkenning der regten van de tegenwoordige grondbezitters;* zij moeten dan, op de eene of andere wijze, worden schadeloos gesteld.

Niet voldoende met alle de bijzonderheden van het grondbezit in de residentie Bezoeki bekend, om bepaald het middel aan te wijzen, waardoor de voorgestelde maatregel met de billijkheid zoude zijn overeen te brengen, zal ik echter bekend stellen, wat mij oppervlakkig toeschijnt, dat daartoe zou kunnen strekken.

Eene gedetailleerde opname van de velden zou behooren plaats te hebben. Men zou moeten weten: wie de bezitters zijn, hoeveel ieder bezit, van welke geaardheid de velden zijn, en op wat wijze het bezit is ontstaan. Als wettig bezit zou moeten worden aangemerkt, wat verkregen was bij koop of door erfregt. De gronden zouden moeten worden getaxeerd naar een aan te nemen maatstaf, gebaseerd op de gemiddelde opbrengst der velden. Die taxatie zou aan de als wettig erkende bezitters, voor schadeloosstelling moeten worden uitbetaald, waarna de grond aan de dessa zou komen te vervallen. De dessa zou met het montant der schadeloosstelling moeten worden belast. Het gouvernement zou de schadeloosstelling moeten voorschieten, en zich die dan doen terugbetalen in een zeker getal jaren, bij wijze van opcenten boven de gewone landrenten.

Op deze of soortgelijke wijze, werd de billijkheid ten minste eenigermate in het oog gehouden, en dan mogt ook worden verwacht, dat de maatregel geen al te ongunstigen indruk zou maken. Maar om, zooals is voorgesteld, zonder eenige erkenning van de regten der grondbezitters, te bepalen: dat het individueel grondbezit niet meer geldig is; dat voortaan alle gronden

worden beschouwd aan de gemeente te behooren; — zoude een daad van willekeur zijn, waarvan ik althans, de gevolgen niet op mijne verantwoording zou durven nemen.

Het behandeld onderwerp is van genoegzaam aanbelang, om daarop de meest mogelijke inlichtingen in te winnen, waarom ik de eer heb in overweging te geven: de daartoe betrekkelijke stukken te renvoïjeren aan den resident van Herwerden, die, als lang in de residentie Bezoeki gediend hebbende welligt beter dan iemand in staat is, over deze aangelegenheid een juist oordeel te vellen.

De inspekteur der kultures.
(was get.) De Munnick.

Aan het voorstel, om den heer van Herwerden, destijds resident van Madioen, ter zake te hooren, werd door den direkteur der kultures voldaan, die daarbij echter den brief van den inspekteur de Munnick niet schijnt te hebben overgelegd. De heer van Herwerden voldeed aan den hem opgedragen last, bij missive van 6 November 1845.

Hij herinnerde er aan, dat hij de eerste ambtenaar was geweest, die de aandacht van het bestuur der residentie Bezoeki, althans in geschrifte en met aanwijzing van cijfers, op het grondbezit in Probolingo had gevestigd. De bevolking dier afdeeling stond bekend als te bedragen 184,737 zielen; terwijl door zijne opname gebleken was dat destijds 219,819 zielen aanwezig waren. Ook ten aanzien der bebouwde velden en derzelver bewerking en verdeeling onder de bevolking, waren vroeger onbekende gegevens verkregen. Hij had dus daarover het eerste licht verspreid, en vermeldde dit alleen om, in verband tot de nu door den assistent-resident van Probolingo gemaakte bemerking, te doen gevoelen, dat hij dien omslagtigen en moeijelijken arbeid niet verrigt had alleen om het daarbij te laten blijven, veel minder om de bestaande misbruiken en ongeregeldheden, indien eene verandering slechts eenigzins doenlijk ware, te laten voortduren.

Hij wenschte daarom, het bij zijne voren vermelde missives voorkomende, alleen beschouwd te hebben, als eene voorloopige mededeeling, waartoe hij zich dadelijk had verpligt geacht nadat de resultaten der opname hem bekend waren. Dat hij zich aanvankelijk van het doen van bepaalde voorstellen had onthouden, in een aangelegenheid die geen overhaasting toeliet, was alleen geschied, omdat hij nader, verschillende tot de zaak betrekkelijke punten, moest onderzoeken, niet alleen om het landbezit der hoofden, maar ook en vooral omtrent de vermeende of werkelijke regten, waarop het grondbezit kon geacht worden te berusten. Menigvuldige bezigheden, de verplaatsing en vervanging van den regent, waren zijns ondanks dat verder onderzoek hinderlijk geweest, totdat hij in Mei 1843, als resident van Madioen werd overgeplaatst.

Aangenaam was het hem te mogen ontwaren, dat deze belangvolle aangelegenheid op nieuw een punt van overweging was geworden, en zelfs bepaalde voorstellen gedaan waren, om in Probolingo eene billijke verdeeling der velden onder de ingezetenen der dessa's in te voeren. Hij vereenigde zich in zoover met die voorstellen, dat hij het ten volle eens was met den

resident van Bezoeki, dat het individueel grondbezit tot vele misbruiken, van den kant der hoofden aanleiding gaf, en dat eene verdeeling der landerijen, in tegenoverstelling van de bestaande orde van zaken, alleen genoegzame zekerheid kon geven, dat de landbouwer zijn billijk loon of geregt aandeel in de opbrengst zijner velden, verkreeg.

Daarna vervolgt en besluit de heer van Herwerden aldus:

„Minder aannemelijk echter komen mij de gronden voor, waarop vermelde resident voor de afschaffing van het grondbezit adviseert. Dat de sporen nog voorhanden zijn, dat de afdeelingen Bezoeki, Probolingo en Banjoewangi, in vroeger tijden, eene talrijke Javaansche bevolking hebben gehad; en dat deze oorspronkelijke bevolking, door verschillende omstandigheden grootendeels van daar verdwenen is; dat sedert, die afdeelingen grootendeels door overkomelingen van Madura zijn bevolkt geworden, ja, dat deze de nog overgebleven Javaansche bevolking naar de binnenlanden schijnt teruggedrongen te hebben, en mitsdien het zoogenaamd regt van eigendom op den grond, op eene eerste inbezitname van verlaten, of op ontginning van woeste gronden berust; — bewijst wel, dat de aldaar in deze bestaande gebruiken, geheel en al van die, op de ontginning van velden elders aangenomen, verschillen, maar niet ten volle, dat de bevolking van Bezoeki niet welligt eenige aanspraak zou kunnen maken op eigendom van grond, méér dan de overige bevolking van de meeste oorden van Java, daar deze ontginning van woeste gronden kan zijn gebaseerd geweest op omstandigheden, op regten, aan die eerste ontginning door de destijds bestaande regering toegekend naar aanleiding der geldelijke opofferingen, waarmede die ondernemingen zijn vergezeld geweest.

„Het regt van eigendom op den grond, hoezeer ook later in de meeste oorden van Java verloren gegaan, is van echt Javaansche herkomst, en deszelfs oorsprong verschuldigd aan de meerdere gegoedheid der klasse van hoofden, die hunne middelen aanwendden om door hunne afhangelingen woeste gronden te doen ontginnen; maar ook daardoor als eigenaars van die gronden werden aangemerkt. Herinner ik mij wel, dan wordt ook in andere residentiën — behalve Bantam, de Preanger-landen, Krawang en Buitenzorg, waar zelfs het regt in deze bedoeld zóó ver gaat, dat de inlander aldaar zijne sawa's op publieke veiling verkoopt, — een dergelijk grondbezit onder den naam van *sawa yosso* aangetroffen.

„In de residentie Samarang, vooral in de afdeelingen Demak en Grobogan, moet nog hier en daar ditzelfde regt, alleen ter zake van eerste ontginning verkregen, gevonden worden, en wel op dien voet aldaar bestaan, dat, zoo lang de eerste ontginner of zijn wettige opvolger, den alzoo in bezit genomen grond jaarlijks behoorlijk gebruikt of bebouwen laat, en niet in gebreke blijft de belasting daarvan geregeld te voldoen, hij als wettige eigenaar daarvan blijft aangemerkt, zonder dat het bestuur voor alsnog in de mogelijkheid is geweest, dit gebruik geheel af te schaffen, of overeenkomstig de gewoonte omtrent de dessagronden elders bestaande, te wijzigen.

„En dat ook, onder gelijke regten, wel vroeger de meeste landontginningen in de residentie Bezoeki zullen hebben stand gegrepen, kan, ook zonder de mededeelingen mij daaromtrent in der tijd door wijlen den pangerang re-

gent van Bezoeki gedaan, wel voor stellig aangenomen worden, juist op grond der belangrijke volksverhuizing van Madura naar opgenoemde residentie.

„Volgens zijn (des genoemden regents) mij daaromtrent gedane opgave, moeten, vooral in den beginne, toen de thans alom bebouwde vlakten van het Noorderstrand nog onbenut en woest lagen, aanzienlijke grond-ontginningen door voorname Inlandsche hoofden, zoo van Madura overgekomen als in den Oosthoek te huis behoorende, ondernomen zijn; deze door hunne middelen de derwaarts gelokte bevolking daarin zijn behulpzaam geweest, en hun op die wijze een regt, door werkelijk aanzienlijke geldopofferingen verkregen, zijn toegekend, dat, gedurende een reeks van jaren en onder zoo vele verschillende besturen, is in stand gebleven en gehandhaafd geworden.

„Uit dit oogpunt dus, geloof ik mij alsnog, aan het daaromtrent bij mijne hiervoren bedoelde brieven voorkomende, te mogen gedragen; dat namelijk, alvorens in deze bepaalde voorstellen tot verandering te hebben kunnen doen, een opzettelijk en, vooral wat de daarin betrokken inlandsche hoofden betreft onpartijdig onderzoek, naar den oorsprong en de gronden waarop het aldaar bestaand landbezit berust, wel als een eerste vereischte mogt worden aangemerkt; dat is: of niet welligt op de regten, gedurende een zoo lang tijdvak aan de oorspronkelijke landontginners of derzelver nakomelingen toegekend, door eene algeheele afschaffing van dat landbezit, inbreuk zal gemaakt worden.

„In hoever nu dit belangrijk punt later voldoende en naar genoegen opgehelderd is geworden, kan ik als van zelf niet beoordeelen. Het daaromtrent voorkomende bij de missive van den assistent-resident van Probolingo, dat het door mij genoemd regt van eigendom geenszins door eene toewijzing der gronden aan de gezamenlijke dessa-ingezetenen zal worden verkort, steunt alleen op hetgeen elders bestaat, waar de eerste ontginner gedurende een zeker tijdvak, gewoonlijk drie jaren, vrij van belasting is, zonder dat echter daarbij wordt aangetoond: — op welke gronden, in het algemeen genomen, zich de aanspraken op het landbezit in de residentie Bezoeki baseren; — of voorts in de residentie Bezoeki nog landbezitters, minstens van eenigen naam en invloed, in wezen zijn, die, op den voet en naarvolgens de regten daaromtrent vroeger toegekend, gronden ontgonnen hebben; — of de velden der oorspronkelijke landontginners, waarvan hiervoren melding is gemaakt, welligt reeds voor lang in handen van anderen zijn overgegaan, in dier voege, dat zij, die zich daarover nog tegenwoordig een vermeend regt willen aanmatigen, wel en te regt als voorlang daarvan vervallen kunnen worden beschouwd; — of eindelijk, aan de betrekking, van welken rang dan ook, het dessabestuur hier niet onder begrepen, vroeger en nog heden, eene zekere uitgestrektheid gronds, als middel van inkomst, verbonden was; dan wel, hoedanig het gaat met de velden, die zij thans als hun eigendom opgeven, ingeval van ontslag, overlijden, als anderzins. Dit alles wordt daarbij onbeslist gelaten, en is het dan ook voor mij, die door verschillende omstandigheden niet in de mogelijkheid ben geweest, een en ander volledig te onderzoeken, hoogst moeijelijk op eene zaak te adviseren, die plaatselijk dient behandeld te worden, wil men niet gevaar loopen, in zijne beoordeeling welligt in meer dan één opzigt mis te tasten.

„Wat ten aanzien van dit punt: dat de velden het gemeenschappelijk eigendom der gezamenlijke dessa-ingezetenen zijn, in andere oorden van Java bestaat, kan geenszins ten grondslag of tot maatstaf verstrekken, van hetgeen elders, waar geheel andere instellingen gevonden worden, *dient* en vooral *kan* gedaan worden.

„Bestaat echter, door het onderzoek dat in dezen later schijnt gehouden te zijn, de overtuiging: dat, door eene afschaffing van het grondbezit, de regten van hen, die nog tegenwoordig daarop hunne aanspraken gronden, niet zullen worden te kort gedaan, uithoofde de oorspronkelijke landontginners, niet alleen voor lang niet meer in wezen zijn, maar ook de velden van lieverlede in handen van anderen zijn overgegaan, in dier voege, dat men laatstgenoemden, des noodig van de ongegrondheid en onbillijkheid hunner vordering zou kunnen overtuigen; — in dat geval, kan ik mij ten volle met het denkbeeld vereenigen, om dat landbezit af te schaffen; dewijl ook alsdan de onaangename indruk en nadeelige invloed, die eene verandering in het aldaar bestaande wel eens zou kunnen te weeg brengen, van minder beteekenis wezen zal; het tegendeel waarvan wel niet zal kunnen worden ontkend, ingeval het regt van eigendom op de velden, zoo als waarschijnlijk aanvankelijk, ook nog tegenwoordig, op goede gronden berustte.

„Ik erken dat de inlander, ook bij de ruimste betaling voor zijnen arbeid, ook bij de grootste voordeelen aan de verbouwing van deze of gene kultuur verbonden, nog altijd het toezigt, en dat wel van zeer nabij, en eene gedurige aansporing van den kant der europeesche ambtenaren noodig heeft; maar kan ik mij geenszins met het gevoelen van den assistent-resident van Probolingo, bij zijne meergenoemde missive uitgedrukt, vereenigen, dat, uithoofde hiervan, de algeheele intrekking van die voordeelen, voor ieder hunner aan het landbezit tot dusverre verknocht geweest, als het ware als eene zaak van geheel ondergeschikt belang zou moeten worden aangemerkt, daar het toch wel zeker is, dat zij voor die voordeelen geenszins onverschillig zijn, en eene openlijke verklaring, volgens het door dien ambtenaar voorgestelde, dat het de uitdrukkelijke wil is van het gouvernement, om het landbezit af te schaffen en de velden gelijkelijk onder de dessa-ingezetenen te verdeelen, minstens, indien eene zoodanige afkondiging gehandhaafd werd, onder die tot dusver bevoorregte klasse van hoofden, wel een onaangename stemming zou kunnen veroorzaken, van nadeelige terugwerking op den gang der werkzaamheden bij de suikerkultuur; daar het een groot verschil oplevert met welgezinde hoofden, dan met kwalijk gestemde te doen te hebben. Wel verre van niet volkomen met het gevoelen van dien ambtenaar in te stemmen: dat naarmate het kwaad dieper wortel geschoten heeft, ook des te meer doortastende maatregelen dienen genomen te worden, om het uit te roeijen; kan, naar mijn inzien, de welgezindheid der hoofden, welke de eerste zijn waarmede men werken moet, dan toch niet zoo geheel en al worden voorbij gezien, en in het onderwerpelijk geval wel een punt van overweging uitmaken; vooral daar het hier eene residentie geldt, bijna geheel en al voor de teelt van produkten voor de europeesche markt afgezonderd, bij welke die hoofden tot dusver zulke groote voordeelen hebben ingeoogst.

„Ik vermeen, door het bovenstaande, zoo veel mij dit thans mogelijk is, aan den op mij verstrekten last voldaan te hebben."

Deze zaak bleef geruimen tijd onafgedaan bij de direktie der kultures. In het algemeen jaarlijksch verslag van de residentie Bezoeki over 1847, werd over het landbezit uitgeweid. Dit gaf der regering aanleiding om, bij missive van den algemeenen sekretaris, dd. 3 Mei 1848 no. 1254, den toenmaligen direkteur der kultures de Munnick (dezelfde wiens rapport, als inspekteur uitgebragt, hiervoren is opgenomen), te herinneren aan de afdoening der zaak; waarop die direkteur de gewisselde stukken, bij missive van 16 Mei 1848 no. 1376/15, het gouvernement aanbood. Zich refererende aan zijn evenbedoeld rapport, als inspekteur uitgebragt, besloot hij zijne missive aldus:

„Geenszins wil ik ontkennen, dat aan het individueel grondbezit, zoo als het in Bezoeki en elders op Java is opgemerkt, nadeelen verbonden zijn, vooral voor de laagste volksklasse en voor de regeling van 's gouvernements kultures; noch dat het gemeenschappelijk bezit van velden vele voordeelen aanbiedt, in het bijzonder voor het tegenwoordig stelsel van beheer op Java.

„Maar dit neemt niet weg, dat in deze belangrijke maatschappelijke aangelegenheid, niet willekeurig verandering mag worden gebragt; dat vooraf grondig moet worden onderzocht, op welke regten het individueel grondbezit berust; in hoever zij moeten worden erkend en geëerbiedigd, en welke middelen behooren te worden aangewend, om eene gewenschte verandering, met regelen van billijkheid in overeenstemming te brengen.

„Zoodanig onderzoek heb ik bedoeld, bij het slot van mijn hiervoren vermeld rapport, en blijf ik als noodzakelijk beschouwen, wanneer het gouvernement vermeent, dat aan het voorstel van den resident van Bezoeki gevolg moet worden gegeven."

Dientengevolge werd de resident van Bezoeki, bij missive van den algemeenen sekretaris, van 1 Juni 1848 no. 1489, uitgenoodigd, om: na volledig onderzoek, omtrent deze aangelegenheid nogmaals te dienen van konsideratiën en advies.

De resident van Bezoeki voldeed hieraan, bij zijn schrijven van 1 December 1848 no. 1016/1, hetwelk eindigde met de verklaring: — dat, zijns inziens, het individueel landbezit zeer nadeelig werkt op de algemeene belangen, zoowel van den lande als van de bevolking; — dat dit nadeel zich doet gevoelen: op landbouw en produktie, op handel en nijverheid, op orde, veiligheid en rust; tevens het toenemen der bevolking in den weg staat, en allen vooruitgang van welvaart tegenwerkt; — en dat het individueel grondbezit strijdig is met beginselen van regt en billijkheid, en dat het eene algemeene weldaad zal zijn, wanneer daaraan een einde zal kunnen gemaakt worden.

De direkteur der kultures, berigtte hierop, bij missive van den 30en December 1848 no. 3920/15: — dat, zijns inziens, de beschouwingen van den resident van Bezoeki over het landbezit aldaar, te oppervlakkig en te weinig gegrond waren op behoorlijk gestaafde daadzaken, om de boven omschrevene konklusie aannemelijk te doen achten; eene konklusie, met welke hij direk-

teur zich ook in zoo verre niet kon vereenigen, dat hij de afschaffing van het landbezit in Bezoeki, voor de rijke grondbezitters, het beste gedeelte der bevolking, als zeer nadeelig moest beschouwen, zoodat die maatregel geenszins kon worden genoemd eene algemeene weldaad voor de bevolking. — Dat, zoo als reeds vroeger was opgemerkt bij zijn brief van 16 Mei 1848 no. 1376/15, hier veel ontbrak wat tot eene juiste beoordeeling der zaak werd vereischt, en dat in deze belangrijke maatschappelijke aangelegenheid geene verandering mogt gebragt worden, zonder grondig onderzoek, op welke regten het individueel grondbezit berust, in hoever die moeten worden erkend en geëerbiedigd, en welke middelen kunnen worden aangewend, om eene gewenschte en billijke verandering daar te stellen. — Dat hij direkteur tevens van meening zou zijn, dat de resident van Bezoeki bepaaldelijk zou behooren op te geven, welke wijze van verdeeling der velden hij, in plaats van de bestaande, zou willen zien ingevoerd, en hoedanig dit zou kunnen geschieden, zonder vrees voor verzet van de zijde der bevolking; terwijl de regering alsdan nog moeijelijk bepaaldelijk ter zake zou kunnen beslissen, zonder een dieper onderzoek naar de voor- en nadeelen van het gemeenschappelijk landbezit op JAVA, dan tot dusver had plaats gehad. — Dat onderzoekingen als deze, welligt met eenig sukces zouden kunnen plaats hebben, bijaldien de vroeger geautoriseerde opnamen, enz. voor de landrenten, niet waren gestaakt, door gebrek aan de daartoe vereischte fondsen; zonder welke zij tot niets zullen leiden.

De regering nam daarop, bij besluit van 16 Januari 1849 no. 1, de volgende beschikking:

„De missive van den direkteur der kultures, van 16 Mei 1848 no. 1376/15, met de aan hem gerigte brieven van den inspekteur der kultures, de Munnick, van 20 September 1845 no. 68, en van den gewezen assistent-resident van Probolingo, van Herwerden, van 6 November 1845 no. 2610/15, te stellen in handen van den nieuw benoemden resident van Bezoeki, J. L. B. Engelhard met aanschrijving: om ter zake van het individueel grondbezit in die residentie, zijne beschouwingen mede te deelen, en speciaal te dienen van konsideratiën en advies over de vraag: of en in hoever, de nadeelen van de thans aldaar bestaande verdeeling der velden, met betrekking tot 's gouvernements kultures, door maatregelen, buiten de afschaffing van dat grondbezit, kunnen worden vermeden of verminderd; — wordende intusschen, in verband tot de bepaalde aanbeveling van het opperbestuur: *om de regten van den inlander op den grond, zooveel mogelijk te eerbiedigen*, den resident van Bezoeki alle bevoegdheid ontzegd, om in deze aangelegenheid eenige verandering te brengen, zonder vooraf verkregen autorisatie."

Genoemde resident van Bezoeki, schreef dientengevolge, bij missive van 15 Mei 1849 no. 272/1, den assistent-resident van Probolingo, en de kontroleurs van Bezoeki, Bondowosso en Panaroekan aan: — „Om naauwkeurig te doen onderzoeken in de oude dessa's, alwaar nog Javanen wonen, (*) of het

(*) Dat wil zeggen: in tegenoverstelling van de Madureezen, die destijds reeds het grootste deel uitmaakten, van de hier bedoelde landschappen.

individueel landbezit aldaar bestaat of bestaan heeft, dan wel of de sawavelden het gemeenschappelijk eigendom der dessa's zijn."

De assistent-resident van Probolingo (H. A. Tromp), rapporteerde, bij missive van 12 September 1849 no. 472/1, aldus:

„Het bedoelde onderzoek heeft tot geene andere uitkomsten geleid, dan dat, volgens bij mij ingekomen berigt en ook van ter zijde ingewonnen informatiën, de oudste Javanen getuigen zich niet te herinneren, dat in hunne dessa's immer het gemeenschappelijk landbezit, eene gelijke verdeeling van het bouwland, heeft bestaan.

„Men kan zich, omtrent den oorsprong van het individueel landbezit, dan *in gissingen* verdiepen, doch er schijnen noch overleveringen, noch geschiedenis te bestaan, waardoor men kan geraken tot de juiste kennis van de redenen *waarom*, en het tijdstip *wanneer* het landbezit in deze residentie is ingevoerd; en gevolgelijk kan men evenmin opklimmen tot de waardering van het *regt van eigendom* van de meeste der tegenwoordige bezitters.

„Zich hierin op nieuw in breedvoerige beschouwingen te begeven, zou slechts leiden tot herhaling van de uitgebreide belangrijke rapporten en vertoogen, welke nopens deze aangelegenheid bestaan.

„Door kundige en ondervindingrijke ambtenaren, is het *vóór* en *tegen* van het individueele landbezit betoogd, herhaalde voorstellingen daarvan, zouden buitendien slechts tot meerdere twijfelingen kunnen leiden, en het kwam mij dan ook ten deze als hoofdzaak voor, of de kwestie niet onder nieuwe gezigtspunten zou kunnen worden voorgesteld.

„De mogelijkheid hiertoe heb ik aanvankelijk gedacht te zullen kunnen vinden; doch ik ben tot geen voldoend resultaat kunnen geraken, dewijl ik, bij mijne beschouwingen en beoordeelingen, telkens afstuitte op het gemis van eene juiste en gedetailleerde opname van de aanwezige sawa's en derzelver eigenaren, in verband tot de landbouwers die niet in het bezit van velden zijn.

„Ofschoon ik niets terugneem, van hetgeen te dezer zake in het algemeen verslag dezer afdeeling over den jare 1848 door mij is aangeteekend, en het individueel grondbezit mij, voor zoover ik het beoordeelen kan, immer schadelijk voor velerlei belangen voorkomt, kan ik echter bij nadere overweging, zonder dat de zoo even bedoelde gedetailleerde opnamen voorafgegaan, en de zaak daardoor in hare *ware* gedaante is voorgesteld, evenmin konkluderen tot de afschaffing van hetzelve, als tot aanwijzing der middelen welke daartoe in billijkheid zouden kunnen strekken; want daarbij toch zou ook bepaaldelijk in overweging genomen moeten worden, dat, de afschaffing van het individueel grondbezit den toestand der *arme*, thans voor loon werkende, landbouwende klasse wel grootelijks zou verbeteren; maar dat daarentegen de *gegoede* klasse, de bezitters van sawa's en de hoofden, daaronder zeer zouden lijden, en deze voor hun verlies BEHOORLIJK schadeloos gesteld zou moeten worden, of de schromelijkste gevolgen voor de rust van dit gewest, zouden daarvan het gevolg zijn.

„Diegenen toch, welke thans in het bezit der sawa's zijn, bezitten die voor het grootste gedeelte sedert langen tijd; zij zijn in het bezit daarvan geko-

men: door ontginning, door versterf, door koop, of door betaling van landrenten voor onvermogenden, en zij vermeenen dus een regt van eigendom te hebben verkregen, dat zij zich alleen met eene voldoende, *zelfs ruime* schadeloosstelling, zonder verzet zullen doen ontnemen.

„De wijze van zoodanige schadeloosstelling is echter, mijns inziens, evenmin aan te geven, als de waarde van ieders vermeend eigendom te berekenen, zoolang men niet in het bezit is der gedetailleerde opnamen, waarvan ik hooger gewaagde.

„Deze opnamen, reeds aangegeven in het berigt van den inspekteur der kultures de Munnick, van 20 September 1845, no. 68, en op nieuw aanbevolen in de konsideratiën en het advies van den direkteur der kultures van 30 December 1848, no. 3920/15, zouden dus, naar mijn gevoelen, elke nadere beschouwing of voorstel, tot regeling van deze gewigtige aangelegenheid, moeten voorafgaan, en het statu quo inmiddels kunnen behouden blijven, dewijl ik niet inzie, dat de nadeelen van de thans bestaande ongelijke verdeeling der velden, met betrekking tot 's gouvernements kultures zóó beduidend zijn, dat er periculum in mora zou bestaan tot het nemen van maatregelen, buiten de afschaffing van het grondbezit; waarvoor immers, zonder voorafgaande gedetailleerde opname, geen zekeren maatstaf te vinden is, en die bijgevolg ongelijk zouden drukken.

„Tot bewijs, dat de dadelijke noodzakelijkheid tot het nemen van zoodanige maatregelen niet bestaat, vermeen ik te mogen aanvoeren, dat de produktie der suikerriet-aanplantingen, die van de meeste residentiën op Java overtreft, hetgeen wel als een bewijs is aan te nemen, voor de goede en geregelde bewerking van de velden en van den aanplant, die zonder de minste stoornis plaats heeft, en in dit jaar zelfs zoo vroegtijdig is beëindigd, als welligt nimmer te voren plaats vond.

„Het aanhanden europeesch personeel is echter niet bij magte de vaak bedoelde opname te verrigten, en indien derhalve tot dezelve besloten werd, dan geloof ik dat het noodig zou wezen, een bekwaam kontroleur en surnumerair der landelijke inkomsten en kultures in kommissie te stellen, die, voorgelicht door de plaatselijke kontroleurs en geassisteerd door twee onpartijdige inlandsche beambten, dezen belangrijken arbeid zouden kunnen verrigten, zonder hinder voor de gewone dienst en den geregelden gang van andere werkzaamheden.

„In afwachting dat het resultaat van zoodanige opname bekend is, komt het mij het doelmatigst voor, de zaak te laten zoo als die nu reeds sedert onheugelijke tijden bestaat, en alleen te zorgen, dat de door verhuizing of anderzins leegvallende sawa's (*sawa los*) niet meer door bezitters van velden of hoofden benaderd, maar verdeeld worden onder de landbouwers die geen velden bezitten; zoo als trouwens, op den gehouden aanslag der landrenten door u bereids is gelast geworden."

Hoe de hier bedoelde last van den resident, om de *sawa los* te verdeelen onder de landbouwers die geen velden hadden, overeen te brengen was, met het hem, bij besluit van 16 Januari 1849 no. 1, zoo nadrukkelijk gegeven voorschrift: om in deze aangelegenheid geen verandering te brengen

zonder vooraf verkregen autorisatie, begrijpen wij niet. Wij moeten er echter dadelijk bijvoegen, dat die last, blijkens missive van den lateren resident van Probolingo, dd. 16 Juni 1857 no. 947, *„steeds is veronachtzaamd geworden."*

Daarin ligt wel het bewijs, dat het grondbezit in Java's Oosthoek, zoodanig in den volksgeest is vastgeworteld, dat een bevel van den resident, gegeven bij den aanslag der landrenten (dat is, op de meest plegtige wijze, in tegenwoordigheid van alle dorps- en hoogere hoofden), eenvoudig is beschouwd als niet gegeven.

Van eene regeling van het algemeen grondbezit in Bezoeki (daaronder Probolingo gerekend), is dan ook tot dusver niets gekomen; maar wel heeft plaats gehad eene regeling van het apanage-grondbezit, der hoofden in de vroegere afdeeling, tegenwoordige residentie Probolingo.

De resident van Probolingo regelde dit apanage-bezit, bij twee merkwaardige, op eigen autoriteit genomen besluiten, waarvan wij nu nog een enkel woord moeten zeggen.

Bij zijn besluit van 12 Januari 1857 no. 62, bepaalde gemelde resident:

„1o. Dat de *apanage-velden* der inlandsche ambtenaren en hoofden, voortaan niet meer voor den aanplant van suikerriet, ten behoeve der met het gouvernement gekontrakteerde ondernemingen in Probolingo, zullen mogen worden bestemd.

„2o. Dat bedoelde ambtenaren en hoofden, wanneer hunne *apanage-velden* geheel of gedeeltelijk, in de voor suikerriet-aanplant bepaalde uitgestrektheid gronden mogten vallen, bij onderlinge schikking en verwisseling, eene gelijke uitgestrektheid sawa- of bouwgrond, buiten den kring van den aanplant, zullen ontvangen.

„3o. Dat, voorzooveel mogelijk, alleen grondbezittende landbouwers met den aanplant van suikerriet zullen worden belast: doch dat, zonder uitzondering, de planter het volle loon zal genieten, en mitsdien geene hiermede strijdige overeenkomsten, tusschen grootere en kleinere grondbezitters, zullen worden gedoogd of van kracht zijn."

Bij zijn besluit van 4 Mei 1857 no. 722, bepaalde diezelfde resident, dat aan alle inlandsche ambtenaren en hoofden (dessahoofden daaronder begrepen) zou worden toegestaan, eene zekere uitgestrektheid *apanage-velden*, en dat, wat zij meer hadden, hun zou worden afgenomen en „naar billijkheid onder de geen grond bezittende landbouwers zou worden verdeeld." Uit dat besluit en bijgevoegden staat blijkt, dat als apanage-velden of *sawa-pantjing* bezeten werden:

a.	door den regent, die daarvan reeds, blijkens nader te vermelden missive van 27 Februari 1857 no. 91, had afstand gedaan .	96 bouws
b.	door de inlandsche ambtenaren.	1417 „
c.	door de dessahoofden	5989 „
	alzoo te zamen	7502 bouws

Bij de verdeeling van den resident werden toegekend:

a. aan den regent, die afstand deed	——		
b. „ de inlandsche ambtenaren	641		
c. „ „ dessahoofden	3770		
	——	4411	bouws.

Zoodat zou kunnen worden ingetrokken, het verschil, ad 3091 bouws.
Maar werkelijk werden ingetrokken:

a. van den regent, als boven, vrijwillig . . .	96		
b. „ „ inlandsche ambtenaren	795		
c. „ „ dessahoofden	2219		
	——	3110	„
verschil . . .		19	bouws;

ontstaande, omdat aan sommige geringe beambten (schrijvers, kadjinemans, enz.) in eenige distrikten, bij de nieuwe regeling, apanage-velden werden toegestaan, ofschoon ze die nimmer hadden bezeten. De toekenning geschiedde, omdat deze klasse van beambten, in andere distrikten wel velden hadden, en dus, om den toestand overal gelijk te maken.

Volgens hetzelfde besluit waren er in de afdeeling Probolingo

44,398 werkbare mannen
en . . . . . 32,219 grondbezitters;

dus geen grondbezitters . . . 12.179 werkb. mannen. Onder deze nu, moesten de 3110 bouws grond, welke beschikbaar kwamen, worden verdeeld; zijnde dientengevolge het getal grondbezittende landbouwers, met 2062 vermeerderd.

Bij dat besluit werd ook uitdrukkelijk aangeteekend: dat, onder de hierbedoelde *apanage-velden* van inlandsche ambtenaren en hoofden, *niet begrepen werden die velden, welke door gezegde ambtenaren en hoofden, uit kracht van eerste ontginning of anderen wettigen titel, individueel bezeten worden.*

De toenmalige hoofdinspekteur Umbgrove, destijds belast met de suikerenquête, schijnt van het gebeurde te zijn onderrigt, althans bij brief van 8 Mei 1857 no. 594, vroeg hij den direkteur der kultures, of het dezen welligt bekend was, dat in den laatsten tijd, in de regelingen der suikerkultuur in de residentie Probolingo, veranderingen van eenig belang waren gemaakt, en zoo ja, welke?

Van dáár een onderzoek; waardoor het hiervoor vermelde aan 't licht kwam, hetgeen anders misschien, als huishoudelijke maatregel, niet ware bekend geworden. Het bleek onder anderen dat, tijdens dat onderzoek, nog geen uitvoering was gegeven aan de nieuwe regeling van de verdeeling der apanage-velden. Later echter, blijkens geheime missive van den resident van Probolingo, dd. 23 November 1860 no. 2083, trachtte hij te betoogen, dat de resultaten der door hem genomen schikkingen, allezins gunstig waren geweest, en stelde hij voor, daarin te berusten.

Merkwaardig is de brief van den resident van Bezoeki, van der Poel, dd. 6 April 1858 no. 982, waarbij hij de hierbedoelde regeling beoordeelt en afkeurt.

De gouverneur-generaal hield, blijkens zijne missive van 26 Juli 1862, dd. 579/4, de beslissing omtrent de hier bedoelde handelingen van den resident van Probolingo, in advies, tot dat door den minister zou beslist zijn omtrent het landbezit der inlandsche hoofden.

Intusschen gaf de direkteur der kultures, bij missive van 5 Februari 1858 no. 61/21, aan den resident van Probolingo te kennen, dat hij zich wel kon vereenigen met des residents zienswijze, om de regeling van het apanage-grondbezit in zijn gewest, tot een huishoudelijken en provisioneelen maatregel te laten blijven; mits zulks door het inlandsch bestuur werd geregeld en daaruit later geen moeijelijkheden geboren werden.

Wij moeten hierbij nog voegen het oordeel van twee autoriteiten.

De inspekteur der kultures Canneman schrijft, in zijn geheim rapport van 27 Maart 1860 no. 190: — „Het sawa-bezit moge, in zijn oorsprong, een misbruik wezen: het is thans niet alleen door den tijd gewettigd, maar het is tevens niet te miskennen, dat de residentiën Bezoeki, Probolingo en Pasoeroean, de uitbreiding van haren landbouw en de groote ontwikkeling van haar suikerkultuur, zeer zeker dááraan te danken hebben."

De direkteur der kultures Umbgrove zegt, in zijne missive van 12 April 1861 no. 1766/22, sprekende van Probolingo: — „Het zou tegen de onveranderlijke voorschriften der regtvaardigheid aandruischen, om de tegenwoordige bezitters van gronden, die in dat bezit zijn gekomen door koop of erfenis, uit hetzelve te ontzetten. De bestaande staat van zaken moet dus worden geëerbiedigd, hetgeen trouwens ook is bevolen bij de laatste alinea van het (hiervoren medegedeelde) besluit van 16 Januari 1849 no. 1."

Bij de beoordeeling dezer aangelegenheid, moet men het *apanage-bezit* niet verwarren met het *gewoon individueel bezit*. Apanage-bezit was verbonden aan het ambt, en gaf den bezitter dus slechts tijdelijk vruchtgebruik. Gewoon individueel bezit wordt verkregen door erfenis, koop, als anderzins; de hoofden kunnen het even goed hebben als de geringe landbouwers; het is niet tijdelijk, maar blijvend.

Reeds hebben wij er hiervoren melding van gemaakt, dat de regent van Probolingo vrijwillig afstand deed van zijn apanage-velden. Ziehier de toedragt der zaak. Bij besluit van 11 December 1856 no. 21, werd de regent van Kendal, benoemd tot regent van Probolingo. Kort na zijne optreding, en wel bij brief van 27 Februari 1857, gaf hij aan den resident van Probolingo kennis, dat het hem gebleken was dat hij, krachtens het sedert onheugelijke tijden bestaande stelsel van apanage-grondbezit der inlandsche hoofden en ambtenaren, eene uitgestrektheid grond van 96 bouws en 14 vierk. roeden sawa's tot apanage had, maar dat hij, vermeenende dat zoodanig bezit van velden strijdig was met 's gouvernements verlangen, vooral met het oog op de omstandigheid, dat van de overige landschappen van Java, alleen in Rembang en Toeban dat stelsel bestond, gaarne afstand wilde doen van de hem, als regent, toebedeelde vorenvermelde uitgestrektheid apanage-velden, ten einde onder de bevolking te worden verdeeld. Alleen verzocht hij, uithoofde van zijne zware

huiselijke lasten, later voor eene vermeerdering van traktement te mogen worden aanbevolen. De afstand werd aangenomen, en de traktements-verhooging volgde eenige jaren later.

---

10. *Verhuur van gronden door de bevolking in de residentie Samarang.* De resident van Samarang had jaren lang, waarschijnlijk als overblijfsel van vroeger tijden, van de Inlandsche bevolking in gebruik 10 jonken grond, alzoo 40 bouws, bekend onder den naam van Kedaijon, gelegen in het distrikt Ambarawa. Voor deze gronden, dienende tot groentetuin voor den resident, werd jaarlijks, in de kas van den onderkollekteur, gestort eene som van *f* 100.— dat was dus *f* 2,50 per bouw.

Toen de heer G. L. Baud resident van Samarang was, gelastte hij de teruggave van deze gronden aan de bevolking. Zijn opvolger magtigde, bij beschikking van 4 Oktober 1845 no. 2/1, den assistent-resident van Salatiga, om aan zekeren gepasporteerden militair met name B. Helmond, toe te staan om, onder nadere goedkeuring van hem resident, met de bevolking der dessa's onder welke de vorenbedoelde gronden sorteerden, nadat deze definitief zouden zijn afgeschreven, een kontrakt te sluiten voor den afstand dier gronden aan hem, Helmond, voor een tijd van 5 jaar en zulks tegen eene in billijkheid door gemelden assistent-resident te regelen pacht ten behoeve van de betrokken bevolking. De resident van Samarang gaf hierdoor te kennen, dat hij de huur en verhuur van gronden, niet alleen niet verboden achtte, maar ook dat daartoe de toestemming der regering niet gevorderd werd.

Naar aanleiding van 's residents voormelde autorisatie, werd op de 27en Januari 1846 een onderhandsch kontrakt aangegaan en door hem resident goedgekeurd, bij hetwelk de bevolking der dessa's Pelobogo en Manggijan, voor den tijd van vijf jaren aan B. Helmond verhuurde: eene uitgestrektheid van 10 jonken tegalvelden, om te worden gebezigd voor de aanplanting van tarwe en groenten, tegen verbindtenis van den huurder, om aan die bevolking als huurschat te voldoen, eene som van *f* 10.— koper per jonk, of te zamen *f* 100.— 's jaars; met bepaling, dat dit bedrag, in mindering der door de genoemde dessa's verschuldigde landrenten zou worden gestort in de kas van den onderkollekteur te Salatiga.

De direkteur der kultures schreef deswege, in zijne missive van 17 November 1846 no. 3500/19: — „Het kontrakt met Helmond is gesloten, krachtens de publikatie van 1838, Staatsblad no. 50. De resident schijnt niet noodig te hebben geacht om, in opvolging van het besluit van 17 April 1841 no. 12, den direkteur der kultures te raadplegen, zoodat mag ondersteld worden, dat bedoeld kontrakt niet ten nadeele van 's gouvernements kultures strekken kan."

De direkteur der kultures achtte dus evenmin, het in huur geven van gronden door de bevolking verboden. Toestemming der regering scheen ook hem geen vereischte, alleen in geval, dat die huur ten nadeele strekken kon van 's gouvernements kultures was raadpleging van den di-

rekteur der kultures noodig: maar ook deze raadpleging in dat geval voldoende.

Intusschen was de zaak ter kennis der regering gekomen, hetgeen den vice-president van den raad van Indië, jhr. J. C. Reijnst, aanleiding gaf om, bij advies van 27 November 1846 no. 3550, aan den gouverneur-generaal voor te stellen, om te verklaren: „dat het verhuren of het tijdelijk afstaan van gronden, niet behoort plaats te hebben, krachtens art. 102 van het regerings-reglement en Staatsblad 1838 no. 50, zonder vooraf verkregen vergunning van het gouvernement."

De gouverneur-generaal Rochussen gaf in de straks mede te deelen bewoordingen, gevolg aan dit voorstel, bij besluit van 27 December 1846 no. 1. Daar het hier een belangrijk beginsel geldt, nemen wij woordelijk over de geheele konsiderans van dat besluit, die de bepalingen vermeldt en omschrijft, waarop die verklaring rust. Die konsiderans luidt:

„Gelet op:

1e. De 1e en 2e alinea van art. 102 van het regerings-reglement, (het toen vigerende van 1836) luidt als volgt:

„„Het is aan geen ambtenaren, Europeesche of Inlandsche, noch aan iemand anders geoorloofd, om aan anderen de beschikking over de gronden en inwoners der dessa's af te staan.

„„Echter zal aan de ingezetenen gelegenheid worden gegeven, om, tot voortzetting van nuttige ondernemingen, overeenkomsten aan te gaan met de oudsten en voornaamsten der dessa's, zoowel tot het bebouwen van gronden en het leveren van bijzondere voortbrengselen, als tot het verleenen van persoonlijke diensten."

„2e. De publikatie van 25 December 1838 (Staatsblad no. 50), blijkens welke, in verband met het voorschreven artikel van het regerings-reglement nadere bepalingen zijn gemaakt, nopens het aangaan van overeenkomsten met de Inlandsche bevolking, voor nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid.

3e. Het besluit van 25 Februari 1840 no. 2, art. 1, houdende verklaring: dat geen overeenkomsten op den voet der publikatie van 25 December 1838, Staatsblad no. 50, zullen mogen worden aangegaan, die blijkbaar ten nadeele van 's gouvernements kultures zouden kunnen strekken.

4e. Het besluit van 17 April 1841 no. 12, bij hetwelk:

„Art. 1. Alle betrokken plaatselijke autoriteiten op Java met referte tot art. 1 van het besluit van 25 Februari 1840 no. 2, zijn aangeschreven om in elk geval wanneer het twijfelachtig is, of de te sluiten overeenkomst al dan niet ten nadeele van 's gouvernements kultures strekt, of strekken kan, den direkteur der kultures te raadplegen alvorens hunne toestemming te geven, tot het aangaan van kontrakten met de Inlandsche bevolking, op den voet der publikatie van den 25en December 1838.

„„Art. 2. De direkteur der kultures is uitgenoodigd, om van zijn kant 's gouvernements beslissing te vragen, wanneer bij hem de minste twijfel overblijft, dat zoodanige overeenkomst geen onvermijdelijk gevolg is van met het gouvernement aangegane verbindtenissen, voor de levering van suiker, tabak of dergelijke produkten van landbouw."

„Nog gelet op de publikatie van 5 Januari 1819, Staatsblad no. 10."

Met het oog dus op de hier omschreven bepalingen en voorschriften, vond de gouverneur-generaal, in overeenstemming met het gevoelen van alle de leden van den raad van Indië, bij art. 2 (*) van het besluit van 27 December 1846 no. 1, goed:

„Te verklaren, dat verhuur of afstand van gronden, niet behoort plaats te hebben, krachtens artikel 102 van het reglement op het beleid der regering, zonder vooraf verkregen vergunning van het gouvernement."

Hiervan werd afschrift gezonden aan alle gewestelijke besturen, met uitzondering alleen van die van Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokjokarta. Bovendien werd die verklaring opgenomen in het officiëel gedeelte der Javasche Couranten van 30 December 1846 no. 104, en van 2 en 6 Januari 1847 no. 1 en 2, en alzoo ter kennis van het algemeen gebragt.

Door die verklaring werd mitsdien erkend, de bevoegdheid der inlandsche bevolking, om, mits daartoe vooraf de toestemming vragende van de regering, gronden te verhuren of af te staan. Opmerking verdient het, dat in het besluit niet verwezen werd naar Staatsblad 1838 no. 50, zooals door den vice-president van den raad uitdrukkelijk was voorgesteld.

VI. *Opvoering der landrenten. Meting der belastbare velden.*

Wij hebben in het vorige hoofdstuk vermeld, dat de direkteur der kultures, bij geheim besluit van 27 September 1839 lett. QQQ, werd aangeschreven, om er zich met den meesten ernst op toe te leggen, en met de residenten in overleg te treden, om de landrenten, door gepaste middelen, en in evenredigheid met den vooruitgang van den landbouw en den steeds stijgenden marktprijs van het gewas, tot het cijfer op te voeren, waarvoor dat middel in billijkheid vatbaar geacht werd.

Genoemde direkteur deelde, bij missive van 18 Januari 1840 no. 253/15, aan de regering mede, eene, in dien geest, door hem aan de plaatselijke autoriteiten op Java gerigte cirkulaire.

Die cirkulaire gaf den resident van Cheribon aanleiding tot het voorstel, om de belastbare velden in zijne residentie te doen hermeten, ten einde daardoor te worden in staat gesteld, tot een op goede gronden steunenden aanslag, welke tot dusver in zijne residentie niet had kunnen plaats hebben. Dientengevolge stelde de regering, bij besluit van 28 April 1840 no. 4, *f* 4500.— ter beschikking van den resident van Cheribon, — „om te worden aangewend tot bekostiging eener hermeting der in den aanslag der landrenten vallende velden."

Bij besluit van 8 December 1840 no. 10, werd, tot hetzelfde einde, eene som van *f* 7920.— ter beschikking van den resident van Bagelen gesteld, en

(*) Bij art. 1 van dit besluit werd, aan den hiervoren genoemden B. Helmond, te kennen gegeven: „dat in zijn verzoek, om eene betrekking van opziener bij eene der kultures te erlangen, niet kan worden getreden; doch dat hij zich kan aanmelden bij den resident van Samarang, om bij voorkomende gelegenheid met eene kleine bediening te worden begunstigd."

bij besluit van den 16en derzelfde maand no. 8, *f* 1800.— ter beschikking van den resident van Tagal.

Zoo was de stand dezer zaak, toen Merkus, in Januari 1841, als waarnemend gouverneur-generaal optrad.

Destijds was hangende, een door den direkteur der kultures, bij missive van 8 December 1840 no. 3818/15, gedaan voorstel, tot beschikbaarstelling eener som van *f* 5400.—, voor het hermeten der belastbare velden in de residentie Pasoeroean. Merkus, wetende dat de eerste beschikbaarstelling van fondsen, in Cheribon, de goedkeuring des ministers niet had mogen wegdragen, nam alsnu het besluit van 20 Februari 1841 no. 1, hetwelk, na den aanhef, aldus luidt:

„Overwegende dat, zoo het opmeten der velden, welke onderworpen zijn aan de belasting, bekend onder de benaming van landrenten, deszelfs nuttige zijde kan hebben, doordien daardoor een meer vaste basis dan thans verkregen wordt voor het doen van den aanslag in die belasting, waardoor zij meer gelijkmatig onder de belastingschuldigen zou kunnen verdeeld worden; een zoodanige maatregel echter tevens deszelfs bedenkelijke zijde heeft, doordien die belasting daardoor zou kunnen worden opgevoerd tot eene hoogte, welke voor hen die daaraan onderworpen zijn te drukkend zou worden, en omdat daardoor te zeer zou worden afgeweken van het tot dusver, over het algemeen in acht genomen en meermalen aangeprezen beginsel, om de heffing dezer belasting steeds te doen plaats hebben, bij wijze van overeenkomst met de daarbij betrokken Inlandsche hoofden en dorpsbesturen, wel gegrond op de approximatieve uitgestrektheid en vruchtbaarheid der velden, maar niet op de naauwkeurige metingen, welke het de bedoeling van den resident van Pasoeroean schijnt te zijn, tot stand te brengen.

„Overwegende, dat het bedenkelijke van zoodanige hermetingen, gelegenheid oplevert om in die, welke bij besluiten van 28 April en 8 December 1840 no. 4 en 10, in de residentiën Cheribon en Bagelen zijn bevolen, met de meeste omzigtigheid te werk te gaan.

„Is goedgevonden en verstaan:

„*Eerstelijk.* Alhier aan te teekenen, dat aan het door den resident van Pasoeroean geopperd denkbeeld, eener hermeting van de in zijne residentie aan de belasting der landrenten onderworpen velden (ongebouwde eigendommen), vooreerst geen gevolg zal worden gegeven, en daarvan bij deze aan den direkteur der kultures, onder terugzending der door hem overgelegde stukken, kennis te geven, in beschikking op zijne in den hoofde dezes vermelde brieven.

„*Ten tweede.* De residenten van Cheribon en Bagelen, onder mededeeling van vorenstaande overweging, aan te schrijven, om met eenigen spoed, door intermediair van den direkteur der kultures, aan het gouvernement te dienen van berigt:

„*a.* Omtrent de wijze waarop de door het gouvernement bevolen hermeting der belastbare velden in hunne residentiën is geregeld geworden, zoowel wat betreft de daarbij gebruikte landmaat als het getal inlandsche beambten, daartoe gebezigd, en de hun daarvoor toegelegde bezoldigingen;

b. Hoever die arbeid gevorderd is, en welke resultaten daarvan reeds verkregen en nog te verwachten zijn;

„Wordende, met den bij deze aanbevolen spoed, alleen bedoeld, de onverwijlde inzending van rapport, en geenszins eene bespoediging der hermeting, voor zooveel het ongeraden kan worden geacht, daarmede met overhaasting te werk te gaan."

Uit het hier medegedeelde blijkt, dat niet gelet was op het ook in de residentie Tagal beschikbaar stellen van gelden voor het hermeten der belastbare velden aldaar. Toen nu de resident van dat gewest, in Juni 1841, de weder beschikbaarstelling der reeds toegestane, maar in het betrekkelijk dienstjaar niet verwerkte gelden verzocht, werd bij besluit van 26 Juli 1841 no. 14, aangeteekend: dat vooreerst aan de hermeting in Tagal geen gevolg zou worden gegeven. Blijkens besluit van 5 September daaraanvolgende no. 7, was de hermeting in Tagal den 1en Juli te voren begonnen, maar, op ontvangst van het besluit van 26 dier maand, den 31en gestaakt, terwijl de in dien tijd gedane uitgaaf van *f* 199.05 werd goedgekeurd.

In Bagelen werd de hermeting voortgezet. Bij besluit van 8 Oktober 1841 no. 7, werd autorisatie verleend, om gedurende het dienstjaar 1841 te beschikken over eene som van *f* 4440.—, welke, bij het verstrijken van het dienstjaar 1840, onverwerkt was gebleven op de som van *f* 7820.— bij besluit van 8 December 1840 no. 10, voor die hermeting toegestaan.

De resident van Bagelen gaf, bij missive van 28 November 1842 no. 156, kennis dat de hermeting in zijne residentie was afgeloopen, en dat aanwezig bevonden waren:

sawavelden	89,976	bouws;
tegalvelden	18,205	„
te zamen	108,181	bouws;

zijnde 15,983 bouws meer dan de in 1840 bekende uitgestrektheid De resident gaf daarbij echter op, dat in twee distrikten, Tjangkreb en Djenar 2905 bouws minder bevonden waren dan bekend stonden, waaruit hij afleidde, dat de hermeting niet met de vereischte naauwkeurigheid had plaats gehad, weshalve hij voorstelde, om die twee distrikten te doen hermeten, en tevens om een algemeen onderzoek in te stellen, naar de gemiddelde opbrengst der onderscheiden soorten van sawa- en tegalvelden. Dienovereenkomstig werd genoemde resident gemagtigd bij besluit van 13 Februari 1843 no. 13, en tevens geautoriseerd, *„om de noodige meetbrieven te doen drukken, ter uitreiking aan de onderscheiden dessahoofden;"* terwijl voor een en ander, eene som van *f* 4080.— werd beschikbaar gesteld.

Verder valt te dezen aanzien niets bijzonders op te merken, totdat de gouverneur-generaal Merkus, bij kabinets-cirkulaire van 20 Juni 1844 no. 126, een onderzoek over geheel Java gelastte, waarvan hiervoren reeds met een enkel woord is melding gemaakt. De daartoe betrekkelijke stukken zijn van onbeduidenden omvang, en van groot belang voor de kennis van het onderwerp dat ons bezig houdt, weshalve wij die, gelijk reeds is opgemerkt, in een afzonderlijk hoofdstuk zullen zamenvatten.

VII. *Mislukking van het rijstgewas in 1844.*

Het is een treurig verschijnsel, dat in een land, zoo vruchtbaar en gezegend als Java, de voedingsmiddelen der bevolking soms tekort schieten. Gebrek heeft dáár, evenals overal en misschien meer dan elders, ziekte en sterfte in zijn gevolg. In het tijdvak dat wij thans behandelen, had wel is waar geen ramp van zóó grooten omvang plaats, als vroeger en later wel eens ondervonden werd; maar de mislukking van het rijstgewas in 1844, is toch van genoeg beteekenis, om daarvan eenige bijzonderheden mede te deelen.

1. *Rembang en Soerabaya.* Bij besluit van 28 Juni 1844 no. 32, werd de resident van Rembang gemagtigd, om in zijne residentie en des noods elders zooveel padi te doen inkoopen als noodig was om te voorzien in de behoefte aan zaad voor de aanstaande beplanting der rijstvelden welke geheel mislukt waren; en om die zaai-padi aan de bevolking te doen verstrekken tegen inkoopsprijs, vermeerderd met de kosten van transport, enz.

Bij besluit van 26 Juli 1844 no. 5 werd:

„Art. 1. De resident van Soerabaya gemagtigd:

„*a.* Om, ten dienste der residentiën Soerabaya en Rembang, in te koopen eene hoeveelheid van 50,000 pikols padi, tegen den minst mogelijken prijs, doch niet hooger dan *f* 20.— voor de honderd bossen, wegende gewoonlijk 700 à 800 katti's.

„*b.* Om die hoeveelheid padi op te slaan in de gebouwen van den pletmolen te Tawangsari en om tot ontvangst en verstrekking derzelve, een vertrouwd persoon in dienst te stellen, op eene bezoldiging van *f* 50.— 's maands.

„Art. 2. Bepaald, dat deze padi dadelijk bij de levering zou worden betaald en bestemd om tot zaaipadi te dienen, verstrekt aan zoodanige dessa's welke dit verlangden, en zou worden ontvangen door de betrokken dessahoofden, ten overstaan van twee der oudsten van de dessa's."

De terugbetaling zou geschieden door de betrokken bevolking, in het volgende jaar, met een surplus voor transport- en administratie-kosten.

Door de in Rembang, aan de bevolking der afdeelingen Bodjonegoro en Toeban, verstrekte zaaipadi, werd die bevolking belast met eene schuld van *f* 26,125.84 koper, hetwelk neerkwam op *f* 7.51½ per hamat padi. De resident van Rembang stelde voor: „om, in verband tot de groote schade, welke de bevolking in 1844 geleden had, door de mislukking van haar rijstgewas, en de vele verhuizingen die daarvan het gevolg waren geweest, de terugbetaling van bedoelde som in twee jaren te doen geschieden." Dienovereenkomstig werd, bij besluit van 25 Oktober 1845 no. 8, bepaald, dat de betrokken bevolking de eene helft harer gemelde schuld zou betalen in 1845 (toen bijna ten einde) en de wederhelft in 1846.

Bij besluit van 17 Februari 1845 no. 9, werd er in berust, dat de aanslag der landrenten in de residentie Soerabaya, over 1844 *f* 277,094.18 minder had opgebragt dan die van 1843, hetwelk alleen was toe te schrijven aan misgewassen in de afdeeling Grissee, en in de distrikten Goenongkending, Kabooh en Lingkir van het regentschap Soerabaya.

2. *Krawang.* Bij besluit van 1 November 1844 no. 5, werd de resident van Krawang, ten gevolge der gedeeltelijke mislukking van den rijstoogst in zijne residentie, gemagtigd tot den inkoop van 65 tjaings padi, tegen *f* 38.— de tjaing van 2000 pond, of te zamen tegen *f* 2470.— koper, en zulks ter verstrekking aan de zoutmakers te Pakkis, door hen te restitueeren in een of twee jaren.

3. *Japara.* De resident van Japara werd, bij besluit van 24 September 1844 no. 6, gemagtigd om, ten dienste van eenige dessa's in de distrikten Joanna en Mantoop, zaaipadi in te koopen, en daarvoor te beschikken over *f* 3200.— welke som in het volgende jaar door de betrokken bevolking moest worden gerestitueerd.

4. *Patjitan.* De assistent-resident van Patjitan meldde, bij missive van 4 Juli 1844 lett. B 2, dat het rijstgewas in zijne afdeeling zoodanig had geleden, dat de opbrengst hoogstens op een derde van den oogst van redelijk gunstige jaren kon worden gerekend, zoodat gebrek aan voedsel voor de bevolking te vreezen was, te eerder nog, omdat die bevolking, in gewone tijden, reeds verpligt is 12,000 pikols rijst buiten de afdeeling te koopen. De regent had daarom verzocht, dat in den nood der bevolking mogt worden te gemoet gekomen; hetgeen niet anders kon geschieden, dan door verstrekking van rijst voor rekening van het gouvernement. Eene door de regering aanbevolen poging, om den uitvoer van rijst uit Madioen naar Patjitan in de hand te werken, mislukte. Door het minder gunstig slagen van het rijstgewas ook in Madioen, en door de groote behoefte in aangrenzende residentiën, bestond er geen zekerheid, dat men in die residentie de voor Patjitan gevorderde hoeveelheid rijst, tegen matige prijzen, zou kunnen inkoopen.

Alstoen werd, bij besluit van 15 Augustus 1844 no. 3:

„1o. De direkteur der produkten en civiele magazijnen aangeschreven, om ten spoedigste te doen inkoopen en vervoeren naar Patjitan, eene hoeveelheid van 12,000 (twaalf duizend) pikols rijst, om aldaar voor de bevolking te worden verkrijgbaar gesteld, tegen *f* 5.— koper de pikol, met bepaling, dat het meerder kostende van inkoop, transport, enz. zou worden verevend met de betaling der in 1845 in de afdeeling Patjitan te leveren koffij; onder opmerking voorts aan hem direkteur, dat, volgens berigt, de residentie Samarang de beste gelegenheid zou aanbieden, om de gemelde hoeveelheid rijst, bij uitbesteding in te koopen; terwijl, europeesche schepen met den overvoer belast wordende, deze te Patjitan eene lading koffij konden verkrijgen.

„2o. Den direkteur der kultures opgedragen, om de plaatselijke autoriteiten op Java aan te bevelen, de zorg voor de tegen het aanstaande jaar (planteisoen) benoodigde zaaipadi. (*)"

(*) De gedurig gedane aanbevelingen, om zorg te dragen voor zaaipadi, in gewone tijden zeer nuttig, hadden, bij het bestaan van vrees voor gebrek, soms ten gevolge dat het daarvoor benoodigde graan aan de landbouwers *ontnomen* en voor hen, met

De naar Patjitan gezonden hoeveelheid van 12,000 pikols rijst, werd aan de bevolking op de voren vermelde wijze verstrekt, met uitzondering van 1800 pikols, die overbleven en, krachtens besluit van 14 Juni 1845 no. 1, te Patjitan werden verkocht.

Cheribon. In Cheribon werd, blijkens missive van den resident, dd. 7 Juni 1844 no. 1193, gerekend, dat van de aanwezige 152,000 bouws sawavelden, 25,000 bouws waren mislukt, behalve de, ter uitgestrektheid van 10,000 bouws niet geslaagde velden op de partikuliere landen Indramayoe-west en Kandanghauër. Ter voorziening in het te vreezen gebrek aan rijst, waren door den resident bevelen gegeven voor de aanplanting van tweede gewassen en aardvruchten; terwijl hij tevens een verbod had uitgevaardigd, tegen het opkoopen van rijst en padi in de dessa's en den uitvoer buiten de residentie. De resident gaf wijders kennis, dat de ondernemer van den rijstpelmolen in de afdeeling Indramayoe, de heer J. J. van Braam, had aangeboden om eene hoeveelheid van ongeveer 50,000 pikols padi, welke hij nog in voorraad bezat, tegen den prijs van *f* 2.— zilver per pikol, af te staan aan de bevolking, welke hem die padi had geleverd. (*)

Bij kabinets-missive van 15 Juni 1844 no. 121, verzocht de gouverneur-generaal den resident, om het verbod van den uitvoer van rijst buiten werking te stellen, en nader terug te komen op het aanbod van voornoemden ondernemer, in verband tot § *f* van art. 1 van het besluit, dd. 17 Oktober 1843 no. 6 (in de noot medegedeeld), en om inmiddels te waken, dat geen

---

vaderlijke zorg, opgeschuurd werd. Zoodanige zorg, hoe goed ook bedoeld, was willekeurig en niet zelden het gevolg van het dwangstelsel. Bepaalde zich de zorg van het bestuur eenvoudig tot de *aanbeveling*, om padi voor zaad te bewaren, dan was die, bij werkelijk gebrek, ontoereikend om het beoogde doel te bereiken. Men zal toch den Javaan geen zelfbeheersching willen toekennen, die bij geen volk ter wereld wordt aangetroffen: de zelfbeheersching om, in het bezit van voedsel, daarvan geen gebruik te maken, als de nood nijpend is, en liever honger te lijden met vrouw en kinderen.

(*) Naar aanleiding van aanbevelingen van den minister van koloniën was, bij besluit van 17 Oktober 1843 no. 6, aan J. J. van Braam vergund om, voorloopig gedurende tien jaren, op 's gouvernements landen binnen de residentie Cheribon, met uitsluiting van anderen, verbeterde rijstpelmolens op te rigten. Bij § *f* van art. 1 van dat besluit, was aan den ondernemer vergund: »Om, met inachtneming der in Nederlandsch Indië bestaande bepalingen, van de inlandsche bevolking, gedurende den duur dezer vergunning, telken jare in te koopen zooveel padi, als zijne molens voor een jaar malens behoeven, dan wel, met inachtneming dierzelfde bepalingen, met de inlandsche bevolking, telken jare, voor de levering van, eene gelijke hoeveelheid overeenkomsten aan te gaan; — een en ander echter onder de uitdrukkelijke voorwaarde: om, bij gebrek aan zaaipadi of rijst in de distrikten, binnen welke zijne verbeterde pelmolens mogten opgerigt zijn, of de opkoopen en de levering van padi mogten hebben plaats gevonden, al de padi en rijst, aan de molens en in de pakhuizen aanwezig, aan de in die distrikten gevestigde bevolking te verstrekken, de padi tegen den inkoopsprijs, en de rijst tegen twee gulden koper den pikol minder dan den op dat tijdstip te Batavia bestaanden marktprijs."

padi of rijst van den pelmolen werd verkocht tegen hoogere prijzen dan bij die § *f* werden bedoeld.

De resident vroeg alstoen de beschikking over eene som van *f* 100,000.— koper, voor den inkoop bij gemelden rijstpelmolen van 40,000 pikols padi, benevens het noodige voor bibiet (zaad), ten einde deze, naarmate der behoefte, bij kleine hoeveelheden, huisgezinsgewijze, aan het dessavolk te verstrekken, terug te betalen in vier jaren, van 1845 tot en met 1848.

Den direkteur der kultures werd opgedragen, om den staat van zaken in de afdeeling Indramayoe, persoonlijk en plaatselijk te onderzoeken, met magtiging om voorloopig zoodanige maatregelen te nemen, als noodig zouden voorkomen. Ter plaatse gekomen, merkte die direkteur den resident op, dat tegen den inkoop voor gouvernements rekening, en tegen de verstrekking van voedsel aan de bevolking, onderscheiden algemeene en bijzondere bedenkingen bestonden, welke niet toelieten daartoe te besluiten. Onderhandelingen werden met den ondernemer van Braam aangeknoopt: „om de noodige padi aan de bevolking zoo mogelijk *tegen betaling*, en anders *in leen* af te staan, uit de hoeveelheid van 107,000 pikols, welke in voldoening van (door den ondernemer) voldane landrenten, (*) door de distrikten Sleman, Indramayoe-oost en Kedondong aan hem waren geleverd," waarbij de ondernemer, in zijn belang, werd herinnerd aan de verpligting, om in deze mede te werken tot tegemoetkoming in den nood der bevolking. De direkteur magtigde den resident alverder, om voor andere gedeelten der residentie, waar misgewassen waren ondervonden, of gebrek aan zaad voor den aanplant van padi, djagong enz. bestond, het noodige zaad in te koopen, en aan de bevolking te verstrekken tegen dadelijke of termijnsgewijze betaling. Het bleek wijders dat, ofschoon reeds in 1843 door de bevolking, ten behoeve van den ondernemer van Braam padi was geleverd, de eerste pelmolen in Juli 1844 nog niet gereed was, en toen gerekend werd, dat eerst eene maand later met de pelling een aanvang zou kunnen worden gemaakt.

De regering besliste in deze, bij besluit van 1 Augustus 1844 no. 4. Daarbij werd den resident van Cheribon te kennen gegeven: dat niet kon worden getreden in zijne voorstellen, om voor rekening van het gouvernement rijst in te koopen en aan de bevolking te verstrekken. Ter voorziening in de behoefte aan zaad, voor het toen aanstaande plantsaizoen, werd de resident aangeschreven: om gevolg te doen geven aan de voorwaarde, gesteld bij de medegedeelde § *f* 1 van art. 1 van het besluit dd. 17 Oktober 1843 no. 6, dan wel om te doen zorgen, dat de benoodigde zaaipadi in die distrikten, door den ondernemer van Braam *in leen* werd gegeven, tegen restitutie van eene gelijke hoeveelheid in 1845. Voor de overige distrikten, kon zaaipadi van gouvernementswege worden ingekocht, zoo als de direkteur der kultures reeds

(*) Ook uit het besluit van 6 December 1844 no. 1 blijkt, dat de betrokken bevolking in 1843, *een vijfde van haar padiprodukt* aan den ondernemer van den rijstpelmolen had geleverd, tegen betaling zijnerzijds van de landrenten dier bevolking. Uit het rapport van den assistent-resident Clignett hebben wij gezien, dat de bevolking van Cheribon naauwelijks 12 percent, dat is iets meer dan *een achtste* van haar produkt aan landrente opbragt.

geautoriseerd had. Verder werd de resident gemagtigd: „Om den ondernemer van den rijstpelmolen in de afdeeling Indramayoe, namens het gouvernement, te verzekeren, dat de padi, welke door hem, ingeval van behoefte, voor de konsumtie aan de bevolking *in loen* werd verstrekt, door dezelfde bevolking, in 1845, zou worden teruggegeven, met eene vermeerdering van 50 percent, zoodat hij voor 100 pikols padi, zou terug erlangen 150 pikols padi." Eindelijk werd die resident aangeschreven: „Om toe te zien, dat de ondernemer van den pelmolen te Indramayoe, ter beschikking van de bevolking der distrikten Indramayoe-oost, Sleman en Kedondong houde, minstens gelijke hoeveelheid padi of rijst, als van haar is ingekocht, en zulks tot aan het invallen van den volgenden oogst, en in geen geval voor meer dan *f* 2.— beneden den marktprijs te Batavia, een en ander in den geest van het besluit van 17 Oktober 1848 no. 6."

Bij besluit van 28 Februari 1845 no. 13, werd goedgekeurd, de inkoop bij den rijstpelmolen van 9370 pikols padi voor zaad, tegen *f* 2.— de pikol of te zamen voor *f* 18,740.— welke som door de bevolking in 1846 en 1847 moest worden terugbetaald.

Uit de missive van den resident van Cheribon, dd. 14 Maart 1845 no. 704 bleek: „dat ten gevolge van het, door de bevolking van de afdeeling Indramayoe, voortdurend ondervonden wordende gebrek aan rijst, onderscheiden ingezetenen naar elders waren verhuisd, en zelfs uithoofde van slecht voedsel, ettelijke sterfgevallen hadden plaats gehad." De regering in aanmerking nemende, „dat onder Indramayoe rijst geacht moet worden aanwezig te zijn, vermits de prijs was opgegeven te bedragen acht tot negen gulden de pikol, doch dat het der bevolking scheen te ontbreken aan geld om die te koopen;" gelastte den resident van Cheribon, bij besluit van 26 Maart 1844 no. 1, „om zich onverwijld naar de afdeeling Indramayoe te begeven, en aldaar persoonlijk naauwkeurig onderzoek te doen, naar de behoefte der bevolking aan rijst; met last, op zijne verantwoordelijkheid, om, naar bevind van zaken, over eenige gelden te beschikken, om in gemelde afdeeling, en verder dáár waar zulks noodzakelijk moest worden geacht, aan de bevolking te worden voorgeschoten, tot den inkoop van de dringend benoodigde rijst."

Uit het daarop van den resident ontvangen rapport bleek, dat, op den voet van het medegedeelde besluit van 1 Augustus 1844 no. 4, door den ondernemer van den rijstpelmolen, aan de bevolking der distrikten Indramayoe-oost en Sleman waren verstrekt 10,000 pikols padi, welke dus in 1845 aan dien ondernemer moesten worden terugbetaald met 15,000 pikols. Naar aanleiding hiervan en van de andere voorstellen van den resident, werd hij, bij besluit van 23 Mei 1845 no. 24, gemagtigd: — 1°. om evenbedoelde 15,000 pikols padi in te koopen, tegen den prijs van *f* 1.50 koper per pikol, of te zamen tegen *f* 22,500—, en die padi, dadelijk bij de aflevering, te doen afgeven aan den pelmolen, tegen behoorlijk schriftelijk bewijs van den ondernemer van Braam, dat zijne vordering ten deze op de bevolking was voldaan; en 2°. om aan de bevolking van 12 dessa's in het distrikt Soeramangala, gedurende de toen loopende maand Mei, een geldelijk voorschot te verstrekken van *f* 6504.— Verder werd goedgekeurd, dat door den resident de volgende voorschotten waren verleend:

1. Voor den inkoop van 200 pikols rijst, welke gekookt waren verstrekt aan de bekoeftigen in de distrikten Indramayoe-oost en Sleman, *f* 1740.—

2. Voor voedsel aan de zoutmakers te Kandanghauër, *f* 3000.—

3. Aan 12 dessa's in het distrikt Soeramangala, voor de beplanting van sawavelden, *f* 3920.—

4. Aan de bevolking van het distrikt Kedondong, voor het onderhoud van beplante velden, *f* 5000.—

Nog werd, aan de bevolking der distrikten Indramayoe-oost en Sleman, wegens hare armoede, kwijtgescholden het onaangezuiverd bedrag van den aanslag der landrenten over 1844, ten bedrage van *f* 2114.—

De bevolking was nu schuldig: krachtens besluit van 28 Februari 1845 no. 13, *f* 18,740.— en krachtens het thans vermelde besluit, de sommen van *f* 22,500.—, *f* 1740.—, *f* 6504.—, *f* 3920.—, *f* 5000.— en *f* 3000.— Het laatstvermelde besluit van 23 Mei 1845 no. 24 regelde de terugbetaling dier schulden. De drie hier in de eerste plaats genoemde sommen, te zamen bedragende *f* 42,980.—, moesten worden gerestitueerd in vier jaren, als in 1846 *f* 6000.—, in 1847 *f* 10,000.—, in 1848 *f* 12,000.— en in 1849 *f* 14,980.— De drie daarop volgende sommen, te zamen bedragende *f* 15,424.—, moesten worden terugbetaald in 1846 en 1847, in elk jaar de helft. Deze terugbetalingen moesten plaats vinden bij de aanzuivering der landrenten, door de zorg der dessahoofden, aan wie daarvoor werd te goed gedaan het kollekteloon van 8 percent. Eindelijk zou de som van *f* 3000.—, aan de zoutmakers te Kandanghauër voorgeschoten, worden verrekend door inhoudingen van *f* 2.— per koyang, op het in 1845 door hen aan het gouvernement te leveren zout.

VIII. *Hoe kan de bevolking van Java, tot het verrigten van arbeid voor het gouvernement gedwongen worden?*

De hier gestelde vraag, moet wel meermalen oprijzen bij ieder, die de koloniale geschiedenis van de laatste halve eeuw aandachtig nagaat, maar niemand zal daarop een voldoend antwoord kunnen vinden. Want al moge het waar zijn wat Baud gezegd heeft, — namelijk: „de hebbelijkheid van onderwerping en gehoorzaamheid, zoo bijzonder eigen aan de Javanen, maakt hier te lande (op Java) vele zaken mogelijk die elders met groote moeijelijkheden zouden te kampen hebben; —" al moge dit waar zijn, toch komt er wel eens een einde aan de lijdzaamheid, zelfs van den lijdzaamsten mensch; toch moeten zich wel eens sporen van verzet hebben voorgedaan.

Inderdaad, die sporen hebben zich meermalen voorgedaan, ofschoon ze niet altijd openbaar bekend werden. Zoo hebben wij, onder anderen, gezien, dat de bevolking van Djattipring, in de residentie Cheribon, weigerde suikerriet te planten. Wat deed men om haar daartoe te dwingen? De resident verklaarde eenvoudig: dat aan allen, die bleven weigeren, de rijstvelden zouden worden ontnomen. Vermits echter, te dier zake, een konflikt ontstond met den betrokken europeeschen suikerfabrikant, kwam deze bijzonderheid ter kennis van de regering. In vele andere gevallen van gelijken aard, bleef de huishoudelijke afdoening voor het gouvernement verborgen. Nu daarmede bekend, moest de regering zich verklaren. Zij meende: (besluit 25 Februari

1840 no. 2) dat de bevolking van de dessa Djattipring wel reden zou gehad hebben voor hare weigering; weshalve het onnoodig en ondoelmatig voorkwam haar daarvoor, door ontneming harer sawa's te doen boeten, welk streng middel, alleen bij volstrekte en dringende noodzakelijkheid, moest worden aangewend. Maar de regering meende tevens, dat de resident middelen en magt genoeg had, om in gevallen als het hier bedoelde, bevolking en hoofden tot hun pligt te brengen.

De onderzoeker der koloniale geschiedenis, zal de gestelde vraag, door zoodanige verwijzing naar huismiddeltjes, zeker niet voldoende opgelost achten.

Wij hebben reeds vroeger melding gemaakt van de publikatie, onder nº. 45, opgenomen in het Indisch Staatsblad van 1833, krachtens welke, alle personen op Java, die door rondzwerving, lediggang en slecht gedrag, zich als schadelijke voorwerpen doen kennen, doch aan welke geen bepaald misdrijf geregtelijk kan worden bewezen, zullen worden vereenigd in etablissementen van landbouw. Wij hebben toen tevens medegedeeld, dat deze bepalingen op ligtvaardige wijze werden toegepast, onder anderen op personen, die nalatig waren in het presteren van heerendiensten, of in den arbeid voor de kultures; zoodat de regering deswege meermalen strenge berispingen moest geven aan de betrokken residenten.

Vermits de plaatselijke autoriteiten, zich voortdurend aan die ligtvaardige handelwijze bleven schuldig maken, werden zij, bij art. 2 van het besluit dd. 13 Juli 1841, no. 11, aangeschreven: „om te dienen van berigt, *welke middelen worden, of kunnen worden gebezigd, om inwoners van dessa's, die zich aan de werkzaamheden ten behoeve van den lande ontrekken, daartoe te konstringeren?* onder opmerking dat, bij het bestaan van zoodanige middelen, inlanders, tegen welke zij kunnen worden aangewend, door sommige residenten, oneigenaardig en ten onregte, tot verbanning naar etablissementen van landbouw worden voorgedragen."

Het schijnt dus dat de regering, anderhalf jaar nadat zij den resident van Cheribon naar huishoudelijke middelen overwees, die middelen niet meer afdoende oordeelde; van daar, de hier medegedeelde aanschrijving.

Het is ons niet mogen gelukken, in het koloniaal archief eenig spoor te vinden van de antwoorden, welke op die aanschrijving ontvangen werden. Zij zullen aangehouden en dus nog te vinden zijn in het archief der Indische regering.

Intusschen bewijst de volgende gebeurtenis, die ruim een jaar na het afgaan der bedoelde aanschrijving plaats had, dat men geen andere toevlugt had dan het oude middel: *verbanning naar de landbouw-etablissementen.*

De resident van Pekalongan berigtte, bij missive van 12 November 1842 no. 2188: — Dat bij de verdeeling der velden voor de suikerriet-aanplantingen te Batang, in Mei te voren, door de hoofden en bevolking der dessa's Kalipoetjang-koelon, Karanganjer en Watesaging, klagten waren ingebragt over de hun aangewezen velden, met verzoek om andere; waaraan echter geen gevolg was gegeven, omdat het bij onderzoek was gebleken, dat de klagten uit opzettelijke tegenwerking voortvloeiden, en de aangewezen vel-

den beter dan de gevraagde waren. (*) — Dat, bij de betaling van het plantloon, de bevolking der genoemde dessa's had verklaard, geen genoegen te nemen met de haar, volgens taxatie, toegewezen belooning van *f* 14.22 per hoofd; doch *f* 25.— verlangde te ontvangen. Dat, ofschoon de kontroleur en het distriktshoofd te kennen gaven, dat niet meer kon worden uitgekeerd dan het gouvernement voor plantloon toestond, de bedoelde bevolking het geld niet wilde ontvangen en, na de suikerrietplanters van een aantal dessa's tot gelijk besluit te hebben overgehaald, zich den 24^en^ Oktober 1842, ten getale van ongeveer zeshonderd personen, aan het residentiehuis had vervoegd. — Dat die menigte dáár hare klagten en verzoeken herhaalde, en niet dan in den namiddag, na ernstige aanmaningen van den regent en den hoofddjaksa, huiswaarts keerde. — Dat die menigte echter den volgenden morgen met dezelfde reklames terugkwam, en dat het den regent eerst na veel moeite, gelukte haar te doen vertrekken, de betaling te doen ontvangen en het werk te doen hervatten. — Dat, toen eenige dagen later, de demang van Batang het hoofd der dessa Kalipoetjang-koelon liet roepen, ten einde hem over het bewerken der suikerriet-aanplantingen te onderhouden, dit hoofd onwillig was en verklaarde, vooraf met zijne ondergeschikten, omtrent het al of niet opvolgen dier bevelen, te moeten raadplegen.

De resident gaf wijders te kennen, dat hij, ter voorkoming eener herhaalde opkomst der bevolking, en aangezien het bleek dat de geheele zaak door opruijers was aangestookt, een onderzoek had gedaan, ten gevolge waarvan vier personen, die van den beginne af de aanstokers dezer ongeregeldheden waren geweest, gearresteerd waren, te weten: Mangoondrio, hoofd der dessa Kalipoetjang-koelon, Sarie, inwoner dier dessa, Pa-Kembar, inwoner der dessa Baros-lor, en Tjawilah, inwoner der dessa Karanganjer. Hij stelde voor, om deze vier personen, die voorloopig met een kruispraauw naar Samarang waren opgezouden, voor eenigen tijd uit de residentie Pekalongan te verwijderen, ten einde aan de bevolking te doen zien, dat ongeregeldheden als de hier bedoelde niet ongestraft blijven, en ter voorkoming van handelingen welke anders, navolging vindende, aan de kultures groot nadeel zouden kunnen toebrengen.

(*) Dat de velden niet bijzonder goed, en het loon der bevolking niet voldoende geacht werd, blijkt uit de volgende omstandigheid. Uit aanmerking van de "sedert onderscheiden jaren ondervonden mingunstige resultaten der suikerkultuur, bij de fabrieken Karanganjer en Wonopringo, in de residentie Pekalongan;" werd de resident aldaar, bij besluit van 2 Februari 1843 no. 12 gemagtigd, tot de rentvrije uitgifte van 130 bouws onbebouwde tegalgronden aan chineesche ondernemers, bepaaldelijk voor de teelt van katjang-tanah, onder voorwaarde, dat daarvan jaarlijks, bij wijze van huurschat, kosteloos aan het gouvernement zouden geleverd worden, 12 pikols oliekoeken per bouw, of te zamen 1560 pikols, om te worden gebezigd tot bemesting der suikerrietvelden, bij de genoemde twee fabrieken, met last om dien huurschat later tot 20 pikols per bouw te verhoogen. In de premisse van het besluit wordt gezegd: "dat de derving van landrenten, hieruit voortvloeijende, vooralsnog niet kan worden gebragt ten laste der suikerrietplanters, die de voordeelen der bemesting zouden genieten, *uit hoofde van de weinige voordeelen, die zij tot dusver van de suikerkultuur genoten hebben.*" Het verdient opmerking, dat dit besluit van denzelfden dag is als dat, waarbij de in den tekst vermelde zaak werd afgedaan.

Op last der regering, nam de resident van Pekalongan, de ingezetenen der dessa's, welke aan de reklames der suikerplanters hadden deelgenomen, in verhoor. Uit zijn nader rapport van 8 December 1842 no. 2322, bleek echter niet anders, dan dat de klagers getracht hadden eene hoogere betaling te erlangen; terwijl zij, die geweigerd hadden de hun aangewezen gronden te beplanten, voorgaven zulks te hebben gedaan, omdat het suikerriet vroeger op die gronden niet goed geslaagd was. Wijders was het niet mogelijk geweest, om tegen de vier bovengenoemde personen eene bepaalde klagt te vernemen. Toch bleef de resident volharden bij zijn voorstel, omdat die personen, welke voor de anderen het woord hadden gevoerd, dit met ongepaste en oneerbiedige uitdrukkingen en gebaren hadden doen gepaard gaan, hetwelk gestraft moest worden, ook omdat anders herhaling werd gevreesd. Tot staving hiervan deelde de resident nog mede, dat eenige dagen na het boven omschreven voorval, ook de suikerplanters van Sienbang op weg waren om reklames in te brengen; doch dat zij, bij het vernemen der opzending van de genoemde vier personen naar Samarang, huiswaarts waren gekeerd.

De direkteur der kultures adviseerde ter zake, bij zijne missive van 13 Januari 1843 no. 111/2 waarbij werd overgelegd een nader schrijven van den resident van Pekalongan van den 4en dier maand no. 2/27. Bij die stukken werd nog te kennen gegeven: — Dat eene betaling van *f* 14,22 per hoofd, welke, door de levering van 2000 pikols boven de taxatie, nog met *f* 3.61 vermeerderd en dus gebragt zou worden op *f* 17.83, niet zoo gering was om aanleiding tot klagten te geven. — Dat het echter wel mogelijk was, dat de niet behoorlijke regeling der werkzaamheden in de residentie Pekalongan, waaronder speciaal behoort, het in massa planten en gelijkelijk verdeelen van de opbrengst der onderscheiden velden, onder al de planters der gezamenlijke velden, (*) benevens het aanwezen van een slecht inlandsch personeel in het regentschap Batang, en verduistering van een gedeelte van het loon door de hoofden, redenen tot ontevredenheid hadden gegeven. — Dat hiervan echter, uit de gewisselde stukken, niets blijkt, evenmin als dat, gelijk verondersteld werd, aan de bevolking eene hoogere betaling zou zijn toegezegd. — Dat mitsdien de verwijdering der aanstokers steeds wenschelijk werd geoordeeld: tot handhaving van den bestaanden staat van zaken.

De beslissing in deze werd genomen bij besluit van 2 Februari 1843 no. 11. Al het voren medegedeelde is aan de premissen van dat besluit woordelijk ontleend. De beslissing nu was: dat aan de vier genoemde personen, „voor den tijd van één jaar, gerekend van den dag hunner opzending naar Samarang, het verblijf in de residentie Pekalongan werd ontzegd, en dat zij naar Krawang werden verwijderd, om op het etablissement van landbouw aldaar, tegen het gebruikelijk loon, te worden te werk gesteld."

Nu wij toch spreken van *de verbanning* naar de landbouw-etablissementen, moeten wij nog eenmaal terugkomen op de personen die, als beweerde aanleggers van den volksoploop in Augustus 1833, onder de suikerplanters in

(*) Met het doel om de suikerkultuur in Pekalongan te verbeteren, was, bij resolutie van 15 Februari 1836 no. 6, de dessa'sgewijze aanplant aldaar voorgeschreven.

de residentie Pasoeroean, naar Krawang verwijderd waren, mede uit kracht der vorenaangehaalde publikatie van 23 Juli 1833, Staatsblad no. 45.

Wij hebben gezien, dat van de aanvankelijk gearresteerde 23 landbouwers 3 onder borgtogt hunner hoofden naar hunne woningen teruggezonden, en 2 in de gevangenis te Soerabaya overleden waren, terwijl de overblijvende 18 personen, na anderhalf jaar in de gevangenis te Soerabaya te hebben vertoefd naar de residentie Krawang werden *verplaatst* om aldaar, in een kampong vereenigd, voorzien te worden van rijstvelden en van de middelen om die te ontginnen. Wij hebben tevens gezien dat het lot dezer menschen in Krawang niet ongelukkig was.

Bij missive van 7 Augustus 1841 no. 779, stelde de resident van Krawang voor: „om verlof te verleenen tot den terugkeer naar de residentie Pasoeroean, aan de *negen* nog aldaar aanwezige personen van de achttien, die bij resolutie van 12 Januari 1835 no. 14, voor een onbepaalden tijd derwaarts waren verwijderd." — Nadat de resident van Pasoeroean, op dit voorstel advies had uitgebragt, bij missive van 10 September 1841 no. 1459/4, en de raad van Indië gehoord was, blijkens advies van den 25^{en} dier maand no. 3289, werd, bij besluit van den 30^{en} derzelfde maand no. 12, besloten: — „Aan de na te melden negen, bij resolutie van 12 Januari 1835 no. 14, naar Krawang *verbannen* personen, te vergunnen naar de residentie Pasoeroean terug te keeren, als aan: Pa Ngadisa, Pa Goentoor, Pa Rantia, Pa Gantia, Djogo Pati, Pa Kardjo, Pa Soekana, Pa Kata (vroeger vermeld als Pa Katie) en Pa Manisa, zullende na hunne terugkomst aldaar vooreerst een bijzonder toezigt der policie over hen worden gehouden; — met last aan den resident van Krawang, om deze personen als vrije lieden naar Batavia te zenden, om van daar door de zorg van den resident, over zee, op de gewone wijze, ten koste van den lande, naar Soerabaya of Pasoeroean te worden getransporteerd, in dier voege dat drie te gelijk, in elke maand naar hunne vroegere woonplaatsen terugkeeren."

IX. *Verschillende Mededeelingen.*

1. *Rijstkultuur.* Eene te Samarang in December 1840, gehouden uitbesteding voor de levering van levensmiddelen in 1841 aan het garnizoen en het hospitaal te Kedongkebo, residentie Bagelen, had een ongunstig geldelijk resultaat; weshalve besloten werd, om de levering der *rijst* te doen plaats hebben door tusschenkomst van het civiel bestuur van Bagelen. De resident van Bagelen had, bij missive van 4 December 1840 lett. A, geheim, in het breede de oorzaken besproken, aan welke de toenmalige hooge prijzen der rijst in zijne residentie moesten worden toegeschreven en betoogd, dat die, wel verre van voort te spruiten uit schaarschte, integendeel getuigden voor de toenemende welvaart der bevolking, en mitsdien geen de minste bezorgdheid behoefden in te boezemen. Hij verklaarde daarbij verder, dat in de behoefte aan rijst voor de troepen in Bagelen, kon worden voorzien, door opkoopingen op de bazaars als anderzins, zonder eenigen dwang of verpligte leverancie, en zonder tusschenkomst van de inlandsche hoofden; zijnde hij van gevoelen, dat op die wijze, zonder buitengewone omstandigheden, de te leveren rijst

op niet meer dan *f* 8.— koper de pikol zou komen te staan; zullende worden gezorgd, dat steeds 400 à 500 pikols in voorraad waren. Naar aanleiding hiervan, werd de resident van Bagelen, bij besluit van 12 Januari 1841 no. 4 aangeschreven en gemagtigd, om ten deze het noodige te verrigten.

Niet alleen in Bagelen, maar ook bij de uitbestedingen voor de levering van rijst gedurende 1841, ten behoeve van de garnizoenen van Soerakarta, Djokjokarta, Kadoe, Banjoemas en Patjitan, waren hooge prijzen gevorderd. De betrokken residenten verschilden van gevoelen, omtrent de oorzaken van dit verschijnsel. De direkteur der kultures, ter zake gehoord, berigtte aan de regering bij missive van 9 Januari 1841 no. 2, waarbij hij wederlegde het gevoelen van sommige residenten, dat de duurte der rijst te wijten was aan het bezigen van te vele gronden in Bagelen, voor de europeesche kultures; terwijl hij verder betoogde, dat die duurte een gevolg was van de onder de bevolking toegenomen welvaart, waardoor zij meer en meer van de rijst als levensmiddel kon gebruik maken. De regering benuttigde de omstandigheid, dat aan den direkteur-generaal van financiën J. de Puy tot herstel van gezondheid, een binnenlandsch verlof moest worden verleend, om, onder toekenning van dat verlof, bij besluit van 18 April 1841 no. 1, dien hoofdambtenaar op te dragen: „een speciaal onderzoek naar de oorzaken der voortdurende duurte van de rijst in de residentiën Djokjokarta en Bagelen, naar de gevolgen welke uit die duurte kunnen voortspruiten, en naar de middelen om daarin te voorzien." Hieromtrent hebben wij niets naders gevonden.

2. *Bazaargeregtigheid op rijst.* Bij besluit van 30 September 1839 no. 4 werd magtiging verleend, om de vrijstelling van rijst van marktgeregtigheid in Cheribon en Grissee, waarvan wij vroeger hebben melding gemaakt, te doen voortduren in de jaren 1840, 1841 en 1842. Bij besluit van 7 Maart 1843 no. 2 werd goedgekeurd, dat die vrijstelling, gedurende 1843, „als van stilzwijgend blijvende kracht werd beschouwd, met bepaling, dat de bedoelde vrijstelling ook voor volgende jaren van effekt zal zijn, totdat dienaangaande anders mogt worden beslist." Bij hetzelfde besluit werd de direkteur der middelen en domeinen aangeschreven: „om te dienen van konsideratiën en advies, nopens de vraag: in hoever het wenschelijk mag worden geacht, om die vrijstelling in andere residentiën toe te passen?" Naar aanleiding hiervan werd, bij art. 6 van het besluit dd. 5 November 1843 no. 1, aangeteekend: „Dat vooralsnog geen gevolg zal worden gegeven, aan het bij besluit van 7 Maart jl. no. 2, geopperde denkbeeld om, in navolging van hetgeen thans in de residentie Cheribon en in de afdeeling Grissee bestaat, de op de bazaars ter verkoop gebragt wordende padi en rijst, in het algemeen van de belasting der marktgeregtigheid vrij te stellen."

3. *Djakat.* Op last der regering werd, bij missive van den algemeenen sekretaris, dd. 4 Maart 1843 no. 327, aan den resident van Cheribon gevraagd: „uit welk gedeelte van den padi-oogst de zoogenaamde *padi-djakat* bestaat, welke ten behoeve der geestelijken en behoeftigen wordt afgezonderd? zoomede, onder wiens toezigt en beheer die afzondering en de verdeeling der *djakat* plaats heeft?" Tot het doen dezer vragen was aanleiding gevonden in

het vermoeden „dat het beheer der *djakat* regtstreeks werd uitgeoefend door den regent of andere inlandsche ambtenaren, in stede van, even als elders, te zijn eene huishoudelijke dessa-inrigting, waarmede het bestuur zich niet inlaat, en de inlandsche ambtenaren zich in den regel niet moeten bemoeijen, ter voorkoming van knevelarijen."

De resident van Cheribon voldeed hieraan, bij zijne missive van 14 Maart 1843 no. 513, onder aanbieding eener opgave van den regent van Cheribon.

De direkteur der kultures, ter zake gehoord, gaf bij zijne missive van 28 Augustus 1843 no. 2929/14, te kennen: — Dat de *djakat* is eene zedelijk verpligte, doch volgens den koran tevens geheel vrijwillige, gift, welke speciaal moet strekken tot onderhoud van den priesterstand; weshalve de opbrengst daarvan niet verboden moet worden, ten einde de godsdienstige begrippen der bevolking niet te kwetsen. — Dat die opbrengst echter ook niet moet worden aangemoedigd, en vooral niet, bij wijze van heffing moet geschieden onder dadelijk toezigt van gezagvoerende en bezoldigde gouvernements ambtenaren, zoo als in de residentie Cheribon het geval is. — Dat de heffing der zoogenaamde *djakat*, nadeelig is voor het gouvernement, omdat daardoor de behoorlijke opvoering der grondlasten wordt belemmerd, het tegengaan der knevelarijen en het misbruik van gezag der hoofden wordt bemoeijelijkt, en het bestaan wordt aangemoedigd van een aantal ledigloopende priesters, die veel invloed op de bevolking uitoefenen. — Dat, om die redenen, de resident van Cheribon onvoorzigtig had gehandeld, door de heffing der *djakat* te sanktioneren, en een gedeelte derzelve te bezigen tot einden, die niet bij den koran zijn voorgeschreven; hoezeer werd erkend, dat de regent van Cheribon, uit een gedeelte der *djakat*, vele nuttige werken had daargesteld.

Bij besluit van 26 Oktober 1843 no. 12, werd: „De resident van Cheribon, onder mededeeling van het vorenstaande (het hier vorenstaande is woordelijk uit het besluit overgenomen), aangeschreven: om toe te zien, dat de djakat blijve eene vrijwillige betaling of opbrengst, en niet meer plaats hebbe bij wijze van direkte heffing door 's lands dienaren; tevens zorgende, dat het gebruik dier betalingen niet afwijke, van het doel waarmede zij worden opgebragt en de gebruiken der dessa's."

4. *Afstand van dessa's en velden in Demak aan een Pangerang.* Bij missive van 11 Augustus 1843 no. 17/1, gaf de resident van Samarang aan de regering kennis, dat de pangerang Widjil van Kadilangoe, afdeeling Demak, was teruggekomen op een vroeger gedaan verzoek, om vermeerdering zijner inkomsten. Bij de stukken werd in eene uitvoerige beschouwing getreden, zoo omtrent des rekwestrants afkomst, zijnde hij een afstammeling van den soesoehoenan Kalidjogo (een der Javaansche heiligen), als omtrent zijn waardig gedrag en de goede diensten door zijne voorouders aan den lande bewezen; verder omtrent het belang van het gouvernement, tot behoud van den invloed van het geestelijke huis van Kadilangoe, waarvan de rekwestrant het hoofd was, die bij oproerige bewegingen, vooral in het Demaksche, tot bijzonder veel nut voor het gouvernement zou kunnen worden aangewend. De resident deelde wijders mede, dat genoemde pangerang, met het onderhoud eener talrijke familie belast en niet vermogend zijnde, van de aan hem, voor

de door zijne voorouders bezeten en tijdens het Britsch tusschenbestuur ontnomen landen, toegelegde vergoeding van *f* 133.5C 's m[illegible]nds, en van de twee vijfde aandeelen in de opbrengst der nog aan [illegible]ven rijstvelden, niet kon leven op dien onbekrompen voet, waarop hij aanspraak mogt maken, wanneer de door zijne voorzaten aan het gouvernement bewezen diensten in aanmerking werden genomen.

Overeenkomstig het gedaan voorstel, bepaalde de regering, bij besluit van 7 November 1843 no. 1: „Dat de thans door den pangerang Widjil van Kadilangoe genoten wordende inkomsten, zullen worden vermeerderd, door den afstand aan denzelven van een of meer dessa's, met de daarbij behoorende ijstvelden, en zulks tot een bedrag van hoogstens *f* 1200.— 's jaars, berekend naar den tegenwoordigen aanslag der landrenten." (*)

5. *Grondmaat.* De direkteur der kultures gaf, bij missive van 24 December 1842 no. 3876/21, aan de regering kennis, dat de resident van Bezoeki bepaald voorschrift had gevraagd, ten aanzien van de herleiding der groote bouw van 1400 vierkante *Engelsche* roeden, in die residentie gebruikelijk, tot *Rijnlandsche* roeden. Onder overlegging eener missive van den hoofd-ingenieur van den waterstaat en 's lands gebouwen te Batavia, dd. 28 April 1841 no. 180, merkte de direkteur op, dat de bedoelde groote bouw verkeerdelijk was gelijk gesteld met 1176 19/38 vierkante rijnlandsche roeden, hetgeen ten regte behoorde te zijn 1319 vierk. roeden en 75½ vierk. voeten of, een rond getal nemende, 1320 vierk. rijnl. roeden.

Bij besluit van 11 Januari 1843 no. 5, werd daarop de resident van Bezoeki, „voor zooveel noodig, gemagtigd om, bij de herleiding van de groote bouw van 1400 vierk. roeden, engelsche maat, aan te nemen, dat die gelijk staat met 1320 vierkante rijnlandsche roeden."

Naar aanleiding van inlichtingen, door den resident van Pasoeroean omtrent de aan te nemen landmaat gevraagd, werd de direkteur der kultures, bij besluit van 21 Januari 1845 no. 23, gemagtigd: „om aan de besturen dier plaatsen, waar andere maten in gebruik zijn dan de gewone bouwmaat, mede te deelen, dat de opmetingen enz. bedoeld bij den kabinetsbrief van 20 Juni ll. no. 126 (†) moeten geschieden met de rijnlandsche maat, in bouws van 500 vierkante roeden, als de meestbekende op Java."

6. *Betaling van landrente in Kadoe.* In Kadoe werden de landrenten voor de helft in zilver- en voor de wederhelft in kopergeld betaald. Ten gevolge van de schaarschte aan zilver, was magtiging verleend om voor het in die muntsoort verschuldigde gedeelte ook kopergeld te ontvangen, maar met een agio van 25 percent. Blijkens brief van den resident van Kadoe, dd. 27 Februari 1840 no. 113, gaf het vorderen van die agio aanleiding tot onte-

---

(*) Men lette er op, dat het gedeeltelijk bezoldigen in land, overal elders, alleen voor de regenten was toegestaan. Naar onze meening had de hierbedoelde pangerang eene toelage in geld behooren te ontvangen.

(†) Dezelfde die in de volgende bijdrage zal worden medegedeeld.

vredenheid bij bevolking en hoofden, sedert het bij hen bekend was geworden, dat door het gouvernement, bij het doen van betalingen in kopergeld tegen verrekening met zilvergeld, slechts een agio van 20 percent werd voldaan. Dientengevolge werd, bij besluit van 5 Augustus 1840 no. 3, magtiging verleend om de landrenten in Kadoe te doen heffen als in de andere residentiën. Nogtans werd daarbij aan het beleid en het goed overleg van den resident van Kadoe overgelaten: „om op eene gepaste wijze te zorgen dat de landrente in zijne residentie, door het nu verminderde agio op het zilvergeld, geene, althans geene belangrijke vermindering onderga, en dat de bevolking met den genomen maatregel op zoodanige wijze worde bekend gemaakt, dat daardoor, aan de daarbij betrokken inlandsche hoofden, zoo-VEEL DOENLIJK *de gelegenheid worde benomen, om zich zelven, ten nadeele van den gemeenen man, te bevoordeelen.*"

7. *Inlandsche Hoofden.* De resident van Samarang berigtte, bij missive van 5 December 1839 no. 3693/1, dat door een groot gedeelte der dessahoofden van het distrikt Limbangan en Tjangkiran, in het regentschap Kendal bij hem resident klagten waren ingebragt tegen den demang van dat distrikt wegens mishandeling van hen, dessahoofden, en wegens andere hoogst wederregtelijke handelingen; tengevolge waarvan de resident vermeende, dat die demang in genoemd distrikt niet meer van nut kon zijn. Naar aanleiding hiervan, werd gemelde demang bij besluit van 7 Januari 1840 no. 8, ontslagen, met toezegging van wederplaatsing ingeval hij zich naar behooren zou kwijten van eenige, hem onderhands opgedragen, werkzaamheden.

De resident van Krawang berigtte, bij missive van 11 December 1839 no. 1305, dat eenige dessahoofden en een groot gedeelte der bevolking van het distrikt Krawang, zich tot hem hadden begeven met de *vordering*, dat hun distriktshoofd ontslagen, en in zijne plaats benoemd zou worden het adjunkt-distriktshoofd. Ofschoon de resident hun het ongepaste hunner handeling, waarvoor geen bekende redenen schenen te bestaan, had onder het oog gebragt, bleven de opgekomenen volharden in hunne vordering, en waren niet te bewegen huiswaarts te keeren, voor dat daaraan voldaan werd. Ten einde nu de goede orde, onder eene bevolking van ruim 8000 zielen, die voor het grootste gedeelte in beweging was, te herstellen, alsook om voor te komen, dat de werkzaamheden aan de kaneelkultuur in genoemd distrikt zouden worden verwaarloosd, had de resident vermeend, onder nadere goedkeuring van het gouvernement, aan het zoo nadrukkelijk te kennen gegeven verlangen te moeten gevolg geven, waarop de verzamelde bevolking en dessahoofden dadelijk hoogst vergenoegd en onder betuiging hunner erkentelijkheid, naar hunne woningen waren teruggekeerd. Die handeling van den resident werd goedgekeurd, bij besluit van 21 Jannari 1840 no. 5.

Bij besluit van 28 Mei 1842 no. 15 werd: — „met afwijking in zoover van het bepaalde bij art. 44 van het reglement op het binnenlandsch bestuur, (Staatsblad 1819 no. 16) den resident der Preanger-regentschappen de bevoegdheid toegekend, tot het benoemen en ontslaan van distriktshoofden in gemelde residentie, en wel van zoodanigen, wier inkomsten berekend worden minder te bedragen dan *drie honderd gulden 's jaars.*"

De resident van Pekalongan gaf, bij missive van 9 Februari 1844 no. 135 kennis: „dat het inlandsch bestuur, en vooral het distriktsbestuur, in zijne residentie, zich eene autoriteit had weten aan te matigen, welke, door de daaruit voortvloeijende knevelarijen en eigendunkelijke beschikking over de bevolking en hare eigendommen, voor deze zeer drukkend, en voor de belangen van den lande nadeelig was." De resident had, om hierin zooveel mogelijk te voorzien, eenige distriktshoofden van standplaats doen verwisselen en andere maatregelen genomen, waarin berust werd, bij besluit van 29 Februari 1844 no. 18.

Bij art. 3 van het besluit van 18 November 1844 no. 20, werd de resident van Rembang gemagtigd: — „Om aan den demang van het distrikt Temayang, regentschap Bodjonegoro, Mas Merto di Poero, *in tegenwoordigheid van alle de hoofden van dat regentschap*, de hooge ontevredenheid van het gouvernement kenbaar te maken, over zijne strafbare handelwijze, in het afvorderen van eene aanzienlijke hoeveelheid padi van de bevolking, tot zijn distrikt behoorende, zoo voor eigen gebruik tegen betaling van landrenten, als tot het doen leveren van dat produkt aan anderen tegen lage prijzen; met verdere aanmaning aan dat inlandsch hoofd, om zich van dergelijke knevelarijen in den vervolge te onthouden." — Opmerking verdient het, dat deze afpersing van de bevolking van eene aanzienlijke hoeveelheid padi, juist plaats had in het ongelukkige padi-jaar 1844, en in eene landstreek waar, zooals wij vermeld hebben, de nood zóó hoog was geklommen, dat vele verhuisingen daarvan het gevolg waren geweest.

8. *Stelsel in Madioen en Kediri.* (*) Bij besluit van 21 December 1841 no. 10, werd aangeteekend: „Dat eene wederinvoering van het stelsel van landrente in de residentiën Madioen en Kediri, nader aan het opperbestuur in Nederland zou worden aanbevolen." Dit geschiedde bij missive van dien dag, no. 617/10.

In antwoord hierop deelde de minister aan de Indische regering, bij missive van 5 Augustus 1842 lett. A, no. 8/482, mede: dat, hoezeer niet alle de geopperde bedenkingen, tegen de wederinvoering van het stelsel van landrente in de residentiën Madioen en Kediri, overtuigend waren opgelost, en nog moeijelijke vraagpunten ter beslissing aan de toekomst bleven overgelaten, echter in de blijkbare, door de ondervinding gestaafde, onmogelijkheid, om de kwijting der landrente door arbeid gelijkmatig en billijk door de betrokken bevolking te doen dragen, (†) eene genoegzaam overwegende reden gevonden is, om het elders gunstig werkende stelsel van landrente,

(*) Vergelijk het medegedeelde in de vorige bijdrage.

(†) Bij geheime missive van den resident van Madioen, dd. 20 December 1840 lett. B, werd, onder overlegging der ter zake betrekkelijke stukken, aan de regering medegedeeld, dat in de afdeeling Ponorogo van die residentie, bij de inlandsche bevolking en hare hoofden ontevredenheid was ontstaan, ten gevolge va de onberaden en overdreven wijze, waarop de assistent-resident dier afdeeling getracht had, de daar, met opzigt tot de kultures, bestaande gebreken te herstellen." Dien ten gevolge werd de assistent-resident, bij besluit van 13 Januari 1841 no. 6, onder toekenning van wachtgeld, ontslagen.

ook weder in de genoemde residentiën te doen beproeven; waarvan het gevolg was geweest, het overgelegde besluit des konings, van den 24sten Juli 1843 no. 42, luidende als volgt:

„Overwegende dat de ondervinding de onmogelijkheid heeft aangetoond, om de kwijting der landrenten door arbeid, gelijk dat stelsel in de residentiën Madioen en Kediri, op het eiland Java, sedert het jaar 1838 bestaat, gelijkmatig en billijk te doen werken.

„Op de voordragt van onzen minister van koloniën, dd. 22 Juli 1843 lett. A, no. 1.

„Hebben besloten en besluiten:

„Art. 1. Op eene voorzigtige wijze en in overleg met de Javaansche hoofden, zal in de residentiën Madioen en Kediri worden overgegaan tot het wederinvoeren der kwijting van de landrenten in geld; zullende de aanslag berusten op vrijwillige overeenkomsten met de desahoofden, in verband tot de uitgestrektheid der bebouwde velden, voor zoover die bekend is, en tot derzelver vruchtbaarheid.

„Art. 2. Op de vaste begrooting van Nederlandsch Indië, zal in uitgaaf kunnen worden gebragt eene som, tot het in dienst stellen van het benoodigde getal onderkollekteurs; welke som niet te boven zal gaan, voor Madioen f 345.— en voor Kediri f 435.— 's maands, zoomede zoodanig verder bedrag, als gevorderd zal worden om het distriktsbestuur in Kediri, naar evenredigheid der behoefte, te bezoldigen.

„Art. 3. De arbeid aan de gouvernements kultures in de voornoemde residentiën, zal daarentegen in geld worden voldaan, van het tijdstip, dat de kwijting der landrenten in geld weder wordt ingevoerd."

De minister verzocht dat, bij de uitvoering van het bepaalde aan het slot van art. 2, betreffende de bezoldiging van het distriktsbestuur in Kediri, daaraan eene zoo beperkt mogelijke toepassing zou worden gegeven.

De direkteur der kultures, ter zake gehoord, deelde bij missive van 17 Januari 1843 no. 145/15, eene nadere berekening mede van de geldelijke resultaten van de exekutie dezer koninklijke beslissing, waaruit bleek: dat de aantooning van het daarvan te verwachten geldelijke voordeel voor het gouvernement, voorkomende in de voordragt zijner direktie, van 21 Augustus 1841 no. 2518/12, en overgenomen in de boven aangehaalde missive van den minister, van 21 December 1841 no. 617/10, onjuist was; in verband waarmede, door hem direkteur in overweging werd gegeven: of het tijdstip wel gunstig was, om tot de wederinvoering van het stelsel van landrente in de residentiën Madioen en Kediri over te gaan, en wel speciaal omdat: — 1o. 's lands pachten in die residentiën aanzienlijk gestegen en, immers de amfioenpacht, voor drie achtereenvolgende jaren afgestaan waren, zoodat de pachters daartegen welligt bezwaren zouden inbrengen, en 2o. de wederinvoering van het stelsel van landrente, vooralsnog, in stede van voordeelig, financiëel nadeelig was.

De regering gaf daarop, bij besluit van 3 Juli 1843 no. 3, aan den direkteur der kultures te kennen: — „Dat niet wordt afgezien van het voornemen om het stelsel van landrente in de residentiën Madioen en Kediri weder in te voeren; maar dat zulks niet dan langzamerhand, met de

meeste voorzigtigheid en zonder daarvan vooralsnog aan de hoofden en de bevolking te doen blijken, zal moeten plaats hebben; zullende hij (directeur) zich mitsdien moeten bepalen tot de opname der velden en bevolking, welke tevens tot betere regeling der kultures kunnen dienen, en voorts tot zoodanige voorbereidende maatregelen, als hij zal vermeenen tot de bedoelde wederinvoering te zullen leiden."

Van deze beslissing werd aan den minister kennis gegeven, bij missive van denzelfden dag no. 325/3.

De minister antwoordde hierop, bij missive van 18 November 1848 lett. A, no. 1/663. Van dat antwoord werd aanteekening gehouden bij het Indisch besluit van 4 Mei 1844 no. 7, blijkens hetwelk de minister heeft te kennen gegeven:

„Dat het koninklijk besluit van 24 Juli 1842 no. 52, betreffende de wederinvoering van het stelsel van landrenten in Madioen en Kediri, hoofdzakelijk berust op de blijkbare en door de ondervinding gestaafde onmogelijkheid om een stelsel van *kwijting van landrenten door arbeid*, gelijkmatig en billijk te doen dragen.

„Dat dus in der tijd, evenals in Indië, ook in Nederland is stilgestaan bij de hoofdzaak, namelijk: *het belang der bevolking*, terwijl de geldelijke resultaten voor het gouvernement, daaraan ondergeschikt zijn gebleven.

„Dat, hoezeer de mededeeling in den betrekkelijken Indischen brief vervat, — dat die resultaten in stede van een voordeel van *f* 645,822.—, zoo als vroeger berekend was, waarschijnlijk een nadeel van *f* 893,676.— zullen opleveren, — met leedwezen is ontvangen, die veranderde berekening echter, hoe teleurstellend ook, aan de uitvoering van den maatregel niet in den weg kan staan."

Wij hebben reeds in het vorige hoofdstuk (pag. 85) medegedeeld, dat de beoogde verandering van stelsel in Madioen en Kediri, eerst met 1 Januari 1859 in werking kwam.

9. *Begrooting der kultures.* Als vervolg op het vroeger medegedeelde, laten wij nu volgen de cijfers, waarop de begrooting van uitgaven voor de kultures, gearresteerd werd gedurende de jaren van het tijdvak dat wij thans behandelen, met vermelding der besluiten waarbij die vaststelling plaats had. Bedoelde begrooting dan werd gearresteerd:

voor 1840, op	*f* 24,845,187.—,	bij besluit	van 1	Februari	1840	no. 2.
„ 1841, „	„ 26,239,662.—,	„	„ „ 19	„	1841	„ 20.
„ 1842, „	„ 29,147,444.—,	„	„ „ 13	Januari	1842	„ 6.
„ 1843, „	„ 30,246,315.—,	„	„ „ 20	Maart	1843	„ 1.
„ 1844, „	„ 31,219,177.—,	„	„ „ 4	Februari	1844	„ 1.
„ 1845, „	„ 30,036,369.—,	„	„ „ 21	Maart	1845	„ 1.

De uitgaven over 1845 waren dus *f* 1,182,808.— minder dan over 1844, hetgeen het gevolg was van de, bij besluit dd. 12 April 1844 no. 2, bepaalde prijsvermindering der koffij, zonder welke de uitgaven voor 1845 *f* 365,422.— hooger zouden geweest zijn dan in 1844. Ter toelichting hiervan, moeten wij mededeelen, hetgeen omtrent de prijsvermindering der koffij is verhandeld.

10. *Betaling voor de aan het gouvernement geleverd wordende koffij.* De direkteur der kultures vestigde, bij missive van 15 December 1843 no. 4764/1, de aandacht der regering, op de noodzakelijkheid eener vermindering van den prijs, welke werd betaald voor de op Java, overeenkomstig art. 1 van het reglement, vastgesteld bij Staatsblad 1833 no. 7, aan het gouvernement geleverd wordende koffij. Die prijs was tot dusver ieder jaar gesteld op *f* 25. — koper, voor elken pikol van 103 katti's (2 katti's overwigt), waarvan voor verschuldigde landrenten werd afgetrokken, twee vijfde gedeelten, of *f* 10. —, en *f* 8.— voor transportkosten, zoodat ten behoeve der planters zuiver werd te goed gedaan *f* 12.— koper per pikol. De direkteur gaf te kennen dat, hoezeer die prijs, om vele redenen, tot en met 1843 was behouden gebleven, met de betaling daarvan niet meer moest worden voortgegaan, omdat de marktprijs der koffij in Nederland was gedaald tot *f* 25.— en op Java tot *f* 20.— à *f* 21.— koper de pikol.

Genoemde direkteur betoogde, bij nadere missive van 8 Februari 1844 no. 518/1, onder anderen nog: dat, bij eene prijsvermindering der koffij, aan de planters het vooruitzigt *niet* moest worden geopend om, bij stijging van den marktprijs, weder eene hoogere betaling te erlangen: vermits geen noodzakelijkheid scheen te bestaan, om de belooning voor de koffij naar den marktprijs te regelen, terwijl voor andere produkten vaste prijzen voldaan werden; te minder nog omdat de tot dusver te goed gedane som van *f* 12.—, meer als vast, dan als afhankelijk van den marktprijs was beschouwd.

Bij besluit van 12 April 1844 no. 2, werd dientengevolge, met intrekking van het overwigt van 2 percent, bepaald:

„1. Dat voor de koffij, welke overeenkomstig art. 1 van het reglement, vastgesteld bij resolutie van 3 Februari 1833 no. 1 (Staatsblad no. 7), gedurende het loopende jaar (1844) aan het gouvernement moet worden geleverd, zal worden te goed gedaan *f* 21.67 per pikol van 100 katti's, waarvan, ingevolge art. 6 van het reglement, moet worden afgetrokken 2/5 gedeelten, of nagenoeg *f* 8,67, voor verschuldigde landrente, benevens *f* 3.— voor transportkosten; zoodat de planters zuiver zullen genieten *f* 10.— koper per pikol van 100 katti's.

„2. Dat voor de koffij, welke in de residentiën Madioen en Kediri, en de afdeeling Patjitan, ingevolge het aldaar bestaande stelsel van kultuur, aan het gouvernement wordt geleverd, zal worden voldaan een prijs van *f* 6.25 koper per pikol van 100 katti's."

Bij art. 5 van hetzelfde besluit, werden de betrokken plaatselijke autoriteiten aangeschreven: „Om van het vorenstaande, met beleid en op de eenvoudigste wijze, mededeeling te doen aan de betrokken bevolking; aan haar en aan derzelver hoofden onder het oog brengende, dat, zoo het gouvernement niet tot een vermindering van prijzen besloot, het, ter voorkoming van verliezen, in de noodzakelijkheid zou kunnen zijn gebragt, om van den opkoop af te zien, ten gevolge waarvan nog veel geringer prijzen zouden worden verkregen."

11. *Vischvijvers in Pasoeroean.* Bij besluit van 12 Januari 1841 no. 9, werd de resident van Pasoeroean gemagtigd, om den aanslag en de verhuring

der vischvijvers of tambaks (zijnde een der middelen van de landelijke inkomsten) in zijne residentie te doen, bij termijnen van *drie jaren*, en zulks voor de eerste maal, over de jaren 1841 tot en met 1843.

12. *Volkplanters.* Op een rekwest van J. C. Heineken, houdende verzoek om Duitsche landverhuizers naar de afdeeling Banjoewangi (residentie Bezoeki) te mogen overbrengen, ten einde aldaar, op gronden hem in erfpacht af te staan, een etablissement van landbouw daar te stellen, werd, bij besluit van 2 Februari 1843 no. 17 te kennen gegeven: dat dit plan onaannemelijk voorkwam.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 13 *April* 1866.

Voortzetting der beraadslaging over den tegenwoordigen toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen. — Borneo.

Voorzitter: de heer P. J. Bachiene.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering deelt de *Voorzitter* mede:

1°. dat door het bestuur tot lid is aangenomen de heer K. F. Stijman, oud-resident van de Padangsche bovenlanden, te Breda;

2°. dat voor de bibliotheek geschenken ontvangen zijn van het ministerie van koloniën;

3°. dat het bestuur het voorstel van den heer Sandenbergh Matthiessen, in de vorige vergadering gedaan, om de ontwerp-kultuurwet en de heerediensten op nieuw voor een of twee avonden aan de orde te stellen, in overweging genomen en met meerderheid van stemmen besloten heeft daaraan geen gevolg te geven, op grond vooral dat vijf avonden aan de behandeling van dit onderwerp zijn gewijd geweest, waardoor ieder ruimschoots gelegenheid heeft gehad van zijn gevoelen te doen blijken en repliek te leveren, terwijl na afloop dier beraadslagingen, immers tot dusverre, zich geene omstandigheden hebben voorgedaan, die aanleiding geven op nieuw de diskussie over dit reeds veel besproken onderwerp te openen.

De *Voorzitter.* Dezer dagen is mijne aandacht gevallen op het jongste verslag omtrent den toestand der gemeente 's Gravenhage, waarin eene opgaaf gevonden wordt van de inrichtingen van wetenschap en kunst in deze gemeente gevestigd. Onder die opgaaf komt niet voor het Indisch Genootschap. Dit heeft mij aanleiding gegeven om mij te wenden tot den heer Burgemeester, ten einde op die leemte te wijzen en te verzoeken die aan te vullen. Ik heb daarbij gevoegd eene opgaaf van het aantal leden en verdere bijzonderheden. Het bestuur heb ik hiermede vooraf niet bekend kunnen maken, omdat het gemeenteverslag reeds in deze maand moest uitgebracht worden. Er was dus geen tijd te verliezen; misschien is de gedane opgaaf nog te laat gekomen voor het verslag over 1865.

De *Voorzitter*. De heer Godon heeft in zijne rede, voorgedragen in de vergadering van 27 Februari jl., opgegeven dat de uitgestrektheid van Sumatra's westkust bedraagt 1098 vierkante geographische mijlen met eene bevolking van 777 zielen per mijl. Ik heb gezocht naar de gronden, waarop deze cijfers steunen, doch ik heb die niet gevonden. Evenwel heb ik van den heer Godon vernomen dat de cijfers op goede gegevens steunen, die echter niet publiek zijn gemaakt. Dit heeft mij aanleiding gegeven om dit punt te onderzoeken, waardoor ik tot de ontdekking ben gekomen, dat de opgave in de regeeringsverslagen omtrent de grootte der Buitenbezittingen aanmerkelijk verschilt van het cijfer door den heer Godon genoemd, terwijl de opgaven over de bevolking in de verschillende verslagen ook zeer uiteenloopen. Behalve omtrent de bevolking heb ik ook een statistisch overzicht vervaardigd omtrent de opbrengst der belastingen en verdere inkomsten alsmede omtrent den in- en uitvoer, waaruit blijkt dat de toestand in de Buitenbezittingen, met uitzondering van enkele gewesten, waaronder ook Sumatra's westkust behoort, niet gunstig is te noemen. Ik leg die statistiek over, ten einde als eene bijlage tot het verslag van de beide vorige vergaderingen alsnog in het verslag dezer vergadering te worden opgenomen. (*Zie de Statistiek aan het einde van het verslag.*)

Aan de orde is de voortzetting der beraadslaging over den *tegenwoordigen toestand en de ontwikkeling der Buitenbezittingen, thans voor zooveel het eiland Borneo betreft.*

De heer *Veth*. Ik gevoel mij zeer vereerd door de uitnoodiging van het bestuur om te spreken over den tegenwoordigen toestand en de ontwikkeling der Buitenbezittingen en bepaaldelijk over het eiland Borneo. Het is aan de heeren bekend, dat ik reeds eenige jaren geleden mij bezig heb gehouden met eene studie van dit eiland, waarvan ik de vruchten heb openbaar gemaakt. Waarschijnlijk is dit de aanleiding tot het verzoek om over dit eiland eenige mededeelingen te doen. Ofschoon ik mij in de laatste jaren niet in het bijzonder op de hoogte heb gehouden van hetgeen ten opzichte van Borneo is voorgevallen, zoo heb ik toch gemeend dit vereerend verzoek niet te mogen afslaan. Ik roep de toegevendheid der vergadering in voor hetgeen ik zal mededeelen, vooral omdat mij de tijd ontbroken heeft die mededeelingen op schrift te stellen.

Het eiland Borneo is het uitgestrektste der verschillende eilanden in den Indischen archipel, waarop ons gezag gevestigd is. Het evenaart in grootte ongeveer de gezamenlijke landen van den Duitschen bond. Het overtreft 20 à 21 maal de uitgestrektheid van ons vaderland. De bevolking, die op dit groote terrein leeft, is echter zeer gering, ofschoon het niet mogelijk is, zooals zooeven te recht door onzen geachten voorzitter werd opgemerkt, het juiste cijfer der bevolkingsterkte op te geven. De kennis omtrent de Buitenbezittingen, zoowel wat de uitgestrektheid van de area als de sterkte der bevolking betreft, is nog zeer gebrekkig. Het jongste regeeringsverslag stelt de bevolking van onze bezittingen op Borneo op ruim 900,000 zielen. Stellen wij daarvoor 1 millioen, dan blijkt daaruit dat ten hoogste 100 personen een

vierkante geografische mijl bewonen. Hieruit kan men zien dat het eiland zeer gebrekkig bevolkt is, hetgeen groote hinderpalen teweegbrengt voor de ontwikkeling der hulpbronnen van het eiland.

Borneo onderscheidt zich door eene zeer eigenaardige gedaante, die geheel verschilt van die der overige eilanden van den archipel. Java en Sumatra zijn eilanden, die zich ver in de lengte uitstrekken, zoodat daar het getal kustplaatsen zeer groot is, in verhouding althans tot het binnenland. Celebes wordt diep ingesneden door zeearmen en verdeelt zich daardoor in verschillende schiereilanden. Die gesteldheid is bijzonder gunstig voor den handel. Men kan toch dit eiland van alle kanten naderen. Borneo daarentegen vertoont eene groote massa. De ontwikkeling der kusten, in verhouding tot de oppervlakte, is daar veel geringer dan in andere deelen van Indië.

Ofschoon Borneo oppervlakkig in formatie zeer verschillend schijnt van Celebes, zoo blijkt toch bij nadere beschouwing dat beide eilanden eene groote overeenkomst hebben. Op beide eilanden vindt men een centraal gebergte, waaruit verschillende takken als zoo vele stralen in verschillende richtingen zich verspreiden. In Celebes zijn die takken vier in getal en vormen de vier schiereilanden, waaruit het eiland bestaat. In Borneo verspreiden zich van uit het centraal gebergte vijf takken in verschillende richting; de eerste gaat noordoostwaarts en eindigt in het hooge gebergte Kinibaloe, de tweede gaat naar het oosten en vormt de noordelijke grens van het rijk Koetei, de derde zuidoostelijk, eindigende in het Meratoes-gebergte, vormt de grens tusschen het oostelijk en zuidelijk deel van onze Zuider- en ooster-afdeeling, de vierde loopt naar het westen, waar hij de grens vormt tusschen Serawak en Sambas, terwijl eindelijk de vijfde tak naar het zuidwesten gaat en de grens vormt tusschen de westelijke en zuidelijke afdeelingen. Wanneer men zich dat gebergte denkt als door een verschijnsel, dat zich hier en daar op onzen aardbodem voordoet (het beurtelingsch rijzen en zakken van den bodem), eenige honderde ellen dalende, dan zal men voor Borneo den vorm krijgen dien nu Celebes heeft, en indien men zich Celebes voorstelt als eenige honderde ellen rijzende, dan krijgt men daarvoor den vorm van het tegenwoordige Borneo. Het is waarschijnlijk dat afwisselende rijsing en daling ook hier heeft plaats gehad, en het is daarom niet onaannemelijk dat in vroegere tijdperken Borneo den vorm heeft gehad van het tegenwoordige Celebes, en laatstgenoemd eiland dien van het tegenwoordige Borneo. De uitgestrekte vlakten, van lagere heuvelrijen doorsneden, die thans de ruimte tusschen de groote bergketenen op Borneo aanvullen, zijn zeker grootendeels van alluvialen oorsprong.

Uit het centraal gebergte verspreiden zich in verschillende richtingen groote rivieren, waarvan de drie voornaamste zijn de Kapoeas, de Baritoe en de Mahakkam, waarvan de eerste zich aan de westkust van het eiland in zee stort, terwijl de tweede het gebied van Bandjermasin doorsnijdt en zich aan de zuidzijde ontlast en de derde het rijk van Koetei besproeit en zich op de oostkust in zee stort. Een vierde rivier, die als hoofdrivier in aanmerking zou kunnen komen, is die van Broenei, welke aan de noordwestzijde in zee valt. Deze rivieren worden gevoed door de werking van uitgestrekte wouden, welke de gansche oppervlakte van het eiland bedekken, en die ook

aan te merken zijn als de voornaamste oorzaak van de betrekkelijk koele temperatuur. In de lage, alluviale deelen dea eilands worden de boschen doorsneden van tallooze waterloopen en meeren, en in de moerassige delta's, die soms honderde mijlen beslaan, ontwikkelen zij zich onder de tropische zon met verdubbelde kracht. Hier spreidt de natuur der keerkringlanden hare trotsche scheppingen in den mildsten overvloed ten toon. Van den zeeoever af en zoover het oog in de binnenlanden kan doordringen, vertoont zich eene golvende oppervlakte van bladeren, gras en zich gedurig vernieuwend gebloemte. Eene eeuwige frischheid kenmerkt het groen; de gloed der verven — purper, goud, karmijn, ivoor met rood afgezet — waarmede de tallooze bloemen en bloesems getooid zijn, worden door geen land ter wereld geëvenaard. Langs die bloemen zweeft eene verscheidenheid van de schoonste insekten, die met de heerlijkste kleuren en teekeningen versierd zijn.

Ziedaar eene vluchtige schets van de natuur van het eiland. Wanneer men zich nu aan den eenen kant de gesteldheid van het terrein en aan den anderen kant de geringheid van de bevolking en den lagen trap van beschaving, waarop zij geplaatst is, voor den geest brengt, dan zal dit genoegzaam zijn om de vraag: wat er van deze bezitting te maken is, welke voordeelen daaruit voor het nederlandsche goevernement te trekken zouden zijn, te beantwoorden met de erkentenis, dat bij eene zoodanige maagdelijke natuur, de kans op van Borneo in de eerste jaren eene voordeelige bezitting te maken, uiterst gering is.

Indien reeds in dit Genootschap, toen over de ontwikkeling van Sumatra gesproken werd, de vraag in ernstige overweging is genomen: of inderdaad uitbreiding van het nederlandsch gezag op dat eiland wenschelijk mocht geoordeeld worden, diezelfde vraag doet zich met dubbele kracht bij de beschouwing van het eiland Borneo voor. Intusschen zal men bij eenig nadenken moeten erkennen dat het nederlandsch goevernement bij zijne uitbreiding, bij het brengen van verschillende deelen der indische eilanden die vroeger nog in mindere of meerdere mate aan het zelfbestuur der indische vorsten waren overgelaten onder zijn regtstreeksch beheer, dikwijls handelen moest door den drang van omstandigheden, die het niet in zijne macht had. Doch hetzij dit aan de gesteldheid van het land en de bevolking moet geweten worden, hetzij dit het gevolg is geweest van eene minder gelukkige handelwijze ten opzichte van de ontwikkeling van dat eiland, zeker is het dat de resultaten van onze vestiging daar verre van gunstig zijn geweest.

In de laatste jaren is ons gezag op dat eiland aanmerkelijk uitgebreid. Van dat uitgestrekte gebied kan men zeggen dat thans meer dan drie vierde gedeelten aan het nederlandsch gezag onderworpen zijn. Het overige een vierde gedeelte staat gedeeltelijk onder de vorsten van Broenei aan de noordwestkust, behoort voor een ander deel, wat de landschappen aan den noordoostkust betreft, aan den sultan van de Sollok-eilanden, terwijl eindelijk een derde, van Nederland onafhankelijk, gedeelte het gebied vormt van Serawak, dat door een partikulier, den Engelschman radja Brooke wordt bestuurd.

De aan het nederlandsch gezag onderworpen gedeelten zijn thans verdeeld in twee residentiën, die van Borneo's westkust of de Wester-afdeeling, waarvan de zetel is Pontianak en de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling, welker zetel te Bandjermasin gevestigd is.

In beide gewesten hebben in de laatste jaren gebeurtenissen plaats gegrepen, die geleid hebben tot eene betere vestiging van het nederlandsch gezag, tot eene uitbreiding van den werkkring der nederlandsche beambten, tot eene toevoeging van aanzienlijke landstreken aan het gebied dat rechtstreeks aan Nederland behoort, gepaard natuurlijk met eene evenredige vermindering van het gebied dat nog onder de heerschappij der inlandsche vorsten stond, ofschoon die vorsten reeds onze vasalen waren. Op de westkust hebben de verwikkelingen met de Chineezen daartoe aanleiding gegeven en in de Zuider-afdeeling waren het de onlusten, ontstaan door eene kwestie over troonsopvolging in het rijk van Bandjermasin, die geleid hebben tot inlijving van het geheele rijk bij het nederlandsche gebied. In het zuidelijke gedeelte van Borneo heeft alleen nog het rijk van Kotaringin, dat aan de Wester-afdeeling grenst, eene zekere mate van onafhankelijkheid behouden, terwijl al het overige rechtstreeks nederlandsch grondgebied is en door nederlandsche beambten wordt bestuurd. Eindelijk in het oostelijk gedeelte der Zuider- en Ooster-afdeeling zijn de verschillende landschappen nog onderworpen aan inlandsche vorsten. Men vindt drie kleine vorsten in de Koesansche landen; vijf andere in het landschap Tanah-boemboe; vervolgens het rijk van Pasir en het uitgestrekte rijk van Koetei; ten noorden daarvan de Berouwsche landen, die onder twee of drie vorsten staan; en eindelijk de Tidoengsche landen, die onderhoorigheden zijn van een van deze, den sultan van Boeloengan. Al deze vorsten erkennen vasalen te zijn van het nederlandsch gouvernement. Te Samarinda, in het rijk van Koetei op de oostkust, waar vele Boegineezen gevestigd zijn en een niet onbelangrijke handel gedreven wordt, is een assistent-resident gevestigd. Ten gevolge der vestiging van radja Brooke op Serawak zijn in 1849 de grenzen van het nederlandsch gebied op Borneo nauwkeuriger bepaald. Het gouvernement heeft toen verklaard op welke gewesten van dat uitgestrekte eiland het aanspraak heeft. Na dien tijd hebben daar onophoudelijk oorlogen plaats gehad, die eindelijk geleid hebben tot de organisatie van het bestuur, welke daar thans nog wordt aangetroffen.

Vraagt men nu of die betere vestiging of die uitbreiding van ons gezag, of het brengen van de voormalige Sultanslanden onder ons onmiddellijk bestuur voordeel hebben opgeleverd, geëvenredigd aan de zorgen en moeiten, daaraan besteed, dan moet het antwoord ontkennend zijn. Wel verre dat de uitbreiding van ons gezag op Borneo geleid heeft tot betere resultaten, wel verre dat evenwicht is verkregen tusschen uitgaven en inkomsten, wel verre dat de handel van de voornaamste havens, Pontianak, Sambas en Bandjermasin, is toegenomen, wel verre dat belangrijke uitbreiding gegeven is aan de teelt van produkten voor de europeesche markt, zal een nauwkeurige ontleding der cijfers en gegevens, die in de regeeringsverslagen voorkomen, ons tot de erkentenis brengen dat de resultaten van ons beheer op Borneo in de laatste jaren steeds ongunstiger zijn geworden. Om dit aan te toonen zal ik het geduld der vergadering inroepen voor de mededeeling van eenige cijfers en statistische gegevens, die de eenige zekere basis zijn, waarop dergelijke beschouwingen kunnen rusten.

Op Borneo's westkust zijn Pontianak, Sambas en Soekadana, de drie voornaamste havens in die afdeeling, reeds sedert eenige jaren tot vrijhavens ver-

klaard. In 1851 was, in vergelijking met vroeger, ten opzichte van den handel dier havens eenige vooruitgang te bespeuren. Na dit jaar is ons gezag op de westkust uitgebreid, een aantal nederlandsche beambten is daar aangesteld, men heeft van Montrado, dat een onderdeel uitmaakt van Sambas, en van Sintang assistent-residenties gemaakt. Welke invloed heeft dit alles gehad op den handel van Pontianak?

In 1851 beliep de invoer te Pontianak eene waarde van 14 ton; in 1856 $8\frac{1}{2}$ ton, in 1857, $9\frac{1}{2}$ ton; in 1858 en 1859 ongeveer 1 millioen. In 1851 bedroeg de uitvoer van Pontianak eene waarde van ruim 8 ton; in 1856 was dit 4 ton; in 1857, 7 ton; in 1858 nog geen 6 ton; in 1859 slechts ruim 5 ton. Dit is voorzeker geen vooruitgang te noemen.

Nog ongunstiger zijn de resultaten wat Sambas betreft. In Sambas worden de chineesche mijnwerkers tot exploitatie van de goudmijnen van Borneo aangetroffen. De onwil dier Chineezen om zich te onderwerpen aan de belasting van het hoofdgeld, hun door het nederlandsche gouvernement opgelegd, heeft aanleiding gegeven tot moeilijkheden, tot militaire expeditiën, die schatten hebben gekost, en tot het vormen van eene assistent-residentie Montrado. De resultaten van dit een en ander zijn voor den handel van Sambas in alle opzichten ongunstig geweest. In 1849 bedroeg de waarde van van den invoer in dat rijk *f* 1,200,000; in 1856 *f* 215,000, in 1857 *f* 212,000; in 1858 160,000; in 1859 *f* 150,000. De waarde van den uitvoer bedroeg in 1849 ruim *f* 800,000; in 1856 nog geen *f* 300,000; in 1857 ruim *f* 300,000; in 1858 ruim *f* 200;000; in 1859 nog geen *f* 200,000.

In het zuidelijk gedeelte van Borneo is het rijk van Bandjermasin ten allen tijde het meest door europeesche handelaren bezocht. In vroeger tijd hebben Engelschen en Nederlanders zich beijverd daar kantoren te vestigen. In de dagen der Oost-indische kompagnie schijnt ook de handel van Bandjermasin betrekkelijk aanzienlijk te zijn geweest. Welke ware de resultaten in de laatste jaren?

In het jaar 1859 heeft de invoer te Bandjermasin bedragen eene waarde van ruim één millioen. In 1859 heeft het uitbreken van den opstand natuurlijk een zeer ongunstigen invloed op het handelsverkeer uitgeoefend, en in dat jaar is dientengevolge de invoer verminderd tot op *f* 880,000. Sedert dien tijd vinden wij, hier althans, eenigen vooruitgang. In 1860 bedroeg de invoer *f* 1,150,000; in 1861 *f* 1,500,000; in 1862 circa *f* 2,000,000 en in 1863 ruim *f* 2,000,000. De uitvoer bedroeg in 1856 over de 700,000; in 1859 slechts ruim *f* 400,000; in 1860 maar *f* 340,000; in 1861 nog geen *f* 400,000; in 1862 bijna *f* 450,000; en in 1863 bijna *f* 500,000.

Volgens deze opgaven schijnt de invoer in de laatste jaren nog al gestegen te zijn en daarentegen de uitvoer teruggebleven, maar hierbij moet gevraagd worden: of er voor dien meerderen invoer ook eene bijzondere reden is geweest. Zou deze niet voor een groot deel te wijten zijn aan de omstandigheden, waarin dat gewest verkeerd heeft, aan den aanvoer van levensmiddelen en verdere behoeften voor de militairen? Dit in aanmerking nemende, vrees ik dat de schijnbare vooruitgang, die heeft plaats gehad, blijken zal niet meer dan een *schijnbare* geweest te zijn.

Maar nu andere resultaten. Het eiland Borneo levert overvloed van voort-

brengselen op, die de natuur zelve daar aanbiedt aan ieder, die zich de moeite wil geven om in de bosschen de wilde produkten, die ongetwijfeld van betrekkelijk groote waarde zijn, in te zamelen. Ik geloof niet dat het noodig zal zijn hierbij stil te staan, en aan te wijzen dat verschillende wilde vruchten, harsen, gommen, vezelstoffen, vetstoffen en anderen in de bosschen van Borneo voorhanden zijn, wier inzameling een gedeelte uitmaakt van de inlandsche industrie. Voor de europeesche nijverheid heeft dit slechts geringe beteekenis. Ik wil niet zeggen dat bij een meer geregeld, beter, bestuur de inzameling van sommige van die produkten geene betere resultaten zou kunnen opleveren, maar niemand zal kunnen voorspellen of hij door de inzameling van kamfer, damar, rotan en andere dergelijke produkten vergoeding zou kunnen vinden voor de kosten van zijne vestiging op dat eiland. Datgene waarop men vooral de aandacht gevestigd heeft, is de mineralogische rijkdom van het eiland. De voornaamste produkten uit het delfstoffenrijk zijn: vooreerst goud, in de tweede plaats diamanten en ten derde — hetgeen ik om het groote gewicht wel in de eerste plaats had mogen noemen — steenkolen.

Het is bekend dat bovendien de uitvoer van antimonium uit Serawak aanleiding is geweest dat de aandacht van de Engelschen op dat gebied is gevestigd, en dat de invoer van dat artikel naar Singapoer een der redenen is geweest, die Brooke genoopt hebben zich op dat gebied te vestigen. Het is mij niet gebleken of de nederlandsche bezittingen in dien uitvoer eenig deel hebben.

Wat nu de goudproduktie betreft, deze bevindt zich op Borneo geheel en al in handen der Chineezen. In het gebied van Montrado, en in het distrikt Mandor, worden goudmijnen aangetroffen, die ongetwijfeld geen onbelangrijke resultaten opleveren, maar wanneer men de hoeveelheid goud, die thans op Borneo verkregen wordt, vergelijkt met de hoeveelheid die daar eene halve eeuw geleden verkregen werd, volgens opgaven van vroegere schrijvers, dan vindt men dat zich hier hetzelfde verschijnsel voordoet als overal elders waar goudmijnen geëxploiteerd worden, namelijk dat na verloop van eenige jaren het vet van den ketel raakt. Het is met goudmijnen zoo gesteld dat na verloop van een zeker aantal jaren de beste aderen doorgaans geëxploiteerd zijn en de opbrengst dan al schraler en schraler wordt. Dit schijnt daar ook het geval te zijn; althans het getal Chineezen, dat zich daar met de exploitatie van goudmijnen bezighoudt, is niet toegenomen en omtrent de resultaten worden gedurig minder gunstige mededeelingen verkregen. De Europeanen hebben van die exploitatie nooit eenig voordeel getrokken, en de Chineezen zijn slechts met groote moeite er toegebracht om door de betaling van hoofdgeld bij te dragen tot stijving van de nederlandsche schatkist, terwijl de belasting die men van hen heft, op verre na niet toereikend is om de kosten van onze vestiging in de Wester-afdeeling van Borneo te dekken.

Wat de inzameling van diamanten aangaat, deze heeft hoofdzakelijk plaats in het distrikt van Landak, dat ten oosten grenst aan Mampawa en Pontianak. In vroegere tijden heeft men aan de exploitatie van de diamantmijnen groot gewicht gehecht; in de dagen van de Oostindische Kompagnie is de gelegenheid tot het verkrijgen van diamanten eene voorname aanleiding geweest tot onze vestiging op verschillende punten van Borneo's westkust, en voornamelijk te Soekadana.

Het is bekend dat de dames te Batavia in vroegere eeuwen (en waarschijnlijk nog) gewoon waren met een schat van juweelen te prijken, zoodat het vaak de bewondering van vreemdelingen heeft opgewekt. Deze diamanten waren meest altijd van Borneo afkomstig. De pogingen van tijd tot tijd aangewend om van de diamanten eenig voordeel voor het nederlandsch gezag te trekken, zijn mislukt. Men heeft herhaaldelijk kontrakten aangegaan met de vorsten van Landak om het nederlandsche goevernement de voordeelen der exploitatie van diamantmijnen te doen genieten; telkens heeft men na verloop van eenigen tijd daarvan weder moeten afzien omdat die exploitatie steeds niets dan schade opleverde. In de laatste jaren heeft men daarvan niets meer gehoord. Alleen blijkt uit het koloniaal regeerings-verslag over 1863 dat door een partikulier te Amsterdam aanvrage is gedaan om koncessie tot ontginning van diamantgronden en andere daarbij gevonden wordende edele metalen, niet in de Wester-, maar in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. Nu is bekend dat bijna alle, althans de grootste en schoonste diamanten van Borneo worden verkregen uit mijnen in het gebied van Landak. Maar het is ook bekend dat in de Koesansche landen evenzeer diamantmijnen worden aangetroffen en dat exploitatie dier mijnen door de bevolking op ruwe wijze plaats heeft. Het schijnt dat de aanvrager zijne aandacht op de Koesansche landen had gevestigd. De regeering is begonnen met het verzoek voorloopig af te wijzen. Ondanks die voorloopige afwijsing heeft zij toch aan den resident van de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo opgedragen „om, na behoorlijk onderzoek omtrent de diamantmijnen, de rechten daarop van de inlandsche bevolking en hare daaruit getrokken voordeelen, te berichten nopens de vraag, waar, op welke wijze en onder welke voorwaarden, met eerbiediging van bestaande rechten, de europeesche nijverheid zou kunnen worden aangemoedigd en dienstbaar gemaakt tot de ontginning der diamant houdende gronden in zijn gewest." De uitkomst van dat onderzoek is geweest dat in Januari 1865 om staatkundige en financiële redenen van het denkbeeld eener overgifte aan de europeesche nijverheid is afgezien.

Ik ga over tot eene beschouwing van de steenkolenmijnen. Steenkolen — of laat ik liever zeggen bruinkolen, want steenkolen die in alle opzichten aan de mineralogische definitie voldoen worden op Borneo niet aangetroffen, ofschoon men gemeend heeft de kolen van sommige streken om de meerdere deugdelijkheid te moeten onderscheiden door den naam van zwartkolen, — bruin- of zwartkolen dus, worden in de meest verschillende deelen van Borneo aangetroffen.

Vooreerst aan de noordkust. Het is bekend dat na de vestiging van radja Brooke te Serawak, deze door het engelsche goevernement benoemd is tot konsul voor de behartiging der belangen van Engeland bij de vorsten op die noordkust. Hieruit zijn onderhandelingen ontstaan met den sultan van Broenei, die aanleiding hebben gegeven, zooals gewoonlijk het geval is wanneer eene europeesche macht met inlandsche vorsten in aanraking komt, tot klachten, waarop eene expeditie is gevolgd, die den sultan heeft genoodzaakt het eiland Laboean in eigendom en volle soevereiniteit aan Engeland af te staan. De reden, waarom Engeland het oog op dat eiland had, was vooreerst om een nieuw station te bezitten op den weg van zijne nederzettingen in de

straat van Malakka naar China, in de tweede plaats omdat het bespeurd had dat het eiland Laboean geene onbelangrijke kolenlagen bevatte, die, naar men meende, voor de indische stoomvaart gewichtige diensten zouden kunnen bewijzen.

Op de westkust van Borneo werden op vele plaatsen beddingen van steenkolen aangetroffen. Van tijd tot tijd zijn daarheen ingenieurs gezonden om die beddingen te onderzoeken. Hier en daar heeft men voor eene proef eenige weinige tonnen uitgegraven. Men heeft het resultaat van de genomen proeven geprezen; men heeft gezegd dat de kolen zeer bruikbaar waren; maar.... men heeft er niets verder aan gedaan.

Gunstiger zijn de uitkomsten geweest in het zuidelijk gedeelte van Borneo, in Bandjermasin. Aan de rivier van Martapoera is reeds voor eenige jaren een steenkolen-etablissement aangelegd. Men heeft eene mijn geopend, men heeft steenkolen gegraven en men heeft een niet onbelangrijk resultaat verkregen. Bij de proeven, die men destijds met Borneo-steenkolen genomen heeft, heeft men in 't algemeen hare deugdelijkheid geprezen. Men heeft toen wel gewezen op enkele omstandigheden, waarin ze bij engelsche kolen achterstaan, maar in het algemeen meende men dat ze de moeite van ontginning waard zouden zijn. Eene mijn bij Pengaroeng werd geopend, waaraan de naam van Oranje-Nassau werd gegeven. Bij die mijn werden veroordeelden tot dwangarbeid, dajaksche pandelingen, en ook een zeer klein getal vrije arbeiders in het werk gesteld. In 1849 heeft de opening der mijn plaats gehad en de resultaten zijn niet ongunstig geweest. In 1849 zijn verkregen 1160 ton; in 1850, 4000 ton; in 1851, 7000 ton; in 1852, bijna 8000 ton; in 1853 bijna 12000 ton; in 1854, 14000 ton; in 1855, bijna 16000 ton; in 1856, ruim 18000 ton. De volgende jaren vertoonen eenige vermindering, die aan toevallige omstandigheden kan geweten worden. In 1859 brak de opstand uit. Bij die gelegenheid zijn de steenkolen-établissementen verwoest en zijn de Europeanen, bij die mijnen werkzaam, voor een deel de slachtoffers van dien opstand geworden. Na dien tijd is men genoodzaakt geweest zijne aandacht in de eerste plaats te wijden aan het herstel van de rust. Men heeft daarom de arbeiders aan de kolenmijnen gebruikt voor militaire transporten en dergelijke zaken. De arbeid is gestaakt, zoodat het niet verwonderen zal wanneer althans tijdelijk, de resultaten slecht waren. In de eerste helft van 1859 zijn nog bijna 6000 ton verkregen; in de tweede helft zoo goed als niets. In het volgend jaar heeft de mijn nog geen 600 ton opgeleverd. Daarna heeft zich de arbeid weêr gedeeltelijk hersteld. In 1861 heeft men ruim 1800 en in 1862 ruim 2400 ton verkregen, maar in 1863 is die opbrengst wederom teruggegaan tot beneden de 2000 ton. Hoe het daarmede in de laatste twee jaren gesteld is kan ik niet opgeven daar de gegevens mij daarvoor ontbraken.

Maar er is nog eene bijzonderheid, die in het jongste regeeringsverslag zeer mijne aandacht getrokken heeft. Ik moet vooraf de heeren opmerkzaam maken, dat vroegere rapporten door de ingenieurs gegeven en in verschillende indische tijdschriften medegedeeld, vermelden dat de borneosche steenkolen niet in alle opzichten voortreffelijk kunnen genoemd worden, maar toch zeer bruikbaar zijn en gewichtige diensten kunnen bewijzen. Ik heb mij dus al-

tijd voorgesteld, dat die kolenmijnen bij de ontwikkeling van de stoomvaart en de stoomfabrieken eene bron van welvaart zouden zijn en eene voornaame reden waarom het bezit van dat eiland geschikt zou zijn om voordeelen af te werpen. Ik ben evenwel zeer ontmoedigd door het lezen van het laatste regeeringsverslag, waarin voorkomt: „Ten gevolge van de sedert jaren verkregen ondervinding, dat het stoken van borneo-steenkolen op stoomschepen om verschillende redenen niet is aan te bevelen, werd in 1863 van gouvernementswege besloten geene grootere aanmoediging te geven aan steenkolenontginningen in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo dan noodig is voor de zekerheid dat, ingeval de aanvoer van steenkolen uit Europa of Australië door deze of gene omstandigheid wierd gestremd, uit eigen boezem de noodige brandstof zou kunnen verkregen worden. De nadeelen aan het verbruik van borneo-kolen verbonden, waren voornamelijk de mindere specifieke zwaarte dan engelsche kolen, waardoor een aanzienlijk meerder verbruik werd gevorderd, en het nalaten van veel roet. Niet alleen eischten de stoomketels hierdoor spoediger vernieuwing, maar ook de kosten van het kolenverbruik waren hooger, terwijl bovendien meer bergruimte werd vereischt dan bij aanwending van engelsche kolen."

Vóór den opstand in 1859 had men een aanvang gemaakt met den aanleg van twee andere mijnen, waarvan een voor gouvernementsrekening, t. w. de kolenontginning „Delft" boven Martapoera. Door het uitbreken van den opstand zijn die werken geheel en al verstoord. Men had zich gevleid dat na het bedwingen van dien opstand, waarvan thans het laatste hoofd gevallen is, wellicht een betere voortgang aan die onderneming zou worden verleend. Wat lezen wij evenwel daaromtrent in het jongste verslag? Dat de voorstellen van den chef van het mijnwezen (ook ten gevolge van die verkregen ondervinding omtrent de geringe deugdelijkheid der borneoosche steenkolen) door de indische regeering zijn afgewezen. Die mijn blijft dus gesloten.

De tweede mijn was gelegen in Tanah-laut, een landschap dat ten zuiden van het gebied van Bandjermasin is gelegen, en waar ook belangrijke bruinkolenlagen aangetroffen worden. Voor eenige jaren heeft namelijk de maatschappij tot bevordering van mijnontginning in Nederlandsch Indië concessie aangevraagd tot ontginning van de mijnen in Tanah-laut en wel in Banjoemas-rang, waar een mijn zou geopend worden bij eene plaats genaamd Kalangan. Tengevolge van den opstand is in Mei 1859 de arbeid aan die mijn gestaakt en tot 1863 is zij niet weder in werking gekomen. Intusschen heeft die maatschappij vermeend dat misschien eene meer gunstige gelegenheid in het oostelijk gedeelte van Borneo te vinden zou zijn. In dat gedeelte, aan de rivier van Koetei, had men ook reeds sedert lang belangrijke kolenlagen ontdekt; en in Maart 1861 is daar een aanvang gemaakt met de voorbereidende werkzaamheden tot ontginning. Tot en met Oktober 1864 werd uit die mijn — waaraan de naam van Pelarang gegeven is, — gewonnen 2000 ton steenkolen, en wel in 1863 het meest, namelijk 1500 ton. In de maand Oktober 1863 — lezen wij in het regeeringsverslag — staakte men de uitgravingen, om nieuwe lagen op te sporen. Dat klinkt vreemd; men had daar toen in 10 maanden tijds 1500 ton verkregen, en het is toch niet aan te nemen dat die lagen reeds waren uitgeput. Wat is de reden daarvan geweest?

In ieder geval is het zeker dat men in Oktober 1863 begonnen is naar andere betere lagen te zoeken, die evenwel aan het einde van het jaar nog niet gevonden waren. De maatschappij van mijnontginning, die in 1862 de exploitatie van de mijn Pelarang gevraagd had, heeft daarover met het gouvernement onderhandeld tot in het oneindige, want in 1865 was die onderhandeling nog niet ten einde gebracht, en in datzelfde jaar heeft die maatschappij zich genoodzaakt gezien te likwideeren. Wij zien dus dat wat men zich heeft voorgesteld van de ontginning der groote rijkdommen van het delfstoffenrijk die Borneo bevat, deze tot dusverre, — aan welke oorzaken dat ook moge geweten worden — geen resultaten van eenig belang heeft opgeleverd.

Gaan wij nu na hoe het op het eiland gesteld is met de kultuur van voortbrengselen, die voor de europeesche markt geschikt zijn. Ten dezen opzichte wensch ik uit de vroegere geschiedenis van dat eiland een paar bijzonderheden mede te deelen, waarvan de eene tot de koffikultuur, de andere tot de suikerkultuur betrekking heeft.

Ten aanzien van de koffikultuur herinner ik, dat reeds in 1822 of 1823, ten gevolge van een met den sultan van Sambas gesloten verdrag, een binnenlandsch distrikt Larah, dat de apanage vormde van een der rijksgrooten van Sambas, aan het nederlandsch gouvernement is afgestaan. Destijds was als resident van Sambas een man werkzaam, die later op eene ongelukkige wijze in een gevecht met zeeroovers om het leven is gekomen, een man van groote welwillendheid ten opzichte der indische bevolking en van zeer ruime inzichten: de resident Van Grave.

Nadat Larah onder rechtstreeksch nederlandsch gezag was gebracht schreef Van Grave aan het indisch gouvernement dat de verplichting om rijst op te brengen — men wilde de Dajaks van dat gebied eene belasting in rijst laten voldoen — eene belasting was, waaraan de Dajaks nooit onderworpen waren geweest. „Zij waren," zegt hij, „voorheen verplicht twee gulden en 15 stuivers per hoofd te betalen en slechts bij gebrek van geld voldeden zij die som met 5 gantangs rijst. Nu rijst van hen vergen, zou inderdaad zijn hen onderwerpen aan een hoofdgeld, wat juist uitdrukkelijk bij het besluit van den kommissaris is verboden. Voor 't overige schijnt het thans meer de roeping van het gouvernement deze menschen te helpen dan te belasten. Onze wensch is dat zij zullen leeren zich te kleeden; maar om hen daartoe te brengen, moet men hun de middelen geven en hun iets meer laten dan het hoog noodige." De resident stelde dienvolgens voor, de Dajaks van alle opbrengst van rijst te verschoonen, tot dat een koffituin in Larah zou zijn aangelegd, waaruit de stekken aan de verschillende kampongs konden worden uitgereikt. Alsdan wilde hij alle Dajaks, die de koffikultuur verzuimden, eene opbrengst van vijf gantangs rijst per lawang (huisgezin) opleggen, minder als belasting, dan als middel om hen tot den arbeid te prikkelen.

Dit voorstel stond in verband met de plannen, die de resident omtrent de koffikultuur koesterde. De maatregelen, door den kommissaris genomen, om die kultuur in Larah in werking te brengen, konden, naar zijne gedachten, nimmer de gewenschte vruchten dragen, tenzij voor 's lands rekening een paar werden aangelegd, waarin de jonge plantjes gekweekt werden om vervolgens aan de Dajaks te worden uitgereikt. Hij gaf daarom, onder inwachting der

goedkeuring van den goeverneur-generaal, nog in den loop van 1823, last om twee goevernements-tuinen aan te leggen, namelijk te Sibalouw en te Kendei, waarin tevens eenige der verstandigste Dajaks tot dezen tak van landbouw zouden kunnen worden opgeleid, om dien vervolgens aan hunne familiën te leeren. In het begin van 1824 werd de grond te Sibalouw reeds gereed gemaakt voor de ontvangst van 3000 stekken en 150 katti's zaad, te dien einde ontboden. De assistent-resident had berekend dat de aanleg en het onderhoud der beide tuinen over het loopende jaar op eene som van *f* 3475 zou te staan komen. Het voorbeeld van het goevernement wekte toen hier en daar bij maleische hoofden eenigen lust op. De pangeran Tinka, zwager des sultans, had door middel van zaden ongeveer 10,000 koffiplantjes weten bijeen te krijgen en was voornemens daarmede een tuin aan te leggen, dien hij door zijne Dajaks wilde doen bewerken. De resident gaf hem te kennen dat wanneer deze zouden geplant zijn en hij begeerde een tweeden tuin te beginnen, hij het goevernement ongetwijfeld geneigd zou vinden hem, zoo noodig, met voorschotten te ondersteunen. Ook hadden zich reeds dadelijk eenige Chineezen om voorschotten tot het planten van koffi bij den resident aangemeld; doch hen niet vertrouwende, bepaalde hij zich tot de kennisgeving dat zij na verloop van eenigen tijd, plantjes uit de goevernementstuinen zouden kunnen bekomen.

Te gelijkertijd trachtte de resident ook de peperkultuur in Larah en het aan het goevernement afgestane gedeelte van Sinkawang in te voeren. Er waren echter slechts zeer weinige stekken van de peperrank te Sambas te bekomen, en Van Grave wendde zich daarom tot den goeverneur-generaal met het verzoek, dat de prauwen die van Riouw naar Sambas voeren, zoo vele peperplantjes derwaarts zouden medenemen, als zij boven hare lading konden bergen, ten einde die vervolgens in Larah en Sinkawang te doen planten, en deze kultuur, die op Riouw en elders zoo ijverig door de Chineezen gedreven wordt, ook in het gebied van Sambas onder hunne landgenooten te verbreiden.

Zoo was dan nu op Borneo een aanvang gemaakt met het invoeren van kultures.

Nadat de tuinen waren aangelegd en reeds de koffiheesters en de peperranken begonnen te groeien, brak er in het volgende jaar een nieuw oproer onder de Chineezen uit. Zij liepen het landschap Larah af, vernielden de tuinen en lieten van de aangevangen kultures geen spoor over. Een paar jaren later werden de Chineezen door eene expeditie gedwongen zich te onderwerpen en werd tevens aan den resident van Borneo's westkust last gegeven een nieuw kontrakt met den sultan van Sambas aan te gaan. Deze sultan had voor den afstand van Larah eene verhooging bedongen van het traktement, dat hij van het goevernement ontving. Larah had voor het goevernement slechte resultaten opgeleverd, al hadden ongeveer 6000 Dajaks bij het nieuwe stelsel ook wel gevaren. Bij het aangaan van een nieuw kontrakt werd daarom de toelage van den sultan teruggebracht op den vorigen voet en Larah met de daarin wonende Dajaks aan hem teruggegeven.

Ziedaar het einde van de koffikultuur in Larah. Wij willen thans onze aandacht vestigen op de kultuur van suikerriet.

Zij, die òf uit ondervinding, òf uit geschriften, met de vroegere geschiedenis van Indië bekend zijn, zullen zich ongetwijfeld den naam herinneren van den verdienstelijken maar ongelukkigen ambtenaar De Linge. In mijn werk over Borneo's westkust heb ik, daartoe door bijzondere mededeelingen in staat gesteld; in 't kort doch met eenige volledigheid de geschiedenis uiteengezet van eene suikeronderneming in Pontianak, door De Linge opgericht. Ik zal de vrijheid nemen dat verhaal hier kortelijk mede te deelen en wel om twee redenen. Vooreerst, omdat uit het verhaal blijkt dat indien de suikerkultuur op Borneo's westkust tot dusver geene belangrijke resultaten heeft opgeleverd, dit niet te wijten is aan de gesteldheid van den grond. Het zal toch blijken dat die uitnemend voor de kultuur geschikt was. In de tweede plaats kunnen wij daaruit zien, waarom de suikerkultuur geene resultaten heeft opgeleverd. Uit het verledene kan men eene nuttige les trekken voor het tegenwoordige en voor de toekomst.

De Linge was als kommissaris naar Borneo gezonden om eene nieuwe poging te beproeven tot bevrediging der Chineezen en hen te bewegen het hoofdgeld regelmatig te betalen, iets waar de Chineezen steeds bijzonder afkeerig van geweest zijn en blijven. Toen De Linge te Pontianak kwam, werd zijne aandacht getrokken, aan de eene zijde, door den ellendigen toestand des lands en de armoede der bevolking, aan de andere zijde, door de uitnemende geschiktheid van den bodem voor de suikerkultuur. Ter goeder trouw vooronderstellende dat niets buiten den kring zijner bevoegdheid lag wat de welvaart dezer bezitting bevorderen en haar meerdere vruchten voor het gouvernement kon doen afwerpen, besloot hij bijzondere aanmoediging te verleenen aan eene industrie die slechts op kleine schaal en voor binnenlandsche konsumtie door eenige Chineezen werd uitgeoefend. Zijne ambtsbetrekking had hem vaak in de gelegenheid gesteld om op te merken, welke bezwaren de suikerkultuur in sommige residentiën van Java aan de bevolking veroorzaakte, en hij besefte daarom, ook uit dat oogpunt, hoe wenschelijk het zijn zou de produktie voor de europeesche markt naar de plaatselijke omstandigheden te regelen, en niet uitsluitend tot Java te beperken, waar zij op andere eilanden onzer uitgestrekte bezittingen eene gunstige kans van slagen aanbood. Hij trad derhalve, uit naam van het gouvernement, met den pangeran Bandhara van Pontianak in onderhandeling over het aanleggen eener suikerfabriek en sloot met hem, den 6en Juni 1837, voor den notaris Croese aldaar, een kontrakt, volgens hetwelk het gouvernement en de pangeran voor gemeenschappelijke rekening suikerriet bouwen en suiker fabriceeren zouden op een te dien einde onder den naam van Pengharapan, aan de oevers der Kapoeas opgericht etablissement. Alle geldelijke en materiëele verstrekkingen zouden geschieden van wege het gouvernement, tegen eene rente van $^3/_4$ percent in de maand, en gerembourseerd worden met $^1/_3$ der zuivere winst die op de te verkrijgen suiker zou behaald worden, waartegen de pangeran zou zorgen dat bij het etablissement steeds ten minste 200 werklieden, en zoo mogelijk het dubbel daarvan, zouden aanwezig zijn. De onderneming kwam tot stand onder bijzondere begunstiging van den sultan van Pontianak en zijne rijksgrooten; niet slechts De Linge, maar ook de assistent-resident Humme koesterde daarvan de schoonste verwachtingen; en dat zij daarbij op geen losse grou-

den steunden, kan het volgend uittreksel eener memorie, den 16en Juni door De Linge aan den goeverneur-generaal gericht, voldoende bewijzen:

„Hoewel de suiker welke hier verbruikt wordt, van eene goede hoedanigheid is, en die welke ik in de hier aanwezige gebrekkige suikermolens gezien heb, niet onderdoet voor de goede soorten op Java, heb ik vooraf eene proef genomen, door het sap van 100 rietstokken te doen koken, hetgeen 15¾ katti's heeft opgeleverd van de soort welke uwe excellentie hiernevens als monster wordt aangeboden, — eene uitkomst waaraan ik geen geloof zou willen slaan, zoo ik er niet zelf getuige van geweest ware.

„De berekening van den arbeid gaf niet minder gunstige uitkomsten. Een inlandsch werkman kan, volgens onderzoek in de chineesche landen gedaan, op het minst 80 voren (galoegan) suikerriet onderhouden; elke voor heeft 22 stoelen, die, om het minste te stellen, ieder zeven stokken leveren, dus voor één werkman 12,320 stokken, welke naar de bovenstaande berekening, 19 pikols en 40 katti's suiker zullen opleveren. Chineezen kunnen van 100 tot 120 voren bewerken.

„Toen ik de eerste suikertuinen zag, in welke ik riet van 99 tot 133 rijnlandsche duimen hoog en tot 7 duimen dik heb gemeten, dacht ik dat de vruchtbaarheid van den grond het riet te veel in de hoogte dreef en het weinig suikerdeelen bevatten zou. De uitkomst heeft echter het tegendeel bewezen.

„Ook ten aanzien der kosten van bemesting, vervoer, brandstoffen en gebouwen, kwam eene vergelijking tusschen deze streken en Java geheel ten voordeele van eerstgenoemde uit. Men maakt hier asch zooveel men wil: het hout omringt het etablissement aan alle zijden. Een hoop hout wordt onder eene loods gebracht, in brand gestoken en met klompen leemaarde bedekt. Na lang smeulen is alles tot asch verteerd, die rondom de rietstoelen gelegd en door de veelvuldige regens tot eene loog gemaakt wordt, welke voor deze gronden een uitstekende mest schijnt te wezen. Karren en buffels heeft men hier tot het vervoer van het riet uit de velden naar den molen niet noodig; men bedient zich daartoe van kleine sampans, varende door gegraven kanaaltjes, hier parit geheeten. De brandstof die op Java, in weerwil der groote bezuiniging door de verbeterde fornuizen en loopvuren aangebracht, toch voor een groot etablissement nog een aanzienlijke post van uitgaaf blijft, vordert hier geene noemenswaardige kosten, en wat eindelijk de gebouwen betreft, indien men ze van ijzerhout maakt, zal men er in deze eeuw niet meer naar behoeven om te zien, en wanneer de pangeran, gelijk hij vroeger gedaan heeft, het ijzerhout met vlotten van boven laat komen en het met zout betaalt, dan zal een balk van 24 voet lengte en een voet in het vierkant dikte, ons niet duurder dan 3 of 3½ gulden te staan komen, zoodat ook de konstruktie der gebouwen in vergelijking met Java slechts geringe uitgaven vorderen zal."

Bij deze opgaven was nog eene uitvoerige berekening van het arbeidsloon gevoegd, die ook op dit punt tot gunstige resultaten leidde, en latere ondervinding heeft geleerd dat ook de verkrijging van werkvolk, zelfs bij meerdere uitbreiding der fabriek, geene zwarigheid zou hebben opgeleverd.

Er bestaat geen reden om de juistheid der berekeningen van De Linge in twijfel te trekken; slechts in één punt had hij misgerekend. Hij had ge-

meend eene dienst aan het goevernement te bewijzen; hij wist niet dat de regeering in het moederland de Buitenbezittingen vooreerst tot een stationairen toestand had veroordeeld, of kon althans niet gelooven dat de koninklijke besluiten te dien aanzien in zoo strengen zin zouden worden uitgelegd, dat zelfs onder de gunstigste kansen geene uitzondering mocht worden toegelaten. De overeenkomst met den pangeran Bandhara werd afgekeurd, op grond, gelijk het besluit van 23 Feb. 1838 het uitdrukt, van eene koninklijke dispositie, volgens welke het goevernement zich ten aanzien der uitbreiding van kultures vooreerst tot het eiland Java zou bepalen. Ik zal hier deze dispositie niet beoordeelen uit het oogpunt der algemeene indische politiek; maar wat er onder zoodanig stelsel van de Buitenbezittingen worden moest, behoeft zeker geene aanwijzing. De Eerens, geroepen om als goeverneur-generaal dit stelsel te handhaven, is persoonlijk niet verantwoordelijk voor den slag aan de nijverheid van Borneo toegebracht; hij deed wat hij kon om de betere vooruitzichten van het kwijnende Pontianak niet te verstoren, door de voortzetting der fabriek als partikuliere onderneming te vergunnen. Doch hoe goed de bedoeling moge geweest zijn, in waarheid werd daardoor het doodvonnis der fabriek slechts opgeschort, om haar nog eenige jaren van langzaam wegkwijnend leven te gunnen. De geschiedenis der partikuliere nevens de goevernements-industrie in Indië herinnert ons onwillekeurig de fabel van den aarden en den ijzeren pot: zij kunnen niet nevens elkander gaan, en de eerste moet, als de zwakkere, breken, wanneer hij met zijn sterkeren mededinger in aanraking komt.

De afkeuring zijner schepping was voor De Linge, die inmiddels reeds lang van Borneo was teruggekeerd, eene grievende teleurstelling, te meer dewijl daarin voor hem de verplichting lag opgesloten tot vergoeding der aanzienlijke uitgaven, reeds voor de fabriek gedaan. Hij verzocht dus verlof om de onderneming voor zijn eigene rekening te mogen voortzetten, en nadat hem dit reeds voorloopig, bij besluit van 14 Januari 1838, was toegestaan, werden, bij resolutie van den 23sten Februari, de voorwaarden nader geregeld. Hij zou de gronden voor het etablissement benoodigd, van het goevernement in bruikleen ontvangen, terwijl hem, met inbegrip der reeds gedane betalingen, een voorschot van ƒ 27,500 verleend werd, waarvoor hem een kredïet bij 's lands kas te Pontianak werd geopend. Bovendien ontving hij een tweede voorschot van ƒ16,000 tot aankoop van werktuigen en benoodigdheden, uit 's lands kas te Batavia, om, te gelijk met het reeds vermelde, binnen vijf jaren, in te gaan met den dag waarop de stichting van het etablissement zou verjaren, te worden teruggegeven. Ook werd hem toegestaan den heer J. A. Ruhle als deelgenoot in de zaak aan te nemen, terwijl de assistent-resident van Pontianak werd aangeschreven om de onderneming zooveel mogelijk te bevorderen en voor de belangen der betrokken personen te waken.

Ruhle werd nu, bij notariële akte van den 6den April, als deelgenoot en administrateur der onderneming aangenomen, onder voorwaarde dat hij voor 1/4, of zoo de pangeran Bandhara daarin bewilligde, voor 1/3, deel zou hebben in alle baten en lasten van het etablissement; dat hij als administrateur, gedurende den tijd van vier jaren, een maandelijksch trakte-

ment van *f* 200 genieten zou, hem door De Linge gewaarborgd; dat daarentegen De Linge eene rente van ¾ percent 's maands zou genieten op de voorschotten die zijn krediet aan de onderneming bezorgd had; en dat de zaak zou gedreven worden onder de firma De Linge, Ruhle en Co. Met de aangekochte werktuigen vertrok Ruhle kort daarop naar Borneo, en kwam in Mei behouden te Pontianak aan. Den 24sten dier maand sloot Humme, als gemachtigde van De Linge, met den pangeran Bandhara de overeenkomst waarbij deze de opneming van Ruhle in de firma bekrachtigde, op dien voet, dat het aandeel van elk der drie kontraktanten gelijkelijk op een derde gebracht werd.

Ruhle begaf zich daarop naar Pengharapan en vond den staat der suikerrietplantingen buitengewoon gunstig, gelijk ook al zijne brieven en memoriën van de schoonste verwachtingen getuigen. De sultan was zoo met de onderneming ingenomen, dat hij zelfs toestond de steenen van de graven zijner voorouders tot het voltooien der schoorsteenen te bezigen, en den 15den Augustus, bij notariëele akte, aan De Linge, zijne erven of rechtverkrijgenden, alle hem toebehoorende gronden afstond, die hij voor de suikerkultuur mocht willen ontginnen. De Linge bleef te Batavia voor den bloei der onderneming waken door haar van het noodige te voorzien en zond onder anderen in Oktober, door tusschenkomst van den sultan van Sarmanap, een aantal van 80 werkbeesten ten haren behoeve naar Pontianak. Er was ook voor eene zoo jeugdige onderneming natuurlijk nog behoefte aan geld, en De Linge verwierf van den direkteur-generaal van financiën nog een krediet van *f* 12,000 koper op 's lands kas te Pontianak, waarvoor drie wissels, elk à *f* 4000, door de firma werden afgegeven. Ongelukkig was deze ambtenaar daarbij eigener autoriteit te werk gegaan, zonder de goedkeuring van den goeverneur-generaal te vragen.

Onder deze omstandigheden, en voor dat het etablissement nog geheel was voltooid, gaf De Linge in November te Batavia den geest, aan zijne weduwe en kinderen, die zich in Europa bevonden, niets nalatende dan de hoop op den gunstigen uitslag der onderneming en de ondersteuning van een goevernement, dat hij met trouw en ijver gediend had. Het gebrek aan metselsteenen, die te Pontianak niet te bekomen waren, was de voorname oorzaak van den tragen voortgang der fabriek. Men werkte echter sedert 24 September met een chineeschen molen, en, hoe gebrekkig die ook zijn mocht, men won daarmede dagelijks twee pikols suiker, welker hoedanigheid minstens met die der beste soort van Java overeenkwam.

Kort na het overlijden van De Linge, werden aan zijne exekuteuren de drie van Pontianak op hem getrokken wissels ter akceptatie aangeboden. Nog niet bekend met den staat des boedels, verzochten zij den direkteur van financiën om eenig uitstel. Deze, bevreesd voor persoonlijke schade, dewijl hij op eigen gezag had gehandeld, weigerde dit, met bedreiging van gerechtelijke vervolging, anders dan tegen borgstelling. De exekuteuren, met warme belangstelling in de nagelaten betrekkingen van De Linge bezield, en voorziende dat eene gerechtelijke vervolging den bloei der onderneming zeer benadeelen en een stilstand te weeg brengen zou, besloten aan den eisch van den direkteur-generaal te voldoen, en stelden zich persoonlijk

borg voor de betaling der wissels, overtuigd dat zij door de waarde van het etablissement ten volle tegen schade waren gewaarborgd.

Doch dit was niet het eenige ongeluk. Er was nog meer geld noodig, en de dood van De Linge, die het door zijn krediet had kunnen verschaffen, deed den arbeid geheel stilstaan. Den 10den Juli 1839 wendde zich de firma met een adres tot den goeverneur-generaal, waarin zij herinnerde wat er met het etablissement was voorgevallen, en hoe het nu weder, nadat het de grootste bezwaren doorgeworsteld en op het punt was om produktief te worden, door den dood van De Linge plotseling in zijne ontwikkeling was gestuit, terwijl reeds de gebouwen voor molens, keukens en pakhuizen waren voltooid, en grond voor eene opbrengst van meer dan 2000 pikols suiker ontgonnen was. Vervolgens wijsende op de voorschotten door het goevernement zoo mildelijk aan de suikerplanters op Java verleend, verzochten zij om nogmaals met een voorschot van *f* 30,000, onder borgtocht van den sultan van Pontianak, te worden begunstigd. Het verzoek werd door den assistent-resident Humme krachtig ondersteund, en nog twee jaren later toonde het rapport van den kommissaris Donker aan, dat werkelijk het etablissement met nog *f* 30,000 ware geholpen geweest en zelfs in drie of vier jaren zijne schulden zou hebben kunnen aanzuiveren. Het verzoek werd gewezen van de hand.

Alsnu werden de exekuteuren te rade, in het belang des boedels, het aandeel van De Linge in de onderneming te realiseeren. 't Is echter na al het gebeurde, niet te verwonderen dat de industriëelen weinig vertrouwen stelden in de uitkomsten eener onderneming, die zoo door het ongeluk vervolgd werd en waarvan zij de gunstige vooruitzichten, wegens de afgelegenheid der plaats, niet konden beoordeelen. Den 18den December werd het aandeel openbaar geveild onder voorwaarde dat de kooper de schulden op de fabriek rustende, en den inventaris tegen inkoopsprijs, zou overnemen. Er deed zich geen enkele kooper voor.

De exekuteuren wendden zich thans tot het goevernement met een adres waarin zij, uit hoofde der diensten door De Linge aan het land bewezen, verzochten dat het etablissement, door hem in naam van het goevernement opgericht, weder voor 's lands rekening mocht worden overgenomen, opdat niet de nagelaten betrekkingen van een kundig, braaf en getrouw ambtenaar zouden boeten voor eene ter goeder trouw verrichte handeling, waarmede de schoonste vooruitzichten gepaard gingen. Een gelijke stap werd, van de zijde der erfgenamen, ook bij het opperbestuur in Nederland gedaan. Hun verzoek werd, bij afwezigheid van den staatsraad belast met de direktie van het departement van koloniën, door een schrijven van den toenmaligen sekretaris-generaal van 1 Juni 1840, met een eenigszins dubbelzinnig advies, ter kennis van den goeverneur-generaal gebracht. Op beide verzoeken werd, bij besluit van 25 September 1840 en van 15 Januari 1841, afwijzend beschikt.

Men beproefde nu den 23sten Maart 1841 nogmaals den openbaren verkoop, op voordeeliger konditiën voor den kooper; doch met dezelfde ongunstige uitkomst als vroeger. Dan nu deed zich de gelegenheid voor om het aandeel van De Linge te verkoopen aan den heer C. E. Meijer, tegen overne-

ming der op het etablissement ten behoeve van het land rustende schuld, tot een bedrag van *f* 45,000. Op de overeenkomst te dien aanzien met Meijer gesloten, werd, bij rekest van 31 Maart 1841, de goedkeuring van het goevernement gevraagd. De beschikking bleef lang achterwege, en alvorens zij ontvangen was, deed zich eene tweede gelegenheid op tot verkoop op dezelfde voorwaarden, namelijk aan den heer H. Bernard, vroeger suikerfabrikant in West-Indië, die zich met eene bijzondere aanbeveling van den minister van koloniën ter erlanging van een kontrakt naar Java begeven had. Den 11den Juni wendden zich de exekuteuren op nieuw tot de hooge regeering met verzoek dat, zoo er soms tegen den persoon van Meijer bedenkingen bestaan mochten, alsdan de afstand aan Bernard mocht gesanktionneerd worden. Het een zoowel als het ander werd door den goeverneur-generaal Merkus afgeslagen.

Eindelijk deed Ruhle, deelgenoot in de fabriek, het aanbod om het aandeel van De Linge over te nemen voor het geheele bedrag der schuld aan het goevernement, *f* 53,500 beloopende, mits hem, tot voortzetting der door gebrek aan fondsen, gestaakte werkzaamheden, een nader voorschot, onder borgtocht van den sultan van Pontianak, verleend en voor de terugbetaling van een en ander een termijn van acht jaren gesteld werd. Hij richtte daartoe, in overeenstemming met de exekuteuren, in Januari 1842, het verzoek aan het goevernement, met de bede dat, zoo hierin niet getreden kon worden, hij met een suikerkontrakt op Java mocht worden begunstigd, in welk geval hij zich evenzeer bereid verklaarde, de schuld van De Linge voor zijne rekening te nemen. Ook dit verzoek werd, bij beschikking van den 19den April, van de hand gewezen. Om de fabriek die in 1832 met een voorschot van *f* 30,000 ware te redden geweest, na een stilstand van $2^1/_2$ jaar weder aan den gang te helpen, werd natuurlijk eene veel grootere som vereischt. Het indisch goevernement deinsde daardoor terug, terwijl het tegelijkertijd gelastte dat aan de invordering der schuld zou worden gevolg gegeven. De boedel van De Linge werd diensvolgens insolvent en, op autorisatie van den raad van justicie te Batavia, aan het sekwestraat overgegeven.

Een nader verzoek van de erfgenamen en exekuteuren van De Linge, om den boedel van de terugbetaling der voor de onderneming verleende voorschotten te ontlasten, werd, na ingewonnen advies van den direkteur van financiën, die verklaarde dat zoowel de afgetreden als de regeerende koning zich het lot der weduwe De Linge aangetrokken en haar geruststellende verzekeringen gegeven hadden, bij depêche van 22 September aan de beslissing van het opperbestuur in Nederland onderworpen. In zijn antwoord van 5 April 1843, gaf de minister van koloniën te kennen, dat zich de koning vereenigd had met het door hem gedaan tweeledig voorstel: om alle middelen tot instandhouding van het etablissement te Pontianak voor partikuliere rekening te beproeven, mits zonder vrees voor schade aan den kant van het goevernement en onder behoorlijken borgtocht; maar ingeval alle pogingen faalden, de aan het goevernement verschuldigde gelden des noods door rechtsmiddelen in te vorderen. Het bleek dus nu, dat het indische goevernement verder gegaan was dan het opperbestuur verlangde; dat het door eene of andere der voorgestelde schikkingen aan te nemen, in den geest van dat opperbestuur

zou gehandeld hebben. Maar de verklaring van den minister, die in 1841 het etablissement zou gered hebben, kwam te laat om nog zijn val te verhoeden. Het recht had zijn loop en zelfs jegens de borgen voor de *f* 12,000 koper, door den direkteur van financiën voorgeschoten, werd van de gedwongen kautie gebruik gemaakt.

Ziedaar een voorbeeld van het lot dat in Nederlandsch Indië destijds aan de ondernemingen der partikuliere nijverheid boven het hoofd hing. Het opperbestuur in het moederland nam soms den schijn aan van ze te begunstigen, en tot zekere hoogte mag het daarmede ernst zijn geweest. Maar steeds was eene vijandige macht werkzaam, die haren bloei belaagde en hare ontwikkeling stremde. Die macht was de geest van het stelsel.

Ik heb uit de vroegere geschiedenis van Borneo eenige bijzonderheden herinnerd, waaruit blijkt welke resultaten verkregen zijn op de pogingen door verschillende ambtenaren aangewend, om daar de kultuur van produkten, voor de europeesche markt geschikt, te bevorderen.

Hoe is het nu daarmede gesteld in de laatste jaren, na de uitbreiding van ons gezag? Heeft die uitbreiding op de Westkust en in de Zuider- en Oosterafdeeling gunstige resultaten opgeleverd? De regeerings-verslagen zullen ons daarop het antwoord geven.

In de Westerafdeeling is de rijstkultuur de voornaamste tak van landbouw, maar daarin wordt weinig vooruitgang bespeurd. In het verslag over 1863 wordt evenwel gezegd dat die teelt kan geacht worden jaarlijksche uitbreiding te ondergaan; ook de aanplant van tweede gewassen werd zelfs door het meest onbeschaafde gedeelte der bevolking, meer en meer ter harte genomen. Slechts weinige Dajaks of Maleiers zijn op een meerderen aanplant bedacht dan voor eigen behoefte vereischt wordt. De chineesche planter echter brengt bij elken oogst een deel daarvan ter markt ter voorziening in de algemeene konsumtie. Van Mampawa werden in 1862 ongeveer 100 kojans rijst naar andere plaatsen in deze residentie uitgevoerd. In Sintang en de chineesche distrikten was daarentegen de oogst mislukt. De rijst wordt schier overal op droge gronden (ladangs) geteeld, en waar men al enkele sawa's aantreft, zooals in de afdeeling Sambas, te Pemangkat en in het Mampawasche, zijn ook deze van den regen afhankelijk.

De klapperteelt neemt evenmin in uitgebreidheid toe, zij is toereikend voor de behoefte, maar meer ook niet. Deze teelt is schier uitsluitend in handen van den Inlander, en de Chinees, die steeds bedacht is op het terugkeeren naar zijn moederland, heeft weinig genegenheid voor deze kultuur, wier vruchten eerst na eenige jaren en misschien eerst door een volgend geslacht geoogst kunnen worden. In 1858 en 1859 waren de rapporten omtrent de uitbreiding van de klapperteelt veel gunstiger, zoodat de ijver later weder schijnt verslapt te zijn. In 1863 wordt evenwel gezegd dat het aantal klapperboomen toenemende is.

In de laatste jaren is men begonnen, in de Westerafdeeling, bepaaldelijk in Sambas, sago- en pinang-palmen aan te planten; de berichten daaromtrent luiden niet ongunstig; in 1863 wordt gezegd dat deze kultuur zich uitbreidt.

Volgens de regeeringsverslagen is de Westerafdeeling van Borneo zeer geschikt voor de teelt van suikerriet; het riet ontwikkelt zich krachtig en is zeer saprijk;

het wordt evenwel slechts op kleine schaal en alleen tot versnapering aangeplant. Het verslag over 1860 spreekt van kultuur door Chineezen en bereiding door handmolens.

Van den koffiheester — zoo lezen wij in de verslagen — die hier en daar paggersgewijze wordt aangetroffen, wordt weinig werk gemaakt; in het Silatsche (Sintang) schijnt echter eenige meerdere opgewektheid voor deze kultuur te ontstaan. Het verslag over 1859 bevat over de koffikultuur de volgende bijzonderheden: „In weerwil van voortdurende aanmoediging bestaat daarvoor bij de bevolking nog weinig bepaalde neiging." Wel was men, blijkens het vorig verslag, naar het voorbeeld van den pangerang Bandhara te Sambas, hier en daar begonnen den aanplant te beproeven, doch over het algemeen werd er verder zoo weinig zorg voor gedragen, dat de boomen voor het meerendeel kwijnende zijn. Vooral was dit het geval in de afdeeling Mampawa, waar anders de bovenlanden uitmuntende gronden voor de koffikultuur aanbieden, zoo zelfs dat van aldaar in 1837 aangelegde doch zeer verwaarloosde tuinen nog vruchten worden verkregen." In plaats van 1837 staat in het verslag 1857. Dit is onzin en kennelijk een drukfout. Er wordt gedoeld op de koffiaanplantingen in Mampawa, in 1837 begonnen op last van De Linge. Het verslag vervolgt: „In Sambas werden eenige koffiaanplantingen aangetroffen in de nabijheid der hoofdplaats, zoomede te Seminis en te Pemangkat. Het alluviale terrein biedt echter in deze streken voor de koffikultuur" (hetgeen trouwens zeer gemakkelijk te begrijpen is) „weinig geschikte gronden aan. Te Soekadana was een kleine tuin aangelegd, die gunstig stond en reeds vruchten afwierp."

Met den aanplant van katoen werden in 1859, in verschillende afdeelingen, proeven genomen, die veelal ten gevolge van overstroomingen mislukten. Alleen te Sambas en te Soekadana kwamen de plantjes van het orleans- en palembangsche katoen genoegzaam op om daarvan zaden te winnen, welke aanplanting mede naar wensch scheen te zullen slagen. Het verslag van 1860 toont echter aan dat men, in weerwil van de groote zorgen daaraan besteed, vooral ten gevolge van het ongunstig weder, in de uitkomst teleurgesteld is. In latere verslagen wordt van de katoen niet meer gesproken.

Eindelijk leeren ons de verslagen nog dat door de Dajaks aan de Boven-Kapoeas voor eigen gebruik eenige inlandsche tabak wordt verbouwd, waarvan zij een soort van sigaren maken; doch dat het produkt geringe waarde bezit.

Ziedaar den toestand der kultures in Borneo's Westerafdeeling. Men ziet dat geene van de in de laatste jaren genomen proeven eenige resultaten heeft opgeleverd. Zelfs datgene waarvan men zich het meest voorstelde, de katoenteelt, is mislukt, omdat die kultuur zeer van gunstige weersgesteldheid afhankelijk is. Het is bedroevend dat die proeven steeds onder gunstige omstandigheden genomen zijn. Men mag echter vragen of dit eene voldoende reden was om ze zoo spoedig op te geven.

De toestand van den landbouw in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo is in de laatste jaren tengevolge van den opstand, die daar tot nog voor weinige weken gewoed heeft, steeds meer en meer verachterd. Sedert 1862 heeft zich in die streken, waar de kracht van den opstand gebroken was,

wel eenige meerdere werkzaamheid onder de bevolking, maar toch geene beslissende beterschap vertoond. De rijstoogst is hier in gewone tijden voldoende voor de behoefte, maar hij had in 1861 en 1862 door de regens en overstroomingen, en gedeeltelijk ook tengevolge van beschadiging van het gewas door insekten, veel geleden. Dientengevolge was een aanmerkelijke invoer van elders noodzakelijk. Als tweede gewas werden djagong, aardvruchten en ook wel suikerriet geplant.

De klapperteelt wordt door den Bandjarees weinig behartigd; de resultaten zijn dan ook niet voldoende voor de behoefte, zoodat niet onbelangrijke hoeveelheden noten en oli van elders worden ingevoerd.

In 1859 zijn in sommige distrikten koffituinen aangelegd, hoofdzakelijk in het distrikt Maloekoe (afdeeling Tanahlaut), welke in 1862 vruchtdragend begonnen te worden. In 1863 wordt daarvan alleen opgegeven dat het aantal boomen in de afdeeling Tanahlaut reeds tot circa honderd duizend gestegen was, waarvan ruim de helft vruchten begon af te werpen. Ook in de afdeeling Amoentai hebben zich eenige bewoners op de koffikultuur toegelegd. De koffi wordt daar tegen 50 cent de gantang (*f* 10 per pikol) op de markt verkocht.

In het Doesonsche en in de afdeeling Amoentai bestaat eenige tabakskultuur. In laatstgenoemde afdeeling zijn in 1863 proeven genomen met zaden van java- en kooltabak uit Rembang afkomstig, welke uitmuntend zijn geslaagd. Van de katoenkultuur wordt in het verslag over 1858 het volgende gezegd: „De inlandsche katoen, die van hier wordt uitgevoerd, groeit aan de Negara-rivier (afd. Amoentai)." De uitvoer bedroeg in

1849	3213	pikols.	1854	1795	pikols.
1850	1522	„	1855	824	„
1851	3174	„	1856	875	„
1852	5815	„	1857	1909	„
1853	5738	„	1858	1533	„

Door den opstand schijnt de katoenkultuur zeer veel geleden te hebben. Eerst in het verslag over 1862 wordt er weder melding van gemaakt met de woorden: „In de afdeeling Amoentai wordt ook eenig katoen gewonnen." De opbrengst of uitvoer is niet opgegeven; doch de woorden wijzen niet op grooten vooruitgang. In Martapoera zijn proeven met katoen genomen, maar door den opstand mislukt.

Met zaadindigo zijn proeven genomen, die niet aan de verwachting voldaan hebben.

In de Zuiderafdeeling wordt op kleine schaal peper aangekweekt. De bevolking van Alai en Amoentai had uit eigen beweging den aanplant van peper begonnen en besteedde daaraan veel zorg.

Verder wordt gezegd dat de geheele residentie rijk is aan bosschen welke talrijke deugdzame houtsoorten opleveren. De aankap van hout is geheel vrij en geschiedt door de bevolking voor eigen rekening, die het hout meestal tegen lijnwaden, tabak, zout enz. aan de handelaren verruilt. De ten dienste van het gouvernement benoodigde houtwerken worden van partikulieren opgekocht. In vlotten wordt het hout naar de hoofdplaats gevoerd, waar men in 1858

(het jaar vóór den opstand) reeds 20 houtzagerijen telde. De uitvoer naar Java en elders was belangrijk.

In het verslag over 1858 wordt ook gezegd dat de bevolking zich hoe langer hoe meer wijdt aan het opsporen van goud, diamanten en andere edelgesteenten, en dat daarin een vrij belangrijke handel zoowel ter hoofdplaats als in de binnenlanden wordt gedreven.

Ofschoon dus de berichten ten opzichte van sommige produkten in zuidelijk Borneo minder ongunstig luiden, men zal toch wel moeten bekennen dat het tafereel, dat de verslagen ophangen omtrent den toestand, zoowel in de Wester- als in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, verre van gunstig is te noemen. Er is geene belangrijke uitbreiding te bespeuren en de pogingen, die aangewend zijn om de kultures te verlevendigen, hetzij dat die niet op doelmatige wijze zijn aangelegd, hetzij dat de slechte uitkomst aan andere redenen moet worden toegeschreven, hebben geene gunstige resultaten opgeleverd.

Kan het ons nu, na al hetgeen ik omtrent den toestand van Borneo heb medegedeeld, nog verwonderen dat de geldelijke uitkomsten van ons beheer over dat eiland zeer ongunstig zijn? Omtrent de laatste jaren zijn die uitkomsten mij niet nauwkeurig bekend. In 1854 heeft het tekort van ons beheer op Borneo bedragen *f* 1,622,000; in 1855 *f* 1,027,000; in 1856 *f* 866,000; in 1857 *f* 786,000. Over de volgende jaren kan ik geene cijfers opgeven. Maar wanneer men in aanmerking neemt dat de langdurige oorlog in Bandjermasin ontzettende uitgaven heeft veroorzaakt, dan meen ik te mogen stellen dat het tekort later aanzienlijk zal zijn geklommen. Waarschijnlijk zal de uitkomst in de jaren na 1858 nog ongunstiger zijn geweest dan in 1854 en 1855.

Het tafereel, dat ik van den toestand op Borneo heb opgehangen, is dus in geen enkel opzicht bevredigend te noemen. Kan onder zoodanige omstandigheden uitbreiding van ons gezag op het eiland wenschelijk en staatkundig worden geacht?

Reeds in den aanvang mijner rede heb ik er op gewezen dat uitbreiding van ons gezag doorgaans heeft afgehangen van omstandigheden, die buiten onze macht lagen. Wij werden als het ware tot uitbreiden gedwongen. Ook de engelsche regeering in Hindostan is dikwijls door politieke omstandigheden genoodzaakt geweest gewesten bij haar gebied in te lijven, die weinig of geen voordeel, aanvankelijk zelfs groot nadeel opleverden. De toevoeging van de Sultanslanden van Bandjermasin en de uitbreiding in de landschappen van Groot- en Klein-Dajak hebben zeer slechte resultaten opgeleverd. Maar tot die toevoeging en tot die uitbreiding zijn wij door de omstandigheden als van zelf gebracht. Wanneer zich verzet voordoet tegen het nederlandsch gezag, zooals in het rijk van Bandjermasin het geval was, waar de bevolking niet heeft willen berusten in bepalingen door het indisch goevernement ten opzichte der troonsopvolging in dat rijk gemaakt en de hoofden van de stemming der bevolking gebruik hebben gemaakt om opstand te verwekken, dan is het nederlandsche goevernement aan zijne eer verschuldigd, al ware het niet dat het om zijne positie te handhaven daartoe reeds genoodzaakt werd, den opstand te bedwingen. Eene vraag zou het misschien zijn of de aanleiding tot den opstand niet voor een groot gedeelte aan een misgreep te wijten is? Die vraag is evenwel moeilijk te beantwoorden. Het zou onbillijk zijn een oordeel over

hetgeen toen verricht is, te vellen, te meer omdat men niet uit het oog moet verliezen dat het gemakkelijker is eene zaak van achter te beoordeelen, dan daaraan de rechte leiding te geven op het oogenblik wanneer eene beslissing genomen moet worden.

Toen de opstand eenmaal begonnen was, was er geen twijfel aan of hij moest bedwongen worden. Verschillende omstandigheden: de verwikkelingen met de Chineezen, de opstand in Bandjermasin en de onlusten in Sintang, hebben de uitgaven voor onze heerschappij op Borneo in de laatste jaren aanzienlijk vermeerderd en daarentegen de ontwikkeling der welvaart van die bezittingen in den weg gestaan. Maar toch doet zich de vraag voor of wij met onze pogingen om meer welvaart op dat eiland te verspreiden, ons wel op den rechten weg bevinden. Het is waar dat hier vooral zich groote moeilijkheden voordoen. Indien het reeds op Sumatra, door de gesteldheid van het land en de geringe sterkte van de bevolking, groote bezwaren oplevert in sommige distrikten veel tot bevordering van de welvaart der bevolking en van de produktieve krachten des lands te doen, op Borneo is dit nog in veel grootere mate het geval. Gelijk ik reeds in den aanvang zeide, bevindt zich op elke vierkante geografische mijl ten hoogste een honderdtal zielen. Wat kan men met eene zoo geringe bevolking tot stand brengen?

Onder de middelen om de bevolking te vermeerderen is er een, waarbij ik nog eenige oogenblikken wensch stil te staan; ik bedoel de kolonisatie. Ik kan niet nalaten bij deze gelegenheid te verwijzen naar eene voor eenige jaren aangewende poging, waarin ook ik eenigermate betrokken ben geweest, om koncessie te erlangen voor eene kolonisatie op sommige punten in den archipel, die voor ontwikkeling geschikt werden geacht, onder anderen ook op Borneo.

Men had daar bijzonder de aandacht gevestigd op de bovenlanden van Mampawa, waar, zooals gebleken is, de gronden ook nu nog door het goevernement zeer geschikt geacht worden voor sommige kultures, voornamelijk voor de koffikultuur, waarmede reeds in 1837 op last van De Linge proeven zijn genomen, die aanvankelijk uitmuntend slaagden, en alleen door latere verwaarloozing tot geen belangrijke uitkomsten geleid hebben.

De verzoeken om koncessie voor de vestiging van koloniën op sommige punten van Buitenbezittingen, namelijk op sommige gedeelten van Sumatra en verder op het eiland Boeroe, alsmede op Celebes en Borneo, zijn destijds uitgegaan van den heer van Vlissingen. Naar aanleiding daarvan is indertijd eene staatskommissie benoemd. Deze heeft die zaak onderzocht en is, ten gevolge van zekere physiologische theorieën tot het resultaat gekomen: dat van kolonisatie van Europeanen niets was te verwachten, omdat de europeesche arbeider of werkman niet in staat zou zijn in de tropische gewesten arbeid te verrichten. Tegen die konklusie der kommissie heeft men getracht onzerzijds een en ander aan te voeren, en ik heb destijds bij een van de adressen eene nota van mijzelven gevoegd, waarvan ik de vrijheid zal nemen, ten slotte van dit vertoog, nog mededeeling te doen.

Ik wil volstrekt niet beweeren dat daarin de kwestie omtrent de mogelijkheid eener europeesche kolonisatie beslist is, maar ik heb intusschen getracht door dat stuk aan te toonen dat die kwestie, niettegenstaande de beslissing van de kommissie, nog niet uitgemaakt is.

Daar waar het aan genoegzame bevolking ontbreekt om van het land iets te maken, daar, zou men zeggen, is de natuurlijke weg er bevolking te brengen. Wanneer dus de kansen daardoor niet zoo bepaald ongunstig zijn, en wanneer men niet vooruit met zekerheid zeggen kan wat de resultaten zullen zijn, moet men niet te spoedig tot eene afwijzing besluiten. In het stuk van de kommissie was de theorie geheel op den voorgrond gesteld; ik heb dit in den aanvang van mijne nota opgemerkt. Deze luidt: De theorie op deze wijze voorop te zetten, schijnt eene ongeoorloofde petitio principii. De theorie moet uit de ervaring zijn afgeleid en niet anders zijn dan de verbinding van feiten en hunne terugleiding tot gemeenschappelijke oorzaken. Alle op bloote hypothesen rustende theorie wijzen wij af.

Wij stellen dus de ervaring op den voorgrond en vragen dus, wat die leert omtrent de vermindering der levenskansen voor Europeanen, die in de tropische landen veldarbeid zouden willen verrichten. De kommissie wijst de voorbeelden af, die aangaande bijzondere individuën zijn aangevoerd. Het aantal dier voorbeelden is echter zoo gering niet, en sommige betreffen een groot aantal personen tevens, zoo als bepaaldelijk het geval is met hetgeen omtrent de arbeiders aan de vestingwerken op Java is aangevoerd. Hetzelfde geldt van hetgeen zoo vaak is bijgebracht omtrent de personen, die zich met opmetingen van gronden in Indië hebben bezig gehouden of er zich vaak met hartstochtelijken ijver aan het jachtvermaak overgeven.

Daarentegen hecht de kommissie groot gewicht aan hetgeen de geschiedenis van europeesche kolonisatie in het groot leert, omtrent de vermindering der levenskansen voor Europeanen, in tropische gewesten arbeidende. Men zou wanen, wanneer men hare uitspraken daarover leest, dat de proeven van zulke kolonisatie zeer talrijk waren, dat wij daaromtrent de volledigste opgaven, de nauwkeurigste statistieke cijfers bezaten, en dat alle proeven eenvormig dezelfde uitkomsten hebben opgeleverd. Hierop is zeer veel af te dingen. Onze kennis van de proeven, op verschillende tijden genomen, om europeesche landbouwers in warme landen te vestigen, is zeer gebrekkig; aan statistische opgaven, waarop men zich eenigszins verlaten kan, ontbreekt het schier geheel, en waar men in het bezit van eenige cijfers is, hangt veel af van de kunst, om die te groepeeren. Gaarne hadden wij van de kommissie, in plaats van algemeene uitspraken, bepaalde gedetailleerde opgaven en cijfers erlangd, waarvan het mogelijk zou zijn eene kritiek te leveren.

Bij gemis van deze, bepaalde ik mij tot eenige opmerkingen:

a. Men zegt, dat het bij kolonisatiën als de bedoelde, steeds gebleken is, dat het aantal der sterfgevallen grooter was dan dat der geboorten. Hieruit volgt echter zeer weinig voor de levenskansen, als men bedenkt, dat het aantal emigreerende vrouwen doorgaans veel kleiner is dan dat der mannen. Het gemis van eene goede evenredigheid, tusschen de beide seksen schijnt eene hoofdreden van het in het algemeen zeker zeer ware ver-

De kinderen bij inlandsche vrouwen verwekt, gaan doorgaans geheel voor schijnsel.

de europeesche kolonisatie verloren, daar zij de moeder volgen; tenzij, gelijk in de meeste spaansche koloniën, eene fusie der Europeanen met de inlandsche bevolking plaats hebbe gehad. Dit is juist het omgekeerde van

hetgeen bij de Chineezen plaats heet en de voorname reden, waarom zij in het koloniseeren zooveel beter slagen.

b. Waar werkelijk de verschijnselen eene vermindering der levenskansen aanwijzen, kan dit ook zijn grond hebben in het te beperkt getal der koloniseerende familiën. Het is een statistisch feit, dat eene geslotene korporatie van burgers, of een gering getal van huisgezinnen gedurig onder elkander huwende en niet van buiten versterkt, eene doorgaande strekking van vermindering en uitsterving vertoont. Dit leert de oude geschiedenis van Sparta, waar het aantal der zich zeer gesloten houdende en alle gemeenschap met de Periocken en Heloten vermijdende burgers gedurig afnam, en de geschiedenis van den adel in ieder land, dat eene aristokratie bezit, die zich in zich zelve afsluit en niet, gelijk in Engeland, door opneming van nieuwe elementen gedurig versterkt wordt.

c. Voor proeven van europeesche kolonisatie zijn niet altijd de geschiktste personen gekozen, en zeer dikwijls heeft het aan de allernoodigste voorzorgen daarbij geheel ontbroken; wat wonder, dat zij in zulke gevallen geene resultaten hebben opgeleverd? In 1827 bracht de hoofdkommissie van landbouw op Java, op verlangen van den kommissaris-generaal Du Bus, een verslag uit over europeesche kolonisatie van landbouwers in Nederlandsch Indië, waarin over de eenige bekende proeve van zoodanige kolonisatie het volgende gezegd wordt: „Wat de kolonisatie door eigenlijk gezegde europeesche landbouwers of *boeren* betreft, daaromtrent herinneren wij, dat men in het jaar 1750 op Java eene proeve met zoodanige landbouwers genomen heeft; maar deze proeve is geheel mislukt. De oorzaak dier mislukking schijnt te moeten worden toegeschreven aan de wijze, waarop die kolonisatie plaats had. Immers de kolonisten waren grootendeels soldaten en matrozen; een stand in de maatschappij, die door eene avontuurlijke en woeste geaardheid, door een rusteloos karakter, door gebrek aan de noodige kennis en ondervinding geheel onberekend was voor al datgeen, wat voor zulk eene onderneming vereischt wordt: *zoodat dit voorbeeld niets afdoet.*"

Het belangrijke rapport, waaruit deze regelen genomen zijn, is geplaatst in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 15de jaargang (1851) deel I, afl. 1, bladz. 14—29, en is overwaardig om ter lezing te worden aanbevolen.

Even weinig bewijst de mislukte kolonisatie te Groningen aan de Saramakka in Suriname, omdat, gelijk van algemeene bekendheid is, hier ook zelfs de allernoodigste voorzorgen ontbraken. Voor zoover men uit die proeven eenig nadeelig besluit zou mogen trekken, kan het aanvankelijk gelukkig slagen der kleine kolonie van Wurtembergers, die zich te Albina aan de Marowyne met houtvellingen bezig houden, als tegenhanger dienen.

d. Alle Europeanen, hetzij zij tot de klasse der landbouwers en handwerkslieden, of tot de hoogere standen behooren, ondervinden bij verplaatsing naar de warme landen aanvankelijk een nadeeligen invloed van het klimaat. Zij worden door bijzondere ziekten aangegrepen en hunne levenskans staat in het algemeen slecht, totdat zij, gelijk men zegt, zijn geakklimatiseerd. Dit verandert echter aanmerkelijk ten goede, wanneer zij eenmaal aan het klimaat gewoon zijn. Hieruit volgt, dat men bij eene europeesche kolonisatie in de warme landen aanvankelijk op eene aanzienlijke sterfte moet

voorbereid zijn; doch er is reden om te verwachten, dat de uitkomsten thans werkelijk gunstiger zullen zijn en dit nog meer en meer in het vervolg zullen worden, dan bij vroegere proeven. De verwoestingen, die het akklimatisatie-proces thans aanricht, zijn zeer aanmerkelijk minder dan in vroeger tijd, ten gevolge van de betere kennis der daaraan verbonden ziekten en der krachtdadige methode om die te bestrijden. Men kan zeker wel rekenen dat thans niet half zoo veel Europeanen bij de akklimatisatie worden weggerukt als vroeger.

e. Er wordt onzerzijds niet beweerd, dat van de landbouwende bevolking de kansen van levensduur in Indië, met die van Europa zullen gelijk staan. Dit is ook het geval niet bij de Europeanen der hoogere standen, die zich naar Indië begeven. Deze leven stellig, door elkander gerekend, ten gevolge der verplaatsing, korter dan anders het geval zou zijn, evenwel laten zij zich daardoor niet terughouden, waar het er op aankomt voldoende bestaanmiddelen te vinden of een zelfs dragelijk levenslot te verbeteren. Men ziet dus niet in, waarom men aan personen van minderen stand dezelfde kans ontzeggen zou. Velen zullen verkiezen eenige jaren korter te leven, boven een eenigszins langer leven, onder nijpende zorg en bij al de ellende, die de winter in ons klimaat voor den behoeftige oplevert. Dat de kans voor den landbouwer minder gunstig zou zijn dan voor hem, die op het kantoor of het bureau moet arbeiden, is volstrekt niet bewezen, ja zelfs onwaarschijnlijk. Men stelle zich toch juist niet voor, dat de landbouwer in Indië zoo vreesselijk zwaar zal moeten werken. Hij kan er die takken van den landbouw uitoefenen, die met den minsten arbeid de beste resultaten opleveren, en waarvan onderscheidene in boven aangehaald verslag der hoofdkommissie van landbouw zijn aangegeven. Hij kan zich in sommige zaken door den Inlander doen bijstaan.

De grond is in Nederlandsch Indië meest overal zeer vruchtbaar en gemakkelijk te bewerken. Daarentegen zijn er de behoeften van den landbouw gering. Hij kan dus den arbeid op het warmste deel van den dag vermijden, en het plan is om de koloniën liefst te vestigen in hoog gelegen streken, waar de warmte niet drukkend is. Dat inderdaad de veldarbeid in Europa verricht kan worden met een warmtegraad, die van dien der gewesten, waarin men koloniseeren wil, niet aanmerkelijk verschilt, heeft deze zomer in ons eigen vaderland geleerd. Men ziet niet in, waarom men niet in Indië zou kunnen doen, wat men kan doen in Europa. Alle mannen van ondervinding toch komen daarin overeen, dat wanneer bij ons soms bij uitzondering zulk eene tropische warmte heerscht, deze alsdan veel drukkender is dan in Indië, waar men niet zulke lange dagen heeft, maar verfrischende zeewinden steeds koelte aanbrengen, waar men zich, wat kleeding en woning betreft, naar eene bestendige en gelijkmatige warmte kan inrichten, en waar men de gewoonte der warmte heeft, die men hier niet verkrijgen kan, omdat zij steeds van korter duur is.

Wanneer men de sterfte der Europeanen in Indië met die hier te lande vergelijkt, loopt zulk eene vergelijking over de geheele massa der bevolking. Om een zuiver en afdoend resultaat te verkrijgen, moest men in staat zijn den levensduur van Europeanen van meer of min behoeftigen stand in Europa

met dien in Indië te kunnen vergelijken. Vele personen uit den stand der handwerkslieden oefenen zeer ongezonde bedrijven uit, die een vroegtijdigen dood ten gevolge hebben, terwijl bij anderen de levensduur door gebrek en ellende aanmerkelijk verkort wordt. Er is dus geen twijfel aan, ofschoon in het algemeen de kansen van den levensduur voor Europeanen, bij verplaatsing naar Indië, verminderen, dat men echter ook zulke Europeanen daarheen zal kunnen zenden, wier kansen van levensduur integendeel zouden verbeteren. En het plan dergenen, die eene kolonisatie voorstaan, is zeker in het algemeen meer gericht op de verplaatsing der zoodanigen, die het in Europa minder goed hebben.

Ik zal niet verder voorlezen. In die memorie heb ik getracht aan te toonen dat de kwestie niet uitgemaakt is. Ik acht ze ook nu nog niet uitgemaakt, in weerwil van de physiologische beschouwingen, die door de kommissie zijn in het midden gebracht. Ik geloof dat het met deze kwestie gesteld is als met de theorie der voeding. Indien men aan de theorie der voeding onvoorwaardelijk geloof wilde slaan, dan zou het onbegrijpelijk zijn dat de mindere man leeft, die veelal zich enkel met aardappelen voedt, waarin zoo weinig voedsel zit.

Ik zal hier mijne mededeelingen eindigen. Er zou nog veel over Borneo te zeggen zijn, maar ik vrees de aandacht der vergadering reeds te lang te hebben bezig gehouden.

De *Voorzitter*. Ik dank den heer Veth voor zijne belangrijke, onderhoudende en leerrijke voordracht, die zeker aanleiding zal geven tot wisseling van gedachten.

Uit die voordracht is gebleken dat de uitkomsten van onze vestiging op Borneo niet zeer bevredigend zijn te noemen. De ontginning van goud, diamanten en steenkolen heeft tot geene gunstige resultaten geleid; ook latere pogingen tot ontginning van den mineralogischen rijkdom van dat eiland hebben veelal schipbreuk geleden. De pogingen van partikulieren om het eiland te ontwikkelen, zijn evenmin geslaagd, voornamelijk door de weinige aanmoediging, soms zelfs door tegenwerking, die zij van de zijde van het gouvernement ondervonden. De heer Veth heeft de vraag gedaan of de uitbreiding van ons gezag in de laatste jaren wel alleszins goedkeuring verdient, maar hij heeft er ook op gewezen dat die het gevolg is geweest van nooddwang en zelfverdediging. Vervolgens vroeg hij of de middelen, die wij aanwenden om op Borneo ontwikkeling te brengen, wel de juiste kunnen genoemd worden, terwijl hij ten slotte gewezen heeft op europeesche kolonisatie om die ontwikkeling te bevorderen.

De heer *Bleeker*. Ik heb eene vraag aan den heer Veth ten opzichte van een enkel punt, want wilden wij alle onderwerpen behandelen, die hij besproken heeft, wij zouden meer dan één avond behoeven.

Meer dan eens heeft de heer Veth in den loop zijner rede gewaagd van de uitbreiding van ons gezag op Borneo. Het is mij echter niet recht duidelijk of de strekking van hetgeen de geachte spreker daaromtrent zeide, was die uitbreiding goed of af te keuren. Nu eens meende ik dat daarover in goedkeurenden

dan weder dat er in afkeurenden zin over werd gesproken. Ook de konklusie van den spreker was mij niet recht duidelijk. De heer Veth zeide dat de uitbreiding van ons gezag op Borneo tot nu toe tot geene gunstige resultaten heeft geleid. Moet daaruit worden afgeleid dat de uitbreiding in *statu quo* moet gelaten worden? Indien men door het feit dat onze uitbreiding op Borneo tot geene gunstige resultaten heeft geleid, tot de konklusie mocht komen dat die uitbreiding verkeerd is en daarom afkeuring verdient, dan kan ik die konklusie niet deelen. Ik zou dan slechts tot het besluit komen dat de *wijze waarop* wij ons op Borneo hebben uitgebreid, niet goed en doelmatig was. Gaarne ontving ik nu van den heer Veth eenige opheldering.

De heer *Veth*. De opmerking van den heer Bleeker is volkomen juist. Eene bepaalde konklusie heb ik niet medegedeeld. Ik meende dat dit niet mijne taak was. Ik meende dat de taak, die heden avond van mij gevraagd werd, enkel was het doen van eenige mededeelingen omtrent den stand van zaken, die aanleiding zouden kunnen geven over de kwestie der uitbreidingspolitiek en ook over andere punten van gedachten te wisselen

Intusschen, nu de heer Bleeker eene meer bepaalde verklaring omtrent dit punt van mij verlangt, zoo moet ik opmerken dat, naar ik meen, uit mijne rede mijne konklusie wel eenigermate is op te maken. Ik heb duidelijk te kennen gegeven dat onze uitbreiding op Borneo niet eene vrijwillige daad is geweest. Wij zijn daartoe, gelijk veelal in den Indischen archipel het geval is geweest, door den loop der omstandigheden gedwongen. Dat dit het geval is geweest, moet men in zekere mate betreuren omdat gebleken is dat wij van ons gezag niet zoodanig gebruik hebben gemaakt dat het voordeelig is geweest voor de beschaving der inlandsche bevolking, noch voordeelig voor het moederland. Met het oog dus op de verkregen resultaten zou die uitbreiding zijn af te keuren, wanneer zij eene vrijwillige daad ware geweest. Intusschen kan de stand van zaken veel veranderen. Door eene andere handelwijze, door het openen van alle bronnen van welvaart, die Borneo aanbiedt, door het aanmoedigen der pogingen van partikulieren, in stede van die tegen te werken, kan wellicht na verloop van jaren een toestand geboren worden, waardoor én de inlandsche bevolking én Nederland, als koloniseerend land, gebaat worden.

Om kortelijk te resumeeren, vermeen ik dat, indien de toestand van Borneo dezelfde blijven moest als die waarin het zich op dit oogenblik bevindt, het dan te betreuren zou zijn dat wij tot eene uitbreiding genoodzaakt zijn, die geene vruchten oplevert. Indien daarentegen, — wat ook ik geloof en vertrouw — door een anderen weg in te slaan, voor de volgende geslachten een gunstiger resultaat kan verkregen worden, dan geloof ik dat die volgende geslachten zich met die uitbreiding geluk zullen wenschen welke aan het tegenwoordige geslacht geene voordeelen heeft aangebracht.

De heer *Robidé van der Aa*. Naar aanleiding van hetgeen de heer Veth zoo even gezegd heeft aangaande de uitbreiding van ons gezag op Borneo, wenschte ik tot dien spreker eene vraag te richten. Ik ben volkomen overtuigd, dat de laatste uitbreiding in de Zuiderafdeeling een noodwendig

gevolg van den opstand in Bandjermasin en dus eene gedwongen fraaiigheid was. Ook erken ik, dat de houding, die de chineesche republieken op de westkust van Borneo sedert jaren tegenover ons goevernement hadden aangenomen, gereede aanleiding gaf om ze te beoorlogen, ja geheel te onderwerpen. Ik geloof, dat wat dit laatste betreft, het alleen de vraag is, of men in 1849 en 1850, toen men meer offensief tegen de Chineezen is gaan ageeren, met het oog op den toestand van andere gedeelten van Indië, niet nog eenige jaren had kunnen wachten. Ik durf hierin niet beslissen. Er is over die zaak weinig openbaar geworden, vooral niet, wat betreft de politieke redenen, die aanleiding gegeven hebben tot den oorlog met de Chineezen. Het werk van den geachten spreker over Borneo, dat voorzeker voor ieder een schatkamer zal blijven wat de kennis der Westerafdeeling van dat eiland betreft, behelst daaromtrent niets.

Ik herinner mij evenwel, dat ik mijn geachten vriend, wijlen den heer Willer, in 1850 resident van Borneo's Westerafdeeling, wel eens op een gevoeligen toon over die omstandigheden heb hooren spreken: hij achtte zich in dezen door de hooge indische regeering miskend, maar ik herinner mij tevens, dat andere deskundigen hem de schuld gaven dat deze oorlog ontstaan was. Ik herhaal, dat ik te weinig met de feiten bekend ben om daarover een beslissend oordeel te vellen, maar ik zou gaarne dienaangaande iets naders vernemen van den heer Veth, die zoo goed met Borneo bekend is.

Ook heb ik in de vorige vergadering gewezen op onze vestiging te Sintang in 1855. Van de redenen, waarom wij ons daar gevestigd hebben, is weinig bekend. Wat mij betreft ik heb daaromtrent niets anders kunnen vinden dan hetgeen in het regeeringsverslag over dat jaar vermeld is, namelijk dat het tijdens de zending van den kommissaris Prins naar Borneo, gebleken was, dat het zout- en opiummonopolie schade leed door aanvoer van Serawak, en dat men het daarom wenschelijk achtte zich aan den Boven-Kapoeas te vestigen. Ik geloof dat, wanneer men zich in de binnenlanden van Borneo wil uitbreiden, het werkelijk zeer goed is, dit langs den loop der hoofdstroomen te doen, maar nu wenschte ik gaarne van den geachten spreker te vernemen, of er ook volgens zijne meening direkte noodzakelijkheid bestond, daarmede reeds in 1855 te beginnen. Mijns inziens had men dit best nog tien of twintig jaren kunnen uitstellen. Ik hoop, dat ik met het doen dezer vragen geene onbescheidenheid bega; het is mogelijk, dat ook voor den heer Veth geene andere bronnen openstonden, maar ik stel er hoogen prijs op zijn gevoelen hierover te leeren kennen.

De heer *Veth*. Het doet mij leed dat ik op de vraag van den heer Robidé van der Aa geen bepaald antwoord kan geven. Toen ik gezegd heb dat onze uitbreiding meestal het gevolg was van den drang der omstandigheden, sprak ik in het algemeen Ik heb meer bepaaldelijk gewezen op die noodzakelijkheid wat Bandjermasin betreft, nadat daar een groote opstand was uitgebroken. Ik moet erkennen dat de latere geschiedenis van de westkust van Borneo ook voor mij voor een groot deel met den sluier bedekt is.

Toen ik mijn werk over de Westerafdeeling schreef, is dit de reden geweest waarom ik na de mededeelingen omtrent het verrichte door den heer

Weddik, ben blijven stilstaan. Ik was niet in staat de latere gebeurtenissen naar behooren toe te lichten.

Later had ik het genoegen met den heer Willer kennis te maken. Hoewel ik dikwijls met hem over die zaken gesproken heb, zijn door mij van zijne mededeelingen geene aanteekeningen gehouden, en ik durf ik mij niet op mijn geheugen verlaten om daaromtrent eenige bijzonderheden mede te deelen. Wel herinner ik mij dat de heer Willer meermalen geklaagd heeft over miskenning van zijne bedoelingen en handelingen. Ik heb hem altijd aangeraden die bedoelingen en handelingen bekend te maken om zich te verantwoorden, vooral omdat in een door den generaal Penning Nieuwland in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië gepubliceerd stuk, het een en ander was medegedeeld omtrent zijne handelingen, dat ten zijnen nadeele kon worden uitgelegd. Zijn gedrag in het publiek besproken zijnde, was hij inderdaad bevoegd daarover eveneens in het publiek iets te zeggen. Maar de heer Willer was zeer skrupuleus; hij had zeer konsciencieuse meeningen omtrent de verplichtingen van ambtenaren tegenover het goevernement, en hij zou niet tot iets dergelijks overgegaan zijn zonder bepaalde toestemming van den minister van koloniën. Ik heb het niet van hem kunnen verkrijgen, en door zijn overlijden is dus het licht, dat hij over die zaken bij zijn leven had kunnen verspreiden, voor ons uitgedoofd. Wellicht evenwel zijn er nog stukken in het archief voorhanden. Ik voor mij bezit geene bescheiden om te kunnen beoordeelen waarom onze laatste uitbreiding in Borneo's Westerafdeeling, en bovenal in de Boven-Kapoeas noodzakelijk geweest is.

De heer *Bleeker*. Ik kan ook geen bepaald oordeel vellen over bijoorzaken, die niet alleen op Borneo, maar ook op andere eilanden in den archipel, tot uitbreiding onzer heerschappij geleid hebben. Eene algemeene oorzaak bestaat echter in den regel altijd. Die algemeene oorzaak, die ik reeds in de vorige vergadering besproken heb en waarop mijn betoog tot het volgen eener politiek van verstandige uitbreiding gegrond is, is deze: Zoolang wij in aanraking zijn met stammen, die niet aan ons gezag zijn onderworpen, zullen er botsingen en verwikkelingen plaats vinden en zoolang die verwikkelingen mogelijk zijn, zullen wij niet kunnen stilstaan met ons proces van uitbreiding. Ik beschouw de uitbreidingspolitiek als eene politiek van noodzakelijkheid. Wij moeten ons uitbreiden of wij moeten ons terugtrekken.

De heer Veth heeft ons een nieuw en zeer leerzaam voorbeeld medegedeeld, waaruit blijkt, dat, indien de omstandigheden ons dwingen tot uitbreiding, wij wel moeten weten wat wij doen en dat wij, ons door de noodzakelijkheid latende leiden, die maatregelen moeten nemen, welke noodig zijn om eene goede uitkomst te verzekeren. Nu vraag ik echter of wij niet verstandig hadden gedaan, van het oogenblik af dat de omstandigheden op Borneo ons tot uitbreiding dwongen, die uitbreiding krachtig door te zetten. Als voorbeeld wijs ik op den opstand van 1859. Indien, toen eenmaal de oorlog was uitgebroken, krachtiger maatregelen waren genomen om het rijk van Bandjermasin tenonder te brengen, dan geloof ik dat de anneksatie zonder veel bloedvergieten en zonder opoffering van millioenen schats zou hebben kunnen plaats vinden. Ook de opstand in Sintang, de wrange vrucht van ons beperkt han-

delen in Bandjermasin, zou waarschijnlijk niet hebben plaats gehad, waardoor menschenlevens en schatten zouden zijn gespaard, die nu aan de demping van dien opstand zijn besteed en nog worden besteed. De heer Veth heeft er ook op gewezen — hetgeen door de geschiedenis van bijna al onze bezittingen wordt bevestigd — dat het noodig is, wanneer wij een uitbreidingspolitiek willen of moeten volgen, krachtig en dus niet met halve maatregelen op te treden, niet met onvoldoende expeditiën. Indien men in 1859, in plaats van 2 of 3 kompagnieën, 2 of 3 bataillons naar Borneo had gezonden, dan ware later verzet waarschijnlijk voorkomen geworden. Zou het dadelijk zenden van eene sterke macht geene ekonomie zijn geweest? Hetzelfde kan men ook beweeren van de oorlogen tegen de Chineezen op de westkust van Borneo, sedert 1824. Kleine expeditiën werden uitgezonden. Tijdelijke onderwerping volgde, maar daarna op nieuw opstand. Andermaal werd eene expeditie gezonden, die door een tijdelijke onderwerping gevolgd werd. Nadat op nieuw een opstand was uitgebroken, zond men eindelijk, na vele menschenlevens en veel geld verspild te hebben, eene krachtige expeditie. Hadden wij reeds 30 of 40 jaren geleden in de Westerafdeeling van Borneo krachtiger gehandeld, wij waren daar misschien reeds even ver gevorderd als op de Westkust van Sumatra. De bevolking is daar niet schaars. En ik meen ook in de verslagen gelezen te hebben dat door de opbrengsten van zout, opium enz. de kosten van administratie der Westerafdeeling voor een groot deel worden gedekt. Ik kan er dus niet genoeg op aandringen, dat wij krachtig optreden, wanneer de omstandigheden ons nopen verzet van inlandsche stammen te bedwingen, een verzet dat zich altijd zal voordoen zoolang onafhankelijke stammen niet aan ons gezag zijn onderworpen. Zijn die stammen echter eenmaal aan ons onderworpen, dan moeten wij eene vreedzame politiek volgen om hen de zegeningen te doen genieten, die wij hun schenken kunnen.

De heer *van Hoëvell*. Wij hebben heden avond door den heer Veth een zeer treurig tafereel zien ophangen van den toestand op Borneo. Ik heb mij naar aanleiding daarvan de vraag gedaan: is het dan eene absolute onmogelijkheid om van Borneo iets te maken? Is dat door de natuur zoo rijk bedeelde land door diezelfde natuur bestemd om nimmer tot ontwikkeling te geraken? Niemand, dunkt mij, zal die vraag bevestigend beantwoorden.

De vragen, zoo even door den heer Bleeker gedaan, zijn eigenlijk, naar 't mij voorkomt in de rede van den heer Veth reeds beantwoord, ook zonder dat deze ze bepaald geformuleerd heeft.

Voor de ontwikkeling van een land zijn twee zaken noodig. Vooreerst een goed bestuur. In de tweede plaats, industrie en kapitaal om het land te ontwikkelen.

Hebben wij uit de mededeelingen des heeren Veth vernomen dat Borneo door ons bestuurd wordt? Op dat eiland wonen de Dajakkers als de aborigines, de oorspronkelijke inboorlingen. Zijn wij de beschermers dier inlandsche bevolking? Neen, de eigenlijke bestuurders zijn de inlandsche vorsten, de onderdrukkers dier bevolking. Oorspronkelijk waren die vorsten zeeroovers. 't Is onder anderen nog zoolang niet geleden, dat de overgrootvader van den tegenwoordigen sultan van Pontianak, een zeeroover, zich daar vestigde en

sultan werd. Is nu onze politiek geweest de verkeerde handelingen der vorsten te keeren en de aborigines tegen hen te beschermen en op te heffen? Integendeel. Wij hebben met de vorsten traktaten gesloten. Was het doel dier traktaten om te bewerken dat de inlandsche bevolking goed beatuurd werd? Geenszins. Het doel was om er voor ons zoo veel mogelijk van te halen.

En wat hebben wij gedaan, om handel en industrie op Borneo te brengen en te bevorderen? Wij hebben het van den heer Veth vernomen. Zoodra de eene of andere tak van nijverheid zich ontwikkelde, werd de goede werking daarvan belemmerd. Iemand in Amsterdam vraagt voor eigen rekening diamanten te mogen zoeken, „Hooge politieke redenen" verbieden het goevernement daarvoor toestemming te geven. Er ontwikkelt zich eene suikerkultuur. De bejegening, die zij van regeeringswege ondervond en het lot dat die onderneming te beurt viel, hebben wij gehoord. In het landschap Larah beproeft men de koffikultuur in te voeren. Zoodra het blijkt, dat er geen dadelijk voordeel te behalen is, stelt men geen belang meer in het land en het volk en sluit men een traktaat met den sultan van Sambas om hem het landschap weder af te staan.

En nu vraag ik of zulk een stelsel, — zoo het een stelsel mag heeten — geschikt is om betere resultaten te verwachten, dan de feiten die wij dezen avond hebben vernomen. Wanneer eene bevolking in verzet komt, dan behoort men onmiddellijk en met kracht dit te bedwingen; want het goevernement moet meester blijven. Maar met een stelsel, zooals tot dusver gevolgd is, is altoos verzet van de bevolking te verwachten; het zal blijven voortduren; nauwelijks hier onderdrukt, zal het zich elders weer openbaren. De geschiedenis van Borneo toont dit aan. Ik herhaal het: dat Borneo, een land zoo rijk en zoodanig door de natuur gezegend, geen betere resultaten heeft opgeleverd, is de schuld van het gevolgde stelsel. Volg een tegenovergestelden weg. Heerlijke resultaten zal dit schoone eiland opleveren, wanneer het goevernement in 't vervolg handelt, gelijk het nu, door den nood gedwongen, aanvankelijk gedaan heeft ten aanzien van Bandjermasin; wanneer het den invloed der vorsten tracht te fnuiken, de bevolking in zijne bescherming neemt, om haar op te heffen en tot ontwikkeling te brengen. Maar niet minder behoort de regeering, wanneer het kapitaal en industrie zich aanmelden, ze met open armen te ontvangen en aan die krachtige hefboomen van beschaving en bloei van ieder land, bescherming en vrijheid van beweging te geven. Juist het tegenovergestelde van hetgeen tot dusver is geschied.

Ik geloof daarom dat de leerzame, uitvoerige en nauwkeurige mededeelingen van den heer Veth, ofschoon hij zelf daaruit geene gevolgtrekkingen heeft aangegeven, in zich zelve het antwoord bevatten op de vraag: wat is de reden dat Borneo in dien treurigen toestand gebleven is, waarin het zich thans nog bevindt.

De heer *van Swieten*. Hetgeen de heer Bleeker gezegd heeft over de meerdere kracht, waarmede de opstand ter Borneo's zuid- en oostkust had moeten worden bedwongen, behoort eenigermate tot mijn domein; het raakt het militaire gebied en ik was tijdens het uitbreken van den opstand kommandant van het indische leger. Ik wensch daarom eenige opmerkingen te maken, die vooral dienen moeten, om het wortelen van valsche begrippen te verhoeden,

welke, zoo zij ingang vinden, òf tot verkeerde toepassing òf tot verkeerde beoordeeling kunnen leiden, die op den gang van openbare zaken, ook voor het toekomende, van schadelijken invloed kunnen zijn.

Het is een vrij algemeen verspreid denkbeeld, dat opstanden door groote troepenmachten kunnen worden onderdrukt; dat men de ontevredenheid en het verzet eener oproerige bevolking, even als bij gewone oorlogen, door groote ontwikkeling van macht moet bestrijden. Wie echter zoo denkt, miskent het karakter, dat tusschen de verschillende soorten van oorlog bestaat.

Wanneer men een veldtocht opent tegen onafhankelijke volken, zooals bij de veldtochten tegen Bali en Boni, dan weet men dat de aanvallers en verdedigers zich op eenig punt zullen ontmoeten, en dat het van een enkelen slag kan afhangen of de veldtocht gewonnen of verloren is. Daarvoor moet men tegelijk veel troepen aanvoeren, waartoe lange toebereidselen, zoo als het inhuren en viktualeeren van schepen, het verzamelen van levensmiddelen, oorlogsbehoeften, verpleegmiddelen voor zieken en gekwetsten en meer anderen, die tijd vorderen, noodig zijn. Doch bij zulke tochten doet het er niet toe of eene expeditie eenige maanden later vertrekt, mits men het gunstige jaargetij voor den oorlog en de beweging van troepen niet late voorbijgaan.

Maar voor een gewest, dat in opstand gekomen is, moeten de troepen dadelijk worden afgezonden. Men heeft hier niet te doen met veroveringen en het vernietigen van de vijandelijke macht, maar men moet boven alles behouden wat men heeft, beschermen en de rust herstellen. Daarvoor is een spoedig optreden en spoedig afzenden van versterkingen een hoofdvereischte. Men doet dan beter zonder verwijl eene matige macht af te zenden dan later eene groote.

In het eerste geval stoort men zich niet aan de schade, die aan de tegenpartij zal worden toegebracht, want in den regel is deze het middel om het doel te bereiken; men neemt van haar alles in bezit wat men bekomen kan. In oproerige gewesten moet men een anderen weg inslaan, want het oogmerk is te bevredigen, en de kwelling, die een gevolg is van de militaire okkupatie, is dikwerf de hefboom, waarmede de leiders van den opstand de twijfelachtige en getrouw gebleven leden der bevolking naar de zijde der opstandelingen doen overgaan.

Bij gewone oorlogen moet men snelle en harde slagen toebrengen; bij opstanden moet men systematisch handelen en de gevolgen van den oorlog zooveel doenlijk verzachten. Bij de eerste moet men zijne macht vereenigd houden, en in massa tegen den vijand ageeren, bij de anderen moet men de macht verdeelen en over eene groote uitgebreidheid verspreiden: want het komt er minder op aan den afval te tuchtigen, dan nieuwen afval te verhoeden en de getrouwe bevolking tegen hare oproerige landgenooten te beschermen. Dit kan niet goed geschieden zonder de middelen van proviandeering, verpleging en huisvesting te hebben georganiseerd.

De gewone oorlogen worden offensief gevoerd, de beteugeling van een opstand heeft meer een defensief karakter, d. i. het leger heeft daarbij in den regel slechts het initiatief der verdediging en van het onschadelijk maken van vijandige volksvereenigingen, maar het initiatief van deze en derhalve van den aanval is uitsluitend bij de opstandelingen. Zij verzamelen en verspreiden

zich naar willekeur. Van vrienden worden zij vijanden en omgekeerd, zonder ooit degelijk vat tegen zich te geven.

De werking van een opstand doet zich ook nimmer overal te gelijk gevoelen; deze bepaalt zich aanvankelijk meer tot de bezette of bekeerde landschappen. In de meer afgelegene neemt het volk aan het verzet geen deel, dan wanneer wij de grenzen van ons gebied uitbreiden en verder gelegene landschappen naderen. Dit maakt dat eene dadelijke aanwending van groote macht niet noodig en niet nuttig, zelfs niet eens mogelijk is. Het in werking willen brengen van vele troepen in den aanvang van den opstand, wanneer nl. de troepen over zee moeten gezonden worden, zou slechts hunne afzending vertragen en het behoud der zwakke posten in gevaar brengen; het zou eene verstandige benuttiging belemmeren, de verpleging en verzorging bemoeilijken en de kosten en verliezen nutteloos verhoogen.

Als men meer bijzonder het oog houdt op de gebeurtenissen van Borneo's zuid- en oostkust, dan moet men ook tot de geschiedenis daarvan terugkeeren.

Het was in de laatste helft van de maand April 1859, dat men te Batavia verrast werd door de tijding dat te Bandjermasin sporen van ontevredenheid ontdekt waren en er een opstand beraamd was, die op den 2den Mei zou uitbreken, doch dit — luidde het rapport van den resident — zou verhoed kunnen worden, indien er voor dien dag eene versterking van 150 man kon worden gezonden.

Door de regeering werd daartoe dadelijk besloten, doch men wilde ook bovendien het hoogste burgerlijke en militaire gezag opdragen aan een officier van hoogen rang, kunde en ondervinding, waartoe de kolonel Andresen werd gekozen met opdracht zich met den meesten spoed, vergezeld van 150 man, in te schepen en te zorgen dat hij vóór den laatsten April te Bandjermasin zou zijn. Hij kwam reeds den 28sten April voor de monding van de rivier Barito maar toen hij te Bandjermasin aankwam, vernam hij dat het reeds te laat was, om aan de verspreide posten de noodige bescherming af te zenden. De opstandelingen hadden op het vernemen van zijne komst, het uitbarsten van den opstand vervroegd, en door den moord van vele verspreide Europeanen een groot deel des volks in de medeplichtigheid getrokken.

Op het vernemen van die droevige gebeurtenis te Batavia werd dadelijk nog een bataillon infanterie en de noodige artillerie afgezonden, om de verdere gevolgen van den opstand het hoofd te bieden, en die macht werd vermeerderd naar gelang het noodig was en de grenzen van het te bezetten gebied grooter werden. Niet de algemeene noch de plaatselijke maatregelen zijn oorzaak dat de opstand niet in zijne geboorte gesmoord is kunnen worden, want de geschiedenis daarvan leert dat er voortdurend met veel klem is gehandeld. Het ligt echter in den aard der zaak, dat eene bevolking van eenige honderdduizend zielen, verspreid over een groot gebied, welke tot oproer gekomen is, niet zoo spoedig weder tot onderwerping kan worden gebracht.

Terecht heeft de heer van Hoëvell dan ook gezegd, dat wij onze indische onderdanen zoodanig behoorden te regeeren dat de lust tot verzet bij hen niet opgewekt wordt. Maar welke zijn de middelen om daartoe te geraken? Mij dunkt dat zij moeten gezocht worden in het verleenen van meer zelfstandigheid, meer vrijheid van zelfbeheer aan de bezittingen buiten Java, dan tot

duaver gegeven is. Het is bekend dat de hoofden van gewestelijk bestuur in en buiten Java, bij veel gezag en aanzien, toch weinig macht hebben die gewesten overeenkomstig hunne behoeften en lokale gesteldheid te bestieren en er de bronnen van welvaart te ontwikkelen. Het alvermogen berust bij het centrale goevernement, en wanneer daarbij ook al voorstellen van de Buitenbezittingen worden ontvangen, dan is toch het indische goevernement zelden op de hoogte, om die naar waarde te beoordeelen. Zij stuiten dan ook gemeenlijk af op het gebrek aan den wil of aan de middelen om ze in te willigen. Wij hoorden dit zoo even nog uit de leerrijke voordracht van den heer Veth. Van daar dan ook dat de bezittingen buiten Java voor het meerendeel lastposten zijn, en dit ook, volgens de aangenomen wijze van beheer, wel altijd blijven zullen. Het middel, om daarin m. i. verandering te brengen zou zijn, aan die bezittingen autonomie, vrijheid van zelfbeheer te geven, en haar de verplichting op te leggen, om hare uitgaven, vooreerst zoo noodig met uitzondering van die der militaire bezettingen en maritieme stations, maar toch zeer zeker die van het burgerlijk bestuur door zelf te voteeren en in eigen boezem te vinden middelen te bestrijden. Men stelle zich eens de gemeenten van Nederland voor in denzelfden toestand van machteloosheid onzer indische bezittingen buiten Java en alle maatregelen van bestuur van eenig belang van het centraal goevernement uitgaande. Zouden zij dan ook niet in een toestand van achterlijkheid verkeeren? Het is immers aan de haar toegekende autonomie, te danken, dat zij tot haren tegenwoordigen toestand van ontwikkeling of bloei gekomen zijn. Welnu om de indische Buitenbezittingen van lastposten, zoo als zij nu zijn, tot bezittingen te maken, die niet ten laste van de algemeene begrooting komen, geve men ze vrijheid van zelfbeheer, onder vaste regelen, en late men ze zelf hare uitgaven vaststellen en de middelen daartoe in eigen boezem aanwijzen. Men zou tot dat einde de hoofden van gewestelijk bestuur door plaatselijke raden moeten doen ter zijde staan evenals voor Suriname en Curaçao is bepaald.

Zulke besturen zullen spaarzamer zijn in het doen van uitgaven, die vermeden kunnen worden en wel middel weten te vinden, om door het lokken van industriëele kapitalen ontwikkeling en aanmoediging aan den landbouw, de nijverheid en den handel te geven. Besturen op die wijze georganiseerd, zullen zich wel wachten, den eigendom van den grond in onzekerheid te laten, of dien door het handhaven van schadelijke monopolieën onbenut te laten blijven.

De heer *Robidé van der Aa.* De heer Hoëvell heeft zoo even gezegd, dat wanneer wij van Borneo iets willen maken, het allereerst noodzakelijk is, daar het gezag der maleische vorsten te fnuiken. Ik ben dit geheel met hem eens; ik geloof ook, dat het onze stellige plicht is die vorsten, welke hij — en ik meen te recht — met een weinig honorabelen naam bestempeld heeft, te beletten den armen Dajak naar hartelust te knevelen en uit te zuigen. Maar ik geloof tevens, dat wij wel bedenken moeten, dat wij, wanneer wij dit doen, daar langdurige oorlogen zullen moeten voeren. Er zijn op dit oogenblik in onze bezittingen op Borneo een dertigtal leenroerige vorsten, met wier bestuur wij ons weinig bemoeien. Wanneer wij nu het

gezag van al die vorsten tegelijk wilden fnuiken, zouden wij op hetzelfde oogenblik op al die plaatsen in oorlog gewikkeld raken; ik geloof, dat dit onze krachten zou te boven gaan. Ik ben het eens met den heer Bleeker dat men, wanneer eene expeditie noodig is, zoo krachtig mogelijk moet optreden. De vorige spreker heeft echter aangetoond, dat dit niet altijd mogelijk is, maar ik geloof evenzeer dat men zich wel moet bedenken, vóór dat men tot eene expeditie besluit.

Dit leert men uit de expeditie tegen de Chineezen op de westkust van Borneo, waarop ik nog even wil terugkomen. Die chineesche republieken waren in 1850, zoo niet rechtens, feitelijk onafhankelijk. Alleen woonden zij op landen die, volgens de kaart, behoorden tot Nederlandsch Indië, maar waarover wij sedert 1825 zoo goed als geen gezag hadden uitgeoefend. De heer Willer liet nu kruisbooten voor de mondingen hunner rivieren leggen, waardoor zij geen opium konden aanvoeren. Die handeling was de aanleiding voor den oorlog van 1850, die eerst zes jaren later met de geheele onderwerping der chineesche distrikten eindigde. Ik kan er daarom niet genoeg op aandringen dat door het centraal bestuur te Batavia worde beslist waar, wanneer en op welke wijze ons gezag op de Buitenbezittingen zal worden uitgebreid.

De *Voorzitter*. Onder de middelen, die tot ontwikkeling van Borneo zouden kunnen worden aangewend, behoorde ook kolonisatie. Al wordt ook een gewest goed bestuurd, doch de bevolking is er gering, dan blijft eene groote belemmering voor ontwikkeling bestaan. Het verdient dus alleszins overweging of het middel van kolonisatie voor toepassing vatbaar is. De denkbeelden, die daartegen in 1857 door de staatskommissie zijn ingebracht, hebben wij door den heer Veth hooren bestrijden. Mij dunkt dat het onderwerp der kolonisatie, in verband met onze tegenwoordige diskussiën, bepaald overweging verdient.

De heer *de Vrij*. Ik geloof dat kolonisatie nog niet veel baten zal, zoolang partikulieren de medewerking der regeering niet ondervinden. Onder de belangrijke mededeelingen, die de heer Veth heden avond gedaan heeft, heeft één punt vooral mijne aandacht getrokken. De heer Veth heeft gesproken van eene aanvrage, die door iemand te Amsterdam in 1863 zou zijn gedaan om op Borneo diamanten te zoeken. Die aanvrage zou evenwel om politieke en financiëele redenen zijn afgewezen. Ik dacht dat de tegenwerking van partikuliere industrie reeds tot de geschiedenis behoorde. (*Gelach*). Nu moet ik evenwel eene bijzonderheid mededeelen, naar aanleiding van hetgeen door den heer Veth is gezegd. Toen ik op Java was, werd ter kennis van de regeering gebracht dat op Borneo platina gevonden werd. De regeering meende evenwel dat het niet hare taak, maar die der partikuliere industrie was om daaromtrent onderzoek te doen. In het eene geval wordt dus op de partikuliere industrie gewezen; in het andere geval wordt zij niet toegelaten.

De heer *Robidé van der Aa*. Is het niet mogelijk deze tegenstrijdigheid

eenigszins te verklaren? De heer Veth meende dat de aanvrage van den Amsterdammer doelde op eene ontginning van diamantgroeven in de Koesansche landen. Deze staan niet onder ons rechtstreeksch gezag en daarom acht ik het niet onmogelijk, dat er in dit geval, om de inlandsche vorsten niet te krenken, werkelijk politieke redenen hebben bestaan, die het noodig maakten zoodanige aanvrage niet toe te staan, vooral niet op een oogenblik, toen het bedwingen der opstandelingen in het naburige Bandjermasin nog steeds groote opofferingen vereischte.

De heer *de Vrij*. Mij dunkt, het ware dan goed dat de redenen van afwijzing werden medegedeeld.

De heer *Bleeker*. Indien men eene reden tot uitbreiding mocht willen zoeken in de omstandigheid dat hier of daar diamantgronden of iets dergelijks gevonden werd, waarvan de exploitatie voor ons voordeel zou kunnen afwerpen, dan moet ik verklaren dat ik mij met *zoodanige* uitbreidingspolitiek niet zou kunnen vereenigen.

Omtrent de kwestie der kolonisatie zou ik gaarne mijne denkbeelden mededeelen; maar ik geloof dat het uur reeds te ver verstreken is om dit nog heden te doen. Ik geloof dat wij wel zullen doen daarvoor een afzonderlijken avond te bestemmen.

Daar niemand over dit onderwerp verder het woord verlangt, wordt de beraadslaging gesloten.

De heer *Serière*. Ik heb nog een verzoek, dat, dunkt mij, zeer welkom zal zijn aan allen in deze vergadering, die met eene warme belangstelling voor Java en zijne bewoners bezield zijn. Wij allen kennen den vlijtigen en volhardenden strijder voor de belangen der inlandsche bevolking, Dr. Bosch. Onder den titel: „Ik wil barmhartigheid en niet offerande," heeft hij onlangs uitgegeven eene wekstem aan Nederland tot barmhartigheid, rechtvaardigheid en plichtsbetrachting jegens de Javanen. Dr. Bosch deelt daarin mede dat hij eene vereeniging heeft opgericht om kennis over Indië te verspreiden. Zijne poging heeft reeds eenige ondersteuning gevonden. Maar om den heer Bosch een bewijs van sympathie te geven, stel ik aan de leden voor zich als lid dier vereeniging in te schrijven. Het lidmaatschap kost slechts *f* 2.00.

Door het meerendeel der aanwezigen wordt aan dit verzoek voldaan.

Niets meer aan de orde zijnde en niemand meer het woord verlangende, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Aanteekeningen nopens de bevolking enz. van Nederlan

GEWESTEN.	Oppervl. in vierkante geografische mijlen.	Bevolking volgens regeeringsverslag van 1849.	Bevolking per vierkante geogr. mijl.	Bevolking volgens versl. 1855.
Sumatra's Westkust . . .	2200.6	3,000,000	1364	995
Benkoelen	455.6	70,000	154	110
Lampongsche distrikten . .	475	80,000	168	82
Palembang	1340	280,000	210	339
Djambi	1218.4	niet vermeld	—	111
te zamen . .	5689.6	3,430,000	767 (1)	1,640
Banka c. a.	356	50,000	140	Billiton { 45 11
Riouw c. a.	148.6	70,000	470	21
Borneo	9373.7	1,200,000	128	700
Celebes	2149.9	3,000,000	1400	271
Amboina	478.9	141,000	300	185
Banda	411.3	76,500	186	103
Ternate	1129.7	326,000	290	90
Menado	1267.2	175,000	138	120
Nieuw-Guinea	3210	—	—	—
Timor	790.8	Ned. ged. { 250,000 550,000	1013	1,84
Soemba	251.8	—	—	—
Bali en Lombok	190	1,205,000	6342	—
Buitenbezittingen	25447.5	10,473,500	504 (1)	5,036
Nederlandsch Indië	27892.1	20,057,630	856 (1)	15,952
Java behalve de Vorstenlanden	2176.7	8,361,869	3842	9,545
Soerakarta en Djokjokarta .	170.6	907,377	5319	1,012
Madura	97.3	314,884	3235	353
Java en Madura	2444.6	9,584,130	3921	10,910

De opbrengst der opiumpacht in de Buitenbezittingen bedroeg in 1849 . . . . . ƒ 531,884 in 1863 ƒ 948,668 toegenomen met 78

De verdere verpachte middelen, id. . . . - 300,182 " - 630,983 " " 110

De landrente op Borneo Z.- en O.-kust 1848 - 3,200 " - 55,192 " " 1630

Idem Makasser . . . . . - 92,315 " - 169,264 " " 83

Idem Palembang . . . . . - 168,289 " - 293,288 " " 75

De kustvaardijvloot telde in 1849 276 schepen van 23714 last, de Nederl. indische vloot 362 vaartuigen groot 34025½ last.

8 ter gelegenheid van de bespreking der Buitenbezittingen.

Bevolking volgens verslag van 1863.	Bevolking per vierkante geogr. mijl.	Percentsgewijze toe- of afneming sedert 1855.
Nias etc. { 870,753 / 230,000	500	+ 10[5]
113,571	250	+ 3[3]
91,968	194	+ 10[64]
408,069	305	+ 20
118,600	97	+ 7
1,832,961	322	+ 11[8]
Billiton { 54,387 / 14,841	194	+ 20[6]
25,895	180	+ 22
951,752	102	+ 36
294,413	137	+ 8[5]
am en Boeroe { 110,594 / 60,000	356	— 8
en Z.-W.-eil. { 6,697 / 105,000	272	+ 9
ultansgebied { 2,738 / 91,000	83	+ 3[5]
n Minahassa { 102,627 / 76,000	141	+ 48
— —	—	—
aming 700,000	886	— (2)
—	—	—
863,725	4546	—
5,292,630	241 (1)	— (2)
18,942,310	775 (1)	— (2)
12,061,059	4541	26[3]
1,075,945	6310	5[5]
512,676	5275	45[5]
13,649,680	5584	25

AANMERKINGEN.

(1) Ter berekening van deze cijfers is van de totalen in kolom 2 afgetrokken de grootte der landen, wier bevolking in kolom 3 of 6 niet kon worden vermeld.

(2) Dit totaalcijfer kan bezwaarlijk tot vergelijking dienen, omdat drie cijfers in kolom 5 ontbreken, daargelaten de meestal bij gissing opgegeven cijfers, welke opgave bij gissing niet minder is geschied in kolom 3 en ook nog in kolom 6. Overigens is de opgaaf over 1855 de eerste die eenigszins meer nauwkeurig schijnt dan de vroegere, welke in de jaarverslagen voorkomen, waarom ter vergelijking met de opgaaf over het laatst bekende jaar, de cijfers van 1855 in kolom 5 zijn opgenomen. Die over 1849 zijn al te globaal, om tot vergelijking met latere opgaven te kunnen dienen.

(3) De percentsgewijze toe- of afneming is hier niet uitgedrukt, omdat de in kolom 5 en 6 voorkomende cijfers al te ongelijksoortig zijn.

(4) Ondanks deze toeneming blijft de opbrengst der belastingen gering en leveren de meeste Buitenbezittingen een tekort op, dat echter ruim wordt gedekt door meerdere opbrengst van Sumatra's Westkust, Banka en Menado (koffi) vroeger ook van Banda (specerijen).

a en Madura in 1849	ƒ 6,466,560	in	1863	ƒ 10,672,440
idem	- 4,790,596	"	-	2,566,776
irente in 1848 . . .	- 10,459,080	"	-	11,495,309
	ƒ 21,716,236			ƒ 24,734,525.

st op den zoutverkoop beliep in 1848 in de Buitenbezittingen ƒ 185,546. In 1863 werden er koyans verkocht voor ƒ 706,856. — Op Java en Madura beliep in 1848 de winst op den zoutp ƒ 3,005,301. In 1863 werden er verkocht 26916 koyangs voor ƒ 5,194,206.—

Uit de regeeringsverslagen over 1856, 1861 en 1863 blijkt de waarde van den In- en Uitvoer en het getal aangekomen en vertrokken vaartuigen ten opzichte van de bezittingen buiten Java en Madura (5).

		Invoer.	Uitvoer.	Aangekomen vaartuigen.		Vertrokken vaartuigen.	
Sumatra's Westkust en Benkoelen	1846	f5,278,717	f4,000,303	1664 ad	14876 last	1866 ad	15010 last
	1850	5,448,181	5,220,627	2663	21276½	2821	21096
	1861	5,061,593(6)	7,045,463 (6	231 (7)	—	260 (7)	—
Palembang	1846	1,041,312	691,270	—	—	—	—
	1850	870,019	883,692	343	4705½	376	4508
	1861	1,699,553	903,053	492	—	502	—
Moeara-kompeh en Moeara-saba	1846	15,184	5,689	—	—	—	—
	1850	35,820	40,528	66	334	88	435
	1861	232,837	87,793	94	—	118	—
Muntok	1846	406,993	396,020	478	4840½	475	4641½
	1850	632,500	410,210	427	7615	418	7613
	1861	603,400	79,919	433	—	436	—
Riouw	1846	743,548	866,602	597	12484½	629	12321½
	1850	786,273	873,621	408	9584¼	430	9638½
	1859	645,844	1,800,050	417	17865	434	18260
Pontianak	1846	1,030,251	693,499	—	—	—	—
	1851	899,653	835,228	559	4520	607	4835
	1859	1,065,733	581,732	385	6840	461	7234
Sambas	1846	1,274,503	821,541	—	—	—	—
	1850	1,018,597	617,520	331	2188½	296	1734½
	1859	152,684	195,810	319	1834	318	2135
Bandjermasin	1846	1,091,408	657,422	164	5637	144	5390
	1850	641,680	444,567	170	6007	172	5937
	1861	1,524,175	387,578	135 (7)	—	125 (7)	—
Makassar	1846	1,083,673	867,809	1105	6861	1324	7587
	1850	3,635,678	2,587,116	2242	15799	2499	15551½
	1861	6,328,115	5,377,648	467 (7)	—	779 (7)	—
Menado	1846	200,686	175,434	41	3290	36	3117
	1850	432,914	125,643	81	3932	75	3924
	1859	516,284	435,919	282	6324	263	6606
Gorontalo	1846	13,017	16,989	—	—	—	—
	1850	13,356	11,717	—	—	—	—
	1859	63,643	89,405	686	17968 (8)	633	17261½
Ternate	1846	163,845	154,390	—	—	—	—
	1850	140,825	42,225	—	—	—	—
	1859	143,301	63,268	Zie Gorontalo.			
Amboina	1846	446,846	289,044	—	—	—	—
	1850	420,884	147,259	—	—	—	—
	1859	468,064	230,234	Zie Gorontalo.			
Banda	1846	384,136	176,124	—	—	—	—
	1850	291,999	64,451	—	—	—	—
	1859	214,245	20,383	Zie Gorontalo.			
Timor-koepang	1846	96,066	144,687	46	3504	44	3481
	1850	432,914	125,634	81	3922	75	3924
	1861	170,720	173,888	103	—	114	—

(5) De cijfers van in- en uitvoer en de getallen aangekomen en vertrokken schepen in onderscheiden havens zijn in het algemeen over 1863 niet gunstig, bij vergelijking met die van 1861 en 1862.

(6) Volgens verslag over 1863 de invoer en uitvoer van de havens te Padang, Priaman, Ayerbangis, Tapanoli, Baros, Singkel. Natal en Benkoelen.

(7) De kustvaarders zijn hier weggelaten.

(8) Deze cijfers betreffen de havens Gorontalo, Ternate, Amboina en Banda gezamenlijk.

VORKOMMEN UND GEWINNUNG

DES

GOLDES

AUF DER

INSEL BORNEO.

Verbreitung. Obgleich das Gold mehr oder weniger über die ganze Insel verbreitet ist, so sind doch einige Theile derselben als besonders reich an diesem Metalle bekannt. Unter diesen verdienen besonders hervorgehoben zu werden die Distrikte Sambas, Landak und Mandor an der Westküste; Serawak an der Nordküste, so wie der unter dem Namen Tanah-Laut bekannte südöstliche Theil der Insel. Auch in einigen anderen Distrikten an der Ostküste, z. B. in der Landschaft Tanah-Boemboe und auf der Halbinsel Oensang im Reiche des Sultans von Soeloe, soll Gold in Menge vorhanden sein; der Reichthum an diesem edeln Metalle lässt sich jedoch hier noch gar nicht übersehen, indem die Gewinnung äusserst mangelhaft ist und nur von dem kleinsten Theile dieser Gegenden Gold ausgeführt wird. (*) Dasselbe ist mit dem Innern Borneo's der Fall, obgleich dasselbe weniger reich als die Küstengegenden zu sein scheint. Am Kapoeas-Strome, dem Hauptflusse des westlichen Borneo's, sind die Goldwäschen (parit) noch am Weitesten ins Innere vorgedrungen; von den Provinzen, welche dieser Fluss durchströmt, sind Sekadou, Sintang und Silat als die reichsten bekannt. In letzterer Landschaft trifft man die am meisten stromaufwärts gelegenen chinesischen Gruben; höher aufwärts wird das Gold nur hin und wieder von den Malaien und Dajakkern in geringer Quantität gesammelt. Im Landak'schen finden sich die hauptsächlichsten Goldwäschen bei einem Orte Mandjouw, unweit des Blintiang-Flusses, 8 Stunden von Gnabang. Beim Besuche des holländischen Bergingenieurs

(*) Früher sollen auf Oensang chinesische Colonisten Gold gegraben haben, sie wurden jedoch durch die Räubereien und Misshandlungen der Soelonezen vertrieben. Aus Goenoeng Teboer, einer Landschaft an der Ostküste, südlich vom Soeloe'schen Reiche produciren die Dajakker des Flusses Berou jährlich 1 pikol (60 Pfd.) Gold.

Everwyn in 1853 wurden dieselben für Rechnung der Regierung in Mandor von 75 Chinesen bearbeitet. (*)

Im Allgemeinen findet eine regelmässige Gewinnung des Goldes nur in denjenigen Provinzen statt, wo Chinesen angesiedelt sind. Die Chinesen sind es, welche auf Borneo fast alle Industriezweige in den Händen haben, und nur durch sie ziehen die fremden Beherrscher dieser entfernten Weltgegend die Früchte eines Landes, dessen Inbesitznahme und Erhaltung von grossen Schwierigkeiten begleitet war und noch ist. Von den beiden Volksstämmen, welche als die eigentlichen Bewohner dieser grossen Insel anzusehen sind, den Dajakkern und Malaien, ziehen europäische Cultur und europäische Gewinnsucht wenig Nutzen. Die ersteren werden von den Malaien so sehr unterjocht, dass sie nicht mehr arbeiten, als was für ihre Existenz eben erforderlich ist, indem das darüber Hinausgehende doch den Erpressungen ihrer Unterdrücker unterliegen müsste; diese selbst besitzen eine grosse Faulheit und sind ausserdem von einem unüberwindlichen Hass gegen Alles, was nicht Mohamedaner ist, beseelt. Mit vollem Rechte nennt denn auch ein Reisender in diesen Gegenden den Chinesen die indische Ameise. Ueberall, wo er festen Fuss gewinnen kann, werden Wildnisse in fruchtbare Reisfelder verwandelt, entstehen Wege zum Transport der Landesprodukte und auch die Ausbeute der mineralischen Reichthümer wird durch ihn mit Fleiss und Ausdauer betrieben. Die malaiischen Fürsten erkannten schon im vorigen Jahrhundert den Nutzen, den sie durch die Chinesen von dem Goldreichthum ihrer Länder ziehen könnten, und riefen die chinesischen Colonisten, welche schon seit uralten Zeiten an der Nordküste Borneo's angesiedelt waren, nach ihrem Gebiete. Hierdurch entstanden die jetzt so ausgedehnten chinesischen Niederlassungen in Mampawa und Sambas. Die Ankunft der ersten Chinesen in diesen Gegenden fällt zwischen 1740 und 1760. Als der Goldreichthum der Westküste bekannt wurde, begaben sich immer mehr Chinesen nach Sambas. In den ersten Zeiten standen die Colonisten unter strenger Aufsicht der Fürsten; sie mussten schwere Abgaben bezahlen und durften keine Waffen führen. Alsbald jedoch nahm ihre Zahl dermaassen zu, dass sie sich, begünstigt durch die fortwährenden Kriege der Fürsten unter einander, den Verpflichtungen, welche auf ihnen ruhten, entziehen konnten. Sie breiteten sich über die Provinz Mandor aus und jetzt erkennen die chinesischen Grubenvereine (kongsies) die Oberherrschaft des Sultans nur noch im Namen an. Die ganze Goldgewinnung zwischen den Flüssen Landak und Sambas im nordwestlichen Borneo ist in ihren Händen und das ganze Gebiet in wohl organisirte Grubendistrikte eingetheilt. Die niederländische Colonialregierung hat manchmal schwere Kämpfe mit diesen kleinen Republiken zu bestehen gehabt und die Steuern (Kopfgelder), welche sie ausschreibt, werden meistentheils sehr schlecht und manchmal gar nicht bezahlt. Den meisten Gewinn zieht sie von denjenigen Artikeln, von denen sie sich das alleinige Einfuhrsrecht vorbehält; in erster Reihe erscheint hier das Opium, welches von Singapore aus eingeführt wird und jährlich nahe an 20600 Thalern an Steuern einbringt.

Nach den chinesischen Grubenvereinen lassen sich in Sambas fünf Gold-

(*) Natuurkundig Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, Bd. VII. 1854, S. 399.

distrikte unterscheiden, welche durch die Flüsse, die vom Pandan-Gebirge der Küste zuströmen, von einander getrennt werden. Der grösste und bedeutendste derselben ist Montrado oder Selakou, der sich am Fusse des genannten Gebirges ausdehnt. Diese grossen Distrikte umfassen zunächtst die grossen Goldgruben (mans); ausserdem gehören zu denselben noch zahlreiche kleine Abtheilungen, welche die kleineren Gruben (sangsas) bearbeiten. Im Jahre 1848 wurde die Bevölkerung dieser Golddistrikte auf 34000 Mann geschätzt. Der bekannte Orientalist P. J. Veth giebt in seinem Werke über Borneo die Anzahl aller Chinesen an der Westküste auf 48000 an, welche Zahl nicht zunimmt, indem die hinzukommenden Colonisten aufgewogen werden durch diejenigen, welche jährlich die Früchte ihrer Arbeit in ihr Vaterland zurückführen, während auch das Klima Viele kurz nach ihrer Ankunft hinwegraffen soll. (*)

Im südwestlichen Borneo in den Reichen: Kandawangan und Matan bestanden vor einigen dreissig Jahren grosse Goldwäschen, die jedoch gegenwärtig fast alle aufgegeben sind. Nur an einzelnen Stellen trifft man noch jetzt kleine chinesische oder malaiische Goldgruben an. (†)

Ueber die jährliche Produktion der Insel Borneo an Gold ist es unthunlich, nur einigermaassen genaue Angaben zu erhalten, indem die Hauptgewinnung durch die Chinesen sich allen Berechnungen entzieht. Aus einem Handelsrapport über die niederländischen Besitzungen, ausser Java, für das Jahr 1848, geht hervor, dass von der Westküste ein Goldwerth ausgeführt wurde, der auf 736875 Thlr. veranschlagt wird; aus der Landschaft Tanah laut schätzt man die Production auf 34000 Thlr. (§). Die jährliche Produktion der fünf grossen Gruben in Montrado wird im J. 1847 auf 1050 Tail angegeben, welche einen Geldwerth von 60000 Thlr. repräsentiren (**).

Vorkommen. Ueber das Vorkommen des Goldes im Stromgebiet des Kapoeas-Flusses liegt eine Beschreibung von dem niederländischen Marinelieutenant Groll vor (††). An den Ufern dieses Stromes besteht der jüngste alluviale Boden, welcher noch periodisch unter Wasser gesetzt wird und daher in fortwährender Bildung begriffen ist, aus Thon und feinem Sand, in den höhern Theilen von einer dünnen Schicht Dammerde überdeckt. Unter diesen neuesten Bildungen findet sich als älterer angeschwemmter Boden ein Lager von Quartsgeröllen, das mit Thon- und Lehmschichten vielfach wechsellagert. Die Gerölle sind von der verschiedensten Grösse; manchmal sind sie bis zum feinsten Sand zermalmt, manchmal auch erreichen sie die Dimensionen der Cokosnüsse und setzen dann der Bearbeitung des Bodens einen grossen Widerstand entgegen.

In diesem Lager findet sich das Gold met Eisenerzen, Schwefelantimon und Diamanten und zwar in sehr wechselnder Quantität. Die übrigen Geschiebe

(*) P. J. Veth, Borneo's Zuid- en Wester-Afdeeling, Bd. II, S. 314.

(†) R. Everwyn im Nat. Tijdschr. Bd. XVII., S. 309

(§) Nat. Tijdschr. Bd. II. 1851, S. 95

(**) G. M. Van de Graaff. Over de goudgraverijen in de afdeeling Sambas (Tijdschrift voor Neêrl. Indië, 9. Jahrg. (1847). Th. 2, S. 385).

(††) Groll en Van Lynden, Aanteekeningen over de Kapoeas.

dieser Goldseifen sollen nach den Untersuchungen von S. Müller aus Diorit und Syenit bestehen.

Das Geröllelager setzt in das Hügelland fort, welches sich bis nahe an den Fluss ausdehnt, hat eine Mächtigkeit von 12 bis 18 Fuss und ruht auf einer Schicht rothen Thones. Schwefelkies und Brauneisenstein sind sehr verbreitete Erscheinungen in dem Thone dieser älteren Anschwemmungen. Am Siberoeang oberhalb Silat und in Soehaid wird der Brauneisenstein gewonnen. Da sich in den Goldgruben mit grosser Bestimmtheit horizontale Schichten von verschiedenem Goldgehalt unterscheiden lassen, unterliegt es keinem Zweifel, dass diese Anschwemmungen sich aus Wasser absetzten, das mit veränderlicher Geschwindigkeit und aus verschiedenen Richtungen den niederen Theilen des Landes zuströmte.

Die Unterlage der älteren Anschwemmungen besteht aus geschichteten Gesteinen, aus Thonschiefer- und Sandsteinschichten, deren Alter noch nicht bestimmt werden kann, indem die holländischen Bergingenieure nur an wenigen Stellen Versteinerungen fanden und nur zwei derselben erwähnen (*).

Aus dem Geröllelager ist das Gold in das jüngste Alluvium übergegangen; so findet es sich im Sande der Flüsse, woraus es in der trockenen Jahreszeit durch die Malaien gewonnen wird und selbst in der schwarzen Dammerde, welche über dem höchsten Wasserstande des Flusses liegt (Baning in der Provinz Sintang).

Südlich vom Sambas-Flusse in der Umgebung von Boedoek wird gegenwärtig das Gold der Hauptsache nach nur aus den Quarz- und Pyritgängen gewonnen, welche die Thonschieferformation dieser Gegend in verschiedenen Richtungen durchsetzen (†). Das Gold, welches durch Verwaschen des verwitterten Schwefelkieses gewonnen wird, soll auch eine grosse Menge Tellur enthalten, wodurch die schwarze Farbe (zwart goud, mas hitam) herbeigeführt wird. Everwyn ist der Erste, der dieses gangförmige Auftreten des Goldes im nordwestlichen Borneo erwähnt. In der chinesischen Grube Hang-Mooy-Sang, 1 Stunde von Montrado, wird gegenwärtig ein goldhaltiger Gang bearbeitet, der mit einer Mächtigkeit von 2 Metern, ziemlich regelmässig fast saiger verläuft und ebenfalls aus Quarz und verwittertem Schwefelkies besteht. Er streicht ungefähr parallel dem Gebirgsrücken und is vom Tage aus in Angriff genommen. Gewöhnlich wird eine Länge von 6—7 Metern bis in einer Tiefe von 16—20 Metern auf einmal abgebaut.

Ein drittes merkwürdiges Goldvorkommen, bisher blos in der Provinz Serawak bekannt, ist dasjenige in den Spalten und Höhlungen der Kalkfelsen.

Hugh Low beschreibt in seinem Werke über diese Provinz dieses Vorkommen in dem 200 Fuss hohen Felsen bei Batoe-koladi, vier Meilen landeinwärts vom Flusse Serawak (§). Der Kalkstein dieser Felsen ist durch den

(*) Der Ingenieur Van Dijk will Melania inquinata und Cyrena cuneiformis bei Telok-dah und an mehreren Stellen der Melawi, welche sich bei Sintang mit dem Kapoeas vereint, gefunden haben. Dass die ältere Tertiärformation im Stromgebiet der Kapoeas auftritt, beweist ein dunkler Mergel mit einer grossen Anzahl Nummuliten, vom Ufer des Flusses Siberoeang, den mir Professor v. Cotta in Freiberg zeigte und den er vom holländischen Oberingenieur De Groot erhielt.

(†) R. Everwijn im Nat. Tijdschr., Bd. XVII, S. 292.

(§) Hugh Low. Serawak. S. 20.

Einfluss der Atmosphäriliën stark zernagt und wird nach allen Richtungen von Spalten durchzogen. Diese Spalten sind manchmal über 40 F. tief und gestatten den Zugang zu Höhlungen, die mit Thon angefüllt sind. In diesem eingeschwemmten Thon findet sich das Gold und zwar enthält ein Scheffel desselben im Durchschnitt einen Bongkal (ungefähr $1^3/_4$ Unzen) dieses Metalles; jede Höhlung liefert 6 bis 12 Scheffel. Der alluviale Boden der Umgebung ist ebenfalls goldhaltig, obgleich in geringerem Maasse; das Wasser hat daher in diesen Höhlungen eine Concentration des Goldgehaltes herbeigeführt. Der Kalkstein selbst enthält keine Spur von Gold; die uberfläche ist von einer dünnen Schicht Dammerde überdeckt.

Die Gewinnung des Goldes geschieht in sehr einfacher Weise: man braucht die Spalten nur so viel zu erweitern, dass die Höhlungen zugänglich werden; der Thon wird dann in Körben an die Oberfläche geschafft und verwaschen. Sie gibt eine Ernährungsquelle für die arme und faule Bevölkerung ab, da sie sowohl bequem als lohnend ist; es hält selbst schwierig für andere Arbeiten die nöthigen Leute zu bekommen. Chinesen werden von den Malaien nicht in die Höhlungen zugelassen; sie müssen sich mit dem Ausgraben des Thones am Fusse des Hügels begnügen.

Es werden eine Anzahl weite Löcher in den goldhaltigen, gelben Thon gegraben und in diese das Wasser eines Teiches geleitet, den man vorher zu diesem Zwecke gebildet hat. Das Wasser führt in diesen Löchern den leichteren Thon fort und der Rückstand wird in kleinen hölzernen Schüsseln so lange ausgewaschen, bis das Gold rein zurückbleibt.

Nirgendwo tritt in Serawak das Gold im festen Gesteine auf, wie es bereits aus der Provinz Landak beschrieben undauch in Tanah-laut gefunden wurde. Auch in den neuesten Bildungen scheint es nicht bis in beträchtlicher Tiefe fortzusetzen.

In der Landschaft Tanah-laut finden sich die hauptsächlichsten Goldgruben südlich von der Stadt Martapoera am Goenong Lawak und Bassoen; so wie die Diamantwäschen sind sie das Eigenthum der Familie des Sultans. In dem Reiche des Sultans von Bandjermasin, das sich nördlich der oben erwähnten Landschaft anschliesst, sollen sich im Gebirge Meratoes ebenfalls reiche Goldgruben vorfinden. Auch in diesem südlichen Theile Borneo's bildet die Lagerstätte des Goldes eine Schicht, die grösstentheils aus Quarzgeröllen besteht. Sie liegt mitten in den jungsten thonigen Anschwemmungen, welche die Oberfläche bilden und hat eine Mächtigkeit von 1—4 Fuss. Das Gold kommt theils als feiner Staub, theils in Körnern vor und wird von Magneteisen, so wie von Platin und Osmium-Iridium begleitet. Manchmal findet sich das Gold noch in dem Quarze festgewachsen, wie es auch forkommt in den Quarzgängen des Serpentins (*) und ähnlicher Gesteine, welche die Unterlage des

(*) Unter Serpentin scheint Horner, dem wir diese Nachrichten über das Vorkommen des Goldes in diesem Theile Borneo's verdanken, mehrere Grünsteine zu verstehen. Seine Beschreibung findet sich in den „Verhandelingen van 't Bataviaasch genootschap, Bd. 17, S. 89." In neuerer Zeit hat auch der Bergingenieur H. F. E. Rant das Goldvorkommen allda näher untersucht und in den Beiträgen zur Geologie der niederländischen Besitzungen in Ost-Indien (XIII und XIV: im Nat. Tijdschr. 1853 und 1854) das Resultat seiner Untersuchungen niedergelegt. Diese Beiträge sind mir leider jetzt nicht zur Hand.

Thones bilden. In der Thonschicht über und unter dem Geröllelager wird kein Gold gefunden.

Dieses Vorkommen des Goldes stimmt vollständig überein mit demjenigen aus dem Diluvium Neu-Hollands. Nach den Untersuchungen von Odernheimer ist auch hier das Gold an die groben Geschiebe- und Geröllelager gebunden, welche mit kleineren Kies-, Sand- und Thonlagern das Diluvium ohne besondere Regelmässigkeit in der Anordnung zusammensetzen. Die goldhaltigen Lager kommen allda immer an den tiefsten Stellen vor; die Kies- und Sandlager sind in der Regel auch etwas goldhaltig, aber in geringeren Grade (*).

Aus dem Beobachtungen von Horner scheint auch für diesen Theil Borneo's die Schlussfolgerung hervorzugehen, die Odernheimer aus seinen Beobachtungen in Australien zieht, dass das Diluvium einen sehr lokalen Charakter an sich trägt und seine Bestandtheile meist abhängig sind von den in der Nähe auftretenden Felsarten; daher das hauptsächlichste Goldvorkommen auch an diejenigen Gesteine gebunden ist, welche von goldhaltigen Quarzgängen durchsetzt werden. Die goldhaltigen Geröllelagern entstanden durch Zertrümmerung und Abwaschung dieser Gesteine und ihrer Quarzgänge. Ausser Quarz kommen in den goldhaltigen Geröllelagern des südöstlichen Borneo's Geschiebe von Diorit, Syenit und Gabbro vor (†).

Gewinnung. Der Assistent-Resident (§) der Landschaft Sambas gab in 1845 nach eigenen Beobachtungen eine Beschreibung der Gruben im chinesischen Distrikte Montrado, welcher hier der Hauptsache nach gefolgt werden soll. Die Gewinnung des Goldes ist in diesem Distrikte am meisten vorgeschritten: Wäschen und Gruben werden regelmässig betrieben und eine möglichst vollständige Gewinnung des edeln Metalles bezweckt. Wie schon oben erwähnt, unterscheiden die Chinesen grosse Goldgruben (nams) und kleine (sangsa's). In letzteren werden blos diejenigen Goldlager bearbeitet, welche nahe an der Oberfläche liegen; es fehlen die ausgedehnten Anlagen, durch welche den grossen Gruben das Wasser aus den Sammelteichen und abgedämmten Flüssen zugeführt wird; die zu Gebote stehende Wassermenge hängt daher unmittelbar vom Regen ab und ist in den verschiedenen Jahreszeiten ausserordentlich verschieden. Jede grosse Goldgrube in Montrado besteht aus einer Vertiefung von 80 Fuss Länge und 70 Fuss Breite; die Tiefe derselben ist von der Lage des Goldlagers abhängig und wechselt von 50 bis 80 Fuss. Zum Aufsuchen des Lagers bedienen die Chinesen sich eines eisernen, 25 bis 30 Fuss langen Bohrers, der am unteren Ende eine kleine, kegelförmige, spitze Schaufel trägt. Am oberen Ende ist dem Bohrer eine Röhre aufgesetzt, um ihn mittelst eines hölzernen Stieles nöthigenfalls verlängern zu können. Ueberall wo nur die geringsten Anzeigen von der Anwesenheit des Geröllelagers vorhanden sind, wird gebohrt und auf die grosse Verbreitung desselben stützend, senken die Chinesen den schachtähnlichen Raum mit den oben erwähnten Dimensionen manchmal selbst dann ab, wenn ein hartes Kieslager dem Bohren hindernd in den Weg tritt. Bei dem Bohren stösst man in einer Tiefe von 10 bis 15

(*) Odernheimer, Das Festland Australiens. S. 82.

(†) Dr. Schwaner, Borneo, Bd. II., S. 61.

(§) G. M. Van de Graaf in der oben erwähnten Abhandlung.

Fuss häufig auf starke Holzblöcke, Seile und anderes Schiffswerk, als Beweise, dass die neuesten Anschwemmungen in diesen Küstengegenden Borneo's von sehr recentem Alter und nur verhältnissmässig kurze Zeit über dem Meeresniveau erhoben sind.

Ist kein Fluss in der Nähe, dessen Wasser in geeigneter Weise den gegrabenen Vertiefungen zugeführt werden kann, so benutzt man das Wasser aus dem Sammelteiche, welcher als See von Montrado bekannt ist. Eine Einsenkung des gebirgigen Terrains wurde zur Anlage dieses Sammelteiches erweitert und durch einen grossen Damm abgeschlossen. Die meisten Goldgruben beziehen ihr Wasser aus diesem 800—1000 Schritt langen und eben so breiten Teiche. Im Allgemeinen werden die höher liegenden Goldlager zuerst bearbeitet und diese danach als Reservoire (pagong) für die tiefer gelegenen benutzt; daher rühren die Menge von Teichen und Pfützen, welche das goldreiche Thal von Montrado entstellen. Ist ein wasserreicher Fluss in der Nähe, so wird dessen Wasser mittelst eines starken Dammes aufgestaucht. Man setzt denselben aus einer Anzahl hölzerner Kränze zusammen, die mit Sand und Steinen angefüllt, mit Pfahlwerk befestigt und mit Striegeln versehen sind. Von dem Sammelteiche oder Flusse führt eine Rinne nach dem Kotok. Hierunter versteht man einen 3 Fuss breiten und ungefähr 100 Faden langen Graben, der dazu dient, das Erz auszuwaschen und zu reinigen. Er wird so nahe wie möglich da hingelegt, wo das Gold gewonnen werden soll, ist mit starken Brettern von Eichenholz ausgeschlagen und wird in verschiedentlichen Krümmungen weiter geführt, um dem Goldsande Gelegenheit zu geben, sich abzusetzen. Die Tiefe des Kotok's soll im oberen Theile 3 Fuss, bei 6 Faden Länge 6 Fuss und in 15—20 Faden Entfernung von seinem Ursprunge 9 Fuss betragen. Der Wasserzufluss wird durch einen Striegel regulirt.

Sind diese Arbeiten genügend vorgeschritten, so fängt man an die schachtförmige Vertiefung abzuteufen. Die obere, kein Gold enthaltende Erdschicht wird gewöhnlich zur Befestigung der Dämme und Wasserleitungen angewandt. In Montrado selbst liegt das Goldlager in 15—20 Fuss Tiefe, weiter im Innern trifft man es manchmal schon 3—5 Fuss unter der Oberfläche an. Den Zugang zu dem Lager gewähren im Schachte zwei zu rohen Treppen umgestaltete Eichenholz-Stämme. Die Eine dient zum Ein-, die Andere zum Ausfahren der Arbeiter, welche die losgebrochenen Gerölle an die Oberfläche bringen, um sie in dem Kotok dem Wasserstrome auszusetzen. Ungefähr der dritte Theil der Arbeiter beschäftigt sich in der Grube; eine zweite Abtheilung wirft die Gerölle in den Graben und die Uebrigen arbeiten sie da auseinander, während ein kräftiger Wasserstrom sie reinigt.

Ist das Lager an einer Stelle weggenommen und ist man auf die rothe Thonschicht angelangt, von der man aus Erfahrung weiss, dass sie kein Gold enthält und daher todte Erde nennt, so wird der Schacht verlassen und daneben ein zweiter angefangen. Auf dem zweiten folgt ein dritter u. s. w., während das aus den Löchern gewonnene Gebirge so viel wie möglich zum Ausfüllen der früheren Löcher angewandt wird. Bei Tiefen von 50 Fuss und darüber hat man viel mit Wasser zu kämpfen; die Wasserhaltung geschieht mittelst einer Art Kettenpumpe (tali-ajer), welche so angebracht wird, dass das Aus-

flussrohr in den Kotok mündet und daher die Grundwasser mit zu der Aufbereitung der goldhaltigen Geschicke angewandt werden.

Im Kotok setzen sich die grösseren Goldtheilchen meistens schon bei der ersten Krümmung ab, die kleineren erreichen die zweite Krümmung, der Goldstaub wird bis an die dritte Krümmung des Grabens fortgeführt. Die Geschwindigkeit des Wasserstromes wird hierbei nach der Korngrösse des Goldes eingerichtet. Jede vier Monate sammelt man das Gold aus den verschiedenen Abtheilungen des Grabens und reinigt es weiter in hölzernen Schüsseln (doelangs), in welchen es durch die drehende Bewegung im Wasser einem Abschlämmen unterliegt. An mechanischen Verunreinigungen enthält das Gold aus Montrado nur $^1/_{32}$ Theil seines Gewichtes; chemisch ist es jedoch stark verunreinigt, obgleich immer noch viel reiner, wie das australische Gold.

Ausser dem beschriebenen Grubenbetriebe kommen in Montrado noch andere Methoden zur Goldgewinnung in Anwendung. Bisweilen werden die das Geröllelager enthaltenden Hügel durch eine an ihrem Fusse angelegte Wasserleitung vollständig weggeschwemmt, indem man den Hügel losgräbt und seine Bestandtheile ohne Weiteres in das Wasser wirft, während man mit der Rinne immer gegen den noch abzuhebenden Theil vorrückt. Auch werden nicht selten ganze Flusskrümmungen und Buchten abgedämmt und das Flussbet verlegt, um das darin enthaltene Gold gewinnen zu können.

Die Dajakker gewinnen das Gold in viel einfacher Weise. Während der Regenzeit suchen sie solche Stellen auf, an denen Bäche und kleine Gebirgsströme Wasserfälle bilden, oder wenigstens von einer steilen Anhöhe herunterstürzen. Der am Fusse derselben angehäufte Sand wird in dem Doelang verwaschen.

ANHANG.

DAS GOLD AUF DEN ÜBRIGEN INSELN DES HINTER-INDISCHEN ARCHIPELS.

Java. Es liegen nur vereinzelte Angaben über die Anwesenheit des Goldes auf Java vor. Im Jahre 1723 wurde im Berge Parang (Krawang) Gold und Silber gefunden; jedoch war die Lagerstätte nicht reich genug, das Erz mit Vortheil gewinnen zu können. (*)

Im Jahre 1744 wurde auf dem Megamendoeng eine Grube eröffnet und bis 120 Fuss tief gegraben, wo man dann eine Goldader entdeckt hat, die jedoch ebenfalls nicht reich genug war, um Vortheil abzuwerfen. (†)

Joao de Barros theilt in seinem Werke: Decadas de Asia Lisboa (staatszuchtige scheeptogten und krijgsbedrijven ter handhaving van der Portugesen opperbestuur in Oost-Indien, door don Lopo var de Sampayo gedaan in 1526) S. 1626 mit, dass auf der Insel Bacur (dem gegenwärtigen Vorgebirge Nikolaaspunt an der Sunda-Strasse) Gold von sehr guter Qualität vorkäme. Spätere Untersuchungen sind an dieser Stelle nicht bekannt geworden. (§)

(*) Verhandelingen van het Bataviaansch genootschap. I. Bd. S. 19.

(†) Rapporten over de exploitatie der mijnen in Ned. Indië. Nat. Tijdschr. Bd. II. 1851, S. 93.

(§) Nat. Tijdschr. Bd. II. 1851, S. 182.

Im Alluvialsande von Tjilatjap kommt nach den Untersuchungen von P. J. Maier (*) Gold in Verbindung mit Platin, Zinnober, Blei, Magnet- und Chromeisen vor.

Junghuhn (†) erwähnt, dass in mehreren Gegenden Java's im Sande der Flüsse Goldstaub vorkommen soll, jedoch in so geringen Mengen, dass er nur für die ärmsten Leute und im äussersten Nothfalle gewonnen wird. Hier und da scheint auch in der Nähe eruptiver Gesteine ein ähnliches Diluvialgeröllelager vorhanden zu sein, welches auf Borneo die Hauptlagerstätte des Goldes bildet. So graben die Javanesen am linken Ufer des Tji-donan, westlich vom Hauptorte der Regentschaft Tjilatjap in den Preanger-Distrikten, Löcher von 3 bis 4 Fuss Tiefe in den alluvialen Boden und stossen dann auf ein goldführendes Kieslager von einigen Fuss Mächtigkeit. Die meisten Gerölle dieses Kieslagers besitzen eine schmutzig grüne Farbe und scheinen die halbzersetzten Trümmer eines basaltischen Mandelsteins zu sein, der das geschichtete Gebirge auf der Insel Nusa-kambangan in mächtigen Gängen durchsetzt. Der Goldstaub besteht aus sehr kleinen Blättchen, drathförmigen Gebilden und Körnchen von z. Th. sehr regelmässiger, kugelrunder Gestalt.

Celebes. Auf Celebes (§) hat sich hauptsächlich die nördliche Halbinsel als goldreich erwiesen; mann kennt mit Bestimmtheit drei Distrikte, wo das Gold auftritt: in Menado, Belang und Gorontalo, so wie in Motan, Rivool und Tontoli.

Sumatra. Die Insel Sumatra soll sehr goldreich sein und es werden selbst grosse Goldklumpen von derselben erwähnt. Marsden theilt in seiner History of Sumatra mitt dass im Jahre 1682 zu Seluda, südlich von Padang, durch sächsische Bergleute die Ausbeute des Goldes versucht, jedoch aufgegeben werden musste, indem das Klima die Menschen in kurzer Zeit hinwegraffte. Das Vorkommen ähnelt dem auf Borneo, das Gold selbst ist reiner und dasjenige von Natal und Mokko-mokko wird als das reinste bezeichnet. Im Jahre 1827 untersuchte man die Gegend zwischen den Flüssen Benkoelen und Lamauw, welche als besonders reich an Gold bekannt ist; die Resultate dieser Untersuchungen sind jedoch in der Literatur nicht bekannt geworden. Die Goldgruben auf Sumatra, welche an meisten Ruf haben, finden sich in den Landschaften Limoen und Batang-assey (**).

In früheren Zeit sammelten auch die Eingebornen von Kampong Koeripan, Distrikt Sepoeti (Lampongs) das Gold aus den Flussbetten. Die tägliche Ausbeute eines fleissigen Arbeiters betrug 2 und 3 Kopang (ungefähr $1\frac{1}{2}$ Gulden). Gegenwärtig wird dieser industrielle Zweig vollständig vernachlässigt (††).

Timor. Auf der Insel Timor hat der Sand der Flüsse sich zum grössten

(*) Idem Bd. XVIII. S. 379.

(†) Java, seine Gestalt u. s. w. Uebersetzt von Haskarl. 3. Abtheilung. S. 286.

(§) Literatur über das Goldvorkommen auf dieser Insel: Indisch Magazijn 2 Jaarg. Nr. 3—4. S. 41. — Tijdschr. v. Ned. Indië. 7e. Jaarg. 2. deel. S. 90. — Officielen v. d. Gouverneur-Generaal, 26. January 1849, Nr. 65/11.

(**) Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., Bd. II. H., 1851 S. 94.

(††) Natuurk. Tijdschr. XXIII, S. 109.

Theile als goldhaltig erwiesen. Die Flüsse, welche die Landschaften Fialarang und Amakono durchströmen, sind besonders als goldführend bekannt und hat selbst einer derselben der Namen Noi Noni (Goldfluss) erhalten. Das Gold ist von 20—21½ Karat fein, aber gewöhnlich nur in äusserst geringer Quantität vorhanden, daher es nie ein nennenswerther Handelsartikel gewesen ist und die Eingebornen das wenige Waschgold, welches sie gewinnen er fü sich behalten. Die Niederländer haben auf Timor öfters Nachgrabungen nach Gold anstellen lassen; die letzte fand gegen die Hälfte des vorigen Jahrhunderts (1756) statt, aber wie auch die vorigen, ohne günstige Resultate zu liefern.

KLOOS.

AANTEEKENINGEN

GEHOUDEN

OP EENE REIS OP DE SOLOSCHE RIVIER

VAN

SOERAKARTA NAAR SOERABAYA.

Ik vertrok op maandag den 9 Juni 1827, des avonds ten 6 ure van mijn huis te Soerakarta, naar Betton, alwaar de prauwen gereed lagen. Mas Ngebey Awikromo zoude mij op de reis vergezellen.

Nadat wij een half uur bij elkander hadden gezeten, begaven wij ons ter ruste, ieder in een kamertje, welke in de prauw behoorlijk waren ingericht. Onze prauw was zeer ruim, en in het midden met eene houten tent voorzien, waaronder men goed kon staan en op en neder wandelen. — Wij waren nog van twee andere vaartuigen vergezeld, het eene beladen met bagage en het andere dienende als keuken.

(1) Den anderen dag ten 6 uren des morgens vertrokken wij van Betton in de hoop van nog dien dag de dessa Tjermo te kunnen bereiken. Weldra echter bespeurden wij dat onze reis aan vele vertragingen zou onderhevig wezen, vermits het water der Solosche rivier zoo laag is, dat prauwen van eene redelijke grootte, veel moeite hebben om de droge plaatsen over te komen. De prauw waarin wij zaten, ging niet diep en vorderde zonder letsel, doch de beide anderen die grooter en bestemd waren om van Grissee hout naar Solo terug te voeren, raakten alle oogenblikken vast, en moesten telkens, door kracht van volk, over de droogten worden geschoven. Dit hield ons veel op, omdat wij ons niet van dezelve konden scheiden, zoo wel om door ons prauwvolk de noodige assistentie toe te brengen, als uithoofde wij de keukenprauw in onze nabijheid moesten houden.

Na eenige malen die twee vaartuigen ingewacht te hebben, en de dessa's Djoerook, Kentingan enz. gepasseerd te zijn, raakten wij ook een paar keeren vast, doch werden spoedig weder vlot. — Wij brachten den dag met veel ongeduld door, en betreurden zeer dat de twee vaartuigen zoo groot waren.

Zonder tegenspoed, kwamen wij echter tot de dessa Boetooh, zijnde eene half Solosche half Djokjosche pradikan-dessa, die zich tot eene groote lengte rechts en links van de rivier uitstrekt. Hier was het water zoo ongemeen laag, dat wij van vier tot zes uren werk hadden om het midden der dessa te bereiken, alwaar wij dan ook aanlegden om den nacht door te brengen.

(2) Woensdag den 11 Juli vertrokken wij van Boetooh, doch hadden zooveel moeite om de voormelde droogte over te komen, dat wij om 9 u. die plaats nog in het gezicht hadden, zijnde de rivier hier vrij breed, maar de bedding zeer laag. — Eindelijk bereikten wij ten 6 uren 's avonds de dessa Lombo, behoorende aan Mas Bey Godo Mengolo te Solo en hielden hier nachtverblijf.

(3) Op donderdag den 12 Juli des morgens vroeg opgebroken zijnde, vervolgden wij onze reis met eenig beter vooruitzicht, hebbende wij de bagage die in de grootste prauw was, overgeplaatst in een kleiner vaartuig, dat ledig met ons mede voer, om op Grissee koopmanschap in te nemen, kunnende wij des noods nu de groote prauw achterlaten. — Heden sukkelden wij dan ook minder, daar de nieuwe bagageprauw niet diep ging en alleen die van de keuken eenige keeren vastraakte. — Ten 11 u. passeerden wij de dessa Sookowati en om 12 u. Tjermo, alwaar wij ons hadden voorgesteld den eersten dag onzer reis te zullen overnachten. — Nog verscheidene droogten gepasseerd zijnde, arriveerden wij ten half 6 uren bij de kleine dessa Patikkan, onder Solo behoorende, alwaar wij weder den nacht doorbrachten.

(4) Vrijdag den 13^{en} vroeg vertrokken zijnde, voeren wij de dessa's Tawoe, Popongan en Tindak voorbij, ontmoetende bij laatstgemelde wederom eenige droogten, die ons een geruimen tijd ophielden. Niet ver van daar kwamen wij voorbij Klandoengan, ten 9 u. des morgens, alwaar wij de achterzijnde keukenprauw moesten inwachten. Om half 12 u. passeerden wij Djembangan en om 1 ure Tampoengan, alwaar een demang van Solo woont. Deze plaats voorbij zijnde, raakten heden de prauwen niet meer vast. Des namiddags zagen wij de oevers met kreupelbosch omzoomd, en tegen het ondergaan der zon hielden wij stil in de dessa Singomodjo, om te overnachten.

(5) Van hier vertrokken wij zaturdag den 14, en hadden steeds diep water, hoewel de geringe stroom onze vaart eenigszins vertraagde. Ten zeven uren zagen wij het spruitje Kali Kiping makende de grensscheiding tusschen de distrikten Sookowati en Djogorogo. Een uur later waren wij in een bosch, en tusschen ongemeen steile oevers, uit klipsteen samengesteld.

Hier een bocht omkomende was er eene storting of helling in de rivier, waar het water met groot geweld over de klipsteenen en door eene enge passage stroomt. Deze gevaarlijke storting, genaamd Bantar Trangil, kwamen alle prauwen gelukkig over, waarna wij met een zeer zachten stroom doorvoeren, zonder tot hiertoe vast geraakt te zijn, doch moetende vele in het water liggende boomstammen ontwijken. — Wij hadden nog een paar bantars van minder aanbelang over te varen, hetwelk dan ook zonder voorval afliep, en kwamen ten 3 u. te Djogorogo aan. Dezen dag hadden wij nog verder op kunnen gaan, doch eenige artikelen voor de keuken noodig hebbende bleven wij hier overnachten, en bekwamen dadelijk een bezoek van den regent Raden Toemengoeng Broto Winoto, die ons het een en ander bezorgde, en iemand

de rivier afzond om volk te verzamelen, dat ons op de gevaarlijke plaatsen moest assisteeren, want wij zouden den volgenden dag vele bantars te passeeren hebben.

(6) Zondag den 15 Juli vertrokken wij zeer vroeg van Djogorogo, en bespeurden aldra dat de rivier op deze hoogte met steenen bezaaid was. — Wij voeren over een bantar nabij Djogorogo gelegen, en de dessa Boetooh gepasseerd zijnde, kwamen wij aan die, genaamd Ngaroe-dalan, alwaar een snelle en lange bantar was. — Hier werd elke prauw afzonderlijk overgebracht met hulp van het gereed staande dessavolk. — Tegen tien u. waren allen er zonder ongemak over. — Sedert gisteren middag hadden wij gedurig zware bosschen gezien, meestal uit djatiboomen bestaande, hoewel niet groot van gewas. — Nog eene menigte bantars waren in onzen weg, waaronder de meesten van weinig belang waren, doch die van Bangoen en Kamloso, niet zonder gevaar en vrij lang, zijnde vooral daarom moeilijk, omdat de felle stroom ons er overbracht en geheel meester van de prauwen werd, terwijl deze zorgvuldig door de smalle passages tusschen de steenen moesten bestuurd worden, hetwelk wel eens ijzing verwekte. — Kwam er eene prauw tegen een steen of rots, dan was hij echter gemakkelijk daarvan terug te schuiven, om bezijden zoodanigen steen omgeleid te worden. Dit hield dus veel minder op, dan de zandbanken, waarover de vaartuigen met kracht moesten gesleept worden.

(7) Maandag den 16^{en} vertrokken wij vroeg van de dessa Kritjak, in een bosch gelegen, alwaar wij den nacht hadden doorgebracht. Dezen dag voeren wij gestadig voort, zonder groote hindernissen, rakende er slechts enkele keeren een prauw vast. — Wij passeerden weder eenige bantars, doch allen van weinig belang. Het water werd wel dieper en de rivier breeder, maar de stroom werd daarentegen ook zoo veel minder, zoodat wij slechts weinig vaart maakten, en, na tegen den middag Kawoe gepasseerd te zijn, eerst ten 6 uren des avonds te Awi (Ngawi) arriveerden. Het gezicht dezer plaats frappeerde mij sterk; eene menigte chineesche huizen, allen van steen en wit, maakte voorheen een fraai gezicht bij de aankomst uit, en droeg bij mijne vroegere reizen langs deze rivier, alle kenteekenen van de welvaart der Chineezen die ze bewoonden. In 1825 echter deze plaats door de muitelingen aangevallen zijnde, hebben dezen al die gebouwen in de asch gelegd. Nu blijft daarvan enkel eene woning over, welke tot eene versterking is veranderd en door een detachement troepen wordt bewaakt. De rondom staande ruïnes geraseerd zijnde, vertoont zich deze plaats thans zeer kaal en geïsoleerd. — De Chineezen hebben hun verblijf nu in eene nabij liggende kampong.

De rivier van Madioen, die zich hier met die van Solo vereenigt, was zeer droog en op het oog niet bevaarbaar dan voor prauwen van de kleinste soort. — In den regentijd is zij echter voor groote vaartuigen diep genoeg.

Het garnizoen van Awi, bestaande uit 100 man Europeanen en Inlanders, werd gekommandeerd door den kapitein Van Munk. — Voorts was hier een chirurgijn der 3e klasse, Gelpke, en de luitenant Marnitz, bevel voerende te Magettan. Deze heeren bezochten ons en bezorgden ons eene menigte benoodigdheden voor de keuken, zoodat wij genoegzaam werden voorzien.

Men bracht ons de onaangename tijding dat wij nog 9 à 10 dagen zouden

noodig hebben om van Awi tot Grissee te komen, dewijl er zeer weinig stroom was, en men met sterke tegenwinden zou te kampen hebben.

(8) Dingsdag den 17 Juli bleven wij des morgens nog liggen om de bovengemelde keukenbenoodigdheden te ontvangen. Dit afgeloopen zijnde, vertrokken wij om 11 u. van Awi en kwamen weldra aan de Bantar Megeri, een paal beneden die plaats. Voorzichtigheidshalve gingen wij uit de prauw en wandelden tot voorbij de bantar, wachtende de prauwen daar af. Ze kwamen er ook gelukkig over, met behulp van het gereedstaande dessavolk. Deze bantar is zeer gevaarlijk als hebbende een sterken stroom, groote afhelling van het bed der rivier en zeer veel steenen en rotsen; de prauwen moeten voorts in de snelste vaart een bocht maken en kunnen alzoo, deze smalle passage missende, ligt op de klippen stooten. — Daarbij komt dat hier een steen ligt, die door het stroomend water wordt heen en weer geslingerd, en zeer dikwijls van plaats verandert, zoodat men nooit zeker is, of hij zich niet in de passage bevindt.

Wij passeerden nog dezen dag eenige kleine onbeduidende bantars en kwamen tegen het ondergaan der zon te Djirook, zijnde iets boven de grootere dessa Loo gelegen.

(9) Woensdag den 18 Juli vertrokken wij vroeg van Djirook en passeerden weder eene bantar die alleen daarom moeilijk was, omdat hier slechts eene nauwe passage voor de prauwen is, die met bochten loopt, en nauwkeurig moest gevolgd worden; deze bantar had echter geene steenen noch sterken stroom.

Ongestoord doch zeer langzaam vervolgden wij onze reis. Wij bespeurden dat wij heden en gisteren wel buiten de steenachtige en gevaarlijke plaatsen geraakt waren, doch dat onze vaart ook merkelijk afnam, wijl het water nagenoeg stil was. — Van Awi tot hier hadden wij steeds op beide oevers djatibosschen, hetwelk ons menigmalen de gelegenheid gaf, apen, pauwen en ander gevogelte te zien en te schieten.

Des namiddags ten 2 u. zagen wij een grooten kaaiman op een zandbank in het midden der rivier liggen met den bek wijd opengesperd. Ik maakte mij gereed om dit dier te schieten, doch voor dat wij het daartoe genoeg genaderd waren, begaf het zich in het water zonder zich weder aan ons te vertoonen.

Des namiddags ten half vijf à vijf u. waren wij Tanolan voorbij. Het hoofd (aries) dier plaats gend. raden Ngabei Mankoe Koesoemo, zoon van den gewezen soloschen regent van Blora Raden Toemengoeng Mirto Negoro, had toevallig vernomen dat er een prauw met Europeanen passeerde. Op dit bericht alleen, gaf hij bevel om langs de rivier het noodige volk tot assistentie met flambouwen in gereedheid te brengen en hij zelf begaf zich naar onze prauw, om ons te geleiden. — Wij voeren aldus langzaam voort en vonden ook, tegen dat het donker werd, de rivier aan beide kanten bezet met volk, van obors voorzien. Tot onze verwondering bleef deze rei onafgebroken voort, tot aan Padangan, alwaar wij ten half 12 uur 's nachts aaankwamen om het daglicht af te wachten. (*) — Mankoe Koesoemo verliet ons eerst hier en

(*) Men mag wel vragen of deze dienstbetooning der bevolking vrijwillig plaats had? Misbruiken van dezen aard zijn thans strafbaar. *Red.*

droeg onze buitengewone bewondering weg over de aktiviteit waarmede deze bestellingen waren gemaakt, en de prompte uitvoering derzelve, want niet voor vier uren was hij van onze nabijheid geïnformeerd geworden, zonder zelfs te weten, welke Europeanen er in de prauw waren.

Boven Tanolan waren geene bosschen meer en was de rivier al breeder en breeder geworden, en waren de oevers veel vlakker, doch ook het water meer ondiep, waardoor de prauwen heden ook enkele keeren vastraakten op zandgrond, van waar zij echter spoedig door kracht van volk weder vlot werden.

Te Padangan was een europeesch opziener der houtbosschen Soeti genaamd, die op het bericht onzer komst bij de prauw kwam om ons te ontmoeten; dan daar het reeds middernacht was, hadden wij ons reeds ter ruste begeven, zoodat wij hem niet hebben gezien.

(10) Donderdag den 19 Juli vertrokken wij vroeg van Padangan met vrij laag water en breede vlakke oevers, in de hoop van nu dag en nacht te kunnen doordrijven, zonder te overnachten; de stroom was echter zoo gering dat het zich liet aanzien dat wij niet veel wegs zouden afleggen. — De uitkomst beantwoordde hieraan ook volkomen; overal was het water laag en zonder stroom zoodat wij langzaam vorderden, en de prauwen eenige malen vastraakten op zandgrond.

Op den middag zagen wij weder een kaaiman die zich op een zandbank koesterde; hij was kleiner dan de vorige en begaf zich ook in het water, toen wij genoeg genaderd waren om hem te kunnen schieten. Ten 2 u. 's middags passeerden wij Teleng.

Des avonds ten 6 u. bij Singkalan gekomen zijnde, vroegen wij assistentie van den demang aldaar om volk met obors te plaatsen op Sroenggo, zijnde eene moeilijke passage, met rotssteenen, die slechts een smallen weg voor de prauwen overlaat.

Door den stilstand in het water kwamen wij niet voor middernacht op die plaats en vonden slechts hier en daar een obor, doch zeer weinig volk. (*) Wij raakten echter gelukkig over de bantar en vervolgden de reis tot de dessa Bedingin alwaar wij om 2 u. halt hielden.

(11) Vrijdag den 20 Juli vertrokken wij om half vijf u. des morgens van Bedingin en om acht u. zonden wij een brief af aan den heer Praetorius assistent-resident te Radjakwissi (thans Bodjo-negoro). Door een brief van Awi van onze komst geïnformeerd zijnde, had hij langs de rivier bevelen gegeven om volk te doen klaar zijn, door welke hulp wij ten 2 u. te Djetak aankwamen, vindende daar een rijtuig van den heer Praetorius om ons naar Radjakwissi te brengen. Wij lieten de prauwen met ons volk tot de dessa Tembakin doorgaan (alwaar zij om 10 u. des avonds aankwamen) en stapten in het rijtuig dat ons spoedig naar Radjakwissi, $2\frac{1}{2}$ paal van de rivier verwijderd, overbracht. — Wij vonden een goed onthaal en uitnoodiging om dien nacht aldaar door te brengen.

Radjakwissi is een plaatsje dat in het begin van zijn opkomst is. Het huis van den assistent-resident is nieuw, en dat van den regent was nog niet vol-

(*) Hier schijnt de bevolking den demang minder gewillig ten dienste gestaan te hebben, dan den regents-zoon te Tanolan. *Red.*

tooid. Het verwonderde mij te zien, dat het geheel naar den europeeschen trant werd gebouwd.

(12) Zaturdag den 31 Juli, vertrokken wij per rijtuig naar Tembakon, 9 palen van de hoofdplaats verwijderd, en hadden het genoegen op last van Praetorius achttien roeiers tot assistentie in onze prauwen te bekomen. Wij hadden ook van hem de goede tijding vernomen, dat wij bijna geene droogten meer zouden ontmoeten, en in 2 of 3 dagen te Sembayat konden zijn. In deze hoop gingen wij om 10 u. van Tembakon op reis.

Wij voeren alsnu flink door en hadden het genoegen te zien, dat de rivier zoo diep werd, dat geen der prauwen dezen dag vastraakte, gaande wij alzoo zonder het minste letsel gestadig voort. Om 5 u. passeerden wij Prambon en ten 6 u. des avonds bereikten wij de dessa Loosari, alwaar de mantri en de roeiers, die wij van Radjakwissi hadden medegekregen, werden afgelost.

Dadelijk hierna vertrokken wij weder, tusschen eene onafgebroken rei van obors, die aan beide kanten der rivier geplaatst waren, en voortduurden tot dat het dag werd. — (*) Om 11 u. 's nachts passeerden wij Kamolan en kwamen om half 1 u. te Badad, behoorende onder Sidayoe.

Hier werden de mantri en roeiers weder afgelost, waarna wij verder voeren zonder eenige hindernis te ontmoeten.

(13) Zondag den 22^{en} waren wij des morgens nog steeds in eene goede vaart, die zeer werd bevorderd, door de assistentie der roeiers, welke elkander in het werk afwisselden. De oevers werden allengs lager en de rivier breeder, en naar die mate de stroom ook zachter. Hoewel wij den ganschen dag niet vastraakten, hadden wij een anderen hinderpaal, namelijk dat de stroom door den vloed der zee omkeerde en het water alzoo naar binnen liep. Dit gevoegd bij tegenwind, maakte dat wij niet voor half elf u. des nachts te Kedokkan arriveerden, alwaar onze mantri en roeiers weder werden afgelost, vertrekkende wij daarna onmiddellijk.

(14) Maandag den 23^{en} voeren wij nog voorspoedig voort, doch hadden reeds vroeg te kampen met den vloed. Wij bereiken echter om half 9 u.'s morgens Doekoon, alwaar de mantri en de roeiers van Kedokkan ons verlieten. Het volk dat het moest aflossen nog niet vergaderd zijnde, dachten wij het beter, reeds zoo nabij Sembayat zijnde, daar naar niet te wachten, en vertrokken met ons eigen prauwvolk.

Tegen 11 u. ontmoetten wij een zendeling van den regent van Grissee, die ons eenige manschappen tot assistentie te gemoet zond. Deze waren ook zeer welkom.

De rivier was nu ongemeen breed, en de oevers geheel vlak.

Na aldus een geruimen tijd gevaren te hebben, niet zonder veel kampens met zwaren tegenwind en stroom (want het zeewater vloeide met kracht de rivier binnen), passeerden wij ten 12 u. de dessa Modjopoero, welke zeer uitgestrekt is, en alwaar een aanzienlijk getal groote zeilprauwen lag.

Ten 4 u. des namiddags kwamen wij eindelijk te Sembayat aan, zijnde

---

(*) Deze obors waren zeker zeer aangenaam, maar die ze leverden en er des nachts mede staan moesten, zullen met deze heeredienst wel niet ingenomen zijn geweest.
Red.

de plaats, waar de rivier door den grooten postweg van Rembang naar Grissee wordt gesneden.

Hier vonden wij aan den oosteroever een rijtuig gereed, hetwelk ons was te gemoet gezonden. Wij stapten dadelijk daarin en kwamen ten 5 u. te Grissee, bij den assistent-resident Benoit, die ons op een diner onthaalde. Wij konden echter geen postpaarden tot Soerabaya bekomen, uithoofde ze dien dag reeds twee malen geloopen hadden. — Gemelde heer leende ons derhalve zijne zeilboot, waarmede wij ten 6 u. 's avonds onder zeil gingen om naar Soerabaya te stevenen. — De wind zuidoost zijnde moesten wij nu ook weder daartegen worstelen, doch de vloed ons helpende, kwamen wij ten half negen u. bij de Kalimas aan.

OVER

DE KWIJTING DER LANDRENTEN

IN

ARBEID EN IN GELD.

In 1832 werd het noodzakelijk geoordeeld, om, onder anderen in de residentie Kediri, in stede van de landrenten in geld te doen opbrengen, dezelve door een verplichten arbeid te vervangen, ter aankweeking van produkten voor de europeesche markt, in dier voege, dat den Javaan, tegen zekeren arbeid bij de kultures en verminderden inkoopprijs der produkten, het onbezwaard genot werd verzekerd van zijne rijstvelden.

De aanleiding tot dezen maatregel moet hoofdzakelijk gezocht worden in de omstandigheid dat de residentie Kediri, toen zij in 1830 onder goevernements beheer werd gebracht, zich voor het grootste gedeelte in een zeer verwaarloosden en verarmden toestand bevond, en de opbrengst der destijds bestaande rijstvelden in de meeste distrikten nauwelijks voldoende was om in de behoeften der bevolking te voorzien. Andere bronnen ter bestrijding der landrenten in geld, had de bevolking schier niet, daar er van de kultures als anderszins weinig of geen werk was gemaakt.

Onder omstandigheden als deze, ging de heffing der landrenten in geld natuurlijk met de grootste moeilijkheden gepaard, en zag het goevernement zich dikwijls tot aanmerkelijke kwijtscheldingen verplicht, waardoor een staat van zaken geboren werd, evenmin aanmoedigend voor de bevolking, als bevredigend voor het goevernement.

Ter voorziening daarin kon, èn in het belang der bevolking, èn in dat van den lande, wel geen beter stelsel worden uitgedacht, dan de bevolking in het onbezwaard genot te laten van hetgeen zij niet kon ontbeeren, en haar voor dat, in hare oogen gewis zeer belangrijk voorrecht, eene taak in arbeid op te leggen, welke niet te zwaar, en toch voldoende was, om het goever-

ment, voor de opoffering der landrenten, ruim schadeloos te stellen, en tevens, door ontwikkeling van allerlei kultures, algemeene welvaart te verspreiden.

Dit stelsel voldeed dan ook zeer goed. Immers de bevolking was daarmede zeer tevreden, en verrichtte den haar opgelegden arbeid, hoezeer wel niet uit eigen beweging, op gepaste aansporing naar wensch, en getroostte zich gaarne de mindere prijzen, welke zij voor hare produkten ontving, in vergelijk met die plaatsen, waar landrenten in geld werden opgebracht. Tevens werd zij meer aan arbeidzaamheid gewoon, dat, behalve op de kultures voor de europeesche markt, ook op andere omstandigheden van gunstigen invloed was, zooals een en ander door het volgende duidelijk zal worden.

Toen, in de strand-residentiën van Java, de kultures voor de europeesche markt werden ingevoerd en uitgebreid, waren zij reeds lang onder een geregeld bestuur geweest, voorzien van een in vele opzichten geoefend, wel georganiseerd en goed bezoldigd Javaansch personeel, goede wegen en bruggen enz. enz. De residentie Kediri daarentegen was voor het grootste gedeelte eene wildernis, en de organisatie van het Javaansch personeel liet veel te wenschen over, terwijl de hoofden zeer stiefmoederlijk bezoldigd waren, zoo als nog het geval is. Een distrikt, bij voorbeeld met 9000 zielen, dat jaarlijks van 8,000 tot 10,000 pikols koffi oplevert, wordt bestuurd door een mantri-aris op *f* 30.— 's maands, zonder schrijver of eenig verder personeel, dan een of twee djogo-karso's (policie-bedienden). Uit een zoodanig geheel onvoldoend personeel ontstaan natuurlijk misbruiken, en in de werkzaamheden veel moeilijkheden. Hier was dus, met gebrekkiger middelen, oneindig meer te doen, en toch is Kediri, na nu pas 14 jaren onder goevernements beheer geweest te zijn, in een alom bebouwde residentie veranderd, voorzien van schoone wegen en bruggen, waterleidingen, dammen, fabrieken, pakhuizen, met één woord: is, in ontwikkeling en welvaart, de oude residentiën bereids op zijde gestreefd, en verschaft het goevernement, niet minder, maar wellicht meer voordeel dan strandresidentiën van gelijken omvang. Met 30,000 huisgezinnen worden onder anderen, uit die residentie verkregen: 70,000 pikol koffi, 50,000 pond indigo, en 20,000 pikol suiker, nemende het koffiprodukt nog jaarlijks toe. Zoodanige resultaten waren nimmer verwacht; want het is mij door bijzondere omstandigheden bekend, dat in 1836 geraamd werd, onder anderen, dat Kediri in 1841 zou leveren 25,000 pikols koffi, en in dat jaar heeft de afdeeling Ngrowo alleen, met de overwichten, 61,000 pikols geleverd, een bewijs hoezeer de verwachtingen zijn overtroffen. Om verder te doen zien, hoe de welvaart in Kediri van jaar tot jaar is toegenomen, en welke aanzienlijke voordeelen ook daardoor in 's lands kas zijn gevloeid, zal het voldoende zijn, de opbrengst der amfioenpacht even te vermelden, waaruit tevens zal blijken, dat de bewoners van Kediri van het amfioenschuiven eerste liefhebbers zijn.

Rendement der amfioen-verpachtingen in Kediri:

1831 . . *f* 156,000.— 1832 . . *f* 178,800.— (*)

(*) In deze jaren, 1831 en 1832, werden nog landrenten in geld opgebracht.

1833 . .	f 205,200.—	1839 . .	f 372,960.—
1834 . .	„ 295,200.—	1840 . .	„ 456,000.—
1835 . .	„ 273,600.—	1841 . .	„ 564,240.—
1836 . .	„ 288,300.—	1842 . .	„ 654,240.—
1837 . .	„ 317,160.—	1843 . .	„ 756,000.—
1838 . .	„ 336,960.—	1844 . .	„ 756,000.—

Behalve zoodanige direkte voordeelen, zijn bevolking en vee aanmerkelijk toegenomen. In distrikten, waar men bij de overname der landen nauwelijks 50 paarden aantrof, telt men er nu 500 tot 1000, en evenzoo, hoezeer in minderen graad, omdat er bij huwelijken veel geslacht wordt, hebben zich karbouwen en rundvee vermenigvuldigd. Wanneer ik in het bezit was van de noodige stoffen, om den staat van zaken in de jaren 1832 en 1844 in de residentie Kediri door eene volledige vergelijkende aantooning bloot te leggen, zou men bij eene inzage van die aantooning verwonderd staan, hoe gezegde residentie, in twaalf jaren tijds, met het dáár gevigeerd hebbende stelsel is vooruitgegaan, en mag men het gerust betwijfelen, of met de heffing van landrenten in geld, wel immer zulke goede resultaten zouden zijn verkregen. Dan het bovenstaande zal ook voldoende zijn om zulks te beoordeelen.

Afgescheiden hiervan, komt nog in aanmerking, dat het stelsel waarvan hier de rede is, nimmer aanleiding heeft gegeven tot de geringste botsing; doch dat er integendeel steeds overtuigende bewijzen hebben bestaan, dat de bevolking, evenzeer als de hoofden, daarmede steeds tevreden zijn geweest, zooals nog het geval is.

Met het oog op een en ander, is het gewis zeer bevreemdend, dat er in de laatste jaren zoo veel is geschreven over de al of niet doelmatigheid van een stelsel, waaraan de residentie Kediri, in een betrekkelijk zeer kort tijdsbestek, hare opkomst en bloei te danken heeft, en sommigen op allerlei gronden hebben zoeken te bewijzen, dat dat stelsel ongelijkmatig en ook niet billijk werkte, en het alzoo wenschelijk en doelmatig ware, het weder te vervangen door het elders bestaande stelsel van landrenten in geld, dat te Kediri eenige jaren vroeger was moeten worden afgeschaft, uithoofde het aldaar slechte resultaten opleverde.

Onwillekeurig toch oppert men de vraag: hoe een stelsel, dat te gelijk ongelijkmatig en ook niet billijk werkt, aan de bevolking, evenzeer als aan de hoofden, zoo welgevallig heeft kunnen zijn, dat niet plaats kon hebben omdat men het niet wel begreep, daar het, even als het stelsel van landrenten, eenvoudig en voor iedereen begrijpelijk is? Hoe dat stelsel al verder in een zeer kort tijdsbestek, met betrekkelijk gebrekkige middelen, Kediri met zulke reuzenschreden heeft kunnen doen vooruitgaan, zonder immer aanleiding tot botsingen of volksverloop te geven, nadeelen steeds onafscheidbaar op Java, van iets dat ongelijkmatig en onbillijk werkt?

Met gezegde daadzaken en resultaten zijn niet wel overeen te brengen, de beweringen van sommige bestrijders van het stelsel, die het willen doen voorkomen, als waren de billijkheid en gelijkmatigheid daarbij ten eenenmale uit het oog verloren. Het zijn dan ook, wel beschouwd, alleen oppervlakkige en kunstmatige bespiegelingen, of afgetrokken op den werkelijken

staat van zaken niet toe te passen theorieën, welke door sommigen tegen dat stelsel zijn in het midden gebracht; dan zij bewijzen niets, en moeten zwichten voor daadzaken en resultaten, door de ondervinding gewrocht. Door allen, die daarmede goed bekend zijn en de werking van het stelsel eenige jaren van nabij hebben gadegeslagen, zal men het van vele zijden zien aanprijzen. Hiermede echter wil ik niet beweren, dat in het onderwerpelijk stelsel niet geringe ongelijkheden, en als men het zoo noemen wil kleine onbillijkheden, bestaan; maar die bestaan bij alle belastingstelsels, en ook bij de heffing van landrenten in geld, zooals niet had behooren te zijn uit het oog verloren. De beide stelsels, waarvan hier kwestie is, verschillen hoofdzakelijk in den vorm, maar niet zoo zeer in de daad, dat zij in gelijkmatigheid en billijkheid zóóveel zouden kunnen uiteenloopen, als sommigen hebben beweerd. Immers, onder beide stelsels worden algemeen de landrenten met het produkt verrekend. In Kediri geschiedt die verrekening eenvoudig door vermindering der inkoopsprijzen der produkten voor de europeesche markt. Elders betaalt men de produkten hooger, en houdt dan de landrenten af, of laat ze daaruit betalen, welke laatste wijze alleen wat omslachtiger is, en tot nog toe minder voordeelig voor het goevernement, althans op de meeste plaatsen.

Waar bij voorbeeld niet bijzonder veel rijstvelden bestaan en veel koffi geleverd wordt, is vrijstelling van landrenten voor het goevernement zeer voordeelig. Ik zal zulks duidelijk maken.

In de afdeeling Ngrowo is koffi de hoofdkultuur. Er bestaan aldaar 17,078 koffiplantende huisgezinnen, welke thans gemiddeld zullen leveren 60,000 pikols koffi, waarvoor, met vrijstelling van landrenten, thans wordt te goed gedaan aan de bevolking, ad *f* 6.25 per pikol, de som van *f* 375,000.— Ingeval genoemde huisgezinnen landrenten betaalden, zouden zij, ad *f* 7.50 per huisgezin, kunnen opbrengen de som van *f* 105,585.— Daarentegen zou, in dat geval, de koffi van de bevolking moeten worden ingekocht tegen *f* 10.50 de pikol, en alzoo met *f* 4.25 meer, dan met vrijstelling van landrenten; zijnde over 60,000 pikols, een montant van *f* 255,000.—; zoodat eene ontvangst van *f* 105,585 aan landrenten, eene meerdere uitgave na zich zou slepen van *f* 255,000.— In de afdeeling Malang zou men een gelijk verschil erlangen, en op de meeste plaatsen waar koffi wordt geplant, is vrijstelling van landrenten gewis oneindig voordeeliger voor het goevernement, dan heffing van landrenten in geld; bewonende de koffiplanters meestal hooge streken, waar de koffi veel, en de rijstkultuur weinig oplevert; waaruit volgt, dat er veel moet worden betaald, en weinig ontvangen. In zoodanige afdeelingen daarentegen, waar weinig wordt uitgekeerd voor den inkoop van produkten voor de europeesche markt, en waar vele en rijke rijstvelden bestaan, is het voordeeliger landrenten te laten opbrengen. Dan de zaak in het algemeen nemende, vooral zooals zij tot nu bestaan heeft, geloof ik dat het er voor kan worden gehouden, dat het goevernement bij de vrijstelling van landrenten over geheel Java, zou winnen, en dat dit stelsel, uit een financiëel oogpunt beschouwd, de voorkeur verdient. Immers de opbrengst der landrenten over geheel Java, na aftrek der onkosten van administratie, zal wel niet meer bedragen dan *f* 5,500,000.— of daaromtrent. De som waarmede de produk-

ten elders hooger van de bevolking worden ingekocht dan in Kediri, zal daarentegen *f* 6,000,000.— à *f* 7,000,000.— bedragen. Dit is echter slechts eene oppervlakkige kalkulatie; dan het zou wel de moeite waardig zijn, het opgegevene eens met juistheid te doen konstateeren.

Om nu nog even op de ongelijkheden terug te komen, welke beweerd worden dat in het stelsel van vrijstelling van landrenten zouden bestaan; zij zouden hoofdzakelijk gelegen zijn in de omstandigheid, dat personen die weinig of niets ter bevordering der kultures voor de europeesche markt bijdragen, dikwijls eene aanzienlijke uitgestrektheid sawa's bezitten, zonder daarvan iets op te brengen, en de dagelijksche arbeidsman, voor het vrij bezit van eene kleine uitgestrektheid sawa's, zwaren arbeid moet verrichten; wordende zulks, door de bestrijders van het stelsel van vrijstelling van landrenten, duidelijk gemaakt, door aanhaling van gevallen welke óf het gevolg zijn van misbruiken, óf tot de uitzonderingen behooren, en dus niet als regel kunnen dienen.

Met eenige weinige uitzonderingen, bestaat er bij den Javaan als het ware geen vaste grondeigendom. In de afdeeling Ngrowo, en ik geloof ook elders, worden de sawa's tot eene dessa behoorende, telken jare gelijkelijk onder de bewoners verdeeld, hebbende echter het dessahoofd een dubbel aandeel. Bij de ontginning van woeste gronden tot rijstvelden, worden tevens eene of meer dessa's gesticht, en de rijstvelden ook gelijkelijk onder de bewoners verdeeld. Bestaat er tusschen de dessa's onderling ongelijkheid, namelijk dat eene dessa in evenredigheid der bevolking meer sawa's heeft dan eene andere, dan herstelt zich de onderlinge evenredigheid weder, door weggaande of bijkomende huisgezinnen, bij de jaarlijks vernieuwd wordende verdeeling, en wanneer bij een en ander, door den regent wordt gewaakt tegen misbruiken, is het niet wel mogelijk, dat er in het oog loopende ongelijkheden plaats grijpen, of dat hoofden of priesters zich meer van den arbeid der ontginning toeëigenen, dan met de billijkheid is overeen te brengen. Dat enkele gepensioeneerde hoofden of geestelijken, die niets ter bevordering der kultures bijdragen, rentvrij over sawa's beschikken, heeft niets te beduiden, *zoo slechts tegen misbruiken gewaakt wordt.* Personen als hier bedoeld, weten zich, onder ieder stelsel, de noodige padi te verschaffen, zonder belasting op te brengen, of diensten bij de kultures te presteren.

De dorpshoofden daarentegen, die evenzeer als de Javaan moeten medewerken aan de goevernements kultures, en buitendien alle werkzaamheden moeten leiden, en voor de goede orde en de policie moeten zorgen, hebben in billijkheid ook evenzeer aanspraak, om hun aandeel sawa's rentvrij te bezitten, als de ingezetenen der dessa. Moest de Javaan in het algemeen, bij het hier bedoeld stelsel om een onvoldoend stuk sawa rentvrij te bezitten, werkelijk zwaren arbeid verrichten, en waren daarentegen de sawa's voor het grootste gedeelte in het bezit van groote en mindere hoofden, dan zou het mijns inziens gerust onder de onmogelijkheden kunnen worden gerangschikt, dat, zonder de geringste botsing, of zonder dat immer sporen van ontevredenheid bij de bevolking zijn waargenomen, zulke bevredigende en rijke resultaten waren verkregen, als hiervoren zijn aangewezen.

De ongelijkmatigheden, welke in het stelsel van vrijstelling van landrenten bestaan, zal men ook bij de heffing van landrenten aantreffen, en juist dat

daaruit nimmer botsingen zijn voortgevloeid, bewijst dat dezelve, onder een goed beheer van zaken, volstrekt niet gevoeliger of drukkender zijn, dan de elders bestaande, en het gevolg zijn, hoofdzakelijk van niet uit den weg te ruimen plaatselijke omstandigheden of onvolmaaktheden, aan iedere zaak eigen.

En alsnu het vorenstaande resumerende, komt zulks kortelijk op het ondervolgende neder:

1o. Dat het stelsel, om de landrenten in arbeid te doen kwijten, zoo als het in Kediri en Madioen bestaat, niet zoo gebrekkig of onbillijk werkt, als sommigen hebben trachten te doen voorkomen; maar dat het integendeel van vele zijden is aan te prijzen, en de residentie Kediri in alle opzichten bijzonder goede resultaten heeft opgeleverd.

2o. Dat de hoofden van Kediri zich, door ijver en goede behartiging der goevernements kultures, eene overwegende aanspraak hebben verworven, om te deelen in het voorrecht eener overal elders toegekende ruimere bezoldiging, hetwelk trouwens de billijkheid en 's goevernements wel begrepen belang ook vorderen. (*)

In de verschillende residentiën van Java zijn de sawavelden òf in het geheel niet, òf slechts ten deele opgemeten, zoodat zoowel de bestaande uitgestrektheden, als de opbrengst derzelve, steeds bij gissing worden bepaald. Het zal wel geen betoog behoeven, hoe ongelijk een aanslag van belasting overal zijn moet, welke berust op bloote gissingen, evenmin als dat daarop een aantal omstandigheden van invloed zijn, welke den aanslag *hier* drukkend, *daar* veel te licht, en *elders* in alle opzichten ongelijk doet zijn; zoo als altijd het geval is, wanneer eene zaak geheel aan de willekeur van onderscheiden personen moet worden overgelaten.

Eindelijk is zulks dan ook ingezien en erkend, even als het overwegend belang om hierin te voorzien. Het is nu maar de vraag, of de genomen maatregelen het daarmede beoogde doel zullen treffen.

Er is namelijk bevolen, om in al de residentiën de sawa's te doen opmeten door inlandsche landmeters, en de opbrengst derzelve door menigvuldige proeven te konstateren, voorts de bevolking te tellen en nauwkeurig te klassificeeren, en haar vee en andere bronnen van bestaan op te nemen. Een zooveel omvattende arbeid, waaraan èn de belangen van het goevernement, èn die van den Javaan ten nauwste verbonden zijn, behoort direkt tot de verplichtingen van de kontroleurs der landelijke inkomsten en kultures. Bij het korps kontroleurs, treft men zeker eenige zeer ijverige en ervaren menschen aan, maar er worden daarbij ook een aanzienlijk aantal zeer onbedreven su-

---

(*) Wij verzoeken den lezer, tegenover deze beschouwing, eenvoudig te raadplegen, het vier jaren vóór het schrijven dezer nota reeds genomen maar toen niet ten uitvoer gelegd koninklijk besluit van 24 Juli 1842 no. 42 in de 25e Bijdrage tot de kennis van het landelijk stelsel op Java (zie dit nummer van het Tijdschrift bladz. 163) medegedeeld, en hetgeen, in verband daarmede, door den steller dier bijdrage, den heer Van Deventer is opgeteekend. Overigens is het hier medegedeelde artikel, door den heer Hasselman in der tijd als assistent-resident met verlof, aan de regeering ingediend, insgelijks te beschouwen als eene bijdrage, tot de kennis van het landelijk stelsel op Java betrekking hebbende. *Red.*

jetten aangetroffen, die niet eens het gewicht der zaak zullen begrijpen, en op verre na niet in staat zijn, om met oordeel en met overleg de bescheiden bijeen te verzamelen, welke vereischt worden, om eene billijke belasting te kunnen daarstellen. Het is uit dien hoofde te vreezen, dat op vele plaatsen het bevolen onderzoek zeer gebrekkig zal zijn, in welk geval het geen waarde hoegenaamd heeft, maar men genoodzaakt zou zijn de gewone sleur te volgen.

Ter voorkoming, dat op die wijze het beoogde doel voor een groot gedeelte wordt gemist, zou het, ook uit hoofde de overige ambtenaren in de binnenlanden als met werkzaamheden overladen zijn, wenschelijk en der zaak overwaardig wezen, dat eene kommissie werd ingesteld, bestaande onder anderen uit een paar in het binnenlandsch bestuur kundige ambtenaren, uitsluitend belast met de taak, om beurtelings de verschillende residentiën te bezoeken, en in ieder derzelve zoo lang te vertoeven, als noodig zou zijn, om zich te overtuigen, dat de werkzaamheden, hier bedoeld, naar behooren en nauwgezet worden ten uitvoer gebracht, en waar zulks niet het geval was, daarin onmiddellijk te voorzien. Eene zoodanige kommissie zou tevens kunnen waken, dat overal de noodige eenvormigheid werd in acht genomen, en zou ten slotte in alles de volledige inlichtingen kunnen verschaffen.

Wijders zou het, mijns inziens, ter erlanging van meerdere inkomsten, wenschelijk zijn, om den aanslag der belasting zooveel mogelijk in verband te brengen met het stelsel der kultures. Immers er kan wel niets tegen zijn, dat dáár waar dat stelsel, met betrekkelijk geringen arbeid, de bevolking veel voordeel verschaft, zoo als bij voorbeeld in de afdeeling Malang, waar de bevolking voor hare koffi 8 à 9 ton ontvangt, die bevolking wat meer aan belasting opbrengt.

Op grond van het vorenstaande, komt het mij voor:

1o. Dat het stelsel van landrenten voor zeer belangrijke verbeteringen en wijzigingen vatbaar is; doch dat zulks veel afhangt van de kunde en den ijver der kontroleurs van de landelijke inkomsten en kultures, en dat, aangezien daarvan niet veel kan worden verwacht, er dient te worden gezorgd, dat de daartoe vereischt wordende voorbereidende werkzaamheden naar behooren en nauwgezet worden volbracht.

2o. Dat gemeld stelsel wijders, na met *verstand* en *oordeel* te zijn verbeterd en gewijzigd, en in verband gebracht met het stelsel van kultures, ongetwijfeld *oneindig* meer zal opbrengen, dan tot nog toe het geval is geweest.

J. J. HASSELMAN.

HET

RIJK VAN KOETEI

OP DE

OOSTKUST VAN BORNEO,

in het jaar 1853.

Het hieronder medegedeeld verslag over den toestand van het rijk van Koetei in 1853 heeft men te danken aan een verdienstelijk indisch hoofdambtenaar, wijlen den heer J. Zwager, die in de kracht van den mannelijken leeftijd den 22cn April 1864 als resident der Westerafdeeling van Borneo overleed. (*)

(*) Van eene welwillende hand ontvingen wij de volgende bijzonderheden omtrent den levenaloop van Zwager.

J. Zwager werd geboren te Zaandam en vertrok op jeugdigen leeftijd naar Java. Na een veeljarig verblijf in de binnenlanden van Java, alwaar hij zich met de vereischte kennis had toegerust om met vrucht bij het kader der landelijke inkomsten te kunnen werkzaam zijn, trad hij als eerste klerk op het residentie-kantoor te Bandjermasin in 's lands dienst; later werd hij als kontroleur der 3de klasse naar Java overgeplaatst. Na korten tijd met het bestuur der afdeeling Ponorogo, in de residentie Madioen, te zijn belast geweest, werden hem in 1853 in hoedanigheid van assistent-resident, de aangelegenheden der Oostkust van Borneo toevertrouwd.

Ofschoon met de versekering Java verlatende, dat 's goevernements positie ter oostkust van Borneo, ten gevolge van door eene kommissie uitgebrachte voorstellen, reeds eene verbetering was te gemoet gegaan, kenmerkte de ambtstoestand van den assistent-resident Zwager zich evenwel bij aankomst door eene volslagene hulpeloosheid.

Met niets ter zijner beschikking moest hij te Bandjermasin eenige mannelijke pandelingen voor eigen rekening engageeren, om zich op last van den resident der zuid- en oosterafdeeling van Borneo, in het gebied van Koetei te Samarinda te vestigen, iets dat nog nooit had plaats gevonden.

En, kostte het reeds de meeste inspanning om, in een land als de oostkust van Borneo waar alles nog gekrešerd en aan bosch en moeras ontwoekerd moest worden, eene eenigszins geschikte goevernementswoning te stichten, niet minder moeilijk viel het om zich door eene kwaad gezinde bevolking van vele duizende zielen te doen eerbiedigen, ver buiten het bereik van alle andere bescherming, dan die, welke door eigene persoonlijke kracht en zedelijk overwicht moest worden in het leven geroepen.

Doch hoezeer ook geheel aan zich zelven overgelaten, van elke geregelde kommunikatie met elders afgesneden, worstelende met veel kwade trouw der inlandsche besturen

Het verslag is eene belangrijke bijdrage tot de kennis van den toestand van Koetei tijdens de meer bepaalde vestiging van het Nederlandsch gezag in dit

---

en met dikwerf nijpend gebrek, zelfs aan de eerste levensmiddelen, — de ambtenaar Zwager heeft zich steeds boven de ernstigste omstandigheden des levens weten te verheffen, en de gewichtige belangen van 's goevernements heerschappij, tegenover die besturen, op eene wijze mogen handhaven en bevestigen, die op het herstel van orde en rust, alsmede op de algemeene welvaart en de gezindheid der bevolking, den gelukkigsten invloed heeft geoefend.

Zwager mocht later met voldoening terugzien op het door hem tot stand gebrachte werk, de omkeering namelijk der ergerlijkste tooneelen van roof, moord, brandstichting, diefstal en slavenhandel tot een rustig maatschappelijk bestaan en toenemende handelsontwikkeling. — Niets werd door hem te zwaar geacht, om aan de door hem gekoesterde verwachting ten volle te beantwoorden en ook eigene middelen ontzag hij niet om die tijdelijk ten nutte van 's lands dienst aan te wenden.

Dat Zwager er zich echter ernstig op bleef toeleggen, om nuttig werkzaam te zijn, hiervoor kunnen de twee betuigingen van 's goevernements tevredenheid pleiten, welke aan hem voor even zoo vele ter kennisse der regeering gebrachte dienstverrichtingen, werden uitgereikt en die het bevestigen van het wettig gezag in Pagattan tegenover boegineesche rustverstoorders in 1856, alsmede de afdoening der sambalioengsche kontraktsschendingen in 1857 betreffen.

Eerstgenoemd feit was, dat onderscheidene kettinggangers van 's goevernements steenkolenontginning te Pangaron ontvlucht en volgens geruchten naar de bovenlanden van Passier en Koetei uitgeweken waren en de last om op die plaatsen door middel van vertoogen de uitlevering dier veroordeelden te bewerken.

Het door den ambtenaar Zwager ingestelde onderzoek bracht aan het licht, dat het landschap Koessan het toevluchtsoord van ruim vijftig gedeserteerde veroordeelden was, wier uitlevering overeenkomstig daartoe uitgebrachte vertoogen, door het hoofd pangeran Abdoel Khader onvoorwaardelijk aangenomen en door hem verzekerd werd, dat hij hen tevens over het Ratoegebergte gevankelijk naar Bandjermasin zou terugvoeren. — Hieraan werd niet voldaan waarop toen afdoende maatregelen werden genomen, en den assistent-resident werd opgedragen, om met een 17tal militairen, zich naar het landschap Koessan te begeven ten einde de uitlevering dier vluchtelingen te erlangen.

Vele moeilijkheden heeft Zwager op die binnenlandsche expeditie te overwinnen gehad. Het inlandsch bestuur van Koessan wees den vluchtelingen aanvankelijk nieuwe schuilplaatsen aan, in stede van ze op te vatten; — een der leden van het vorstelijk huis van Bandjermasin, pangeran Hidayat, kon door de opvatting der veroordeelden ernstig gekompromitteerd worden; doch Zwager kwam alles te boven en mocht ten volle het doel bereiken, door de uitlevering van in de zestig ontvluchte veroordeelden.

Geen minder gunstig resultaat had de zending in 1857 naar Sambalioeng, waarbij Zwager als medekommissaris de meest eervolle afdoening bewerkte, van de kontraktsschending door den vorst van Sambalioeng, in het belang van het beteugelen van de slavenhandel en zeeroof.

Behalve het boven vermelde mocht zich Zwager gelukkig achten, gedurende het verblijf ter Oostkust van Borneo, drie-en-negentig menschen, meest allen onderdanen van het goevernement, te hebben bevrijd uit de slavernij, waarin zij door soloksche zeerooven en boegineesche slavenhandelaars waren gebracht.

In het kort, de ambtelijke positie van Zwager was, voor hem en zijn gezin vele jaren achtereen niet zeer benijdenswaardig. Zonder de gewone middelen van beschaving was het zijne roeping, in een regeeringloos en verafgelegen oord 's goevernements opperheerschappij tegenover de nog weinig bekende inlandsche hoofden ter Oostkust van Borneo te handhaven en zulks te midden eener maatschappij, door emigratie en verbastering uit veelsoortige bestanddeelen samengesteld, die tot toen aan 's goevernements invloed vreemd en in een toestand van volslagen ordeloosheid gehouden was.

gewest, en wij meenden het als zoodanig den lezers van dit Tijdschrift niet te mogen onthouden.

Korten tijd voor mijne eerste reis naar Koetei en de Oostkust van Borneo, welke op den 8sten November 1853 ondernomen werd, ontving ik den last: om de rechten en den invloed der thans in Koetei aan het hoofd der zaken staande personen, de staatkundige gesteldheid des lands, de houding van den jongen sultan en den ter Oostkust gedreven wordenden slavenhandel te onderzoeken en na afloop daarvan volledig te berichten, wat noodig is en vereischt wordt om, zonder botsingen, het inlandsch bestuur beter te regelen, de belangen van den jongen vorst te verzekeren, orde en rust te handhaven en den slavenhandel tegen te gaan.

Het archief van de Oostkust ter algemeene sekretarie gedeponeerd zijnde, heb ik de voor eene goede beoordeeling van zaken zoo noodige voorbereidende kennis slechts kunnen putten uit het archief der residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, door nalezingen op eenige in hetzelve verspreide rapporten van den gewezen civielen gezaghebber H. Von Dewall.

Wegens gemis aan de over personen en zaken zoo veel licht verspreidende journalen heb ik slechts weinig mogen aantreffen, dat een voldoend overzicht van vroegere gebeurtenissen oplevert.

Naar best vermogen heb ik alzoo al het ontbrekende moeten aanvullen door mij vele antecedenten van mijn vroegeren diensttijd in deze residentie te herinneren en aanmoediging te zoeken in de hooge belangrijkheid van het onderwerp.

Dit heeft mij vooral tot een nauwkeurig plaatselijk onderzoek aangespoord, welks resultaat ik in het volgende mededeel.

Koetei behoort in alle opzichten aangemerkt te worden als het voornaamste rijk van de gansche Oostkust.

Het is het meest ontwikkeld en bijzonder gunstig gelegen voor den handel, die hier hoe langer zoo meer in belangrijkheid toeneemt.

De rijkdom van den grond en de gesteldheid van het klimaat, dat aan de kusten gematigder is dan men naar de geographische ligging zou vermoeden, stellen het op geen mindere wijze dan Java in staat om een groote hoeveelheid en verscheidenheid van produkten voort te brengen.

Minder in het karakter dan wel in de betrekkelijk geringe getalsterkte, ongelijksoortigheid en beschavingstoestand der bevolking ligt de oorzaak, dat zij hier in geringere mate dan reeds vroeg op Java het geval was de vruchtbaarheid en rijkdom des bodems aan haar belangen heeft weten dienstbaar te maken.

De bevolking lost zich in veelsoortige bestanddeelen op, waaruit de maatschappij alhier is zamengesteld. — In de binnenlanden verschillende Dayakstammen die zich van elkander door eene geheel andere taal, zeden en gewoonten onderscheiden; — meer naar de kusten de overheerschende stam, de Koeteineezen; vervolgens Bandjareezen, Boegineezen, Makassaren enz. die vooral nu door eene steeds toenemende verhuizing bijzonder in gestalsterkte toenemen; — en in de onmiddellijke nabijheid der kusten en op eenige eilanden de eigenaardige klasse der Badjaoes.

Al deze verschillende stammen en natiën zijn tot dusver ieder op zich zelf als afzonderlijk volk blijven bestaan. Zoo vormt de belangrijke boegineesche kampong Samarinda hoe langer zoo meer een onafhankelijken staat, in de onmiddellijke nabijheid van het verblijf des vorsten.

Ik zal mij vooralsnog aan geene algemeene opgaven der bevolking wagen ten einde tot geene verkeerde voorstelling van zaken aanleiding te geven.

Daarentegen ga ik er liever toe over om de landswetten te doen kennen, die onder de regeering van den in Juli 1845 overleden sultan Mohammad Tsalehh Oedin nog krachtdadig de algemeene belangen van zoo vele verschillende menschen beheerschten en ze als het ware deden ineensmelten.

Buiten de rechtskundige waarde zijn die wetten over het algemeen van groot belang, als gevende een duidelijk denkbeeld van den graad van beschaving en zedelijke gesteldheid van het volk en van zijne aloude instellingen, waaraan zij in den regel haar oorsprong hebben ontleend. Al wat toch onder den naam hoendang-ngoendang bij de inlandsche volken in dezen archipel bekend is, is meestal aanvankelijk ontstaan uit overleveringen, van vader op zoon, van in de oudste tijden bestaan hebbende gebruiken, van al wat later meer beschaafde tijdperken hebben gewrocht door voormalige ruwe zeden tegen betere maatschappelijke instellingen te doen afleggen, en eindelijk van de werking der later ingevoerde godsdienst, het islamisme, op den beschavingstoestand van het volk tot hetwelk zij werd gebracht.

De koeteische wetgeving, die klaarblijkelijk ook zulke kenmerken draagt, is, volgens plaatselijke mededeelingen, ingevoerd onder de regeering van sultan Anoem Mohammad Moesjli Oedin Ibnoe sultan Mohammad Idries, van wien de tegenwoordige vorst de zestiende descendent zoude zijn. Zij is in de maleische taal, met koeteische en dayaksche woorden doorweven, opgesteld, en omschreven in eene kitab hoendang-ngoendang.

Worden ook elders partijzucht, haat en vijandschap opgemerkt onder inlandsche grooten, die ten koste van het algemeen belang elkander den voorrang in macht en aanzien willen betwisten; het is vooral in Koetei, waar de omstandigheden aan die opgenoemde neigingen ruim voedsel geven. Na den dood van sultan Mohammad Tsalehh Oedin, is het krachtig en beleidvol bestuur in regeeringloosheid beginnen te ontaarden, door baat- en heerschzuchtige bedoelingen van eenige voornamen, die achtereenvolgens getracht hebben alle macht uitsluitend aan zich te trekken, de rechten der overige medeleden te onderdrukken en hen van allen invloed te te berooven. Deze ongelukkige afwijkingen zijn in eene opklimmende reeks toegenomen, ten gevolge waarvan nu de oude staatsregeling krachteloos is geworden en het rijk, in de volste beteekenis van het woord, wetteloozen en ordeloozen toestand is gebracht, die de schromelijkste gevolgen belooft na zich te slepen.

Zoo heeft zich in den beginne eigenmachtig een voogdijschap opgeworpen, die nu reeds haar derde tijdperk van bestaan is ingetreden.

De voogdijschap, aan welke pangeran Mangkoe Boemi in 1848 en diens opvolger pangeran Dhi Patti in 1851 door den dood zijn ontvallen, bestaat thans wettelijk uit den ferdana-mantri en den sinopatti, die, krachtens art. 3 van het laatst gesloten kontrakt, in naam van den onmondigen sul-

tan, Koetei behooren te besturen overeenkomstig de wetten en gebruiken des lands.

Eerstgenoemde moet als de meest geschikte persoon in geheel Koetei worden aangemerkt, die zich in het bijzonder door meerdere beschaving onderscheidt en aan de gewone inlandsche sluwheid veel overleg, wilskracht, gezond verstand en een goed oordeel paart.

Tijdens het leven van den vorigen sultan Mohammad Tsalehh Oedin was hij, onder het genot van goede inkomsten, reeds op een hoog standpunt geplaatst, belast met de leiding van al hetgeen in geschrifte gedaan werd, en met het toezicht over den handel en 's lands inkomsten, en voorts gerechtigd tot het bezigen van 's rijks zegel.

In dezen werkkring had hij reeds toenmaals zich meer bevreesd dan bemind gemaakt.

Onder de eerste en laatste voogdijschap werden partijzucht, intrigues, eigenwijsheid en heerschzucht hem in ruime mate toegeschreven. En nu, na het overlijden van pangeran Dhi Patti, met wien als medevoogd in 1850 het jongste kontrakt is aangegaan, heeft hij zich op het hoogste toppunt van macht en aanzien weten te plaatsen, en den medevoogd Sinopatti, die ten opzichte van hem in alles inferieur is, achter ja liever ver beneden zich gelaten.

Die medevoogd onderwerpt zich dan ook lijdelijk aan deze bestemming, strekt zijne bemoeienis tot eigen daden verder uit dan tot daden van bestuur, en geeft slechts uitvoering aan den wil en de handelingen van den ferdana-mantri, waardoor hij zich aan de clique aansluit, die zijn hoog standpunt met leede oogen aanschouwt.

De ferdana-mantri is dan ook het voorwerp van afgunst, in zoodanige mate, dat men het reeds eenmaal op zijn leven moet hebben toegelegd. Met wantrouwende blikken wordt hij gadegeslagen, als of hij de bedoeling heeft, om, bij wijze van usurpatie, zich van de hoogste macht in den staat meester te maken.

Hierbij komt, dat vele leden der vorstelijke familie vermeenen, dat de macht van den ferdana-mantri, die niet van aanzienlijke afkomst is, hun meer eigenaardig toekomt en zich op grond daarvan gekrenkt gevoelen.

Onder dit alles ligt de oorzaak verborgen, waarom men, in overeenstemming met de volkskeuze, er zoo spoedig mogelijk toe is overgegaan, om aan de regeering aanvulling van de voogdijschap te verzoeken, alsmede de aanstelling van een troonopvolger, overeenkomstig art. 5 van het kontrakt.

Met de bedoeling, om hierdoor tegen over den ferdana-mantri genoegzaam tegenwicht te erlangen, gaat tegelijkertijd het heimelijk inzicht gepaard, om van den staat van regeeringloosheid en wanorde slechts ten eigen voordeele partij te trekken en onder den invloed van een hoogen rang aanduidenden naam zich ruimer inkomsten en rijkdommen te scheppen.

Op deze wijze heeft nu sints acht jaren eene verdeeldheid voortgeduurd, die het rijk hoe langer zoo meer schokt.

De tot pangeran ratoe voorgedragen pangeran Pandji is een oudere broeder des jongen sultans.

Alhoewel nog niet door het goevernement erkend, gelooft hij zich reeds daadwerkelijk troonopvolger. Hij houdt zich voortdurend te Tenggaroeng op

en verkeert reeds in meer onbekrompen omstandigheden. Eene goede en ruime woning, in de nabijheid van den dalem des sultans opgericht, zal eerstdaags plaats maken voor de schamele rakit die hij tot dusver bewoonde. Hij doet zich als een zeer eenvoudig, zwak en weinig ontwikkeld mensch voor. In zijne gedragingen ligt veel achterhoudendheid en wantrouwen opgesloten, alhoewel het gerucht wil dat hij welgezind is en oprechte bedoelingen heeft. Eenige invloed, gegrond op toegenegenheid, kan hem niet worden ontzegd. Hij staat den sultan getrouw ter zijde, en tracht bij plechtige gelegenheden geheel diens handelingen en gedragingen te besturen.

Pangerang Mangkoe, ook een ouder broeder des jongen sultans, die op gelijke wijze krachtens de volkskeuze tot mangkoe-boemi is voorgedragen, houdt zich nu reeds eenigen tijd te Soengkoe-lirang op, alwaar hij geheel zelfstandig en zoo veel als radja zoude heerschen.

Gedurende zijn verblijf aldaar hebben eenige booswichten eene goede schuilplaats te Soengkoe-lirang gevonden, gelijk de hierna te vermelden daadzaken bewijzen kunnen. — Van hem is voorts bekend, dat zijne eerste vestiging ter opgenoemde plaatse gekenmerkt is door het bijeenbrengen van ruim 8000 realen dobbelwinst, van eenige aldaar gevestigde handelaars en inwoners verkregen. Hij komt zelden te Tenggaroeng.

Pangeran Perbala Sari, oom des sultans, is te Moeara-pahoe gevestigd, alwaar hij, volgens ontvangen mededeelingen, een middel van bestaan vindt in grove afpersingen en knevelarijen. Men schrijft hem vele kwade handelingen en bedoelingen toe, die niet weinig bevorderd worden door eene omgeving van slechte sujetten, die allen, even als hij, dobbelaars en amfioenschuivers zijn. Hij moet een nadeeligen invloed oefenen op de goede ontwikkeling van den jongen sultan, en geene gelegenheid laten voorbijgaan, om van zijn haat en vijandschap jegens den ferdana-mantri te doen blijken.

Met pangeran Anoem, pangeran Radja Natta, ooms van den sultan, en pangeran Kerta, eene verre familiebetrekking, te Radjoe, Blayan en Boengan gevestigd, sluit de rij der koeteische aanzienlijken die deel aan het bestuur hebben. — Zij bemoeien zich in het algemeen zeer weinig met al hetgeen te Tenggaroeng voorvalt, komen aldaar zelden en trachten slechts ter plaatse waar zij verblijf houden, onder ruwe monopolievormen en door middel van vele geldboeten enz., zich ruime inkomsten te verzekeren.

Vijf beambten, bekend onder den naam van mantri-negri, staan voorts het bestuur te Tenggaroeng, alwaar zij wonen, ten dienste. — Zij zijn uit den aard hunner betrekking van alle zelfstandigheid ontbloot en slechts onderworpen aan den invloed van de hiervoren genoemde personen.

Hun werkkring brengt mede, uitvoering te geven aan al de bevelen, die zij van hunne meerderen ontvangen en deel te nemen aan alle bitjara's (beraadslagingen) zoo dikwijls die in de bali (raadszaal) worden voorgebracht. Hiervoor ontvangen zij eenig aandeel in de opbrengst der te Tenggaroeng geheven wordende doorvoerbelasting, dat echter gering mag genoemd worden. De namen dezer personen zijn kapitan Anoem, Soeta, Kalamantri, Djaya en Oeria.

De jonge sultan Mohamad Aadil Chalifat Oel Moemimin is nu zijn zeventiende jaar ingetreden, een ouderdom, waarop men bij de inlanders in

het algemeen meer ontwikkeling ziet, dan men bij hem mag waarnemen. Het is zelfs twijfelachtig of hij reeds lezen en schrijven kan. Men heeft mij verzekerd dat hij zich hierin nu en dan oefent. De vergaderingen van oudsten woont hij getrouw doch geheel werkeloos bij, als zijnde hij nog niet in staat om een goed en beslissend oordeel uit te spreken.

Op zevenjarigen ouderdom reeds vaderloos, de speelbal van vele intrigues en het middel waarvan heersch- en baatzuchtige plannen, gelijk nu nog, zich bedienden om een voorgesteld doel te bereiken, onafgebroken overgegeven aan veelsoortige instigatiën en lijdelijk onderworpen aan den wil van velen, zoo laat zich het gemis bij hem aan de noodige intellektueele ontwikkeling en zelfstandigheid als van zelf begrijpen.

Bovendien heeft men hem in eene omgeving geplaatst, die slechts geschikt is om alle goede neigingen te onderdrukken.

Aan zijn goeroe (onderwijzer), zekere Toean Kali, een Boeginees, die door aanhuwing aan het vorstelijk huis vermaagschapt is, wordt eene slechte geaardheid toegeschreven. Onder de leiding van dien man is hij geheel aan zich zelf overgelaten en van alle goed onderricht verstoken. In deze vrije beweging staat Sjarief Mas, een zijner familiebetrekkingen, hem getrouw ter zijde. Deze persoon staat als een slecht sujet bekend, is aan het spel en aan het gebruik van amfioen ten zeerste verslaafd en slechts vatbaar voor alle kwade indrukken, die hij hoe langer zoo meer op den jongen sultan overplant.

De mantri-negri kapitan Anoem staat hierin den genoemden Sjarief Mas getrouw ter zijde, en strekt geheel ter bevordering van diens vuige bedoelingen.

De persoon van Sarief Djafar, alhoewel niet zoo ongunstig bekend, moet toch ook de geschiktheid missen om de opleiding van dezen jongen vorst ten goede te doen gedijen, en is alzoo evenmin in staat om alle kwade indrukken bij hem te beheerschen.

Deze ongelukkige omgeving wordt aangevuld door een groot aantal volgelingen van koeteischen, dayakschen, boegineeschen en bandjarschen oorsprong, die, zoo als het gewoonlijk gaat, er slechts op uit zijn om hun heer, op welke wijze ook, te believen en daarenboven geene gelegenheid laten voorbijgaan, om veel en straffeloos kwaad te plegen; ten einde aan het zoo geliefkoosde dolce far niente den vrijen teugel te kunnen vieren.

Nu ongeveer één jaar geleden is de jonge sultan in het huwelijk getreden met Adji Lebia, dochter van Adji Mas Riemba, die als achterneef wel in familiebetrekking tot hem staat, doch staatkundigen invloed bezit noch uitoefent. Uit dit huwelijk is nu vier maanden geleden een zoon geboren, aan wien de namen gegeven zijn van Pangeran Mohammad Ali Moedien.

Bij gelegenheid eener konferentie heeft de ferdana-mantri deze geboorte als eene gelukkige omstandigheid doen voorkomen, waardoor alle moeilijkheden ten aanzien eener keuze van troonopvolger, overeenkomstig art. 5 van het kontrakt, voor den vervolge zouden zijn opgeheven en uit den weg geruimd. — Het is duidelijk dat hiermede slechts beoogd wordt, eene zoo lang mogelijke absentie van zelfstandige mannen in de zaken van het bestuur.

Zoo ook loopt de jonge sultan nog voortdurend aan den leiband van den genoemden eersten voogd, die zelf zijne uitgaven op de zuinigst mogelijke

wijze regelt, welke bestreden worden uit de inkomsten van het land, waarover hij het oppertoezicht heeft.

Ofschoon *vader* genoemd wordende, is de overeenstemming van voogd en pupil in het geheel niet op ouder- of kinderlijke toegenegenheid gegrond.

De eerste verlangt slechts bestendiging van de voogdijschap, waarvan de laatstgenoemde zich echter gaarne zou ontslagen zien.

Doch wat er ook gebeure, beiden kunnen onder de tegenwoordige omstandigheden geen voldoenden waarborg aanbieden voor een goed en vreedzaam bestuur, overeenkomstig de termen van het kontrakt. — Wat de voogdijschap heeft tot stand gebracht, is algemeene verdeeldheid en regeeringloosheid in de volste beteekenis van het woord, en wat het zelfstandig bestuur van den jongen sultan belooft is gemakkelijk vooruit te zien, wanneer slechts de natuurlijke gevolgen van eene hoogst gebrekkige ontwikkeling en slechte omgeving, in verband tot eene algemeene ongelukkige politieke gesteldheid van het land, berekend worden.

Eenige welgezinde koeteische ingezetenen hebben mij openhartig te kennen gegeven, dat zij van het bestuur van den tegenwoordigen sultan geene goede verwachtingen kunnen koesteren, wanneer hij aan zich zelf overgelaten blijft. Op eene vertrouwelijke wijze hebben zij deze hunne meening gestaafd door het verhaal van een moord, die in het laatst van 1852 zoude zijn gepleegd aan een in reuk van vroomheid staanden en te Tenggaroeng gevestigden Hhadji Abdoella, een man van hooge jaren.

Een jongere broeder des sultans namelijk was in den tuin van den genoemden Hhadji door een stukje bamboe aan den voet verwond geworden, toen hij op zekeren dag aldaar heimelijk was binnengeslopen om vruchten te plukken. — De eigenaar des tuins werd hierop verdacht gehouden van het moedwillig neerleggen van borangs en te-dier-zake door den sultan beboet met de betaling eener som van 40 realen.

Buiten staat eene zoo belangrijke som te betalen en zich aan het gebeurde onschuldig gevoelende, wendde de genoemde Hhadji zich tot den ferdanamantri, die in eene bitjara met de oudsten de beweerde onschuld bevestigd vond, doch om geene teleurstelling bij den vorst te doen ontstaan, den impetrant de verplichting oplegde, om de gewone spijs van verzoening en vrede (nassi koening) benevens 7 realen den sultan aan te bieden, onder mededeeling aan hem, dat, wie er ook gewond ware, de zaak op geene andere en betere wijze kon worden afgedaan.

De sultan heeft zich hiermede niet willen tevreden stellen, het aangebodene geweigerd te ontvangen en daarop in drift uitgeroepen, of er niet een onder zijne volgelingen was, die den schuldigen Hhadji durfde om te brengen!

Op den avond van dienzelfden dag werd de meer genoemde Hhadji door een sluipmoordenaar van achteren aangevallen, op het oogenblik dat hij water wilde scheppen om zich voor het gebed te reinigen, en met een mandaar als het ware midden doorgekapt.

Dit voorval heeft onder de talrijke klasse van Bandjareezen, landgenooten van den vermoorde die in het koeteische gevestigd zijn, groote misnoegdheid verwekt.

Om eenig denkbeeld te geven van den wet- en ordeloozen toestand waaronder het koeteische rijk zucht, zal ik hieronder eenige gevallen vermelden van straffeloos gepleegde misdaden, die het afgeloopen jaar 1858 heeft opgeleverd:

1o. Een boegineesche handelaar, genaamd anachoda Tjada, is in het gebied van Kerta, het voornaamste hoofd van den Mahakkamstroom, openlijk bij dag en met geweld door den Dayak Bahaoe van al zijne goederen beroofd en bij die gelegenheid met acht volgelingen vermoord.

In dat zelfde gebied zijn op gelijke wijze nog veertien moorden gepleegd, waaronder vooral vermelding verdient de moord, waarvan de boegineesche handelaar Sipakajoe met twee volgelingen in de nabijheid van het huis van genoemden Kerta de slachtoffers zijn geweest. Hunne goederen, wapens en prauw, ter waarde van ruim 3000 realen, zijn hierbij den misdadigers in handen gevallen. De neef van Kerta, die voor den voornaamsten misdadiger gehouden wordt, heeft onlangs een bezoek bij den sultan afgelegd, zonder dat de hem ten laste gelegde gruweldaden zijn aangeroerd.

De Dayakstam Bahroe, die de Oeloe Mahakkam bewoont en aan den sultan van Koetei onderworpen is, onderscheidt zich door veel kwaadaardigheid.

Ik heb het van belang genoeg geacht eene nominatieve opgave der hoofden en de getalsterkte dier in deze kampongs wonende Dayaks zamen te stellen en hieronder op te nemen, als:

			Transport	4980	zielen.
Obang-sading	200	zielen.	La-gobang en Lingae .	600	„
Toemenggoong	1000	„	Aoemboe-lejoe	100	„
Kerta	2000	„	Sideng-maja	500	„
Laloe-boea	200	„	Si-aoera	100	„
Diang-laeng	60	„	Bajoe-moejan	300	„
Bia-oenggoe	200	„	Bang-prana	500	„
Paraoe-stang	70	„	Radja-matoehaoe . . .	200	„
Bang-lajoe	250	„	Leh-lenjoe	300	„
Si-goh	200	„	Hejang-lingoe	200	„
Si-leh	100	„	Aoe-loehoeng	150	„
Baho-leeh	700	„	Jaäng	1000	„
Transport	4980	zielen.	Te zamen	8930	zielen.

2o. In de maand April is een mannelijke bediende van anachoda Lodjeng te Tenggaroeng tegenover het huis van den Sinopatti vermoord en daarna van 80 realen aan geld beroofd.

3o. Een gelijk lot heeft een armen Chinees, die dikwerf als timmerman werkte, met twee volgelingen getroffen, toen zij van Moeara Tjaloeng met eenige pitties en twee bollen amfioen terugkeerden. — De moordenaar is bekend en het opium in het bezit van een pangeran gevonden.

4o. Weinige dagen vóór het vertrek van den te Samarinda gevestigd geweest zijnden handelaar Carter, in Augustus 1853, zijn op de rivier, in de onmiddellijke nabijheid van diens woning, des nachts twee menschen vermoord, wijl zij vijftien realen aan geld bij zich hadden.

5o. Bijna tegelijkertijd als hiervoren vermeld is, heeft een Bandjarees,

die ook geld bij zich had, een gelijk ongelukkig lot getroffen, tusschen Moeara Tjalang en Moeara Kaman.

6o. Twee van Tenggaroeng en Samarinda komende en naar Bonthang terugkeerende handelaren zijn in eene streek der Koetei-rivier op gelijke wijze vermoord en beroofd geworden, zoo als men zegt op last der hoofden. — Mitsdien is in de zaak niets gedaan en aan den voornaamsten moordenaar gelegenheid ter ontvluchting gegeven. Hij moet zich nu te Soengka-lirang ophouden, zich daar met meer andere slechte sujetten vereenigd hebben, in het bezit van een prauw zijn en daarmede zeerooverij plegen.

7o. In den aanvang van 1853 begaf de boegineesche handelaar La Taipa zich van Samarinda naar de bovenlanden, met eene met handelsgoederen beladen prauw, aan boord waarvan als opvarenden, onder meer anderen, zich bevonden de Makassaren La Bolong en La Masa. Te Kotta-bangoen aangekomen, werd aan deze personen de bewaking van prauw en goederen overgelaten, toen La Taipa in het belang van zijn handel voor een korten tijd zich met eene kleine prauw binnen 's lands naar eene aldaar bewoonde kreek begaf. Van dit kortstondig afwezen hebben de bewakers gebruik gemaakt, om met de prauw en goederen weg te roeien en té ontvluchten. Zij zijn dadelijk de rivier afgezakt; de Moeara-djawa uitgeroeid en naar Tanah-meirah gevaren alwaar zij eenige menschen ontmoetten, van zekeren te Sanga-sanga, aan de Mahakkam, woonachtigen Boeginees Oewa Segata, die rotting sneden en daarmede eene onder het gezag van diens neef staande prauw beladden.

La Bolong de gelegenheid ter verdere ontvluchting willende te baat nemen, sloeg dadelijk eene ruiling van prauw voor onder bijpassing van het verschil in waarde. Hiervan werd gebruik gemaakt om hem aan wal te lokken, alwaar hij in het bosch is vermoord geworden; welk lot den alleen in de prauw achtergebleven La Masa insgelijks is te beurt gevallen. — Op deze wijze hebben de misdadigers zich van prauw en goederen meester gemaakt en ze onder elkander verdeeld.

Een te gelijkertijd zich te Tanah-meirah bevindende Boeginees, genaamd anachoda Landro, heeft het lijk van La Masa met gebonden handen toevallig in het bosch aangetroffen en het laten begraven. Hierdoor is men evenwel de misdaad niet dadelijk op het spoor gekomen. Zij is bekend geworden door een der medeplichtigen, die vermeende geen genoegzaam aandeel in de geroofde goederen verkregen te hebben en mitsdien zijne grieven dienaangaande aan een zijner kennissen te Samarinda heeft medegedeeld. La Taipa is hierop met een brief van de oudsten der kampong Samarinda aan Oewa Sagata naar Sanga-sanga vertrokken, en heeft dadelijk zijne reis naar Tanah-meirah voortgezet, toen hij verklaard had van de gepleegde misdaad niets vernomen te hebben. Hierna heeft Oewa Sagata zich dadelijk naar Samarinda begeven en voor den sjahbandar aldaar, met wiens pandeling hij getrouwd is, onder aanbod van het door hem verkregen aandeel in de geroofde goederen, bij wijze van mededeeling eener hem pas ter ooren gekomen zaak, de verklaring afgelegd: — dat nu eenigen tijd geleden La Bolong en La Masa met eene met handelsgoederen beladen prauw te Tanah-meirah waren aangekomen: — dat zij echter reeds als dieven bekend waren en men zich mitsdien dadelijk van hen heeft willen meester maken; dat zij zich hiertegen door amok hebben verzet, waarbij

zij het leven hebben verloren; en dat men hunne goederen hierna gelijkelijk heeft verdeeld.

Deze misdaad, waarbij de heer King wegens een aan La Taipa verleend krediet voor eene waarde van ruim 550 realen aan handelsgoederen verloren heeft, is in Januari 1853 gepleegd, en in weerwil van vele bij den ferdana-mantri ingediende vertoogen tot nog toe onvervolgd gebleven.

8° Mohammad en Thasil, pandelingen van den te Tenggaroeng gevestigden bandjareeschen handelaar Entji Moriel, vertrokken op last van hun meester in de maand Februari 1853 van Samarinda naar de kreek Djembayan, ter halverwege Tenggaroeng gelegen, met eene ter waarde van 700 realen aan handelsgoederen beladen loemboen (djoekoeng), om dezelve te verkoopen.

De inwoners van Djembayan wisten den genoemden pandelingen diets te maken, dat zij in eene in de onmiddellijke nabijheid gelegen wildernis *was* hadden verborgen uit vrees voor de hoofden, welk produkt zij tegen billijke taksatie wenschten te verruilen.

Ter aangeduide plaatse gekomen werden de genoemde twee pandelingen eensklaps overvallen en vermoord, waarna prauw en handelsgoederen gelijkelijk onder de inwoners van Djembayan zijn verdeeld.

Entji Moriel heeft op het vernemen dezer misdaad zich dadelijk tot den ferdana-mantri gewend, die de zaak plaatselijk heeft doen onderzoeken, waardoor de schuldigen zijn ontdekt.

Uit aanmerking van de nauwe familierelatie waarin de voornaamste moordenaar tot den Sinopatti stond, heeft aanvankelijk niemand zich de behandeling der zaak durven aantrekken.

Op krachtige vertoogen van het meerendeel der in Koetei aanwezige Bandjareezen heeft de ferdana-mantri eindelijk de oudsten hiertoe genoopt, waarop de twee voornaamste misdadigers tot de doodstraf werden verwezen. — Aangezien men hen nog niet had kunnen arresteeren, werd, gemakkelijkheidshalve en uit aanmerking der gezegde verwantschap, de uitvoering van dit vonnis aan den Sinopatti opgedragen, die zich evenwel tegen deze opdracht moet hebben verzet en daarop hunne schuilplaats heeft aangewezen, — het op zijne beurt aan den ferdana-mantri overlatende om hen nu te arresteeren en ter dood te brengen.

Het bestuur heeft aan zijn eigen bevel van gevangenneming geen gevolg durven geven, op grond dat, volgens bekomen bericht, de misdadigers bij machte zouden zijn weerstand te bieden. Door heimelijke medewerking zijn zij vervolgens naar Soengkoe-lirang ontvlucht, alwaar zij zich nu nog ophouden.

Geene sterk sprekende gevallen zijn uitgezocht om den ongelukkigen toestand van zaken meer te doen uitkomen. — Veel is nog onvermeld gebleven, wijl nagenoeg iedere dag een moord ziet plegen. — Van diefstallen en brandstichtingen is geene sprake geweest, omdat zoodanige misdaden te veel in getal gepleegd worden, om daarvan te kunnen gewagen, en als het ware een erkend middel van bestaan uitmaken van de volgelingen der prinsen en grooten.

De koopman Carter is, tijdens zijn verblijf te Samarinda, zelfs met brandstichting bedreigd, terwijl pangeran Perbatasari den heer King een gewapenden aanval vooraf schriftelijk heeft aangekondigd, welke echter geen ge-

volg heeft gehad op het ontvangen van het antwoord, dat alle zoodanige aanvallen krachtdadig zouden worden afgeslagen.

Meermalen heeft men te Samarinda naar de wapenen gegrepen, om zich zelf voor aangedaan leed recht te verschaffen, nu er geen macht bestaat, die recht en bescherming verleent.

Met de vermelde reeks van gepleegde misdaden houden zeerooverij en slavenhandel gelijken tred. In het afgeloopen jaar is nagenoeg de geheele oostkust, doch in het bijzonder van af Passier tot aan Berou, door zeeroovers verontrust geworden.

Vele weerlooze personen en rustige handelaren hebben aan dien geesel der menschheid hun rijkdom en vrijheid, ja ook dikwerf het leven, moeten opofferen.

Volgens van ter zijde bekomen berichten zijn de zeeroovers afkomstig van Balingingi, Tongka en Poelaoe Tarakkan en bestaan meestal uit de bekende orang badjaoes van laatstgemeld eiland, van welke klasse zich nu een belangrijk getal moet gevestigd hebben aan de Moeara-djawa der rivier Sambakoeng, behoorende tot het aan onze heerschappij onderworpen landschap Tidoeng, benoorden Boeloengan.

Onderscheidene menschen, die zich met goed gevolg tegen deze boosdoeners vereenigd hebben, verklaren velen hunner Tidoengsch te hebben hooren spreken.

Onder de personen die zich tegen de zeeroovers hebben durven verdedigen verdient vooral vermelding eene boegineesche vrouw, wonende aan een der mondingen van de Koetei-rivier, die in den loop van 1853 in haar huis plotseling door die onmenschen overvallen werd. Zij moest er bij tegenwoordig zijn, dat haar man, ten gevolge van verzet, op eene gruwzame wijze werd om het leven gebracht. Met haar eenigen zoon, een jongeling van zeventien jaren, in eene kleine djoekoeng zich door de vlucht willende redden, werd zij weldra door eene roovers-sampan vervolgd, waarin tien mannen zaten. — Reeds op een afstand vielen de roovers met werpspietsen aan, waarvan een den voet van haar zoon verwondde. Op het zien hiervan kende hare woede geene grenzen meer. Echtgenoot en kind terzelfder tijd te moeten verliezen, dat was te veel! Zonder zich een oogenblik te bedenken klampt zij de roovers-sampan aan, springt met een kleinen golok in de hand, in dezelve over, verwondt en doodt zeven dier booswichten en noodzaakt de overigen nu op hun beurt zich door de vlucht te redden. *Ongedeerd* is zij met haar zoon huiswaarts gekeerd, van een wissen dood of ongelukkige slavernij bevrijd.

In Passier, Koetei en Berou, ja op de geheele Oostkust, wordt de slavenhandel ongestoord gedreven. — Alles schijnt te moeten zamenwerken om aan dit onmenschelijk bestaan voortdurend voedsel te geven, waartoe niet alleen de weerloosheid van vele rustige inwoners doch nu ook de op de Westkust van Celebes bestaande oneenigheden tusschen eenige vorstjes aldaar veel bijdragen.

Zekere anachoda Bonang, die vier jaren geleden door den heer King uit den band der slavernij is verlost en nu gezagvoerder is eener prahoepadewakan, waarmede hij in het laatst van de maand November 1853 van Pembawang (Mandhar) rechtstreeks te Koetei aankwam, heeft dienaangaande het volgende verklaard:

Het vorstje van Mosso, staande onder het gebied van Tjenrana „heeft, met het staatje Pembawang geruimen tijd oneenigheden gehad, welke nu tot dadelijkheden zijn overgegaan.

Door het vorstje van Balanipa ondersteund, heeft Mosso zich nu een maand geleden van een gedeelte van Pembawang meester gemaakt en de inwoners als slaven verkocht aan handelaren van Makassar, tegen ruiling van rijst en andere handelsartikelen.

Op deze wijze hebben, volgens zijn beste weten, reeds drie honderd menschen „hunne vrijheid verloren, waarvan ruim een 100 tal naar de oostkust van Borneo en een ander gedeelte naar Bali is weggevoerd.

Het rijkje van Memoedjoe bevecht op gelijke wijze den majoor van Kalang-kangan, die door den vorst van Tjinrana ondersteund wordt. — De oorsprong hiervan moet gezocht worden in een tusschen den broeder van den radja van Memoedjoe met zijne aan den majoor van Kalang-kangan gehuwde zuster ontstanen twist.

Al deze oneenigheden kenmerken zich vooral door menschenroof en slavenhandel, waaronder de geheele bevolking zucht, die nu ten zeerste naar 's goevernements tusschenkomst verlangt, opdat haar tegenwoordig ondraaglijk lot tot geen hoogeren graad van ellende opklimme en verzacht moge worden!

Slechts kinderachtige vrees heeft de bevolking tot dusver teruggehouden, om van dezen ongelukkigen staat van zaken aan den goeverneur van Celebes en onderhoorigheden kennis te geven."

Zoodanige gebeurtenissen, vereenigd met zeeroof, die zich hoe langer zoo meer op Borneo's oostkust ongestoord ontwikkelt, moeten onvermijdelijk een staat van barbaarschheid doen geboren worden, zoo als wellicht sints langen tijd niet heeft bestaan.

In het Koeteische is men nog beschroomd genoeg om den aanvoer van slaven niet zoo openlijk als in het Berousche in de hand te werken, alhoewel het in het wezen der zaak in gelijken zin neerkomt; wijl er zoo vele ongelukkigen, doch onder den naam van pandelingen, gereede koopers vinden.

Het bestuur in Koetei wendt te dezen aanzien algeheele onwetendheid voor.

In de maand Januari 1853 is in de Koetei-rivier binnengeloopen de onder engelsche vlag varende driemastschoener Sri Malakka, gevoerd door zekeren Hume en te Singapoer te huis behoorende.

Dit vaartuig voerde zes slaven aan, die op de westkust van Celebes gekocht waren en toebehoorden aan een tot de ekwipage behoorenden Chinees, geëmploijeerde en zaakgelastigde van den mede te Singapoer woonachtigen chineeschen reeder.

Slavenhandel onder engelsche vlag kon, volgens ontvangen verklaring, met het nationaal gevoel van den heer King niet worden overeengebracht. Hij bemoeide zich met de zaak en verkreeg van den chineeschen eigenaar tot antwoord, dat de zes ongelukkigen slechts bestemd waren tot bijvrouwen voor hem en familiebetrekkingen te Singapoer. — Den genoemden engelschen gezagvoerder hield hij het onmenschelijke eener zoodanige de engelsche vlag onteerende handelwijze ernstig voor oogen en bedreigde hem als aanklager te zullen optreden bijaldien een nederlandsch oorlogsvaartuig zich ter plaatse vertoonen mocht.

Mij zijn geene voorbeelden bekend dat het inlandsche bestuur den slavenhandel plichtmatig tegen gaat. De hierna te vermelden gebeurtenis, een geval onder zoo vele anderen, is althans niet geschikt om zulks tegen te spreken.

Een in de macht van zeeroovers gevallen Soembanees wist op de oostkust van Borneo in eene kleine prauw te ontvluchten, en, na daarmede *zes* dagen zonder eenig voedsel te hebben rondgezworven, gelukkig de Moeara-djawa der Koetei-rivier te bereiken. — Aan den gezagvoerder eener baweansche prauw, die hij aldaar ontmoette, verhaalde de ongelukkige zijne lotgevallen en zijn hulpbehoevenden toestand. Deze liet hem hierop aan boord zijner prauw overstappen, en in stede van de zoo noodige hulp te verleenen, werden hem ten tweeden male de kluisters der slavernij aangelegd. Aan handen en voeten gebonden is hij te Samarinda aangebracht en aldaar voor eene som van 80 realen verkocht. — De tegenwoordige eigenaar van dien ongelukkige is zekere te Samarinda woonachtige Boeginees Endi Goera Pauae. — Alle pogingen die ik tijdens mijn aanwezen ter plaatse heb aangewend om deze zaak tot klaarheid te brengen, waarin ik in overeenstemming met het zoogenaamd koeteisch bestuur ben te werk gegaan, hebben moeten schipbreuk lijden. Na vele dagen opsporens heeft men den slaaf eindelijk verscholen en toen voorgewend dat hij ontvlucht was en dat men met diens lotgevallen even zoo weinig bekend was als met den hiervoren aangeduiden baweanschen handelaar.

Van Boeloengan is bekend, dat men de tot slaaf gemaakte personen rechtstreeks van de zeeroovers koopt en op die wijze gemeene zaak met hen maakt. — Het onderstaande kan hiervoor ten bewijze strekken:

In de maand Sjaban (Mei) van het afgeloopen jaar begaf zekere inwoner van Goa, genaamd Ali, met vijf volgelingen, Moestafa, Apala, Tjokli, Kadik en Bapa Kemissi zich naar de benoorden Makassar gelegen eilanden Kapoposan, om hout te kappen. — Aldaar werden zij aangevallen en genomen door drie rooversprauwen van Totarang (Solokh), toebehoorende aan Datho Mohammad Pitho, staande onder het gezag van den panglima Biang Samih en gevoerd door anachoda Tibasa. — De roovers hebben hem naar Boelangan gebracht en drie hunner aan ingezetenen aldaar als slaaf verkocht, als: Ali aan anachoda Latoe, Kadik aan Poea Bali en Bapa Kemissi aan een bij naam onbekenden Boeginees. — Twee anderen zuchten nu in slavernij te Tetaijang, terwijl de zesde persoon naar Poeloe Danawan, noord-oostelijk van Boelangan gelegen en tot het gebied van Solokh behoorende, is overgebracht en zich aldaar nog moet bevinden.

Goenoeng Taboer verkeert onder niet minder ongunstige omstandigheden.— Men beweert zelfs dat de sultan en twee broeders radja Moeda en radja Alam zich in persoon aan rooverijen schuldig maken.

De heer King, die met vele vorsten op de oostkust handelsbetrekkingen heeft aangeknoopt, heeft in de maand Juli 1853 zijne onder lomboksche vlag varende brik Rangganis naar de Konan-rivier gezonden, om afdoening van handelszaken te erlangen. — De gezagvoerder van genoemd vaartuig, P. van Harstrop, heeft nopens zijn wedervaren het volgende aangeteekend en aan zijnen principaal medegedeeld. — Aan dit verhaal is niets toegevoegd; zijnde ter verduidelijking slechts eenige verbeteringen in stijl en taal aangebracht.

Het is van den volgenden inhoud:

„Op den 15den Juli te Goenoeng Taboer aangekomen, vernam ik dat alle hoofden afwezig waren met uitzondering van radja Alam, die wegens ziekte zich te huis bevond. Radja Moeda was naar de Segaï vertrokken, terwijl zijn broeder de sultan en de toemenggoeng te Poeloe Tarakkan zich met de tripangvisscherij onledig hielden. Acht dagen hierna ontmoette ik uwen agent Adji Tampa Sana, die de voorhanden tripang droogen en vervolgens naar boord brengen liet.

Intusschen waren radja Moeda en de toemenggoeng te Goenoeng Taboer teruggekeerd. Ik raadpleegde nu den genoemden agent wanneer uwe aan de verschillende radja's geschreven brieven het geschiktst zouden kunnen verzonden en zij tot betaling hunner oude schulden konden aangemaand worden. Hij herinnerde mij aan een in den vastentijd (poeassa) heerschend gebruik, volgens hetwelk niemand wegens schuld mocht worden aangesproken. — Dienovereenkomstig begaf ik mij dan ook eerst drie dagen na den afloop der poeassa naar radja Moeda, overhandigde hem uw brief en verzocht, na genomen lektuur, betaling van schuld. — Hij verklaarde hiertoe de middelen nog niet te bezitten, doch beloofde stellig omstreeks het einde van dit of in het begin van het volgende jaar te zullen betalen en aan u tot dat einde alle produkten te zullen afstaan, bij gebreke waarvan gij zulks ten zeerste euvel mocht opvatten. Op eenige afbetaling blijvende aandringen, uit hoofde hij zich gedurende vijf jaren slechts tot beloften had bepaald, verzocht hij uwen agent den volgenden morgen bij hem te komen, ten einde eenige goederen te ontvangen en daarvan den prijs te bepalen. — Alstoen werd in mindering eener schuld van 1000 realen eene hoeveelheid vogelnestjes ter waarde van slechts 92 realen afgedragen, welke uw agent, uit hoofde der geringheid, in betaling van eene andere schuld, afgescheiden van de eene, aannam. Den volgenden morgen bleek het mij bij onderzoek, dat radja Moeda aan een boegineeschen handelaar stofgoud en vogelnestjes verkocht had. Hij heeft alzoo dezelfde misleiding te baat genomen, waardoor hij nu reeds gedurende vijf jaren de betaling zijner schuld heeft uitgesteld, als het ware om die te ontwijken; zijnde het een ieder te wel bekend, dat radja Moeda vermogend genoeg is om te betalen, indien hij slechts wil.

Vervolgens begaven wij ons naar den tommenggoeng, die, ten aanzien zijner oude schulden, verklaarde: dat de sultan daarvoor borg was en dat zijne laatst gekontrakteerde schuld met zoo veel tripang zoude betaald worden, als hij te Poeloe-pandjang verzameld had.

Te Poeloe-pandjang heeft uw agent van de slechtste tripangsoort ter waarde van 114 realen ontvangen, en de belofte verkregen dat te Goenoeng Taboer nog zoo veel in andere produkten zouden worden bijgepast, tot dat eene waarde van 200 realen zoude zijn afgedragen. De beste soort tripang heeft de tommenggoeng intusschen naar de Palosbaai verzonden, ten einde naar Makassar vervoerd en aldaar verkocht te worden, terwijl hij ten zijnent nog vogelnestjes in bewaring heeft.

Even als radja Moeda tracht hij dus ook de betaling van schuld opzettelijk te vertragen.

Radja Alam verklaarde ronduit wegens gebrek aan middelen niet te kunnen betalen, iets hetwelk volgens hem zou zijn voorgekomen, bijaldien gij,

overeenkomstig het gekontrakteerde tijdens het verleenen van krediet, binnen den tijd van vier maanden gezorgd hadt, dat de inkomsten van zijn land ten uwen voordeele waren geïnd. Hij heeft zulks echter ter kwader trouw in uwe plaats gedaan, zich voor uw agent G. Morgan allerwege verscholen, toen deze in dat gunstige tijdstip betaling eischte en is toen eerst huiswaarts gekeerd nadat alles aan amfioen en dobbelspel was opgeofferd. — Ook nu nog maakt hij een zoo verbazend misbruik van amfioen, dat de inwoners mij daarover meermalen hunne verwondering te kennen gaven. Zijn onvermogen is alzoo niet van dien aard als hij wel wil doen voorkomen.

Hierna vertrok ik naar Poeloe-pandjang, alwaar ik het vaartuig op een afstand van 3 engelsche mijlen van de oevers der eilanden Raboe en Darawan ten anker bracht. — Gezamenlijk met uw meergenoemden agent bezocht ik nu den sultan, aan wien ik uw brief ter hand stelde. — Z. h. verwaardigde zich niet mij eenig antwoord te geven, zoodat ik onverrichter zake naar boord terugkeerde. Gedurende drie dagen kon ik wegens onstuimig weêr niet naar wal gaan. — Toen het weêr den vierden dag eenigszins bedaard was, kwam een met tripang beladen prauw aan boord, welker bemanning mij mededeelde, dat de sultan naar Goenoeng Taboer was teruggekeerd en aan Mohammad had opgedragen, eene zekere hoeveelheid tripang aan mij af te leveren. Ik ontving van de slechtste soort, voor eene waarde van 900 realen, benevens twee menschen die aan den sultan ieder 70 realen schuldig waren, hetwelk zij op mijn afvrage volmondig bekenden, mij dankbaarheid beloovende indien ik die schuld voor hen zoude willen betalen. — Te Samarinda aangekomen verklaarden zij evenwel het tegendeel, omdat zij toen niet meer voor de onthoofding bevreesd waren, waarmede de sultan hen had bedreigd. Zij gaven te kennen nu reeds vele jaren geleden door magindanaosche zeeroovers genomen en vervolgens ontvlucht te zijn, nadat zij geruimen tijd in slavernij hadden doorgebracht. Op die vlucht heeft de sultan van Goenoeng Taboer zich van hen meester gemaakt, en hen op nieuw het slavenjuk opgelegd. Zij schreven hun verkoop toe aan de weigering, om aan een door den sultan bevolen strooptocht deel te nemen, waarvoor zij geboeid waren, met de bestemming, om aan den eersten boegineeschen handelaar die zich vertoonen mocht verkocht te worden, gelijkerwijs zulks meestal met soloksche prauwen plaats vindt, die jaarlijks tripang komen koopen.

Ik moet u voorts mededeelen, dat uw agent met veel moeite en kosten ongeveer 200 met Koepang-badjaoe-ers bemande prauwen heeft overgehaald, om op het gebied van den sultan van Goenoeng Taboer tripang en karet in te zamelen, tegen betaling van het gewone kliprecht ad een pikol tripang per prauw, waarmede z. h. echter zich niet heeft willen te vreden stellen doch die prauwen zoodanig heeft geplunderd en beroofd, dat zij genoodzaakt zijn geweest naar Balikappa, onder Sambalioeng, te vluchten alwaar ik ze op mijne terugreis naar Koetei heb zien liggen.

Het is duidelijk dat de sultan u slechts wil oplichten en er niet aan denkt om zijne schuld te betalen, zoo als zijne handelingen in de twee laatste jaren zonneklaar bewijzen.

Hij had tijdens mijn oponthoud te Poeloe-pandjang nog in bewaring 48 katti's witte vogelnestjes, 120 katti's karet en eene groote hoeveelheid tripang

van de beste soort, welke artikelen later, toen ik mij te Goenoeng Taboer bevond, met dongaaische prauwen ter verkoop naar de Solokh-eilanden zijn gezonden.

Goenoeng Taboer bestaat tegenwoordig uit 6 à 7 huizen, wijl een ieder de afpersingen des sultans ontvlucht, die bovendien in de rivier en op de eilanden prauwen plundert en berooft, waarmede zijne broeders radja Moeda en radja Alam zich te gelijker tijd te Goenoeng Taboer onledig houden. Het bewijs hiervan kan geleverd worden door de twee slaven die ik nu medebreng en door vele handelsprauwen.

Hiermede mijne zaken afgedaan beschouwende ben ik naar de Koetei-rivier teruggekeerd, om uwe verdere orders te vernemen."

Tot toelichting diene nog, dat de genoemde brik Rangganis *niet minder sterk* gewapend en bemand is dan een goevernements schoener van het eerste charter, wanneer zij voor eene reis naar Berou bestemd wordt, ten einde de aanvallen van zeeroovers krachtdadig te kunnen afslaan.

De twee hiervoren bedoelde slaven zijn nu in dienst bij den heer King, volgens diens verklaring als gewone werklieden, onder het genot van matige dagloonen. — Overeenkomstig het bepaalde bij Staatsblad 1835 no. 39 hebben zij voor mij de vereischte verklaringen nopens hun wedervaren bij de zeeroovers afgelegd, welke in een reeds aangeboden staat zijn ingeschreven, terwijl als een vervolg daarop de te Goenoeng Taboer ondervonden handelingen hierna worden omschreven.

Verklaring van Mohammad. Na twaalf jaren in het Solokhsche in slavernij te hebben doorgebracht, ben ik van daar met zeven Makassaren ontvlucht. Ons redmiddel was een ledige prauw die wij aan het strand vonden.

Hoe schaars ook voorzien van levensmiddelen, besloten wij desniettegenstaande rechtstreeks naar Makassar te stevenen. Na zeven dagen met behulp van uitgespannen kadjangmatten te hebben voortgedobberd, bevonden wij ons op de hoogte van Berou en van vele levensbehoeften ontbloot. Ons bleef alzoo niets anders over dan de rivier aldaar binnen te loopen, in welker monding wij eene prahoe-pelasi ontmoetten, gevoerd door panglima Sihadaoe en te huis behoorende te Sambalioeng. Bemerkende dat wij vluchtelingen waren, raadde hij ons aan slechts naar de hoofdplaats op te varen. — Te Poeloe Sapinang nam zekere Sarta van Goenoeng Taboer mij als zijn slaaf aan, en leverde mijne lotgenooten aan den sultan uit. Drie jaren heb ik bij dien persoon in zijne van de kampong verwijderde ladangs doorgebracht en velerlei zwaar werk moeten verrichten, bestaande in het kappen en slepen van hout, het bewerken van ladangs, het plukken van vogelnestjes en wat dies meer zij. — Mij werd slechts een lap linnen gegeven tot kleeding en wat rijst tot voeding, zonder meer. Zelden bestond er gelegenheid om, tegen verrichting van arbeid bij anderen, wat zout, visch, lombok en sirih te verdienen. Reeds eenmaal had Sarta mij geslagen, omdat ik naar zijn zin te lang was weggebleven, waartoe gebrek aan voedsel mij genoodzaakt had, zoodat ik mij voortaan niet ver meer van huis durfde begeven.

Ik ben vervolgens aan radja Moeda Kenarang, ouderen broeder des sultans, overgegaan, die mij geheel willekeurig aan Sarta heeft ontnomen.

Bij dezen behoefde ik wel niet te werken, doch moest daarentegen zelf in

mijne kleeding voorzien en steeds gereed staan om op roof uit te gaan. — Zoo veel ik mij herinneren kan heeft hij mij vier rooftochten opgedragen; welke zijn:

1o. Met 29 van Goenoeng Taboer afkomstige personen, gewapend met donderbussen, geweeren, pieken en mandaoes, werd ik afgezonden om eene de rivier afvarende solokksche handelsprauw-bientakh, beladen met padi en veelsoortige kleedjes, te overmeesteren en de opvarenden te vermoorden. — Ik heb mijne metgezellen van het plegen dezer misdaad teruggehouden, de prauw rustig laten vertrekken en aan radja Moeda voorgewend dat zij reeds zee gekozen had voordat wij haar konden bereiken. — Deze mislukking is mij als eene strafbare daad toegerekend en daarvoor ben ik gedurende één maand geketend geweest.

2o. Een van Mandhar komende prauw-padewakan, die klappers en oli had aangebracht, waarvan radja Moeda voor eene waarde van 200 realen, welke hij echter niet wilde betalen, gekocht had, moest ik op gelijke wijze berooven en de bemanning vermoorden. De anachoda scheen hiervan vooraf heimelijk te zijn onderricht geweest, want hij bevond zich met zijne prauw reeds ver in zee toen ik met mijne 30 metgezellen de riviermonding bereikte. Deze mislukte tocht is mij niet ten kwade gedaid, wijl radja Moeda de verschuldigde 200 realen nu niet meer behoefde te betalen.

3o. Vergezeld van een vertrouweling van radja Moeda moest ik, voor de derde keer, een inwoner van de kampong Ponthi (Goenoeng Taboer) genaamd Si Ampa, van al zijne goederen berooven.

Ik heb dien persoon geen ander leed gedaan dan hem in zijn huis vastgebonden en daarna een gong ter waarde van 40 realen medegenomen, ten behoeve van mijn heer, die zich hiermede tevreden stelde; en

4o. Heb ik radja Moeda Kinarang door 40 goed gewapende mannen begeleid, moeten vergezellen naar eene kampong in de soengei Birang, door Si Aria bestuurd, tot Goenoeng Taboer behoorende en op zes uren afstands van daar gelegen. — Aan deze kampong, welks mannelijke bewoners naar de ladangs afwezig waren, terwijl de te huis gebleven vrouwen onder het smeeken om lijfsbehoud sidderend de plaats der bezeten wordende goederen aanwezen, is eenig en alleen ten behoeve van den radja, voor eene waarde van ruim 2000 realen ontroofd; bestaande in kisten met kleederen, verschillende gouden sieraden, lilla's, kussens met zilveren beslag, koperwerk, borden, kommen, enz. Geene menschenlevens zijn aan dezen roof opgeofferd. De radja is, vergenoegd met den verkregen buit, zoo spoedig mogelijk naar Goenoeng Taboer teruggekeerd.

Na eene vijfjarige slavernij bij zijn meergenoemden broeder heeft men mij, ik weet niet om welke redenen, bij den sultan doen in dienst treden. — Ik heb dezen vorst acht maanden als slaaf gediend en het grootste gedeelte van dien tijd te Poeloe Pandjang doorgebracht, alwaar ik aan het repareeren eener prauw ben te werk gesteld. De mij opgelegde arbeid was zwaar, waarvoor ik slechts zoo veel drooge rijst bekwam, als noodzakelijk was voor mijn levensonderhoud.

Te Poeloe Pandjang heeft kiahi mas Si Tola, broeder des sultans, het gezag in handen. De bevolking behoort tot de klasse der Badjaoe's, die niet

in huizen, maar in prauwen wonen en van vischvangst en vogelnestpluk leven. — De vorst komt hier dikwijls om met haar te handelen, daarin bestaande, dat zij naar een vastgestelden prijs, van z. h. kleedjes, veelkleurige sjitsen en wit linnen koopen en daarvoor tripang, vogelnestjes, karet, visch enz. teruggeven.

Verdacht wordende van te willen ontvluchten, heeft men mij gedurende acht dagen aan handen en voeten vastgebonden en daarna, op last des sultans, gedurende den nacht aan den gezagvoerder van de brik Rangganis voor een prijs van 70 realen uitgeleverd.

Verklaring van Si Noï. Na ruim 25 jaren als slaaf in het solokhsche gebied op Borneo te hebben rondgezworven, werd ik door mijn laatsten meester Samoko te Donawan met eene prauw-sopeth naar Poeloe Pandjang gezonden, om padi te verkoopen en tripang te visschen. — Aldaar ben ik door kiahi mas Si Tola aangehouden en na drie dagen te zijn gebonden geweest tot zijn slaaf verklaard. Twee jaren heb ik hem als zoodanig moeten dienen. Zwaar heb ik moeten werken en slechts drooge rijst tot voedsel bekomen. Op last van den sultan van Goenoeng Taboer ben ik vervolgens aan den gezagvoerder der brik Rangganis voor 70 realen verkocht.

Deze persoon spreekt weinig en bijna onverstaanbaar maleisch; terwijl eene zeer onderdrukte gemoedstoestemming, hoogst waarschijnlijk het gevolg eener langdurige en ellendige slavernij, hem ongeschikt maakt tot het afleggen van breedvoerige verklaringen.

De heer King heeft voorts van mijn aanwezen te Samarinda gebruik gemaakt en mij zijne belangen in de volgende bewoordingen opgedragen:

„Uw aanwezen te dezer plaatse geeft mij de gelegenheid u als ambtenaar van het nederlandsch-indisch goevernement bekend te maken met de alhier bestaande toedracht van zaken:

In het algemeen zucht de handel hier onder bezwaren, die alle verdere ontwikkeling in den weg staan en desniettegenstaande blijven voortduren.

De bloei, die zich hier ter plaatse nu eenigen tijd heeft voorgedaan, wordt alzoo met eene onvermijdelijke vernietiging bedreigd.

De bestaande bezwaren worden in het geheel niet door policiemaatregelen bestreden, welke evenmin bestaan als er zekerheid voor en bescherming van personen en goederen aanwezig is.

Het handelsrecht, onder welke vormen ook, vindt geene uitoefening evenmin als alle andere daden van justicie.

Handelsprauwen kunnen dan alleen met eenige zekerheid de binnenlanden bereiken, wanneer zij als ten oorlog zijn uitgerust, zonder hetwelk zij onvermijdelijk aan roof en plundering blootstaan, welke niet alleen door de Dayakkers maar ook door de Koetineezen, daartoe door hunne hoofden heimelijk aangezet, even sterk worden gepleegd.

De handel kan niet gedreven worden zonder het verleenen van krediet of het voorschieten van kapitalen, wijl die laatste zich nog niet in de binnenlanden gevormd hebben. — Hiervoor bestaat geene andere zekerheid dan de eerlijkheid van den debiteur; van wien men alzoo geheel afhankelijk moet zijn.

De bestaande regeeringloosheid heeft allerwege den euvelmoed opgewekt en meer dan immer kwade neigingen doen geboren worden, zoodat het, vooral in de binnenlanden, als het ware eene hadat geworden is, om het recht van den sterkste te doen gelden.

Meermalen gebeurt het dan ook dat de debiteur zich straffeloos aan de aanmaningen van den rechtmatigen schuldeischer onttrekt, door hem, bij wijze van amok, te vermoorden.

Schuldvorderingen die zich tot Samarinda of Tenggaroeng bepalen leveren *soms* nog hoop tot betaling op, alleen door de bemoeiingen van den ferdana-mantri, doch in de binnenlanden is men aan eene zekere kans van verlies blootgesteld. Buiten de vele anderen die ik ter goeder trouw verleend en dikwerf met veel moeite betaald gekregen heb, waaronder een door tusschenkomst van den resident Gallois, moet ik nu nog betaling erlangen van aan verschillende handelaren en prinsen gegeven schulden, tot een gezamenlijk bedrag van 3500 realen, die nu reeds 5 à 6 jaren oud zijn. De oorzaak dezer wanbetaling is geen onvermogen doch verklaarde onwil, dien men wegens totaal gebrek aan middelen ter bescherming van den nijveren handelaar den kwaadwillige niet kan doen afleggen.

Zoolang het goevernement geene krachtdadige tusschenkomst verleent, zoo lang ook zullen zoodanige schulden oninvorderbaar zijn en onbetaald blijven.

In Berou hebben de zaken een nog ongunstiger aanzien. Aldaar is de handel zonder eenige bescherming, hoe ook genaamd. De sultan van Goenoeng Taboer, diens broeder radja Moeda en andere hoofden, ontnemen aan de op die plaats ten handel komende personen alle goederen die hun het meeste aanstaan, des noods met geweld, en doen den handelaar daarenboven nog een gewissen dood vinden, bijaldien de rechtmatige aanmaningen tot betaling wat dikwerf worden ingesteld.

De sultan kenmerkt zich wel is waar niet door zoo vele slechte eigenschappen als diens broeders bezielen, doch op het minste genomen is z. h. desniettemin gewoon willekeurig den prijs der goederen, die hij koopen wil, vast te stellen, en daarenboven even willekeurig den prijs te bepalen der produkten die hij ter betaling in ruil wedergeeft.

Klachten tegen des sultans broeders vinden geen ingang en worden door z. h. afgewezen met de verklaring, dat hij geene macht over hen uitoefent.

Deze twee broeders, radja Moeda Kinarang en radja Alam, hebben mij schoone beloften gegeven toen ik hen ieder voor meer dan 1000 realen krediet verleende. Bovendien dacht ik hiermede eene weldaad te doen, wijl zij de gelegenheid erlangden om zich als handelaars te kunnen vestigen, die in moord, roof en diefstal geene middelen van bestaan behoeven te zoeken. Doch al de schoone uitzichten die ik hen opende, onder anderen dat zij in geval van goed gedrag en tijdige betaling op voortdurende vernieuwing van krediet mochten rekenen, hebben niets mogen baten.

Tijdens mijn laatste aanwezen te Berou, in Juli 1852, heb ik hen in geenen deele met lastige aanmaningen overvallen en desniettegenstaande moest ik van een mijner bekenden de vertrouwelijke mededeeling ontvangen, dat radja Alam voornemens was mijn zendeling te vermoorden (amok maken zoo

als hij zich heeft uitgedrukt), bijaldien hij, ter inning van schulden zich nogmaals aan hem vertoonen mocht.

Mij daarover bij den sultan van Goenoeng Taboer beklagende, verkreeg ik tot antwoord, dat z. h. geen macht over zijne broeders bezat en zij naar verkiezing konden handelen.

Nu ongeveer twee jaren geleden heb ik met dien vorst eene overeenkomst gesloten, waarin ernstig is beloofd dat de waarde mijner goederen verruild zoude worden tegen alle vogelnestjes, tripang, schildpad, was enz. waarvan z. h. de voortbrenging en het alleenbezit in handen heeft. De waarde mijner goederen werden daarbij ver beneden den gewonen marktprijs te Berou, ja soms 25% minder, vastgesteld, terwijl de opgenoemde door den sultan te leveren voortbrengselen geheel naar den berouschen marktprijs, ja dikwerf hooger in waarde, werden aangeslagen.

Om zekerheid te geven werd verder ter goeder trouw overeengekomen, dat alle produkten aan mij zouden worden afgestaan en de sultan daarover op geene andere wijze zou beschikken, zoolang het evenwicht tusschen debet en krediet verbroken was. Hierop is het kontrakt met de daad in werking getreden, door van mijne zijde aan den vorst een krediet te openen van ruim 6000 realen in geld en goederen. — Niet alleen heb ik nu later slechts weinige en de slechtst-soortige produkten in betaling moeten aannemen, doch te gelijkertijd moeten ontwaren, dat alle deugdzame handelsvoortbrengselen opzettelijk aan anderen worden verkocht. Op dit eerste krediet is de sultan mij op dezen oogenblik niet alleen nog 4500 realen schuldig gebleven, doch z. h. heeft daarenboven van mijn agent Adji Tampa Sana goederen genomen, waarvan de betaling te gelijkertijd achterwege blijft. Hierbij komt nog eene betaling van ongeveer 1500 realen, mij van andere berousche hoofden kompeteerende, ter inning waarvan mij nu, als niet zelfstandig mogende handelen, geen ander middel overblijft dan 's goevernements tusschenkomst in te roepen.

Ik heb mij ter zake niet eerder geadresseerd, wijl ik vooraf uwe komst wenschte af te wachten, om tevens de eerlijkheid en goede trouw over een langeren termijn van beproeving te doen loopen. — Doch nu al mijne vreedzame bemoeiingen vruchteloos blijven en geene uitwerking meer hebben, draag ik aan u mijne rechtmatige klachten voor, opdat het goevernement mij als zijn onderdaan de noodige hulp en bescherming verleene. — Ik onderwerp mij aan het gestrengst onderzoek mijner handelingen, te zeer overtuigd dat zij alle kenmerken van goede trouw, vrijgevigheid ja, van behulpzaamheid, dragen. — Voor de mij aangedane kwade trouw, veroorzaakte moeielijkheden en schade heb ik voortdurend lijdelijk eene goede behandeling teruggegeven, en wie het ook zij nimmer gekrenkt of leed aangedaan.

Uit aanmerking van den geruimen tijd dat de schuld nu voortloopt heb ik de hootden aldaar met 's goevernements tusschenkomst bedreigd, doch zij hebben zich hieraan in het geheel niet gestoord, terwijl uit het verslag van den gezagvoerder Harstrop nog kan blijken van de onlangs van den sultan van Goenoeng Taboer en van anderen ondervonden handelingen.

Ik heb de vermelding van vorenstaande daadzaken aan alle andere beschouwingen doen voorafgaan, opdat, in de eerste plaats, het onpartijdig en zon-

neklaar blijken moge, in welken toestand de Oostkust in het algemeen en Koetei in het bijzonder verkeert."

Overeenkomstig mijn plicht heb ik het inlandsch bestuur in het laatst genoemd rijk, bij gelegenheid eener plechtige konferentie, op den bestaanden ongelukkigen toestand gewezen en op de afwijkingen van het kontrakt, welke daaruit waren voortgevloeid. — Op mijne gepaste vertoogen, uitgebracht in het belang van het algemeen zoowel als in het belang eener betere verhouding tot het goevernement, welke hoe langer zoo meer te niet gaat, hebben de aanwezigen eenparig verklaard dat zij niet bij machte waren de bestaande regeeringloosheid te doen ophouden, voor het algemeen belang te waken en de bepalingen van het kontrakt beter na te komen; wijl zij noch soldaten ter hunner beschikking hadden, noch andere middelen van bescherming bezaten.

Het zal wel geen betoog behoeven dat hiermede op alle absentie van bescherming van wege het goevernement gedoeld wordt, dat tot dusverre slechts door een hulpbehoevenden ambtenaar ter Oostkust is vertegenwoordigd, die, in stede van hulp en bescherming te kunnen verleenen waar zulks dringend noodig is, van het machtelooze inlandsche bestuur nog ondersteuning behoeft, om met den geringste onder de zoogenaamde aanzienlijken gelijken tred te kunnen houden, ja om zekerheid voor persoon en goederen te hebben. Duidelijk is uit die verklaring op te maken, dat men in de tegenwoordige netelige omstandigheden dringend naar bescherming en ondersteuning verlangt, welke ik ook zal moeten missen bijaldien slechts de kruisboot No. 7 ter mijner beschikking kan worden gesteld.

Kruisbooten in het algemeen geven bovendien bij eene bevolking, als ter Oostkust gevestigd is, weinig vertrouwen op de macht en het aanzien van het goevernement en kunnen, op zich zelven, tot geene verbetering in de bestaande omstandigheden leiden, zonder nog te gewagen van de onmogelijkheid, om met zoodanige vaartuigen de onveilige Oostkust te bereizen en in de vaarwaters aldaar weer en wind te trotseeren. Om te doen uitkomen van hoe weinig beteekenis zulk een hulpmiddel van bescherming der bevolking voorkomt zal ik nog mededeelen, dat men in Koetei algemeen medelijdend de schouders ophaalde, toen men vernam, dat alleen de kruisboot ter mijner beschikking zoude achterblijven.

Van de macht en het aanzien van den heer J. Brooke heb ik veel in Koetei gehoord. Uit de aldaar ontvangen mededeelingen moet ik de gevolgtrekking maken, dat er veel sympathie voor hem bestaat. — Hij is mij afgeschilderd als een met veel macht bekleeden radja, wiens invloed in de binnenlanden van Broenaï reeds ver doorgedrongen is en van wien men stellig denkt dat hij weldra door het binnenland Koetei zal bezoeken.

Ook dit gevoelen is de ferdana-mantri onbepaald toegedaan, die mij in een zeer vertrouwelijk onderhoud hierop indachtig maakte, en als toen inlichtingen verzocht nopens de tegenwoordige verstandhouding der Nederlanders tot de Engelschen, en van instruktiën wenschte voorzien te zijn voor het geval, dat de heer Brooke zich in het Koeteische vertoonen mocht. — Ik heb den ferdana-mantri de goede verstandhouding van het nederlandsch tot het engelsch goevernement kennelijk gemaakt en hem voor ieder geval eene strikte opvatting en nakoming aanbevolen der artikelen 1, 4, 13 en 14, van het op den 19den Oktober 1850 te Tenggaroeng gesloten kontrakt.

Dit is alles wat ik van deze mij zoo zonderling voorgekomen zaak ter plaatse heb mogen vernemen. — Met terugzicht tot de treurige koeteische gebeurtenis met Murray in Februari 1844, tot het uitreiken der zoogenaamde tjaps door Sir Edward Belcher in December 1844 aan de sultans van Boeloengan en Goenoeng Taboer, tot de inbezitneming van het eiland Laboean, en het rijkje Sarawak en tot de onlangs in het werk gestelde pogingen van den Amerikaan Gibson om den sultan van Djambi tegen het goevernement op te ruien, mag ik niet ontveinzen, dat zulks vele gissingen bij mij heeft doen ontstaan, welke ik echter, wegens gemis aan zekerheid, niet kan doen strekken tot grondslag eener juiste, waarheidslievende beschouwing.

In weerwil dat er dagelijks zoovele verstoringen in het maatschappelijk leven plaats vinden, en het rijk nu ruim acht jaren onder eene ongelukkige verdeeldheid zucht en aan eenen wet- en ordeloozen toestand is prijs gegeven, wat de vernietiging van welvaart onvermijdelijk moet na zich slepen, levert de landbouw betrekkelijk bevredigende en de handel schoone uitkomsten op.

Te vergeefs zoekt men hier naar maatschappelijke instellingen welke een landbouwend volk kenmerken, zooals op Java overal, in iedere dessa, aangetroffen wordt.

Evenmin bestaan hier gemeente-gronden of velden aan een geheel dorp, (hetzij dessa of kampong) in eigendom toebehoorende, welke jaarlijks ter bearbeiding aan verschillende klassen van rechthebbenden worden uitgegeven, — regelingen, welke aller belangen aan een dorp verbinden en dien hechten band van gemeenebestelijk belang daarstellen, welke op Java zoo zeer de bewondering tot zich trekken. (*) Alles verraadt hen een lager standpunt van ontwikkeling.

Geen zweem van de op Java zoo vernuftig uitgedachte vlaktemaat en de daarmede zoo eigenaardig overeenkomende benaming van heeredienstplichtigheid, waarmede zoo treffend en duidelijk het recht van den soeverein op een gedeelte der produkten van alle gronden of op persoonlijke diensten, in voldoening van dat recht of van die belasting, uitgedrukt wordt!

Alles wat men hier terugvindt is slechts de gewone dzakat (het geven van een deel van den oogst aan den priester) en het individueel recht van iederen eersten ontginner op een woest stuk grond.

De rijst wordt gekultiveerd op de bekende ladangs, die nagenoeg ieder jaar verwisseld worden. De ontginning der gronden vindt plaats door slechts de boschgronden van zwaar geboomte, struiken enz. te zuiveren. Zonder omwerking wordt de zaaipadi hierna dadelijk in den harden grond uitgeworpen. Schaars ziet men hier kweekbeddingen aan de oevers der rivier, zooals zich dikwerf te Bandjermasin aan het oog voordoen, bestaande in kunstmatig aangelegde en op het water drijvende bedden, waarop het zaad wordt uitgeworpen, om na uitbotting op de ladangs te worden overgeplant.

Zoowel de rijstaanplantingen als die van djagoeng, terong, katela, katjang krahi, ketimoen, samangka, bajem, teboe, laboe poeti en laboe merah leveren niet genoeg op voor het binnenlandsch verbruik, waardoor dikwerf

(*) ? Red.

duurte en somwijlen gebrek aan de eerste levensbehoeften ontstaat, zoo als tijdens mijn verblijf in Koetei het geval was.

Vele bewoners van het binnenland moesten toen hun toevlucht nemen tot wilde gewassen en tot eetbare wortels, die de wildernissen opleveren.

Deze geringschatting en weinige uitoefening van den landbouw is meer een gevolg van het drukkende gezag in de binnenlanden, hetwelk de volksnijverheid eene verkeerde richting heeft doen nemen, dan van den beschavingstoestand en neiging der bevolking. — Alles wat slechts dienstbaar kon gemaakt worden heeft eensklaps het handels-monopolie in de binnenlanden moeten in de hand werken en zich onledig houden met het snijden van rotting, het zoeken van damar en de inzameling van was, getah-pertja enz. — Gelukkig dat door de hieruit ontstane handelsbeweging rijst van elders wordt aangevoerd, anders zou de ellende groot zijn.

Dat een natuurlijke loop van zaken den doelmatigsten toestand medebrengt, wordt ook hiermede bevestigd, want Koetei voorzag in vroegeren tijd, toen wet en orde nog met klem gehandhaafd werden, al de omliggende plaatsen van rijst.

Betreurenswaardig is het dat de tegenwoordige omstandigheden zoo weinig geschikt zijn, om den lust der bevolking voor den landbouw op te wekken, waartoe zoovele vruchtbare vlakten, in zeer groote uitgestrektheid, de schoonste gelegenheid aanbieden. De rijkste belooning is hier voor den nijveren landman weggelegd, waarvan men de overtuiging erlangt door slechts een' blik op al de bestaande aanplantingen te slaan, die buitengewoon weelderig tieren.

Te Samarinda is men bezig een proef met katoen te nemen, die schoone resulaten beloofd. — De in het wild groeiende koffiboom bewijst de geschiktheid van den grond voor dezen tak van kultuur, terwijl de klapperboom, die hier nog niet veel aangekweekt wordt, in ruime mate vruchtdragend is. — Te Samarinda wordt de landbouw thans bijna uitsluitend uitgeoefend door pandelingen, die in mindering van hunne schuld aan den pandelinghouder de helft van den oogst afstaan. Op die wijze hebben reeds vele ijverige pandelingen binnen den tijd van 3 tot 4 jaren hunne schulden afgelost en zich aan den knellenden band van het pandelingschap kunnen ontwringen. Het ware te wenschen dat, wat het laatste betreft, in die richting mocht worden voortgegaan, en de eischen der rede en menschelijkheid met die van het eigenbelang en de algemeene welvaart voortdurend vereenigd bleven.

De veestapel levert weinig stof tot beschouwing op. — De gegoede inlander mag zich hier slechts verheugen in het bezit van eenige bokken en geiten, ook soms schapen van een schoon ras, die van Kajeli worden aangebracht.

Het bezit van buffels ligt buiten zijn bereik, wijl hij niet bij machte is zijn eigendomsrecht daarop te doen eerbiedigen. Men ziet buffels dierhalve slechts in gering getal bij de vorsten, die ze uitsluitend als voorwerpen van liefhebberij onderhouden. — Koeien en paarden heb ik in het geheel niet gezien.

De gebrekkige verdeeling van den arbeid, die oorzaak van tegenwerking om *veel* en *goed* voort te brengen, heeft in den archipel reeds dikwerf de aandacht van velen tot zich getrokken.

Heeft de maatschappelijke toestand den inlander elders reeds verplicht om geheel door eigen arbeid in kleeding, voedsel, woning, ja in al de noodwendigheden van het leven te voorzien, voor Koetei, een land dat nog voor *veel* ontwikkeling vatbaar is, kan het alzoo geene bevreemding baren dat de industrie nog in hare kindschheid leeft en meestal geene andere artikelen dan ruwe grondstoffen voor den uitvoer oplevert.

Gelukkig laat men zich hier veel minder dan in het rijk van Bandjermasin en in het landschap Koessan door diamant- en goudgravingen verleiden, die ondankbare takken van bedrijf onder een zelfstandig inlandsch bestuur, welke den gemeenen man in de ware beteekenis van het woord in het zweet zijns aanschijns een bekrompen middel van bestaan doen vinden, tot de verdere ontwikkeling van land en volk weinig bijdragen, omdat tijd en arbeid uitsluitend aan ondergeschikte stoffelijke belangen moeten worden besteed, en bij den vorst eene hoogst begeerlijke neiging opwekken om den zwakkere te dwingen geheel voor hem te zwoegen en te arbeiden, waarin de sterkste aansporing ligt om het aan slavernij zoo zeer verwante pandelingschap met kracht te handhaven en te doen voortduren.

Zoo is voor Samarinda en Tenggaroeng slechts één goudsmid, een Javaan, aanwezig. Het is bekend dat de Dayakkers in de binnenlanden, behalve het vlechten van korven, matjes enz., zeer goede wapens vervaardigen van eene grondstof, die het land zelf voortbrengt. Te Tenggaroeng en Samarinda evenwel bestaat zelden de gelegenheid om smidswerk te laten verrichten. Met de timmerlieden is het eenigszins beter gesteld, alhoewel hun gering aantal zich strikt tot het noodwendige bepaalt.

De boegineesche vrouwen weven en verven kleedjes, meestal voor eigen gebruik, terwijl de mannen zich grootendeels met den handel onledig houden, zelven hunne prauwen repareeren en overigens eenigen landbouw uitoefenen.

Voorts worden nog aangemaakt loemboengs (djoekoengs of uitgeholde boomstammen) die uitsluitend voor de riviervaart bestemd zijn en geene moeilijke konstruktie vereischen. De vischvangst, inzameling van karet, vogelnestjes en tripang zijn takken van bedrijf, die grootendeels door de meer genoemde orang badjaoes worden uitgeoefend.

Alhoewel in korte trekken, hoop ik hiermede duidelijk genoeg de vereenigde werking der verzameling-, landbouw- en handwerksnijverheid in Koetei in het algemeen te hebben afgehandeld. Veel zou ik nog kunnen bijvoegen met betrekking tot den delfstoffelijken rijkdom, vooral van steenkolen, welke, volgens plaatselijke mededeelingen, in de onmiddellijke nabijheid der oevers van den Mahakkamstroom (Koetei-rivier) op vele plaatsen in machtige lagen aan den dag komen. — Om echter kort te zijn zal ik mij slechts bepalen tot eene verwijzing naar mijn brief van den 30sten November 1853, waarin op grond van een persoonlijk onderzoek, ten aanzien eener door den heer King verzochte koncessie ter ontginning van steenkolen in den heuvel Plarang, onder anderen het volgende wordt gezegd: „De plaatselijke gesteldheid voor eene ontginning is gunstig. De heuvel Plarang toch ligt in de nabijheid der grootste kampong, de stapelplaats van de Oostkust, waar vertier en een zich hoe langer zoo meer ontwikkelende binnen- en buitenlandschen handel en scheepvaart bestaan; — waar Makassar en Singa-

poer een débouché beginnen op te slaan, — houtwerken en andere materialen gemakkelijk en in voldoende hoeveelheid te verkrijgen zijn, — een voor den mensch goed klimaat moet heerschen afgemeten naar dat van het nabijgelegen Samarinda, — en eindelijk, waar eene schoone gelegenheid voor den afvoer bestaat, kunnende de vaartuigen welke de Moeara-bajoer binnenloopen, zonder eenig ander transport dan langs een naar den rivieroever afhellenden weg van plus minus 3 minuten gaans, de steenkolenlading rechtstreeks uit de mijnen ontvangen."

Ik ben nu als van zelf gekomen tot de handelsnijverheid, waardoor voortbrengselen van verschillenden aard onder het bereik van vele verbruikers worden gebracht; — eene vreedzame, nuttige en weldadige werkzaamheid, die van af de vroegste tijden als een zegen voor de menschheid is beschouwd en ongetwijfeld door vele eeuwen heen als het geschiktste en gelukkigste middel zal aangemerkt worden, om zedelijke en stoffelijke welvaart voort te planten en te verspreiden.

Ik heb hiervoren reeds met een paar woorden gewag gemaakt van den rijkdom des gronds, de gesteldheid van het klimaat en de belangrijke ontwikkeling van den handel, waarvoor Koetei, wegens zijne ligging en natuurlijke rijkdommen, als het ware door de natuur aangewezen en bestemd is.

Heeft de overtuiging zich nog niet kunnen vestigen, dat genoemd rijk, als middelpunt van de Oostkust, binnen korten tijd een voorname bron van bestaan voor onze indische bezittingen worden kan, en dat het, uit het oogpunt van handelsbelang, meer belangstelling verdient dan men het tot dusver heeft waardig geacht, — de lessen der ondervinding beginnen die meening reeds te logenstraffen.

De chaos van verwarring, welke hiervoren daadzakelijk is aangetoond, kan zelfs niet verhinderen dat tegenwoordig van elders vele menschen toestroomen, die hun geboortegrond verlaten en zich in Koetei neerzetten, om de aldaar aanwezige hulpbronnen aan hunne individueele belangen dienstbaar te maken. — Vooral van de westkust van Celebes en van het rijk van Bandjermasin zijn in den laatsten tijd vele verhuizers te Samarinda en Tenggaroeng aangekomen. — Die verhuizingszucht openbaart zich meer en meer. Zelfs heeft een boegineesch vorstje den heer King verzocht, om, tegen betaling, al het noodwendige te willen verstrekken aan hem en 3000 zijner onderdanen, met wie hij zoo spoedig mogelijk en in eens naar Koetei wenschte over te komen.

Tot den handel terugkeerende, komt in de eerste plaats in aanmerking het geld, dat voorname ruilmiddel, hetwelk de spil is waarom alle handelsbewegingen draaien. — Vroegere handelsbetrekkingen reeds, hebben in Koetei een muntstoestand voortgebracht, die in eene cirkulatie van zilver en koper bestaat. Het zilvergeld wordt nu grootendeels van Singapoer, en de koperen munt, de pitties, van Makassar aangevoerd. — De denkbeeldige standpenning, waarnaar alles in het groot berekend wordt, is de reaal pitties of één gulden zilver. — Dubbeltjes en guldens uit den kompagniestijd (de generaliteits-gulden), zoomede pilaarmatten en hollandsche rijksdaalders, worden het meest gezocht; — de nieuwe zilveren gulden en onderdeelen hebben mindere waarde, terwijl de nederlandsch-indische koperen munt en recepissen in het geheel niet gangbaar zijn.

Een drieguldenstuk wordt gewoonlijk betaald met . . . . 1440 pitties.
„ pilaarmat. „ „ „ „ . 1320 tot 1440 „
„ mexik. of andere mat „ „ „ . 1200 „ 1320 „
„ hollandsche rijksdaalder „ „ „ . . . . 1200 „
„ generaliteits gulden „ „ „ . . . . 540 „
„ nieuwe gulden „ „ „ . . . . 480 „
„ dubbeltje „ „ „ . . . . 40 „

In den handel worden de pitties onderscheiden in dik, middelmatig en dun soort. — Het onderling verschil in waarde kan uit het onderstaande worden opgemaakt:

1 pikol dikke pitties wordt gewoonlijk betaald met 32 realen.
1 „ middelmat. „ „ „ „ „ 30 „
1 „ dunne „ „ „ „ „ 29 „

Deze muntsoort wordt ter waarde van een reaal (= 480 pitties) of meer aan een snoer gebonden in omloop gebracht. — De loop der zaken heeft de waarde der muntstukken nog niet kunnen brengen tot de waarde van het metaalfijn dat ze bevatten, terwijl de versmelting of opzameling in de binnenlanden, ten gevolge eener spaarzame begeerlijkheid of monopolie, de aangeboden hoeveelheid telkens vermindert, waardoor de loopende prijs verhoogd wordt. — De verhouding der duiten tot de pitties kan moeilijk worden aangeduid. De relatieve waarde kan het best blijken uit den prijs der voortbrengselen, die later zal worden opgegeven; in de waardeering waarvan evenwel de onbestendigheid der prijzen niet mag worden over het hoofd gezien. In de dienst die het geld bewijst worden nog altoos moeilijkheden ontwaard, welke vooral moeten toegeschreven worden aan het ruwe handelsmonopolie dat in de binnenlanden door kracht van geldboeten en andere straffen wordt gehandhaafd; waardoor de bewoners meestal tot een ruilhandel van goederen genoopt worden, waarin het geld niet als ruilmiddel wordt gebruikt. De afpersingen kunnen langs dien weg tot eene drukkende hoogte worden opgevoerd, wijl het algemeene hulpmiddel der handelsnijverheid, het geld, dat de waarde van koop en verkoop zoo juist afmeet en gemakkelijk maakt, hierbij moet worden gemist.

Eigenaardige vlaktematen, zooals de djoeng, kikil, bahoe, loepit en hiriengngan op Java, bestaan hier niet.

De inhoudsmaten zijn de *groote* en *kleine* pasoe. — Voor den verkoop van zout in het groot wordt gewoonlijk van de eerste, en voor den verkoop van rijst van de tweede maat gebruik gemaakt.

Zoutmaten.

1 kojang houdt 200 groote pasoes of 100 pikols
1 pikol „ 2 „ . „ „ 120 katti's.
1 groote pasoe 60 katti's.

Rijstmaten.

1 kojang heeft 30 pikols
1 pikol „ 6 pasoe's
1 pasoe „ 3 gantangs
1 gantang „ 5 katti's (ruim)

Voor het wegen bezigt men de gewone balans.

De zwaarte van 1 pikol . . . = 20 batoe boeboel.
1 batoe boeboel = 16 atah ($6\frac{1}{16}$ katti's.
1 atah . . . = 4 tahil.
8 atah worden genaamd satengah (batoe boeboel)
12 „ „ „ tiga prapattan.

Koetei drijft een binnen- en buitenlandschen handel, welke bestaat in den invoer van vreemde goederen en in den uitvoer van voortbrengselen van het land. — Het handelsverkeer vindt uitsluitend plaats op de rivier en over zee. — Het is niet van belang ontbloot, ongeacht den wet- en ordeloozen toestand, waaronder het rijk nu ruim acht jaren zucht.

De binnenlandsche vervoermiddelen bestaan uit loemboengs, elders djakoneg of sampan genaamd, ter grootte van 5 pikols tot 2 kojangs. Het zijn echt inheemsche vaartuigen, in hare soort van eene zeer goede konstruktie. Zij zijn in groot getal aanwezig en het eenige vervoermiddel op de rivier langs welke, bij gebrek aan wegen, de kommunikatie met de binnenlanden onderhouden wordt.

De scheepvaart in het laatste jaar kan gezegd worden zeer belangrijk te zijn geweest, zooals uit de hierbij overgelegde opgave blijken kan. (*) Ik heb het overbodig geacht er nadere inlichtingen aan toe te voegen, wijl zij duidelijk genoeg doet zien in welke richting en jaargetijde de handel met groote vaartuigen het meest gedreven wordt, de mate van belangrijkheid, (wordende zelfs voedsel gegeven aan de scheepvaart van vreemde natiën ten koste van de belangen der nederlandsche scheepvaart, geregeld bij Staatsblad van 1850 no. 42), en de mogelijkheid om met vaartuigen ter grootte van 500 tonnen voor Samarinda ten anker te komen. Met het kaartje van de Moeara-bajoer (eene der mondingen van de Koetei-rivier) in de hand, dat in het archief dezer residentie moet berusten, kan men, in verband tot de gunstige ligging van Koetei voor den handel in het algemeen, nagaan, hoe belangrijk de scheepvaart alhier nog worden kan, welke zich, bij eenige ontwikkeling, hoogst waarschijnlijk tot de Philippijnsche eilanden en rechtstreeks tot China zal uitstrekken, zonder tusschenkomst van het gewone handels-entrepôt Singapoer. De koopman King heeft aan de genoemde Moeara-bajoer reeds een depôt opgericht, uit hetwelk vele vaartuigen dadelijk hunne ladingen kunnen ontvangen, zonder naar Samarinda op te varen; — eene vergemakkelijking en bespoediging in handelszaken, welke met eene hoogere ontwikkeling in het nauwste verband staat.

In de hiervoren bedoelde opgaven heb ik de inlandsche vaartuigen niet kunnen opnemen, wijl van hunne aankomst en het vertrek geen aanteekening gehouden wordt. Men mag echter gerust aannemen, dat hun getal dat van de zeevaartuigen ver overtreft.

Om hiervan eenig denkbeeld te geven, diene: dat Koetei met een veertigtal grootendeels van Celebes oorspronkelijke en meestal te Samarinda te huis behoorende prauwen rechtstreeks handelsbetrekkingen onderhoudt met Passier, Berou, Solokh, Magindanao, Celebes, Singapoer, Bali en Java en onder-

(*) Deze opgave niet bij de kopie van dit verslag ontvangen zijnde, kan hier niet worden medegedeeld. RED.

hoorigheden, van welke plaatsen wederkeerig inlandsche vaartuigen in Koetei ten handel komen. Zij zijn van verschillende grootte en behooren meestal tot de soort prahoe-toop, prahoe-bientakh, prahoe-pendjadjap, prahoe-padewakan en prahoe-sopeth.

Ten einde met een oogopslag den stand der koeteische markt eenigermate te kunnen beoordeelen, doe ik hieronder volgen eene opgave van de meest tijdens mijn verblijf te Samarinda, op primo December 1853, aanwezige handelsartikelen, met aanduiding van den gemiddelden marktprijs.

Padi	per pikol	van *f* 3.—	tot *f* 3.50	zilver	— schaars.
Rijst	„ „	„ „ 6.—	„ „ 6.50	„	„
Djagoeng	„ 100 stuks	„ „ —.20	„ „ —.25	„ minder	„
Zout	„ pikol van 120 katti's	„ „ 2.—	„ „ 2.25	„ van Makassar	
Drooge visch	„ 100 stuks	„ „ 2.—	„ „ 2.25	„ gaboessoort	
Buffels	„ stuk	„ „ 20.—	„ „ 21.—	zeer schaars.	
Geiten	„ „	„ „ 5.—	„ „ 5.50	„ schaars.	
Bokken	„ „	„ „ 4.—	„ „ 5.—	„	
Schapen	„ „	„ „ 6.—	„ „ 6.50	van Kajeli.	
Klappers	„ 100 stuks	„ „ 2.—	„ „ 3.—	„	
Klapperoli	(versche) per pikol	„ „ 16.—	„ „ 25.—	„	
„	(lamp) „ „	„ „ 12.60	„ „ 16.—	„	
Katjangoli	„ „	„ „ 18.—	„ „ 20.—	„	
Arensuiker	„ 8 koekjes	„ „ —.30	„ „ —.40	veel van Makassar.	
Koffi	„ pikol	„ „ 30.—	„ „ 35.—	van Java of	„
Tripang 1e.	soort, per pikol van 120 katti's		van *f* 28.—	tot *f* 33.—	
„ 2e.	„ „ „ „ „ 120	„	„ „ 18.—	„ „ 23.—	
„ 3e.	„ „ „ „ „ 120	„	„ „ 10.—	„ „ 15.—	
Was	„ „ „ „ „ 120	„	„ „ 75.—	„ „ 90.—	
Karet middelsoort	„ katti 120	„	„ „ 10.—	„ „ 12.—	
Vogelnestjes (witte)	1o. soort, per katti		„ „ 40.—	„ „ 50.—	
„ („)	2o. „ „ „ „ „		„ „ 25.—	„ „ 30.—	
„ („)	3o. „ „ „ „ „		„ „ 15.—	„ „ 20.—	
„ (zwarte)	1o. „ „ „ pik. v. 120 katti's		„ 250.—	„ „ 350.—	
„ „	2o. „ „ „ „ „ 120	„	„ 100.—	„ „ 200.—	
„ „	3o. „ „ „ „ „ 120	„	„ 80.—	„ „ 100.—	
Boegineesche kleedjes	stuk	„	„ 6.—	„ „ 8.—	
Rotting, 2e. soort, per 100 bossen, van 25 tot 30 stuks					
	per bos en de lengte van 2 vademe	„	5.—	„ „ 7.—	
„ 3e.	„ per 100 bossen, als boven	„	4.—	„ „ 6.—	
Getah-pertja (kamalaoe)	per pikol van 120 katties	„	30.—	„ „ 40.—	
Damar (zwarte)	„ „ „ 120	„	„ —.75	„ „ 1.—	
Rottingmatten, ter lengte van 1 vadem en breedte					
	van 5 span per corgie.	van *f* 10.—	tot *f* 12.—		
Aardoli,	„ pikol van 120 katti's	„ 2.—	„ „ 2.50		

De tripang en karet zijn produkten van Bonthang (Koetei) en van Berou — was van Koetei, Goenoeng Taboer en Boeloengan, — vogelnestjes van Oeloe Mahakkam, Soengkoe-linang, Balekpapan (Koetei) en van Berou. — rotting, getah-pertja (kamalaoe), damar en aardoli van Koetei.

Volgens de beste schatting heeft Koetei in 1853 uitgevoerd:

4 pikols (= 480 katti's) witte vogelnestjes	à f 5000.—	p. pik.	f 20,000.—
60 „ (= 7200 „) zwarte „	„ „ 100.—	„ „ „	6,000.—
1500 „ (=180000 „) was	„ „ 90.—	„ „ „	„ 135,000.—
1000 „ (=120000 „) getah-pertja	„ „ 80.—	„ „ „	80,000.—
1,000,000 bossen rotting	„ 6.—	p. 100 bossen	f 60,000.—
500 pikols damar	„ 1.—	„ pikol	„ 500.—
Rottingmatten, groote rottingstokken (semamboe), aardoli en eenige andere artikelen, ter waarde van ±			„ 3,000.—
Schildpad en tripang van Bonthang,	„ „ „	„ „	5000.—
Totaal geldelijk bedrag van den uitvoer			f 259,500.—

De voornaamste artikelen van invoer zijn:

Rijst van Java, Madura en Celebes.
Zout „ Makassar.
Tabak „ Java.
Koffi „ Makassar en Java.
Suiker „ „ „ „
Gambier „ Singapoer en Riouw.
Klappers en klapperoli van Kajeli.
Opium grootendeels van Singapoer, weinig van Makassar.
Goud- en zilverdraad van Makassar en Singapoer.
Eur. en beng. wollen en katoenen goederen van Makassar en Singapoer.
Boegineesche sarongs van Makassar en Singapoer.
Zijden stoffen van Makassar.
Gebatiste slendangs van Java.
Koperwerken, waaronder gongs, bekkens, tawak-tawak van Java.
IJzerwerken van Makassar.
Europ. en chineesche aardewerken, vooral borden en kommen van Singapoer en Makassar.
Kamoeninghout van Solokh.
Buskruit grootendeels van Singapoer, weinig van Makassar.
Kanonnen, lilla's, donderbussen en geweeren van Singapoer.
Zilvergeld van Makassar en Singapoer.
Pitties „ Makassar.

Volgens de beste raming is gedurende het jaar 1853 in Koetei ingevoerd:

6 kisten amfioen.	ter waarde van	f	10800.—
70 Corg's. Javasche tabak	„ „ „	„	33600.—
2000 pikols zout	„ „ „	„	1500.—
Koffi en suiker	„ „ „	„	1500.—
150 pikols gambier	„ „ „	„	1800.—
1000000 klappers	„ „ „	„	3000.—
250 pikols klapperoli	„ „ „	„	3500.—
Zijden stoffen, zoomede echt goud- en zilverdraad	„ „ „	„	2000.—
Salampóre, blauw en wit	„ „ „	„	20000.—
Veelkleurige wollen stoffen	„ „ „	„	3000.—
Transport.		f	80700.—

	Per transport			*f*	80700.—
Boegineesche sarongs	ter waarde van			„	10000.—
Ruw katoen van diverse kleuren	„	„	„	„	1500.—
Rood en wit blatjoe, wit linnen, sjitsen, ginghans, Eur. sarongs, slendangs, enz.	„	„	„		110000.—
Ruwe zijde en kamaloverf (beide artikelen worden altoos te zamen verkocht)	„	„	„		2500.—
Europeesch en chineesch. aardewerk	„	„	„		2000.—
Koperwerk	„	„	„		7000.—
IJzerwerk.	„	„	„		2000.—
Kruiden en specerijen	„	„	„		1000.—
Zilvergeld	„	„	„		10000.—
Totaal geldelijk bedrag van den invoer				*f*	226,700.—

De waarde van den uit- en invoer is zoo veel mogelijk berekend naar de waarde der goederen tijdens het uitzenden en aanbrengen.

Het totaal bedrag van den uitvoer was	*f*	259500.— en
„ „ „ „ „ invoer „	„	226700.—
Alzoo is er meer uit- dan ingevoerd voor eene waarde van	*f*	32800.—

Deze opgaven, die ik grootendeels aan de welwillendheid van den koopman G. P. King te danken heb, kunnen tot bewijs strekken, dat de handel en scheepvaart, zelfs onder ongunstige omstandigheden van het land, gezonde uitkomsten hebben opgeleverd. — De vele belemmerende oorzaken, die in zoo ruime mate aanwezig zijn, en de geringe ontwikkeling der bestaande rijkshulpbronnen hebben toch niet kunnen verhinderen, dat Koetei nagenoeg even zoovele voortbrengselen van buiten heeft kunnen plaatsen en verbruiken als het aan den buitenlandschen handel heeft toegevoerd.

Ik houd mij evenwel overtuigd, dat het vorenstaande op verre na niet den geheelen omvang des handels nauwkeurig voorstelt, op grond dat de scheepsruimte der aankomende en vertrekkende zeevaartuigen met de hoegrootheid van den uit- en invoer vergeleken een te groot verschil oplevert. — Hierbij komt, dat de invoer van rijst, pitties, kruit en vuurwapenen, om slechts eenige artikelen te noemen, niet bij benadering is kunnen bekend worden. — Veel wordt er bovendien met prauwen in- en uitgevoerd, ten aanzien waarvan de sjahbandar van Samarinda het diepste stilzwijgen bewaart. Ook mag niet worden over het hoofd gezien, dat het sluiken in Koetei in de bestaande bestuurloosheid geene geringe aanmoediging vindt, terwijl de genoemde sjahbandar bovendien een hartstochtelijk dobbelaar is, die alles in het spel verkwist en dientengevolge maar al te dikwerf in noodzakelijke kompensatiën moet treden, ten koste eener eerlijke en gelijkmatige rechtsheffing.

Deze beambte, bijgestaan door één mata-mata, is belast met de recherche te Samarinda en met de perceptie der inkomende en uitgaande rechten aldaar. Het tarief, waarbij een inkomend en uitgaand recht van 5 percent der waarde als grondslag der heffing is aangenomen, is sinds geruimen tijd zonder eenig toezicht in werking en een overblijfsel van vroegere besturen. Het houdt zich evenwel niet overal aan zijn beginsel, daar sommige uitvoerartikelen weder op eene andere wijze worden belast als:

Getah-pertja met *f* 1.— per pikol, en
Was „ „ 2.— „ „ „
Rotting „ „ —.60 „ 100 bossen.

De opbrengst dezer rechtsheffing was eertijds eene voorname bron van inkomsten voor den vorst, aan wien zij uitsluitend toebehoort, — doch nu handelt de sjahbandar daarmede naar goedvinden, verkwist een groot gedeelte in het spel en nadat de rest door de handen der voogden is gegaan erlangt de tegenwoordige sultan slechts een gering voorschot, waarmede hij bijna niet in zijne behoeften kan voorzien.

Het genoemd tarief is voor alle natiën, waarmede Koetei en handelsbetrekking komt, van *gelijke toepassing*, hetzij overheerschende of niet; vreemde of bevriende, nederlandsche of engelsche. — Evenmin komt in aanmerking of de van Java aangevoerde goederen aldaar reeds rechten hebben betaald dan wel uit het entrepôt afkomstig zijn.

In 1851 heeft men te Tenggaroeng tolrechten ingevoerd, met het doel om aan den toenmaligen pangeran Ratoe en andere hoofden een vast inkomen te verzekeren. — Die tolrechten worden nu door den ferdana-mantri geind, met behulp van twee mata-mata's — en ook door hem genoten, na aftrek van een gering gedeelte aan de mantri's-negri.

Volgens bekomen inlichting bedragen zij ruim 4 pct. der waarde en worden onregelmatig toegepast.

Bij slot van rekening zijn alzoo alle handelsartikelen in Koetei, geen voortbrengsel zijnde van- of middel van dadelijk verbruik voor Samarinda, aan eene belasting onderhevig van ruim 9 pct. der waarde.

Het zoutmonopolie is den sjahbandar van Samarinda afgestaan, om daaruit een middel van bestaan te vinden en tevens om eene zekere belooning te erlangen voor de diensten, die hij in het belang der rechtsheffing bewijzen moet. — Het zout mag door een ieder worden aangevoerd, doch moet te Samarinda uitsluitend aan den sjahbandar worden verkocht, tegen den prijs van *f* 80.— tot *f* 140.— of meer per groote kojang van 100 pikols, welke even als de verkoopprijs, zijnde gemiddeld *f* 2.— per pikol, geregeld wordt door eene gebrekkige verhouding tusschen vraag en aanbod; waartoe alle zoodanige monopolieën onvermijdelijk aanleiding moeten geven.

Een ankerrecht, of zoogenaamde ankeragegelden, bedragende:

Voor een op de europeesche wijze getuigd vaartuig met 3 masten. *f* 1½.—
„ „ „ „ „ „ „ „ „ 2 id „ 1.—en
„ ieder inlandsch vaartuig zonder onderscheid — ½.—

wordt door de hiervoren genoemde mata-mata's geheel ten eigen voordeele geheven; waartoe zij volgens het gebruik zouden bevoegd zijn om uit de opbrengst een middel van bestaan te erlangen.

De poea-imam van Samarinda heeft, buiten de gewone aan de geestelijkheid toegekende inkomsten, een voornaam middel van bestaan in de hem toegekende bevoegdheid, om aan de in Koetei te hu[illegible]rende prauwen zoogenaamde passen of uitklaringen uit te reiken, v[illegible]den h[illegible]ld:

Voor ieder naar Java ve[illegible]
„ „ „ Makassa
„ „ „ Singapoe

Eindelijk mag de poea-adae van Samarinda kosteloos iedere in Koetei te huis behoorende prauw met 200 bossen rotting beladen, of naar verhouding daarvan over een aandeel in de ruimte beschikken; terwijl hem nog is toegekend de onder den naam van „oewang galang prahoe" bekende belasting, welke varieert van $f 1\frac{1}{2}$ tot $f 2$.— per prauw en betaald moet worden van ieder op den wal gehaald vaartuig dat van eene reis is teruggekeerd.

En hiermede sluit de reeks der bekende belastingen, welke der handelsnijverheid zoo onrechtvaardig zijn opgelegd, wijl daarvoor aan de belastingschuldigen geene bescherming van personen en goederen wordt teruggegeven, doch wel moord, roof, slavernij, brandstichting, diefstal en wat dies meer zij.

Aan dit korte overzicht van nijverheid en belastingstelsel laat zich het gevoegelijkst aansluiten de beantwoording der vraag, „of het raadzaam moet worden geacht de haven van Koetei voor den grooten handel open te stellen?" voorkomende in de missive van den direkteur der middelen en domeinen dd. 7 December 1853 en den 31ⁿ dierzelfde maand in mijne handen gesteld om te dienen van bericht.

Met de volste overtuiging vermeen ik die vraag bevestigend te moeten beantwoorden, als het meest overeenstemmende met den natuurlijken stand van zaken die zich in Koetei reeds begint te vertoonen, met den wensch om er een op gezonden handelsgeest gegrond vruchtbaar beheer duurzaam te vestigen, en met het doel dat men zich met de vrijverklaring van Makassar heeft voorgesteld: „grondlegging van den nederlandschen handel in den Indischen Archipel."

In strijd met de in het Staatsblad van 1850 sub nº. 42 opgenomen bepalingen ziet men dan ook schepen van vreemde natiën vrij en ongehinderd te Samarinda ter kustvaart komen, den door het zwakke bestuur aangemoedigden sluikhandel sterk toenemen en de pogingen van handelaars, om door vele en heimelijke transaktiën met den ongeschikten sjahbandar alle rechtsheffing te ontduiken, meer en meer veldwinnen; tusschen al hetwelk slechts ééne schrede ligt: „verklaring van Koetei tot vrijhaven."

In dezen natuurlijken loop van zaken ziet men den kring van stoffelijke voortbrenging al wijder en wijder worden, om tot vrije ruiling te geraken; — verschijnselen welke zich, in weerwil van vele hinderpalen, reeds hebben opgelost in eene toenemende belangrijkheid van den koeteischen handel en in het ontstaan eener verhuizing, waarvan hiervoren is gewag gemaakt; al hetwelk eene gezonde staatkunde niet kan miskennen en over het hoofd zien.

Algemeen toch weet en erkent men, dat stoffelijke voortbrenging de grondslag is van beschaving, en dat de laatste onmisbaar dáár haar zetel vestigt, waar de eerste zich uitbreidt. Aan geen te plotselingen overgang zal Koetei alzoo onderworpen worden, wanneer in overeenstemming met de daar zich reeds geopenbaard hebbende verschijnselen aan een vrijzinnigen handelsgeest wordt toegegeven.

Het goevernement zal hieraan voorzeker tijdelijk eenige offers moeten brengen, bestaande in eene geregelde vestiging van een europeesch bestuur in Koetei, om er het gezag en de orde te handhaven, en in een schadeloosstelling aan den sultan voor de gebruikelijke tollen en andere gerechtigheden, welke [illegible]s art. 7 van het reeds genoemde kontrakt worden geheven.

Die schadeloosstelling zal evenwel dankbaar worden aangenomen en niet veel bedragen, kunnende zulks blijken uit eene missive van den gewezen civielen gezaghebber H. Von Dewall, dd. 1 Februari 1848, waarin onder anderen wordt gerapporteerd, dat het havenmeesterschap den heer King reeds vroeger is aangeboden tegen eene betaling aan den sultan van slechts *f* 600 's maands.

Rijk en heilzaam in gevolgen zal daarentegen de vrijverklaring van Koetei voor den grooten handel zijn, — rijk, omdat dan Borneo's oostkust op de meest krachtige en doelmatige wijze tot een reeds zoo lang gewenschten staat van stoffelijke en zedelijke ontwikkeling zal worden opgevoerd, welke men zich vroeger door een veel minder vermogend en meer kostbaar middel van kolonisatie had voorgesteld; — en *heilzaam*, omdat 's goevernements invloed dan voor altijd ter oostkust zal gevestigd zijn, den hechtsten steun vindende in de dankbaarheid van eene talrijke bevolking, die zich onafscheidelijk aan den soeverein zal verbinden, die haar tegen moord, roof, slavernij, brandstichting, diefstal en wat dies meer zij beschermt en daarvoor stoffelijke en zedelijke welvaart in de plaats geeft; — zegeningen, die aan het goevernement de ruimste vergoeding beloven voor de aanvankelijk ten offer gebrachte uitgaven.

Eindelijk nog zal Koetei, na vrijverklaring, dadelijk als sukkursaal van Makassar optreden; en ten aanzien van Laboean en Sarawak tegenover Singapoer eene meer weldadige strekking van wedervergelding voor onzen handel uitoefenen, dan het invoeren van alle differentiëele rechten in verschillende staten en rijken hebben kan.

Na aldus in korte trekken den toestand van Borneo's oostkust in het algemeen en dien van Koetei in het bijzonder te hebben geschetst, blijft mij niet veel meer over, om onzen staatkundigen en zedelijken invloed te doen kennen.

Ik vermeen onverholen onder dé aandacht te moeten brengen dat die van geringe beteekenis is. — Een toetsing van de medegedeelde gebeurtenissen doet van zelf de inbreuken uitkomen welke op de bestaande overeenkomsten gemaakt worden. Nergens lost de gekontrakteerde band van oprechte vriendschap, die voorname grondslag der politieke verhouding, zich in blijkbaar welmeenende bedoelingen op, die den soevereiniteitsrechten van het goevernement kunnen ten waarborg strekken. Nagenoeg overal aanwakkering van zeeroof en slavenhandel en gemis aan bescherming van handel en scheepvaart, van personen en goederen; — waardoor de veiligheid en welvaart van het land met den invloed van het goevernement ten zeerste bedreigd worden.

Reeds in 1847 betoogde de gewezen civiele gezaghebber H. Von Dewall de volstrekte noodzakelijkheid eener vermeerdering van beschermingsmiddelen, niet om daarmede zoo vele bedenkelijke omstandigheden te beheerschen als zich nu voordoen, doch om bescherming voor personen en goederen te hebben en der zeerooverij afbreuk te doen.

De ter zake aan den toenmaligen resident der Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo geschreven brief van 18 Februari 1847 luidt als volgt:

„Gedurende mijn verblijf in het Koeteische heb ik dikwerf ongelegenheden ondervonden, als ik mij van de eene plaats naar de andere wilde begeven

door gebrek aan roeiers, die niet altijd te verkrijgen zijn of die ik met veel moeite van de hoofden moet zien te bekomen.

Het is geenszins voorzichtig maar veeleer zeer gevaarlijk, mij, met twee bedienden, in een land, dat op verre na nog niet als ons toegedaan te beschouwen is, aan de willekeur van 10 à 15 inlanders bloot te stellen. — De schoener kan zoo veel manschappen niet missen.

Ik neem daarom de vrijheid te verzoeken, mij, zoo spoedig mogelijk, eene kruisboot te zenden. — Buitendien zou een zoodanig vaartuig zeer dienstig zijn tot het opsporen en vervolgen van zeeroovers gezamenlijk met den schoener, alsmede tot het opwerken van laatstgemeld vaartuig naar de hoofdplaatsen, waartoe, als men een zwaren stroom te overwinnen heeft, de ekwipage niet toereikend is. — De kruisboot heeft op hare reis herwaarts wel wacht te houden en uit te kijken, want de kust tusschen Tandjoeng Silat en Koetei wordt door eene rooversvloot van 40 à 50 zeilen onveilig gemaakt, welker vaartuigen op verschillende plaatsen gestationneerd zijn."

Met terugzicht op al het reeds medegedeelde zal ik nu wel in geen nader betoog behoeven te treden, dat ieder met de aangelegenheden der oostkust belaste ambtenaar, welken rang hij ook bekleeden moge, onvermijdelijk aan de bestaande bedenkelijke omstandigheden wordt prijs gegeven ja opgeofferd, wanneer hem slechts één kruisboot wordt ter beschikking gesteld, dáár waar vroeger onder eene betere orde van zaken een goevernements schoener van het eerste charter, overeenkomstig het besluit van 24 April 1846 no. 3 met *ses* schepelingen van z. m. zeemacht versterkt, reeds ongenoegzaam wordt geoordeeld om in de behoefte aan bescherming van persoon en goederen te voorzien.

Uit het bestaan van zoo veel hulpeloosheid moet van zelf de onmogelijkheid voortvloeien, om met de vorsten ter oostkust, die slechts voor onafhankelijkheid en machtsvertoon eerbied en ontzag koesteren, zoodanige goede betrekkingen te onderhouden, als met de macht en het aanzien van den soeverein, het goevernement, het meest overeenkomen.

De meeningen, vroeger reeds voorgestaan door het gewezen opperhoofd ter zuid- en oostkust van Borneo en door den goeverneur van Borneo en onderhoorigheden in de missives van 1 September 1840 en van 16 Februari 1849 hierop nederkomende: „*dat het geven van bevelen en het aangaan van overeen-*„*komsten niets helpen zoo zij niet kunnen gehandhaafd worden*" en „*dat elke* „*afdoende handeling ter oost- en noordoostkust van Borneo met het noodig ver-*„*toon behoort te geschieden*" worden nu maar al te zeer door de ondervinding bewaarheid.

Hieronder ligt dan ook de oorzaak verborgen, waarom Borneo's oostkust thans een zoo betreurenswaardig kontrast vormt met al wat elders in den archipel bestaat.

Welke maatregelen er ook genomen worden, naar mijne gemoedelijke overtuiging kan geen ambtenaar, hoe bekwaam en ondernemend ook, een genoegzaam zelfstandig standpunt innemen om de bestaande hinderpalen van zeeroof, slavenhandel en kwade trouw in het algemeen met goed gevolg te bestrijden en eerbied en ontzag voor het goevernement in te boezemen, zoo lang hem een goed uitgerust ravaartuig of stoomschip, eenige militaire macht, middelen van policie en huisvesting ontbreken.

Dit wordt voldoende bevestigd door den geruimen tijd dien de gewezen civiele gezaghebber H. Von Dewall ter oostkust heeft doorgebracht.

Op gelijke wijze zal nimmer de zekerheid worden verkregen, dat de jonge sultan van Koetei goed voorbereid en ongestoord tot het bestuur kome van het gebied, hetwelk het goevernement hem in leen gegeven heeft, dat aldaar het inlandsch bestuur beter geregeld en orde en rust gehandhaafd worden.

Het kan alzoo niet langer aan gegronden twijfel onderhevig zijn, dat het volstrekt noodig en dienstig is, om, overeenkomstig de termen der laatst aangegane kontrakten, in de betrekkingen met Koetei en de oostkust van Borneo veranderingen te brengen, die ten doel hebben, om het bestuur dier afdeeling eenmaal voordeelig te doen worden.

De belangen van het goevernement en van het algemeen vorderen dringend, dat, om geene breede basis van operatie te nemen, vooreerst te Samarinda, de voornaamste handelsplaats in het koeteisch gebied en ter geheele oostkust, een gezag gevestigd worde, hetwelk langs den weg eener bevredigende staatkunde de eigenaardige begrippen, gewoonten en vooroordeelen der bevolking op eene oordeelkundige wijze ontziet en tevens de kracht bezit, om de soevereine rechten van den staat te doen eerbiedigen, staatkundigen en zedelijken invloed op hechte grondslagen te vestigen, zeerooverij en slavenhandel tegen te gaan en aan 's goevernements onderdanen en handelaren al die bescherming te verleenen, welke voor openlijken moord, roof, slavernij, brandstichting, diefstal en wat dies meer zij behoeden kan.

Langs dezen weg alleen kan de opkomende bloei des handels zich meer en meer ontwikkelen en de ontginning van vele andere rijke hulpbronnen de algemeene welvaart bevorderen, waarmede eene goede behartiging der groote belangen van het goevernement in het nauwste verband staat.

J. Zwager.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 29 Mei 1866.

Verslag van het bestuur over de werkzaamheden en den staat van het Genootschap in 1865—1866. — Verkiezing van bestuursleden. — Verkiezing van een voorzitter.

Voorzitter: de heer P. J. BACHIENE.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering, deelt de *Voorzitter* mede:

1o. dat door het bestuur tot gewone leden zijn aangenomen, de heeren: Mr. T. Van Rees, advokaat-generaal bij het hoog-gerechtshof te Batavia, te 's Gravenhage; W. Van Oordt, te 's Gravenhage; G. J. C. Kolff, boekhandelaar te Batavia en J. Van Swieten, lid van de tweede-kamer der staten-generaal te 's Gravenhage; de laatste met behoud van zijn eere-lidmaatschap.

2o. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van de maatschappij van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië, van den schrijver van Indische brieven door Mr. Wop, en van het Gemeentebestuur van 's Gravenhage.

De *Voorzitter*. Uit het door het gemeentebestuur der residentie aangeboden „Algemeen verslag van den toestand der gemeente 's Gravenhage over het jaar 1865" blijkt dat het bereidvaardig voldaan heeft aan het dezerzijds gedaan verzoek en thans ook van het Genootschap melding heeft gemaakt.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om de schrijvers van werken en brochures over koloniale aangelegenheden, vooral wanneer die schrijvers lid van het Genootschap zijn, uit te noodigen een exemplaar van hunne geschriften voor de bibliotheek van het Genootschap af te staan. Het is zoowel in het belang onzer boekerij als in dat der schrijvers dat alles wat op het ge-

bied der koloniale litteratuur verschijnt, in de bibliotheek voorhanden zij. Wij trachten wel, door tusschenkomst van het Indisch leesgezelschap, ons veel wat in de bibliotheek eene plaats behoort te vinden, aan te schaffen, maar toch zou het kunnen gebeuren dat ons iets ontsnapt. Mochten dus de schrijvers van de brochures, die vooral in den laatsten tijd veelvuldig verschenen zijn, nog een exemplaar willen afstaan, het bestuur zal dit geschenk met dankbaarheid aanvaarden.

Aan de orde is:

I. *Het verslag van het bestuur over de werkzaamheden en den staat van het Genootschap in* 1865—1866.

De *Sekretaris* doet voorlezing van het volgende verslag:

De vervulling van den plicht, het bestuur bij art. 26 van het reglement opgelegd, om jaarlijks een verslag te geven van de voornaamste verrichtingen en gebeurtenissen van het Indisch Genootschap, is voorzeker dit jaar eene aangename taak, omdat wij in de eerste plaats hebben te wijzen op de uitvoerige besprekingen, die in den boezem van het Genootschap over koloniale onderwerpen werden gevoerd.

Voor die besprekingen bestond thans, meer nog misschien dan anders, eene bijzondere aanleiding. Sedert lang was de belofte door de regeering gedaan omtrent de indiening van eene kultuurwet. Die belofte scheen, toen het bestuur in den afgeloopen zomer zich met eene regeling der winterwerkzaamheden bezighield, spoedig te zullen worden vervuld. Het bestuur rekende daarom den tijd gekomen eene uitvoerige gedachtewisseling over het kultuurstelsel uit te lokken. Nog even vóór de beraadslagingen in het Genootschap over dit onderwerp aanvingen, was door de regeering een ontwerp tot regeling der grondslagen waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd, aan de vertegenwoordiging aangeboden, zoodat men bij de behandeling van het kultuurstelsel in het Genootschap ook aanleiding vond over het aangeboden ontwerp in beschouwingen te treden en de beginselen, die aan de regeerings-voordracht ten grondslag waren gelegd, te onderzoeken en te beoordeelen.

Het groote belang van het onderwerp deed het bestuur het voorstel doen aan de algemeene vergadering, waarmede deze zich vereenigde, om de gelegenheid tot introduktie van personen, die geen lid waren, open te stellen, waarvan ook ruim gebruik werd gemaakt. En daar het bestuur slechts waarheid en veelzijdige toelichting van het gewichtige vraagstuk verlangde, werd ook aan de geïntroduceerden de bevoegdheid geschonken aan de diskussiën deel te nemen.

Die diskussiën hier in bijzonderheden te herinneren, is voorzeker overbodig met het oog op de uitvoerige verslagen, die daarvan zijn openbaar gemaakt en later ook voor het publiek verkrijgbaar zijn gesteld. Alleen herinneren wij hier dat achtereenvolgens in een vijftal vergaderingen (13 Oktober, 3 en 17 November, 14 December 1865 en 19 Januari 1866) werden besproken:

de oorsprong, invoering en ontwikkeling van het goevernements-kultuurstelsel; de invloed en gevolgen van het stelsel betrekkelijk *a.* den arbeidszin der inlandsche bevolking, *b.* het individueel grondbezit, *c.* den vrijen landbouw en de nijverheid op Java, *d.* den handel en de scheepvaart van Nederland en *e.* de financiën van moederland en koloniën; de tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst, benevens de middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het vroeger aangeboden ontwerp.

Werd het kultuurstelsel zonder uitzondering onhoudbaar geacht en vrije nijverheid als middel tot ontwikkeling van welvaart en bloei aangeprezen, de daarbij besproken ontwerp-kultuurwet werd in menig opzicht als onvolledig en inkonsekwent aangemerkt, doch voor verbetering vatbaar geacht, aangezien werd erkend dat de beginselen van toekenning van individueel eigendomsrecht en van vrijheid van arbeid, welke als grondslagen voor dat thans helaas! reeds ingetrokken wetsontwerp werden aangegeven, onverdeelden bijval verdienen, in 't belang van de rechtvaardigheid zoowel als in dat van het waarachtig welzijn van Indië en Nederland.

Na afloop der beraadslagingen over het kultuurstelsel werden nog drie vergaderingen gehouden, op 27 Februari, 27 Maart en 18 April.

De bijeenkomst van 27 Februari, was in de eerste plaats bestemd tot het overwegen van een tweetal onderwerpen, waaromtrent door leden van het Genootschap uitvoerige opstellen waren geleverd.

In de eerste plaats de kwestie van het oprichten eener sleephelling op Java, in eene nota besproken door ons medelid, den heer Van Cleef. Dit onderwerp verdiende voorzeker in hooge mate de belangstelling na het besluit der indische regeering van 4 Juli 1864, waarbij is bepaald dat met 1 Januari 1867, te beginnen op Onrust, bij reparatie van koopvaarders geene materialen van wege het goevernement zullen worden verstrekt en dat van datzelfde tijdstip bij de fabriek van de marine en het stoomwezen te Soerabaya geene werkzaamheden voor partikuliere rekening zullen worden verricht, terwijl met 1 Januari 1869 alle hulp aan partikulieren van wege de marine-etablissementen in Indië geheel zal ophouden.

Het tweede onderwerp was een vraagstuk van geheel anderen aard. Door ons medelid, den heer Bodde, was in de vergadering van 19 Januari eene bijdrage ingeleverd, getiteld: „Gedachten over Batavia als vrijhaven." Op de verwezenlijking van dit denkbeeld werd door den steller der nota vooral aangedrongen door het voorbeeld van Singapoer, dat, na tot vrijhaven te zijn verklaard, zoo belangrijk in ontwikkeling is toegenomen. In de bijeenkomst van 27 Februari werd gelegenheid gegeven tot bespreking van dit opstel.

Verder was die bijeenkomst, zoowel als de beide volgende, die van 27 Maart en 18 April, gewijd aan de bespreking van den tegenwoordigen toestand en de ontwikkeling der Buitenbezittingen en meer in het bijzonder van Sumatra en Borneo. Met betrekking tot het eerstgenoemde eiland werd eene uitvoerige mededeeling gedaan door den heer Godon, door veeljarig verblijf op dat eiland daarmede van nabij bekend, terwijl de mededeelingen omtrent Borneo door den hoogleeraar Veth, den geleerden en gunstig bekenden schrijver van het werk „Borneo's Westerafdeeling", werden voorgedragen.

Beide redevoeringen gaven niet alleen aanleiding tot bespreking van den

toestand dier gewesten en de ontwikkeling waarvoor zij vatbaar zijn, maar bij die gelegenheid werd ook de zeer belangrijke kwestie besproken, die reeds vroeger (27 Januari 1865) een onderwerp van overweging uitmaakte: in hoever is het wenschelijk het nederlandsch gezag in de verschillende deelen van den indischen archipel uit te breiden? eene vraag daarom vooral de aandacht van het Genootschap waardig, omdat velen en soms ook de regeering haar in ontkennenden zin beantwoorden.

Na deze zeer algemeene mededeelingen omtrent hetgeen op de algemeene vergadering is voorgevallen, moeten wij thans bij de huishoudelijke aangelegenheden van het Genootschap stilstaan.

1°. Het *bestuur*. In de vergadering van 22 Mei 1865 werd, ter voldoening aan art. 12 van het reglement, overgegaan tot eene keuze van bestuursleden in plaats van de heeren Van der Linden, Schill en Canter Visscher. Bij meerderheid van stemmen werd aan de heeren Bachiene, Millard en Schill de betrekking van direkteur opgedragen, daar de heeren Van der Linden en Canter Visscher verzocht hadden niet verder in aanmerking te komen. In plaats van den heer De Serière, die eerst in 1867 moest aftreden, maar uit hoofde van zijn gevorderden leeftijd zijn ontslag genomen had, werd de heer Gevers Deynoot tot bestuurder benoemd.

Tot de betrekking van voorzitter, opengevallen door de aftreding van den heer Van der Linden als bestuurslid, werd de heer Bleeker gekozen, die echter om overwegende redenen verklaarde die betrekking niet te kunnen aannemen. Daarna werd het presidium opgedragen aan den heer Bachiene, die na herhaalden aandrang slechts kon besluiten die funktie tijdelijk te aanvaarden.

2°. Het *lidmaatschap*. Op 1°. Mei 1865 telde het Genootschap 9 eere-, 2 korrespondeerende en 198 gewone leden. Laatstgenoemd getal werd sedert dat tijdstip met 7 verminderd, zoo door overlijden als genomen ontslag. Door den dood verloren wij de heeren J. Munnich en Mr. J. A. de Fremery. In de vergadering van 14 December gaf de Voorzitter eene levensschets van laatstgenoemde. Tegenover het verlies van 7 leden, stond een aanwinst van 29 personen, die als leden werden aangenomen. Het getal gewone leden bedroeg dus op ult°. April 1866 220.

Hierbij mogen wij niet onvermeld laten dat het getal vereenigingen, waarmede het Genootschap, tot ruiling van werken betrekking heeft aangeknoopt, in den loop van het genootschappelijk jaar met twee is vermeerderd, namelijk de Twentsche vereeniging tot bevordering van handel en nijverheid te Enschedé en de Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap.

3°. *De financiën*. Uit de rekening, die gezegd wordt te loopen over het genootschappelijk jaar, dat met den 30sten April 1866 is geëindigd en aan de goedkeuring der vergadering zal worden onderworpen, blijkt dat de ontvangsten, met inbegrip van *f* 91,66 wegens saldo in kas bij den aanvang des jaars, hebben bedragen *f* 1697.61. De lasten, voor zooveel zij betaald zijn, beloopen *f* 1840,92, waaronder eene rekening van niet minder dan *f* 514,10 over de jaren 1863 en 1864, die onbetaald was gebleven. Het nadeelig saldo bedraagt derhalve *f* 143,31. Aan achterstallige kontributiën is nog in te vorderen plus minus *f* 575,00, waartegenover staat aan nog onbetaalde schulden over 1865/1866 eene som van *f* 1100.—

Van het restant der negociatie voor het aanschaffen eener bibliotheek, groot *f* 960 zijn in het afgeloopen jaar geene aandeelen uitgeloot. Door het groot aantal vergaderingen, dat in den afgeloopen winter is gehouden, moest natuurlijk een belangrijk deel van onze inkomsten voor het uitgeven der verslagen, die ieder meer dan twee vellen druks hebben beslagen, beschikbaar worden gehouden. Het afdoen der zoo even genoemde oude rekening van *f* 514,10 heeft bovendien de ontvangst uitgeput. Niettemin heeft het bestuur besloten vóór 1 Juli a. s. vier aandeelen uit te loten, betaalbaar uit de ontvangsten over het thans ingetreden genootschappelijk jaar.

4°. De *verslagen*. Het bestuur heeft gemeend in de wijze van uitgave der verslagen eene verandering te moeten brengen. Men herinnert zich dat vroeger die verslagen in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië werden opgenomen, waarvan dan overdrukken werden genomen om aan de leden te worden toegezonden. Daar door het vermeerderd getal exemplaren, benoodigd tengevolge der uitbreiding van het ledental, het financiëel voordeel dat vroeger in die handelwijze gevonden werd, bijna geheel verdwenen was, ja weldra door eene zonderlinge prijsberekening in een financiëel nadeel scheen te worden veranderd, heeft het bestuur, met het oog op die omstandigheid en vooral ook om het oponthoud te voorkomen, dat aan de plaatsing in het Tijdschrift verbonden was, besloten de verslagen hier ter stede te doen drukken. Na ontvangen prijsopgaven van eenige der voornaamste boekdrukkers bleek dat de heer H. L. Smits op de voor het Genootschap voordeeligste voorwaarden den druk dier verslagen wilde bezorgen, zoodat deze taak aan hem werd opgedragen.

5°. De *bibliotheek*. Deze blijft eene groote belangstelling ondervinden, blijkbaar zoowel uit het gebruik dat een aantal personen weder van onze verzameling maakte, als uit de velerlei geschenken, die het Genootschap ontving. Met dankbaarheid mogen wij hier vermelden dat het ministerie van koloniën, verschillende vereenigingen, waarmede het Genootschap in betrekking staat, alsmede de heeren Robidé van der Aa, Bekking, Buijn, Van den Dungen Bille, Feist, Gramberg, Leupe, Van Lier, Neurdenburg, Van Sypesteyn, De Vrij en Wolbers ons met hunne bijdragen vereerden en daarmede onze verzameling verrijkten. Behalve door de geschenken van bovengenoemde instellingen en personen, waren wij door aankoop en ook, zooals vroeger door het overnemen der boeken van het Indisch leesgezelschap, in de gelegenheid onze boekerij uit te breiden. Die uitbreiding, zoover de middelen dit althans gedoogen, blijft bij voortduring het streven van het bestuur omdat de bibliotheek daardoor uit een wetenschappelijk oogpunt in waarde toeneemt en voor nasporingen steeds meer geschikt wordt gemaakt.

Den druk van een nieuwen katalogus heeft het bestuur nog eenigen tijd uitgesteld, omdat de voorraad langer gestrekt heeft dan verleden jaar gedacht werd. Evenwel zal de uitgave daarvan nog in dit jaar plaats hebben en daaruit zal van de vermeerdering blijken, die de bibliotheek sedert het kort tijdsbestek van twee jaren, heeft ondergaan.

De *Voorzitter*. In verband met hetgeen in het verslag is opgeteekend moet ik aan de vergadering mededeelen dat de uitloting van vier aandeelen reeds heeft plaats gehad en dat uitgeloot zijn de n°s. 7, 9, 12 en 28.

II. *De rekening van den penningmeester over* 1865—1865.

De heer *Boers*, die met den heer *Robidé van der Aa* benoemd was tot het nazien der rekening, brengt daaromtrent rapport uit.

Uit dit rapport blijkt, dat de kommissie de rekening in orde en alle uitgaven door kwitantiën gedekt heeft gevonden. Ten opzichte van het nadeelig slot en de nog onbetaalde pretentiën over 1865 merkt de kommissie op dat „er reden zou zijn tot groote bezorgdheid voor den financiëelen toestand des Genootschaps, indien het niet gebleken ware dat verschillende der in de rekening over 1865—1866 opgenomen uitgaven ten bedrage eener veel grootere som dan het thans bestaande tekort eigenlijk komen ten laste van vroegere dienstjaren. De zaak komt dus eenvoudig hierop neer dat er bij het Indisch Genootschap, zooals bij vele soortgelijke instellingen maar al te dikwijls geschiedt, dienstvermenging plaats vindt en dat een groot deel der uitgaven van het eene jaar gedekt wordt door de kontributiën van het volgende."

De rekening van den penningmeester wordt daarop door de vergadering goedgekeurd, terwijl hem wordt dankgezegd voor zijn gehouden beheer en der kommissie voor het uitgebrachte rapport.

III. *Verkiezing van bestuursleden.*

De *Voorzitter* deelt mede dat dit jaar de beurt van aftreding is aan de heeren Van Aalst, Van Soest en Boudewijnse; dat evenwel de beide eerstgenoemden verzocht hebben voor eene herkiezing niet in aanmerking te komen. Het bestuur heeft pogingen aangewend om beide bestuursleden te bewegen daarvan terug te komen, doch is daarin niet mogen slagen.

De uitslag der verkiezing is, dat met meerderheid van stemmen tot leden van het bestuur worden benoemd, de heeren: dr. W. J. A. Jonckbloet, J. Van Swieten en J. Boudewijnse.

De heer *Boudewijnse* verklaart, onder dankbetuiging voor het in hem gestelde vertrouwen, de betrekking van bestuurder op nieuw te aanvaarden.

Den heeren *Jonckbloet* en *Van Swieten* zal, daar zij niet tegenwoordig zijn, van de gedane keuze worden kennis gegeven.

IV. *Verkiezing van een voorzitter.*

De heer *Bachiene.* Ik verzoek thans als voorzitter te worden vervangen. Verleden jaar heb ik verklaard het presidium tijdelijk te zullen waarnemen. Die waarneming heeft langer geduurd dan primitief in mijne bedoeling lag. De redenen, die mij nopen af te treden, zijn reeds ten vorigen jare breedvoerig medegedeeld. De heer Bleeker, aan wien ten vorigen jare het voorzitterschap werd opgedragen, heeft mij verzocht mede te deelen dat hij, bij eventueele benoeming, ook thans voor het voorzitterschap zou moeten bedanken.

De uitslag der stemming is dat de heer *Gevers Deynoot* tot voorzitter wordt benoemd.

De *Voorzitter*. Ik wensch het Genootschap met de gedane keuze geluk en vlei mij dat de heer Gevers Deynoot de hem opgedragen betrekking zal aanvaarden.

De heer *Gevers Deynoot*. Ik betreur het zeer dat de tegenwoordige voorzitter begrepen heeft zijne betrekking te moeten neêrleggen, te meer omdat hij, naar mijne schatting, het voorzitterschap gedurende het afgeloopen jaar op eene voortreffelijke wijze heeft vervuld. Ik ben dus schroomvallig het presidium te aanvaarden, vooreerst omdat ik geroepen word in de plaats te treden van den heer Bachiene en ten tweede omdat ik nog slechts sinds korten tijd lid van dit Genootschap ben. Niettemin wil ik trachten aan het in mij gestelde vertrouwen te beantwoorden en verklaar mij bereid, rekenende op de welwillendheid der leden, het voorzittersehap te aanvaarden.

De *Voorzitter*. Mij blijft nog de aangename taak over de leden van het Genootschap en in het bijzonder de leden van het bestuur, dank te zeggen voor de welwillendheid die ik in ruime mate heb mogen ondervinden. Ik uit den wensch voor den verderen bloei van het Genootschap en druk het vertrouwen uit dat het, onder het voorzitterschap van den heer Gevers Deynoot, krachtig werkzaam zal zijn, waartoe inderdaad de tijdsomstandigheden ook wel zullen dringen. Wanneer wij toch het oog vestigen op de gebeurtenissen der jongste dagen, dan zou het mogelijk kunnen zijn dat in de naaste toekomst het Genootschap tot krachtig optreden werd geroepen. Aan die roeping zal het voorzeker weten te beantwoorden. Het is met die verwachting, dat ik den presidialen hamer den heer Gevers aanbied.

De nieuw benoemde *Voorzitter* sluit, daar verder niets meer aan de orde is, de vergadering.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA

XXVI.

VOORGENOMEN HERZIENING VAN HET LANDELIJK STELSEL, ONDER DEN GOUVERNEUR-GENERAAL MERKUS. 1844 (*).

Wij zullen nu de belangrijke stukken, met deze voorgenomen herziening in verband staande, opvolgelijk mededeelen.

I. *Memorie, door den direkteur der kultures, ingediend aan den gouverneur-generaal.*

LANDRENTEN.

Deze belasting, onder welke begrepen is, die der huistax, tuinen en nipabosschen, alsmede der vischvijvers, heeft van 1833 (zijnde van vroeger jaren geene aanteekening bij de direktie aanwezig) tot 1841, met inbegrip der fiktive landrenten van de residentiën *Madioen* en *Kediri*, bedragen:

in 1833.	*f*	7,368,745.39½
„ 1834.	„	7,439,908.65
„ 1835.	„	7,679,359.15
„ 1836.	„	8,075,190.77½
„ 1837.	„	8,065,813.79½
„ 1838.	„	8,284,812.76
„ 1839.	„	8,618,083.24
„ 1840.	„	9,864,906.58½
„ 1841.	„	9,930,513.11
terwijl dezelve voor 1842 kalkulatief zal beloopen .	„	10,460,000.—
voor 1843	„	10,202,642.—
„ 1844	„	10,635,352.—

(*) Met dit stuk sluit de rij der Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel van den heer Van Deventer. In de beide volgende afleveringen van dit tijdschrift zullen nu nog plaats vinden een paar tot hetzelfde onderwerp betrekking hebbende stukken, als bijlagen achter het derde deel van het werk van den heer Van Deventer gevoegd. Daarmede zal dan tevens het *geheele* werk van den heer Van Deventer in dit Tijdschrift zijn opgenomen. RED.

De aangetoonde stijging van inkomst, vooral gedurende de vier laatste jaren, is niet onaanzienlijk, en men mag het er voor houden dat, ten gevolge der ingevoerde kultures, waardoor de bevolking milioenen guldens meer in handen krijgt dan vroeger, gemelde belasting langzamerhand welligt tot *f* 15,000,000.— kan worden opgevoerd.

Onbekendheid ten aanzien der uitgestrektheid en vruchtbaarheid der op Java aanwezige bebouwde gronden; onmogelijkheid om immer het, bij de Engelsche revenu-instruktie dd. 14 Februari 1814 bedoelde *detailed-system* in te voeren, en zulks ter oorzake dat slechts in een zeer klein gedeelte van het eiland, Bantam, Buitenzorg, Krawang en een gedeelte der residentiën Bezoeki en de Preanger-regentschappen een, en dan nog maar zoogenaamd, eigendoms-regt, op den grond bestaat, is echter oorzaak, dat het stelsel van landrenten zeer gebrekkig werkt en voortdurend werken zal.

De aanslag van die belasting geschiedt, in de onderscheidene residentiën, op zeer verschillende en uiteenloopende wijzen.

Op eenige plaatsen wordt, behalve van de rijstvelden, ook tuinhuur of van de inkomsten der dessa's belasting geheven. Op andere plaatsen neemt men bij den aanslag in aanmerking, of ook meer winstgevende produkten dan rijst zijn geplant. Hier wordt als het ware geene uitgestrektheid van grond of produktie in aanmerking genomen, en is dus de aanslag eene eenvoudige overeenkomst, met de dessa-besturen gesloten. Dáár heft men eene bepaalde som per bouw. Op sommige plaatsen regelt men, overeenkomstig de voorschriften, de belasting eenlijk naar een rijstgewas, bij taxatie van het te veld staande produkt, en neemt alsdan $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ der waarde van hetzelve, berekend naar een matigen marktprijs. Op andere plaatsen weder, wordt het rijstprodukt na den oogst gekonstateerd, en men neemt alsdan $\frac{1}{2}$ der waarde van hetzelve. Hier wordt, bij de taxatie van het te veld staande produkt, vooraf $\frac{1}{5}$ voor snijloon afgetrokken. Daar weder niet. En over het algemeen is men in het geheel niet, of althans zeer gebrekkig, met de uitgestrektheid en vruchtbaarheid of produktie der gronden bekend. Terwijl reeds vóór 1830 door het gouvernement eene belangrijke afwijking van het stelsel van landrenten is ingevoerd of gewettigd namelijk door de belasting te heffen van de koffij uit de dessa's afkomstig (pagger-koffij), iets hetwelk ook nog voortdurend plaats heeft.

Het is, onder zoodanige omstandigheden, der overweging van het gouvernement waardig: of het niet wenschelijk zou zijn, om gemeld stelsel geheel vaarwel te zeggen, en om, na zoo naauwkeurig mogelijke meting der velden, en konstatering der vruchtbaarheid of opbrengsten van dezelve, zoowel uit de dessa's enz. een grondlast te heffen van b. v. $\frac{1}{5}$ van die opbrengsten in geld, naar een matigen marktprijs berekend.

Ik houde mij overtuigd, dat die belasting alsdan tot *f* 15,000,000. — en welligt tot meer zal kunnen stijgen; dat dezelve, als gegrond op de zuivere inkomsten van iedere dessa, zal zijn billijk; terwijl thans door eene zoogenaamde heffing van $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$, of gemiddeld $\frac{2}{5}$, van de waarde der rijstvelden, op eene voor velen, in vergelijk met anderen, zeer onbillijke wijze, slechts wordt verkregen *f* 10,000,000. —

De gemelde ongeregelde wijze, waarop het stelsel van landrenten werkt,

heeft steeds ruimschoots stof tot schrijven, en tot het uitbrengen van welligt belangrijke, doch weinig ten goede bijgedragen hebbende, rapporten opgeleverd.

Gezwegen van hetgeen vroeger, door zeer kundige en verheven mannen, met welke ik mij, als slechts met zeer geringe kennis uitgerust, niet zal vermeten in het strijdperk te treden, ten aanzien van het steisel van landrenten, is gezegd en geschreven; zal ik mij slechts tot het voorkomende in de ondervolgende stukken van lateren datum bepalen.

De heer Kruseman heeft, bij rapport aan zijne excellentie den kommissaris-generaal, dd. 11 April 1829 no. 550, onder anderen beweerd, dat de geheele aanslag der landrenten naar willekeur van de ambtenaren plaats had; dat de belasting van $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ op het provenu der geklassificeerde velden onvoldoende was, en dat dezelve dus tot op $\frac{1}{2}$ van de waarde van het produkt moest worden gebragt.

Het eerst aangevoerde is onnaauwkeurig, en de heer Baumhauer heeft zulks dan ook bij nota van 24 September 1829 wederlegd.

De bij het rapport van den heer Kruseman beschreven willekeur, waarmede de aanslag zou plaats hebben, was en is nog steeds slechts schijnbaar waar, want men kan aannemen, dat de regeling der belasting over het algemeen, en hoe zeer dan ook op verschillende wijzen, gegrond wordt:

a. Op hetgeen in vorige jaren door de verschillende dessa's is voldaan.
b. Op het meer of min goed slagen der velden in het jaar waarover de aanslag loopt.
c. Op de verkregen meerdere of mindere kennis der ambtenaren, ten aanzien van de uitgestrektheid en vruchtbaarheid der gronden.
d. Op overeenkomsten met de dessabesturen gesloten of aangegaan.

Gewoonlijk wordt alsdan, na raadpleging van de regenten en distriktshoofden, als belasting genomen $\frac{2}{5}$ van het rijstprodukt, tegen een matigen marktprijs in geld gereduceerd.

Ongeregeld en zonder behoorlijken grondslag heeft de aanslag plaats, doch niet willekeurig; dit behoort, wanneer het soms al plaats heeft, minstens tot de exceptiën, en kan niet als algemeen opgevolgd wordende regel worden bekend gesteld.

Het tweede punt, hetwelk door den heer Kruseman wordt aangevoerd, namelijk dat men de helft van de waarde der produkten als belasting kan en moet nemen, is geheel onnoodig, en zou bovendien ook zeer drukkend en onbillijk zijn. Onnoodig, omdat men kan aannemen dat de landrenten nu reeds aanzienlijk zouden stijgen, wanneer men het zuivere $\frac{2}{5}$ van de waarde der produktie erlangde. Drukkend en onbillijk, om reden door eene heffing van de zuivere helft van het produkt of derzelver waarde, het zoogenaamde landbezit, voor diegenen welke den grond, tegen genot of betaling van de helft der produktie, zoo als gewoonlijk plaats heeft, doen bewerken, ten eenenmale deszelfs waarde zou verliezen, iets hetwelk thans, wanneer men de zuivere $\frac{2}{5}$ aan belasting erlangde, mede reeds grootendeels het geval zou zijn, en men zou zoodoende eene onregtvaardigheid begaan ten aanzien van de zoodanigen, die door ontginning een wettig regt op gronden hebben gekregen, die zij niet met ledige handen kunnen bewerken.

De heer Lawick van Pabst heeft, volgens nota van 25 November 1826, onder anderen voorgesteld: om de velden door de distriktshoofden te doen meten, klassificeren, en om daarna de belasting voor vijf achtereenvolgende jaren te regelen en vast te stellen: zijnde hij van oordeel, dat al de velden van eene dessa, onder dezelfde klassifikatie moeten worden gesteld.

De heeren van Haak en Besier, op gemelde nota, bij missives van den 9en April en 17en Februari 1827, gerigt aan zijne excellentie den kommissaris-generaal, dienende van konsideratiën en advies, zijn onder anderen voor eene meting der velden, en zulks niettegenstaande dit werk niet dan zeer moeijelijk en zeer onvolledig kan worden ten uitvoer gebragt. Zij zijn tegen eenen aanslag van 5 jaar en tegen het brengen van al de velden eener dessa onder dezelfde klassifikatie.

De heer van Haak vermeende ook nog, dat de belasting reeds in 1827 te hoog was opgevoerd.

Een aanslag voor 5 jaar is ondoelmatig, om reden die velden, welke van den regen afhankelijk en op verre na niet alle ter erlanging van een tweede gewas geschikt zijn, nu en dan aan belangrijke misgewassen zijn blootgesteld, en dan ook geen belasting kunnen betalen, die op een goed of slechts een gemiddeld gewas gegrond is.

Waren alle velden op Java overvloedig van levend water voorzien, zoodat, bij minder goed of niet slagen van het padi-gewas, dadelijk een ander produkt kon worden geplant, uit welks opbrengst de belasting zou kunnen worden aangezuiverd, dan zou ik kunnen overhellen om dezelve voor vijf jaar vast te stellen, om reden daardoor wordt verkregen:

a. eene minder wisselvallige inkomst;

b. eene noodzakelijkheid of gewoonte voor de bevolking, om een tweede gewas te planten; iets waartoe thans op verre na niet algemeen wordt overgegaan; en

c. meer produktie en dus ook meer inkomsten en welvaart, zoo wel voor het gouvernement, als voor de bevolking zelve.

Het brengen van alle velden eener dessa onder dezelfde klassifikatie; namelijk wanneer men daardoor wil verstaan hebben, dat ieder veld dezelfde produktie afwerpt, en dus ook dezelfde som aan belasting kan en moet betalen, is mede ondoelmatig; om reden men kan aannemen, dat de produktie der velden van een en dezelfde dessa, vooral in het gebergte, onderling aanzienlijk verschilt, als hangende onder anderen af van het vroeger of later, van het meer of minder billijk en regelmatig verdeelen van het water; terwijl de hoegrootheid en het verschil in de produktie van het eene of andere veld bovendien nog van vele kleine omstandigheden afhankelijk kan zijn, die men Javaan of landbouwer zou moeten wezen, om ze naar behooren te kunnen gadeslaan en waarderen.

Het meten der velden, als ook het klassificeren, of liever gezegd het konstateren der vruchtbaarheid van dezelve, is doelmatig, namelijk, wanneer men in het oog houdt, dat, bij het doen van den aanslag, noch op die meting, als zullende steeds zijn onnaauwkeurig, noch op de gemaakte klassifikatie der velden of konstatering van derzelver vruchtbaarheid, — welke konstatering, vooral met de aanhanden middelen, mede een zeer moeijelijk werk is, — in deszelfs geheel kan worden afgegaan.

Het aangevoerde van den heer van Haak, dat de belasting reeds in 1827 te hoog zou zijn opgevoerd geweest, wanneer hij althans geene bepaalde plaats op het oog heeft gehad, of daarmede wil verstaan hebben, dat men meer dan het bepaalde aandeel, zijnde gemiddeld $^2/_5$ van de waarde, van het gewas nam, is, voor geheel Java genomen, geheel onaannemelijk; want nu nog bedraagt, blijkens een algemeen overzigt, de belasting slechts gemiddeld ongeveer *f* 6.47 per bouw; terwijl er stellig meer land aanwezig is, dan in de leggers van den aanslag wordt bekend gesteld, en dus, dit in aanmerking nemende, de gemelde belasting nog tot op een veel lager cijfer doet dalen, een cijfer hetwelk op verre na niet het $^2/_5$ der waarde van een rijstprodukt per bouw zou aantoonen, al stelt men dat een bouw slechts gemiddeld 15 pikols rijst, ter waarde van *f* 2 de pikol afwerpt.

Het is echter waar, dat door de aanzienlijke uitbreiding die de kultures sedert 1830 hebben ondergaan, de bevolking op vele plaatsen zich menige geriefelijkheid, wilde men met de betaling van landrenten niet achterlijk blijven, moest ontzeggen.

Het is waar, dat niet zelden de landbouwer, om zijne belasting te kunnen betalen, een gedeelte van zijn hoog noodig voedsel tegen lagen prijs moest verkoopen; terwijl hij zich alsdan, ter erlanging van hetzelve, niet zelden tevreden stelde met wortels uit de bosschen voor hem en de zijnen op te zoeken.

Het is daarentegen ook waar, dat thans de bevolking, door hare meerdere verdiensten, zonder ongerief *f* 10,000,000.— aan belasting (landrenten) opbrengt, en stellig nog meer betalen kan; terwijl zij bovendien geen gedeelte van haar produkt behoeft te verkoopen; dientengevolge overvloed aan goed voedsel heeft, en nog veelal een gedeelte tegen hooge prijzen kan van de hand zetten, om zich artikelen van weelde te kunnen aanschaffen.

En het is, naar mijn begrip althans, ook stellig waar, dat de bevolking, zonder de voordeelen aan de verschillende ingevoerde en uitgebreide kultures verbonden, met moeite *f* 10,000,000 aan landrenten zou kunnen betalen.

De heer de Vogel wil, blijkens het voorkomende bij zijne missive aan de direktie der kultures, dd. 8 Februari 1841 no. 227/8, alleen van het belastbaar gedeelte der revenuën van een veld, landrenten heffen. Hij wil namelijk, na de velden gemeten, geklassificeerd of derzelver produktie te hebben gekonstateerd, van de waarde der produktie eene zekere som, volgens zijne rekening ongeveer *f* 20 per bouw, voor arbeidsloon, hetwelk geschat is tot bewerking der velden benoodigd te zijn geweest, aftrekken, en hij wil alsdan 50 percent van het zuivere restant als belasting nemen.

In een land, alwaar over het algemeen ieder man zijn eigen aandeel in de velden bewerkt, en alwaar geen arbeidsloon betaald en dus ook niet berekend wordt, komt mij zoodanige regeling doelloos en dus ook onnoodig voor.

Tot bewijs, dat de landman dien arbeid niet in geld berekent, en dat hem, vooral in de binnen-residentiën, zoo als onder anderen Bagelen, Madioen, Kediri en meer anderen, vroeger niet zoo veel van een bouw met padi beplant zuiver overschoot, als de heer de Vogel als arbeidsloon wil hebben afgetrokken, herhaal ik, hetgeen reeds eenmaal bij mijn inspektierapport gezegd is, dat ik de rijst vroeger voor *f* 1 de pikol heb zien verkoopen; dat

ik de helft van het produkt voor snijloon heb zien geven, zoodat de landbouwer, bij eene produktie van 20 pikols per bouw, slechts 10 pikols rijst, ter waarde van ƒ10, overhield.

Deze som bedraagt slechts de helft, van hetgeen de heer de Vogel als arbeidsloon wil hebben afgetrokken, en volgens zijn stelsel zou dus, bij terugkeer tot den vorigen stand van zaken, iets betwelk, als een gevolg b. v. van oorlog, niet tot de onmogelijkheden behoort, een gedeelte der velden in het geheel niet belastbaar zijn; maar integendeel zou men de bevolking, wanneer men haar in evenredigheid van verrigten arbeid wilde beloonen, nog geld moeten toegeven.

Bij het bewerken der sawavelden, wordt door den Javaan geen arbeid, geen moeite in geld naar een zeker dagloon berekend. Het is zijne geliefkoosde kultuur, dezelve wordt door vrouwen en kinderen uitgeoefend en, bij de erlanging van genoegzaam voedsel, berekent hij niet, of de waarde der geoogste produkten een geëvenredigd voordeel aan den verrigten arbeid oplevert.

Een ieder moest rijst planten, om zich voedsel te verschaffen; doch die kultuur zou, in dagloon uitgeoefend wordende, vooral wanneer het produkt laag in prijs is, geen voordeel, maar integendeel verlies opleveren.

Naar mijn inzien, moet men, om tot de heffing van eene gelijk drukkende belasting te kunnen geraken, de velden van elke dessa zoo goed mogelijk doen meten, en daarna derzelver vruchtbaarheid konstateren.

Bij die konstatering, welke alleen, en zonder klassifikatie of verschillend belastbaar maken der gronden, de strekking moet hebben, om het geheele produkt van de gezamenlijke velden eener dessa te leeren kennen, moet niet alleen tot basis worden genomen een padi-gewas voor de sawa-, en een djagong-oogst voor de tegal-velden. Men kan die produkten, welke over het algemeen jaarlijks geplant worden, wel als hoofdvoortbrengsel bekend stellen; doch er moet tevens worden onderzocht:

1. De geschiktheid der gronden voor meer winstgevende kultures.
2. De produkten, welke gewoonlijk of bij afwisseling instede van padi en djagong geplant worden.
3. De hoeveelheid van die produkten, welke b. v. een bouw afwerpt.
4. De soort van tweede gewassen, welke gewoonlijk worden geplant.
5. De hoeveelheid van die produkten, welke per bouw kunnen worden verkregen.
6. De meerdere of mindere vruchtbaarheid der dessa's door het konstateren onder anderen van het getal klapper- en andere boomen.
7. De meer of minder winstgevende of andere gronden, bij iedere dessa behoorende, op welke gewoonlijk gevonden worden, vrucht-, aren- en andere boomen, bamboe, enz. enz.
8. De meer of minder goede ligging der dessa's, vooral aan de oevers van rivieren, hetwelk den afvoer van produkten gemakkelijk maakt, en de waarde derzelve in vergelijk met andere streken verhoogt.

Wanneer van zoodanige opnamen een register is geformeerd, dan kan het, door alle aanwezige en opkomende residenten, tot jaarlijksche regeling der belasting, naar mate van de geteelde produkten, tot grondslag genomen worden; houdende ik mij overtuigd dat, wanneer slechts $^1/_5$ gedeelte der jaarlijksche

gezamenlijke opbrengsten van iedere dessa genomen wordt, de belasting tot misschien meer dan ƒ 15,000,000.— 's jaars zal stijgen.

En waarom zou men tot zoodanige regeling niet overgaan? Eene regeling der landrenten, gegrond eenlijk op een rijstgewas voor de sawa- en een djagong-oogst voor de tegal-velden, is ongelijk drukkend en dus hoogst onbillijk.

Ik weet wel, dat zulks is overeenkomstig de grondslagen, waarop het stelsel van landrenten rust, dan dit neemt niets van de onbillijkheid weg.

Is het, onder anderen, billijk dat hij, die ten gevolge der vruchtbaarheid van den grond en ten gevolge der beschikking over genoegzaam levend water, met twee gewassen 's jaars is begunstigd, niet of weinig meer aan belasting betaalt dan hij, die, ten gevolge van plaatselijke omstandigheid, slechts één rijstgewas kan erlangen? Is het billijk dat hij, wiens gronden voor den bouw van meer kostbare, en dus ook meer winstgevende, produkten dan rijst geschikt zijn, niet meer aan grondlast betaalt dan hij, die eenlijk padi kan planten? Is het billijk dat hij, die in het genot is, boven zijne rijstvelden, van aanzienlijke inkomsten uit de dessa van bosch- of andere gronden, niet meer belasting betaalt dan hij, die eenlijk in het bezit van een stuk sawagrond is? Is het billijk, dat de inwoners van een rijke dessa, voorzien van vruchtbare sawagronden, met overvloed van levend water, in de residentie Kadoe, niet of althans onbeduidend meer aan belasting betalen, dan de ingezetenen van arme van den regen afhangende sawa-velden in de regentschappen Demak en Grobogan, residentie Samarang, en meer andere zoodanige plaatsen?

Ik weet wel dat, wanneer men de belasting regelt naar de wezenlijke opbrengsten der velden en dessa's, tegen de beginselen waarop het stelsel van landrenten rust wordt gezondigd; doch dit heeft, sedert 1814, zoo als hiervoren is aangetoond, toch gedeeltelijk plaats gehad. De ambtenaren hebben, bij de regeling der belasting, hoezeer op verschillende en ongeregelde wijzen, hier en daar wel degelijk het planten van meer winstgevende produkten dan rijst, en het erlangen van andere voordeelen uit de dessa's of van tweede gewassen, in aanmerking genomen.

En wat de dorpsbesturen, die met de verdeeling der belasting in de dessa's belast zijn, gedaan hebben, dat zal wel zoo verschillend en afwijkend van het stelsel van landrenten geweest zijn, dat een onderzoek van jaren noodig zou wezen, om daarvan eene behoorlijke deskriptie te kunnen geven.

Volgens het stelsel van landrenten wordt alleen het eerste gewas, en wel gerekend naar een padi-oogst van de sawa-velden, tot regeling der belasting in aanmerking genomen, en wel om de bevolking tot het planten van meer rijke produkten en een tweede gewas aan te moedigen. De velden worden in drie soorten geklassificeerd en belast, en wel om die belasting geëvenredigd te doen zijn aan de meer of minder goede gronden, bij ieder man in gebruik. Dan, men heeft zich ten deze illuziën gemaakt, en die bepalingen, welke zelfs door de dorpsbesturen niet worden nageleefd, hebben niets te beteekenen.

Het planten van een rijker produkt dan padi, zoo als onder anderen tabak, enz., zoomede het telen van een tweede gewas, wordt gewoonlijk geregeld naar den aard en de vruchtbaarheid der gronden, en naar de al of niet beschikking over genoegzaam levend water.

In Kadoe wordt het gedaan. Op andere plaatsen, zoo als Demak, kan

het niet van eenig belang gedaan worden, en men kan dan ook gerust aannemen, dat de wijze van voorschreven belasting daarop geen beduidenden invloed heeft uitgeoefend. In de residentiën Pasoeroean en Soerabaya, onder anderen, worden de velden jaarlijks bij afwisseling, van goede en slechte, gelijk onder de bevolking verdeeld, en een ieder draagt een gelijk aandeel in de belasting.

Aan het klassificeren of verschillend belasten der velden, laten de dorpsbesturen zich weinig gelegen liggen; zij weten genoeg, wanneer men hun het geheele bedrag van den aanslag der dessa bekend maakt, zich voorbehoudende om alsdan de verdeeling te maken, zoo als zij denken dat met hunne belangen, en misschien ook met die der bevolking, het best overeenkomt.

In Kadoe beschouwt de penatoe, die gewoonlijk vijf en meer dessa's onder zich heeft, zich als huurder van den grond, betaalt den zoogenaamden aanslag, en neemt niet zelden van de bevolking de helft der produkten in natura als belasting, zich het meerdere, dat hij boven den aanslag heft, toeëigenende.

Honderde afwijkingen hebben, sedert de invoering van het stelsel van landrenten, van hetzelve plaats gehad. Het werkt in meest alle residentiën verschillend. Dáár waar het het meest overeenkomstig de voorschriften werkt, is de belasting het minst billijk, en wel om reden de arme dessa's, met eenlijk velden die voor de teelt van rijst geschikt zijn, te zwaar, en meer vruchtbare velden met rijke dessa's, te ligt belast zijn.

En waarom dan zou men het stelsel van landrenten niet vaarwel zeggen, en doen vervangen door een grondlast van b. v. een vijfde van hetgeen de gronden en dessa's werkelijk produceren.

Wanneer, op de omschreven wijze, een standregister in iedere residentie aangelegd en, daarop gegrond, de belasting jaarlijks wordt geregeld, dan, en dan ook alleen, zal men langzamerhand tot het doel, zoo veel mogelijk gelijkdrukkende belasting, komen, en het gouvernement zal van zijne landen eene inkomst trekken, nabijkomende aan die welke partikuliere landeigenaren genieten.

Ik zeg nabijkomende, om reden het gouvernement, met een klein personeel, hetwelk bovendien nog met aanhoudende werkzaamheden voor de kultures van voortbrengselen voor de markt in Europa is belast, niet even als een partikulier landbezitter de middelen heeft, om genoegzame lokale kennis der distrikten en dessa's te erlangen.

En omdat een slecht bezoldigd inlandsch personeel, hetwelk op de partikuliere landen niet in die mate bestaat, er steeds belang bij heeft, om ons zoo veel mogelijk met de ressources van het land onbekend te houden, ten einde van een lagen aanslag van belasting die voordeelen te erlangen, welke het noodwendig behoeft om de uitgaven te kunnen bestrijden, welke uit de geringe door het gouvernement toegelegd wordende bezoldigingen, niet kunnen gevonden worden.

De behoorlijke daarstelling van het bedoelde standregister zal voorzeker veel werk veroorzaken; dan, ik houde mij overtuigd, dat het kan plaats hebben, wanneer namelijk de noodige tijdruimte wordt gegeven.

Al vordert het werk vijf achtereenvolgende jaren, dan nog is het aan te prijzen: omdat kennis van land en volk zal worden vermeerderd; omdat men

eenmaal in staat zal geraken om eene billijke gelijk drukkende belasting der bevolking op te leggen, en omdat men, bij de tegenwoordige wijze van aanslag, reeds veel nut van den geprojekteerden arbeid, naar mate die vordert, zal trekken, zonder dat het noodig is, om vooralsnog en tot dat het geheele werk zal gereed zijn, van het thans werkend stelsel van landrenten afstand te doen.

De direkteur der kultures,
G. L. BAUD.

II. *Missive van den gouverneur-generaal aan den raad van Indië.*

Kabinet. No. 85. Buitenzorg, den 22 April 1844.

Als het eenstemmig gevoelen van alle ambtenaren en schrijvers, die over de heffing van landrenten hebben gehandeld, mag aangemerkt worden, dat het daaromtrent aangenomen stelsel niet is wat het behoorde te zijn, dat het gebrekkig werkt, en dat de belangen, zoo wel van de belastingschuldigen als die van het gouvernement, er door lijden.

Wat het gebrekkige in het stelsel zelf betreft, het wordt gevonden: in de bepaling der gronden, welke aan de belasting onderhevig zijn verklaard; in de verhouding van de heffing tot de inkomsten; in de wijze en den duur van den aanslag; in de wijze van betaling, enz.

Over alle deze en andere punten zijn vele meeningen, beschouwingen en theoriën vooruitgezet en beredeneerd, zonder, sedert de invoering van het middel onder het Britsch bestuur, tot noemenswaardige veranderingen of verbeteringen te hebben geleid.

Als hoofdgebreken in de werking mogen gehouden worden: de verwaarloozing van vele in de grondbepalingen voorkomende voorschriften, waarvan de strekking nuttig is; het volslagen gemis aan eenvormigheid; de daaruit voortvloeijende ongelijke druk; de willekeurigheid in den aanslag; de onzekerheid omtrent de juistheid der opbrengsten; en alle de nadeelige gevolgen welke, uit gebrek aan kennis van het belastbaar vermogen van den landrente-schuldige, eigenaardig moeten voortvloeijen.

De onderscheiding der gebreken, waarover algemeen wordt geklaagd, brengt mede, dat in de eerste plaats de oorzaak der laatstgemelde, voornamelijk gelegen in het ontbrekende vereischte van alle belastingen, de bekendheid namelijk der voorwerpen welke zij treffen, worde weggenomen, ten einde tot de behoorlijke werking te geraken van het stelsel, zoo als het bestaat, waarna de beoordeeling zal kunnen volgen der veranderingen en verbeteringen, voor welke het vatbaar kan worden geacht.

In het nevensgaande rapport van den direkteur der kultures, mij voor eenigen tijd aangeboden, wordt op eene beknopte en duidelijke wijze aangetoond, hoe verschillend de bepalingen, betreffende de heffing der landrenten, worden toegepast.

Hij deelt voorts zijne gevoelens mede omtrent de stellingen van eenige hooge ambtenaren, die zich met het stelsel bezig hebben gehouden, en komt tot het besluit, dat, wil men eene geregelde, gelijkwerkende en voordeelige belasting heffen, afgeweken zal moeten worden van de hoofdgronden, op welke zij thans rust, ten einde een meer eenvoudig en op billijkheid gevestigd beginsel aan te nemen.

Vooraf moet evenwel, zooals boven is aangemerkt, ook naar de meening van

den direkteur, de kennis verkregen worden, zonder welke steeds, gelijk tot dusver is gedaan, in den blinde zal worden rondgetast, en gevaar geloopen van een gebouw te stichten, door gebrek aan hechte fondamenten, wankelend en tot instorten geneigd.

Wanneer men nagaat, dat, van den aanvang af van ons hernieuwd bestuur, zich dat gebrek aan kennis heeft doen gevoelen; dat de instruktiën, reeds sedert het jaar 1817 aan hoofd- en andere ambtenaren gegeven, bij herhaling de naauwkeurigste onderzoekingen hebben bevolen, die daartoe moeten leiden, en dat evenwel het doel niet is bereikt; dan rijst de vraag: welke de redenen mogen wezen, aan welke die teleurstelling is toe te schrijven?

In de eerste plaats en wel voornamelijk, zal er eene gevonden worden in de moeijelijkheid van het werk, gepaard met de geringe middelen om het tot stand te brengen. Dat bij de invoering der landrenten onder het Engelsch bestuur, en bij voortduring ook later, zoowel inlandsche hoofden als bevolking groot belang hebben gehad, om de uitgestrektheid en de wezenlijke produktie der aan de belasting onderworpen velden te verbergen, spreekt van zelf; de eersten omdat de opbrengsten daaruit grootendeels door hen zelven worden genoten, de anderen, om zich zooveel mogelijk aan de belasting te ontrekken.

Om dus tot een gunstig resultaat te geraken, hadden de metingen en waarderingen niet opgedragen moeten worden aan diezelfde hoofden, maar aan onpartijdige personen, onder speciaal toezigt van ervarene en kundige Europeanen. Dit laatste is intusschen nimmer geschied, hebbende men zich vergenoegd met opnamen door plaatselijke ambtenaren bewerkstelligd, en nimmer op eene voldoende wijze geverifiëerd. Dit was dan ook bezwaarlijk te vergen van een resident met eenige assistent-residenten en opzieners, te gering in getal, en vooral, in een nog kortstondig bestuur, van te weinig ondervinding voor een werk van zulk een grooten omvang.

Een tweede reden van het gebrek aan verkregen kennis, mag gevonden worden in de ongenoegzaamheid der instruktiën, aan de ambtenaren van de landelijke inkomsten gegeven.

Het groot belang in aanmerking nemende, hetwelk, vóór de invoering van het kultuurstelsel, in dat der landrenten gesteld werd en gesteld moest worden, als de voornaamste bron opleverende van 's lands inkomsten, is het, bij de menigte reglementen, instruktiën en bepalingen omtrent andere takken van inkomsten, bijna onverklaarbaar, er slechts weinig betreffende de heffing van de landrente aan te treffen, en nog wel in zulke algemeene bewoordingen bevat, dat het geen verwondering kan baren, dat zij zulke gebrekkige uitkomsten hebben gegeven.

Als derde oorzaak van het gebrek aan vereischte kennis, mag welligt aangevoerd worden, de gradueele vermeerdering, welke jaren lang in de opbrengst der landrenten is ondervonden; als hebbende deze geleid, om zich te vergenoegen met de verkregene voordeelen, zonder er genoeg op te letten, of deze wel wezenlijk aanboden, wat van het belastbaar vermogen den lande moet worden opgebragt. Het is niet te ontveinzen, dat men zich ieder jaar verheugd heeft met eene vermeerdering van inkomsten, maar het daarbij ook gelaten heeft; terwijl die gedurige vermeerdering, mijns inziens, juist de aandacht beter had moeten doen vestigen op de bron, waaruit zij voortvloeide.

In het jaar 1820 bedroegen de landrenten, ongerekend de opbrengst der koffijtuinen, welke er toen in waren begrepen, *f* 3,864,653.— In 1830 waren zij langzamerhand gestegen tot *f* 5,672,977.— terwijl zij in 1841, voor hetzelfde grondgebied (en dus na aftrek van den aanslag der vier nieuwe residentiën, tot *f* 1,885,507.—) een bedrag hebben opgeleverd van *f* 8,045,006.— en dus boven de 100 percent meer dan voor twintig jaren.

Dat zulk een gunstig resultaat, gepaard met de boven aangewezen bezwaren, ter verkrijging van eenen op het wezenlijke produkt berekenden grondslag, medegewerkt heeft om er zich mede te vergenoegen, valt niet moeijelijk te begrijpen.

Een vierde oorzaak van hetzelfde gebrek, is gelegen in de invoering van het stelsel van kultures, hetwelk geheel de aandacht en den voortdurenden arbeid van de residenten en van hunne ondergeschikte ambtenaren zóódanig heeft gevorderd, dat hun tijd en middelen ontbraken, om zich aan andere moeijelijke onderzoekingen te wijden. Dat stelsel scheen bovendien eene mindere bemoeijenis mede te brengen met de handelingen van het inlandsche bestuur, hetwelk men daardoor meer aan de nieuwlings ingevoerde maatregelen wenschte te verbinden, en dit moest natuurlijk ten gevolge hebben, de verwaarloozing der aangelegenheden van de landelijke inkomsten, die met zoodanige strekking onvereenigbaar waren.

Vooral heeft deze oorzaak krachtig gewerkt, om meer de inkomsten, uit produkten voortspruitende, te behartigen, dan eenige andere, zoo lang hooge prijzen derzelver waarde tot een bedrag deden stijgen, hetwelk dat der opbrengst van de belastingen op den achtergrond bragt.

Deze gunstige omstandigheid bestaat thans niet meer; want hoe voordeelig het aangenomen stelsel van kultuur en konsignatie van produkten, voor den bloei en voorspoed van Java en voor Nederland's handel en scheepvaart moge wezen, en hoe krachtig het zich ook om die reden laat aanbevelen, kan niet meer gezegd worden, dat het aanzienlijke financiëele resultaten oplevert. Dit zal zich ligt laten afleiden, uit de navolgende aantooning der zuivere opbrengsten van de drie hoofdprodukten: koffij, indigo en suiker; na aftrek van het kostende daarvan op Java.

Koffij. Den oogst stellende op 1,000,000 pikols en den prijs per ned. pond op 20 cent, zoo zal per pikol verkregen worden *f* 13.00		*f* 13,000,000.—
Indigo. 2,000,000 pond berekend op den gemiddelden veilingsprijs van *f* 3.— renderen per pond *f* 2.44		- 4,880,000.—
Suiker. 800,000 pikols à 30 cents per ned. pond, renderen per pikol *f* 8.68		- 6,944.000.—
Te zamen. . .		*f* 24,824.000.—

Voor dezelfde kwantiteiten wordt in ronde sommen uitgegeven:

Koffij, 1,000,000 pikols à *f* 12.12½	*f* 12,125,000.—	
Indigo, 2,00,000 ℔ à *f* 1.90 het ℔	- 3,800,000.—	
Suiker, 800,000 pikols à *f* 11.01	- 8,808,000.—	
		f 24,733,000.—
Winst. . .		*f* 91,000.—

te vermeerderen met het verschil tusschen zilver- en kopergeld.

Dit, namelijk het laatste, niet te verwerpen voordeel, zal echter niet lan-

ger als zoodanig worden beschouwd, wanneer men in aanmerking neemt, dat het verkregen wordt met opoffering der zeer aanzienlijke belasting op de koffij, ten bedrage van de waarde van $^2/_5$ van het geheele produkt.

Dat produkt, na aftrek der preanger-koffij, stellende op 800,000 pikols zou dus aan den lande leveren 320,000 pikols, waarvan de waarde thans tegen den lagen prijs van *f* 18.— zou bedragen *f* 5,760,000.— en dus *f* 5,669,000.— meer dan uit de gezamenlijke opbrengst van koffij, indigo en suiker wordt genoten: terwijl bovendien nog worden gemist de uitgaande regten op 480,000 pikols koffij (kunnende die regten, voor het aandeel in natura of als belasting aan het gouvernement verschuldigd, strikt genomen, beschouwd worden in de verkoopswaarde te zijn begrepen); op den indigo en suiker, alles gezamenlijk minstens te berekenen op *f* 1,500,000.— waaruit volgt, dat niet alleen alle de voordeelen van het stelsel van kultures en konsignatie indirekt door Java en door den handel en scheepvaart worden geabsorbeerd, maar dat daaraan ook eene niet onaanzienlijke financiëele opoffering is verbonden.

Onder zoodanige omstandigheden wordt het hoog tijd, 's lands financiëele belangen ook van eenen anderen kant te bevorderen: want, schoon de steun, aan handel en scheepvaart verleend, geldelijke bijdragen waardig mag worden geacht, zou het, bij eene meerdere daling der prijzen van produkten, kunnen gebeuren, dat de direkte subsidiën, welke het vaderland boven die indirekte voordeelen zoo zeer noodig heeft, daaruit niet meer zullen gevonden kunnen worden, en dat zelfs het vaderland niet in staat zou zijn gesteld, om van de te verkrijgen prijzen, de vereischte gelden, tot inkoop van diezelfde produkten benoodigd, langer naar Indië te doen terugvloeijen.

Van het hoogste belang is het dus en niet minder pligtmatig, om 's lands geldelijke middelen, zooveel met inachtneming der regelen van eene voorzigtige, verstandige en billijke huishouding kan geschieden, te vermeerderen.

Dat dit doel voornamelijk kan bereikt worden, niet door eene verhoogde, maar door eene verbeterde opbrengst van landrenten, zal het best blijken, uit eene globale aantooning van het opgegeven belastbaar produkt en der daarvan verkregen inkomsten, vergeleken met die, welke zij volgens de bestaande bepalingen zouden behooren af te werpen.

Volgens de bestaande staten voor den aanslag, worden op Java gevonden 1,515,436 bouws van 500 vierkante roeden. Volgens eene zeer matige berekening, brengt ieder bouw land door elkander op, 15 pikols rijst. Het boven gestelde getal bouws brengt dus op 22,731,540 pikols rijst.

Den prijs der rijst, voor den aanslag berekenende op niet meer dan *f* 2.— de pikol, hetwelk sedert vele jaren buiten tegenspraak te laag is, bekomt men voor de geheele waarde van het produkt *f* 45,463,080.— waarvan de belasting, gemiddeld à $^2/_5$, dus zou moeten bedragen *f* 18,185,232. Intusschen bedraagt de hoogste aanslag, die van 1842, niet meer dan *f* 10,635,352.— en dus *f* 7,549,880.— minder dan zij behoorde te wezen.

Ver van mij is het, te willen beweren, dat van *f* 45,500,000 aan waarde, eene belasting zou kunnen worden geheven van ruim *f* 18,000,000.— De Javasche vorsten, of de pachters en onderpachters hunner inkomsten, mo-

gen inderdaad nog meer, en wel de helft van het produkt in natura, hebben gevorderd; maar zulk eene heffing is te strijdig met de beginselen, naar welke wel een met de lasten van den staat geëvenredigd aandeel der individueele inkomsten mag worden gevorderd, maar geene opofferingen, die naauwelijks genoeg tot levensonderhoud zouden overlaten, dan dat daaraan, zelfs ter voldoening aan de, den inlander zoo vreemde, behoefte van het vaderland, zou kunnen worden gedacht. Welke hooge opbrengsten de oostersche huishouding van staat daarom ook gedoogt, en de geringheid der benoodigdheden van het leven der onderdanen mogelijk maakt, is de bovenbedoelde verhouding van $^2/_5$ gedeelte van het hoofdprodukt, steeds te overdreven beschouwd, om er de hand aan te houden; en het is de overtuiging alleen geweest, dat de betaling van zulk eene belasting ontdoken wordt, door eene te lagen marktprijs ter waardering van het produkt, door eene te gering opgegeven opbrengst der velden, en door eene bedriegelijke berekening der uitgestrektheid van diezelfde velden, die de heffing daarvan als geoorloofd heeft doen beschouwen en mogelijk heeft gemaakt.

Zoowel intusschen de boven voorkomende aantooning, als eenige particuliere opnamen, waaronder die van drie distrikten, onlangs te Cheribon gedaan, mag gerekend worden, waarvan de uitkomst heeft doen zien dat een vijfde van het wezenlijk produkt meer waarde had dan het bedrag der belasting, berekend op twee vijfden van hetzelve, brengen de overtuiging mede, dat de heffing van landrenten, op zulke losse en bedriegelijke gronden en opgaven geschiedt, dat zij zoodanig ongelijk werkt, en zoo ver beneden eene billijke hoogte blijft, dat niet alleen 's lands belang, maar ook dat van vele ingezetenen, die onder eene verkeerde regeling gedrukt gaan, vorderen, dat eene herziening plaats hebbe, welke tot meer gunstige resultaten zal leiden.

Eene berekening naar de nu reeds verkregen, maar zeer gebrekkige en onzekere opgaven, zal, vertrouw ik, de gegrondheid der voorgaande aanmerkingen ten duidelijkste staven. Als zeker mag aangenomen worden, dat de uitgestrektheid der belastbare velden veel aanzienlijker is, dan de hierboven vermelde 1,515,436 bouws. Eene hermeting van een gedeelte der residentie Cheribon, in 1842 gedaan, toonde aldaar nagenoeg 50,000 bouws meer aan, dan bekend waren. Zeer matig mag dus het getal bouws over geheel Java gesteld worden op 1,600,000, waarvan de opbrengst à 15 pikols rijst per bouw, zal leveren 24,000,000 pikols. De gemiddelde prijs die voor aanslag mag dienen, kan in billijkheid gesteld worden op *f* 3.— de pikol rijst, gevende voor de geheele opbrengst eene waarde van *f* 72,000,000.—

Wanneer van dit bedrag, volgens het denkbeeld van den direkteur der kultures, in stede van twee vijfden, niet meer dan één vijfde zou geheven worden, zal de opbrengst klimmen tot *f* 14,400,000.—

En dan zal de bevolking nog minder belast zijn dan die der partikuliere landen in Buitenzorg en Krawang, alwaar zij een vijfde van het produkt *in natura* levert, en dus de winst derft, die gewoonlijk op den verkoop verkregen wordt.

Zoodanig zouden minstens de resultaten zijn, van eene herziening en regeling der belasting, gegrond op een naauwkeurig onderzoek naar het vermogen, van hetwelk zij moet worden geheven.

Wanneer men daartegen nagaat, hoedanig het thans met den aanslag der landrenten bijna over geheel Java toegaat, zal men zich een denkbeeld kunnen maken, hoe gebrekkig die uitkomsten moeten zijn. Ziehier de wijze waarop zij door eenen oordeelkundigen resident wordt voorgesteld.

„De wijze waarop thans, vrij algemeen de aanslag plaats heeft, is de volgende.

„De kontroleurs der landelijke inkomsten vragen aan de divisie-hoofden van „hunne afdeeling, eene opgave der sawa- en tegal-velden van iedere dessa, „de eerstgemelde verdeeld in drie klassen. De divisie-hoofden vragen deze „opgaven aan de dessahoofden en doen die aan de kontroleurs der landelijke „inkomsten toekomen.

„Vervolgens begeven zich de kontroleurs, voorzien van deze opgaven, naar „de hoofdplaatsen der onderscheidene distrikten, wanneer zij vermeenen dat „in zoodanig distrikt het meerendeel der sawa-velden is gesneden, of ook wel „vroeger.

„Aldaar verzamelen zij al de dessahoofden van het distrikt, en komen met „hen overeen, welke som zij gedurende het loopende jaar aan landrenten zul„len betalen; hun voorhoudende dat zij in het afgeloopen jaar te weinig „hebben betaald, naar evenredigheid van het getal en de kwaliteit hunner „sawa- en tegal-velden, en in vergelijking met andere dessa's; dat zij meer „velden bezitten dan zij hebben aangegeven, en dat, wanneer zij niet genegen „zijn om meer of zoo veel te betalen, hij kontroleur hunne sawa-velden zal „doen opnemen. Op deze wijze worden de dessahoofden gewoonlijk bewogen „om iets meer dan in het vorige jaar op te brengen, trachtende zij niettemin „altijd om zoo veel mogelijk op de eischen van de kontroleurs af te dingen.

„Na deze bijeenkomst en ten gevolge van de daarbij getroffen overeenkom„sten, formeert de kontroleur zijn voorbereidenden staat van den aanslag der „landrenten.

„Dit werk over al de distrikten der afdeeling afgeloopen zijnde, geeft de „kontroleur hiervan kennis aan den resident, en nu begeeft deze zich op weg, „om den definitieven aanslag te doen.

„Op de hoofdplaats van een distrikt aangekomen, vindt hij daar de dessa„hoofden verzameld. Geenen anderen grondslag tot het doen van den aanslag „hebbende, als den voorbereidenden staat van den kontroleur, herhaalt hij „het spel door den kontroleur gespeeld, of hij vraagt de dessa-hoofden af, „of zij aannemen te betalen de som, die zij met den kontroleur zijn overeen„gekomen. De dessa-hoofden trachten alsdan op nieuw, zoo veel mogelijk, „eenigen afslag op den eisch van den kontroleur te erlangen. Zien zij echter, „dat de resident daarop blijft staan, dan geven zij eindelijk schoorvoetende „toe, en ziedaar den definitieven aanslag volbragt.

„Zijn de residenten en de kontroleurs nu verstandig genoeg, om hunne „eischen te regelen, naar de hulpmiddelen der onderscheidene dessa's, en om „de belangen der bevolking niet geheel achterwege te stellen, voor de zucht „om zich door eenen hoogeren aanslag in de oogen van het gouvernement ver„dienstelijk te maken, dan wil ik hierop voor het oogenblik geene aanmer„kingen maken. Belasten zij sommige dessa's echter te hoog, dan is hiervan „het gevolg, dat dezulken die slechts matig zijn aangeslagen, zich ook over „een te hoogen aanslag beklagen, dat beide de vastgestelde belasting niet op-

„brengen, dat het gouvernement belangrijke remissiën moet verleenen, en dat „in een volgend jaar de algemeene aanslag in eene afdeeling hierdoor komt „te lijden.

„Men zal hiertegen aanvoeren, dat tot dusver de aanslag der landrenten op „Java jaarlijks aanmerkelijk is toegenomen, en dat het gouvernement slechts „onbeduidende remissiën heeft verleend. Hierin stem ik toe, en hierop wilde „ik juist komen, om bij wijze van gevolgtrekking aan te toonen, dat de lan„delijke inkomsten op Java, nog bij lange na niet zijn gebragt tot die hoogte, „waarvoor dezelve vatbaar zijn, en dat derhalve deze tak van inkomsten de „meeste belangstelling en de grootste zorg van het gouvernement verdient."

Zoowel de hierboven aangeboden beschouwingen en berekeningen van het vermoedelijk vermogen, waarover de landrenten kunnen worden geslagen, als de zooeven overgenomen beschrijving der wijze waarop zij worden geheven, moet tot de overtuiging leiden, dat een staat van zaken niet langer behoort te blijven voortduren, waaronder een aanzienlijke en alle belangen treffende belasting, geheel is overgelaten aan de min of meer goede trouw, of liever aan de schranderheid en aan de willekeur van dessa-hoofden, divisie-hoofden, kontroleurs en residenten, waaronder geen zekerheid hoegenaamd bestaat dat niet van den eenen kant te veel, en van den anderen te weinig wordt geheven, en die niet alleen moet strekken tot 's gouvernements financiëel nadeel, maar ook tot allerhande verkeerdheden, misbruiken en onregtvaardige en onbillijke handelingen.

Hoe wenschelijk evenwel eene betere regeling moge wezen, valt er niet aan te denken, zoo lang de kennis zal ontbreken der gronden, waarop een deugdzaam stelsel moet worden gevestigd. Om die gronden te verkrijgen, zijn onderzoekingen noodig, die nu gedurende zeven-en-twintig jaren niet dan gebrekkig hebben plaats gehad.

Niet alleen zijn zoodanige onderzoekingen onontbeerlijk tot verbeterde heffing van de landelijke inkomsten, maar ook ter verkrijging der kennis, die vereischt wordt om te kunnen beoordeelen, of aan de verschillende takken van kultures, die zoo weldadig strekken tot rijkdom van den inlander en tot voedsel voor Neerland's handel en scheepvaart, al of niet meerdere uitbreiding kan worden gegeven; zijnde men nu reeds tot het punt gekomen, dat daaromtrent twijfel bestaat, en dat door laakbare onwetendheid, wellig schoone gelegenheden worden verzuimd van veel belovende ondernemingen.

Eenmaal met de zoo hoog benoodigde kennis toegerust, zullen de beginselen in overweging kunnen worden genomen, waarop een billijk en blijvend stelsel van grondbelasting en van kultures zal werken, en welligt tevens de mogelijkheid, om de Javaansche bevolking van andere lasten te ontheffen, die zwaar op haar, op de nijverheid, den handel, en de algemeene welvaart drukken. Ook op dit laatste zal ik mij voorbehouden ter gelegener tijd terug te komen.

Door den direkteur der kultures, bij een inspektie-rapport der residentie Bantam, de noodzakelijkheid aangetoond zijnde van maatregelen, ter betere regeling van belasting en kultures in dat gedeelte van Java, zijn tevens voorstellen gedaan, welke met de vereischte wijzigingen en bijvoegingen, ter bereiking van hetzelfde doel, voor het geheele eiland zullen kunnen dienen.

Deze voorstellen luiden:

Den resident aan te schrijven: om dadelijk, maar tevens met de meeste bedaardheid en zooveel mogelijke naauwgezetheid, een aanvang te maken met de navolgende onderzoekingen, welke de strekking moeten hebben, om *een* belasting *en* kultuur naar behooren te kunnen regelen; van deze onderzoekingen zal een register moeten worden aangelegd, hetwelk van de noodige toelichtingen vergezeld, aan den direkteur der kultures zal worden ingezonden.

Zij moeten zich uitstrekken tot de navolgende punten:

1. Naam der residentie.
2. „ „ regentschappen.
3. „ „ distrikten.
4. „ „ dessa's.
5. Getal huisgezinnen in het algemeen.
6. Getal. *a.* Mannen. *b.* Vrouwen. *c.* Jongens, beneden 12 jaren. *d.* Jongens boven 12 jaren. *e.* Meisjes. *f.* Totaal zielen.
7. Getal huisgezinnen.

a. Landbouwers, aandeelhebbende in, of eigenaars zijnde van velden. Van deze eigenaars zal een tweede nominatieve staat, met aantooning der uitgestrektheid velden, in het bezit van elk hunner zijnde, geformeerd en bij het register moeten worden overgelegd.

b. Landbouwers, geen aandeel hebbende in, of eigenaars zijnde van velden.

c. Ambachten oefenende personen, enz.

d. Totaal huisgezinnen, als onder no. 5.

8. Getal werkbare mannen in het algemeen.

a. Vrijgesteld van werk, als:

1. Inlandsche ambtenaren. 2. Afgetreden ambtenaren. 3. Inlanders van geboorte. 4. Priesters. 5. Dorpsbestuurders. 6. Onbezoldigde politie-dienaren. 7. Handelaren, handwerkslieden, visschers, enz. 8. Bedienden. 9. Ouden en gebrekkigen. 10. Nieuw aangekomenen.

b. Dienstpligtigen.

c. Totaal, als onder no. 8.

9. Getal ploegvee.
10. „ paarden.
11. „ klapperboomen. *a.* vruchtdragende. *b.* jonge.
12. Getal vruchtboomen (behalve klappers). *a.* vruchtdragende. *b.* jonge.
13. Uitgestrektheid der velden, door Inlandsche landmeters onder toezigt en verifikatie van Europeesche ambtenaren gekonstateerd, in bouws van 500 vierk. roeden:

a. Sawa's met levend water.

b. Sawa's van den regen afhangende.

c. Tegal-velden, waaronder ook die welke in de dessa's mogten gevonden worden, zoo als in onderscheidene residentiën het geval is.

14. Gemiddelde opbrengst in pikols padi van 125 pond, zonder eenige aftrekking van snijloon, *djakat*, enz. en door onderscheidene proeven te konstateren, voor de rijst-velden in padi, en voor de tegal-velden in djagong, per bouw van 500 vierk. roeden:

a. der sawa-velden met levend water.

b. der velden, van den regen afhangende.

c. der tegal-velden.

15. Totale opbrengst:

a. der rijstvelden.

b. der tegal-velden, onder no. 13 bedoeld.

16. Meerdere of mindere goede ligging der dessa's, aan de oevers der rivieren of aan groote wegen, hetwelk den afvoer der produkten gemakkelijk maakt en de waarde derzelve, in vergelijking tot meer verwijderde streken, verhoogt.

17. Gemiddelde prijs der padi en djagong, in pikols van 125 pond, gedurende de vijf laatste jaren.

18. Gezamenlijk geldswaardig bedrag, naar gemelden marktprijs, der padi en djagong van al de velden onder no. 13 beddeld.

19. Geschiktheid der gronden voor meer winstgevende produkten, bestemd zoo voor de europeesche markt als de inlandsche markt, als tabak, suikerriet, indigo enz.

20. Produkten, die gewoonlijk ter afwisseling van padi en djagong geplant worden.

21. Hoeveelheid van ieder dier produkten, welke gewoonlijk een bouw afwerpt.

22. Soort van tweede gewassen, die gewoonlijk worden geplant.

23. Hoeveelheid en soort der produkten, die per bouw als tweede gewas worden verkregen.

24. Uitgestrektheid der gronden, die gemiddeld 's jaars met meer winstgevende produkten dan padi en djagong, of met tweede gewassen worden beplant.

25. Waarde, tegen een gemiddelden marktprijs, van die produkten.

26. Uitgestrektheid, kalkulatief, der meer of minder winstgevende bosch- en andere gronden, vischvijvers en nipa-bosschen, bij iedere dessa behoorende, en in welke gewoonlijk gevonden worden aren- en andere vruchtboomen, lamboe-bosschen, enz.

27. Bedrag der geldelijke voordeelen, welke 's jaars van die gronden, vischvijvers en nipa-bosschen worden verkregen, zoomede van de vrucht- en klapperboomen in de dessa's.

28. Bedrag der geldelijke inkomsten 's jaars van iedere dessa, gegrond op de vorenstaande opbrengsten van padi, djagong, meer winstgevende produkten, zoo voor de europeesche als inlandsche markt, tweede gewassen, bosch- en andere gronden, klapper- en andere vruchtboomen, vischvijvers, nipa-bosschen enz.

29. Bedrag van den laatsten aanslag der landrenten.

30. De bestaande gebruiken en bepalingen:

a. Omtrent het bezit en de verdeeling der velden, dessa-gronden, vischvijvers, nipa-bosschen, enz.

b. Ten aanzien van het regt op velden, enz. door eerste ontginning of koop verkregen, en op hoedanige wijze dat regt op anderen overgaat, of verloren wordt.

c. Met betrekking tot de hoeveelheid produkt, die door de bevolking voor inoogsting, djakat enz. wordt afgegeven.

d. Ten aanzien der voorwaarden waarop velden voor anderen worden bewerkt.

31. Teelt en produkten voor de markt in Europa, in welke de dessa's deelen, als: *a.* Koffij. *b.* Suiker. *c.* Indigo. *d.* Kaneel. *e.* Nopal. *f.* Thee. *g.* Tabak, enz., met vermelding der uitgestrektheid grond, dan wel het getal boomen, planten of heesters door elke dessa onderhouden wordende.

Met last eindelijk aan den resident, om de bedoelde onderzoekingen te beginnen in een distrikt, alwaar hij woonachtig of tegenwoordig is, en om de assistent-residenten en kontroleurs daarbij, bij afwisseling, tegenwoordig en behulpzaam te doen zijn, ten einde zoodoende éénheid in den te verrigten arbeid te erlangen.

Wanneer door de residenten hunne bevindingen, ten gevolge der bovenbedoelde en welligt nog meerdere onderzoekingen, zullen zijn geleverd, zullen de bouwstoffen verzameld zijn tot ontwerpen, van welker uitvoering men zich de schoonste vruchten mag voorstellen.

Ik heb mitsdien de eer, den Raad in overweging te geven: om tot dat einde dringende last en aanbevelingen aan die ambtenaren te doen uitgaan.

Niet onwaarschijnlijk is het, dat eenige onder dezelve met regt bezwaren zullen vinden, in de ongenoegzaamheid van het ter hunner beschikking staande personeel. In dat geval zal er tijdelijk in moeten worden voorzien: maar zal men zich die uitgaven, met het oog op het heilzaam doel, ligt kunnen getroosten. Vooraf zijn daaromtrent geene berekeningen of bepalingen te maken: ik moet mij dus voorbehouden om daarop, naar mate het zal worden gevorderd, terug te komen.

Ten slotte moet ik nog opmerken, dat de generale direktie van financiën op dit onderwerp nog niet is gehoord, omdat dit mij onnoodig toeschijnt, zoolang het slechts aankomt op onderzoekingen, die, wanneer zij tot een ontwerp zullen leiden, aan haar zullen moeten worden onderworpen.

De gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.
P. Merkus.

De raad van Indië bragt hierop een advies uit, van den 9en Mei 1844 lett. M 2. De gouverneur-generaal Merkus nam alstoen zijn bekend besluit van 20 Junij 1844 no. 5, hetwelk hier volgt.

III. *Besluit van den gouverneur-generaal Merkus.*

No. 5. Buitenzorg, den 20 Junij 1844.

Gelezen eene nota van den direkteur der kultures, bij welke enz.

Gelet op den kabinets-brief van den 22en April jl. no. 85, bij welken enz.

Den raad van Indië gehoord (advies van den 9en Mei jl. lett. M 2).

Overwegende:

Dat het, in het algemeen, meer en meer noodzakelijk wordt, om de inkomsten welke van Java worden verkregen, op een behoorlijken voet te regelen, zoodanig dat zij, bij eene zooveel mogelijk gelijke en matige drukking der ingezetenen, op vaste grondslagen kunnen worden opgevoerd tot de hoogte welke 's lands behoeften vereischen, zonder de toeneming van algemeene of bijzondere welvaart te belemmeren of in den weg te staan.

Dat vooral in de heffing der grondbelasting, bekend onder den naam van landrenten, van hare invoering af aan, eene onzekerheid en verschil van toepassing hebben bestaan en nog bestaan, welke niet alleen hoogst schadelijke gevolgen kunnen hebben voor de bijzondere belangen der belastingschuldigen, maar ook een nadeeligen invloed oefenen op de cijfers der belasting; eene gestadige matige verhooging derzelve, in evenredigheid tot den toenemenden rijkdom, van wisselvallige omstandigheden afhankelijk laten, en eindelijk onoverkomelijke zwarigheden zouden doen ontmoeten.

Dat, ten einde een behoorlijk werkend stelsel van grondbelasting te kunnen invoeren of mogelijk te maken, noodwendig vereischt wordt eene, zoo na mogelijk aan de waarheid grenzende, kennis van het vermogen dergenen die onder de belasting vallen, van het vermogen van den grond, van de waarde der belastbare voorwerpen, enz.

En eindelijk, dat de opnamen welke hiertoe zullen behooren te worden bewerkstelligd, ook zullen moeten leiden tot eene meer zekere kennis der beginselen, waarop het stelsel van kultures duurzaam zal kunnen gevestigd blijven, en met de regeling der binnenlandsche zaken kan worden voortgegaan, ten meesten voordeele van landbouw en nijverheid.

En voorts in aanmerking genomen zijnde, dat hoezeer de uitvoering der in dezen geest gevorderde nasporingen, met de weinige beschikbare en onvolkomen middelen, aan zwarigheden onderhevig is, die middelen echter voldoende moeten geacht worden om het oogmerk te bereiken, zoo van dezelve met beleid, ijver, en volharding wordt gebruik gemaakt.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Te bepalen dat over geheel Java eene opname zal worden gedaan, overeenkomstig de aanwijzing, voorkomende op den aan dit besluit gehechten staat. (*)

Ten tweede. Den bovengemelden staat, ter invulling, te doen zenden aan de residenten en op zich zelven staande assistent-residenten op Java, bij de navolgende cirkulaire. (Volgt hierachter).

Ten derde. Te bepalen, dat de bedoelde staat en cirkulaire, tot een voldoend getal, zullen worden gedrukt en gezonden aan den direkteur der kultures, ten einde door denzelven te worden gerigt aan de plaatselijke autoriteiten, en met last, om voorts al datgene te verrigten, wat tot uitvoering van dit besluit vereischt zal worden.

Afschrift, enz.

Akkordeert, enz.
De algemeene sekretaris.
C. Visscher.

(*) Het is onnoodig dat wij dien staat mededeelen. Wij kunnen volstaan met op te geven, dat hij, in tal van kolommen, alle die punten van onderzoek bevat, welke aan het slot der kabinets-missive van den gouverneur-generaal aan den raad van Indië, dd. 22 April 1844 no. 85, vroeger reeds zijn omschreven.

IV. *Cirkulaire van den gouverneur-generaal Merkus, aan de gewestelijke besturen op Java.* (*)

(*Bedoeld bij art. 2 van vorenvermeld besluit, dd. 20 Junij* 1844 no. 5.)

No. 126. Buitenzorg, den 20en Junij 1844.

Het stelsel van landrente, waaronder ook behoort de belasting op de vischvijvers en tuinen, moet beschouwd worden als zeer onregelmatig te werken, hetgeen niet minder kan worden toegeschreven aan de beginselen, waarop het stelsel zelf berust, dan aan de wijze, volgens welke de heffing der landrenten tot dusverre is geregeld.

Wat het gebrekkige in het stelsel zelf betreft, dit wordt hoofdzakelijk gevonden in de bepaling, dat voor de regeling der belasting, en ontwijfelbaar tot bezwaar van het een, in vergelijking van het ander gedeelte der bevolking slechts een, eerste gewas en de twee hoofdprodukten, als padi en djagong tot grondslag mogen worden genomen; terwijl de verhouding der heffing, namelijk van $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ der produktie, tot de inkomsten, zoodanig is, dat de belasting naar alle waarschijnlijkheid niet zou kunnen worden opgebragt, wanneer dezelve van de wezenlijke produktie, naar eenen behoorlijken marktprijs, tot geld herleid, werd geheven.

Eene gemiddelde heffing van $^2/_5$ gedeelten van het hoofdprodukt is door velen steeds als te overdreven beschouwd, om er de hand aan te kunnen houden, en het is de overtuiging alleen geweest, dat de betaling van zulk eene belasting ontdoken wordt, door eenen te lagen marktprijs ter waardering van het produkt, door eene te gering opgegeven opbrengst der velden, en door eene bedriegelijke berekening der uitgestrektheid van diezelfde velden, die de heffing als bestaanbaar en niet te drukkend heeft doen beschouwen en mogelijk heeft gemaakt.

Eenige partiële opnamen, waaronder die van drie distrikten in de residentie Cheribon, hebben doen zien, dat een vijfde van het wezenlijk produkt, meer waarde had dan vroeger het bedrag der belasting, gerekend op twee vijfden der waarde, naar den aangenomen prijs bij den aanslag van hetzelve, en men mag het er dus voor houden, dat de heffing der landrenten veelal op zulke losse en bedriegelijke gronden en opgaven geschiedt, — dat zij zoodanig ongelijk werkt, en zoo ver beneden eene billijke hoogte blijft, dat niet alleen 's lands belang, maar ook dat der ingezetenen, die onder eene verkeerde regeling gedrukt gaan, vorderen, dat eene herziening plaats hebbe.

Het gebrekkige van de heffing der landrente moet voornamelijk worden gezocht in de voortdurende onbekendheid, zoo ten aanzien der uitgestrektheid, als van het produktief vermogen der velden, en hieruit vloeit dan ook voort, dat de zoogenaamde aanslag der landrenten in de onderscheidene residentiën op zeer verschillende wijze wordt bewerkstelligd.

(*) Deze cirkulaire komt ook voor in Tollens, Verzameling van wetten, besluiten, enz. in 1856 uitgegeven te Batavia, bij Lange en Co., 2e deel, pag. 125. De heer Tollens schijnt echter geen naauwkeurig afschrift te hebben geraadpleegd, zooals uit een vergelijk met het hier, uit officiële bron medegedeelde stuk, kan blijken.

Op eenige plaatsen immers wordt, behalve van de rijstvelden, ook tuinhuur of van de inkomsten der dessa's belasting geheven.

Op andere plaatsen neemt men bij den aanslag in aanmerking, of ook meer winstgevende produkten dan rijst zijn geplant.

Hier wordt als het ware geene uitgestrektheid van grond of hoegrootheid van produktie in aanmerking genomen, en is dus de aanslag eene eenvoudige overeenkomst met de dessabesturen gesloten.

Daar heft men een bepaalde som per bouw.

Op sommige plaatsen regelt men, overeenkomstig met de bestaande voorschriften, de belasting eenlijk naar een rijstgewas, taxatie van het te veld staande produkt, en neemt alsdan $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ der waarde van hetzelve, berekend naar een matigen marktprijs.

Op andere plaatsen weder, wordt het produkt tijdens den oogst gekonstateerd, en men heft alsdan de helft der waarde van hetzelve als belasting.

Hier eindelijk, wordt bij de taxatie van het te veld staande produkt, $^1/_5$ voor snijloon afgetrokken.

Daar wederom niet.

En uit dit alles volgt, dat in de heffing eener belasting, die in billijkheid algemeen op dezelfde wijze en naar dezelfde beginselen behoorde plaats te hebben, de grootste ongelijkheid heerscht; — dat de maatstaf daarvan slechts in naam bestaat; en dat meer dan waarschijnlijk 's gouvernements belangen, onder zulke gebrekkige regelingen, evenzeer lijden, als die van vele evenredig te hoog belaste streken.

Op zoodanige wijze nu, en in den blinde als het ware rondtastende, kan op den duur niet worden voortgegaan; — de staat van onzekerheid in welke men thans verkeert, moet eenmaal ophouden, en daartoe moeten vele en naauwkeurige plaatselijke opnamen worden gedaan; want zonder kennis van het belastbaar vermogen der landrente-schuldigen, kan men het doel, namelijk uitschrijving van eene, zooveel mogelijk gelijk drukkende, belasting nimmer bereiken.

Niet alleen zijn zoodanige onderzoekingen onontbeerlijk tot verbeterde heffing van de landelijke inkomsten, maar ook ter verkrijging der kennis, die vereischt wordt, om te kunnen beoordeelen, of aan de verschillende zoogenaamde gouvernements kultures, die zoo weldadig strekken tot rijkdom van den inlander en tot voedsel voor handel en scheepvaart van het moederland, al of niet meerdere uitbreiding kan worden gegeven.

Ook wat deze betreft, kan men veilig stellen, dat niet zelden zonder voldoende kennis is te werk gegaan; zoodat de teelt van voortbrengselen voor de markt in Nederland op vele plaatsen welligt nog aanzienlijk uitgebreid zal kunnen worden: terwijl dezelve reeds op andere te hoog is opgevoerd, dan wel op ongeschikte gronden is ondernomen.

Zonder juiste opgaven van de uitgestrektheid der gronden en derzelver produktief vermogen, en zonder de beschikbare handen en verdere middelen te kennen, is eene regeling van belasting en werk ondoenlijk; — door het afgaan op informatiën van gansch niet belanglooze inlandsche hoofden en ambtenaren, en deze tot grond te nemen van regelingen, wordt steeds een gedeelte der bevolking ten behoeve van een ander gedrukt; want eenlijk komt

het alsdan neder op de meerdere of mindere behendigheid der hoofden, om hunne belangen voor te staan, en op het meerder of minder voordeel, hetwelk de inlandsche ambtenaren er steeds in hebben, om den een boven den ander te begunstigen.

Het gouvernement heeft dus besloten de opnamen te doen bewerkstelligen, op den nevensgaanden staat vermeld. — De aard derzelve is bij dien staat zoo volledig mogelijk omschreven; mogten echter nadere inlichtingen benoodigd zijn, dan kunnen deze bij de direktie der kultures worden verkregen.

Is dientengevolge eenmaal het produktief vermogen van Java bekend, en de bevolking naar behooren gekonstateerd, en zijn de overige middelen mede volledig onderzocht en aangewezen, zoo zal met grond kunnen worden beoordeeld:

1°. Welke verhouding van die heffing der landrenten tot de inkomsten moet worden aangenomen;

2°. Tot welke hoogte de gouvernements kultures kunnen worden opgevoerd;

3°. Voor welke stijging 's lands indirekte inkomsten alsnog vatbaar zijn; en

4°. Van welke lasten, die thans welligt zwaar op den handel en algemeene nijverheid drukken, de Javaansche bevolking zal kunnen worden ontheven.

U mitsdien uitnoodigende tot het bewerkstelligen der opnamen en onderzoekingen, op den hiervoren bedoelden staat omschreven, zoo voeg ik hierbij de aanbeveling, om van den eenen kant met de omzigtigheid welke eene zoo teedere zaak vordert, maar van den anderen kant met de naauwkeurigheid te handelen, die leiden moet tot het verkrijgen van opgaven, der waarheid zooveel mogelijk nabijkomende; van zelf spreekt het echter, dat in deze met geene overhaasting zal moeten worden te werk gegaan.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat niet alle ondergeschikte ambtenaren de geschiktheid zullen bezitten, om de voorgeschreven onderzoekingen alleen en zonder onderrigt te verrigten. Ten einde dezelve daartoe te bekwamen, geef ik u in overweging, om het voorgeschreven werk aan te vangen in het distrikt, alwaar u.w.e.g. aanwezig is, en de verschillende subalterne ambtenaren sukcessief op te roepen, om daarbij tegenwoordig en behulpzaam te zijn; ten einde hen zoo doende te oefenen en eenheid in den te verrigten arbeid te erlangen.

Het spreekt wijders mede nog als van zelf, dat ter erlanging van een goed resultaat, de metingen en opnamen niet kunnen worden opgedragen en toevertrouwd aan de inlandsche ambtenaren, ieder voor zoo veel hun ressort aangaat; want deze zijn niet onzijdig en zijn ook, ter uitvoering van die taak, met te veel andere werkzaamheden belast; mogt derhalve de tijdelijke indienststelling van gekommitteerden of inlandsche landmeters, benevens de toevoeging, bij gebrek aan geschikte kontroleurs, van een minder europeesch ambtenaar, om de metingen te surveilleren en te kontroleren, benoodigd zijn, zal door u daartoe aanvrage aan den direkteur der kultures gedaan worden.

Naarmate de registers van ieder distrikt gereed zijn, zullen zij met de noodige toelichtingen door u aan gemelde direktie moeten worden gezonden; zijnde dezelve met de verdere uitvoering van de bij deze bedoelde opnamen belast.

De gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.

P. Merkus.

Bij het spoedig daarop gevolgde besluit van 29 Juni 1844, no. 8, werd overwogen:

„Dat het wenschelijk en noodzakelijk is, om bij de aanstaande opnamen en metingen, ter regeling der landrenten en kultures, bevolen bij besluit van den 20^{en} dezer no. 5, ambtenaren te bekomen, bekend met de landmeetkunde en derzelver toepassing, en dat het mitsdien van groot belang mag worden geacht, om de thans bij het vak der landelijke inkomsten en kultures in dienst zijnde kontroleurs en surnumerairen aan te sporen, om zich die kennis zoo spoedig mogelijk eigen te maken."

En uitdienhoofde bepaald:

„Dat gedurende een tijdvak van zes maanden, gerekend van de dagteekening dezes, bij het vak der landelijke inkomsten en kultures, geene bevorderingen van de eene tot de andere klasse van kontroleurs, noch van surnumerairen tot kontroleurs, noch ook nieuwe benoemingen van surnumerairen, zullen plaats hebben; doch dat, na verloop van dat tijdperk, aan de bij gemeld vak geplaatste ambtenaren, alsmede aan hen die wenschen daarbij te worden opgenomen, de gelegenheid zal worden aangeboden, om een examen in de landmeetkunde af te leggen; en dat zij, die alsdan zullen bevonden worden daarin het meest gevorderd te zijn, bij voorkeur en zonder te letten op ancienniteit, in aanmerking zullen worden gebragt voor bevordering en plaatsing."

Dit besluit werd in de Javasche Courant opgenomen. (*)

Den 2^{en} Augustus 1844, en dus naauwelijks zes weken na de uitvaardiging van het besluit, dd. 20 Juni te voren no. 5 en de daarbij behoorende cirkulaire, stierf de gouverneur-generaal Merkus.

Het gevolg dat aan de hier behandelde zaak gegeven werd, zullen wij kortelijk mededeelen.

De direkteur der kultures verzocht, bij missive van 16 September 1844 no. 3219/15, om bij de onder bewerking zijnde begrooting voor 1845, onder het hoofd: *Kosten op de landelijke inkomsten*, te mogen uittrekken, eene som van *f* 50,000. — welke in 1845 kalkulatief noodig werd geacht, ter bestrijding der kosten van de opnamen en opmetingen, bevolen bij het medegedeelde besluit en de kabinets-cirkulaire van 20 Juni 1844.

De direkteur-generaal van financiën, daarop gehoord, gaf bij missive van 25 September 1844 no. 10 te kennen, dat het hoofd der begrooting: *Kosten op de landelijke inkomsten*, onder de zoogenaamde territoriale inkomsten sorterende, daarvoor, ingevolge de financiëele bepalingen, geen meerdere fondsen mogten worden uitgetrokken, dan het cijfer der begrooting van 1843, hetwelk in stede van dat van 1834 verbindend was verklaard, vermeerderd met

(*) Ten vervolge op dit besluit, werden, krachtens nader besluit van 30 Oktober 1844 no. 4, van eene door den ingenieur Krajenbrink ontworpene *Handleiding tot het landmeten*, zoomede van een *Programma voor het examen*, 300 exemplaren gedrukt, en voorts bepaald, dat de ingenieurs van den waterstaat en 's lands gebouwen te Batavia, Samarang en Soerabaya, de examens van de zich daarvoor aanmeldende ambtenaren zouden afnemen. Art. 3 van het hier vermelde besluit, betrekking hebbende op degenen die bij het kader der landelijke inkomsten en kultures wenschten in dienst te treden, werd opgenomen in de Javasche Courant en, onder no. 35, in het Staatsblad van 1844.

de sedert door het opperbestuur in Nederland toegestane uitgaven en verminderd met alle organieke bezuinigingen.

Dientengevolge werd, bij besluit van 22 Oktober 1844 no. 4, aan den direkteur der kultures te kennen gegeven, dat in zijn boven omschreven voorstel werd gedifferkulteerd, onder mededeeling: „dat het gouvernement zich, totdat de bedoelingen van het opperbestuur in deze bekend zullen zijn, wenscht te bepalen, tot het toestaan van eenige kleine kredieten, voor gemeld einde, uit de fondsen, welke gewoonlijk bij de begrooting der kultures worden uitgetrokken."

Onder dezelfde dagteekening van 22 Oktober 1844, en no. 596/4, schreef de vice-president van den raad, wd. gouverneur-generaal, over deze aangelegenheid aan den minister, onder aanbieding van alle hiervoren medegedeelde stukken, als:

a. Nota van den direkteur der kultures, zonder datum, aangeboden „bij de indiening van een verslag over de door hem, in het gevolg van den overleden landvoogd gedane inspektie-reis over Java."

b. De kabinetsbrief van den gouverneur-generaal, dd. 22 April 1844 no. 85.

c. Het besluit van 20 Juni 1844 no. 5.

d. De kabinets-cirkulaire van denzelfden dag no. 126.

De wd. gouverneur-generaal schrijft, na de behandeling dier stukken, het volgende:

„Uit het slot der gemelde circulaire (de kabinets-circulaire van 20 Juni 1844 no. 126), zal uwe excellentie ontwaren, dat de betrokken autoriteiten zijn aangeschreven, om, wanneer daartoe noodzakelijkheid bestaat, de noodige voorstellen te doen, tot tijdelijke indienststelling van gekommitteerden of inlandsche landmeters, benevens de toevoeging, bij gebrek aan geschikte kontroleurs, van een minder europeesch ambtenaar, om de gevorderde opnamen en opmetingen gade te slaan en na te gaan.

„De direkteur der kultures heeft zich voorgesteld, om nader te dier zake eene algemeene voordragt te doen, en intusschen magtiging verzocht, om de kalkulatief voor de te doene opnamen, enz. in het aanstaande jaar benoodigde som, geschat op *f* 50,000.— bij de begrooting van 1845 uit te trekken, onder het hoofd: *Kosten op de landelijke inkomsten.*

„Ik heb mij echter, in verband tot de bestaande financiële bepalingen, bezwaard geacht, daartoe over te gaan, te meer, omdat mij bekend is, dat uwe excellentie zich verklaard heeft tegen eene heffing der landrenten, volgens nametingen en andere maatregelen, waardoor die belasting, waarvan het stelsel door de Indische regering niet eigenmagtig mag worden losgelaten, zou worden eene direkte belasting, welke op den volksgeest den schadelijken invloed zou uitoefenen, aan alle direkte belastingen eigen, terwijl, door eene vervanging van het tegenwoordig stelsel van admodiatie door een ander, berustende op het werkelijk vermogen der belastbare ingezetenen en voorwerpen, welligt zou worden weggenomen het eenige korrektief, waardoor het stelsel van kultures dragelijk is gebleven.

„In dezen stand van zaken is het mij raadzaam voorgekomen, vooreerst in het voorstel van den direkteur der kultures, tot het uittrekken der gevorderde *f* 50,000.— bij de begrooting van 1845, niet te treden, en hem te

kennen te geven: dat het gouvernement zich wenscht te bepalen, om voor de bevolene opnamen en opmetingen, eenige kleine kredieten toe te staan uit de fondsen, welke gewoonlijk bij de begrooting der kultures worden opgebragt, totdat het met de bedoelingen van het opperbestuur in deze bekend zal zijn.

„Ik neem de vrijheid, uwer excellentie in overweging te geven, het Indische bestuur daaromtrent, voor 1846, van bevelen te voorzien; onder opmerking, dat de opnamen en de onderzoekingen waarvan hier de rede is, der regering, om de in de stukken vermelde motieven, zeer noodzakelijk en gewigtig voorkomen, in het belang der landrente niet alleen, maar voor het stelsel van kultures en alle de deelen der binnenlandsche huishouding op Java in het algemeen, zonder thans stil te staan bij de maatregelen, waartoe de te verkrijgen kennis, welke door het besluit van den 20en Juni jl. no. 5 wordt beoogd, eventueel aanleiding zou moeten geven."

Naar aanleiding der van de regering ontvangen kennisgeving, merkte de direkteur der kultures, bij missive van 26 November 1844 no. 4038/15, op: „dat uit de (daarbij bedoelde) kleine kredieten, slechts de kosten voor partiëele en zeer kleine opnamen en metingen zouden kunnen worden gevonden; dat de resultaten, zoodoende te verkrijgen, weinig of geen nut kunnen stichten, de kosten doelloos verspild, en het aantal tot niets leidende reeds bestaande staten en opgaven slechts nutteloos zouden vermeerderd worden." Hij berigtte verder dat, in plaats van de aanvankelijk als geheel kalkulatief opgegeven som van *f* 50,000.—, nu door de van de residenten ontvangen opgaven, gebleken was noodig te zijn *f* 8284.— per maand, gedurende twee jaren, dus te zamen *f* 198,816.—, of, met inbegrip der kosten voor materiëel, eene som van *f* 200,000.—, welke uitgaaf, zijns inziens, zeer gering moet worden geacht, in vergelijking van het nut, dat door het voorgestelde werk kon gesticht worden. „Zonder eene behoorlijke uitvoering der bevolen opnamen (schreef hij verder) is en blijft het ten eenenmale onmogelijk, om de krachten der bevolking en haar belastbaar vermogen te leeren kennen, en wordt mitsdien een grondslag gemist, om de landrenten en kultures naar behooren te regelen, alsmede om te weten tot welke hoogte de pachten en overige indirekte middelen kunnen worden opgevoerd." Hij toonde verder aan: hoe de resultaten, door den ondernemer van den rijstpelmolen in de residentie Cheribon, bij de erlanging van een vijfde gedeelte van het padigewas verkregen, genoegzaam hadden doen zien voor welke verhooging de landrenten vatbaar waren; zoo ook dat de mogelijkheid om de bevolen opnamen te doen, voldoende was gebleken door den uitslag, welke van opnamen in Madioen en Kediri reeds was verkregen.

Overeenkomstig het voorstel van den direkteur werd, bij besluit van 18 December 1844 no. 21:

1°. Het toestaan van de aangevraagde som van *f* 200.000.— aan de beslissing van den minister onderworpen, bij missive van den wd. gouverneur-generaal van denzelfden dag, no. 727/21, onder aanteekening daarbij, dat de wd. gouverneur-generaal zich niet zoo gaaf kon vereenigen met des direkteurs ongunstig gevoelen omtrent partiëele opnamen.

2°. De betrokken plaatselijke autoriteiten op Java aangeschreven: om, in afwachting dat door de, bij kabinets-cirkulaire dd. 20 Juni jl. no. 126 bevolene opnamen, fondsen worden beschikbaar gesteld, met de te hunner beschikking staande middelen, die opnamen voor te bereiden en aan te vangen, en om van hunne verrigtingen deswege, elke drie maanden, rapport te doen aan den direkteur der kultures.

Laatstvermelde aanschrijving had de direkteur noodig geoordeeld, ter voorkoming dat de plaatselijke autoriteiten, voor het doen der opnamen geene gelden erlangende, in weerwil dat zij specifieke aanvragen daarvoor aan den direkteur hadden ingediend, in de meening mogten geraken, dat die opnamen nader door het gouvernement onnoodig werden geoordeeld, of althans voor onbepaalden tijd verschoven waren.

Toen in Mei 1846, ten aanzien van deze gewigtige aangelegenheid, nog geen antwoord van den minister ontvangen was, kwam de gouverneur-generaal Rochussen, bij zijne kabinetsmissive van den 16^{en} dier maand, no. 131^{b}, lett. S 1^{a}, op de zaak terug. Na aan de missives van 22 Oktober en 18 December 1844 no. 596/4 en 727/21, te hebben herinnerd, schreef hij het volgende:

„Het is inderdaad wenschelijk, om deze onderzoekingen te doen voortzetten, omdat het noodig mag worden geacht, dat de regering zoo naauwkeurig mogelijk, immers meer dan thans, bekend zij met het vermogen van land en volk, ten einde te kunnen waken tegen eene overmatige uitbreiding der kultuur van produkten voor de europeesche markt, zoowel als tegen de ongelijke en bezwarende vorderingen van lasten en diensten van de inlandsche bevolking.

„Tot *dit doel* echter geloof ik, dat men zich voorloopig uitsluitend zal moeten bepalen; zoodat de onderzoekingen geenszins zullen moeten strekken, om een eigenlijk gezegd kadaster te maken, en daarop den aanslag der landrenten te gronden.

„Deze belasting zal, uit den aard der inlandsche huishouding, en in verband met het aangenomen, totdusver met zulke goede gevolgen bekroonde, stelsel van binnenlandsch bestuur, bij voortduring bij admodiatie moeten worden ingevorderd.

„Evenwel is het, ook bij het behoud dier admodiatie, noodig te weten, hoever dezelve gaat, opdat aan den eenen kant, door het gouvernement niet veel meer worde opgeofferd dan noodig is, en aan den anderen kant, de mogelijkheid worde weggenomen, dat de aanslag hooger worde opgevoerd, dan met de belangen der bevolking bestaanbaar is, gelijk hier en daar is gebleken het geval te zijn geweest.

„Totdusver wordt hieromtrent veelal gehandeld, zonder genoegzame zekerheid; ook met betrekking tot de kultures en de verpligte diensten is die meerdere zekerheid onmisbaar, zal men de bewustheid hebben, van niet te ver te gaan.

„Opnamen en onderzoekingen, welke ten deze meer licht kunnen geven, komen mij voor aanbeveling te verdienen, wanneer zij met voorzigtigheid en inachtneming van de gewoonten, belangen en zelfs, in zekere mate, vooroordeelen des volks en van deszelfs hoofden, worden ten uitvoer gebragt.

„Het is dus mijn wensch, om dezelve te doen voortzetten; weshalve ik de vrijheid neem uwer excellentie te verzoeken, om mij daartoe in staat te stellen, door eene beslissing op de in den hoofde dezes aangehaalde brieven."

De minister antwoordde nu eindelijk, bij geheime missive van 21 Oktober 1846 no. 348 S[1]., letter A. Hij erkende daarbij, dat er tusschen de denkbeelden van den gouverneur-generaal Rochussen, en die welke vroeger min of meer op den voorgrond hadden gestaan, een wezenlijk verschil was. Hij vervolgt dan aldus:

„Vroeger ging men ook wel uit van de wenschelijkheid, om te komen tot eene meer gelijkmatige verdeeling der landrenten; maar daarbij straalde tevens de verwachting, van eene aanzienlijke verhooging der landrenten, zoo duidelijk door, dat de gevolgtrekking niet vreemd was, dat verhooging het ware, hoezeer bedekte doel der voorstellers was (*). Dat doel werd zelfs openlijk op den voorgrond gezet, toen in 1839 en 1840, onderzoekingen van den nu voorgestelden aard, in de residentie Cheribon zouden bewerkstelligd worden. Geen wonder derhalve, dat ik mij destijds zoo sterk daartegen heb verklaard, vooral bij de omstandigheid, dat men daartoe had gekozen eene residentie (Cheribon), waar nog zoo vele zaden van onrust bij voortduring waren blijven bestaan, en dat het onderzoek zou geschieden onder de leiding van iemand, die, gelijk de resident....., met opzigt tot het dorpsbestuur, denkbeelden had ontwikkeld welker verwezenlijking hoogst gevaarlijk voor de rust en voor de vastheid van ons bestuur hadden kunnen worden.

„In het aangehaalde besluit van den gouverneur-generaal, van 20 Juni 1844 no. 5, wordt met zoovele woorden gewezen op de bestaande noodzakelijkheid, om de inkomsten der koloniale kas hooger op te voeren; terwijl de brief van den direkteur der kultures, van den 26[en] November 1844, als het ware op elke bladzijde, gewaagt van de mogelijkheid en wenschelijkheid van het opdrijven der belastingen.

„Ofschoon toegevende, dat de overeenkomsten, die omtrent de landrenten met de hoofden en oudsten der dessa's worden gesloten, behoorden te steunen op eene volledige kennis van de uitgestrektheid en de waarde der velden, achtte ik echter een aanslag der landrenten, op naauwkeurige metingen steunende, onbestaanbaar met art. 62 van het regerings-reglement (van 1836); terwijl eene heffing van landrenten, zoo als zij in theorie zou geregeld zijn, mij uiterst drukkend toescheen. Ik verwees toen, en verwijs uwe excellentie nu nog, tot hetgeen op het stuk der landrenten te vinden is in no. 22 van het Indisch Staatsblad van 1834, van af pag. 54 en volgende der Bataviasche uitgave.

„In de, bij den Indischen brief van 22 Oktober 1844, medegedeelde kabinetsmissive van wijlen den gouverneur-generaal Merkus aan den raad van Indië, dd. 22 April te voren no. 85, wordt op de zaak uit beide oogpunten,

(*) Het doel was: *verbetering in den gebrekkigen toestand;* maar aangezien, onder de sanktie van het opperbestuur, geen verbetering bereikbaar was, welke tot meer uitgaven leiden zou; zoo moest, bij de voordragt van elke, onder die omstandigheden mogelijke verbetering, op den voorgrond staan het betoog: dat de financiëele resultaten NIET ONGUNSTIG zouden zijn.

namelijk: van *peraequatie* en van *vermeerderde opbrengst*, aangedrongen, en dit laatste aangetoond als een noodwendig gevolg van het eerste, zonder dat dit eenig bezwaar voor de bevolking zou opleveren, even alsof het voor de massa der belastingschuldigen hetzelfde zou kunnen zijn, of zij, gelijk tegenwoordig, *tien millioen* betaalt, dan wel *vijftien millioen*, waarop men bij eene matige raming meende te kunnen rekenen.

„Het is er ver af, dat ik zou willen beweren, dat de landrenten gelijkmatig geheven worden; dat niet het eene distrikt, boven het andere, onevenredig belast zou zijn, en dat geene ontduikingen plaats hebben. Maar, is het doel om aan die onregelmatigheden een einde te maken, zóó overwegend, dat men, tot bereiking van hetzelve, zich moet wagen aan de ontevredenheid, die onmisbaar zou ontstaan bij het gedeelte der bevolking, dat zwaarder zou belast worden? Zal die ontevredenheid worden opgewogen door het welgevallen van het andere gedeelte, dat men voorgeeft te willen ontheffen? Heeft men niet het tegendeel ondervonden bij de invoering van het kadaster in Nederland, en kunnen er in redelijkheid andere gevolgen in Indië van verwacht worden? Is het niet zeer mogelijk, dat de slotsom van het onderzoek zal zijn, dat nergens *ontlasting* gevorderd wordt, maar dat op vele plaatsen *verhooging* binnen de grenzen der billijkheid ligt?

„Doch uwe excellentie zegt het met zoovele woorden, dat dit het resultaat niet is, waarnaar, volgens uwer excellenties meening, moet worden gestreefd, en dat de landrenten bij voortduring, door middel van admodiatie zullen geheven moeten worden; maar dat men zich slechts de noodige kennis van land en volk dient te verschaffen, ten einde daardoor verzekerd te worden, dat, zoo aan den eenen kant, de geldelijke belangen van het gouvernement niet meer worden opgeofferd dan noodig is; aan den anderen kant, van de bevolking geen meer diensten en lasten zullen worden gevorderd, dan met alle billijkheid geschieden kan.

„In zoover kan ik mij met uwer excellenties denkbeelden vereenigen; zij strooken geheel met de mijne. De weder voorbrenging mijner vroegere beschouwingen en bedenkingen, strekt dan ook alleen, om uwer excellentie de overtuiging te geven, dat ik mij altijd ten sterkste verklaard heb en blijf verklaren, tegen eene nieuwe regeling der landrenten *met fiskale bedoelingen*.

„De omstandigheid, dat de landrenten van jaar tot jaar stijgende zijn geweest, is in de vroegere stukken bijgebragt, tot betoog van de wenschelijkheid eener betere regeling, die zou doen zien dat, wanneer men nog veel minder van de bevolking heft, dan thans gezegd wordt te geschieden, de opbrengsten echter veel aanzienlijker zouden zijn. Ik zou liever tot eene andere slotsom zijn gekomen, en gevraagd hebben: of het niet raadzamer is, om, op het feit van een gedurig accres der landrenten afgaande, en op de daarvan verkregen ondervinding steunende, eene verdere verhooging af te wachten van den tijd, van de toenemende bevolking, en van de steeds voortgaande ontginningen? — terwijl het opheffen van bezwaren en ongelijkmatigheden, van zelf en zonder eenig algemeen en bepaald onderzoek, volgen zal, naarmate de kennis van taal en volk meer algemeen zal zijn geworden onder onze ambtenaren.

„Deze uitstellende handelwijze prijst zich ook dáárdoor aan, dat men als

het ware ongemerkt de kennis zal bekomen, die het doel des onderzoeks is: en dat men daardoor zal vermijden, om wantrouwen op te wekken en de vrees te doen ontstaan, dat het algemeen bevolen onderzoek, hoe ook bemanteld, leiden zal, om nog meer lasten te doen opleggen, dan thans reeds worden gedragen. Een blik in het verledene zou althans weinig geschikt zijn, om de Javanen uit dit oogpunt gerust te stellen.

„Maar al deelde ik geheel in de overtuiging der wenschelijkheid van een algemeen onderzoek; de uitvoering zou mij schier onmogelijk, immers hoogst bezwaarlijk schijnen. Men zou daartoe, een korps van landmeters, gekommitteerden en schrijvers scheppen, waarmede men, om niet eens te spreken van de vrij aanzienlijke geldsommen daarvoor vereischt, bij het einde hunner werkzaamheden verlegen zou zijn. — Men wil voor de opnamen en metingen grootendeels inlanders gebruiken; waaromtrent valt aan te merken, dat zij, wegens hunne gebrekkige kundigheden en uithoofde van hunne betrekkingen tot de belastingschuldigen, weinig waarborgen zullen opleveren; gelijk de ondervinding reeds bewezen heeft in ettelijke residentiën, waar men tot hermetingen heeft moeten overgaan. Te dezen opzigte behoef ik uwe excellentie slechts te verwijzen tot het Indisch besluit van 8 December 1840 no. 10, en het daaromtrent door mij opgemerkte, bij partikulier schrijven aan wijlen den gouverneur-generaal Merkus, dd. 21 Januari 1842 no. 12.

„In verband tot al het voorafgegane, heb ik gemeend uwer excellentie te moeten in bedenking geven, om van een algemeen en geruchtmakend onderzoek af te zien; — om zelfs het denkbeeld van partiëele nasporingen, slechts met behoedzaamheid toe te passen, en om het verkrijgen van eene juistere kennis van al datgene, wat in aanmerking komen kan tot eene billijke en gelijkmatige regeling van landrenten, kultures en heerediensten, af te wachten van het, zoo ik hoop niet verwijderde, tijdstip, wanneer elk ambtenaar, bij het inwendig bestuur geplaatst de Javaansche taal met gemak zal spreken, lezen en schrijven, en wanneer hij die kennis zal bezigen, om de duisterheid te doen verminderen, waarin nog al datgene gehuld is, dat onder den naam van *adat* is begrepen.

„Ten slotte kan ik de aanmerking niet terughouden, dat, wanneer met naauwgezetheid had kunnen voldaan worden, aan den inhoud der resolutie van den gouverneur-generaal in rade, van 23 Februari 1836 no. 1 (Indisch Staatsblad no. 15), men nu reeds eene verzameling van data zou bezitten, die, hoezeer regtstreeks alleen betrekking hebbende tot de heerediensten, echter zijdelings veel licht zou hebben verspreid op het thans behandelde onderwerp."

Naar aanleiding van deze beschouwingen des ministers, werd in Indië geen verder gevolg gegeven aan de, in dit hoofdstuk medegedeelde, door den gouverneur-generaal Merkus gegeven voorschriften.

VERSLAG

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Uitgebracht in de Algemeene Vergadering van 26 Maart 1866.

Mijne Heeren!

Bij het uitbrengen van het gewoon verslag van den staat en de werkzaamheden des Instituuts over het afgeloopen jaar, meent het Bestuur in de eerste plaats te mogen wijzen op de wetenschappelijke voortbrengselen, welke door U met welgevallen zijn ontvangen.

De voornemens, door het Bestuur in de vorige algemeene vergadering aan den dag gelegd en door U, Mijne Heeren! goedgekeurd, zijn meerendeels ten uitvoer gelegd. Het zou daarom overbodig zijn in herhaling te treden van hetgeen, dank zij de talenten en den ijver van de leden des Instituuts, tot het bevorderen van zijn doel is bijgedragen.

Het korte tijdperk sedert ons laatste uitvoerig verslag noopt het Bestuur thans beknopter te zijn.

Het is een heuchelijk feit, dat wij in het afgeloopen jaar van onderscheidene zijden bewijzen van belangstelling hebben ondervonden en niet het minst van de Regeering, die door onderscheidene geschenken onze boekverzameling heeft verrijkt en zich bereid toont het streven des Instituuts te steunen door belangwekkende geschriften, voor de openbaarheid geschikt, toegankelijk te maken.

Een nieuw bewijs daarvan verkregen wij onlangs door de toezending van wege het Ministerie-van-koloniën, van een uittreksel uit een verslag, nopens den toestand van het kleine maar niet onbelangrijke Banjoewangi, den voormaligen zetel van het ten ondergegane en nog alleen door geschonden monumenten aangewezen hindoesche rijk van Blambangan, waarvan slechts het zuidelijk deel nog dien naam draagt.

Dit verslag levert een overzicht van den toestand en aanleg der dorpen, van de indeeling der bevolking, afwijkende van die in het overige deel van Java; van de geaardheid van het landbezit en van de regeling der heerediensten en andere wetenswaardige bijzonderheden.

Is de aktuëele toestand van land en volk van groot gewicht, vooral thans nu meer dan ooit de aandacht en de belangstelling van het publiek op onze heerlijke bezittingen is gevestigd, niet minder leerzaam is de vergelijking van den staat der volkeren van den Archipel, toen eene minder nauwe aanraking met hen aangeknoopt was en westersche zeden en begrippen nog weinig of geen invloed op hen hadden uitgeoefend. Den staatsman kan die kennis nuttig zijn, om de vatbaarheid voor meer ontwikkelde regeeringstelsels te toetsen; de taalgeleerde ontleent daaraan de beteekenis van uitdrukkingen, die wellicht anders duister zouden blijven; maar inzonderheid zij, die het licht des christendoms trachten te verspreiden, vinden in de schets der vroegere samenleving van Indische bevolkingen vergelijkingspunten, waarnaar zij den voortgang en de uitwerking van beschaving en verlichting kunnen afmeten. Vooral is dit onbetwistbaar ten opzichte van de akkers, waarop, ondanks menige teleurstelling en ten koste van velerlei beproeving en opoffering, door de wegbereiders van licht en waarheid met onvermoeide hand zaden zijn uitgestrooid, die bij de Indische volkeren de vruchten van ontwikkeling en zedelijkheid moeten doen ontkiemen.

Deze zienswijze heeft waarschijnlijk het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen aanleiding gegeven tot het voorstel om een onderzoek in te stellen naar de godsdienstige en andere Alfoersche gewoonten, die thans niet meer in zwang zijn. (*)

Het is het Bestuur aangenaam door den rusteloozen ijver van ons medelid den heer Leupe, in staat te zijn gesteld, om de gebruiken en zeden der Alfoeren in de Minahassa in de zeventiende eeuw, toen onze voorouders zich in dat deel van den Archipel vestigden, aan de vergetelheid te kunnen ontrukken door eene belangrijke schets van den toenmaligen goeverneur der Molukken, Robertus Padtbrugge, en tot dusver in 's Rijks archief bewaard, maar door den heer Leupe opgespoord en bewerkt, in het licht te geven.

Het belangwekkend verslag van den archivaris van het Rijk, onlangs voor het eerst in de Staats-courant verschenen, leert ons, welk een schat van onbekende historische dokumenten uit de tijden der Oost-indische Kompagnie ontdekt is bij het rangschikken daarvan door den begaafden schrijver van de „Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-indië," den heer Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge.

Het onderzoek, waartoe zijn ambtelijke werkkring ons medelid, den heer Leupe, zoo ruimschoots in de gelegenheid stelt, heeft ook aan het licht gebracht een joernaal, door denzelfden goeverneur Padtbrugge gehouden van eene reis door het binnenland van de Minahassa naar de Soela-, Oebi- en Sangir-eilanden, benevens de oostkust van Celebes en het binnenste van den golf van Tomini.

Het grootste deel dier gewesten is te weinig bekend dan dat wij het niet van belang zouden achten, om hetgeen, waarmede dat Joernaal onze aardrijkskundige en ethnographische kennis kan vermeerderen, in onze Bijdragen, zij het ook eenigermate verkort, op te nemen, naar gelang onze ruimte in

(*) Zie Notulen der Bestuurvergaderingen van gemeld Genootschap van 6 Juni 1863, 1e deel. afl. 2.

verband tot de uitgebreidheid van de joernalen van Padtbrugge dit zal veroorloven.

Wij hebben ons daartoe van de ijverige medewerking van den heer Leupe verzekerd.

„De taal is gansch het volk;" dit gezegde onwederlegbaar hoe vaak ook herhaald, is door ons hooggeacht medelid, den hoogleeraar Dr. T. Roorda, op nieuw helder en krachtig gestaafd, toen hij bij het openen der lessen aan 's Rijks instelling voor de taal-, land- en volkenkunde het voorname doel en de methode van het onderwijs in de Javaansche taal aanwees.

Maar bovenal zijn in de talen der volkeren hunne spreekwoorden eene getrouwe afspiegeling hunner geaardheid, denkbeelden en mate van ontwikkeling. Daarom zal het onzen medeleden welkom geweest zijn, dat de heer H. C. Klinkert te Riouw ons eene verzameling Maleische spreekwoorden met hunne vertaling in het Nederlandsch heeft geschonken, waarmede gij, Mijne Heeren, reeds kennis hebt kunnen maken als eene bijdrage, die, moge zij al niet zoo rijk zijn als die der Javaansche spreekwoorden, toch de verdienste bezit, van de kennis eener taal, door velen met den verzamelaar het Italiaansch van den Archipel genoemd, uit te breiden.

Deze verzameling kan als tegenhanger gelden van die der Javaansche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen, door Mr. S. Keyser, opgenomen in het X^{de} deel, 1862 VI, der Bijdragen van het Instituut.

De heer Klinkert heeft ook zijn oordeel medegedeeld over de Maleische school- en volksleesboeken. Het vonnis, dat hij uitspreekt, is gestreng en ofschoon wij het aan meer bevoegden overlaten om dat onomwonden oordeel ter toetse te brengen, meenen wij toch daaruit het gevolg te kunnen trekken, dat op het uitgebreide veld van het volksonderwijs zooveel te arbeiden overblijft, dat het Bestuur gaarne de gelegenheid aangrijpt de beoefenaren der inlandsche talen aan te sporen en voor hen de Bijdragen open te stellen, om hunne krachten te wijden aan eene taak, die bovenal de zorg van de regeering en de aandacht der taalgeleerden verdient.

Mogen de lofwaardige pogingen des Goevernements om geschikte leesboeken onder het bereik des Inlanders te brengen tot dusver niet gelukkig geslaagd zijn, het verkondigen der leemten en gebreken van het bestaande is voorzeker het beste middel om de uitmuntende bedoelingen der Regeering eenmaal te doen bereiken; de letterkundigen toch zullen ons de overtuiging kunnen schenken, dat de Maleische letterkunde zeer veel bevat, waaruit een werk, dat aan het oogmerk voldoet, kan worden samengesteld. Zij maken, en wij gelooven terecht, de opmerking, dat bij de bedorvenheid der meeste Maleische handschriften het een eerste vereischte is voor een goed volksleesboek en om daarvoor een goeden tekst te leveren, te kunnen putten uit den voorraad handschriften, die hetzij voor een deel hier te lande, hetzij meerendeels in buitenlandsche verzamelingen, vooral in het rijke Britsche museum, aanwezig zijn.

Wij zijn er van doordrongen, Mijne Heeren, dat daaraan beduidende kosten zijn verbonden, die tegemoetkoming vorderen. Immers zelden, zoo ooit worden de manuskripten, waarop wij doelen, buiten het gebouw der verzamelingen afgestaan, zoodat een persoonlijk bezoek onvermijdelijk is, waaraan

tijd en geld besteed moeten worden. Wij weten het ook, dat de ondernemingsgeest der uitgevers hier te lande door een beperkt getal belangstellenden te kort schiet. Wij kennen derhalve de vele bezwaren, waarmede te kampen is; maar daarom te meer gevoelt het Bestuur, dat het de roeping des Instituuts is, te trachten, zooveel zijne krachten het toelaten, aan die bezwaren het hoofd te bieden, en acht het Bestuur zich gerechtigd, namens de leden des Instituuts, den letterkundigen op dit gebied toe te roepen: weest bemoedigd, het Instituut zal U volgaarne de behulpzame hand bieden; terwijl wij de gelukkige bezitters van vertrouwenswaardige handschriften of andere hulpbronnen met aandrang uitnoodigen, die niet te onttrekken aan de openbaarheid of het onderzoek.

Wordt hieraan gehoor gegeven, dan durven wij ons vleien, dat zoowel in onze bezittingen als te Singapoer, Poeloe-pinang, Malakka en elders een voldoend aantal exemplaren van eene goede chrestomathie zijn weg zal vinden.

Het Instituut, aldus tot de opleiding van den Indischen inboorling medewerkende, wijdt zich daardoor aan eene edele taak, waarvoor het Bestuur ieders krachtigen steun inroept.

Met het oog op de bouwstoffen voor zulk een arbeid is de aanwijzing hoogst nuttig van hetgeen de openbare verzamelingen bevatten.

Ons taalgeleerd en verdienstelijk medelid, de heer dr. Neubronner van der Tuuk, besteedde reeds vroeger zijn kostbaren tijd aan een kort verslag der Maleische handschriften van het East-indian house te Londen. Weinige maanden geleden verscheen een dergelijk overzicht in het Engelsch van Maleische manuskripten, aan de Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland toebehoorende. Met dat verslag wenscht het Bestuur ook den nederlandschen lezer bekend te maken en zal daarvan in de Bijdragen des Instituuts eene vertaling opnemen, aangevuld door den heer Van der Tuuk, zoodanig dat de waarde dier vertaling aanmerkelijk zal verhoogd worden.

Meer dan eens, Mijne Heeren, hebben wij van den strijd vernomen, die onder de taalgeleerden is gevoerd over de spelling van het Maleisch. Het Bestuur kan zich geen partij stellen bij de steeds bestaande onzekerheid, aan welke theorie de voorkeur moet worden gegeven; integendeel meenen wij aan eigen inzichten, welke geene heerschappij over die van anderen verlangen, alle vrijheid te moeten geven, en daarom heeft het Bestuur ook de aandacht geschonken aan de klacht, dat inlanders van den Archipel de Maleische drukletters onzer zetters niet gaarne lezen, omdat zij niet geheel overeenkomen met het schrift onder hen gebruikelijk. (*)

Wij hebben onzen drukker uitgenoodigd voor de noodige verandering zorg te dragen en zij, die daarvan gebruik willen maken, zullen niet langer afgeschrikt behoeven te worden of, uithoofde der door hen verworpen drukwijze, de uitgave hunner studiën behoeven terug te houden.

(*) De bekende *Abdullah* vertelt in zijne levensbeschrijving (bl. 128, en 132), hoe hij zich verwonderde over de menigte stipjes in een Maleischen door Europeanen uitgegeven tekst.

Het Bestuur vleit zich hiermede een blijk te geven van zijn streven om het doel des Instituuts te bevorderen en den arbeiders de zware taak te verlichten.

Nog eene opmerking zij ons vergund, Mijne Heeren!

Het gebied der letterkunde wordt niet aangeduid door eenig landmerk; de wetenschap is bij uitnemendheid internationaal, zij kan bij een wedstrijd niet dan winnen, maar toch meent het Bestuur, dat, zoo in eigen boezem wetenschappelijke instellingen als het Instituut in aanmoediging en ondersteuning bij vreemde niet te kort schieten, de Nederlandsche geleerden, inzonderheid de leden dezer instelling, den roem des vaderlands verhoogen door hun licht van hieruit te verspreiden.

Met erkentelijkheid zien wij daarom dan ook de vervulling tegemoet eener toezegging, waarop het Bestuur even hoogen prijs stelt als zij den leden welkom zal zijn en die wij U gaan vermelden.

Het zal zeker wel overtollig zijn de langdurige en nauwe betrekking in het gehengen te roepen met een land, wiens belangrijkheid meer dan ooit aan den dag komt, — het uitgestrekte en rijke Japan.

Even onnoodig mogen wij het achten den naam aan te halen van den schrijver, die ons heeft begiftigd met de proeve eener Japansche spraakkunst, met de kennis der Japansche traktaten, met de mededeeling aangaande de kweeking van den wilden zijdeworm in Japan, op wiens geschriften in het Engelsch (The grand study Ta Hio or Dai Gakie) de Asiatic Society als uitgeefster bogen mag en die de Chineesche matrijzen en drukletters, in Nederland vervaardigd, ook aan het buitenland heeft leeren kennen en zich op het gebied dier weinig bekende litteratuur als eene sommiteit kan doen gelden.

Maar indien wij ook daarbij den naam van onzen hooggeachten medebestuurder, den hoogleeraar dr. J. Hoffman, te bekend rekenen, het is juist uitdienhoofde een te uitstekender genoegen, U, Mijne Heeren! de aanstaande verschijning in onze Bijdragen te kunnen aankondigen van een door zijne geleerde pen bewerkt stuk, ten opschrift voerende: „Blikken in de geschiedenis en staatkundige inrichting van *Lioe Kioe* en zijne betrekkingen met China en Japan, naar Chineesche en Japansche bronnen."

Zoo wij, Mijne Heeren, in de eerste plaats gewag maakten van de taal- en volkenkunde in algemeenen zin, wij schatten daarom niet minder de verwante wetenschappen, die zoovele hulpmiddelen aangeven, om den algemeenen band en samenstemming te grondvesten.

Er zijn er toch, die de volkenkennis onwaardeerbare diensten bewijzen. Wij noemen U er eene: de munt- en penningkunde, waarvan met grond is beweerd, dat haar veld bijna zoo uitgebreid is als dat der algemeene geschiedenis. De studie der munten, wier heerlijke uitvinding de Ouden aan de goden toeschreven, biedt eene vriendschappelijke hand aan de beoefening der ethnographie, en indien wij haar gewicht willen leeren kennen ook voor de kennis van Indië, even als de oude numismatiek voor de Grieksche en Romeinsche kunstvoortbrengselen, de middeneeuwsche voor de orientalische en de hedendaagsche voor de beschaafde westersche maatschappij is geweest, dan hebben wij U te wijzen op het geschrift van den utrechtschen hoogleeraar

H. C. Millies, getiteld: de Munten der Engelschen voor den Oost-indischen Archipel.

Mochten wij daarin bij geleerdheid en degelijkheid den onderhoudenden vorm bewonderen, waarin het onderwerp, voor velen anders niet zeer aantrekkelijk, door dien hoogleeraar gegoten is, de verwachting wordt daardoor te meer opgewekt, dat een dergelijk werk over de munten van Nederlandsch Indië in dubbele mate onze litteratuur zou versieren.

Geenszins om daaraan in dit verslag eene ondergeschikte plaats in te ruimen, maar U, Mijne Heeren, als het ware eene verrassing te bereiden, deelen wij U thans mede, dat de hoogleeraar Millies inderdaad een zoodanig werk gereed heeft en het Bestuur met hem in overleg is getreden, om dat als een afzonderlijk werk des Instituuts, opgeluisterd met vele afbeeldingen, te doen uitgeven.

Dit werk zal in de Fransche taal verschijnen; want met alle rechtmatige voorkeur voor onze moedertaal moet toch erkend worden, dat vooral geschriften van bijzonderen aard zich tot een engen kring van lezers bepalen en zelden hier te lande de verdiende belangstelling aan een groot aantal inboezemen. De geringe bekendheid met onze taal beperkt de verspreiding buiten onze grenzen; de algemeene taal der beschaafden is ongetwijfeld een geschikter voertuig om voortbrengselen als die van den hoogleeraar Millies tot de wetenschappelijke wereld te brengen.

Wij hopen er in te zullen slagen, eerlang den leden die schoone vrucht van den arbeid des uitstekenden geleerden met zorg bewerkt te kunnen aanbieden.

Wij doen daarmede hoegenaamd niet tekort aan de bijzondere verdiensten van het in 1863 door het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen uitgegeven werk der heeren Van der Chijs en Netscher: „De munten van Nederlandsch Indië." Integendeel beseffen wij de waarde daarvan te meer, omdat de schrijvers een tot dusver weinig ontgonnen veld hebben betreden en, ginds ver van het middelpunt der wetenschappelijke wereld, met vele bezwaren te kampen en, wat betreft de typographische uitvoering, die zeker te wenschen overlaat, over geringe hulmiddelen te beschikken hebben gehad. Maar in weerwil daarvan hebben zij eene geschiedenis, beschrijving en afbeelding van de Indische munten geleverd, die inderdaad een schat van bijzonderheden bevat, welke der studie van het Indisch geldwezen kostbare bouwstoffen aanbieden.

Indien wij gevolgtrekkingen mogen maken uit hetgeen het reeds vermelde, minder omvangrijke geschrift van den hoogleeraar Millies bevat, tot hetgeen wij in zijn aangekondigd uitgebreider werk verwachten kunnen, dan zullen wij daarin niet alleen den oorsprong en de lotgevallen der Indische munten aantreffen, maar zullen deze ook de stof leveren voor belangwekkende geschiedkundige aanteekeningen en opmerkingen en alzoo de numismatiek ook van Indië den naam doen verdienen, haar door een fransch schrijver gegeven: le flambeau de l'histoire.

Met al wat wij reeds hebben opgesomd, is de voorraad onzer bouwstoffen niet uitgeput. Maar voor het oogenblik meenen wij onvermeld te moeten laten de stukken, die óf nog worden ingewacht en toegezegd zijn, óf aan het oordeel der afdeelingen zijn onderworpen.

Wij hebben reden van tevredenheid over den intellektuëelen oogst, maar ook stof tot verheugen over den geldelijken toestand des Instituuts.

De Penningmeester zal aan de vergadering tot goedkeuring onderwerpen den staat van ontvangsten en uitgaven over het tijdvak, sedert in de algemeene bijeenkomst van 27 Mei jl. de rekening en verantwoording werd goedgekeurd.

Het zal U blijken, Mijne Heeren, dat sedert de laatste rekening en verantwoording de ontvangsten hebben bedragen *f* 1800.79, de uitgaven daarentegen *f* 1984.26; zoodat oogenschijnlijk de laatste onze inkomsten met *f* 183.47 hebben overschreden. Maar wanneer wij U doen opmerken, dat onder die inkomsten nog niet zijn begrepen de kontributiën van Oost- en West-Indië, die over het afgeloopen Instituutsjaar alleen *f* 2200 bedragen, dan zal het U blijken, Mijne Heeren, dat wij inderdaad nog ver binnen de grenzen onzer inkomsten zijn gebleven.

Aan fondsen, belegd in solied Staatspapier, en aan gelden in kas bezitten wij te zamen *f* 4536. Wanneer wij daarbij tellen het bedrag, dat, volgens een onlangs door den Penningmeester opgemaakten en ter verifikatie naar Indië gezonden staat, het Instituut nog van daar te vorderen zou hebben, ad *f* 5572, waarvan wij hopen spoedig een groot gedeelte ons te zien toevloeien, en uit West-Indië ongeveer *f* 312, dan, Mijne Heeren! hebben wij niet alleen ons te verheugen in een aanzienlijk batig slot, maar verkeeren onze finanćiën over't geheel in een benijdenswaardigen toestand.

Ook wat het getal leden betreft, verkeert het Instituut in gunstige omstandigheden. Hebben wij door den dood, door vertrek of andere redenen enkele leden verloren, weder andere hebben zich daarentegen bij het Instituut aangesloten. Het gezamenlijk getal leden bedraagt 350, waaronder 13 buitenlandsche leden en 15 wetenschappelijke vereenigingen. De onafgebroken wisseling van werken tusschen ons Instituut en wetenschappelijke genootschappen is een bewijs, dat de onderlinge band duurzaam is.

Het is bovendien het streven des Bestuurs geweest om verdienstelijke mannen, die de Indische taal-, land- en volkenkunde beoefenen, een blijk te geven van onderscheiding en van onze zucht om hen aan onze Instelling te verbinden.

Als buitenlandsche leden zijn door het Bestuur benoemd:

dr. Reinhold Rost, sekretaris van de Royal Asiatic Society, die bekend staat als een der groote taalgeleerden onzer eeuw. Zijn Vocabulary of the Serawak dialect of Dayak and Malay getuigt van zijne kennis en belangstelling in de talen van den Archipel. Zijne bekendheid ook met onze moedertaal kan ons niet onverschillig zijn, als een waarborg dat de voortbrengselen van Nederland door hem zullen kunnen worden gewaardeerd. Meer dan een onzer landgenooten heeft de blijken zijner welwillendheid ondervonden bij een bezoek aan de rijke verzameling van de Asiatic Society;

dr. Logan, redakteur van het sedert vele jaren te Singapoer verschenen Journal of the Indian Archipelago. Door dat tijdschrift heeft die heer bijgedragen, om de Indische letter- en volkenkennis meer algemeen te maken, en, het is voorzeker geene geringe hulde aan nederlandsche geleerden, dat de wetenschappelijke werken, te Batavia verschenen, den Engelschen redakteur,

mogen zij ook niet altijd aangehaald zijn, ruime hulp in zijn arbeid hebben verschaft;

de heer Ploos van Amstel, nederlandsch konsul te Melbourne. Deze verdienstvolle vertegenwoordiger van Nederlands belangen in dat gedeelte van het vijfde werelddeel zal, naar wij vertrouwen, met zijn bekenden ijver ook in die verwijderde streek de belangen des Instituuts voorstaan. Wij zijn overtuigd, dat daartoe de gelegenheid niet zal ontbreken, gedachtig aan het meer en meer toenemend gewicht der nabijheid onzer Oost-indische bezittingen;

de heer H. G. Dalton, med. doct. te Demerary, lid van verschillende geleerde genootschappen, wiens naam niet alleen als geneeskundige in hoog aanzien is, maar die vooral bekend is door zijne wetenschappelijke geschriften en inzonderheid door zijn doorwrocht werk: „The History of British Guyana, with an account of the climate, geology, stapleproducts and natural history," zoowel door landgenooten als buitenlanders op grooten prijs gesteld. Ongetwijfeld zal de heer Dalton in betrekking tot ons Instituut ons gewichtige diensten kunnen bewijzen door zijne uitgebreide kennis der West-indische volkplantingen in het algemeen.

Ook met de Maatschappij van Nijverheid te Haarlem, the Royal Geographical Society te London, the Smithsonian Institution te Washington en het Verein für Erdkunde te Dresden heeft het Bestuur betrekking aangeknoopt, waardoor het Instituut in het bezit harer werken komt.

De kaart van de bocht van Tomini, oorspronkelijk in 's Rijks archief berustende en door het Instituut uitgegeven, is aan verschillende vereenigingen of besturen in het buitenland, die de kartologie in bescherming nemen, ten geschenke toegezonden met de toelichtingen van de heeren Obreen en Leupe.

Sedert het uitbrengen van zijn vorig verslag heeft het Bestuur geene berichten van heeren Kommissarissen in Indië ontvangen. Inmiddels hebben wij nogmaals aangedrongen op inlichting aangaande den juisten toestand van zaken aldaar, het Instituut betreffende, met machtiging, in overeenstemming met eene reeds vroeger aan heeren Kommissarissen verleende bevoegdheid om voor de behoorlijke regeling van ondergeschikte aangelegenheden over de vereischte gelden te beschikken ter billijke remuneratie van wien zij daartoe bestemmen. Hierdoor hoopt het Bestuur het oogmerk te bereiken om heeren kommissarissen tijd en moeite te besparen en de geregelde afdoening van zaken te bevorderen.

Bij de jongste beraadslagingen over de herziening van het Reglement des Instituuts is het der algemeene vergadering gebleken, dat onze statuten eenige meerdere vrijheid behoorden te laten aan de opdracht onzer belangen in Indië en daarom door haar besloten de bevoegdheid te geven, zoowel leden-kommissarissen als gedelegeerden in Indië aan te stellen.

Volgens een staat, door den heer Penningmeester opgemaakt, die nader in Indië zal behooren geverifiëerd en waarschijnlijk gewijzigd moeten worden door omstandigheden, die het Bestuur thans nog niet kent, zou het Instituut nog uit Indië te vorderen hebben een bedrag van ƒ 5572. Wij vertrouwen weldra in het bezit te komen van volledige berichten uit Indië en eene afdoende regeling te mogen verwachten.

Ook heeren Kommissarissen in West-Indië hebben wij nogmaals de belangen des Instituuts aanbevolen, niet alleen uit een geldelijk oogpunt, maar vooral ten aanzien van hetgeen naar hun gevoelen zou kunnen verricht worden, om de kennis der West-indische bezittingen door middel der Bijdragen van het Instituut te doen toenemen en de belangstelling in die koloniën op te wekken.

Het Instituut heeft door den dood van een der kommissarissen te Paramaribo, den heer E. J. Slengarde, een gevoelig verlies geleden. Wij hopen, dat het lid des Instituuts, dat den verdienstelijken overledene zal vervangen, op eene voordracht, welke wij nog tegemoet zien, het Instituut in zijne pogingen krachtdadig zal willen steunen.

De gedrukte notulen der Bestuursvergaderingen vermelden de werken, grootendeels geschenken, waarmede de bibliotheek is vermeerderd.

Wij rekenen het ook onze taak, U, Mijne Heeren, mede te deelen, dat door het Bestuur is besloten, de uitgaaf der Bijdragen en werken des Instituuts te doen geschieden te dezer stede, en dat daarvoor reeds eene overeenkomst is gesloten, waardoor zonder meerdere, waarschijnlijk met minder, kosten, het doel wordt bereikt, dat het drukken en uitgeven van de geschriften des Instituuts onder het onmiddellijk oog der redaktie geschieden kan, en de bezwaren, steeds aan eene verwijderde pers verbonden, vermeden worden; terwijl ook het voordeel is verkregen, dat die Bijdragen en werken het eigendom des Instituuts worden.

De heer Martinus Nijhoff treedt op als uitgever. Hij heeft zich verbonden, om de Bijdragen en werken in den handel verkrijgbaar te stellen. Het Instituut zal in het vervolg als eigenaar deelen in de voordeelen van zoodanigen verkoop.

Wij achten het de vermelding waard, dat ruim een dertigtal exemplaren der Bijdragen aan anderen dan leden des Instituuts verstrekt worden. De uitgebreide relatiën, die, zoo als bekend is, de uitgever bezit en hem in staat stellen tot verspreiding van wetenschappelijke werken, waarborgen ons, dat hierin het middel zal worden gevonden, om niet alleen daaruit eenig geldelijk voordeel voor het Instituut te putten, maar wat meer is, om den arbeid des Instituuts meer onder de algemeene aandacht te brengen en te doen gedijen.

Tot dusver liet de toezending van Bijdragen en werken te wenschen over en dikwerf vernam het bestuur klachten over onregelmatige ontvangst. Daarin is thans op afdoende wijze voorzien.

Het voorschrift der art. 4 en 7 van het herzien Reglement roept U, Mijne Heeren, thans, om te voorzien in de opengevallen plaatsen in ons Bestuur.

Hoezeer wij moeten berusten in de beweegredenen, die ons hooggeacht medelid, den hoogleeraar Dr. Taco Roorda, hebben bewogen uit het Bestuur te treden vóór het jaar, daartoe aangewezen, betreuren wij zijn besluit.

Weinig tijds slechts heeft de vice-president Jhr. Mr. H. C. Van der Wijck die plaats bekleed. Zijn voornemen om zich naar het buitenland te begeven heeft hem onttrokken aan een werkkring, dien hij met ingenomenheid voor ons Instituut had aanvaard.

Indien, Mijne Heeren, wij niet moesten eerbiedigen den regel, bij onze statuten aangenomen, welke telken jare de vervanging vordert van bestuurs-

leden, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn, dan zouden wij zijne toepassing met leedwezen zien, nu dat tijdstip ook is gekomen voor onzen tegenwoordigen voorzitter.

Al is het dat bescheidenheid hem doet wenschen, in dit ons verslag niet uit te weiden over zijne verdiensten jegens het Instituut, sedert een aantal jaren bewezen, den onverflauwden ijver voor de belangen dezer instelling, zijne volharding ook in tijdperken van verzwakte belangstelling, toch mogen de overige leden des Bestuurs zich niet laten weêrhouden, hem rechtmatige hulde te brengen en warmen dank te betuigen, volkomen zeker dat bij het verlaten van den Voorzitterstoel zijne zeer gewaardeerde medewerking en steun ons zullen bijblijven.

Nog een enkel woord ten slotte. Het tegenwoordig verslag is het eerste, dat volgens het nieuwe Reglement, art. 19, uitgebracht wordt. Dat Reglement door de algemeene vergadering goedgekeurd, heeft kracht van uitvoering bekomen, nadat aan het Bestuur, 't welk het zijnen koninklijken Beschermheer aanbood, gebleken was, dat geene goedkeuring van regeeringswege volgens de wet vereischt werd. Het Reglement is kort en duidelijk. Het handhaaft de grondslagen, waarnaar het Instituut is opgericht. Geene verandering hoegenaamd is daarin gebracht. Het op te treden bestuur zal dus kunnen voortbouwen op de fundamenten, welke door de oorspronkelijke oprichters gelegd en samengevat zijn in art. 1 van het Reglement.

Ziedaar, Mijne Heeren, eene korte maar getrouwe schets van den toestand des Instituuts.

Zijn er redenen om van velen grootere belangstelling, meerderen ijver, krachtiger steun te wenschen, voorzeker er is ook stof tot oprechte verheugenis. Gevoelen wij uit liefde voor deze instelling de leemten, die aanvulling behoeven, wij erkennen toch volgaarne de waarde van de voorrechten, die het Instituut te beurt vallen, en al is het, dat wij een woord van opwekking en aansporing niet overtollig achten, onze dank aan allen, die het Instituut door hunnen arbeid of hunne geschenken in bloei hebben doen toenemen, is voorzeker niet minder warm en oprecht.

Met die ondersteuning en met dien wil om deze instelling te blijven schragen, zijn wij, Mijne Heeren, zeker, dat hare toekomst in onze handen ligt. Wij blijven het spoor volgen, aangewezen door de uitstekende oprichters des Instituuts, met open oor en oog voor de wenken of behoeften van den sedert verloopen tijd.

Treden wij dan, door het tegenwoordige bemoedigd, vol vertrouwen een nieuwen jaarkring in, naar ons bescheiden streven de bestemming, het doel en het verband der wetenschappen bevorderende, ook door de beoefening der Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië!

DE

KAPITULATIE TE SOERABAYA GESLOTEN

IN 1807 MET DEN

ADMIRAAL PELLEW.

Aanteekeningen op een extrakt uit de memorie (*) *van Daendels over die kapitulatie.*

Ofschoon eene individueele verongelijking zelden van algemeen belang zij, en dikwijls vergeten moet worden als het laatste vordert geen nutteloozen twist levendig te houden, verandert echter de aard dier zaak, als zoodanig eene veroordeeling in verband staat met den geest der tijden en daardoor grondbeginselen verdedigd worden, waarvan de uitoefening, door omkeering van alle bestaande zaken, verbreking van al wat heilig is ten gevolge heeft gehad, en welke leerden, dat het alle goevernementen dan wel toen regee-

(*) Dit extrakt luidt als volgt:

Niettegenstaande te Soerabaya eene macht aanwezig was, welke die des vijands in manschappen ver overtrof, had men echter aldaar, zonder eenige verdediging te beproeven, — ja zelfs zonder eenigen aanval af te wachten, eene schandelijke kapitulatie met den engelschen admiraal Pellew gesloten. — Bij dezelve was onder anderen toegegeven het verbranden der affuiten en het vernielen van het geschut, alsmede het slechten der batterij te Sambilangan op de kust van Madura, zijnde deze de eenige post, waarop men zich bij de verschijning des vijands behoorlijk had gedragen.

Ik vond deze zaak in zoover afgedaan, dat ik van de verplichting ontslagen was, om dezelve aan een rechterlijk onderzoek te onderwerpen. Ondertusschen mocht ik mij niet onthouden, maatregelen te beramen, die alle vrees voor soortgelijke schandelijke daden in het vervolg geheellijk ophieven, en gelijktijdig die energie ontwikkelden, waaruit de verandering van den gang des bestuurs allerblijkbaarst kon worden opgemerkt. Ik heb tot dat einde den kommandant der milicie te Soerabaya, den luitenant-kolonel Van Franquemont en den kapitein-ter-zee en kolonel Cowell opontboden, om uit hunne rapporten te kunnen beoordeelen in hoever zij nog voor den vervolge in 's lands dienst konden gebruikt worden. (†) Het is mij aangenaam geweest in hunne verantwoording te kunnen berusten.

rende fakties vrijstond door alle middelen tot hun doel (eene onbepaalde overheersching) al ware het over lijken en puinhoopen, te geraken; — de volken door schrik tot lijdelijke gehoorzaamheid te dwingen, die onderwerping als de eenige deugd te erkennen en innerlijke ellende door uiterlijke praal te bedekken. De uitoefening dier principes moge eene reaktie geweest zijn van vorige zwakheid en verslapping, zeker was het eene afdwaling aan de overzijde van het rechte spoor. Om dat spoor nu te vinden, behooren wij tot de vorige angstvalligheid niet terug te keeren, nog minder moeten wij de laatste afdwaling billijken en dus doende onder andere namen dezelfde principes aanhouden, die zoo licht smakelijk kunnen gemaakt worden, doch waarvan de opvolging de hartelijke welgezindheid der wettige goevernementen vruchteloos zoude maken, vorst en volk weder ten verderve leiden, het opkomende goede verstikken en ruime plaats bereiden aan het gerooide onkruid om weliger dan ooit op te schieten.

De generaal Daendels noemt in zijne memorie over Java de kapitulatie van het goevernement van Soerabaya, in het jaar 1807 met den engelschen admiraal Pellew gesloten, schandelijk. Als gewezen lid van dat goevernement zal ik de ware toedracht van die gebeurtenis bekend maken, ten einde onpartijdige en rechtlievende landgenooten in-staat te stellen, daarover te oordeelen. Het strekke, hoe gering ook, tot eene bijdrage tot de geschiedenis van het laatst verloopen revolutionaire tijdvak en tot een bewijs, dat alle daden naar de overdreven voorschriften eener hersenschimmige eer en niet naar derzelver moreele waarde gevonnisd werden.

Die kapitulatie is alleen het gevolg geweest van een kordaten, stoutmoedigen, maar tevens noodzakelijken stap door het goevernement van Soerabaya, gedaan, om tekeer te gaan en te herstellen eene daad van willekeurig geweld, van dollen overmoed, die nuttelooze verwoesting ten gevolge zou gehad hebben.

Ik zal, om het noodige licht er over te verspreiden, iets moeten zeggen omtrent de tijdsomstandigheden waarin dit voorviel en te gelijk deze gelegenheid waarnemen, om het karakter en gedrag van mijne landgenooten op Java te handhaven en te verdedigen.

Met diepe neerslachtigheid was aldaar de voorloopige tijding ontvangen, dat Holland gedwongen was geworden een broeder van Napoleon als koning te ontvangen. Men beschouwde nu het vaderland als eene ondergeschikte provincie van Frankrijk en bij sommige weldenkenden waren zelfs idees ontstaan, of men niet door deze daad losgemaakt was van de verplichting, die op eene kolonie ligt, om het moederland te volgen, zoo lang dit een wezenlijke onafhankelijkheid bezit.

Den resident te Grissee Van Naarssen, die zelfs niet geschroomd had onder de vijandelijke vlag te blijven voortdienen, heb ik integendeel gedestitueerd en in deszelfs plaats den resident te Bangkallang Van Ligten aan de hooge regeering aanbevolen, ter belooning van de trouw en den ijver, door hem bij die gelegenheid aan den dag gelegd.

(†) *In een Noot komt het volgende voor:*

De luitenant-kolonel Van Franquemont heeft zich beroepen op zijn afhankelijkheid van den raad-van-policie; de kapitein-ter-zee Cowell was door den raad-van-policie in arrest gesteld, omdat hij tegen deszelfs meening den vijand had willen afslaan.

Ik schroom niet te zeggen, dat ik van gevoelen was, dat het plichtmatig ware, geen vreemd gezag op Java te erkennen en het in onafhankelijkheid te bewaren, totdat eens weder aldaar een wettig goevernement zou hersteld geworden zijn (*).

Maar toen ons op eene stellige en officiëele wijze bericht of wijs gemaakt werd, dat het koninklijk bestuur door de vertegenwoordigers van de natie ingeroepen, erkend en deze overgang als het eenige redmiddel voor Holland beschouwd was geworden, weken deze gevoelens en men dacht zich te kunnen, te mogen en te moeten onderwerpen.

Niettegenstaande de korruptie der voormalige dienaren van de Oostindische kompagnie, door den generaal Daendels zoo geweldig te-keer-gegaan en op eens herschapen in belanglooze energie, heerschte er op Java veel eensgezindheid, vaderlandsliefde en gehechtheid aan het vorig wettig bestuur van het moederland. Dit echter werd door meer verlichten, die boven deze gevoelens verheven waren, met den bij hen zoo hatelijken naam van anglomanie (†) gebrandmerkt.

Men wist dat het oude gebouw van het bestuur van Java aan veel grove fouten en misbruiken onderhevig was; men dacht echter in eenvoudigheid, dat het roekeloos ware, om het fundament van dat gebouw in de lucht te laten springen om een zuiveren grond te krijgen en daardoor dien schat te vinden, welken men zeer wel wist, dat onder dat fundament begraven lag.

Men vreesde de hervorming niet, maar wel de hervormers, daar men niet op de hoogte was van hunne principes; men verlangde zelfs met ongeduld naar een verlicht en ferm hoofd, die Java's waarde zou doen gelden, zonder immoreele middelen van toomelooze willekeur, inkonsekwentie en geweld.

Dat dit had kunnen geschieden, daarvan ben ik ten volle overtuigd. De uitslag van de kommissie van Nederburgh en Frijkenius kan daartegen niet aangevoerd worden; die moet worden toegeschreven:

1o. aan de verdeeldheid der twee hoofden dezer kommissie.

2o. aan den opkomenden geest van wilde hervorming die in eene kolonie tegengegaan en waaraan eene nuttige reforme zelfs moest gesakrifiëerd worden (§).

3o. aan de gehechtheid van den eersten kommissaris aan oude belangen en vooroordeelen.

4o. aan nog verscheidene bijkomende omstandigheden, die te wijdloopig zijn, om aangehaald te worden.

(*) Naar dit principe heb ik mijn volgend gedrag geregeld, en na de inlijving van Holland mij aan Z. K. H aangeboden om Java onafhankelijk en voor het wettig goevernement te behouden.

(†) Zeer misbruikt woord; nu noodeloos geworden, daar een ieder het zich ten plicht rekent met een welgezind hart en niet meer verbijsterd verstand het wezenlijk belang van ons nieuw herboren vaderland te leeren kennen, ook met betrekking tot Engeland oude vooroordeelen af te leggen en met goeden zin saam te werken om weder een nationalen geest te doen ontstaan.

(§) Java is aan de fermiteit van het hoofd dier kommissie het behoud van zijn rust verschuldigd.

Dit zij genoeg: Java bleef getrouw en hield zich staande: zijne bedorven administratie onderscheidde zich door wijze gematigdheid, door zucht tot orde en wijze vaderlandsliefde; verdroeg vernederingen en behield de rust te midden van de beroeringen der volken en in weerwil van de verkeerde en dikwijls contradictoire orders van het moederland, die het stichten van verwarring schenen te beoogen. — Een wel geoefende en in eigen boezem gevormde armee verzekerde Java's veiligheid, en wat er ook van latere tijden moge gezegd worden, het geluk en de tevredenheid zijner inwoners getuigen voor het bestuur en tegen de overdrevene censuur van die wilde hervormers, die dikwijls al te gevaarlijke proeven nemen, die altijd moeten branden om te zuiveren, recht verkrachten om het te vestigen en altijd van bestendige welvaart en geluk droomen, zonder er op te willen letten dat zij steeds beginnen met het presente te verstoren.

Ik keer tot mijn onderwerp terug.

Als een voorlooper van volgende gebeurtenissen beschouwde men in het begin van 1807 de komst van den kolonel en kapitein-ter-zee W. Cowell. Door wilde plans en snoevende taal viel hij het generaal-goevernement zoo lastig, dat men hem naar den oosthoek van Java zond om aldaar het overschot van de schepelingen van het eskader van Hartsinck te organiseeren en tot een geregeld korps te vormen.

Hij was een Amerikaan van geboorte, een avonturier die als kaper-kapitein eenige daden van moed had uitgevoerd. In 's lands dienst overgegaan, kommandeerde hij de brik de Avonturier in Oostindië, doch wegens insubordinatie in de dienst was hem het kommando ontnomen. Uit de Oost opgezonden, kwam hij nu onder het koninklijk goevernement naar Java terug en te Batavia aan met de beste voornemens om zich zoo veel mogelijk te doen gelden, de eer van het nieuwe bestuur hoog op te houden, en de ooren van de hollandsche ingezetenen te gewennen aan het vreemde woord van Koninklijke Majesteit, 't welk hij onophoudelijk in den mond had.

Hij kwam in den Oosthoek met stelligen last om, omtrent de defensie aldaar, in overeenstemming met het plaatselijk bestuur te werk te gaan. Er was reeds te Soerabaya (het hoofdkantoor) een militaire kommandant over dien geheelen uithoek: deze post werd met waardigheid en eere waargenomen door den luitenant-kolonel Van Franquemont, een officier van verdienste en kunde, als zoodanig algemeen bekend en geacht, die het eerst de Madureezen en Javanen tot reguliere troepen gevormd had en hun vertrouwen bezat. Als kommandant was hij tevens derde lid van den raad, waarin ik de tweede plaats bekleedde.

Weldra ondervond men, dat Cowell in alles willekeurig te werk ging en de eerste proef gaf van het revolutionair systema, van geen zwarigheden, band of verplichtingen te erkennen, alle middelen geoorloofd te achten en aan eene hersenschimmige eer alles op te offeren.

Als kolonel en kommandant van de hollandsche koninklijke mariniers vestigde hij zich te Grissee, eene residentie 2 uren van Soerabaya gelegen, konstrueerde aldaar eene batterij, die gebleken is alleen van nut te kunnen zijn als de vijandelijke schepen zich vlak voor haar geposteerd hadden, for-

meerde een militair kampement, eischte javaansche rekruten, deed drukkende rekwisitiën en verspilde veel geld, dat ook gedeeltelijk aan wijn, vrouwen en dobbelspel besteed werd, alles ter eere van zijne koninklijke majesteit en ter toekomstige vernedering van zijne en hare vijanden, de Engelschen.

Drie duizend man troepen, tot roemvolle daden bestemd en voorbereid, stonden onder zijne orders (zoo schreef hij aan den goeverneur van Java), alle oogenblikken gereed om te marcheeren, waar maar gevaar was, terwijl zijne formidabele batterij de Grisseesche reede tegen elken aanval beveiligen zou.

Het tijdstip der beproeving naderde.

De engelsche admiraal Pellew verscheen met zijn eskader linie- en transportschepen in den Oosthoek voor het gat van Menari, in de maand Augustus van hetzelfde jaar 1807.

Vóór het binnenzeilen zond die vlootvoogd een kartelsloep met een vredevlag, met zijn zoon, een jongeling van 16 jaren, zijn sekretaris en nog een officier naar den wal te Grissee met een brief, aan den kommandant van de hollandsche macht gericht, inhoudende het voorstel om aan hem over te laten de 2 wrakken van de schepen van de vloot van den admiraal Hartsinck, die daar half gezonken ter reede lagen, en belofte alsdan geen leed te zullen doen aan de schepen, die voor Grissee of Soerabaya lagen, noch aan de inwoners van den wal en van de omliggende kusten.

Dezen brief eigende Cowell zich niet alleen toe en gaf er geen kommunikatie van aan het goevernement, maar hij arresteerde zelfs op eene willekeurige wijze de drie zendelingen en zond ze in arrest op naar Soerabaya, onder bewaring van een zijner officieren, den luitenant-ter-zee Sterling. Deze daad van ongehoord geweld deed hij tegen alle vertoogen aan, uit dollen haat jegens de Engelschen en het frivool pretext, dat er in de kartelsloep gevonden was een mahonihouten kistje met twee kleine zakpistolen, die de jonge Pellew medegenomen had uit een zeer natuurlijke vrees voor de Inlanders, daar hij van buiten af tusschen vreemde kusten 6 à 7 mijlen ver had moeten varen. Dit was het eenige wapentuig dat in die sloep gevonden werd, en waarvan de jonge Pellew zelf kennis gaf.

De engelsche admiraal geen antwoord op zijn brief ontvangende forceerde het gat van Menari met al zijn schepen, die de batterij van Sanbilangang op de kust van Madura passeerden zonder eenig nadeel.

Het admiraalschip posteerde zich niet en face maar op zij van de batterij die Cowell aangelegd had en kon van daar haar platschieten, zonder dat het geschut er van op dat schip pointeeren kon. Dit plat schieten werd echter door Cowell voorgekomen door het strijken van de vlag. Na dit strijken werden door dronken volk nog verscheiden schoten gedaan op de engelsche schepen, die aan kwamen zeilen.

Van die vloot kon drie duizend man aan wal gezet worden.

De verschrikkelijkste konfusie heerschte te Grissee. De toomelooze ongedisciplineerde bende van den kommandant retireerde naar den berg Giri (*) en in plaats van daar post te vatten, vluchtte zij, schoon er geen vijand

(*) Een hoogte op een half uur afstands van Grissee gelegen.

was geland die haar vervolgen kon, naar Soerabaya; sommigen van het volk hadden de geweren in de moerassen weggeworpen en kwamen bij hoopen, als of ze kompleet geslagen waren, aan. Van Cowell zelf werd niets gehoord of gezien.

Hij had den gezaghebber en den raad van alles onkundig gelaten. Dezen waren echter, schoon niet officiëel, van alles onderricht.

Te Soerabaya was alles onder direktie van den kundigen en wakkeren kommandant, den luitenant-kolonel Van Franquemont in de beste orde, de batterijen waren bezet en alles was voorzien.

De raad vergaderde om 7 uren 's morgens. Een brief van den admiraal Pellew werd door een landschrijver, die zijn kommandant Cowell niet vinden kon, overgegeven. Die brief hield in, dat de engelsche admiraal, verontwaardigd over het schandelijk schenden van de vredevlag, reden vroeg van dit gedrag, en zijne officieren terugeischte onder bedreiging van de schrikkelijkste wraak te zullen nemen, in geval men zijn kartelsloep niet terugzond.

Naar Cowell werd onderzoek gedaan, maar niemand wist waar hij was.

Men kende zijne dolle willekeurige handelwijze, zijne onmatige pretentiën, zijne volstrekte ongeschiktheid om met brave en bedaarde lieden de concert te ageeren. Zijne schandelijke vlucht overtuigde den raad, dat van hem niets goeds te verwachten was, dat hij niets heilig achtte en alleen voor goede orde gevaarlijk was.

De troepen van den kommandant zwierven zonder hoofd in wanorde rond, verspreidden schrik en konfusie. Had hij er zich bij gevoegd, dan waren de gevolgen niet te berekenen geweest.

De engelsche krijgsgevangen officieren bleven in arrest, zonder dat men wist of gissen kon, wat Cowell met hen voorhad.

Op de reede van Soerabaya lag de vloot voor Ambon en Banda, rijk geladen en weerloos.

Het garnizoen van Soerabaya was, schoon in de beste orde, zwak aan Europeanen, terwijl de matrozen van Cowell, dubbel in getal, zonder bestemming ronddwaalden en alleen orders van hun chef wilden afwachten.

Unaniem werd besloten:

Het schenden van de vredevlag af te keuren en te herstellen, door het terugzenden van de gearresteerde officieren.

Den kommandant Cowell om zijn onwaardig gedrag het kommando af te nemen en zijne troepen onder het gezag te stellen van den luitenant-kolonel Van Franquemont.

Den admiraal Pellew te doen weten, dat men genegen was eervolle voorwaarden aan te gaan, ten einde het omliggende land, dat in zijne macht was, de stad Grissee en de ambonsche vloot, voor destruktie te bevrijden.

Alles werd met de grootste orde in een half uur tijds ter exekutie gebracht.

Cowell, die inmiddels aangekomen was, werd dit besluit bekend gemaakt, maar niet gearresteerd, zooals verkeerdelijk opgegeven is (*).

(*) De noodige mesures waren daartoe genomen in cas van resistentie, maar noodeloos zijnde, niet ter exekutie gebracht.

Zijne troepen, schoon dubbel in getal, werden met of tegen hun zin bij ons zwak garnizoen ingelijfd en op de batterijen verdeeld en de orde en rust volkomen hersteld.

Ik werd gelast, en dadelijk met een kartelsloep naar boord gezonden, om met den engelschen admiraal omtrent Grissee en de ambonsche vloot in onderhandeling te treden; — beiden waren in imminent gevaar; tijd tot briefwisseling was er niet.

Voor onze veiligheid was geen beduchtheid. Soerabaya was gedekt en alles daar tot eene kloekmoedige defensie bereid. Nuttelooze verwoesting voor te komen was plicht. De stap dien wij deden was dus geen laagheid, maar eene mesure van gebiedende noodzakelijkheid en een bewijs van kordaatheid en devouement.

Aan boord gekomen van het admiraalschip, verklaarde ik aan den zeevoogd het besluit van het Soerabayasche goevernement ten opzichte der gearresteerde officieren, met bijvoeging, dat geen vrees maar overtuiging van plicht hen daartoe bewogen had.

Deze verklaring herhaal ik nu nog bij deze gelegenheid plechtiglijk en met een zuiver geweten.

De conduite van den engelschen admiraal was grootmoedig. Hij was getroffen door deze kordate handelwijze en verklaarde, uit achting voor dezelve, bereid te zijn eene eervolle overeenkomst te sluiten.

Men kwam overeen de volgende punten.

Stilstand van vijandelijkheden.

Geen leed hoegenaamd zou er gedaan worden aan de stad en inwoners van Grissee en Madura, ook niet aan eenig schip van welke natie ook, op deze of Soerabaya's reede gelegen.

Geen brandschatting zoude geheven, of rekwisities gedaan worden.

Geen kommunikatie met inlandsche hoofden zou gezocht of gehouden worden.

Geen landing zou op de kust van Madura ondernomen worden.

Daarentegen zou de vloot van water voorzien, de twee wrakken van het eskader van den admiraal Hartsinck door hun eigen volk verbrand en de batterij te Sanbilangan door de onzen geslecht worden.

Als men nu nagaat, dat alle voordeelen aan onzen kant, alle koncessiën van onze zijde volstrekt pro forma waren, dat de Engelschen in het bezit van Grissee en van de wrakken waren; dat niemand hun beletten kon op Madura te landen, de batterij van Sanbilangan zelf te slechten; dat zij zich van water en alles wat zij noodig hadden zelf voorzien en bovendien de ambonsche vloot wegnemen of vernielen konden, of ons in de noodzakelijkheid brengen van dit laatste zelf te doen; — als men dit alles bedaard in overweging neemt en door geen haat of partijschap verblind is, dan vraag ik in naam van het gezond verstand, van ware eer, — waarin de schandelijkheid van deze overeenkomst gelegen is? Ligt zij daarin, dat wij door een kloekmoedig besluit, eene stad, landstreken en eene rijke vloot van destruktie gered hebben, dat wij een dolleman, een vreemdeling, die het recht geschonden en eerst in euvelmoed alles gebraveerd en bedorven had en naderhand door een schandelijke vlucht alles had in den steek gelaten, dat wij dien razenden om zoo te zeggen in het midden van zijn troepen het kom-

mando en daardoor de mogelijkheid om meer te bederven ontnomen hebben; dat wij door bedaarde fermiteit zijne gedebandeerde troepen tot hun plicht terug hebben gebracht; dat wij uit zucht om ons vaderland van nut te zijn, vrijwillig eene zware verantwoordelijkheid op ons geladen hebben, in een tijd van achterdocht; dat wij van alle kanten gezegend, zelfs aan onze toenmalige vijanden hoogachting afgedwongen hebben; dat wij dit alles niet uit vrees, maar uit overtuiging van plicht gedaan hebben; — zoo dit schandelijk is, dan sta ik af van alle aanspraak op roem en vereering; — zoo dit lafhartigheid geweest is, dan bestaat er geen moed en bedaard devouement; — zoo dit verraderij geweest is, dan is alles wat voorheen en zoo ik hoop nu weer vaderlandsliefde genoemd wordt, een hersenschim en ijdele klank.

Dit gedrag werd door iedereen als zeer loyaal, kordaat en verdienstelijk geoordeeld, totdat de generaal Daendels den Javaschen grond betrad en zijn oordeel over ons uitsprak: hetgeen hij nu weer herhaalt.

Nog eischt de waarheid, dat ik aanhale omtrent den luitenant-kolonel Van Franquemont en den resident van Grissee Van Naarssen; dat de eerste niet afhankelijk van den raad van policie geweest is, maar vrijwillig ingestemd heeft in het genomen besluit; dat zelfs zijn advies als militaire kommandant van den Oosthoek gevraagd is geworden en zijn gevoelen met het onze volmaakt overeenstemde; — dat de tweede de vervolging hem aangedaan in het geheel niet verdiend heeft, daar hij op stellige order van den gezaghebber en raad naar zijn residentie gezonden is geworden, om zeer wijze redenen, namelijk om de inlandsche regenten en hoofden te surveilleeren, gedurende het aanwezen der Engelschen te Grissee; als ondergeschikt dienaar is hij onschuldig gestraft, omdat hij de orders van zijn superieuren uitgevoerd heeft. Ieder die met de inlandsche huishouding op Java maar eenigszins bekend is, zal toestemmen, dat die order eene mesure van nut en noodzakelijkheid geweest is.

Zeer verschillend is het lot geweest van de raadsleden, die tot deze kapitulatie gekonkurreerd hebben.

De gezaghebber van den Oosthoek is kort daarna tot raad van Indië benoemd.

De luitenant-kolonel Van Franquemont is tot adjudant-generaal en kolonel aangesteld.

De resident Van Naarssen werd eerst uit de dienst ontslagen, uit den Oosthoek verwijderd. De koop van een huis, dien hij als partikulier gesloten had, werd vernietigd. Hij werd later van Batavia op een klein vaartuig getransporteerd, van zijne kinderen en bezittingen weggerukt en naar Tranquebar weggezonden.

Ik zelf werd eerst, als de voornaamste bewerker van het voorgevallene, als anti-fransch gezind, in den ban gedaan. Mij werd het gezag ontnomen, dat ik als secunde bij absentie van den gezaghebber waarnam; ik werd geordonneerd om onder mijne inferieuren te dienen, op eene disgracieuse wijze uit mijn post ontslagen. Later werd ik weder in mijn eer hersteld en werd mij aangeboden om weder geëmploijeerd te worden, doch daarvoor bedankt hebbende, werd mij honorabel ontslag verleend en werd ik zelfs door den generaal Daendels over den staat van zaken en de veranderingen, die noodig waren in de Javaansche huishouding, geraadpleegd.

Uit het bovenstaande zal blijken dat het eene volstrekte dwaling is, dat Cowell door den raad-van-policie te Soerabaya in arrest gesteld is geworden omdat hij tegen diens meening den vijand had willen afslaan.

Hij ageerde op zich zelf en willekeurig, vluchtte in verwarring en konfusie en toen het besluit omtrent hem genomen werd, was hij absent en had men nog niets van hem gehoord. Te Soerabaya was alles in orde en men was daar wel degelijk van meening den vijand af te slaan, als die een aanval gewaagd had.

Ik besluit:

Zonder lafhartigheid of verraderij kan men omtrent een vijand billijk zijn, kan men een daad van dollen overmoed, van schending van geheiligd recht herstellen. Wanneer die vijand alsdan uit erkentenis van de kordaat- en braafheid van die daad zich grootmoedig gedraagt, is het plicht daarvan ten nutte van het land, dat men dient, gebruik te maken. Dit hebben wij gedaan, daarin stel ik mijn roem, en het loffelijk getuigenis van den admiraal Pellew, nu Lord Exmouth, dat vervat is in een brief door hem in het voorleden jaar aan mij geschreven (*) neemt alle bedenking weg over dit geval, heeft mij veel leeds vergoed en overtuigd, dat de moreele waarde van daden niet door revolutionaire principes kan bepaald of volgens dezelve beoordeeld worden.

Buiten en behalve het onrecht, mij in de memorie van den generaal Daendels aangedaan, is dat stuk zeer belangrijk door de voorstelling alleen van hetgeen gedaan is geworden.

Eere zij de wijsheid van zijne koninklijke hoogheid, wiens vaderlijk toevoorzicht, bedaarde en voortreffelijke mannen tot het toekomend bestuur van deze belangrijke kolonie gedesigneerd heeft. Zij zullen het belang van het vaderland met de welvaart van dit gezegend eiland verbinden. Zij zullen het edel doel van kolonisatie niet uit het oog verliezen, maar door moraliteit (†)

(*) Kopie van dien brief.

Admiral Pellew to Mr. van Alphen. Caledonia Port Mahon, 25 Jan. 1814.

Dear Sir!

I am very sorry your letter of the 30th Oct. has been so long finding its way to me and I regret more the misfortunes, which have occasioned your addressing me. They are such as you aught by your humanity and kindness of heart to have been exempt from. The truth of your statements are fresh in my memory and it was only a few weeks ago, that my son, Mr. Lacher and myself were recounting our obligations to you, for the exertions you made to reserve them from the gripe of that wretch com. Cowell. I never doubted the intentions of that man to put to death both my son, Mr. Lacher and Mr. Burdett, if you had not with so much firmness interfered your authority to preserve them, an obligation, which I shall always with pride acknowledge and be glad to return.

I believe I shall best serve your cause by enclosing your papers to Lord Minto, but should his Lordship be delayed in India, I can have no objection to your invoking use of my name and his Lordships note in any manner you find conducive to your object.

I am etc. (Edw. Pellew.).

(†) Dit is van groot belang. — Vrijheid moet op verlichting, verlichting op zedelijkheid gegrond zijn. — Tijd, moeite en een goed voorbeeld werken zeker, schoon lang-

voor te staan beschaving bevorderen, landbouw en handel doen bloeien, territoriale inkomsten als de bron van minder afhankelijke welvaart doen gelden. Zij zullen door zachten dwang den indolenten Javaan aan werkzaamheid gewennen, tot dat meerder beschaving hem vatbaar zal gemaakt hebben tot het genot van meer eigendomlijke vrijheid. Zij zullen het eiland terug ontvangen armer in geld, maar beter onderworpen en rijker in territoriale revenuen (*). Zij zullen door de ondervinding geleerd hoe de inlandsche vorsten (†) en de panumbahan van Madura zich gedragen hebben, hun de mogelijkheid benemen, om meer kwaad te doen en hen in onderwerping houden tot geluk van hun eigen volk (§); zij zullen met vervoering van vreugd ontvangen en de naam van hun vorstelijken zender zal gezegend worden.

Leiden, den 19den Oktober 1814 D. T. VAN ALPHEN.

---

zaam. Om te beschaven moet men niet beginnen met zich zelf te verlagen tot het dierlijk bestaan van Indische volken, wat al dikwijls het geval is met de meeste Europeanen, die zich onder hen nederzetten.

Zoolang de vrouwen uit den verlaagden staat, waarin zij in heete luchtstreken bij onbeschaafde volken zijn, niet opgeheven worden, zal de verlichting bezwaarlijk zijn.

(*) De rijkste provinciën zijn door het engelsche goevernement van den keizer en van den sultan afgenomen. — De territoriale inkomsten zijn, volgens een nieuw stelsel, aanmerkelijk vermeerderd. — De koffi-kultuur daarentegen is zeer verminderd.

(†) De prins van Madura, die 30 jaren lang in vriendschap met ons verkeerde, heeft het voornemen gehad Soerabaya uit te moorden, toen de Engelschen in 1811 geland waren.

De keizer en de sultan hadden niet alleen lang voor de overgave van Java korrespondentie gehouden met de Engelschen, maar naderhand met elkander een plan gemaakt, om alle Europeanen van het eiland te verdrijven.

(§) Niet alleen de regenten, hoofden en ieder min of meer beschaafde Javaan in onze distrikten, maar zelfs velen in de vorstenlanden, erkennen, dat het beter is onder onze wetten, dan onder die van inlandsche vorsten te leven; dat wij voor hen een zegen zijn doordien wij hen weerhouden elkander te verwoesten, hetgeen zij weten, dat het lot is van naburige eilanders, waar geen europeesch gezag bestaat — zooals b. v. Bali, dat naastaan gelegen is. — Sedert 1757 toen de groote vrede op Java gesloten is geworden, tot op de cheribonsche onlusten in 1807 is er een tijdvak van een halve eeuw vrede geweest, gedurende welken dit eiland onkenbaar veranderd en toegenomen is in welvaart, populatie, beschaving en welgezindheid van de inwoners jegens ons. Waaraan moet dit toegeschreven worden? aan de gematigdheid en oordeelkundige voorzichtigheid van het toenmalige bestuur, hetwelk echter, door de omstandigheden sedert 1781, tot zwakheid verviel.

Ik heb gedurende mijn lang verblijf te Soerabaya en als sekretaris van het goevernement van Java gelegenheid gehad, niet alleen met de javaansche regenten en grooten vertrouwelijk om te gaan, maar zelfs de geheimste korrespondentiën onder mijn oog gehad. Het zal niet te onpas wezen, het resultaat van mijne ondervinding in korte woorden hier terneder te stellen; daarop rusten mijne gevoelens die nooit veranderd zijn, zoowel ten opzichte van het politieke, als het huishoudelijke en kommerciële van deze kolonie.

1) Dat de vorsten van Java altijd zullen zijn en blijven zoowel vijanden van ons, als van de welvaart, bloei en beschaving van het eiland.

Dat 5 à 6000 man europeesche troepen (bij deze kan een aantal inlandsche, liefst madureesche soldaten, mogelijk wel Sipayers, in dienst genomen worden) voldoende

zijn om hen in onderwerping te houden, die wel door meerder uiterlijke eerbewijzingen verzacht, maar in realiteit niet veranderd moet worden. Dat de reaktie van te groote voorzichtigheid, welke nu eenige jaren nuttig gewerkt heeft, niet moet vervangen worden door terugkeering tot dat oude systeem van evenwicht, dat noodeloos geworden is, door het groote overwicht van het europeesche gezag. Die terugkeering zou op den Javaan, welke minachting heeft voor een toegevend goevernement, in de tegenwoordige omstandigheden een zeer verkeerden indruk maken. De forsche maatregelen der Engelschen, die tevens billijk waren, hebben hen nog meer van onze vorige zwakheid overtuigd.

2) Dat het behouden van die vorsten in uiterlijke eere tot bewaring en bevordering van de rust van Java nuttig kan geacht worden.

Omtrent het huishoudelijke.

1). Dat Java met een bevolking van $4^1/_2$ millioen en vruchtbaren grond, waarvan $^2/_3$ gedeelte domein van den Staat is, door landen omringd, die zijne produkten behoeven, in de kultuur daarvan, welke onberekenbaar uitgebreid kan worden, de eerste en voornaamste bron van welvaart moet zoeken.

2). Dat uit die bron een tweede ontstaan kan, namelijk de kultuur van koloniale produkten, waaromtrent het stelsel van verplichte leveranciën, in de Bataviasche bovenlanden met sukces gevolgd, kan behouden worden.

3) Dat de Javaan zich beschouwende:

a. als een werktuig en arbeider, die den grond bewerken moet, welke hem niet toebehoort, om te kunnen bestaan:

b. als een loontrekker, die niet behoeft te arbeiden zonder belooning en die zoo hij leven kan zonder werken, vrij is van belasting; — en eindelijk wiens loon bestaat in hetgeen hij overhoudt van de willekeurige opbrengsten, welke hij doen moet (dit bedroeg geen derde aan het produkt van den grond):

Daaruit volgt:

Dat hij vooralsnog aan zijn eigen werkzaamheid niet kan overgelaten worden, daar zijne levensbehoeften gering en die der luxe niet zoo gebiedende zijn, dat dezelve in staat zijn om zijn aangeboren luiheid te overwinnen.

Dat hij dus door dwang tot werkzaamheid moet gedwongen worden.

Dat die dwang zeer verzacht en tot zijn voordeel kan aangewend worden door zijn loon te regelen en te fixeeren.

Dat zulke bepalingen het willekeurige wegnemende van de opbrengsten, die hij aan zijn landheer moet doen, hem het overige der produkten verzekeren en daardoor zijn idées zullen ontwikkelen van eigendomlijk bezit, eerst van de voortbrengselen van den grond en dan van den grond zelven; deze verzekering van inkomsten is het eenige voorbereidende middel tot zijne beschaving.

Ik merk nog aan, dat $^1/_5$ van het produkt van het land gemakkelijk kan geheven worden, 't zij in geld, 't zij in natura.

Dat de Javaan behoeften heeft, waaraan hij zelden voldoen kan.

Dat hij voor aanmoediging vatbaar is.

Onder de oude inrichting vond men de regentschappen die onder goede hoofden stonden b. v. die van Lamongan en Bangil, tot zulk een trap van bloei en welvaart geklommen, dat ik stellig verzekeren kan, dat de inwoners er van den hoogstmogelijken trap van geluk genoten, waarvoor zij vatbaar waren.

Het is mij niet mogelijk te beoordeelen of het raadzaam zij tot het oude systeem der kontingenten terug te keeren, dan wel de tegenwoordige verpachting der landerijen, zooals de Engelschen het nu ingevoerd hebben, te behouden. Men zal daarover eerst kunnen oordeelen als men het effekt van de nieuwe inrichting van zaken zal gezien hebben.

Dat de nijverheid en inhalige aktiviteit der Chineezen tot groot voordeel van het land

kan dienstbaar gemaakt worden, terwijl de haat dien de Javanen hun toedragen hun attachement aan ons verzekert.

Dat dweepzieke priesters van de heerschende mohammedaansche godsdienst, op de meeste vorsten en regenten invloed hebbende, vijanden zijn van ons en van beschaving, maar niet verhinderen kunnen, dat eene ferme en billijke administratie, wijze maatregelen invoert, in stand houdt en hen in bedwang houdt, welk laatste niet moeilijk zal vallen, daar hun invloed op het gemeene volk niet groot is.

Dat de verkoop van bewoonde landen aan partikulieren, die niet altijd de kunde of de moyens bezitten, om ze te doen gelden, nadeel doet aan de welvaart der overige regentschappen, die zwaarder lasten op moeten brengen dan de landerijen, die aan partikulieren behooren.

Wat het kommerciële betreft.

Daarin heeft sedert 20 jaren eene groote verandering plaats gehad, zekerlijk ten voordeele. De liberaliteit van zijne koninklijke hoogheid geeft de beste uitzichten op uitbreiding van handel. De vrije vaart zal alle produkten doen gelden. Zoo lang de inkomsten gedeeltelijk in natura geheven worden, blijft de administratie kommerciëel, bepaalt zich binnen het eiland en houdt geen monopolie aan als over de specerijen en amfioen, waarvan de verhooging in prijs een weldaad voor het land zelf zal zijn.

De naam van z. k. hoogheid, die als gewezen chef van de voormalige Oostindische kompagnie in de geheele Oost zoo bekend en geëerbiedigd is, zal veel toebrengen om weder denzelfden eerbied en ontzag te inspireeren als bevorens: algemeen vertrouwen zal weder herleven en machtiger invloed, dan die van geweld, zal het hollandsch gezag op vaste gronden vestigen. Java moet bij de aanstaande verandering van zaken veel winnen, omdat vele oorzaken zullen weggenomen worden, die het welvaren van dat land drukten. Onder die oorzaken tel ik de volgende:

a. Dat de Engelschen zich alleen door macht moeten staande houden.

b. Dat het belang van dat eiland altijd gesubordineerd bleef aan de groote belangen van het Bengaalsche rijk.

c. Dat de administratie der Engelschen verkwistend is, en de lasten dubbel zijn van hetgeen ze onder de onze zullen wezen.

d. Dat de uitvoer van kontanten het land verarmd heeft, om aan de behoefte van Engeland te voldoen, zonder dat er eenige toevoer uit Europa of Amerika plaats vond, om den lagen prijs der koloniale produkten.

e. Dat de reduktie van het papierengeld eene aanzienlijke vermindering van kapitalen veroorzaakt heeft.

f. Dat vele kultures opzettelijk verwaarloosd zijn, vooral die van koffi.

g. Dat het invoeren van een gansch nieuw huishoudelijk systeem altijd in den beginne drukt.

Alle die oorzaken houden nu van zelf op, of zullen weggenomen worden. Java door zijne ligging, vruchtbaarheid, bevolking, docilen aard der bewoners, goede havens en gezonde luchtstreek bevoorrecht, zal, onder een gematigd en ferm bestuur, tot dien trap van voorspoed en welvaart komen, waartoe de natuur het bestemd heeft. Het zal het moederland zegenen, en zelf een zegen voor dat lang gefolterd land zijn; — dit is het vooruitzicht dat ik mij op goede gronden voorstel en de wensch van mijn hart.

STATISTIEK DER BEVOLKING

VAN HET

GOEVERNEMENT VAN JAVA'S NOORDOOSTKUST

in het jaar 1862. (*)

I. SAMARANG. (Zonder GROBOGAN.)

1. *Regentschap Samarang.* Aantal dessa's 549, waarvan verhuurd 4, onbevolkt 8. Aantal Hoofden 605, Priesters 418.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	19553	22578	21784	18128	82043
Boegineezen	753	286	136	136	1311
Maleiers	224	275	163	161	823
Chineezen	1347	1083	963	744	4137
Pranakans	11	11	8	10	40
Tot.	21888	24233	23054	19179	88354

2. *Regentschap Kaliwoengoe.* Aantal dessa's 455, waarvan verhuurd 47, onbevolkt 13. Aantal Hoofden 541, Priesters 217.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	7198	8695	6937	6394	29224
Boegineezen	1	»	»	»	1
Chineezen	40	32	40	26	138
Tot.	7239	8727	6977	6420	29363

(*) Opgemaakt uit officiëele bescheiden.

3. *Regentschap Kendal* (Candal). Aantal dessa's 382, waarvan verhuurd 6, onbevolkt 3. Aantal Hoofden 463, Priesters 167.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	6048	7182	5197	4485	22912
Chineezen.	19	7	9	10	45
Tot.	6067	7189	5206	4495	22957

4. *Regentschap Oenarang.* Aantal dessa's 197, waarvan onbevolkt 3, verhuurd 0. Aantal Hoofden 191, Priesters 129.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	3253	3962	3084	3979	14278
Chineezen.	1	»	»	»	1
Pranakans.	1	1	»	»	2
Tot.	3255	3963	3084	3979	14281

5. *Regentschap Salatiga.* Aantal dessa's 530, waarvan onbevolkt 13, verhuurd 0. Aantal Hoofden 288, Priesters 215.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	7276	8824	7731	8343	32174
Chineezen.	2	2	»	»	2
Tot.	7278	8826	7731	8343	32176

6. *Regentschap Boyolali.* Aantal dessa's 367, waarvan onbevolkt 4, verhuurd 0. Aantal Hoofden 316, Priesters 120.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	3470	4520	4300	3620	15910
Chineezen.	2	2	2	1	7
Tot.	3472	4522	4302	3621	15917

7. *Regentschap Ambarawa* (Lumbarawa). Aantal dessa's 608, waarvan onbevolkt 21, verhuurd 0. Aantal Hoofden 472, Priesters 269.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	8796	9564	6346	5920	30626
Chineezen.	17	8	18	11	54
Tot.	8813	9572	6364	5931	30680

8. *Regentschap Damak* (*Eerste*). Aantal dessa's 379, waarvan onbevolkt 21, verhuurd 28. Aantal Hoofden 1087, Priesters 396.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	21137	24782	17915	17443	81277
Chineezen.	138	153	139	126	556
Tot.	21275	24935	18054	17569	81833

9. *Regentschap Damak* (*Tweede*). Aantal dessa's 372, waarvan onbevolkt 4, verhuurd 8. Aantal Hoofden 1115, Priesters 497.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	20302	24268	17897	17468	79935
Chineezen	126	126	105	95	452
Pranakans	6	6	8	6	26
Tot.	20434	24400	18010	17569	80413

Totalen der Regentschappen van SAMARANG. Aantal dessa's 3709, waarvan onbevolkt 90, verhuurd 93. Aantal Hoofden 5078, Priesters 2428.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	97033	114375	91191	75780	378379
Boegineezen.	154	286	136	136	712
Maleiers	224	275	163	161	823
Chineezen	1692	1413	1276	1013	5394
Pranakans	18	18	16	16	68
Tot.	99121	116367	92782	77106	385376

II. TEGAL.

1. *Regentschap Tegal* (*Eerste*). Aantal dessa's 611, waarvan onbevolkt 37, verhuurd 2. Aantal Hoofden 563, Priesters 387.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	17252	22299	20466	19453	79470
Boeginezen	97	97	30	13	237
Chineezen	68	56	51	77	252
Pranakans	119	159	156	106	540
Tot.	17536	22611	20703	19649	80499

2. *Regentschap Tegal.* (*Tweede*) Aantal dessa's 196, waarvan onbevolkt 1, verhuurd 2. Aantal Hoofden 170, Priesters 67.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	4545	6206	5482	5399	21632
Boeginezen	3	4	1	3	11
Chineezen	1	2	2	2	7
Pranakans	1	1	2	»	4
Tot.	4550	6213	5487	5404	21654

3. *Regentschap Pamalang.* Aantal dessa's 498, waarvan onbevolkt 71, verhuurd 1. Aantal Hoofden 404, Priesters 189.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	8592	11547	10534	10024	40697
Boegineezen	1	1	»	1	3
Chineezen	24	27	28	15	94
Pranakans	22	22	16	12	72
Tot.	8639	11597	10578	10052	40866

4. *Regentschap Brebes.* Aantal dessa's 483, waarvan onbevolkt 33, verhuurd 3. Aantal Hoofden 318, Priesters 280.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	13238	16453	15086	14191	58968
Boegineezen	75	85	71	60	291
Chineezen	62	59	42	49	212
Pranakans	98	113	79	76	366
Tot.	13473	16710	15278	14376	59837

Totalen der Regentschappen van TEGAL. Aantal dessa's 1788, waarvan onbevolkt 143, verhuurd 9. Aantal Hoofden 1455, Priesters 873.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	43627	56505	51568	49067	200767
Boegineezen	176	187	102	77	542
Chineezen	155	144	123	143	565
Pranakans	240	295	253	194	982
Tot.	44198	57131	52046	49481	202856

III. PEKALONGAN.

1. *Regentschap Pekalongan.* Aantal dessa's 1155, waarvan onbevolkt 5, verhuurd 164. Aantal Hoofden 1918, Priesters 1048.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	21214	24782	26108	22035	94139
Maleiers	110	144	76	58	388
Chineezen	129	138	107	110	484
Pranakans	12	14	4	9	39
Tot.	21465	25078	26295	22212	95050

2. *Regentschap Batang.* Aantal dessa's 621, waarvan onbevolkt 27, verhuurd 63. Aantal Hoofden 614, Priesters 44.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	8466	9944	9939	8437	36786
Chineezen.	144	162	113	162	581
Pranakans.	5	6	5	5	21
Tot.	8615	10112	10057	8604	37388

3. *Regentschap Wiradessa.* Aantal dessa's 270, waarvan onbevolkt 1, verhuurd 80. Aantal Hoofden 428, Priesters 218.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens	Meisjes.	Totaal.
Javanen	3666	5212	4496	4759	18133
Chineezen	9	9	9	6	33
Tot.	3675	5221	4505	4765	18166

4. *Regentschap Ooloedjami.* Aantal dessa's 150, waarvan onbevolkt 4, verhuurd 0. Aantal Hoofden 268, Priesters 84.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	3227	4039	2931	3088	13285
Chineezen	56	57	58	45	216
Tot.	3283	4096	2989	3133	13501

Totalen der Regentschappen van PEKALONGAN. Aantal dessa's 2196, waarvan onbevolkt 37, verhuurd 307. Aantal Hoofden 3223, Priesters 1389.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	36573	43977	43474	38319	162343
Maleiers	110	144	76	58	388
Chineezen	338	366	287	323	1314
Pranakans	17	20	9	14	60
Tot.	37038	44507	43846	38714	164105

IV. JAPARA.

1. *Regentschap Japara (Eerste.)* Aantal dessa's 360, waarvan onbevolkt 17, verhuurd 40. Aantal Hoofden 190, Priesters 194.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	8091	10427	9291	8050	35859
Maleiers	106	171	80	91	448
Boegineezen	164	191	103	124	582
Chineezen	172	197	171	139	679
Pranakans	65	75	44	46	230
Tot.	8598	11061	9689	8450	37798

2. *Regentschap Japara (Tweede).* Aantal dessa's 306, waarvan onbevolkt 9, verhuurd 37. Aantal Hoofden 209, Priesters 226.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	9362	11727	10916	9601	41606
Maleiers	4	4	1	2	11
Chineezen	103	122	109	82	416
Pranakans	11	14	11	14	50
Tot.	9480	11867	11037	9699	42083

3. *Regentschap Tjinkalawoe.* Aantal dessa's 50, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 4. Aantal Hoofden 78, Priesters 60.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	3006	3693	2559	2106	11364
Chineezen	30	34	21	23	108
Tot.	3036	3727	2580	2129	11472

4. *Regentschap Glongong.* Aantal dessa's 25, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 1. Aantal Hoofden 30, Priesters 37.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	1708	2007	2055	1888	7658
Chineezen	2	2	4	3	11
Tot.	1710	2009	2059	1891	7669

5. *Regentschap Koedoes.* Aantal dessa's 157, waarvan onbevolkt 3, verhuurd 32. Aantal Hoofden 134, Priesters 331.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	7970	9906	8804	7634	34314
Chineezen	129	156	156	127	568
Tot.	8099	10062	8960	7761	34882

6. *Regentschap Jewana.* Aantal dessa's 139, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 24. Aantal Hoofden 200, Priesters 206.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	10283	11842	8424	8694	39243
Maleiers	101	111	103	93	408
Chineezen	300	304	346	357	1307
Pranakans	25	22	15	19	81
Tot.	10709	12279	8888	9163	41039

7. *Regentschap Patti (Eerste).* Aantal dessa's 316, waarvan onbevolkt 6, verhuurd 35. Aantal Hoofden 338, Priesters 247.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	19156	23202	19266	17204	78828
Chineezen	141	155	148	110	554
Pranakans	2	4	»	4	10
Tot.	19299	23361	19414	17318	79392

8. *Regentschap Patti (Tweede).* Aantal dessa's 276, waarvan onbevolkt 6, verhuurd 60. Aantal Hoofden 317, Priesters 330.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	14003	23828	14725	13764	66320
Chineezen	91	110	67	78	346
Tot.	14094	23938	14792	13842	66666

Totalen der Regentschappen van JAPARA. Aantal dessa's 1628, waarvan onbevolkt 41, verhuurd 233. Aantal Hoofden 1496, Priesters 1621.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	73579	96632	76040	68941	315192
Maleiers	211	286	184	186	867
Boegineezen	164	191	103	124	582
Chineezen	968	1080	1022	919	3989
Pranakans	103	115	70	83	371
Tot.	75025	98304	77419	70253	321001

V. REMBANG. (Zonder BLORA en BODJONEGORO.)

1. *Regentschap Rembang.* Aantal dessa's 189, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 8. Aantal Hoofden 230, Priesters 172.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	8086	9185	9490	9377	36138
Maleiers	25	22	10	25	82
Chineezen	174	190	158	152	674
Pranakans	1	3	2	1	9
Tot.	8288	9400	9660	9555	36903

2. *Regentschap Lassem.* Aantal dessa's 279, waarvan onbevolkt 6, verhuurd 106. Aantal Hoofden 366, Priesters 269.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	12541	14891	10221	9259	46912
Maleiers	6	6	1	1	14
Boegineezen	2	2	1	1	6
Chineezen	351	436	314	235	1336
Pranakans	9	9	9	8	35
Tot.	12909	15344	10546	9504	48303

3. *Regentschap Toeban.* Aantal dessa's 363, waarvan onbevolkt 4, verhuurd 54. Aantal Hoofden 436, Priesters 396.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	12441	13344	13263	12335	51383
Maleiers	10	12	6	8	36
Chineezen	206	204	195	130	735
Pranakans	39	33	30	28	130
Tot.	12696	13593	13494	12501	52284

Totalen der Regentschappen van REMBANG. Aantal dessa's 835, waarvan onbevolkt 10, verhuurd 168. Aantal Hoofden 1032, Priesters 837.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	33068	37420	32974	30971	134433
Maleiers	31	40	17	34	122
Boegineezen	2	2	1	1	6
Chineezen	631	830	667	517	2645
Pranakans	39	33	30	28	130
Tot.	33771	38325	33689	31551	137336

VI. SOERABAYA. (Zonder MODJOKERTO, BAWEAN en MADURA.)

1. *Regentschap Soerabaya (Eerste)*. Aantal dessa's 1028, waarvan onbevolkt 77, verhuurd 127. Aantal Hoofden 1176, Priesters 327.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	16283	20370	15220	15798	67671
Maleiers	205	112	91	101	509
Chineezen	167	41	63	52	323
Pranakans	55	21	60	62	198
Tot.	16710	20544	15434	16013	68701

2. *Regentschap Soerabaya (Tweede)*. Aantal dessa's 1262, waarvan onbevolkt 182, verhuurd 18. Aantal Hoofden 1338, Priesters 310.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	21846	25014	21185	21265	89310
Maleiers	199	100	73	80	452
Chineezen	194	52	85	84	415
Pranakans	43	24	22	24	113
Tot.	22282	25190	21365	21453	90290

3. *Regentschap Grissee (Eerste)*. Aantal dessa's 425, waarvan onbevolkt 1, verhuurd 2. Aantal hoofden 126, Priesters 602.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	7050	8260	7751	7161	30222
Maleiers	26	24	17	15	82
Chineezen	128	113	148	115	504
Pranakans	8	15	10	6	39
Tot.	7212	8412	7926	7297	30847

4. *Regentschap Grissee (Tweede).* Aantal dessa's 209, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 0. Aantal Hoofden 133, Priesters 319.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	4575	5275	5716	5247	20813
Chineezen	6	4	3	3	16
Tot.	4581	5279	5719	5250	20829

5. *Regentschap Sidayoe.* Aantal dessa's 326, waarvan onbevolkt 1, verhuurd 0, Aantal Hoofden 405, Priesters 753.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	9796	11110	9608	9230	39744
Maleiers	24	1	14	9	48
Chineezen	120	80	124	103	427
Pranakans	64	30	57	55	206
Tot.	10004	11221	9803	9397	40425

6. *Regentschap Lamongan.* Aantal dessa's 451, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 0. Aantal Hoofden 582, Priesters 153.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	5974	7484	8453	7235	29146
Maleiers	2	1	1	2	6
Chineezen	24	20	24	21	89
Pranakans	9	1	9	10	99
Tot.	6009	7506	8487	7268	29270

Totalen der Regentschappen van SOERABAYA. Aantal dessa's 3701, waarvan onbevolkt 261, verhuurd 147. Aantal Hoofden 3755, Priesters 2264.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	65524	77513	67933	65936	276906
Maleiers	456	238	196	207	1097
Chineezen	639	310	447	378	1774
Pranakans	179	91	158	157	585
Tot.	66798	78152	68734	66678	280362

VII. PASOEROEAN. (Zonder MALANG.)

1. *Regentschap Pasoeroean.* Aantal dessa's 604, waarvan onbevolkt 13, verhuurd 54. Aantal Hoofden 948, Priesters 349.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	8873	10259	6542	6940	32614
Maleiers	138	166	94	101	499
Boegineezen	8	8	7	6	29
Chineezen	94	91	82	64	331
Pranakans	31	32	22	19	104
Tot.	9144	10556	6747	7130	33577

2. *Regentschap Bangil.* Aantal dessa's 316, onbevolkt 0, verhuurd 5. Aantal Hoofden 673, Priesters 288.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	6078	7265	4449	4132	21924
Maleiers	6	7	2	1	16
Chineezen	15	13	15	18	61
Pranakans	25	22	17	5	69
Tot.	6124	7307	4483	4156	22070

Totalen der Regentschappen van PASOEROEAN. Aantal dessa's 920, waarvan onbevolkt 13, verhuurd 59. Aantal Hoofden 1621, Priesters 637.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	14951	17524	10991	11072	54538
Maleiers	144	173	96	102	515
Boegineezen	8	8	7	6	29
Chineezen	109	104	97	82	392
Pranakans	56	54	39	14	163
Tot.	15268	17863	11230	11276	55637

VIII. BEZOEKI en PROBOLINGO.

1. *Regentschap Banger.* Aantal dessa's 279, waarvan onbevolkt 6, verhuurd 46. Aantal Hoofden 443, Priesters 197.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	8214	9575	5523	4868	28180
Maleiers	98	116	48	59	321
Chineezen	75	70	57	58	260
Pranakans	112	125	69	69	375
Tot.	8499	9886	5697	5054	29136

2. *Regentschap Poeger.* Aantal dessa's 148, waarvan onbevolkt 9, verhuurd 0. Aantal Hoofden 184, Priesters 79.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	2025	2282	1490	1379	7176
Maleiers	5	6	2	1	14
Boegineezen	1	1	3	»	5
Chineezen	2	4	5	1	12
Pranakans	1	3	1	»	5
Tot.	2034	2296	1501	1381	7212

3. *Regentschap Bezoeki.* Aantal dessa's 164, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 164. Aantal Hoofden 117, Priesters 32.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	6403	6629	6452	5364	24858
Maleiers	9	9	5	4	27
Boegineezen	8	8	3	4	23
Chineezen	27	26	27	16	96
Pranakans	21	22	7	8	58
Tot.	6468	6694	6494	5396	25052

4. *Regentschap Panaroekan.* Aantal dessa's 33, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 33. Aantal Hoofden 108, Priesters 14.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	3724	3724	4676	4060	16184
Chineezen.	10	4	8	5	27
Tot.	3734	3728	4684	4065	16211

Totalen der Regentschappen van BEZOEKI en PROBOLINGO. Aantal dessa's 919, waarvan onbevolkt 15, verhuurd 248. Aantal Hoofden 852, Priesters 333.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	20366	22210	18141	15671	76388
Maleiers	112	131	55	64	362
Boegineezen	9	9	6	4	28
Chineezen	114	104	97	80	395
Pranakans	134	150	77	77	438
Tot.	20735	22604	18376	15896	77611

IX. BANJOEWANGI.

1. *Regentschap Banjoewangi.* Aantal dessa's 123, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 0. Aantal Hoofden 142, Priesters 16.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	865	887	1182	1111	4045
Maleiers	8	14	3	3	28
Boegineezen	33	33	24	22	112
Chineezen	33	22	7	10	72
Tot.	939	956	1216	1146	4257

X. MADURA en eilandjes.

1. *Regentschap Bankalan.* Aantal dessa's 600, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 46. Aantal Hoofden 619, Priesters 1192.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	29378	33766	24796	21961	109901
Maleiers	8	8	7	5	28
Chineezen	218	137	252	160	767
Pranakans	134	147	109	93	483
Tot.	29738	34058	25164	22219	111179

2. *Regentschap Pamakassan.* Aantal dessa's 178, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 43. Aantal Hoofden 178, Priesters 283.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen.	3594	4405	2338	2909	13246
Maleiers	75	75	37	36	223
Chineezen	58	55	49	43	205
Pranakans	152	253	504	396	1305
Tot.	3879	4788	2928	3384	14979

3. *Regentschap Sumanap en onderhoorige eilanden.* Aantal dessa's 396, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 117.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	19418	24794	19361	21517	85090
Maleiers	739	798	613	606	2756
Boegineezen	59	60	44	45	208
Chineezen	269	276	310	215	1070
Pranakans	206	219	155	168	748
Tot.	20691	26147	20483	22551	89872

Totalen der Regentschappen van MADURA. Aantal dessa's 1074, waarvan onbevolkt 0, verhuurd 207. Aantal Hoofden 2537, Priesters 2288.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Javanen	52390	62965	46495	52487	214337
Maleiers	822	881	657	647	3007
Boegineezen	59	60	44	45	208
Chineezen	545	468	611	418	2042
Pranakans	492	619	768	657	2536
Tot.	54308	64993	48575	54254	222130

De totalen van de bovengenoemde gewesten samentrekkende erlangt men de volgende cijfers.

Totaal der bevolking 1,850,671 zielen, waarvan 1,817,338 Javanen (en Madureezen), 7209 Maleiers, 2219 Boegineezen, 18582 Chineezen en 5533 Pranakans. Totaal Hoofden 21191, Priesters 12675.

Totaal der dessa's 16898, waarvan 610 onbevolkt en 1466 verhuurd.

BL.

HET

STELSEL DER LANDELIJKE INKOMSTEN

OP JAVA

BESCHOUWD IN ZIJNE WERKING EN TOEPASSING.

Tot de hechtste inkomsten van een wel geordenden Staat behooren voorzeker die lasten, welke van den grond worden geheven, en bekend staan onder den naam van grondlasten (Revenus fonciers). Zij zijn een steeds onvervreemdbaar eigendom, in doorslag minder vatbaar voor afwisseling en invloed van buiten, dan vele andere; terwijl zij daarenboven het voordeel hebben, dat hun stijging met eene vermeerderde volkswelvaart gelijken tred houdt.

Het gewicht hiervan drong daarom alle wel ingerichte besturen, op deze inkomsten bijzondere aandacht te vestigen, ten einde, door eene juiste kennis van den aard en de aangelegenheid der te belasten eigendommen ze, zooveel mogelijk, gelijkmatig te doen opbrengen en op de vastste gronden te verzekeren.

Het Koningrijk der Nederlanden besteedde daaraan, vóór de scheiding met België, wel eene reeks van jaren en enorme geldsommen; doch het verkreeg daardoor ook eene juiste kennis van den aard en de uitgestrektheid der gronden en eigendommen, en kon dus op die ervaring een belastingstelsel bouwen, dat de grondlasten gelijkmatig verdeelde, en in de toepassing bewees alle vroegere stelsels verre te overtreffen.

Ook op Java bestaat deze belasting; zij is aldaar van gelijk gewicht als elders, en draagt door hare vruchtbaarheid bij, om millioenen schats in de schatkist van den staat te doen vloeien; — millioenen schats, welke nergens

met zoo veel gemak en zoo weinig kosten geïnd worden; nergens zoo geringe wanbetaling (remissie) veroorzaken; nergens in een tijdsbestek van weinige jaren zoo zijn vermeerderd; nergens zoodanig vooruitzicht van ontwikkeling aanbieden, als daar te vinden is. Deze belasting is, in haar geheel, bekend onder den naam van het stelsel der landelijke inkomsten.

De voormalige Oostindische-kompagnie kende dit stelsel niet. — Hoewel sedert eene reeks van jaren in een wettig grondbezit, hetzij door beschermende traktaten, hetzij door het recht des oorlogs, verkeerende, oefende zij haar dadelijk beheer en invloed niet op de bevolking uit; zij stond die af aan de reeds bestaande of met hare voorkennis benoemde vorsten en hoofden, en bepaalde zich hoofdzakelijk tot het aangaan van kontrakten met deze, ter levering van rijst en zoodanige stapelprodukten, als door haar met voordeel konden worden afgevoerd, terwijl de daarvoor bepaalde prijzen, grootendeels in lijnwaden en andere voortbrengselen van europeesche nijverheid voldaan wordende, voor de toenmalige markt van tropische voortbrengselen, verre beneden den middelstand waren.

Het stelsel van belasting door de Javaansche vorsten aangenomen en toegepast, was, even als bij alle absolute regeeringen, op oostersche leest geschoeid, dat is: uiterst willekeurig en uiteenloopend; het regelde zich veeleer naar de behoeften en luimen van hen, die tijdelijk met het gezag waren bekleed, dan wel naar het aantal der begiftigden, welke daarin hunne belooning vonden. De in 1830, na den oorlog met pangerang Dipo Negoro, overgenomen Vorstenlanden hebben zulks bewezen. — Intusschen bekleedde de belasting van den grond, onder de vaste inkomsten van den vorst, steeds eene eerste plaats; zij diende niet alleen tot stijving der staatskas, maar ook, in broksgewijzen afstand, tot onderhoud der rijkszaten, bloedverwanten en hoogere of lagere beambten. Deze belasting werd algemeen erkend, en eene billijke inning daarvan vond nergens bezwaar.

Gaat men den oorsprong dezer instelling na, dan komt men tot het resultaat, dat de opbrengst, gelijk zij op den grond rustte, ook in het werkelijk van dien grond verkregen produkt behoorde te worden gekweten; men kan zelfs aannemen, dat het onzuivere $^1/_5$ daartoe werd afgezonderd.

Tijd en behoefte hebben echter dezen regel gewijzigd, en het bedrag grootendeels tot geld herleid, hoewel de huishoudelijke behoeften van den vorst, aan de belastingschuldigen, tegen geheele of gedeeltelijke kwijtschelding, wel eens andere diensten oplegden, en het niet onwaarschijnlijk is, dat de vroegere sultans van Cheribon en andere hoofden, tegen een vastgestelden prijs, de voldoening aannamen in zoodanige produkten, indigo, of andere, als zij, volgens overeenkomst met de Kompagnie, op zich hadden genomen te leveren.

Veel is er gesproken, of de Javaan al dan niet denkbeeld bezit van het recht van eigendom op den grond. Zijne-excellentie de kommissaris-generaal Van den Bosch beweert het positief, in zijne Zakelijke extrakten (Staatsblad 1834 no. 22), en zegt, dat alle gronden op de leden der familie van den eigenaar overgaan; dat zij ze kunnen verkoopen, verhuren, als anderszins; doch deze stelling schijnt te falen, wanneer men nagaat, wat in de overgenomen Vorstenlanden (wellicht ook elders) plaats vindt. Aldaar is de grond het ge-

maenschappelijk eigendom der gemeente, (*) waaraan hij in voortdurend bruikleen is afgestaan, en ieder die, afgescheiden van de belasting welke op dien grond rust, genegen is in alle verplichtingen te deelen, welke de gemeente heeft te vervullen, heeft op een billijk aandeel daarvan wettige aanspraak (†). Wel is waar, berustte tijdens het vorstenbestuur dat bruikleen, over het algemeen, in handen van enkele welgesetenen, die door afkomst, invloed of beleid zich daarvan meester hadden gemaakt, en, als geërfden, het veldwerk en de publieke diensten door afhangelingen deden verrichten, (§) terwijl de belooning van deze zich veeleer regelde naar de adat, in elke dessa aangenomen, dan wel naar de meerdere of mindere nauwgezetheid hunner oudsten; doch ook vele dessa's maakten daarop eene uitzondering, en nimmer is in den oosterschen Javaan het denkbeeld opgekomen, dat hij het recht bezat om dat aandeel te vervreemden, veel minder te verkoopen.

Het hierboven medegedeelde nagaande, zou men, naar mijn gevoelen, kunnen aannemen, dat het recht van individueel eigendom op den grond, in principe bij den Javaan niet bekend is, en dat de grond eerder beschouwd moet worden als het eigendom van den vorst, die hem volgens het leenroerig stelsel ter beplanting afstaat; kunnende zulks, wanneer het door eene gemeente of eenig individu eenige jaren voortgezet wordt, wel eenig recht op dien afstand, maar nooit op het bezit te-weeg-brengen. In Bantam en het geheele westelijk deel van Java bestaat dit individueel grondbezit wel, doch zulks beschouw ik eerder als eene afwijking, door tijd en adat veroorzaakt, dan wel als een gevolg van het grondbeginsel zelf (**).

Het is algemeen bekend, dat Java's westelijk deel in vroegere eeuwen, en zelfs afwisselend in latere tijden, het meest aan den verwoestenden en alles omkeerenden invloed van vuurspuwende bergen is blootgesteld geweest; de

(*) De uitgestrektheid grond wordt, in Bagelen, door de volgende benamingen aangedud: jonk, kikiel, bouw, loepit, iring, idoe, enz.; doch dit bepaalt zich alleen tot de sawavelden, naardien tegalgronden in deze maat niet begrepen zijn; maar onder den naam van *boentoet* aan de eersten worden toegevoegd. Vele sawavelden bezitten zulk een boentoet. Doch ook deze uitgestrektheid der sawavelden is verre van bepaald te zijn, en regelt zich naar adat en plaatselijke omstandigheden. Van daar, dat men in Solo en Djokjo, om weinige jonken en derzelver boentoets (tegalgronden) in oogenschouw te nemen, soms uren noodig heeft. Dikwerf heb ik opgemerkt, dat bij den javaanschen landbouwer, elke akker onder zijn eigen naam bekend is; even als een boer in Holland zou zeggen: de hazekamp, de vletsloot, enz.

(†) Zelfs het genot alleen van een eigen erf (pomahan of pakarangan), hoewel van de zijde van den vorst onbelast, verplicht tot zekere diensten, volgens den huishoudelijken regel. Alleen zijn daarvan vrij, die bij anderen inwonen (*mondok*), welke weder verdeeld zijn in *mondok-tempel*, die een eigen huis op het erf van een ander bezitten, en *mondok-sloesoep*, die bij den eigenaar van het erf inwonen.

(§) Hoewel onder ons bestuur alle ingezetenen, het bestuur uitgezonderd, gelijk staan, blijft deze onderscheiding nog bewaard. De *kentol* (geërfde) draagt niet; maar dit is de taak der minderen (*wong-mikoeli*) dragers.

(**) Men vergelijke met deze beschouwingen, het oordeel van den minister J. C. Baud, vervat in zijne, op bl. 118 en volgende van dit deel medegedeelde, missive van 15 Oktober 1844.

VAN DEVENTER.

veelvuldige nog werkende vulkanen, en die slechts tijdelijk schijnen te rusten om later wellicht met hernieuwde kracht hunne verwoesting te hervatten, getuigen hiervan. De uitbarstingen hebben een ongelijkvormig, soms steenachtig terrein doen ontstaan, en op vele plaatsen heeft de vruchtbaarheid en groeikracht van een oosterschen hemel, de oorspronkelijke schraalte en dorheid van dit terrein niet kunnen overwinnen. Het gevolg hiervan is, dat men in deze streken die uitgebreide vlakten niet ontmoet, welke zich in het meer oostelijk deel al dadelijk voor den landbouw aanboden, zoodat het vernuft heeft moeten herstellen, waarin de natuur te kort schoot.

Ten einde de veelvuldige kreken, welke deze landen doorsnijden, aan den landbouw dienstbaar te maken, werden vereischt industrie en middelen. Vele bijzondere personen, vroeger wellicht ook kleine korporatiën, wendden beiden aan en ontgonnen gronden, ten aanzien van welke hun persoonlijke aanspraak op het recht van eigendom niet kan betwist worden. Nog kan men bijna in elke dessa de namen noemen van hen, die de bestaande leidingen hebben daargesteld. Kan het nu ook zijn, dat in de benedenlanden, op een gelijk terrein, door het recht den geërfden toegekend onder een zwak vorstenbestuur, in navolging, een gelijk eigendomsrecht is ingeslopen, en daarin de oorzaak moet gezocht worden van een individueel grondbezit, hetwelk tot heden, de facto, in het westelijk en op eenige plaatsen van het oostelijk deel van dit eiland bestaat?

Wij naderen nu het tijdvak, waar het bij ons thans nog in werking zijnde stelsel aanvangt. Dit dagteekent van den 11 Februari 1814, immers het *reglement op de inzameling van 's lands inkomsten en landrente*, kan nog steeds als de hoeksteen van ons gebouw worden aangemerkt.

Het engelsch koloniaal bestuur, door den drang der tijden, sedert den 18en September 1811, in een tijdelijk bezit onzer bezittingen geraakt, zag al spoedig de noodzakelijkheid in, om het kontingentenstelsel, door de voormalige Oostindische-kompagnie betracht, doch door den loop des tijds en den veranderden aard onzer vestiging en gezag versleten, te doen vervangen door een meer regelmatig stelsel van belasting, dat leiden kon om 's lands inkomsten op eene billijke wijze te stijven, de kennis van het land te vermeerderen, en den invloed van het bestuur op het gros der bevolking meer en meer te bevestigen. Hiertoe koos het een stelsel, dat reeds in de oude kompagnies-bezittingen met den besten uitslag werkte, en hoezeer men zich in den aanvang tot het verhuren eener geheele dessa bepaalde, en het hoofd, onder voorwaarde van aansprakelijkheid, met de inning dier gelden belastte, zoo blijkt uit artikel 64 duidelijk, dat het voornemen bestond, den aanslag individueel te bewerkstellingen en rechtstreeks met iederen landbouwer te werken, blijvende de inning bij voortduring aan het dessahoofd opgedragen. Leest men met aandacht dit reglement, dan ontdekt men met genoegen den gemoedelijken, doch tevens kernvollen geest, welke daarin doorstraalt, en dien men steeds is blijven eerbiedigen; doch niet minder hebben tijd en ondervinding ons in de gelegenheid gesteld, het te zuiveren van die gebrekkige bepalingen, wier toepassing gebleken is onuitvoerlijk te zijn. Men kan, naar mijn gevoelen, den inhoud van dit reglement in drie hoofddeelen splitsen; bevattende het:

A. Den aard en de wijze der heffing.

B. De gronden, waarvan de belasting behoort te worden geheven, en de middelen welke, zoowel tot het verkrijgen van kennis, als tot eene juiste vaststelling van het produktief vermogen, leiden kunnen.

C. De hoegrootheid der belasting, welke van elk dezer gronden behoort te worden gekweten.

A. Behandelen wij eerst den aard en de wijze der heffing.

Wij nemen aan, dat deze op den grond, en niet op den planter, rust, en dat, zoo als boven is ontwikkeld, de Javaan geen rechte kennis van grondeigendom bezit, dat zijne vestiging onbestendig is, en hij zich door huwelijks-, familie-betrekkingen, of vooroordeelen dan eens hier, dan eens elders nederzet, en leiden daaruit af, dat de invoering eener individuëele belasting, in den geest der in het presidentschap Madras bestaande *koelwar of rayetwarreo*, bij artikel 63 aangegeven, onuitvoerbaar, en door den aard der zaken onnut was, gelijks zulks door eene ondervinding van meer dan 30 jaren is gestaafd geworden.

B. De gronden, waarvan de belasting behoort te worden geheven, zijn de navolgende:

a. Velden, welke jaarlijks aan de padi-kultuur of de teelt van tweede gewassen worden dienstbaar gemaakt. Hieronder sorteeren:

1. de sawa-velden met levend water;
2. de sawavelden, van regenwater afhangende;
3. de tegal-gronden.

b. Velden, welke afwisselend aan de padi- of andere kultuur worden dienstbaar gemaakt, als:

1. de berg- en bosch-gronden voor de teelt van padi (tipar en gaga);
2. de bonorawa's of half droge moerassen.

De kennis van het produktief vermogen der gronden, onder lett. *a* sorteerende, erlangt men door meting, hetwelk, met het oog op den aard en de vruchtbaarheid, tot basis strekt eener klassifikatie en taxatie van de opbrengst. Wanneer men de uitwerking van dezen maatregel oordeelkundig nagaat, dan ontdekt men, — hoe doelmatig hij ook in abstracto moge zijn, als hij op zich zelf op de belasting wordt toegepast, — eene in het oog vallende onvolledigheid en leemte; men erkent eene dringende behoefte, om dit middel met andere te verbinden, ter erlanging eener zoodanig gelijkmatige werking, als het gewicht der belasting zelve vordert.

Slaan wij het oog op de uitgestrektheid der belastbare gronden, dan ontmoeten wij eene verscheidenheid, welke niet te beschrijven is. In het gebergte zien wij gronden, in onregelmatige piramidale vakken, aan de natuur als ontwoekerd, door aard en ligging van uiteenloopende vruchtbaarheid.

In de benedenlanden vinden wij een wel oogenschijnlijk meer geregeld, maar verbrokkeld veelhoekig geheel, als doorweven van kampongs, moerassen en vele niet te noemen hinderpalen, welke eener zooveel doenlijk juiste kadastrale opneming in den weg staan. Nergens ontwaart men die eenheid, waardoor de gronden van een meer beschaafd landbouwend volk zich kenmer-

ken; nergens die geregeldheid, welke in staat stelt de grenzen van elke gemeente met juistheid te bepalen en onontbeerlijk is om met eenigen schijn van waarheid in kaart te worden gebracht. En hoe kan dit anders. Verzet zich daartegen niet de weelde van een op vele plaatsen nog niet gevormd terrein; van een grond die, door de direkte nabijheid der bergen en door den invloed van nog onbedwongen stroomen en bergaders, bij elk saizoen aan eene verwisseling blootstaat; van een grond, nu door een alluvialen aanvoer verhoogd en in vruchtbaarheid toegenomen, dan weder door den invloed der oorzaken van vulkanische uitwerkingen overdekt, of door de toomelooze kracht van het water geteisterd en van deszelfs vegetale korst ontdaan? Verzet zich daartegen niet de aard en de geringe ontwikkeling der bevolking, bij den minsten lust tot arbeid, steeds een rijken maagdelijken grond ter ontginning ontmoetende, ten gevolge waarvan de bestaande ontginningen, zonder regel of maat, als bij toeval, zijn ondernomen, alleen onderworpen aan en gewijzigd door de behoefte van het oogenblik, door de behoefte van een individu of eene gemeente, die gretig hare nijverheid ontwikkelt, maar, door eene onbestendige vestiging, even spoedig, òf geneigd is het daargestelde te verlaten, òf buiten macht daarvan bestendige vruchten te plukken? En stelt niet, ten slotte, de gebrekkige kennis van het eigendomsrecht, dezen regel een beslissenden hinderpaal in den weg, een hinderpaal die, afgescheiden van beide bovengenoemde punten, alleen in staat is eene juiste kadastrale opneming tegen te werken en te beletten? Ik zwijg van de moeilijkheden, daaraan verbonden, en van de gebrekkige en onvoldoende middelen, welke ons ter bereiking van dit doel ten dienste staan. En deze zwarigheden behooren toch, zooveel doenlijk, te worden opgeheven, wil men de belasting in den geest van het bestaande stelsel toepassen, tot eene gelijkmatige bedeeling daarvan geraken, en haar tot die ontwikkeling brengen, waarvoor zij vatbaar is; deze bezwaren behooren opgelost te worden, wil men met vrucht een basis in werking brengen, welke van meer beschaafde natiën uitgaat, en daar alleen, zonder afwijkingen, voor de praktijk vatbaar is.

Is door mij aangetoond, welke bezwaren aan eene goede en doeltreffende meting verbonden zijn, de daarvan onafscheidelijke klassifikatie is in de toepassing niet minder moeilijk, en steunt in een overzicht op geen de minste grondslagen.

Bij het reglement (van Raffles), hetwelk wij bij de bewerking van ons onderwerp tot basis gekozen hebben, vinden wij onder artikel 88 opgegeven, een schaal voor de berekeningen van 's goevernements aandeel, en de splitsing der belastbare sawa- en tegal-gronden in drie soorten; doch te vergeefs zoeken wij, welke produktie er voor elke der drie klassen wordt vereischt; eene leemte, groot in principe, en die, zoo het mogelijk was deze schaal van heffing te volgen, in de toepassing tot verlerlei uitlegging, en niet minder tot afwijkingen aanleiding zou geven. Dan, volgen wij de resultaten der taksatie.

Biedt de aard van het terrein, zoo als wij bij de meting hebben aangegeven, reeds in massa zooveel verscheidenheid; de onderdeelen maken daarin geene uitzondering. Een bouw sawa, ongelijkmatig uit meer of minder petaks bestaande, is afhankelijk van de meer of minder ruime beschikking over leveud,

water om haar te besproeien. Eene tijdige beschikking, de goede slaging der gemaakte opdammingen, eene af en aan vallende zachte regenbui, stellen den landbouwer het eene saizoen in staat, zijne velden vroegtijdig te bewerken, (op de wijze als *sala-mangsa* of *gadoean* bekend), en biedt hem het voordeel aan, om zijne padi tijdig te oogsten, daarvoor bij verkoop een hoogeren prijs te bedingen, weinig te lijden door de vele ziekten (*amak*), waaraan het gewas in het regensaizoen onderhevig is; terwijl vele velden hem nog toelaten, als tweede gewas (*walieën*), eene padisoort die spoedig rijpt (*gendja*), *tjempo* of andere te planten, en daaruit nog dikwerf een bevredigenden oogst te erlangen. Maar, omgekeerd, genieten de velden aan de overzijde der rivier, bij een volgend saizoen deze beschikking, en verkrijgt onze landbouwer geen toevoer door een afwisselenden regen: dit gemis werkt, bij de pogingen door hem tot een vroegtijdig planten aangewend, dikwerf zeer nadeelig op den tijd, waarin hij dan gedrongen is te planten, te weten in de westmoesson, en van regenwater afhankelijk.

Leveren twee elkander opvolgende saizoenen reeds zulke verscheidenheid, men ziet haar tot in de kleinste bijzonderheden afdalen. Niet zeldzaam is het, eene jonk sawa met vier of vijf padi-soorten beplant te zien, al naar gelang de ondervinding van den nijveren landbouwer hem geleerd heeft, dat van deze of gene soort, van eene of andere petak, een betere oogst te wachten is.

Het bovenstaande kan voldoende geacht worden, tot aantooning van het moeilijke der klassifikatie, alsmede van het ondoenlijke eener juiste taksatie, alleen op de bekende uitgestrektheid; diensvolgens van het gebrekkige eener toepassing; waaruit noodwendig moet voortvloeien, of dat het goevernements aandeel niet behoorlijk wordt gekweten, of dat de planter, beter de grond, te zwaar wordt belast. Voor den staathuishoudkundige is het niet moeilijk te beslissen, welke der beide afwijkingen door het bestuur het meest vermeden moet worden.

Eene belasting, waarvan hier sprake is, werkt individueel; de natie, want ieder Javaan is landbouwer, draagt daartoe het hare bij. Het behoort dus tot de eerste plichten van den wetgever, te zorgen dat de bedeeling daarvan gelijkmatig zij; door den rentheffer behoort deze weg alleen te worden ingeslagen, ter bevestiging en stijving zijner inkomsten, en ter bevordering van die ontwikkeling en welvaart onder zijne rente-schuldigen, welke deze inkomsten kunnen verzekeren.

Het zij evenwel verre, dat ik door het bovenstaande zou willen beweeren, dat eene meting der gronden onnut zou zijn; integendeel houd ik het van groot gewicht, dat het bestuur, zoo juist mogelijk, bekend zij met de uitgestrektheid, den aard en de hoedanigheid der velden. Deze kennis toch ligt in den aard en de behoefte van het beheer; zij biedt het hoofdbestuur een gemakkelijk overzicht aan, en leidt voorzeker tot nuttige vergelijkingen; maar deze kennis is, door de daaraan klevende leemten en gebreken, op zich zelve en zonder verdere hulpmiddelen, niet voldoende om haar voor de belasting *en detail* toe te passen met die juistheid, welke daaraan noodwendig behoort verbonden te zijn.

C. De hoegrootheid der belasting, welke van elk dezer gronden behoort te worden gekweten.

Voorwaar een meer ingewikkeld onderdeel, dan het onder B reeds behandelde.

Het reglement geeft ter zake, bij art. 83 het volgende aan:

„Men oordeelt de volgende schaal als de billijkste berekening, om daarnaar het goevernements aandeel te bepalen, en zij behoort dus, zooveel doenlijk, als het algemeen richtsnoer te worden beschouwd:

Voor sawa-gronden.

1e soort, de helft
2e soort, twee vijfden
3e soort, een derde
} van het gewaardeerde produkt.

Voor tegal-gronden.

1e soort, twee vijfden
2e soort, een derde
3e soort, een vierde
} van het gewaardeerde produkt."

Zooals reeds door mij is aangetoond, zoekt men daarin te vergeefs naar een maatstaf der produktie, welke er toe leiden kan, om de velden onder deze of gene klasse te brengen. Gewis een hoofdgebrek in een staatsstuk, dat overigens zooveel daadzaken, zooveel waarheden ter beoefening en ter betrachting aanbiedt; ik zwijg van de onzekerheid, of het gewaardeerde produkt al dan niet behoort te worden beschouwd na aftrek van het snijloon (*derep*) en de inkomsten der kerk (*djakat*), vraagpunten, vooralsnog onopgelost gebleven, doch in de inlandsche huishouding van geen ondergeschikt belang. (*)

Doch de aangegevene schaal verwekt te meer bevreemding, omdat zij niet bestand is tegen den toets der ervaring. Waar is de landbouwer, bij den gunstigsten oogst, in staat om, afgescheiden van dat deel, hetwelk hem de gewoonte oplegt, eene belasting van $\frac{1}{2}$ of $\frac{2}{5}$ van het gewaardeerde, aan den lande te voldoen? Ten aanzien van het kwijten der hoogste belasting van $\frac{1}{2}$ bestaat slechts één gevoelen, namelijk de onmogelijkheid. Ook heeft de ondervinding overtuigend bewezen, dat eene heffing van $\frac{2}{5}$, in het centraal en oostelijk deel van Java aangenomen, eene fiktie is, die, als overdreven, veeltijds voor den landbouwer vergoed wordt door een ruimeren oogst, — welk voordeel het gebrekkige, dat in de taksatie gelegen is, niet vermag te bereiken, — en evenzeer door het bedingen van een marktprijs, hooger dan die, waarvoor het goevernements-aandeel, tot geld gereduceerd, is aangeslagen geworden.

Dat deze strekking ongunstig op het stelsel moet werken, behoeft geen betoog. Het goevernement is, bij het kiezen van de basis eener heffing van

---

(*) *Derep*, padi-snijden tegen het loon van *een vijfde;* wanneer dit slechts *een tiende* is, wordt het *gatjong* genaamd. Het snijden op eigen velden, noemt men *ani-ani*. — *Djakat* (*dimi*), een tiende voor de kerk, behoort gekweten te worden door elk, die meer oogst dan 300 pitra's bras, gelijk aan 3000 katti's padi, welke oogst alsdan in de termen van *ngisap* (boven de grens) valt. Een oogst beneden *ngisap*, is vrij van het betalen der *djakat*.

$^2/_5$, weifelend, zoo niet doordrongen dat zij als overdreven moet worden beschouwd; het wettigt derhalve die ontduikingen van onderscheiden aard, en die duisterheden in de wijze van heffen, welke de belastingschuldige behoort aan te wenden en zich ten nutte te maken, ten einde zich van de hem opgelegde belasting te kunnen kwijten. Dan, zoodanige afwijkingen zijn in strijd met de beginselen van billijkheid en orde, door ons staatsbestuur aangenomen; zij demoraliseeren den geest der belastingschuldigen, verzwakken het vertrouwen op onze wetten en bepalingen, en ontzenuwen ten slotte een stelsel, dat alleen in eene billijke en geregelde toepassing, in het wegnemen van alle fraude en verkeerde uitleggingen, kortom in het volle vertrouwen der natie kracht en ontwikkeling kan vinden.

Na eene werking van meer dan 30 jaren, zijn wij in staat het nog vigeerende stelsel te overzien, zijn vooruitgang en ontwikkeling na te gaan, en de uitwerking der genomen maatregelen en der aangewende middelen, aan ervaring getoetst, te beoordeelen.

Doen wij dit, met de kabinets-cirkulaire van 20 Juni 1844 no. 126 in de hand, dan ontwaren wij met leedwezen dat de ontwikkeling en vooruitgang van het stelsel, verre is van gelijken tred te hebben gehouden met de ervaring van het derde eener eeuw. Wij ontmoeten nog steeds dien staat van onzekerheid, die ver uiteenloopende uitleggingen van beginselen, welker toepassing over het geheele eiland overeenstemmend behoorde te zijn; wij vinden het stelsel nog in dien onontwikkelden staat, die zijn kindschheid alleen behoorde te kenmerken. Getuige hiervan de zinsnede in gemelde kabinets-cirkulaire: „dat eene partiëele opname van drie distrikten in de residentie Cheribon heeft doen zien, dat een vijfde van het wezenlijk produkt meer waarde had, dan vroeger het bedrag der belasting, gerekend op twee vijfden der waarde, naar den aangenomen prijs bij den aanslag van hetzelve."

En dit verschijnsel doet zich voor in Cheribon, een gewest waar men kan aannemen, dat het inlandsch personeel een elders ongekenden trap van vorming heeft bereikt; waar het huishoudelijk bestuur der dessa's op de beste wijze is geregeld; (*) voorrechten, welke het bestuur, sedert eene reeks van jaren, in staat gesteld hebben, om de belangen der landelijke inkomsten, zoo voor den lande als voor de bevolking, op de doelmatigste wijze te bevorderen en te regelen.

Deze stand van zaken leidt noodwendig tot de gevolgtrekking, dat, daar het niet ontkend kan worden, dat het middel in de laatste jaren noemenswaardig is gestegen, deze vermeerdering van inkomsten op zeer losse en gegiste gronden berust; gronden, welke niet kunnen leiden, om het vertrou-

---

(*) Het bestuur en de bevolking eener dessa, is in Cheribon, volgens de *adat* op de volgende wijze geregeld en gerangschikt: *koewoe*, het dessahoofd; *raksa-boemi*, bewaker der grenzen; *ngabehi* en *ngalambang*, adjunkt-hoofden (een van beide moet immer op de *bali-dessa* aanwezig zijn); *tjap-gawé*, regelt de werkzaamheden en verzamelt het volk, door den *kabaijan*; *djoeroetoelis*, schrijver; *lebé*, priester. — De gezamenlijke opgezetenen worden verdeeld in drie klassen: Eerste klasse: het bestuur; *menak-menak*, de oudsten; *priais*, onbezoldigde policie-dienaren. Tweede klasse: *sikeps* of *tjatja's*, werkbare huisgezinnen. Derde klasse: *woewoegangs*, *orang-boeri*, *doeda-randa* en *boedjangs*.

wen van den belastingschuldige te bevestigen, en hem een juiste kennis te doen erlangen van het deel, hetwelk hij van zijn oogst als belasting behoort af te zonderen; welk een en ander, als eene eerste behoefte voor de soliditeit onzer inkomsten, en als onafscheidelijk van ons stelsel, moet beschouwd worden.

De oorzaken dezer geringe vorderingen ter bereiking van het stelsel, kunnen naar mijn gevoelen in niets anders gezocht worden, dan in de onvoldoende middelen, welke tot heden in de toepassing der heffing zijn aangewend; deze werkt individueel, en vereischt als zoodanig noodwendig, dat men in zijne middelen tot in de details afdale, opdat de werking gelijkmatig kunne zijn.

Zal de, bij gemelde kabinets-cirkulaire voorgeschreven, opname geheel en bestendig tot dit doel leiden? zullen daarmede de bezwaren en moeilijkheden, aan eene meting verbonden en door mij toegelicht, voldoende worden uit den weg geruimd? zal zulks tot leiddraad kunnen strekken tot het doen eener juistere taksatie, vatbaar om, bij de bestaande verwisselingen, eene onveranderde kracht van werking te behouden? Zulks mag ik naar mijne ervaring, in gemoede, doch met onderwerping aan rijper oordeel, betwijfelen.

Reeds hebben er, in verschillende residentiën, naar gelang der behoefte, herhaalde opnemingen en herzieningen plaats gehad; de hermeting en waardeering der sawa- en tegal-velden, in 1841 in Bagelen bewerkstelligd, leidde tot eene vermeerdering der inkomsten van bijna 20 percent. Zulks zal nu andermaal het geval zijn. Eene opneming als die waarvan hier gesproken wordt, kan niet anders leiden dan tot vermeerdering van kennis, en voorzeker, zoo als telkens het geval was, tot stijving der inkomsten; maar dat deze maatregel, zoo als hij daar ligt, in staat zou zijn het stelsel te herscheppen; dat het daardoor zou worden ontdaan van die bezwaren, gezuiverd van zoodanige gebreken, als het van zijne instelling af aan hebben aangekleefd, en men nog niet heeft kunnen overwinnen; dat het, ten slotte, de voorkomende verwisselingen zal trotseeren, en tegen den tijd bestand zijn; zulks moet ik, naar mijne overtuiging, in twijfel trekken.

Alvorens de gronden te ontwikkelen, welke, naar mijne veertienjarige ondervinding, in verschillende residentiën op Java, kunnen leiden tot eene billijke en geregelde toepassing der belasting, tot het verkrijgen eener zoo noodige eenheid en gelijkvormigheid, in 't kort, tot het wegnemen van al die afwijkingen en leemten, welke het stelsel tot heden zijn blijven aankleven, moet ik, tot beter begrip, aanvangen met het opgeven der motieven, welke mij geleid hebben tot de stelling, die ik later zal ontwikkelen.

Bij het aanvaarden van mijn werkkring als assistent-resident van Lebak (residentie Bantam), in December 1843, trok het middel der landrenten al spoedig mijne aandacht.

Het individueel grondbezit, de teelt der gaga-velden, in deze afdeeling zoo uitgebreid betracht, de voldoening der belasting van $^1/_5$ op het werkelijk verkregen produkt, waren allen hoofdpunten, die mijne naspooringen te meer verdienden, omdat zij in de afdeelingen van het centraal gedeelte des eilands, alwaar ik vroeger werkzaam was, vreemd en minder gekend waren. Ik ont-

waarde al spoedig, dat in de geheele residentie Bantam, de belasting berustte op den werkelijk verkregen oogst, door weging der padi, op het veld gekonstateerd; maar dat deze gewoonte grootendeels was in onbruik geraakt en verdrongen door eene taksatie, of liever door eene minnelijke schikking of overeenkomst, gebaseerd op de bekende of aangenomen uitgestrektheid der velden, en in verband tot het padi-gewas van de jongstvoorgaande of vroegere oogsten; hoewel het mij niet onbekend bleef, dat men in Lebak de oude wijze van opneming door wegen, nog meer dan elders, was blijven aankleven, vermoedelijk omdat de veelvuldige gaga-velden dier afdeeling, wegens het onbepaalde der uitgestrektheid en de telken jare plaatshebbende verwisseling, geene minzame overeenkomst, op vergelijk gegrond, toeliet.

Als zoodanig voor de werkzaamheden van den aanslag van 1844 voldoende voorbereid, werd door mij datgene aangewend, wat strekken kon om de opneming van het padi-gewas van de daarbij ingeslopen gebreken te zuiveren, door daarvoor personen te bezigen, op wier probiteit ik vermeende mij, bij eene gepaste kontrôle, te kunnen verlaten; het distriktsbestuur verder voor zijne handelingen verantwoordelijk stellende; doch vooral door het aanleggen van wel uitgewerkte geparafeerde registers, die mij ten allen tijde in staat stelden, al de onderdeelen dezer aangelegenheid met juistheid te overzien en te omvatten.

Mijne voorstellen ter zake, aan het hoofd der residentie gericht, vonden gereeden ingang en de uitkomst bevestigde, dat door mij de rechte weg was ingeslagen; want, hoezeer de door mij gemaakte regeling niet dadelijk die kracht erlangde, welke ik daaraan had wenschen te geven; hoezeer ik, tijdens de opneming van dat jaar, nog menige neiging tot afwijken heb moeten onderdrukken, menig verzuim heb moeten tegengaan; genoot ik toch, na den afloop, eene dubbele voldoening, daar de bekende produktie, in vergelijking met die van 1843, welke op een bedrag van 10,078 tjaings eene landrente afwierp van *f* 63,916.—, eene vermeerdering aanwees in tjaings van 2,204, en in landrenten van *f* 14,512.—, zijnde die van 1844 12,282 tjaings, met een aanslag van *f* 78,428.—; welke kapitale som, onder ultimo December van het loopende dienstjaar, zonder eenig bezwaar of remissie, in haar geheel was aangezuiverd.

Aldus de grond gelegd zijnde tot eene opneming, waarop men zich kon verlaten, dewijl zij op eenvoudige, doch zuivere, grondbeginselen, rustte, en evenzeer vatbaar was voor eene juiste verifikatie, als geschikt om het vertrouwen der belastingschuldigen te bevestigen, zette ik mijne maatregelen voor de dienst van 1845 voort, mij eerstelijk, met de registers in de hand, bepalende tot het verbeteren der leidingen, welke onbruikbaar waren geworden, tot het nasporen der oorzaken van braak gebleven velden, tot het aanmoedigen eener vroegtijdige bewerking en planting, en tot het geven eener zooveel doenlijke uitbreiding aan de tiper- en gaga-velden.

De uitkomsten van het jaar 1844, gevoegd bij de verkregen ondervinding nopens de uitwerking mijner maatregelen, noopte het hoofd van het plaatselijk bestuur, op dezerzijdsche gemotiveerde voordracht, om, bij verbaal van 14 Februari 1845 no. 283, de regeling van toepassing op de geheele residentie te verklaren, met vaststelling van de door mij ontworpen instruktie.

In het slot van gemeld stuk viel mij des residents tevredenheid ten deel, over mijne bijdragen en medewerking ter bevordering van de belangen der dienst en het algemeene nut. Bij den aanslag van 1845, werd aan mijne voordracht gevolg gegeven, om den marktprijs der distrikten Warong-goenong en Sadjira, welke in 1843, naar mijne overtuiging zonder voldoende redenen, met *f* 3.— en *f* 2.— was verhoogd, tot het vorig cijfer van *f* 32.— en *f* 30.— per tjaing terug te brengen. Niettegenstaande deze vermindering van marktprijs, bekwam de aanslag, in vergelijking met dien van 1844, eene vermeerdering van *f* 2,458.—, bij eene meerdere opneming van 901 tjaings. Ook de aanslag van 1846 hield zich, met een verlies van slechts 330 tjaings, staande.

Uit den vergelijkenden staat der landrenten over de vier laatste jaren, 1843 tot en met 1846, ontwaart men in het distrikt Warong-goenong, eene verdubbeling van produkt; terwijl de vier overige zoogenaamde Zuider-distrikten, met deze ontwikkeling geen gelijken tred hebben gehouden. Zulks moet hieraan worden toegeschreven, dat, daar het distrikt Warong-goenong grootendeels uit sawa-velden bestaat, en zeer vatbaar voor ontginning is, het bestuur op dit distrikt zijne medewerking krachtdadiger kan toepassen; terwijl omgekeerd de oogst der Zuider-distrikten grootendeels afhangt van de goede slaging der gaga-velden, welke wisselvallig zijn, en wier opening door veelvuldige regens in het drooge saizoen is belemmerd geworden, zoodat men in de jongste oogsten, vooral in dien van 1846, daaraan niet eens die uitbreiding heeft kunnen geven, welke met gewone maatregelen verkregen zou zijn. De stand van het gewas van 1847 biedt voor de planters mede gunstiger vooruitzichten; men zou, zonder overdrijving, den oogst van dit jaar op 14,000 tjaings kunnen begrooten.

Boden de genomen maatregelen het voordeel aan, om de belasting met juistheid en op vaste gronden toe te passen, en hare werking tot in de kleinste bijzonderheden te kunnen omvatten; deden zij de inkomsten van het goevernement, na een meer dan vijf-en-twintigjarig bestaan, meer dan 20 percent stijgen, welke vermeerdering zich reeds sedert drie jaren heeft staande gehouden, en voor de toekomst nog gunstiger uitkomsten belooft; eene niet geringe aanwinst moet worden gezocht in het vertrouwen, hetwelk de bevolking daardoor in de belasting heeft verkregen. Door eene driejarige toepassing toch is men overtuigd, dat (fraude uitgezonderd) geene slinksche middelen kunnen baten, geene misleidende opgaven, door gebrek aan middelen tot onderzoek, ingang vinden en worden aangenomen; maar dat de produktie van elk individu staat opgeteekend, en naar dien maatstaf de belasting van elke dessa, op geen gegisten, maar op overtuigenden grondslag, met het hoofd en de oudsten kan worden geregeld. Deze bekendheid bewerkte dus ook, dat nimmer een voorbereidende aanslag met zoo algemeene overeenstemming afliep, als die der drie jongste jaren. Elk hoofd toch was in staat de hoegrootheid zijner landrenten zelf aan te geven, en velen hadden, bij de gedane vooruitbetalingen, zich naar dien bij hen bekenden maatstaf geregeld.

Op deze wijze alleen behoort de belasting, naar mijn gevoelen, te werken, zal zij ontdaan worden van de menigvuldige gebreken en stelselloosheid, welke haar tot heden zijn blijven aankleven. Ik voor mij althans, acht de wijze

van heffen, gebaseerd op eene ware, door weging erlangde produktie, het eenige middel om tot dit doel te geraken, en geschikt om over geheel Java te worden ingevoerd.

Beschouwen wij de bezwaren, welke tegen mijne stelling geopperd kunnen worden.

Vooreerst zou men kunnen aanvoeren: *De aangegevene wijze is te minutieus, en als zoodanig beneden de waardigheid van het goevernement.* Men verliezeniet uit het oog, dat het hoofdbestuur in eene tweeledige verhouding tot de bevolking staat, te weten: als wetgever en als rentheffer. Wat de wetgever niet vermag, kan plicht zijn voor den rentheffer. En moet het voor den rentheffer niet als plicht beschouwd worden, om in het werkdadige zijner heffing, tot op het standpunt der belasting zelve af te dalen? Of kunnen algemeene maatregelen beschouwd worden vatbaar te zijn, om zonder afwijking en wijziging individueel te worden toegepast? Deze tweeledige verhouding heeft ook het reglement van 1814 in al deszelfs deelen omvat; het voorkomende bij art. 2, 3 en 4 getuige hiervan. Ik stip slechts aan, dat bij art. 62 en 63 van het reglement op het beleid der regeering (Staatsblad 1836 no. 48) de wijze van toepassing van het stelsel ten-eenemale en in haar geheel aan de beslissing van het hoofdbestuur is onderworpen. Nog moet ik hier bijvoegen, dat de wijze in de residentie Bantam en in het overige deel der Sunda-landen, waar de belasting van goevernementswege wordt geheven, sedert hare invoering, op de basis van het door weging gekonstateerde produkt bestaat, en door verschillende bepalingen kracht van wet heeft erlangd; terwijl deze wijze, bij art. 11 van het reglement omtrent de partikuliere landen ten westen der rivier Tjimanok (Staatsblad 1836 no. 19) uitdrukkelijk als grondslag is bepaald en voorgeschreven.

Eene tweede tegenwerping is deze: *De wijze van opneming is in strijd met die, hier en elders vigeerende, welke door de gewoonte als wet is aangenomen.*

Het is waar, dat aan eene nieuwe werkwijze nimmer in den aanvang het vertrouwen van den inlander ten deel valt; evenmin als de metingen en opnemingen van verschillenden aard, welke bij herhaling behooren te worden bewerkstelligd, wil men op de hoogte der zaak blijven, met zijne wenschen zullen strooken; maar het is niet minder waar, dat, zoodra de inlander ontwaart, dat dit middel leidt tot eene geregelde vaststelling der belasting, hij daaraan gereedelijk zijn zegel hechten zal. De thans te veel bezwaarde zal het ongetwijfeld waardeeren, en hij, wiens belasting behoort te worden verhoogd, zal spoedig neigen naar het aangenomen beginsel, door de billijkheid daarvan te erkennen.

Eene derde bedenking luidt: *Zij opent den weg tot transaktiën en ontduiking.* Maar is dat minder het geval met de bestaande? Is de kontrôle op een bepaald getal inlandsche ambtenaren, in elk distrikt tot de opneming gekommitteerd, niet oneindig eenvoudiger, dan die op een groot aantal dessahoofden? Nog meer: wat thans bij het dessahoofd ontduiking is; wat thans voor hem een middel is, ten einde van onze gebrekkige hulpmiddelen om tot de kern der zaak door te dringen, in zijn voordeel partij te trekken, wordt

dan fraude, — fraude van de zijde des landbouwers, die geheel of gedeeltelijk de opneming tracht te ontduiken, en het dessahoofd, dat zulks toelaat; doch vooral fraude van de zijde des gekommitteerden, die, door het aangaan van transaktiën ten nadeele der heffing, zijn eigen voordeel tracht te bevorderen. De eerste afwijkingen zijn allen voor herziening vatbaar en bakens voor het vervolg; de tweede zijn in ieder opzicht strafbaar.

De wijze van opneming, zegt men verder, *is te omslachtig, het administratief gedeelte vordert te veel cijfers, welke vooral voor den inlander tot verwarring moeten leiden; kortom, het beschikbaar inlandsch personeel is, met het oog op de overige werkzaamheden, niet in staat de opneming in den daartoe vereischten tijd te bewerkstelligen.*

Ook deze stelling duldt wederlegging. Het register lett. A., waarin de hoeveelheid produkt van ieder planter hoofdzakelijk wordt opgenomen, bevat wel is waar vele kolommen; maar deze worden vereischt om alle voorkomende onderdeelen onvermengd te boekstaven, en daardoor de registers letters B. en C. te kunnen vereenvoudigen. Het is het memoriaal der administratie. Ook de boeken der koffipakhuismeesters worden op gelijke wijze gehouden. Wat meer is, voor elke opneming worden slechts weinig cijfers gevorderd, terwijl de overige kolommen oningevuld blijven. En om dit aantal, zooveel doenlijk, te verminderen en te vereenvoudigen, zou men tot standaard van het gewicht kunnen aannemen de tjaing van 2000 katti's en als onderdeel de hamat, — terwijl de geddings, in de boeken op te nemen, konden worden vastgesteld op 20 katti's. Men erlangde daardoor eene decimale rekening, voor den min ervaren inlander gemakkelijk, en zoo deze wijze over geheel Java in praktijk gebracht werd, eene gelijkvormigheid in de administratie, welke tot heden heeft ontbroken, zoodat er steeds bij het aanbieden van een algemeen overzicht, herleidingen noodig geweest zijn.

Dat het in elke afdeeling beschikbare getal hoofden niet toereikend zou zijn voor eene opneming bij weging, spreekt de residentie Bantam, spreekt vooral de afdeeling Lebak, tegen. De padi-oogst geschiedt in een saizoen, waarin de werkzaamheden der kultures over het geheel minder dagelijksch toezicht vorderen, en het distriktsbestuur zich aan de opneming bijna uitsluitend kan wijden; terwijl er verder des noods nog een aantal andere hoofden beschikbaar kunnen worden gesteld; doch ook de bestaande wijze van konstateeren, indien zij behoorlijk wordt volbracht, vereischt niet minder werkzaamheid, zoodat dit verschil waarlijk niet groot zal zijn.

De opneming in de afdeeling Lebak vangt aan in April, wordt in Juni en Juli met kracht voortgezet, en kan beschouwd worden in September geheel te zijn afgeloopen. Wanneer men nu, in die uitgestrekte wildernissen, met het beschikbare personeel, het produkt eener landrente van ruim 80 duizend gulden bij weging kan konstateeren, dan vertrouw ik, dat er in de zoo gekoncentreerde distrikten van het overig deel van Java, bij beter gevormde inlandsche hoofden, zelfs voor het drievoud dier som geen bezwaar zal bestaan.

Tellen wij thans de voordeelen op, welke ik als onafscheidelijk van mijne stelling beschouw:

Het stelsel erlangt, in al zijne aderen, eene eenheid en gelijkvormig-

heid, welke van eene geregelde werking en toepassing onafscheidelijk behoort te zijn; het wordt gezuiverd van al die verschillende gezichtspunten, van dat provincialisme, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, dat steeds eene duisterheid en verwarring over het geheel heeft geworpen, en de hoofdbelangen maar al te zeer tegengewerkt; het voorkomt dat een ambtenaar, door veeljarigen diensttijd in dezelfde residentie, ingewijd in het stelsel der landelijke inkomsten, zelfs bij verplaatsing naar eene belendende, zich daar als vreemdeling beschouwt, en zich het stelsel, om zoo te spreken, andermaal, *ten koste der zaak*, moet eigen maken. Zij stelt het goevernement in staat om, door eenvormigheid van beheer, bij de toepassing, tot de kern der zaak door te dringen, de verschillende uitkomsten aan elkander te toetsen, en de daaruit verkregene gevolgtrekkingen, met grond, op de belangen van den inlander, op den vooruitgang van het stelsel en op den handel toe te passen. *Zij leidt, ontdaan van alle fiktiën, van alle gissing omtrent de hoeveelheid* tot de zuivere kennis der eventueel voorkomende verschijnselen, en bevestigt daardoor de wettigheid en het nut van de te nemen voorzieningen; zij biedt de overtuiging aan eener billijke bedeeling der belasting, sluit den weg voor alle spitsvondigheden en ontduiking, bevestigt meer en meer het vertrouwen der belastingschuldigen en leert overtuigend, dat elke vermeerdering van inkomsten met eene vermeerderde volkswelvaart hand aan hand gaat.

Dan, verre van mij, dat ik zou meenen, dat mijn projekt geene verbetering zou behoeven. De minder juiste denkbeelden, over algemeene belangen, door mij wellicht opgegeven, zijn een noodwendig gevolg van den engen kring waarin ik mij tot heden bewoog. Deze denkbeelden te beoordeelen, aan rijper ervaring te toetsen, ze of aan te kleven, of er een afkeurend veto over uit te spreken, is de taak van hen, wier meer omvattend officieel standpunt zulks wettigt. Doch, hoezeer de oprichting van het gebouw in handen des bestuurs berust en daaraan uitsluitend is aanbevolen, zoo neemt het niet weg, dat de losse bouwstoffen, door praktijk bijeengebracht, en als bijdrage tot het groote doel aangeboden, niet geheel en al verwerpelijk kunnen zijn, en aanvankelijk de aanneembaarheid en uitvoerbaarheid van mijn projekt waarschijnlijk maken.

Ik neem dus aan, dat het goevernement in principe toetreedt in eene vaststelling der belasting over geheel Java, op de basis der door weging gekonstateerde produktie, en ga, mij op dit standpunt stellende, over tot het ontwikkelen van mijn gevoelen ten aanzien dier punten, welke ik vermeen, dat alsdan zijne speciale zorgen vereischen. Deze zijn:

1. De hoegrootheid van het voor de toekomst te heffen aandeel.
2. De toepassing der marktprijzen.

Het is een erkende waarheid, dat hooge lasten slechts zelden tot vermeerdering der inkomsten leiden. Veeleer strekt eene matige belasting, om de toenemende welvaart van het volk te verzekeren, de ontwikkeling van industrie en landbouw aan te moedigen, en daardoor de zekerste bron van vermeerderende inkomsten te openen.

Dezen grondregel aanklevende, vraag ik mij zelven af: of het goevernement; — bij de erlangde ervaring en bij de overtuiging die er bij velen bestaat, dat

eene heffing van $^2/_5$ steeds al te overdreven is om daaraan de hand te kunnen houden, en dat de kwijting daarvan alleen doenlijk is geworden door een te lagen marktprijs ter waardeering van het produkt, en door eene te gering opgegeven opbrengst der velden, en dewijl men bij de kabinets-cirkulaire van Juni 1844 vindt aangegeven, dat eene partiëele opneming in drie distrikten der residentie Cheribon (vermoedelijk bij wijze van taksatie) heeft bewezen, dat $^1/_5$ van het wezenlijke produkt meer waarde had, dan vroeger het bedrag der belasting, gerekend op $^2/_5$; — of het goevernement dan niet moet overhellen tot het gevoelen, dat $^1/_5$ als belasting van het door weging gekonstateerde werkelijk verkregen produkt, voor den billijksten maatstaf moet gehouden worden. Ieder, die de werking van het stelsel kent, en den vooruitgang daarvan in vereeniging met de belangen der bevolking waardeert, zal, naar mijn inzien, aan dezen maatstaf de voorkeur geven.

De marktprijzen, voor het aandeel der belasting vast te stellen en aan te nemen, verdienen de bijzondere aandacht van het goevernement. Deze zaak is, men veroorlove mij deze vrijmoedige uitdrukking, tot heden te partiëel behandeld, om op algemeen en bijzonder belang geen hoogst nadeeligen invloed uitgeoefend te hebben. Klimmen wij, om dit te staven, tot den oorsprong der zaak op.

Bij den Javaan, eene landbouwende natie, is de padi-teelt niet alleen het middel om hem en zijn gezin van voedsel te voorzien, zij is tevens een onderdeel van zijn volksbestaan, van zijne zeden, van zijne godsdienst. Van daar dat een ieder, van den regent tot den geringsten landbouwer, zich daaraan, met gelijk genot, met gelijken ijver wijdt.

Maar de oostersche landbouwer plant uitsluitend voor de behoeften van zichzelven en van zijn gezin; in principe kent hij het middel niet, om zijn ijver aan de behoefte eener andere natie, aan die van personen, welke geen landbouwers zijn, dienstbaar te maken, en daardoor zijne welvaart te bevestigen; in het bezit eener ruime hoeveelheid padi ligt voor hem alle welvaart opgesloten. Padi is hem geld, geld is hem geen padi.

Alleen dan, wanneer andere behoeften zulks van hem vorderen, wanneer zijn kooplust door den smaak voor weelde wordt geprikkeld, ontdoet hij zich van een bescheiden deel. Het zijn deze zoo nietige spranken, welke, van lieverlede zamenvloeiende, op de plaatselijke markten eene kreek vormen, die haar superflu in den stroom des handels uitstort, en zich op de hoofdmarkten vereenigende, voor den koopman en zeehandelaar een stapelprodukt aanbiedt.

Dit reeds bewijst, dat het aannemen en vaststellen van een marktprijs eene teedere zaak is, en men, door haar te veel te spannen, de konsumtie in het algemeen, doch vooral die van den mingegoede, daarom bij uitsluiting bezwaart, dewijl de rijker bedeelde slechts voor een deel van zijn oogst daarbij betrokken wordt, en voor het overige deel, dat door hem ter verkoop kan worden afgezonderd, alleen eene winstderving ondergaat, of aan de andere zijde zich tracht schadeloos te stellen, door de markt te dringen hem daarvoor een hoogeren prijs toe te kennen.

Ook het reglement van 1814 heeft den druk bevroed, welke uit een te

hoogen marktprijs, bij den aanslag der belasting aangenomen, kon ontstaan. Van daar de bepaling van art. 48, dat die prijzen zouden worden genomen, waarop de artikelen, in den goedkoopsten tijd van het jaar, op de plaats zelve te bekomen zijn; van welke bepaling de strekking in het volgende artikel wordt toegelicht. Intusschen zijn de marktprijzen, tot vaststelling van den aanslag, noemenswaardig gestegen, en deze verhooging, gevoegd bij eene bevolking, door rust en welvaart belangrijk toegenomen; bij eene grootere neiging tot uitvoer, door veilige en verbeterde kommunikatiën bevorderd; bij eene aangewakkerde zucht tot weelde, doch vooral bij een ruimeren geldsomloop: zijn zoovele oorzaken, dat de prijzen der rijst, in sommige saizoenen, niet slechts op de hoofdmarkten als stapelprodukt, maar ook in de binnenlanden voor konsumtie, tot eene nooit gekende hoogte stijgen. Kan deze stand van zaken, kunnen deze hoog opgevoerde prijzen strooken met de belangen van land en volk, met de ontwikkeling des handels? Eene wijze staathuishoudkunde wederspreekt dit. De groote Engelsche staatsman zegt, in zijne redevoering over de voorgenomen hervorming in het tarief, dat overvloed en lage prijzen de misdaden verminderen, en op den zedelijken toestand des volks gunstig werken.

Op deze gronden zou ik wenschen, dat de marktprijzen voor de belasting, een onderdeel der rechtstreeksche zorgen en voorzieningen van het hoofdbestuur werden; dit toch is alleen in staat om de vaststelling daarvan aan algemeene beginselen, aan statistieke opgaven, met het oog op de behoeften der bevolking en op die des handels, te toetsen en te vergelijken: daar, waar in vergelijking met andere streken, eene te groote spanning mocht bestaan, dien last te verlichten, en van lieverlede een zoodanige vermindering te bewerken, als, met het oog op de belangen van het stelsel en op die van andere middelen, nuttig en uitvoerbaar geacht zal worden.

En deze voorgestelde vermindering, al ware daaraan ook eenige opoffering verbonden, strookt, afgescheiden van het groote doel hetwelk daardoor wordt bereikt, volkomen met het belang van het goevernement zelf, daar het aanwenden van middelen ter erlanging van een verminderden prijs der rijst, gunstig op handel en inkomende rechten zal werken, en de financiën eene ruime kompensatie voor deze opoffering casu quo zullen vinden in de meer billijke prijzen, waarvoor alsdan 's goevernements behoefte telken jare zal kunnen bedongen worden.

Er blijft mij nog een vraag ter beantwoording over. Zal men, bij de invoering van dit stelsel, in de onderdeelen geen moeilijkheden ontmoeten, welke de dadelijke toepassing daarvan belemmeren? Zulks is te vermoeden; men zal, op de basis van het gewogen produkt, *hier* eene stijging ondervinden, *daar* eene belangrijke vermindering moeten toestaan. Deze schokken zal men, zoowel in het belang van het middel, als in dat van den planter, moeten voorkomen. Een zachte overgang zal het geheel *au niveau* moeten brengen; doch dit zal gemakkelijker zijn, wanneer de inlander de overtuiging heeft verkregen, dat de belasting op vaste grondslagen rust, bij welke ervaring eene eventueele en trapsgewijze opklimmende vermeerdering door hem niet bezwarend zal geacht worden.

Heb ik in deze beschouwing mij bepaald tot de ontwikkeling mijner ge-

voelens over de paditeelt als produkt van eerste gewas, en zoodanige voortbrengselen, welke als zoogenaamd tweede gewas belastbaar zijn, onaangeroerd gelaten, de reden daarvan is, dat ik deze produkten, hoewel onder een gelijk middel sorteerende, als geheel afgescheiden van de teelt der padi beschouw.

De padi is een produkt, in principe voor de behoefte bestemd; het is een voedingsmiddel van eerste, van algemeene behoefte. Het tegengestelde vindt plaats bij de tweede gewassen; deze bestemt men voor den verkoop, en daar men bij het eene de konsumtie, bij het andere de nijverheid belast, zal het wel geen betoog behoeven, dat de beide hoofdafdeelingen aan dezelfde bepalingen niet onderworpen kunnen worden. Van daar dat, naar mijn oordeel, het tweede gewas, hoewel vatbaar om, in vereeniging met het eerste, behandeld te worden, afzonderlijke bepalingen vordert, waaromtrent ik mij niet bevoegd acht mijne denkbeelden te ontwikkelen, omdat men daartoe volkomen bekend behoort te zijn met al die bronnen, waaruit het tweede gewas in de verschillende residentiën voortvloeit. Immers, is het padigewas vatbaar om in eene algemeene beschouwing te worden opgenomen, de tweede gewassen zijn aan lokale omstandigheden verbonden en daaraan onderworpen.

Moest ik echter een gevoelen daarover uiten, dan zou door mij, tot het vaststellen dier belasting, de uitgestrektheid der beplante gronden, gepaard met eene klassifikatie der produkten en eene gelijke klassifikatie der slaging, tot basis worden gekozen: hetgeen ik wenschen zou, dat door vaste tarieven zooveel doenlijk werd bepaald. Alzoo zou ik, onder de voortbrengselen van den eersten rang, opnemen dezulke, die voor den groothandel bestemd zijn, en waarvoor op alle plaatsen een bijna gelijke prijs kan bedongen worden, als: suikerriet, indigo, tabak, enz.; terwijl ik de veldvruchten, als de katjang-soorten, djagong, tjantel, ketella, widjin en vele anderen, in den tweeden rang zou wenschen geplaatst te zien. Voor deze beide hoofddeelen, bij de drieërlei klasse van slaging, in de tarieven voor de belasting een maximum en minimum aannemende, zou men nu de plaatselijke besturen genoegzame ruimte laten, om plaats en omstandigheden in aanmerking te nemen, en te gelijk voor eene geregelde werking voldoende gewaarborgd zijn.

Nog eene vraag doet zich ten slotte, bij mijne beschouwing van het stelsel der landelijke inkomsten voor. Zij is deze. Behoort de padi als ruw produkt, op de openbare markten ter verkoop aangebracht, onderworpen te zijn aan eene heffing? of behoort men, met het oog op de daarvan reeds gekweten landrente, den vrijen en onbezwaarden verkoop toe te staan?

Vele zaakkundige ambtenaren omhelzen het laatste. Ook is hierin de werking niet eenstemmig, daar, bijaldien ik wel onderricht ben, hier eene heffing, daar een vrije verkoop plaats vindt. De oplossing van dit vraagpunt ligt evenwel buiten mijn bestek, als te zeer aan andere belangen verbonden. Het behoort het hoofdbestuur alleen te zijn voorbehouden, om te oordeelen of deze vraag waardig is te worden overwogen, en of zij beslissing vordert. (*)

(*) Door de opheffing van de bazaar-gerechtigheid, is dit vraagpunt sedert lang beslist.
V. D.

Ik zou de taak, die ik mij heb opgelegd, hier voor volbracht kunnen houden, ware het niet, dat de omvang van het onderwerp en vele gewichtige belangen, welke daarmede in verband staan, mij tot daaraan verwante denkbeelden geleid hadden, die ik ongaarne zou verzwijgen. En werd door mij aangewezen, welke voorzieningen het stelsel, naar mijne ervaring, behoeft, om het die kracht en ontwikkeling te geven, zoo noodig ter bevestiging van zijne stabiliteit en bloei. Straalt, zoo ik mij vlei, in mijne woorden duidelijk door, dat door mij niets anders wordt beoogd, dan het belang van het goevernement dat ik de eer heb te dienen, en de welvaart eener bevolking, in wier midden ik het beste deel mijns levens sleet, wier belangen mij zooveel jaren waren aanvertrouwd en wier voorspoed mij zoo na aan het harte ligt; dan zij het mij vergund, met bescheidenheid en vrijmoedigheid, voort te gaan met de ontwikkeling mijner denkbeelden, doordrongen van de overtuiging, dat een zaakkundig oordeel de door mij gebezigde middelen om het goede doel, dat daarmede beoogd wordt, niet zal afkeuren.

Er zijn twee hoofdstelsels, welke, sedert het herkrijgen van onze koloniën, een alles omvattenden invloed op den toestand der bevolking, op hare intellektuëele en materiëele ontwikkeling, op hare zeden en welvaart, hebben uitgeoefend; het eerste is het stelsel waarvan vroeger is gewaagd; het tweede dat der kultures.

De werking van het eerste stelsel ontrukte de bevolking grootendeels aan het zwak, dikwerf willekeurig gezag der hoofden, en deed haar de voorrechten van een geregeld bestuur, op billijk toegepaste wetten en bepalingen gegrond, ondervinden; het vermeerderde onze kennis van land en volk, en bevestigde onzen invloed.

Dan, de ontwikkeling van dit stelsel was in den aanvang lijdelijk, omdat de jeugdige instelling er van geene snelle aansporing gedoogde, doch vooral, omdat onze kennis nog niet was doorgedrongen tot die bronnen van ontwikkeling en rijkdom, tot die ware kennis van de krachten der bevolking en van het produktief vermogen van den grond, waartoe wij later geraakten.

Op dit belangrijk standpunt bracht ons het stelsel van 1830, dat der kultures. Met kracht aangevangen en met ernst en ijver voortgezet, vorderde het, ter slaging, een grondige kennis van het bestaande en van alle bronnen waaruit kan geput worden. Hiertoe werkte alles te zamen; alle beschikbare middelen worden er op toegepast, en er aan dienstbaar gemaakt. Niemand zal ontkennen, dat deze maatregelen een helder licht over het geheel hebben verspreid, en ons de wezenlijke waarde onzer bezitting hebben doen kennen, eene waarde, die als groot en gewichtig behoort geschat te worden, en ter erlanging van welker kennis het oude stelsel nog menig tiental jaren zou gevorderd hebben.

Het verdient de meeste opmerking, dat het stelsel der kultures, ingevoerd met het speciale doel om de teelt van handelsprodukten uit te breiden, gelijktijdig en zonder dat men zulks had kunnen berekenen of verwachten, aan den rijstbouw eene nooit te voren gekende ontwikkeling heeft geschonken; zoodat beide stelsels eene tweeledige uitwerking op voorspoed en welvaart schijnen gehad te hebben.

En bewijst ons eene zestienjarige ondervinding niet, dat deze uitwerking daarvan onafscheidelijk is; heeft ons de toepassing niet doen zien, dat voor de natie, waarover wij de voogdijschap hebben aanvaard, onze direkte aansporing en medewerking eene behoefte was, om uit dien sluimerenden toestand te geraken, waarin zij voortleefde; dat die aansporing noodig was om hare energie op te wekken, en met haar vruchtbaren bodem zooveel mogelijk te woekeren; doch vooral, dat deze bemoeiingen, met het oog op den aard der bevolking, op algemeene en plaatselijke zeden en gewoonten toegepast en daarmede in verband gebracht, niet anders dan heilzame uitkomsten konden hebben? Zulks bewijst ons de geschiedenis des handels van de jongste 16 jaren. In dat tijdvak zien wij eene handelsvloot die, in tegenstelling der voortbrengselen van nationale nijverheid, de markten van het moederland en vele uitheemsche van onze produkten voorziet. En zagen wij deze weelde van een tropischen grond jaarlijks in hoeveelheid en verscheidenheid toenemen, wij zien de rijst, wier uitvoer zich vroeger slechts tot de behoefte van den Archipel en China bepaalde, tot stapelprodukt verheven, en bij het beschouwen van een zoo merkelijk vermeerderden uitvoer, waardeeren wij dubbel de werking eener inrichting, welke op deze inheemsche, daartoe niet dadelijk bestemde kultuur, zulk een onverwachten vooruitgang heeft uitgeoefend.

Is het, op grond der erlangde ervaring, op grond van den snellen vooruitgang welke aan de kultures is ten deel gevallen, gewaagd aan te nemen, dat dit stelsel zijn toppunt van ontwikkeling heeft bereikt; dat de krachten der bevolking en het produktief vermogen van den grond bekend en reeds voldoende zijn aangewend; dat de tijd daar is, om alleen aan zuiveren en behouden, niet aan uitbreiden te denken; en dat de toestand van vele daaraan verwante zaken zulks ook niet toelaat? Zonder dit gewichtig vraagpunt te beslissen, leidt het mij onwillekeurig tot datgene, hetwelk ik wensch aan te toonen.

Heeft de teelt van produkten voor uitvoer en overzeesche behoefte, door gepaste en kernvolle maatregelen van het hoofdbestuur, zoowel als door den ijver en de volharding van de meerderheid der ambtenaren, in vruchtbaarheid de verwachting ver overtroffen welke men daarvan kon koesteren: zoo had zij desniettemin met groote zwarigheden te worstelen; want hoeveel geldelijk voordeel door haar ook mocht verspreid worden, zij bleef voor de bevolking een voedsterkind van vreemde herkomst, en tot doeleinden bestemd, door haar niet gekend. Daarbij vorderde zij vele zorgen, welke grootendeels elk jaar terugkwamen. Geheel anders is het gelegen met de teelt der padi. Daardoor toch erlangt de inlander een produkt, dat hij kent en hoogschat; aan deze zegenvolle ader is zijn gansche zijn verbonden; terwijl elke vooruitgang, elke uitbreiding daarvan blijvend is, en jaarlijks verbetert.

Zien wij dus wellicht, aan de eene zijde, aan onze zucht tot uitbreiding van produktie en handel en tot ontwikkeling eener meer en meer toenemende volkswelvaart palen gesteld, aan de andere zijde wordt ons een ruim veld ter bearbeiding geopend, een veld, waarvan de uitkomsten niet minder gunstig zullen zijn, als strookende met de behoefte en neiging der natie; terwijl de zorgen, daaraan besteed, een blijvende waarde behouden. En wie zal ontkennen dat, bij den veranderden loop der tijden, bij den tegenspoed,

welken het volksvoedsel in Europa in de jongst verloopene jaren heeft ondervonden, de behoefte aan dit graan niet allengs zal vermeerderen, en de navraag in den handel zal toenemen. Wie zal ontkennen dat, daar de statistieke opgaven der bevolking jaarlijks eene belangrijke vermeerdering aantoonen, dit onderwerp voor de konsumtie zelve niet de meeste voorzieningen vordert, daar, bij een eventuëelen onspoed, Java, als een geïsoleerd land, zich zelf voeden moet, en op geen noemenswaardigen toevoer van buiten kan rekenen.

Ik noemde het veld ruim; want, hoeveel er ook ter zake moge zijn gedaan, blijft er niet minder te verrichten over. Welk een aantal rivieren is nog onbedwongen; hoeveel blijft hier en elders nog onbenuttigd! Men stelle eens, dat men, gedurende de jongste 16 jaren, aan den rijstbouw die zorgen had gewijd, welke het kultuurstelsel heeft gevorderd, en men beschouwe het standpunt, dat deze tak van landbouw alsdan zou hebben bereikt.

Doch om tot dit groote doel te geraken, is het niet alleen noodig, dat het stelsel der landelijke inkomsten geregeld en eenvormig werke, ook de toepassing van dit stelsel in alle de residentiën onder ons beheer, wordt daartoe noodwendig gevorderd. Immers heeft de ondervinding doen zien, dat in zoodanige landschappen, waar die belasting nog niet is ingevoerd; waar het financiëel belang van het goevernement niet dadelijk aan de goede slaging van het padigewas is verbonden, of liever, dat daar waar het bestuur niet als rentheffer optreedt, de meeste ontberingen, het meeste misgewas heeft plaats gevonden. Hiervan getuigen althans de Preanger-regentschappen, de katastrophe van 1844 en 1845 in de residentiën Madioen, Kediri en de afdeeling Patjitan; uit welke voorvallen, en vele andere mij minder bekende, men de gevolgtrekking kan opmaken, dat het noodzakelijk is, dit deel van den landbouw onder een dadelijk meer gedetailleerd toezicht te brengen; een toezicht, dat alleen dan gunstig werken, dan eerst een gewenschten invloed uitoefenen kan, wanneer niet meer een belang, welks nuttigheid uit een algemeen doel wordt betracht, maar het speciale belang van het goevernement zich aan dat van den planter aansluit. Dit alleen kan door het invoeren eener belasting worden bereikt, terwijl buiten deze de plichten, welke terzake op een' ambtenaar rusten, niet zoo verbindend zijn, en hem de middelen ontbreken om tot de kern der zaak door te dringen; middelen, tot welker opsporing de belasting hem dringt, en welke zij hem op verschillende wijzen aan de hand geeft. Bij den bestaanden stand van zaken, zal de inlander steeds voor een deel verstoken blijven van onze meerdere bevatting en kennis, van onze direkte bemiddeling en aansporing; welk een en ander te zamen genomen en toegepast, als het eenige en best werkende middel tot vooruitgang en ontwikkeling moet worden aangemerkt.

Dan, deze bijzonderheden zijn gewis der aandacht van het opperbestuur noch van het hoofdbestuur ontgaan. Beide kennen en doorgronden het gewicht der zaak, wier belang mijne pen slechts met zwakke trekken kon schetsen; beide wijden daaraan hunne zorgen en vermogende bemoeiingen. Dezen zullen tot den besten uitslag leiden, en allen, aan welke het geluk van Java, en zijne bevolking ter harte gaat, en die dat gastvrije land als hun tweede vaderland hebben aangenomen, zullen deze maatregelen en voorzieningen toejuichen, en

daaruit voor de toekomst aan de bevolking eene verdubbelde welvaart, aan het moederland de gunstigste uitkomsten voorspellen.

Delft, Oktober 1847.

VAN NOORD BORSEL.

Aanteekeningen.

De hier medegedeelde memorie, werd den minister van koloniën aangeboden, bij brief van den schrijver, dd. 27 Oktober 1847. De minister antwoordde daarop, bij missive van den 8en November daaraanvolgende no. 1, lett. A, aldus:

„Bij uwen brief van 27 Oktober jl. is mij geworden, uwe memorie betreffende het stelsel van landelijke inkomsten op Java, beschouwd in dezelfs werking en toepassing.

„Geheel in het midden latende, de uitvoerlijkheid en doelmatigheid van het door U ontwikkelde denkbeeld, eener vervanging van den, bij art. 63 van het regeerings-reglement, uitdrukkelijk voorgeschreven aanslag bij dessa's, door eene individueele belasting, vooral in die streken waar de rijstvelden aan de gemeente toebehooren, en geen individueele eigendom zijn; heb ik niettemin het stuk, voor welks aanbieding ik U bij dezen mijnen dank betuig, met belangstelling gelezen, als eene, door de vele daarin vervatte bijzonderheden, wezenlijke bijdrage tot de vermeerdering onzer kennis van Java."

De toestand in de residentie Bantam bleef echter bestaan, op de wijze als in de memorie is beschreven. De direkteur der kultures schreef nog, bij missive van 4 Augustus 1863 no. 3768, 12/5, aan de regeering hetgeen volgt:

„In de residentie Bantam, alwaar het individueel grondbezit bestaat, is in-der-tijd, zonder voorkennis der regeering, ingevoerd geworden en bestaat nog: *de heffing der landrenten naar de werkelijk van de velden geoogste hoeveelheid padi, door daartoe benoemde kommissiën, belast met het wegen van het produkt.*

„Deze wijze van heffing der landrenten, is in dadelijken strijd met de organieke bepalingen, onder anderen van Staatsblad 1818 no. 14, art. 1, 2, 3 en 4, Staatsblad 1819 no, 5, art. 1, 2, 3 en 4, en Staatsblad 1819 no. 14; volgens welke de aanslag der landrenten, over 1819 en volgende jaren, moet worden gedaan *dessa'sgewijze*, en, omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag, met de hoofden en oudsten van elke dessa, eene overeenkomst moet worden getroffen, met inachtneming van de vermoedelijke gesteldheid van het gewas."

V. DEV.

SCHETS

VAN

KESAM, SEMENDO, MAKAKAU EN BLALAU.

Deze vier staatjes of volkstammen waren, met Pasoemah, de eenige in de Palembangsche bovenlanden, welke tot dusverre hunne zelfstandigheid hadden behouden. In Maart 1864 echter heeft hunne inlijving bij ons grondgebied plaats gegrepen, iets wat voor beide partijen zeer noodig en wenschelijk was.

Er blijft dus alleen nog over de woelzieke Pasoemahstam, wat echter minder wenschelijk is, daar, zoolang zijne stroop- en rooftochten ongestraft blijven voortduren de rust in onze grensgewesten nimmer duurzaam kan zijn. Echter ligt politiek geheel buiten het doel van ons schrijven en willen wij alleenlijk een en ander omtrent onze nieuwe onderdanen mededeelen uit een ethnographisch en maatschappelijk oogpunt, terwijl wij tevens een vluchtigen blik, als in 't voorbijgaan, zullen slaan op het land hunner inwoning.

Eerlijkheid gebiedt echter vooraf te verklaren, dat deze schets veel van het belangrijke, dat zij bevat, zou hebben gemist, zonder de bereidwillige en duidelijke mededeelingen van den kontroleur 1e klasse R. W. Ten Siethoff, die deze gewesten heeft bereisd en een groot aandeel had in hunne bevrediging.

Van de vier stammen, wier namen aan het hoofd van dit opstel voorkomen, is Kesam — hoezeer als volkstam minder eigenaardig dan de overigen — wel de eigenlijke oorzaak van de plaats gehad hebbende inlijving, naardien deze woelzieke maraudeurs telkens ons grondgebied schonden en alzoo het met hen gesloten kontrakt (waarop hunne zelfstandigheid gegrond was) moedwillig verbraken. De drie overige stammen echter zijn bij die gelegenheid meer door overreding en uit overtuiging toegetreden om voortaan als goevernements-onderdanen te worden aangemerkt.

De lezer, meene daarom niet dat Kesam met den stormpas is veroverd en dat kanongebulder en tirailleursvuur in 't gebergte heeft weergalmd. Niets van dat alles! De Kesamsche exkursie is even vreedzaam afgeloopen als de expeditie in de Redjang in 1859, beschreven door den majoor W. A. Van Rees, ofschoon de anneksatie der Redjang wel eenige meerdere moeite en zorg heeft gekost eer zij tot stand was gekomen. — Trouwens deze vreedzame afloop was dan ook reeds vóór den aanvang der expeditie door den resident voorzien. Op de eerste verschijning onzer troepenmacht, van een groote honderd man, verschenen hoofden en bevolking voor den heer P. L. Van Bloemen Waanders en onderwierpen zich onmiddellijk.

De inlijving heeft dus geen enkel schot gekost.

En toch — de Kesammers zijn geen lafhartig volk. Dit zijn eigenlijk geen der vrijheidlievende Palembangsche bergvolken; doch het onverwacht verschijnen onzer troepen, het innerlijk besef van physiek en intellektueel onvermogen tegenover de *Kompagnie*, en eindelijk het juist gekozen oogenblik van handelen, dat alles tezamen genomen had de onmiddellijke onderwerping der Kesammers ten gevolge.

Vangen wij na deze korte inleiding onze eigenlijke schets aan.

I. *Kesam.*

Wanneer men, na eenige dagen opvarens der niet onaanzienlijke rivier Ogan, de Palembangsche benedenlanden achter zich heeft en te Batoe-radja aan land stapt om in zuidwestelijke richting naar Kesam voort te trekken, begint de bodem allengs een ander aanzien te krijgen en de toenemende rijzing voorspelt de naderende bergstreek. Tamelijk kronkelende, enge boschpaden voeren al hooger en hooger en talrijke woudstroompjes doen zich gedurende den tocht voor. De streek, gevormd door de uitloopers en zijtakken van het Barisan-gebergte, is het terrein waarheen wij onze lezers wenschen te verplaatsen. Dáár wonen de drie eerstgenoemde stammen, terwijl Blalau, hoewel ook niet verre van den Barisan, meer zuidelijk aan de overzijde van het fraaie Renau-meer is gelegen.

Kesam grenst ten noorden aan het landschap Semendo, oostelijk aan de afdeeling Ogan-oeloe, ten zuiden aan de Kommering-oeloe, terwijl het ten westen door de Batanghari-loeas, tot Benkoelen behoorende, wordt bepaald. Hieruit blijkt dat de grenslijn tusschen het Palembangsche en Benkoelen op vele kaarten verkeerdelijk is voorgesteld: het landschap Semendo Oeloe-loeas sorteert onder Benkoelen, hoewel het meestal voorgesteld wordt als aan deze zijde van den Barisan gelegen.

Het grondgebied der Kesammers wordt in twee deelen gescheiden, als soekoe I aan den rechter, en soekoe II aan den linkeroever (opvarende) van het riviertje Sako. Het land is als een soort van plateau te beschouwen, dat van alle zijden door min of meer hooge bergtoppen is ingesloten. Het terrein hoewel oneffen en golvend, is minder geäkcidenteerd dan dat van Semendo en Makakau, daar deze meer nabij den hoofdrug van den Barisan zijn gelegen en meer blootgesteld waren aan plaatsgrijpende vulkanische verschijn-

selen. De voornaamste dezer bergen zijn: de boekit Ringit met zijne warme bronnen; de boekit Besar, boekit Engang en boekit Nanti.

Van de rivieren noemen wij hoofdzakelijk: de Sako, de Gilas, de Kesam en de Lepoeng. Nog andere kleine spranken zijn er, die echter meer geschiktheid tot den aanleg van sawa's hebben, dan om bevaren te worden, zoowel wegens ondiepte en sterk verval als wegens menigvuldige rotsblokken. Doch die spruiten brengen niettemin veel toe tot de voeding der grootere rivieren, waardoor Palembang zulke schoone waterwegen heeft.

Van de wegen — zegge voetpaden — die van uit Kesam naar de omliggende gewesten voeren, valt nog niet veel schoons te zeggen; alleen de weg naar de afdeeling Ogan-oeloe is sedert den laatsten tijd in bruikbaren staat gebracht.

De grond zou zich goed voor eenige soorten van kultuur leenen, het best echter voor den aanleg van sawa's, waarvoor ruimschoots gelegenheid bestaat, doch het valt licht te begrijpen dat geen enkele tak van landbouw bij een volk, onrustig als de Kesammers, eenige vorderingen heeft kunnen maken. Men bouwt rijst en eenige andere produkten voor eigen gebruik, zonder meer.

De bevolking van dit landschap stamt af uit Pasoemah. Zij bezit nog geheel-en-al de geaardheid harer vroegere stamgenooten en volgt tot heden ook nog alle zeden en gewoonten bij dezen in zwang. De Kesammer heeft weinig of geen begrip van godsdienst: hij is heiden; alleenlijk gevoelt men er ontzag voor de schimmen der voorvaderen „poyangs" genaamd.

Men is uit Pasoemah geëmigreerd uit gebrek aan bouwgronden. Deze mededeeling moge vreemd klinken voor hen, die met de toestanden der Palembangsche binnenlanden minder vertrouwd zijn, en onbegrijpelijk schijnen ten opzichte van een zoo uitgestrekt land, dat tevens zoo dun bevolkt is, het is niet-te-min de waarheid, en meermalen ziet men het nog heden ten dage in de bovenlanden plaats vinden, dat gansche doesoens opbreken en hunne oude bouwgronden verlaten om elders zich op nieuw te vestigen.

De Kesammers verlieten hunne bakermat, Pasoemah, onder hun hoofd, Pangeran Bala Saribœ, en vestigden zich in hun tegenwoordig land, dat hun door den toenmaligen pasirah van de marga Boeni-roendjoeng, Pangeran Raksa, werd afgestaan, waarop ter zijner eere een karbouw als sedekah werd geslacht.

De eene doesoen volgde weldra op de andere, zoodat de nieuwe volkplanting eindelijk tot zes soembais of stammen was aangegroeid, die echter, ten gevolge van onderlinge huwelijken, tot vier grootere zijn ineengesmolten.

Deze zijn: Soembai Besar, Soembai Tandjong-raja, Soembai Oeloe-loerah en Soembai Pendjalang.

De pasirahs of landshoofden die tot heden toe het gezag in handen hadden, zijn steeds gekozen uit de Soembai Besar en wel bepaaldelijk uit doesoens Pandang-bindoe, Tebet-gaboes en Tandjong-dalam, welke dan ook de voornaamste plaatsen zijn.

Bij huwelijken is de djoedjoer of het koopen der vrouw van hare familie tegen hooge prijzen ook hier in gebruik, doch deze instelling werkt in Kesam minder stremmend dan elders, want — men trouwt hier op krediet.

Een grootere belemmering is de bepaling, dat de bevolking der doesoens, onder één soembai sorteerende, onderling niet mag huwen; de man moet dus immer een vrouw in een ander distrikt zoeken.

De Soembai Besar lijdt, als de grootste stam, het meest door deze zonderlinge wet. Enkele stammen hebben deze bepaling reeds ter zijde gezet, doch over het algemeen is men huiverig hierin verandering te maken; de schimmen der voorvaderen mochten het eens euvel opnemen!

Hoe weinig belangrijks Kesam ook moge opleveren, bezit de bevolking toch eene oudheid, die hier niet mag worden voorbijgezien, daar zij bij de bevolking hoogelijk in eere wordt gehouden, en die tevens als maatstaf kan strekken van de intellektueele ontwikkeling van de kinderen des lands.

In de doesoen Tebet namelijk is een oud afgesleten mes (sekin), afkomstig van den Pasoemahschen poyang Siding Brisi. Dit mes is bij de volksverhuizing naar de tegenwoordige landstreek door den poyang Bala Sariboe, het eerste hoofd van Kesam, medegenomen en na diens overlijden als een heiligdom bewaard. Bij plechtige gelegenheden zweert het volk bij dit heiligdom; wordt de eed op dit mes gedaan niet nagekomen, dan kan de schuldige verzekerd zijn door een tijger te zullen worden opgegeten.

Bij de inlijving van Kesam is op dit mes de eed van getrouwheid aan het Nederlandsch goevernement afgelegd, en het is wel te gelooven, dat die zal worden gehouden. Reeds hebben de hoofden, bij het uitbreken van eene nieuwe veete van bloedwraak, bereidwillig zeer goede diensten bewezen.

II. *Semendo.*

Veel belangrijker dan de voorgaande is deze stam; niet zoo zeer wegens het bezitten van een uitgebreider grondgebied, als wel uit een ethnologisch oogpunt, want zeden, gewoonten en instellingen der Semendoërs zijn zoo in 't oogloopend verschillend van de hen omringende stammen, zelfs van die der Pasoemahers, van wie zij hun oorsprong ontleenen, dat eene schets van dit eigenaardig volk in een tijdschrift, gewijd aan Indische land- en volkenkunde alleszins eene plaats verdient; — en wij gelooven niet, dat tot heden iets omtrent dezen nog jeugdigen volkstam is gepubliceerd geworden.

Werpen wij echter eerst een vluchtigen blik op het land zelf.

Semendo grenst ten noorden en gedeeltelijk ten westen aan de Lematangoeloe, terwijl de verdere westelijke grenzen zich ook langs de Pasoemahlebar uitstrekken.

De Enim is de oostelijke grens en ten zuiden wordt het door de Semendoloeas bepaalt, die, hoewel onafhankelijk, echter tot Benkoelen wordt gerekend.

De voornaamste rivieren zijn de Prapan, de Mioe en de Soeban: alle drie aan de Pasoemahsche grenzen ontspringende, terwijl de Ayer-panas uit den boekit Ringit haar oorsprong neemt. Nog een tal van bergstroompjes treft men in dit land aan, allen onbevaarbaar, doch de eigenlijke voeders der Enim- en Ogan-rivieren.

Even als Kesam wordt het land in twee deelen gesplitst en wel in

Semendo Ogan-oeloe, en in Semendo Enim-oeloe, al naar de doesoens die aan elk dezer rivieren of hare zijtakken zijn gelegen,

Tot het eerste gedeelte behooren de doesoens: Babatan, Bandaralam en Tangga-rasa. De overige doesoens liggen aan zijtakken van de Enim, behalve Tandjong-agong, welke aan die rivier zelve is gelegen.

Batoe-radja, de hoofdplaats van Ogan-oeloe, verlatende en in noordwestelijke richting voortreizende, komt men, na eenige dagmarschen, aan het grondgebied van Semendo. Aanvankelijk loopt de weg langs den rechteroever der Enim tot men die oversteekt bij de doesoen Indramayoe, die door een brug met Pandang-bindoe verbonden is. De bodem is meer gebroken dan die van Kesam. De weg naar de hoofddoesoen Poeloe-pangong voert over enkele vrij hooge toppen, die wel den blik verrassen door het aanbieden van prachtige vergezichten in de beneden liggende valeien of vlakten, doch met dat al de reis uiterst vermoeiend maken en vertragen. De Semendoërs hebben echter vrij goede zorgen aan hunne wegen betoond en waar de steilten het toelaten, kan men zelfs te paard reizen; doch zij hebben het besef niet gehad om de moeilijkheden van zulk een geäkcidenteerd terrein te overwinnen of te ontwijken. Nu eens loopt de weg over een 1800 voet hoogen top, dan weder daalt hij van zulke steile hellingen, dat men, vooral na gevallen regens, op handen en voeten moet kruipen om beneden te komen. De reiziger ontdekt echter nu en dan schoone natuurtooneelen. Nu eens ontmoet hij lief gelegene doesoens langs de berghellingen, dan ontwaart hij ver beneden zich bebouwde velden, gegroepeerd met boschjes en ladanghuisjes: verder ziet hij van uit het donker woud eene statige witte dampzuil verrijzen, welke eene heete bron verraadt. Zoo immer in n. w. richting voortreizende komt men eindelijk aan de hoofddoesoen Poeloe-pangong, die aan de Ayermioe is gelegen en een aangenamen omtrek heeft.

Hier houdt de pasirah van Semendo, Pangeran Anom, zijn verblijf, een geschikt man, die vrij goede begrippen heeft van de behoeften des lands en derhalve niet geheel en al wars is om verbeteringen in te voeren. Hij is eerst het vijfde hoofd van zijn stam, waaruit men kan afleiden dat Semendo als afzonderlijk volk betrekkelijk zeer jong moet zijn.

Het hoogland Semendo is insgelijks hier en daar door bergtoppen begrensd. Het gebroken terrein, de ravijnen, steilten, afgescheurde rotsblokken en de snelvlietende bergstroompjes en voornamelijk de talrijke heete bronnen, wijzen duidelijk op de vulkanische krachten, die hier in vroeger jaren gewerkt hebben en nog niet geheel en al haar invloed hebben verloren. Zoo is de boekit Ringit van alle zijden door heete bronnen omgeven die zwavel-, zout- of aluinhoudend zijn.

Enkele dezer bronnen willen wij nader beschrijven.

Een half uur gaans buiten de doesoen Tangga-rasa vindt men in eene moerassige streek vier warme bronnen. De temperatuur van het water is zoo hoog, dat het immer kookt, en de spijzen, die men er in laat hangen, spoedig gaar worden. De opstijgende dampen slaan tegen de belendende gesteenten of aardkluiten aan en zetten dan witte en lichtgroene kristallen af. Uit een dezer bronnen treedt een heete sprank te voorschijn, die zich in het riviertje Ayer-panas ontlast. De nabijgelegen velden, die door dit bronwater worden besproeid, staan zeer welig.

Op een uur afstands van dezelfde doesoen, doch in tegenovergestelde richting, bevinden zich, insgelijks in een moerassig terrein, twee heete bronnen, die voor den vreemdeling gevaarlijk zijn om te naderen. Dwaalt hij namelijk van het rechte voetpad af, dan zinkt hij door de dunne, dekkende aardkorst en verbrandt in het kokend water. Een dezer bronnen geeft een snorrend geluid, als of de stoom eener machine werd afgeblazen.

In den omtrek treft men zwavel aan. Deze bronnen liggen tamelijk hoog in het Ringitgebergte.

Zoo vindt men ook op drie palen afstands van de doesoen Kloempang vier heete bronnen, welke zeer dicht bij elkander liggen. Dit zijn zuivere zoutbronnen. De rijst die men er in kookt is zeer smakelijk. Een dezer bronnen levert het eigenaardige verschijnsel op, van periodiek te werken. Om de twee minuten namelijk verheft zich de waterkolom onder een rommelend gedruisch; daarna volgt eene korte pauze, tot dat de opwerping weer plaats vindt. In de oostmoeson is het zoutgehalte dezer bronnen grooter dan in den regentijd. De bevolking in de nabuurschap exploiteert ze ter winning van zout voor huishoudelijk gebruik.

De weg die van Poeloe-pangong naar het volkrijke Padjar-boelan leidt loopt over een paar hooge bergtoppen, de Rnim Tidak-baikan en de Tebing Tidak-bertaoek genaamd. Na de doesoens Kota-agong en Moeara-tenang te zijn doorgetrokken komt men te Padjar-boelan aan. Deze doesoen ligt aan het bergriviertje Soeban, is geregeld gebouwd en zindelijk onderhouden. Van de hoogte, waarop de plaats is gelegen, heeft men een bekoorlijk uitzicht op de zich lager uitstrekkende landsdouwen. Het panorama, hoewel niet zoo uitgestrekt als de heerlijke Lentangvlakte in de Ampat-lawang, biedt niettemin een schoon uitzicht in de 10 palen lange valei met hare groenende sawa's, boomgroepen, ladanghuisjes en verspreid liggende doesoens. De omgeving derhalve van Padjar-boelan is een waar lustoord.

Op een paar palen afstands van Padjar-boelan ligt de doesoen Tandjongiman. Aan deze plaats is de treurige herinnering verbonden eener gruwelijke rechtspleging, die daar nog kort voor de inlijving heeft plaats gegrepen en waarop wij later zullen terugkomen. Twee jeugdige menschen namelijk zijn daar wegens een licht vergrijp levend begraven, en dat wel in 't begin van 1864!

Nog een tal van doesoens telt Semendo, doch de opnoeming er van zou onze schets al te gerekt en tevens te droog maken, waarom wij thans een blik op de bevolking zelve willen werpen.

De Semendoërs zijn afkomstig uit Pasoemah. Eertijds bewoonden zij de doesoen Perdipa in Pasoemah-lebar, waar zij om hunne eigenaardige gebruiken en meer strenge grondbeginselen eene afzonderlijke kaste vormden en ongeveer in verhouding tegenover hunne landgenooten, de Pasoemahers, stonden als de stam der Levieten tegenover de overige Joden. Zij werden dan ook genoemd: Djagat sembayang of stam die voor geheel Pasoemah bad.

Er wordt onder hen een oud gebedenboek bewaard, door een hunner heilige voorvaderen, Mas Panghoeloe, opgesteld. Ook bezitten zij in elke doesoen eene kleine mesighit waarin gebeden worden opgezegd.

Thans nog leven in de vroegere woonplaats Perdipa vijf huisgezinnen, die

te midden der heidensche Pasoemahers de oude instellingen hunner poyangs getrouwelijk naleven. Dat deze instellingen veel strenger zijn dan die van eenig volk uit de omgeving, of wellicht van geheel Sumatra, zullen wij weldra zien. Alleen hunne bepalingen omtrent de huwelijken zijn milder dan de belemmerende adat der djoedjoer. De volksverhuizing naar hun tegenwoordig land had plaats tengevolge van gebrek aan geschikte bouwgronden, maar ook voornamelijk om de eeuwigdurende twisten en veeten met hunne ruwe landgenooten te ontgaan.

De nieuwe volkplanting breidde zich zoo snel uit en nam zoo spoedig in zielental toe, dat zich weldra twee nieuwe koloniën in den boezem der Semendoërs vormden, die andere woonplaatsen opzochten en zich daarna als afzonderlijke stammen beschouwden, ofschoon in zware en belangrijke kwestiën nog immer de raad van den pasirah van Semendo werd ingewonnen. Deze dochterkoloniën zijn Semendo Oeloe-loeas en Makakau. Beiden hebben ongeveer dezelfde instellingen blijven behouden, ofschoon de Makakauers zich in enkele opzichten strenger aan hunne beginselen houden en nog meer vertoon van godsdienst maken.

Een der meest belangrijke verordeningen, den Semendoërs door hunne poyangs of oudvaderen nagelaten, is: „moordenaren en bloedschenders zullen levend worden begraven." Hoezeer nu die maatregel pleit voor de zucht om zware misdrijven te voorkomen, moet de meer verlichte menschheid toch terugdeinzen voor zulk eene gruwzame instelling, te meer wanneer men bedenkt dat rechtspraken onder eene bevolking welke nog op een betrekkelijk lagen trap van beschaving staat, niet met die juiste onpartijdigheid plaats kunnen vinden als de zwaarte van zulk eene straf wel zou vereischen, en dat ongelukkigen, die zulk een doodvonnis ondergaan, soms het slachtoffer van misvatting of zelfs van partijdigheid kunnen zijn. De bangoen, of het betalen van bloedgeld voor een verslagene, is in de Semendo niet in gebruik. Zelfs zijn zij zoo aan voorschreven rechtspleging of liever aan het gebod hunner poyangs gehecht, dat een veroordeelde, aan wien men de kans ter ontvluchting geeft, daarvan gewoonlijk geen gebruik maakt. Dit is zeer natuurlijk, naar de meening des volks, „want" zegt men „de geest van den poyang, die 't gebod gaf, beheerscht den veroordeelde zoodanig, dat hem alle gedachte tot ontvluchten is ontnomen." Heeft iemand derhalve een moord gepleegd en is hij veroordeeld om levend te worden begraven, dan wordt hij vooraf overal door de doesoenbewoners ten eten gevraagd; elk gezin slacht dan eene kip en onthaalt den veroordeelde feestelijk. Na deze gastvrijheid wordt hij door de geheele bevolking buiten de doesoen gebracht en in hare tegenwoordigheid levend ter aarde besteld. De eenige wijziging in deze bepaling is, dat, wanneer een vreemdeling zich in den omtrek bevindt, deze den veroordeelde mag koopen en hem dan moet medenemen, doch in geen geval mag de schuldige in 't landschap blijven. Dezelfde straf erlangen ook zij die bloedschande plegen.

Een treurig voorbeeld dezer rechtspleging heeft zich nog kort geleden (in het begin van 1864) voorgedaan in de kampong Tandjong-iman, en des te treuriger nog wijl de beide ongelukkigen wegens bloedschande veroordeeld, inderdaad die straf van levend gesmoord te worden niet hadden verdiend,

daar het alleen een liefdehandel gold, die een jong man met de zuster zijner overledene vrouw had aangeknoopt.

„Groot was mijne ontroering en verontwaardiging tevens;" verhaalde mij de kontroleur, „toen ik bij het graf dier ongelukkigen stond met de onwaardige hoofden, die den rapat (inlandsche rechtbank) tijdens de dringende afwezigheid van Pangeran Anom hadden geleid en het vonnis hadden uitgesproken. Ik verklaarde hun zonder omwegen dat rechters, die op zulk eene wijze en op zulke lichte gronden (verzoek der betrokken familie) doodvonnissen uitspreken, verdienden diezelfde straf te ondergaan." In deze zaak is natuurlijk berust geworden omdat het feit voorviel vóór de inlijving bij het Nederlandsch gebied. Echter is toen door den heer Ten Siethoff het streng verbod gegeven nimmer iemand meer levend te begraven, met bedreiging, dat wie zich aan dit verbod mocht vergrijpen voor den rapat te-recht zou staan wegens moord.

Eene andere verbodsbepaling — zeer nuttig in hare strekking — is het niet mogen gebruik maken van opium, waardoor de bevolking voor veel kwaad gespaard blijft en waaraan men zich dan ook stipt houdt.

Ook het hanenvechten, die bron van groote dobbelarijen, belangrijke verliezen en niet minder twisten, is in Semendo niet geoorloofd. In de hoogst zeldzame gevallen, dat het gebeurt, moet eerst een karbouw geslacht worden, als zoenoffer voor den poyang, wiens gebod men daardoor overtreedt.

Even als in Pasoemah, zijn in Semendo veel slaven. Hun getal zal wel 400 bedragen. Het is den slaven niet geoorloofd in de doesoens te wonen, doch zij moeten verblijf houden op de naburige talangs. Drijven zij handel of verhuren zij zich als daglooners, dan zijn de verdiensten daarvan hun eigendom; alleen bij bebouwing van den grond is de helft der produkten voor den meester. Een slaaf mag geen goud dragen; de slavinnen gebruiken dus koperen of ook wel zilveren sieraden. Sommige eigenaren hebben 40 à 50 slaven. De mannen kosten *f* 90, de vrouwen *f* 100 per hoofd. Zij kunnen zich echter vrijkoopen, doch moeten dan in een andere doesoen gaan wonen. Willen zij echter blijven, dan moet een jonge karbouw worden geslacht, waarvan de gewezen eigenaar de helft dient te betalen.

De heer heeft willekeurige macht over leven en dood van den slaaf en het is niet zelden gebeurd dat weggeloopen slaven levend begraven zijn geworden.

Bij de inlijving van Semendo is, volgens kontrakt met de hoofden, de slavernij voorloopig in stand gehouden, om niet te zeer in ééns in hunne oude zeden in te grijpen en der bevolking geene schade te berokkenen, doch eenige bepalingen zijn niettemin gemaakt, waarbij het lot van den slaaf merkelijk is verbeterd en diens leven niet meer in de hand van een willekeurigen meester is. Deze bepalingen luiden:

1o. De eigenaar, die een slaaf doodt, moet als moordenaar te-recht-staan.

2o. Bij verwonding door den meester erlangt de slaaf onmiddellijk zijne vrijheid.

3o. De eigenaar mag niet beletten, dat een slaaf zich vrijkoopt.

Eene zeer milde instelling daarentegen is die van het huwelijk „doedoek Semendo" genoemd. De man die trouwen wil behoeft hier niet als in Pasoemah en elders waar de djoedjoer in zwang is, eene zware som gelds aan

de familie zijner aanstaande uit te keeren; evenmin behoeft hij, zooals bij den huwelijksvorm onder den naam van „ambil anak", zich ingeval van onvermogen bij de familie te verpanden. Hij betaalt slechts eene zeer luttele som als „mas kawin" of huwelijksgeld, en is getrouwd. Alleenlijk moet de man de vrouw volgen, dat is, hij moet zich vestigen in de doesoen, waar de vrouw woont en bij scheiding blijven de kinderen bij de moeder. Vandaar dan ook dat de stammen die de huwelijksvormen „doedoek Semendo" volgen bij uitstek bloeien en vermenigvuldigen.

De Semendoër is meer landbouwer dan handelaar of industriëel. Rijstbouw is de voorname volkskultuur en hij verstaat zich evenals de Pasoemaher vrij wat beter op den aanleg van sawa's dan de bevolking der Palembangsche benedenlanden.

Over het algemeen is de bevolking goed gebouwd en door hare eenvoudige, vrij ingetogen levenswijze in de frissche bergstreken weinig onderhevig aan ziekten.

Alleen uitbrekende pok-epidemiën kunnen de bevolking dier streken geweldig teisteren. Invoering der vakcine zal dus ook hier eene kapitale weldaad zijn.

Hunne eenvormige, eenigszins stijve levenswijs, te beschouwen als de weerklank hunner instellingen, maakt aan den eenen kant zware misdrijven en vergrijpen eene vrij zeldzame zaak, terwijl aan den anderen kant dan ook opgewektheid en levendigheid er niet aan de orde zijn.

Zang en dans worden weinig door de Semendoërs beoefend; het eerste echter meer dan het laatste.

Ten slotte mag hier tot eer van dezen zoo eigenaardigen stam worden gezegd, dat goedaardigheid en voorkomendheid grondtrekken in het volkskarakter zijn. Men kan in Semendo met de meeste veiligheid reizen; overal wordt men met de meeste bereidwilligheid ontvangen en bejegend.

III. *Makakau.*

In het vorige hoofdstuk hebben wij reeds gezegd dat de Makakauers denzelfden oorsprong hebben als de Semendoërs; beter is het te zeggen: zij zijn een jongere spruit uit den boezem van Semendo zelf.

Het kan dan ook niet anders of zij hebben, behoudens eenige geringe wijzigingen, dezelfde wetten, zeden en gewoonten.

Makakau is in den waren zin des woords een grensdistrikt, want ten westen, ten zuiden, en voor een deel ten oosten grenst het aan Benkoelen; het overig oostelijk deel ligt tegen den Ranau, terwijl ten noorden de boekit Besar Makakau van Kesam scheidt. De Benkoelensche grensscheiding, een deel van Bansan, Pemalang-bengkok genoemd, strekt tevens ten oorsprong aan de riviertjes welke dit land doorsnijden. De voornaamste dezer zijn de Kepaijang, de Triti, de Ajer-baroe en de Makakau, naar welke laatste, als zijnde de grootste, het landschap zijn naam draagt, doch die echter even onbevaarbaar is als de overigen door de menigte rots- en steenklompen, waarmede de bedding als bezaaid is. Behalve de bergen die het land hier en daar ten grens ver-

strekken, treft men in Makakau zelf twee toppen aan: de goenoeng Pangeran en de boekit Pajong.

Als zelfstandige stam is Makakau nog zeer nieuw, want eerst sedert een achttal jaren hebben de Makakauers zich als geheel los van Semendo beschouwd. Vroeger toch heette het, dat zij Semendoërs waren, die alleenlijk ladangs in het Makakausche hadden (noempang berladang), want geene twisten maar alleen gebrek aan bouwgronden noodzaakte hen uit de doesoen Tandjong-raja op te breken en in het Makakausche eene nieuwe te stichten, met name Poelaubringin. Verscheidene Semendosche doesoens volgden dit voorbeeld, omdat, zooals vroeger reeds is gezegd, de vermenigvuldiging van het volk aldaar door geene djoedjoer-instelling wordt tegengegaan, en door welke verhuizingen de Makakausche doesoens Tandjong-besar, Triti, Pematang-paling en meer anderen zijn ontstaan.

Hoewel zich afgescheiden hebbende van den voormaligen moederstam, wordt toch nog de raad ingewonnen van den pasirah van Semendo bij belangrijke en kapitale kwestiën. Wij behoeven hier de zeden, gewoonten en gebruiken des volks niet nader te behandelen; boven is reeds gezegd dat zij die met de Semendoërs gemeen hebben. Alleen zij hier opgemerkt, dat zij in sommige opzichten nog strenger grondbeginselen toonen dan de eersten. Zij hebben ook meer uiterlijk vertoon in hunne godsdienstverrichtingen, hoe gebrekkig overigens, en willen dan ook gaarne voor godsdienstig doorgaan. Hoewel geheel en al Pasoemahers in taal, kleeding en afkomst, voeden zij een grooten haat en zelfs verachting voor die natie, even als ook voor den Kesammer. Misschien ligt de grondslag hiervan in de vroegere onophoudelijke veeten en in het besef van hooger in ontwikkeling en godsdienstig gevoel te staan dan de Pasoemahers en Kesammers, die volslagen heidenen zijn. Het kan dan ook niet anders of bij een volk, waar dergelijke denkbeelden en gebruiken heerschen, moeten ook gevoelens van zekeren trots ontstaan tegenover naburen, die in hunne oogen van minder intellektueel of liever zedelijk gehalte zijn.

Dat waas van ernst dat over de gebruiken en instellingen der Makakauers (en Semendoërs) verspreid ligt, oefent natuurlijk invloed uit op hunne maatschappelijke gezelligheid en het gevoel of de smaak voor het schoone moet daardoor ook wel lijden. Zelfs spiegelt als het ware zich deze eigenaardigheid af in hunne gelaatstrekken, die alles behalve fraai., ja eer stroef te noemen zijn.

Uit zulk een oogpunt beschouwd zou men de Makakauers de Puriteinen der Palembangsche bovenlanden kunnen noemen. (*) Zoo wordt in Makakau zeer weinig zang gehoord en nog minder gedanst; zoo vindt men onder hen weinig voorwerpen, die op kunst, goeden smaak — hoe primitief dan ook — of op versiering doelen. In Makakau zijn de huizen meestal smakeloos en zonder regelmaat door elkander gebouwd; de doesoens onzindelijk en de wegen slecht onderhouden; bij welke laatste eigenaardigheden de Semendoër weer zeer gunstig bij zijn stamgenoot afsteekt. Daarentegen heeft de Makakauer een meer praktischen blik op handel en op ettelijke takken van beginnende industrie.

(*) Men gelieve dit in betrekkelijken zin op te nemen.

Hij moge in de bebouwing van sawa's minder een hoofddoel zien dan de Semendoër, en insgelijks in het aanleggen van nette wegen bij hem achterstaan, in het handeldrijven en in industriëel streven overtreft hij hem verre. Allerlei produkten worden door hem opgekocht in belendende landstreken, voornamelijk in het Benkoelensche en hij weet die op andere plaatsen weer met voordeel van de hand te zetten.

Vele dezer omzettingen der Makakauers hebben op de marktplaats te Moeara-doea plaats. Zoo is hij ook veefokker. Voornamelijk is het de teelt van geiten waarmede hij zich bezig houdt en welke in de naburige afdeelingen gretige koopers vinden. Hieraan is het dan ook toe te schrijven dat de Makakauers over het algemeen ook meer bemiddeld zijn dan de Semendoërs. Overigens verbouwen zij, behalve rijst voor eigen gebruik, eenigen tabak voor uitvoer. Het kerven van den tabak echter geschiedt zeer gebrekkig; hun eenigen werktuig is een scherp stukje bamboe. Sommigen houden zich ook met het maken van touw uit de rameh-vezelen bezig. Deze nijverheidstak is insgelijks nog zoo in zijne kindsheid en de bewerking zoo langdurig, dat een man, tamelijk hard arbeidende, daarmede slechts *f* 2 per maand kan verdienen. Eenige opleiding in een en ander zou dus hoogst weldadige uitkomsten voor dit volk opleveren.

Als geschiedkundigen terugblik kunnen wij ten slotte van de Makakauers mededeelen, dat zij met al hun godsdienstvertoon en gebedenprevelen, in der tijd toch onverbeterlijke maraudeurs waren, die door hunne strooptochten menigmaal ten schrik hunner meer vreedzame naburen in Renau en Blalau waren. Echter hebben zij zich sedert de expeditie van 1854 in bovenlanden van eene zeer goede zijde leeren kennen en hebben die rooftochten dan ook voor immer opgehouden.

Zware misdrijven hebben in dat land in zooverre niet plaats gegrepen, dat sedert de laatste acht jaren daar niemand is veroordeeld geworden om levend te worden begraven, en alleen de herinnering aan hunne overvallen is bij den nabuur in zooverre bewaard gebleven, dat de huismoeders in Ranau en Blalau hare ondeugende kinderen soms tot rede trachten te brengen met de bedreiging: „pas op, of de Makakauer komt!"

IV. *Blalau.*

Deze laatste stam onzer schets is van de reeds besprokene, zoowel wegens zijne geografische ligging te onderscheiden, als ook om het verschil in geaardheid, gewoonten en intellektuëele ontwikkeling, iets wat den ethnoloog zelfs bij de eerste vluchtige ontmoeting in het oog valt.

Noemt men met recht het landschap Makakau een grensgewest, Blalau zou men haast eene buitenbezitting van Palembang kunnen noemen. Want niet alleen grenst het slechts aan één zijde — den noordkant — met een smalle strook aan de afdeeling Kommering-oeloe, maar ook de geschiktste weg om Blalau te bezoeken voert over het meer Ranau en dan nog moet men voor een tamelijk grooten afstand over Benkoelensch grondgebied trekken om de beide tot Palembang behoorende distrikten Batoe-brah en Boeai-

beloengoe te kunnen bereiken. Het wordt alzoo ten westen en zuidwesten door Benkoelen begrensd. Bij de zuidoostelijke grenzen — tusschen de Lampongs namelijk — moet hier duidelijkheidshalve even worden stil gestaan, want als men op het bepaalde bij goevernements-besluit van 1 Juni 1824 no. 18 zou moeten afgaan, waarbij de berg Pesagi als grens wordt aangewezen, dan zou een groot deel van Blalau tot de Lampongs moeten behooren. In een geografisch opzicht zou dit zeer gevoegelijk kunnen geschieden. Het grondgebied der thans tot Palembang behoorende marga's Batoe-brah en Boeai-beloengoe, gelegen langs de zuidelijke en zuid-oostelijke uitloopers van het Barisan-gebergte, die of naar de Lampongs afdalen of zich aldaar met andere bergtakken verbinden, geeft aan de verschillende spranken en bergstroompjes die er ontspringen gelegenheid om zich allen in één richting — naar de Semangka-baai — een weg te banen, iets wat met de rivier de Semangka zelve mede het geval is, die in Blalau en wel in den boekit Pesagi haar oorsprong vindt.

Echter is eene aardrijkskundige grensbepaling, hoe rationeel ook schijnende, vaak minder aannemelijk en praktikabel dan eene politieke, zooals hier het geval is. Feitelijk behoort Blalau sedert jaar en dag tot het Palembangsch gebied omdat de bevolking dit wil, en zich immer gerekend heeft er toe te behooren, zooals wij in 't vervolg gelegenheid zullen hebben te zien.

De zuid-oostelijke of Lampongsche grens zou dus niet boekit Pesagi, doch wel de bergtak Peningaman moeten zijn.

Ook zou, ingeval boekit Pesagi de bedoelde grens ware, de Semangka-rivier niet in Blalau ontspringen, zooals de kapitein F. G. Steck te recht aangeeft, doch slechts aan de grenzen. Overigens mag hieromtrent worden verwezen naar het voorkomende in de bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I., uitgegeven door het Koninklijk Instituut (*), waarin eene zeer lezenswaardige mededeeling over de Lampongs voorkomt van den heer Steck, die eene nauwkeurige opname dier streken heeft gedaan.

Blalau ligt ten opzichte van Palembang namelijk geïsoleerd. Men denke hierom niet dat de Lampongs naast de deur liggen: de afstand van Kenali in Blalau tot Tandjongan, waar de kontroleur van Semangka verblijf houdt, is minstens 5 dagreizen.

Van oudsher hebben de Blalauers niet alleen meer in aanraking en betrekking gestaan met Palembang dan met de Lampongs, maar zelfs hebben zij de suzereiniteit van eerstgenoemd rijk erkend door steeds eene jaarlijksche landrente te betalen van *f* 50.—, terwijl ook, volgens de bestaande overeenkomsten 14 Blalausche huisgezinnen met der woon in de afdeeling Kommeringoeloe moesten gevestigd blijven, om deel te nemen aan de heerediensten aldaar.

Geheel Blalau bestaat uit vier distrikten of marga's, als Soekau, Kembahang, Batoe-brah en Boeai-beloengoe.

De twee eersten behooren reeds sedert eenigen tijd tot Benkoelen, terwijl de beide laatsten tot in Maart 1864 nog eene soort van onafhankelijkheid, of eigenlijk gezegd „selfgovernment" hebben behouden. De laatstgenoemde marga's zullen alzoo hoofdzakelijk door ons worden besproken.

(*) Bijdragen IVde Deel, IIe stuk, 1861.

De afkomst der bevolking van Batoe-brah kan met geene zekerheid worden aangegeven. De legende zegt, dat de bewoners van dit gewest afstammen van zekeren Oempoe Pernong, die met een schip uit Mekka aldaar zou zijn aangeland en er zich gevestigd hebben. De naam van Batoe-brah zelf is afkomstig van een aldus genoemden rotsklomp even buiten de hoofddoesoen gelegen.

Hoe onwaarschijnlijk deze volksage ook moge klinken, met het oog op de geologische gesteldheid des bodems, daar van geen alluvium hoegenaamd kan sprake zijn en Batoe-brah dus nooit aan zee kan gelegen hebben, kan die overlevering toch doelen op eene nederzetting van vreemdelingen, die, van over zee komende, op de Benkoelensche kust nabij Kroë kunnen zijn geland, en van daar het gebergte intrekkende zich in het Blalausche hebben nedergezet. De marga Batoe-brah toont toch, zoowel door meerdere ontwikkeling, als door voorwerpen, die men onder de bevolking in gebruik aantreft, dat er kommunikatie met de strandplaatsen bestaat en sedert lang bestaan heeft; iets wat met de overige Palembangsche bovenlandsche stammen niet het geval is.

De herkomst van de bewoners der marga Boeai-beloengoe is gemakkelijker na te gaan, als zijnde zij afkomstig uit het naburige Pager-oejoeng, van waar een hunner voorvaderen, de poeyang Oempoe Beloengoe, is verhuisd en zich in deze streek heeft nedergezet.

Om van uit Palembang deze landstreek te bezoeken moet men het hoogst merkwaardig en prachtig kratermeer Ranau oversteken. Van dit water wordt gezegd dat het wel 300 vadem diep is; in hoeverre deze opgaaf als juist moet aangemerkt worden durven wij niet beslissen. Zeker is het dat deze vulkanische kolk nabij den oever eene diepte heeft van 120 à 130 el, terwijl hier en daar uit de wanden een warme bron te voorschijn treedt. Temperatuur dezer bronnen, als ook de bestanddeelen van het meerwater kunnen niet in deze oppervlakkige schets worden opgegeven. Nooit zijn deze streken met een eigenlijk wetenschappelijk doel bezocht, ofschoon zij in vele opzichten een natuurkundig onderzoek alleszins verdienen.

Aan de overzijde van het meer bij de doesoen Warkoh landende — de overvaart duurt bij gunstigen wind 3 uren — betreedt men weldra het grondgebied van Benkoelen.

Nog is de weg door dit hoogland tamelijk effen, doch weldra begint de bodem merkelijk te rijzen. Niet alleen ontwaart de wandelaar dit aan zijne beenen, doch ook de belangrijke daling der temperatuur, de frissche, doordringende berglucht overtuigen hem hiervan.

Een der hoogste punten, waarover de weg voert, is de berg Lentok, welks top men over moet om de hoofddoesoen van de marga Soekau, Soekoe-negri te bereiken; maar die hoogte bereikt men niet, dan na eerst een tiental aaneengeschakelde, immer rijzende, heuveltoppen achter den rug te hebben. Hier is de natuur krachtig en frisch; het gebladerte heeft niet die vale eentonigheid van het loof in de benedenlanden, doch is afwisselend in tint en vorm. De boomstammen zijn met donzig mos omgroeid en talrijke varens, orchideeën en andere parasieten vertoonen zich in talrijke verscheidenheid. Zou een geoloog nuttige dagen in deze streken kunnen doorbrengen, voorzeker een

botanieus zou niet minder naar hartelust kunnen herboriseeren op een terrein waar zooveel verscheidenheid heerscht!

Soekoe-negri — tot de afdeeling Kroë behoorende — ligt ongeveer 13 palen van Workoh, en zal wel het hoogste punt in Blalau wezen.

Van dáár loopt de bodem allengs naar de Lampongs, en de afdeelingen Batoe-brah en Boeai-beloengoe, hoewel midden in het gebergte, zijn dan ook op minder aanmerkelijke hoogten gelegen en het klimaat is er dan ook veel milder dan nabij den top van den Lentok.

Hier toch verzekeren de bewoners, dat gedurende enkele nachten, wanneer het zeer koud is, dunne vliezen op het water komen, even als of het glas ware, doch die weer in water veranderen, wanneer men ze in de hand neemt. Wanneer deze verklaring waar is, zouden nu en dan nachtvorsten in die streek moeten heerschen. De bevolking gebruikt, om zich tegen de vinnige nachtkoude te beschutten, geen wollen of katoenen dekens, doch dekt zich met vellen uit geklopte boomschors vervaardigd. Deze beantwoorden zeer goed aan het doel.

Op ruim 10 palen afstands van Soekoe-negri is Rembahang gelegen, van welke plaats de bewoners van Ranau afkomstig zijn: welke beide bevolkingen dan ook door onderlinge vriendschapsbanden blijven verbonden. Van deze doesoen voortreizende, waarbij de weg eene belangrijke wending maakt, komt men aan de hoofddoesoen van de marga Batoe-brah, Negri-batin genoemd. Men is dan, na een langen weg door het Benkoelensche te hebben gemaakt, op Palembangsch grondgebied teruggekomen.

Dit gedeelte van Blalau mag bij uitstek genoemd worden wegens de fraaie en goed onderhouden wegen, die reeds sedert geruimen tijd bestaan.

Over het algemeen liggen alle doesoens in Blalau eenigszins hoog en verdedigd; die maatregel was in vroegere tijden noodig tegen de onverhoopte aanvallen der Makakauers.

De bodem is vulkanisch en levert trachiet en bazaltmaasa's en hier en daar ook puimsteen op.

Het klimaat is van dien aard, dat aardappelen, kool en andere groenten er overvloedig groeien. Tabak is er middelmatig. Het produkt uit Blalau doet op de markt te Moeara-doea *f* 50 à *f* 70, terwijl de tabak van Ranau van *f* 70 tot *f* 125 de pikol haalt. Alleen de kokosboom houdt op in die streken vruchten af te werpen, doch de koffi tiert er welig, en de talrijke berghellingen zouden in fraaie terrassen voor koffiaanplantingen te herscheppen zijn en een rijke bron van welvaart voor die landstreek kunnen worden.

Zijn de doesoens hoog in 't gebergte gebouwd, de sawa's daarentegen liggen in de lager gelegene vlakten en dalen, zoodat men op korten afstand verschillende soorten van kultuur aantreft. Het uitzicht, dat men van uit die als arendsnesten gelegen doesoens op de lager bebouwde dalen heeft is allerliefst. De uitgebreide sawavelden, door verschillende boomgroepen en plantsoenen afgewisseld en door het woudgeboomte geënkadreerd, terwijl het geheel door de omringende bergtoppen als het ware omvat wordt; dat alles herinnert aan de zwitsersche dalgezichten met hunne chalets, begroeide bergwanden en bebouwde dalvelden; — alleen het leven en het vertier der westersche bedrijvigheid worden hier gemist.

Van Negri-batin leidt de weg over twee vrij hooge bergruggen naar Kenali de hoofddoesoen der marga Boesai-beloengoe. De afstand wordt op ruim drie palen gerekend. Ook om deze doesoen liggen, zoowel aan de Lampongsche zijde als aan den kant van Ranau, verscheidene kleinere dorpen, die allen even zindelijk gebouwd en goed onderhouden zijn en meestal ook eene mesigit en baleh bezitten.

De vorm der huizen in Blalau wijkt over 't algemeen van die der overige inlandsche woningen af. Zij staan op palen, doch zijn gewoonlijk zuiver vierkant, eindigende het dak piramide'sgewijze. Vele woningen, vooral die der hoofden, zijn vrij netjes met snijwerk versierd, terwijl sommige het aanzien van minarets hebben. Alle daken zijn met gemoeti bedekt.

Ook de graven worden zeer net onderhouden en met bloemen beplant. Vooral heeft men eerbied voor die van hoofden, en wijdt men ook eene bijzondere zorg aan de rustplaatsen van jongelingen en meisjes.

De Blalauer is gastvrij, innemend en voorkomend; een blijk van zijne meerdere beschaving. Zijn smaak en gevoel voor het schoone zijn vrij wat meer ontwikkeld dan van eenigen bovenlander in het Palembangsche. Het is dan ook geen vreemd verschijnsel in zijne woning bedden met gordijnen, stoelen, spiegels, gelapen karaffen, japansche gindies enz. aan te treffen. Men heeft er mattenmakers, timmerlieden, smeden en vervaardigers van kunstig snijwerk, en ook de blalausche gindies zijn zeer gezocht. De vrouwen maken vlechtwerk, siridoozen van bamboe, en weten tevens zeer net in koralen te werken; b. v. sigarenkokers, armbanden, genuanceerde schaaldeksels, enz.

Ook zijn de meisjes er vrijer en ongedwongener dan die uit Semendo of Makakau. Zij weten zeer goed in gezangen (doedang doedang) en pantons beleefdheden aan bezoekers of vleiende woorden tegen de boedjangs te debiteeren en doen dit met ongedwongen bevalligheid.

De kleeding der vrouwen is nagenoeg gelijk aan die, welke in Ranau wordt gedragen: een lange kabaai, een lampongsche kain met vergulde plaatjes doorweven, gouden armbanden, waaronder van *f* 100 waarde, is de gewone dracht der vrouwen. Men voege hierbij de losbangende haren, waarop een soort van kroontje wordt geplaatst van goud- of zilverdraad of gevlochten bamboe. Van onder dit kroontje hangt eene soort van guirlande af, bestaande uit eene ris zilveren muntstukken, zoodat het hoofdtooisel der Blalausche vrouwen in zijn geheel niet van sierlijkheid ontbloot is.

Vooral bij het dansen, waarbij steeds een waaier wordt gebruikt, komt de bevalligheid dezer Blalausche schoonen uit. Wanneer meisjes in het huwelijk treden hangen zij hare kroontjes met gekleurde mandjes en miniatuurwaaiers in de baleh of publieke raadzaal op, ten teeken dat zij den maagdelijken staat vaarwel zeggen.

De djoedjoer is hier in volle werking en is natuurlijk voor het aangaan van huwelijken zeer belemmerend.

De prijs, die voor eene vrouw moet worden betaald klimt van *f* 80 tot *f* 400, al naar den rang, dien de vader der bruid bekleedt.

Deze voor den bloei der bevolking zoo nadeelige huwelijksregeling wordt daarenboven nog ondersteund door eene bepaling, die alleen in dit gewest schijnt te bestaan en niets gemeens heeft met de gewone oendang-oendang op

Sumatra. Wanneer namelijk een meisje buiten het huwelijk door een jongman in gezegenden toestand wordt gebracht, worden beiden levenslang slaven bij den pasirah van het distrikt. Kan echter de vader niet worden aangewezen, dan wordt het zwangere meisje alleen slavin. De eenige verzachting op deze vrij strenge strafbepaling is, dat de schuldigen zich kunnen vrijkoopen voor *f* 80 de persoon, als de pasirah zulks wil.

Eene niet minder strenge wet bedreigt de dieven.

Hij die gestolen heeft moet eerstens het dubbele vergoeden van het gestolene plus *f* 60 boete. De dief blijft pandeling bij den bestolene, totdat de schuld is betaald, doch krijgt voor zijn arbeid hoegenaamd geene betaling.

Thans zijn echter, met onderling goedvinden der hoofden, deze drakonische straffen door onze tusschenkomst wat gewijzigd en verzacht. Zoo kunnen zij, die zich in de liefde hebben te buiten gegaan en daardoor met slavernij zijn gestraft geworden, zich voor *f* 30 vrijkoopen.

Een dief betaalt thans ook slechts de volle waarde van het ontvreemde in plaats van het dubbele, en gedurende zijn pandelingschap vermindert zijne schuld met *f* 2,50 per maand. De oneerlijke moet derhalve door arbeid vergoeden wat hij uit luiheid had willen kapen.

Vroeger geschiedde de rechtspleging in Blalau door een raad-van-vieren „pak-si-ampat" genaamd. Alleen groote zaken werden daarin beslist. Kleinere aangelegenheden werden door de distrikts- of mindere hoofden persoonlijk afgedaan: de doodstraf werd door dien grooten raad uitgesproken, aangezien in dit gewest de adat der bangoen of bloedprijs niet gevolgd wordt. De vierschaar bestond uit de hoofden der vier Blalausche marga's. Deze soort van rechtspleging zal natuurlijk, tengevolge der inlijving, niet meer gevolgd worden en een rapat, gepresideerd door een europeesch ambtenaar, in de plaats treden.

Het gebruik van opium vindt in Blalau even als in Ranau plaats, hoewel de bevolking er niet aan verslaafd is. Ook hanenvechten is er gecorloofd, zelfs worden er te Soeka-negri geregeld des zondags hanenvechterijen gehouden, ten einde den handel derwaarts te lokken. Hoewel het overigens voor den minderen man moeilijk is aan een vrouw te komen, wegens de djoedjoer, is het niet vreemd dat meer gegoeden, en vooral de hoofden, meer dan een vrouw hebben. Sommige dier heeren bezitten er wel zes.

In het voorbijgaan is boven reeds aangestipt dat in de meeste doesoens mesighits of bedehuizen zijn. Daaruit blijkt dat de Blalauers godsdienstig zijn; dat is: zij kunnen ettelijke gebeden opzeggen en nemen eenige mohammedaansche vormen in acht. Verder gaat hun godsdienstig leven niet. Fanatismus heerscht dus evenmin onder hen als onder de Semendoërs en Makakauers. Invloedrijke priesters treft men er niet aan, zelfs is er geen enkele hadji.

De vier stammen, aan wier vluchtige beschouwing wij eenige bladzijden hebben gewijd, kunnen eene schoone toekomst te gemoet gaan. Land en volk leenen zich daartoe bijzonder. De turbulente doch overigens niet trage Kesammer, de meer streng levende Semendoër en Makakauer en de ietwat

beschaafdere en zachtaardige bewoner van Blalau, — allen bezitten ontegenzeggelijk aanleg tot hoogere beschaving en meerdere maatschappelijke welvaart. Bereids hebben zij tengevolge hunner inlijving bij ons goevernement gewonnen, want niet alleen zijn zij daardoor onder een geregeld bestuur gebracht, dat alle willekeur uitsluit, doch ook nu reeds eenige, der maatschappij verderfelijke, instellingen voor goed onder hen afgeschaft. Zullen zij echter inderdaad zedelijk opklimmen en toenemen in maatschappelijken bloei, dan moeten zij onzen invloed ook meer dadelijk gaan ondervinden. Die vrij uitgebreide landstreken kunnen niet van uit de verte door één persoon worden bestuurd.

In hun eigen boezem dienen geschikte en verlichte ambtenaren te wonen, die door leering en voorbeeld een heilzamen invloed op deze onze nieuwe onderdanen zullen kunnen uitoefenen. Kan daarbij uitbreiding aan den landbouw, b. v. de koffikultuur, worden gegeven, des te schooner zullen de uitkomsten zijn.

Palembang, November 1864. J. S. G. GRAMBERG.

(Tijdschr. Ind. t. l. volkenk. 1866.)

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Een woord over Sumatra.

Wanneer wij een blik werpen in het verleden der laatste dertig jaren en dan den tegenwoordigen toestand van het Gouvernement van Sumatra's westkust vergelijken met dien van vroeger, dan ontwaren wij daarin een aanmerkelijk groot verschil in ontwikkeling van handel, scheepvaart, landbouw en industrie, waardoor wij tot de innige overtuiging komen dat onze heerschappij voor de bevolking, met betrekking tot hare behoeften, werkelijk zegenrijk is geweest. Vergelijken wij den lokalen en individueelen toestand der gouvernements landen met dien van het rijk van Atjih of Atjin en met dien van de zoogenaamde onafhankelijke Batta-landen, dan vinden wij vooruitgang, beschaving, bloei en welvaart van volk en land lijnrecht tegenover dom geweld, armoede en ellende van en in alles. Naar zoodanige resultaten kan men met vrucht beoordeelen in hoeverre de verschillende gouvernementen nuttig zijn geweest voor de belangen van het Opperbestuur en voor die der Inlandsche bevolking.

Van alle gouvernementen in den Indischen archipel is dat van Sumatra het omvangrijkste en het meest afhankelijk van eene ijzeren, goed doortastende, maar allervoorzichtigste staatkunde: de bevolking, deels door het oorlogsrecht, deels door vrijwillige onderwerping en ruiling van grondgebied met de Engelschen onder het Nederlandsch gezag gekomen, is zeer woelziek, valsch en trouwloos, en staat rechtstreeks onder hare eigene hoofden, die bijna uitsluitend volgens eigen wetten en volgens de adats regeeren zoodat de invloed van het bestuur nimmer zoo groot kan zijn als die van een bestuur op Java of elders.

Maar hierin heeft men gedeeltelijk voorzien, door in de onderscheidene gewesten op verschillende wijze het Europeesch bestuur in verband te brengen met het Inlandsche, even als onze justicie overeenkomstig de leer van het recht van den Islam en vooral met het oog op de adats uitgeoefend wordt.

Niettegenstaande de geringe afhankelijke stelling der bevolking tegenover het gouvernement is de invloed onzer regeeringsmannen groot genoeg geweest, om binnen een betrekkelijk korten tijd veranderingen en verbeteringen te

weeg te brengen, die den oplettenden navorscher doen verbaasd staan. Om zulks te bewijzen zouden wij kunnen wijzen op het cijfer der bevolking, wat in een tijdsbestek van tien jaren de vrij belangrijke vermeerdering van 729,635 zielen onderging; wij zouden kunnen wijzen op de voortdurende uitbreiding van handel en de scheepvaart, even als op de algemeene verbeteringen in het kultuurstelsel; maar wij achten zulks overbodig omdat hetgeen wij beweeren voor ieders blikken open en bloot ligt.

Volgens officiëele opgaven kwamen er gedurende het jaar 1856 in de gezamenlijke havens van Sumatra 3166 handelsvaartuigen, die te zamen een totaal van 41,414 last uitmaakten, waarvan 26,631 voor den Europeeschen handel; — en volgens dezelfde rapporten vertrokken uit deze havens in dat jaar 3300 schepen, metende 42,148 last, waaronder 25,935 last voor Europeesch getuigde vaartuigen. De invoer van dat jaar bedroeg ƒ 13,706,547, en de uitvoer ƒ 12,329,091 en vergelijkt men deze cijfers met die van latere jaren, dan merkt men eene trapsgewijze klimming van in- en uitvoer op, tot dat men eindelijk meer dan het dubbele er van ziet omzetten.

Het is dus klaar en duidelijk, dat Sumatra en vooral Sumatra's Westkust in alles vooruitgaat, maar men veroorlove ons thans de opmerking, dat niettegenstaande dien zichtbaren vooruitgang de lokale- en individueel-intellektueele toestand nog zeer veel te wenschen overlaat. Wij zullen trachten dit nader te ontwikkelen en toe te lichten.

De onderscheidene elkander opvolgende mannen van het bestuur hebben er allen toe bijgedragen om verbeteringen tot stand te brengen, waarvan de uitkomsten de welvaart van volk en land moesten doen toenemen. Mannen van vooruitgang en vrijzinnige grondbeginselen, toegerust met de noodige energie, — waaronder ook het tegenwoordig bestuur, — hebben tijd en arbeid aan die verbeteringen opgeofferd; maar niet altijd vermochten zij in hunne pogingen te slagen; — niet altijd kwam het goede, wat zij in het belang van Nederland en Indië beoogden, tot stand, en dit was voornamelijk te wijten aan de kleingeestige politiek van het moederland tegenover de koloniën. Die politiek welke thans eenigszins vrijzinniger schijnt te willen worden, hopen wij, dat binnen eenige jaren geheel zal veranderen en dat de gezonde onbevooroordeelde beginselen van staathuishoudkunde, die reeds elders — en in den strikten zin des woords ook hier — zulke bewonderenswaardige nuttige wijzigingen tot stand brachten, ook op de aangelegenheden der koloniën zullen worden toegepast.

Welk eene verbazend rijke toekomst zou men Sumatra kunnen voorbereiden door het oprichten van goede en talrijke inlandsche scholen, door het verbeteren van het rechtswezen, van den maatschappelijken, zedelijken en wetenschappelijken toestand des volks, door het maken van oordeelkundige wijzigingen in het persoonlijk grondbezit, lasten en heerediensten, en ten slotte — door het aanleggen van een goedkoopen spoorweg van Padang naar Payakombo, met een zijtak zuidwaarts van Padang naar Priaman en van daar eene lijn noord-oostwaarts, tusschen den berg Singalang en het meer der X Kota's door, naar Fort-de-Kock. Voor de hoofdlijn van de Beneden- naar de Bovenlanden zou de weg, die in 1833 op last van den kommissaris-generaal Van den Bosch is aangelegd, zeer geschikt zijn. Van Padang noordwaarts langs

en over Boenga-pasang, Doekoe, Loeboe-along, Kajoe-tanam, door de bergkloof van den Singalang en Ambatjang, naar Padang-pandjang. En wilde men dan vervolgens meer uitbreiding aan de vertakkingen der spoorlijnen geven, dan zou men deze van uit Padang Pandjang, langs drie wegen kunnen verlengen.

1e. Over Batipoe, Soengkoewang, langs het Meer van Singkara, en vervolgens over Goeyoe-penangahan en Soengei-bakar en verder over Soemmi naar Solok.

2e. Oostwaarts van Padang-pandjang langs Priangan en Tanah-datar over Fort-van-der-Capellen, Tandjong, Andalas, den berg Marapalan en daarna zuid-oostwaarts langs den berg Sinamoe, over Lintau, Boewa, Taloe, Koemani, Goegoe en Padang-lawas naar Sidjoendjong en

3e. Noordwaarts langs en over Goegoe-sigandang, Kota-lawas, Fort-de-Kock, Matoewa, Soengei-poewa, Pisang naar Bondjol Kampong-tengah.

Goevernement in bevolking zouden hierbij en bij de straks besprokene verbeteringen onnoemelijk veel winnen en men werpe ons niet tegen, dat het door ons voorgestelde geheel en al onmogelijk is; want Engelsche ondernemingszucht en Fransche voortvarendheid zouden daarvan de sprekendste, maar tevens de treurigste tegenbewijzen kunnen geven.

Wij erkennen het, dat alles is thans nog hersenschimmig, — de verwezenlijking van onze zoo even behandelde wenschen ligt nog zeer ver verwijderd; maar eens zal die tijd komen en dan zal men ontwaren, dat de bevolking, met gezond verstand begaafd, onder eene goede leiding, voor ontwikkeling vatbaar is. Door de verbetering van den maatschappelijken toestand van den inlander zou men hem in staat stellen, om na verloop van eenige jaren, vooral na met vrucht van het volksonderwijs genoten te hebben, meer zelfstandigheid te bezitten, ten einde met de produktie van zijn grond te kunnen konkurreeren met den vreemden oosterling, dien men dan ook niet langer het verblijf in dit gewest ontzeggen moest. Eene oordeelkundige wijziging in het stelsel der koffi-kultuur, een weinig meer aanmoediging van wege het bestuur aan de algemeene produktie van den grond door bearbeiding en wij houden ons overtuigd, dat weldra, of minstens na verloop van eenige jaren, de Europeesche markt als overstelpt zal zijn met voortbrengselen van Sumatra's grond en nijverheid. Sumatra's bevolking staat werkelijk op eene vrij goede hoogte, wat betreft haar ontwikkeling, maar zij mist nog de zoo hoog noodige zelfstandigheid, om zich zelf door vruchtdragenden arbeid eene toekomstige welvaart te verzekeren; en juist daarom achten wij het nuttig, dat het bestuur van Sumatra's Westkust zich meer aan de belangen der algemeene kultures laat gelegen zijn, — niet om daaruit een dwangstelsel te scheppen, maar om den inlander voor te lichten op den weg naar *zijne* en *onze* belangen. (Sum. cour.)

Fort de Kock, 12 Maart 1866.

C.

DE

HERZIENING

VAN HET LANDELIJK STELSEL

EN DE DUURZAME REGELING

VAN DE BELASTING OP DE ONGEBOUWDE EIGENDOMMEN

OP JAVA.

Eerste Afdeeling. (*)

Sedert het jaar 1816, tijdstip waarop de Oost-indische bezittingen onder het Nederlandsch gezag teruggekeerd zijn, is de belasting, algemeen bekend onder den naam van *ongebouwde eigendommen*, tot op den huidigen dag, geregeld naar de grondstellingen, aangenomen bij de *Revenue-Instruction*, door het Engelsch tusschenbestuur gearresteerd den 11en Februari 1814.

Alhoewel in dit staatsstuk de weg duidelijk aangewezen is, welke moest worden ingeslagen, om de grondbelasting, op een voor het volk billijken en evenredigen en voor het goevernement voordeeligen en duurzamen voet, te regelen, is in het tijdvak van drie-en-dertig jaren, en dus een derde van een eeuw dat het Nederlandsch gezag in Indië hersteld is, niets gedaan, om dat schoone doel te bereiken; integendeel, heeft men het lot van de landbouwende klasse geheel overgelaten aan het toeval, en aan de ingeschapen knevelzucht van de inlandsche hoofden.

Alle kompetente hoofdambtenaren van Java weten, dat de regeling van den aanslag der landrenten niet alleen gebrekkig is, maar ook, dat de landbouwers meer opbrengen dan de regeering van hen vordert; dat deze meer geheven gelden ten buit strekken van de mindere inlandsche ambtenaren; dat met de

(*) Deze eerste afdeeling is geschreven in 1849, en ingediend aan den g. g. *Rochussen*, bij onderhandsch schrijven van den 19en Juli 1850.

toenemende behoefte van den gemeenen man, en voortdurende verhooging van de belasting, het gebrek algemeen moet worden; en toch heeft zich geen enkele opgedaan, met het aanbod om een ommekeer van zaken te bewerken, die geen uitstel meer gedoogt.

Ik zal niet trachten uit te vorschen, waaraan dit verschijnsel moet worden toegeschreven, omdat zulks niet kan geschieden, zonder te gelijk vele en teedere belangen te kwetsen, het kwaad zelf daarom niettemin bestaat, en met een dergelijk onderzoek alleen toch niets tot afwending er van gedaan is. Genoeg zij het te weten: dat de autoriteiten niet kunnen ontkennen, dat het stelsel van landrenten, zooals het thans werkt, een bron is van kwelling en een middel van ondermijning voor den landman.

Dáár, waar produkten voor de europeesche markt worden aangekweekt, bespeurt men niet dadelijk de kwade gevolgen van de invordering eener belasting, die zonder orde en vasten grondslag aan de bevolking opgelegd wordt, omdat meestal, bij de uitbetaling van kultuurloonen, die belasting dorpsgewijze ingehouden, en daarmede de verantwoordelijkheid van de ambtenaren voor geëindigd geacht wordt; doch zoo die ambtenaren zich in de dorpen wilden begeven, en aldaar de werking van hun stelsel bij de individuën nagaan, dan zouden zij ontwaren:

1o. Dat de beste velden, voor zoover die niet als het ware bestendig voor de europeesche kultures in beslag genomen zijn, het aandeel uitmaken van den een of anderen inlandschen ambtenaar, of van het dorpshoofd, zijn aanverwanten of gunstelingen, die daarvoor of in het geheel geene, of slechts zeer weinig belasting betalen.

2o. Dat aan de min gegoede (en zulks beteekent in Indië de meest arbeidende) klasse, de schraalste stukken grond, en nog wel meestal van ontoereikenden omvang te beurt gevallen zijn.

3o. Dat niettemin de belasting gelijkmatig verdeeld is, zoodat de klasse onder § 1 bedoeld, niet meer betaalt dan die welke bij § 2 is aangewezen.

4o. Dat de dorpshoofden, door aan de onvermogenden steeds een gering aandeel te geven in den rijstbouw, eene zekere hoeveelheid velden weten over te houden, waarvoor schijnbaar geen bewerkers in hunne dorpen gevonden worden.

5o. Dat zij deze karige verdeeling van den grond verantwoorden, met de bij de ambtenaren aangenomen stelling: dat de sawavelden onder de ingezetenen, naar hun vermogen, zullen worden verdeeld, en de dorpshoofden verantwoordelijk zijn voor de belasting hunner onderhoorigen. (Art. 13, Staatsblad 1818 no. 14.)

6o. Dat zij, langs dien weg, middel hebben gevonden, om een gedeelte der ingezetenen in een van hen volstrekt afhankelijken, over het algemeen onderdrukten, toestand te houden, en *onvermogend te maken* om een ruimer aandeel in de sawavelden te bewerken.

7o. Dat daaruit voortvloeit, het onbebouwd blijven van zeker gedeelte gronds, dat niet in den aanslag zou kunnen worden begrepen, zoo de dorpshoofden niet *bekwaam* en *aktief* genoeg waren, om daarvoor bijzondere huurders (art. 13 als boven) op te sporen, aan wien zij de overgeblevene stukken grond verhuren, tegen eene voorafgaande betaling, doorgaans 5 of

10 percent overtreffende de taksatie der belasting, die het goevernement uitschrijft.

8o. Dat het bedrag der ontvangen gelden voor sommige dorpen aanzienlijk is; dat die sommen door de dorpshoofden worden verbruikt, en dat zij, bij het einde van het jaar, het bedrag derzelve nogmaals, door het minst vermogende deel hunner eigene dorpsgenooten, laten uitkeeren.

Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de veksatiën, willekeurigheden, onderdrukkingen en afpersingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dorpshoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting, welke nog heden ten dage *door de residenten en andere ambtenaren naar hunne zinnelijkheid wordt berekend en aangeslagen.* (*Staatsblad* 1818, no. 14.)

Wanneer men zich had voorgenomen, om een stelsel van belasting uit te denken, waaronder de mindere man gebukt moest gaan, waarbij de hoofden zich verrijken en de regeering den blaam van schraapzucht op zich moest halen; dan zou men geen betere instelling te voorschijn hebben kunnen brengen, dan het landelijk stelsel, niet zoo als het door de Engelschen is ontworpen, maar gelijk het door ons in praktijk gebracht wordt.

Het is waar, dat van de sommen welke de gemeene man betaalt, een deel in handen blijft van zijne hoofden.

Het is waar, dat de sommen, die werkelijk geheven worden, grooter zijn dan die welke door de residenten worden uitgeschreven.

Het is almede waar, dat het goevernement en niemand anders dan het goevernement van Nederlandsch Indië, den naam heeft van opgaarder te zijn van al die gelden, welke den gemeenen man worden afgenomen onder de benaming van *padjek*, van welke sommen *het halve of drie-vierde gedeelte*, slechts gelijk staat aan het bedrag van den aanslag; terwijl het overige *halve of één vierde* gedeelte een buit wordt van de dorpshoofden.

Twintig en meer jaren geleden, kon zulk een verwarde staat van zaken onopgemerkt bestaan, omdat de tijdsomstandigheden van een geheel tegenovergestelden aard waren als die, welke thans aanwezig zijn. Toen bestonden er geen kultures voor de europeesche markt, die den landbouwer thans bijna geen rust meer laten. Toen bouwde men geen vestingwerken, werwaarts de Javaan op dagreizen afstand, met achterlating van vrouw en kinderen en staking van zijn veldarbeid, zich begeven moet, om, voor een ontoereikend loon, gedurende vele dagen te arbeiden. Toen was de zucht, om door uiterlijk vertoon van werkdadigheid, door het aanleggen van noodelooze wegen, en het kwistig verfraaien van steden en hoofdnegorijen, de opmerkzaamheid der regeering tot zich te trekken, nog niet een manie geworden. Toen trokken niet onophoudelijk residenten, assistent-residenten, kontroleurs, inspekteurs, chemisten, predikanten en andere landsdienaren, in allerlei richtingen, door het land, om gedurende hunne dienstverrichtingen op kosten van den gemeenen Javaan te leven. Toen bouwde men geen steenen passangrahans, die met hun ameublement, op eene hoofdplaats eene waarde van *f* 8,000 tot *f* 10,000.— zouden bezitten, en zonder de onbeschaamdste geldheffingen van de bevolking nimmer tot stand hadden kunnen komen. Toen bestonden er geen, door ongeöorloofde geldheffingen onderhouden wordende, partikuliere postpaarden, en

korpsen lanciers, om de door procento's ruimer dan ooit bezoldigde ambtenaren kosteloos, in praal en pracht, ginds en herwaarts over te voeren. Dat alles bestond *toen niet*, maar, bestaat *thans;* en aangezien het nimmer in het brein van een verstandig mensch kan opkomen, om te willen vorderen, dat de Javaan, voor alle die lasten, zich schadeloos gesteld kan achten, met de geringe, in sommige opzichten niet noemenswaardige, voordeelen, welke hem het anders zoo weldadig, doch door zijne gebrekkige uitvoering zoo drukkend stelsel van kultures aanbrengt; zoo zal men, bij resumé van een en ander, moeten toestemmen, dat het lot van den armen geringen Javaan dermate beklagenswaardig is, dat eene herziening van de grieven, die hij gevoelt, maar in stille onderwerping verduurt, niet langer mag worden uitgesteld.

Een eerste en beslissende stap daartoe, bestaat in het onttrekken van den Javaan aan de knevelarij, de verdrukking en het despotisme zijner mindere inlandsche (dorps)hoofden.

Daartoe kan alleen leiden, de herziening van het stelsel van grondlasten, anders gezegd de ongebouwde eigendommen.

De ijverigste en bekwaamste indische ambtenaren hebben tegen dit werk opgezien, en zijn in hunne pogingen niet kunnen slagen.

Het is mij niet gebleken, op welke wijze zij eene omkeering hebben willen bewerken. Wellicht was het de vrees van verstoring van de rust, waarin de inlandsche hoofden voortleefden, of wel de vordering van groote geldelijke opofferingen, welke het goevernement steeds teruggehouden hebben, om aan de vertoogen, over dit onderwerp gedaan, een gunstig oor te leenen.

Het is dan ook om die reden dat ik, bij de heden door mij aangewende poging, voornamelijk op deze punten van bezwaar bedacht geweest ben, en ik kan vooraf verzekeren, dat de wijze, waarop ik de gedachte herziening wil doen plaats vinden, verre van het goevernement op kosten te jagen, het daarbij al dadelijk geldelijk voordeel zal aanbrengen, zonder dat van den landbouwer iets meer wordt gevorderd, dan hem tot dusverre door de bestaren opgelegd is geworden (*).

Met opzicht tot de inlandsche hoofden, kan ik niet vooronderstellen, dat heden ten dage niet eindelijk bij de regeering geheel en al zou zijn geweken de bekommering, welke zoo lang geheerscht heeft, voor de gevolgen, die het wettig ontnemen van onwettig door hen genoten wordende voordeelen na zich zou slepen; of dat men nog niet tot de overtuiging zou zijn gekomen, dat de voorstelling, die sommigen zich nog maken van den invloed der inlandsche hoofden, de regenten niet uitgesloten, niets dan eene chimère is.

De regeling, zooals ik die in ontwerp gereed heb, is eenvoudig, voor den Javaan bevattelijk, voor de ambtenaren uitvoerlijk, en voor het goevernement onkostbaar en duurzaam.

Tegen één punt moet ik waarschuwen, dat is, tegen de tegenwerking,

---

(*) Gelijk in den aanvang dezer afdeeling gezegd is, werd dit stuk geschreven in November 1849. Sedert hebben de gebeurtenissen zich zoo snel afgewisseld, en is de verachtering der bevolking tot zulk een trap gestegen, dat de afgelegde belofte van het besparen van uitgaven thans niet meer kan worden nageleefd, omdat daarmede het doel niet meer te bereiken is. (*Latere noot van den schrijver*).

welke de invoering van het projekt bij sommige ambtenaren, hetzij residenten of hooger geplaatsten, ondervinden zal. Niet dat ik dezulken bepaaldelijk van onwilligheid zou willen verdenken, doch zeker weet ik, dat naijver, kwalijk geplaatste eerzucht, bekrompen denkbeelden en vadsigheid, bestendig een heilloozen invloed uitgeoefend hebben op de handelingen van sommigen onder hen, aan wien het lot van honderdduizenden toevertrouwd is.

Opmetingen der velden in sommige residentiën, zullen daarbij onvermijdelijk de invoering van de nieuwe regeling al gaande weg moeten vergezellen, en de vrees, die men het goevernement, ik weet niet op welke nietswaardige en valsche gronden, voor dezen maatregel, even als voor de onvermijdelijk noodzakelijk geregelde volkstelling, heeft weten in te boezemen, doet mij beducht zijn, dat de onwilligen (waar worden die niet gevonden?) van deze hefboomen gebruik zullen maken, om de regeering van de aanneming van het ontwerp te doen afzien.

Uit het voorgebrachte zal wellicht afgeleid worden, dat de gevolgen der bedoelde herziening aan de inlandsche hoofden geheel den weg zullen afsluiten om zich eenigerlei benifice hoe ook genaamd te verschaffen, en dit verdient wezenlijk overweging, daar het eene onwederlegbare waarheid is, dat de inlandsche ambtenaren te bekrompen bezoldigd zijn.

Het is dus noodig te noteeren, dat de inlandsche hoofden, onder het beheer hunner vorsten, bezoldigd waren met sawa-velden en vrije beschikking over een zeker aantal dienstplichtigen.

Het bezit van gronden, of het aandeel hebben in sawa-velden, is reeds door het Engelsch tusschenbestuur opgeheven, gelijk het Nederlandsch goevernement dat voorbeeld gevolgd en daarvoor geldelijke inkomsten in de plaats gesteld heeft.

De beschikking over dienstplichtigen is immer nog blijven voortduren; maar de schokken, welke het stelsel van kultures aan de aloude volks- en landsinstellingen toegebracht heeft, hebben die instellingen of privilegiën eerst langzaam ondermijnd, en eindelijk door de groote, ja *te groote* uitbreiding der vreemde kultures, geheel den bodem ingeslagen, en de vrije beschikking over der Javanen arbeid zonder betaling, die eertijds voor den staat nuttig en voordeelig was, als zijnde berekend naar de krachten der bevolking, is ontaard in een dwangstelsel, dat van de wezenlijke slavernij alleen nog onderscheiden is, door het gemis van het recht van verkoop. Onder den bestaanden toestand van het binnenste des lands in vele streken van Java, en onder de treurige verschijnselen die in de laatste jaren zijn en nog dagelijks worden waargenomen, zou de vraag: of de Javaan niet gelukkiger zou zijn, indien dat recht zich over zijn persoon kon uitstrekken, waarlijk overweging verdienen.

Doordien nu de inlandsche hoofden, ongeacht den van regeerings-wege honderdvoudig vermeerderden arbeid van den gemeenen man, niet opgehouden hebben van het hun, door hunne adellijke afkomst, onder een aristokratischen regeeringsvorm (door het europeesch gezag geassisteerd) als het ware van nature aankomend recht, van vrije beschikking over den arbeid van den inlander, gebruik te maken, is de druk der bevolking zooveel

zwaarder geworden en het evenwicht verbroken; want, zooals hierboven gezegd is, de arbeid van den Javaan stond vroeger in eene billijke verhouding tot zijne krachten, terwijl hij thans verreweg in krachten bij den arbeid te kort schiet.

Kan dus gereedelijk en op grond der reeds bestaande bepalingen, overgegaan worden tot het invoeren van maatregelen, welke de inlandsche hoofden zullen beletten, aandeel te nemen in de bouwlanden, zoo kan echter niet onvoorwaardelijk bepaald worden, dat zij den gemeenen man niet meer privaatdiensten zonder belooning zullen opleggen.

Het gemis van doeltreffende, en dus op grond van rijpe overwegingen van bevoegde zaak- en oordeelkundige ambtenaren steunende, bepalingen, deze aangelegenheid betreffende, heeft de gevolgen daarvan doen kennen; want ik aarzel niet, de oorzaken van den hier en daar waargenomen achteruitgang van de welvaart der bevolking, voor zeven-achtste gedeelten toe te schrijven aan de wanorde, die in verscheidene binnenlandsche besturen op Java heerscht.

Voor de eene aangelegenheid bestaan in het geheel geen verordeningen, voor een andere zijn de vastgestelde regelingen onvolledig of niet meer voor dezen tijd geschikt; terwijl de goede niet zelden overtreden worden door onkunde of lichtzinnigheid, om geen sterkere uitdrukkingen te bezigen.

Het is dus noodig dat vastgesteld worde, hoeveel menschen aan de inlandsche hoofden voor de hier bedoelde diensten zullen worden afgestaan; ten aanzien waarvan, naar plaatselijke instellingen en buitengewone omstandigheden, definitieve bepalingen moeten worden daargesteld.

Daar deze regeling den grondslag uitmaakt van het daarstellen van een nieuw stelsel van heerediensten: eene verordening welke met die van het landelijk stelsel hand aan hand, zoo niet er aan vooraf moet gaan; zal ik hier over dit onderwerp niet meer uitweiden, en overgaan de laatste §§ dezer nota te resumeeren.

1°. Door eene herziening van het landelijk stelsel, op den voet zooals later zal worden omschreven, kunnen de inlandsche hoofden niet dan ter sluik aandeel nemen in den landbouw, omdat alle inmenging daarin verboden is.

2°. Dit verbod herhaald wordende, sub poene van ontslag uit 's lands dienst, zal evenwel niet beletten, dat zij zich met den landbouw inlaten, doch zij zullen hunne maatregelen zoodanig nemen, dat daaruit geene klachten van de bevolking voortspruiten, en dus met dezelve in billijke en vrijwillige overeenkomsten treden, waartoe zich de armste klasse van landbouwers, bereidvaardig zal laten vinden.

3°. Aan alle de inlandsche ambtenaren, ieder naar zijn rang en stand, in verband tot onomstootelijke oude instellingen, een vast getal dienstplichtigen van goevernements-wege toegekend zijnde, zal daarna tot een regeling van de heerediensten worden overgegaan, nadat de regeering vooraf een explikatie zal hebben gegeven: wat heerediensten zijn en niet zijn, en nadat door haar bepaald zal wezen, *wèlke diensten* door de bevolking *kosteloos*, *wèlke tegen betaling*, en *wèlke in het geheel niet* verricht zullen worden.

De inlandsche ambtenaren, op deze wijze in hunne vermeende rechten gehandhaafd, de gemeene man van een nutteloozen en drukkenden arbeid ontheven, en de landbouwer aan een hem tegen knevelzucht en misbruik van macht beschermend stelsel van grondlast onderworpen zijnde, zullen, door deze voorloopige veranderingen en verbeteringen, de eerste stappen gedaan zijn, om later tot een op zuiverder en hechter grondslagen van staathuishoudkunde rustend bestuur van Java te geraken; en zulks zal reeds dan kunnen worden begonnen, wanneer het nieuwe stelsel van grondlast in werking gebracht en gevestigd zal zijn; als wanneer de halve maatregel, onder § 8 voorkomende, die meer met de tegenwoordige gesteldheid der regeeringsbeginselen strookt, definitief kan afgeschaft en vervangen worden door eene onvermijdelijke verhooging van de bezoldiging der inlandsche ambtenaren, welke meerdere uitgaven door de meerdere inkomsten van den grondlast zullen worden goedgemaakt.

Samarang, den 15den *November* 1849.

Tweede Afdeeling.

Om tot een goed begrip van zaken te komen, is het noodig, een kort overzicht te geven van de wijze, waarop de in het belang dezer aangelegenheid gemaakte bepalingen ten uitvoer gelegd, of wel hoedanig de landrente, door de ambtenaren berekend, door de hoofden geheven, en door de belastingschuldigen afgedragen worden.

1°. Ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat de berekening van de landrente, of de wijze van omslaan der belasting op elke residentie, verschillend is, ja dat de zinnelijkheid van de ambtenaren op dit stuk zich zóó ver uitstrekt, dat men vaak in een en dezelfde residentie tweederlei methode in gebruik vindt (Banjoemas).

Dewijl het onder zulke omstandigheden moeilijk valt, in weinige woorden een volledig geheel terug te geven, zal ik mij bepalen, de meest algemeen in zwang zijnde werkwijze te beschrijven, en alleen van de grove afwijkingen melding maken; overigens de verzekering gevende, welke aan een onderzoek getoetst kan worden, dat de beste door de ambtenaren aangenomen methode, door hare onvolledige uitvoering, op de slechtste niets vooruit heeft, gelijk ik hoop, dat in den loop van deze nota overtuigend zal worden bewezen.

De meest algemeene werkwijze is deze:

De distriktshoofden doen aan de kontroleurs opgave van de hoeveelheid pikols padi, welke van de verschillende dorpen van hun distrikt verwacht wordt of geoogst is; waarvan echter reeds is afgetrokken, $^1/_5$, $^1/_4$ of $^1/_3$, door de planters als snijloon afgestaan.

Deze opgave is opgemaakt, volgens mededeelingen van de dorpshoofden, of ook wel naar eigendunkelijke schatting van de distrikts- of mindere hoofden, in beide welke gevallen trouwens hunne naaste belangen nimmer uit het oog verloren worden.

Na de ondervinding die van het karakter en de gewoonten *(adat)* der inlandsche hoofden verkregen is, acht ik het overtollig, in het breede te

omschrijven, hoe bedriegelijk de hooger bedoelde opgaven samengesteld worden, en geloof ik te kunnen volstaan, met aan te nemen, dat immer minstens genomen $^1/_6$ van het werkelijke produkt verzwegen wordt, misgewassen daar buiten gerekend.

De kontroleurs bij de landelijke inkomsten hebben somtijds tijd en lust om deze opgaven te verifiëeren, en dan begeven zij zich naar eenige rijp geworden velden, en laten 1, 2 ja soms zelfs 5 vierkante roeden padi snijden, wegen het produkt, berekenen de spillage, en nemen nu de zuivere opbrengst van deze 5 vierkante roeden aan tot basis voor de schatting van de produktie van soms 15,000 bouws padi-velden.

Enkelen onder deze ambtenaren zijn verder gegaan, en hebben menigmaal grooter uitgestrektheden van het gewas als proef laten snijden; doch daar de zaak nimmer gekontinueerd geworden is, heeft de dienstijver en werklust van den een, zich bestendig in de vadzigheid van een ander opgelost.

De aldus fiktieve cijfers van het bedrag van den oogst worden toch in elk geval, omdat een aanslag geschieden moet, door de kontroleurs in een algemeenen staat (welken zij legger noemen) overgebracht, in vijf deelen gesplitst, waarvan twee deelen of $^2/_5$ met den zoo gezegden marktprijs vermenigvuldigd en de uitkomst, met bijtelling van de schatting der tegalvelden, als cijfer voor de belasting van het betrokkene dorp opgebracht worden.

Doch die cijfers geven menigmaal een verschil met de aanslagen van vroeger jaren, welke in de meeste gevallen, voor de residenten, even als zoo vele orakelspreuken gelden; en dus door de kontroleurs bestendig in het oog gehouden moeten worden; en dewijl deze ondergeschikte ambtenaren, zoo maar niet willekeurig geldsommen durven opschrijven, die, hoewel den aanslag van vroegere jaren nabijkomende, echter niet voortvloeien uit de voorafgegane berekeningen van het in het loopende jaar verkregen produkt, zoo bedenkt hij, dat de marktprijs, met opzicht tot het dorp in geschil, wellicht lager of hooger is, dan elders, en rekent en kalkuleert daarop zoo lang, tot hij eindelijk het belastingscijfer van het voorgaande jaar of de cijfers van verscheidene voorgaande jaren nabij gekomen is. Mocht echter het toeval of zijne onhandigheid, in deze knoeiende werkwijze te-weeg-brengen, dat hij, door middel van den marktprijs, het verlangde facit niet verkrijgen kan, dan valt hem doorgaans in, dat de velden van het betrokkene dorp óf van een uitstekende óf van eene inférieure kwaliteit zijn, en nu neemt hij, als aandeel van het goevernement, in plaats van twee vijfden, de helft of een derde van het gewas, en verkrijgt veelal daardoor in zijne berekeningen eene gewenschte uitkomst.

Anderen behandelen de zaak oneindig eenvoudiger. Zij verzamelen de dorpshoofden, vragen hun af, hoeveel zij in het loopende jaar betalen kunnen, bepraten hun *f* 5.—, *f* 10.— of *f* 20.— meer te betalen dan in het voorgaande jaar, en wanneer de zaak op die wijze geklonken is, en de kontroleur alle dus vastgestelde geldsommen in zijn *legger* opgenomen heeft, keert hij huiswaarts, neemt dien staat voor zich, en begint de nog in blanco gebleven rubrieken in te vullen, op de volgende wijze:

In de achterste rubriek van den zeer rubriekrijken legger, vindt men al-

leen het cijfer van de belasting, die het dorpshoofd beloofd heeft te zullen betalen. Dat cijfer bedraagt b. v. *f* 400.— Nu zegt hij: als de geldwaarde van $^2/_5$ beloopt *f* 400.— dan bedraagt het geheel *f* 1000.— (een rubriek ingevuld); als *f* 1000. — de geldswaarde van de padi is, en de pikol kost *f* 2.—, dan bedraagt het $^2/_5$ gedeelte in den padi-oogst 200 pikols (2e rubriek ingevuld); als het $^2/_5$ gedeelte beloopt 200 pikols, dan ZIJN er 500 pikols GEOOGST en hiermede wordt de 3e rubriek ingevuld; en wanneer nu de *legger* eenigszins uitvoerig is, en een aantooning inhoudt van de geslaagde, minder geslaagde en niet geslaagde velden, of ook 1e, 2e en 3e soort, dan blijft hem nog te bepalen, hoeveel pikols van elk dezer soorten aan gewas voor elken bouw *geloofwaardig* opgebracht kunnen worden, om van het geheel den geïmagineerden oogst van 500 pikols te verkrijgen.

Het zijn deze opgaven (leggers), waaruit, nadat zij de goedkeuring van den resident hebben verworven, de huurcedullen (piagems) opgemaakt, en door hem aan de dorpshoofden uitgereikt worden.

Het zijn dezelfde staten, naar welke onder anderen de direkteur der kultures, in 1847, aan zijne excellentie den minister van staat, goeverneur-generaal betoogd heeft, dat de padi-kultuur, sedert de invoering van het kultuur-stelsel, in de laatste jaren *vooruit* gegaan was, niettegenstaande alle kenteekenen van een groot verval alom werden aangetroffen.

Het zijn mede diezelfde staten, waarop soms de berekeningen van produktie en konsumtie gegrond worden, niettegenstaande dikwerf de oogst van een aantal dorpen gedeeltelijk mislukt is, doch omdat de hoofden, om overwegende redenen (alleen aan de kontroleurs of residenten bekend), evenwel den aanslag van een goed geslaagd jaar op zich genomen hebben, dan ook prijken met eene hoeveelheid geoogste padi, welke in zulke gevallen het dubbel bedrag van den werkelijk verkregen oogst overtreft. Wanneer een resident of kontroleur zich eenmaal in het hoofd gezet heeft, dat de landrente moet stijgen, dan ontziet hij zich niet, om des noods het ambt van dorpshoofd, bij de gelegenheid van den aanslag, openlijk onder de verzamelde dorpshoofden op te veilen en aan den meestbiedende af te staan (*), in welke gevallen, de opgeofferde dorpelingen binnen twee jaren, soms in minder tijd, voor het grootste gedeelte uitgeschud zijn; want de kooper heeft en het bestuur voldaan, en zich-zelf niet vergeten. Anderen weder hebben opgemerkt, dat er 1e, 2e en 3e soort sawavelden bestaan (en dit is ook werkelijk in den geest der Revenue-Instruction) en daarvoor geheel tegen den geest van dat stuk, willekeurig geldsommen vastgesteld, welke door de bewerkers dier sawa's moeten worden opgebracht, en zijn de sawa's van de 1e soort belast van *f* 9.— tot *f* 6.—, die van de 2e soort van *f* 7.— tot *f* 4.— en die van de 3e soort van *f* 5.— tot *f* 2.—

Ik zeg willekeurig, omdat, welke goede gronden zij ook voor die schatting mogen bezitten, dezelve nergens door hen opengelegd zijn, noch daarop door hen eene goevernements-dispositie verworven is.

2°. De boven omschrevene als het ware op den tast gedane aanslag der sawavelden, door de ambtenaren aan de dorps- en verdere kompetente in-

(*) Dit heeft menigmaal in Samarang plaats gevonden.

landsche hoofden medegedeeld zijnde, wordt door eerstgemelden (de dorpshoofden) op hunne beurt, met of zonder vergrooting van het cijfer, aan hunne onderhoorige dorpelingen medegedeeld en onder hen (zoo zulks niet reeds vooraf geschied is) verdeeld. Bij deze verdeeling wordt wel degelijk gelet op hen, die de beste velden bewerken: niet om hen daarvoor meer te laten betalen, maar om hen, omdat zij, of inlandsche ambtenaren, of adellijken, of gunstelingen van de regenten, distrikts- of dorpshoofden zijn, zoo min mogelijk, en is het eenigszins doenlijk, in het geheel niet te belasten.

De schraalste velden vallen bestendig der armste en meest arbeidende klasse ten deel, en het zou geheel tegen het belang der dorpshoofden aandruisen, in dien regel eene verandering te maken en die arme menschen ook eens rijke gronden te laten bewerken; want daardoor zouden zij zich van hun afhankelijken toestand kunnen losmaken, eenig meerder vermogen verwerven, zich misschien twee buffels aanschaffen, en dan een grooter aandeel in den rijstbouw vorderen, hetgeen dan niet meer geweigerd kan worden; en uit zoodanig eene toenemende welvaart van den geringen landbouwer zou onvermijdelijk eene vermindering van den overvloed der dorpshoofden moeten volgen; want hun belang brengt mede, dat zij (is de lokaliteit daartoe geschikt, en zulks is meestal het geval) een aantal bouws onverdeeld laten, zoodat zij al die meerdere bouws kunnen opgeven als niet te zijn bebouwd.

Doch hun eigen belang en spekulatiegeest, verscholen achter het masker van aktiviteit en bezorgdheid voor 's lands inkomsten, gedoogen niet dat daardoor eene vermindering van belasting (*padjek*) ontstaat; zij verhuren dus die gronden onbewerkt, en onvoorwaardelijk (*iring-ngan*) aan *bijzondere personen* (Staatsblad 1818 no. 14), ontvangen onmiddellijk het bedrag daarvoor, zien zich op die wijze in eens in het bezit eener som gelds (*f* 100.—, *f* 200.—, *f* 300.—, ja niet zelden *f* 1000.—) gesteld, haasten zich om, met een deel daarvan, hunne tot aanzuivering van landrenten in het vorige jaar verpande goederen te lossen, koopen zich voor het overschot een mooi paard of gouden krisscheede, of huwen ten tweede of ten derde male, en helpen bij het einde van het jaar, wanneer men met de landrente achterstallig is, de policie-beambten, om de karbouwen of de padi hunner dorpsgenooten in beslag te nemen, tot deze zich geld hebben weten aan te schaffen om de door hunne hoofden verkwiste sommen in 's lands kas te bezorgen.

Billijkerwijze zou men mogen vooronderstellen dat de landbouwers, in de overtuiging dat zij hunne *padjek* betaald hebben, zich tegen zulk eene hemeltergende afpersing zouden verzetten. Dat zij zulks moesten doen is waar, maar dat zij het werkelijk doen is zóó onwaar, dat zij, die gezien hebben hoe hun hoofd zich naar den distrikts-lombard gespoed, daar zijne gouden krisscheede, gouden knoopen enz. enz. achtergelaten heeft, en met eenige zakken geld teruggekeerd is, geen oogenblik twijfelen, of de brave man heeft zich voor hen opgeofferd.

En hoe wil men van den geringen Javaan ook eene andere voorstelling dan de aangeduide verwachten? Hij weet het bedrag van zijne *padjek*, of hij weet die niet; weet hij die, dan vergeet hij, in den loop van 8 of 10 maanden, hoeveel het gezamenlijk bedrag is van de door hem, bij enkele guldens, dubbeltjes, niet zelden bij duiten afgedragen belasting; weet hij die niet, dan is

hij er niet beter aan toe, want in beide gevallen gaat hij steeds voort, met op aanmaning dan eens van het dorpshoofd, dan eens van den schrijver, dan weder van den kabayan, guldens, dubbeltjes, en duiten af te dragen, tot eindelijk, ongeacht zijne eenvoudigheid, deze als een stroom voortgaande geldheffing, hem verschrikt, hij daarover met een buurman gaat spreken, en zoodoende tot de konklusie komt, om zijn dorpshoofd te vragen, of hij zijn *padjek* nog niet ten volle aangezuiverd heeft, hoewel in de meeste gevallen dan reeds 50 percent te veel betaald is.

Overigens moet, ter eere van de dorpshoofden, gezegd worden, dat zij in de moeilijke omstandigheden, hiervoren bedoeld, zich haasten den chineeschen pandhouder op te zoeken, om dien alles over te leveren wat blinkend en aanneembaar is, middelerwijl berekenende, dat zij over drie of vier maanden, voor deze oogenblikkelijke opoffering schadeloosstelling zullen vinden in de penningen (dank zij hunne onfeilbare praktijk in het kort houden hunner onderhoorigen) van de *bijzondere gebruikers* voor de quasi niet verdeelbare gronden te ontvangen.

Zijn de landbouwers eindelijk tot de kennis gekomen, dat zij voor het loopende jaar niets meer behoeven te betalen, en kunnen zij dan nog iets missen, dan leent het dorpshoofd hun die sommetjes af, als voorschotten op hunne padjek van het volgende jaar, waarvan natuurlijk niemand weten kan of er dan wel geoogst zal worden, en daaraan is dan ook in de meeste gevallen te wijten, dat de landbouwers, bij een misgewas, ongeacht de daling der landrente, evenwel nog te veel betalen, omdat zij reeds in voorschot waren, en hunne hoofden, die nimmer vergeten iets van hen te vragen, altoos vergeten terug te geven.

Sommigen hunner kwellen de bevolking op last van het bestuur (art. 6 Staatsblad 1819 no. 5, Staatsblad 1827, no. 96,) of uit zucht naar gewin, met aanmaningen tot betaling op tijdstippen, waarop de landbouwer geen geld bezit, waarop zijn tweede gewas (zoo hij dat heeft) nog te velde staat, waarop hij voor de europeesche kultures (zoo die bestaan) nog geen betaling heeft genoten, en waarop zijne padi (zoo hij daarvan overgehouden heeft en die hem tot dagelijksch voedsel verstrekt) in de schuur ligt. Geschieden die aanmaningen op last van het bestuur, dan is zulks een gevolg van den aangenomen regel, dat de landrente onder ultimo December van elk jaar moet zijn aangezuiverd. Geschieden ze uit een zucht naar gewin van de dorpshoofden, dan gebruiken deze niettemin den naam van den wedono, van den kontroleur, van den regent, van den resident, kortom van het geheele bestuur (negri), om de menschen begrijpelijk te maken, dat zij hebben te betalen; en wanneer, zoo als gezegd is, geen geld wordt gevonden, waarop natuurlijk is gerekend, dan nemen die dorpshoofden zeer gewillig, tegen den prijs van den aanslag (den goedkoopsten), van ieder, een of meer pikols padi in betaling aan, brengen die, zonder eenigerlei storting in 's lands kas te doen, in hunne eigene schuren over en verkoopen ze ter gelegener tijd met 100, 200 tot 300 percent winst, dikwerf aan dezelfde personen, van wien zij die padi tegen den laagsten prijs ontvangen hebben; want zoo zij hun dan, van hun eigen padi een pikol leenen, hetzij voor inzaad of konsumtie, dan moeten daarvoor bij den oogst, 2, 2½ of 3 pikols worden teruggegeven. Deze manier

van afrekenen heeft nog voor die soort van spekulanten het bijzonder voordeel, dat hunne slachtoffers het volgende jaar, als een gevolg dezer afrekeningen in natura, zoo veel te spoediger weder gebrek hebben, waarvan zij dan op nieuw partij kunnen trekken.

De gevolgen van een dergelijke manier van belasten en heffen zijn niet moeilijk te berekenen. De landbouwers, bestendig uitgeput en hun niets overgelaten wordende dan hetgeen even toereikend is om te leven, dat nog niet eens van allen gezegd kan worden, moeten noodzakelijk in hongersnood geraken, zoodra zich in het door hen bewoond wordende distrikt eenig misgewas vertoont, omdat in zulke gevallen hunne aanverwanten, op wie zij immer in nood blijven rekenen, in denzelfden toestand verkeerende, geen hulp kunnen bieden.

Alsdan worden de karbouwen verkocht voor zeer lage prijzen; en zijn zij gelukkig genoeg om, met de opbrengst daarvan, zaadpadi te kunnen inkoopen en hun leven te rekken tot den volgenden oogst, dan zijn zij daarom niettemin in een staat van verval geraakt, waaruit zij zich, zonder tusschenkomst van partikulieren, nimmer meer kunnen opheffen, daar zij, hun ploegvee verkocht hebbende, nu een geringer aandeel in de sawavelden verkrijgen, waarvan de opbrengst niet toereikend is voor hun onderhoud gedurende een jaar.

In deze omstandigheden blijft den ongelukkige niets anders over, dan zijn veld te verlaten, waardoor het dorpshoofd zijn handel met de *bijzondere gebruikers* uitgebreid ziet. De beroofde landman echter verlaat zijn dorp, en begeeft zich tot den een of anderen aanverwant of bekende in een ander distrikt, regentschap of residentie woonachtig, en wanneer hij gezocht werd, zou hij daar worden teruggevonden onder den bekenden naam van *mondok* (*), om voor den kost zonder loon, alle de heerediensten, soms ook veldarbeid, te verrichten voor hem, die zich zijn verlaten toestand aangetrokken en hem huisvesting verleend heeft.

Deze toestand der bevolking vloeit nog maar voort uit de werking van het belastingstelsel, maar verergert schromelijk als men in overweging neemt:

a. Dat geen dorpshoofd aangesteld wordt, zonder eene schatting van *f* 50.— *f* 100.— tot *f* 300.—, naar gelang van de belangrijkheid van het dorp, uit te keeren aan den regent of wedono, welke uitschotten later op de landbouwers verhaald worden.

b. Dat sommige autoriteiten zich niet ontzien hebben, met de huurcedullen een handel te drijven, waardoor de bevolking als het ware aangezegd werd, dat zij zich tot den laatsten duit en des noodig met verkoop van hunne geringe bezitting moesten laten uitputten.

Deze handel bestaat dáárin, dat een dorpshoofd, de geïnde belasting te zoek gemaakt hebbende, de vlucht neemt of wel zijn ontslag vraagt, in een van welke beide gevallen zich een vreemdeling opdoet, die tegen betaling van de opgestoken som, tot dorpshoofd wordt aangesteld, welk uitschot hij on-

(*) *Mondok* is die klasse van menschen in de dessa's, welke gerekend wordt, de zoogenaamde overbevolking uit te maken; zij worden bij de volkstelling (opgave) niet gerekend.

middellijk door buitengewone heffingen in zijn faveur, van zijne nieuwe dorpsgenooten terugvordert, aan welke afpersing de landbouwers zich onderwerpen, omdat zij weten, welk offer hun dorpshoofd aan den lande, ter verkrijging van zijn ambt, gebracht heeft, zoodat zij in de meening verkeeren, dat geheel in den regel en op last van het goevernement gehandeld is.

Door de toelating tot deze, de bevolking stelselmatig uitmergelende, transaktiën van de zijde der plaatselijke besturen, wordt de regeering misleid, omdat voor het ontstane deficit twee redenen kunnen bestaan, namelijk:

a. Heeft de resident zich verdienstelijk willen maken, door de landrente op te voeren, en wordt het aangeslagen en eenmaal bekende bedrag niet geind, dan verliest hij de vruchten van zijn arbeid, en loopt gevaar dat de regeering op de gedachte komt van overdrijving der belasting.

b. Is het geld werkelijk door een ontrouw of losbandig dorpshoofd verduisterd, dan heeft de resident zich schuldig gemaakt aan plichtverzuim.

Door het verkoopen van den huurcedul schuift de autoriteit beide beschuldigingen van zich af; maar ziet niet in, dat hij zich aan een veel grover vergrijp schuldig maakt, namelijk aan dat van het uitoefenen van tirannie, namens zijn goevernement, dat zich bij elke gelegenheid op zijn vaderlijke regeering beroemt.

3o. Dat geen ambtenaar of reiziger zich in het distrikt vertoonen kan om eene ronde te doen, om zijne nieuwsgierigheid te bevredigen, of de bevolking moet, zonder eenige betaling te genieten, rijst, kippen, oli, brandhout, gras, water, kortom alles, leveren, wat tot dagelijksch onderhoud noodig is; welke gelegenheden zoowel de dorps- als de distriktshoofden zich ten nutte maken, om, ten koste van den goeden naam van het nederlandsch goevernement en den reizenden persoon, zich voor den tijd van 2, 3 à 4 weken van allerlei soort van levensmiddelen te voorzien.

4o. Dat door geen ambtenaar een feest gegeven wordt, hetzij door wien ook (het is onnoodig hierin onderscheid tusschen de natiën te maken) of de bevolking wordt aangesproken om bijdragen, waarbij weder dezelfde methode als bij het slot van § 2 vermeld is, gevolgd wordt.

5o. Dat dergelijke feesten meestal gegeven worden bij trouw- of besnijdenis-plechtigheden van kinderen van inlandsche hoofden, en voor 75 van de 100, niet om der plechtigheid luister bij te zetten, maar om door middel derzelve eene belasting over de bevolking te kunnen uitschrijven, en voor eenige maanden voorraad op te doen (*adat*).

6o. Dat een dorpshoofd die heffing doet over alle de ingezetenen van zijn dorp, een wedono over alle de onderhoorigen van zijn distrikt, en een regent over zijn geheel regentschap.

Bij al deze frauduleuse handelingen bedenke men nu nog:

a. Dat het geheele inlandsche personeel brandhout, water, gras enz. enz. ontvangt, de paarden opgepast, zoomede een gedeelte der huisselijke diensten verricht worden, zonder betaling, waarvoor soms, hoewel zelden, voedsel verstrekt wordt.

b. Dat deze hoogst onkostbare levenswijze door menig europeesch ambtenaar wordt nageleefd.

c. Dat alle de heerediensten voor het goevernement kosteloos verricht,

en het bedrag derzelve in geld, gekalkuleerd kan worden het hoogste cijfer van landrenten 100 percent te overtreffen.

d. Dat hier alleenlijk aangegeven zijn de grofste misbruiken, welke aan ieder ingezetene van Java bekend zijn, en eene opsomming van de ontelbare kleine knevelarijen en afpersingen, alsook een overzicht van de bedroevende uitwerkselen van de bazaar-heffingen, achterwege is gelaten, uit vrees voor al te groote omslachtigheid.

En als men nu alle deze punten rekapituleert, zou het dan nog wel eenige verwondering kunnen baren, als men een deel der bevolking, bij een gedeeltelijk en plaatselijk misgewas van slechts één oogst, ongeacht de prijs per pikol rijst zes gulden niet te-boven-gaat, aan hongersnood ten prooi gegeven zag, niet omdat het land geen levensmiddelen bezit, maar omdat de bewoners uitgezogen en te arm zijn om die levensmiddelen te kunnen koopen.

Het aantal menschen dat, ten gevolge van dien, in de maand Oktober (om bij vergelijking te spreken), de dorpen verlaat, om bedelende het leven te rekken, zal voor $^3/_4$ gedeelte voor het land verloren zijn, omdat, zonder buitengewone hulpmiddelen, dat $^3/_4$ gedeelte den hongerdood moet sterven, zoo als zulks in 1845 en 1846 in Cheribon, en in 1849 en 1850 in Samarang, Bagelen, Japara, Rembang, Pekalongan, Tagal en de Vorstenlanden meer of minder het geval geweest is.

Eene dergelijke van alles beroofde menigte moet gevoed worden; en wel zoodanig gevoed, dat zij de velden zal kunnen bewerken, en wel met den *patjol*, omdat in het gegeven geval, de karbouwen verkocht zijnde, de opbrengst verteerd is, en opdat zij verder van de haar te verstrekken zaaipadi gebruik zal kunnen maken en den oogst onbekommerd afwachten, die in Maart en April kan invallen, zoodat circa voor zes maanden levensmiddelen benoodigd zijn.

Rijk zal de toekomst zijn aan ellende, zoo als hierboven bedoeld is, wanneer de padi-oogst in eenige distrikten eener residentie geheel of gedeeltelijk mislukt, omdat de landbouwer, tot den laatsten duit uitgeschud, geen middelen zal hebben om, zonder gepaste hulp van het bestuur, gedurende eenige maanden van het jaar zijn leven te rekken. Ook de landen waar de europeesche kultures bestaan, en waaruit men zegt dat de landbouwers hunne belasting betalen, zullen van de beschreven rampen, ingeval van een klein misgewas, niet verschoond blijven, want bij eene aandachtige beschouwing van de staten der landrenten zal men bevinden dat die landrenten trapsgewijze met de vorderingen van het kultuurstelsel gestegen zijn, en het maximum van de belasting overschreden is.

Om hierover te kunnen oordeelen is het noodig na te gaan:

1. Hoeveel de voorschriften toelaten te heffen.
2. Hoedanig de toepassing daarvan op de individuën werken moet.
3. Hoeveel werkelijk geheven is, en
4. Hoeveel de landbouwer in billijkheid als belasting van de sawavelden zal kunnen betalen.

1. Bij geene der bepalingen van het Nederlandsch goevernement, vind ik

bepaaldelijk uitgedrukt, dat als belasting van de sawa's geheven zal worden, *de helft*, *twee vijfden* of *een derde*. Dewijl echter de regeling dezer belasting gebaseerd moet worden op de Engelsche instruktie van 11 Februari 1814, hierboven reeds aangehaald, is het waarschijnlijk dat de ambtenaren daarom aanvankelijk de zoo even bedoelde taks gevolgd hebben.

Het schijnt echter dat deze regel al spoedig verlaten is, hetzij ter vereenvoudiging van de werkzaamheden of om andere mij onbekende redenen. Zoo veel echter is zeker, dat ik bij mijne intrede in het kader der kontroleurs (Februari 1831) de berekening van $^2/_5$ algemeen in gebruik vond.

Hierdoor was het werk zeker vereenvoudigd, en werd oogenschijnlijk de bedoeling bereikt: want door het middengetal van $^2/_5$ had men de mindere opbrengst van de 3e soort velden doen opwegen tegen de meerdere opbrengst van die van de 1e soort.

Daar echter de meeste dorpen slechts een gering gedeelte 1e soort, een grooter gedeelte 2e soort en een nog grooter gedeelte 3e soort velden bezitten, en den dorpshoofden de volle macht van verdeeling der velden naar hun goedvinden gegeven is, was de aangenomen stelling voor geen algemeenen maatregel geschikt en dewijl men dien desongeacht invoerde, is daarmede een eerste en zeer grove misslag begaan, welke aanleiding gaf tot groote ongeregeldheden.

Deze staat van zaken is, op kleine uitzonderingen na, blijven voortduren: en de belasting *landrente* dus algemeen berekend geworden op $^2/_5$ van het gewas.

2. Als $^2/_5$ het middengetal voor de belasting is, dan kan als basis ook alleen een middengetal dienen. Daarom stel ik voor de volgende berekening: 10 hamatten padi of 10 pikols rijst per bouw. (*)

Van deze 10 pikols gaat af:

$^1/_5$ snijloon	2	pikols
$^1/_{10}$ djakat	1	id.
$^1/_{20}$ inzaad	$0^1/_2$	id.
$^2/_5$ belasting	4	id.
maakt	$7^1/_2$	pikols;
rest	$2^1/_2$	pikols of

250 katti's rijst, waarvan een huisgezin (gewoonlijk 5 zielen) 365 dagen moet leven.

Een dergelijke uitkomst (voor degenen die ze berekend hebben) gedoogde niet, dat $^2/_5$ geheven werd, en daar niettemin de aanslag eenigerlei schijn van berekening moest hebben, is in de staten het deel der belasting als $^2/_5$ opgebracht, doch heeft men, door òf de produktie, òf den marktprijs lager te stellen dan inderdaad het geval was, steeds een cijfer weten te verkrijgen, dat min of meer gelijk stond aan de belasting van vroegere jaren.

Daar het echter algemeen bekend is, dat de landrente trapsgewijze met de vorderingen van het kultuurstelsel gestegen is, zoo is het moeilijk te

(*) Deze berekening van 10 pikols rijst per bouw is gansch niet gering. Bijna geheel Demak levert niet meer op. Samarang, Madioen, Rembang, Bagelen en Pekalongan zullen moeilijk 10 pikols rijst als middengetal voor de opbrengst van alle hunne sawavelden kunnen aannemen.

zeggen, waar de bovenvermelde wijze van aanslaan thans toe geleid heeft, alzoo de fout niet overal alleen in de berekeningen zit, maar ook in de exekutie van het landelijk stelsel.

En dat de fout ook op vele plaatsen tevens in de berekeningen bestaat, zal blijken, als men nagaat, dat er dorpen zijn, welker velden met *f* 15.— en *f* 20.— aangeslagen worden; hetwelk ontegenzeggelijk te veel is, en ook niet geïnd zou worden, werd niet gemakshalve die belasting van de indigo- of suiker-gelden afgehouden; en daaruit kan begrepen worden, waarom de inlandsche hoofden in de residentie Cheribon, bij de invoering van de braziliaansche koffibereiding, tot bezwaar geopperd hebben: „dat zij de landrente moeilijk zouden kunnen innen;" omdat de koffiplanters voor hun produkt bij den dag betaald worden.

En daardoor ontstaat de vraag, of de belasting op de sawavelden (landrente) van de produktie dier velden geheven moet worden, of dat die belasting slechts zoo genaamd is, en inderdaad over alle takken van industrie van den Javaanschen landbouwer, naar de verschillende denkwijzen der ambtenaren, moet worden ingevorderd.

Ik geloof veilig te kunnen besluiten: dat de heffing alleen van de sawa- en tegal-velden, naar evenredigheid van het produkt, geschieden moet; ten minste zoo versta ik den geest van de Engelsche instruktie, waarop alle bepalingen van het Nederlandsche goevernement ten deze gegrond zijn.

Het denkbeeld van eene meer op de middelen in het algemeen rustende belasting, behoeft niet te worden uitgesloten; maar ik ben van meening, dat men beginnen moet, met onderzoekingen en opnamen, geschikt om de uitgestrektheid en de waarde der gronden te leeren kennen. De bijzondere middelen van de bevolking zullen van lieverlede in al derzelver details, ten gevolge der voorbereidingen van den aanslag der landrenten, bekend worden, en daarna zal het eerst tijd zijn, om te oordeelen, wie hunner een hoogere belasting dan de gestelde grondlast moet opbrengen, en of deze meerdere betaling als eene bijzondere heffing, hetzij van tuinen of gewassen, of wel bij wijze van verhooging van den grondlast en ineensmelting met denzelven, geheven moet worden.

De droevige uitkomsten van de thans bestaande wijze van omslaan, zijn hoofdzakelijk toe te schrijven:

1. Aan gemis van kennis van de waarde der gronden en van de middelen van de landbouwers.

2. Aan de daaruit voortvloeiende verwarde wijze van omslaan, welke gezegd kan worden dat niets vóór, maar alles tégen zich heeft.

3. Aan de knevelarij der inlandsche hoofden, welke zóó ver gaat, dat dáár, waar het belastingstelsel, hetzij door toeval of andere oorzaken, den landbouwer overvloedig heeft overgelaten, hij niettemin even arm en berooid is als hij, over wien zich de gebrekkige werking van dat stelsel, in denzelfs volle kracht, uitgestrekt heeft.

De onderwerpen bij deze drie punten opgenoemd, reeds behandeld zijnde, zal ik thans in eene beschouwing treden van den maatstaf, welke mijns inziens billijk aangenomen worden kan, om de belasting *landrente* te berekenen.

Voor genoegzaam bewezen houdende, dat eene heffing van twee-vijfden van

het gewas van al de aanwezige velden, voor het tegenwoordige te hoog is, zal ik hier onderzoeken, welke uitkomsten verkregen zullen worden bij een vermindering dezer taks, en stel haar vooreerst op *één vijfde.*

Residentie Tagal.

						pikols.
1847, geslaagde bouws	57,611,	niet geslaagde	12,156,	geoogste padi		1,674,828.
1848, „ „	55,812 „	„	8,252	„	„	1,710,328.
1849, „ „	56,307 „	„	12,176	„	„	1,178,640.

De landrenten zijn geweest, in 1847 *f* 523,132.— Recepis.
1848 - 585,665.— „
1849 - 411,269.— „

Te-zamen *f* 1,520,066.— Recepis.

Wanneer genomen was $^1/_5$ van de produktie, en elke pikol padi een waarde had bezeten van *f* 1.60 ($1^1/_2$ gulden), dan zou de belasting *landrente* voor die residentie hebben bedragen, in . . 1847 *f* 503,449.— Recepis.
1848 - 555,069.— „
1849 - 353,592.— „

Te zamen *f* 1,411,000.— Recepis.

Zoodat door de heffing van slechts $^1/_5$ van het produkt, in drie jaren tijd minder zou zijn geheven, eene som van *f* 109.066.—

Maar deze minderheid is slechts schijnbaar; want hetgeen geheven is, heeft de krachten der bevolking ver overtroffen, zoodat daaruit, gepaard met andere ongeregeldheden in het bestuur (blijkens mijn officiëel rapport van den 12en Oktober 1850 no. 34) gebrek, sterfte en volksoploop ontstaan is.

Doch om mijn beweeren nog beter te staven, geef ik een overzicht van den aanslag der landrente in 1850, zijnde als toen goed geslaagd 53,910 bouws, niet geslaagd 17,878 bouws, geoogst, 1,196,537 pikols padi; — en heeft de aanslag bedragen *f* 380,000.— recepissen; terwijl die, volgens hooger aangegeven maatstaf berekend, zou hebben beloopen *f* 358,968.—

Deze aanslag van *f* 380,000 recepis is niet alleen *f* 21,000.— minder dan die van 1849, ongeacht de produktie in dat jaar 17,897 pikols *minder* was dan in 1850; maar die belasting van *f* 380,000.— is ook nog te hoog, zoo als bij evengemeld rapport aangemerkt is.

Uit een en ander blijkt, dat het verschil van de belasting gebaseerd op $^2/_5$, tusschen die welke gebaseerd zal zijn op $^1/_5$, betrekkelijk genomen, zeer gering is, hoewel oogenschijnlijk dat verschil juist de helft bedragen moest; maar deze uitkomst is toe te schrijven, aan hetgeen in den loop van dit geschrift gezegd is omtrent den marktprijs, hebbende dezelve bij de plaats gehad hebbende berekeningen tegen $^2/_5$, gevariëerd, terwijl zij tegen $^1/_5$, bestendig op *f* $1^1/_2$ recepis per pikol padi gesteld is: welke prijs ongetwijfeld billijk is, en jaarlijks veilig zal kunnen worden gerekend, als namelijk het geheele stelsel van landrente geregeld is, goed in werking zal zijn, en aan de uitvoering krachtdadig de hand wordt gehouden; staande

f 1½ per pikol padi nog beneden een waarde van *f* 3.— recepis voor een pikol of 125 amsterdamsche ponden rijst.

In aanmerking nemende dat de partikuliere landbezitters doorgaans de helft van het gewas *in natura* vorderen, en die regel sedert jaren stand houdt, zonder dat zich op die eigendommen dat gebrek vertoond heeft, hetwelk de opgezetenen van de goevernementslanden ondervonden hebben, terwijl de eenige tegemoetkoming der eerstbedoelden bestaat, in een regelmatiger aandeel in de heerediensten; zoo ben ik van oordeel, dat niets gewaagd wordt, met eene gelijkmatige heffing van alle soorten van sawa-gronden, van *een vierde* van de bruto opbrengst, te voldoen in *geld;* zullende de sawa's, door de bevolking beplant met andere gewassen dan padi, voor eigen kultuur, berekend worden naar een opbrengst van veertig pikols padi per bouw.

Wel zal deze gelijkmatige druk, bezwarender zijn voor hen die schrale gronden bewerken; doch deze schijnbare verongelijking wordt goed gemaakt, door eene geregelde verwisseling van de landen onder de bebouwers, zoodat ieder op zijne beurt goede gronden te bewerken krijgt.

Eenvoudigheid is eene hoofdzaak, welke in acht genomen moet worden bij de samenstelling van een belastingstelsel, dat over een zoo groote uitgestrektheid grond en circa 10 millioen zielen werken moet. De heffing van één taks voor alle soorten van gronden, is een voordeel voor de administratie dat gereedelijk elk zaakkundige zal waardeeren, terwijl niemand bij die schikking benadeeld wordt.

Alleen zal aangenomen moeten worden, dat alle velden, minder opbrengende dan zes pikols padi, geheel vrij zullen zijn van belasting.

Het is hier de plaats; een overzicht te leveren van de uitkomsten van zulk eene regeling, over de geheele uitgestrektheid rijstvelden van Java; doch ik moet mij dat genoegen ontzeggen, omdat het den direkteur der kultures niet behaagd heeft, de daartoe benoodigde en van dien hoofdambtenaar gevraagde opgaven en cijfers, aan mij uit te reiken.

Ik moet mij daarom vergenoegen met een overzicht te maken, gegrond op schattingen van de mij het meest bekende gronden, en ik neem daarvoor in eerste plaats de residentie Tagal, en stel dat van al de aanwezige sawa-velden, bedragende 72,000 bouws, onbebouwd zijn gebleven . . 2,000 bouws
dat mislukt zijn . . . . . 5,000 „
en dat van nog . . . . . 5,000 „

elke bouw nog geen 6 pikols padi heeft opgebracht, welke . 12,000 bouws afgetrokken zijnde van het geheele bedrag, 60,000 bouws overlaten, waarvan de belasting moet worden geheven.

Aannemende dat van gezegd getal, ⅓ tot de eerste, en ⅔ tot de tweede soort velden behooren, en die 20,000 bouws niet meer geven dan 20 pikols, zoo bedraagt het geheel 400,000
de overige, tegen 16 pikols per bouw, geven 640,000

Te zamen 1,040,000

pikols, daarvan ¼ — 260,000, tegen 1½ gulden de pikol, maakt *f* 390,000.—

Een gelijksoortig overzicht over het regentschap

geeft de volgende uitkomsten:

Stellende dat, van de 81,000 bouws aanwezige sawavelden, slechts 70,000 in den aanslag kunnen deelen, en daarvan 20,000 opbrengen 20 pikols, geeft . . . . . 400,000 pikols
50,000 bouws, tegen 10, geeft . . . . . 500,000 „

* Te zamen 900,000 pikols

waarvan $^1/_4$ of 225,000, tegen $1^1/_2$ gulden de pikol, maakt *f* 337,500.—

Men ziet hieruit, dat de uitkomst beneden de thans opgebracht wordende belasting staat, doch zulks getuigt nog geenszins tegen het projekt, omdat:

1o. De landrente, zoo als die thans berekend is, over geheel Java te hoog staat, en dat wel, in verband met het bestaande stelsel van regeeren, naar mijne meening van 50 tot 100 percent.

2°. Dat de velden van de eerste soort hier niet hooger zijn gekalkuleerd dan op 20 pikols per bouw; terwijl een opbrengst van 30 pikols padi in het geheel geen zeldzaamheid is.

3°. Dat voor Tagal 5,000 en voor Demak 11,000 bouws, (*) gerekend zijn als te hebben opgebracht minder dan zes pikols padi, welke uitkomst gelijk staat aan een misgewas, zoodat, indien de opbrengst van die 16,000 bouws niet meer bedroeg dan 8 pikols, de belasting voor Tagal met *f* 15,000. en voor Demak met *f* 33,000.— zou stijgen.

Onder deze omstandigheden, zou de uitkomst bijna gelijk staan aan hetgeen thans verkregen wordt, waarmede oogenschijnlijk niets gewonnen was; doch, behalve dat het hier niet de reden is van berekeningen om hoogere cijfers te verkrijgen, maar hoofdzakelijk van het in-werking-brengen van een den landbouwer beschermend en opbeurend stelsel van grondlasten, durf ik de verzekering geven, dat bij een nauwkeurige toepassing van de voor te schrijven regelen van omslaan, de uitkomsten, zoowel voor de regeering als voor de landbouwende klasse, zeer bevredigend zullen zijn.

Overigens zij hier ter loops aangeteekend, dat ik de hooger gemelde taks aanneem, in overeenstemming met de thans bestaande orde van zaken. in afwachting van eene herziening van de meest belangrijke regeerings-aangelegenheden, waarna in het stelsel van landrente eene wijziging gemaakt zal kunnen worden, waarvan de uitkomsten de verwachtingen van velen zullen overtreffen.

Mijne beschouwingen deswege, zijn vervat in de vierde afdeeling van dit geschrift.

Het is nu noodig na te gaan, welke uitkomst de voorgestelde verandering voor den geringen man zal hebben, of beter gezegd, wat hem van zijne padi overblijft, als hij de lasten en kosten voldaan heeft.

a. Het gestelde minimum van 6 pikols padi moet hier ten grondslag dienen, en daaruit volgt:

(*) In 1841, 1842 en 1843 waren de 81,000 bouws rijstvelden van Demak jaarlijks alleen bebouwd.

Zes pikols padi bruto staan gelijk aan		600 katti's
af $^1/_5$ snijloon	120	
$^1/_{12}$ inzaad	50	
	—— 170	„
Rest zuiver		430 katti's
Van het snijloon wordt weder ingewonnen minstens	75	„
	505	„

De belasting beloopt in natura 200 katti's welke hij in geld betaalt met . . . . . *f* 3.—

Kosten van uittrekken, overbrengen en planten van bibiet . „ 2.60

Te zamen „ 5.60

Wanneer de landbouwer nu niet gedwongen wordt, zich te ongelegener tijd van zijn produkt te ontdoen (om de landrente aan te zuiveren) dat nimmer veiliger bewaard blijft dan bij hem zelven, en hij dus zijn produkt tot konsumtie kan aanwenden, of, zoo hij een rijken oogst gehad heeft, opschuren tot de prijzen gestegen zijn, dan is de opbrengst van twee-en-drie vierde pikol padi toereikend om zijne belasting te betalen, en geld over te houden om de kosten van den aanplant te dragen, en zou hij dus, in het ergste geval, dat is bij een aan misgewas grenzenden oogst van zes pikols padi per bouw, nog 250 katti's padi overhouden.

b. Bij eene opbrengst van 10 pikols per bouw zal de belasting zijn in geld *f* 3,90 en houdt de landbouwer, na aftrek van alle uitgaven en lasten, over 500 katti's.

c. Bij een opbrengst van 16 pikols, bedraagt die belasting *f* 6,— en is het overschot p. m. 1100 katti's.

d. Bij een opbrengst van 30 pikols zal de belasting zijn *f* 11.40 en het overschot komen op 2000 katti's.

Overigens moet niet uit het oog verloren worden: dat het gebruik van den grond, aan den huurder of tijdelijken bezitter, wordt afgestaan voor het geheele jaar; dat hij daarvan, naar gelang der lokale gesteldheid, drie, minstens twee, oogsten kan trekken, namelijk een of twee van padi, of wel een van padi en daarna een, soms twee, van aardvruchten; terwijl de grondlast alleen berekend wordt op den padi-oogst en dus slechts van één gewas; zoodat alle verdere door den landbouwer van zijn veld gewonnen wordende voortbrengselen, zijn onbezwaard eigendom blijven; zijnde het overbekend, dat die tweede gewassen, bij eene ijverige bebouwing, doorgaans in waarde die van padi zullen overtreffen.

Ten aanzien van de velden, met produkten voor de europeesche markt beplant wordende, ben ik van oordeel, dat van deze geen belasting behoort te worden genomen, en wel op grond der volgende overwegingen.

1. Het planten van suikerriet, indigo, kochenielje, tabak en kaneel, is een arbeid welke door dwang gedreven wordt, dewijl het algemeen bekend is, dat de Javaan, werd hem de keus vrijgelaten, oogenblikkelijk dien veldarbeid zou verlaten, om daarentegen niets anders te planten dan padi en aardvruchten, of zijn tijd in ledigheid door te brengen.

2. Kan men dien gedwongen arbeid, welke in principe gelijk gesteld kan

worden aan eene krachtige aansporing tot werken van eenen vader jegens zijne minderjarige kinderen, beschouwen als in zijne uitkomsten in alles weldadig te zullen werken op de bevolking, dan mag zulk een schoon doel niet bevlekt worden door bekrompen financiëele berekeningen, die, behalve dat zij meer verlies dan voordeel aanbrengen, geene rechtvaardige of billijke redenen tot grondslag kunnen hebben.

Dit alles toch is te vinden in het stelsel van kultures, zoo als het hedendaags toegepast wordt; want het gelast den Javaan een gewas te planten, waarin hij geen belang stelt; hij wordt voor dien arbeid niet alleen sober, ja soms te karig beloond, maar men ontneemt hem nog een gedeelte van zijn grond, en wel de beste soorten; zoodat een landbouwer, die bij de vreemde kultures ingedeeld is, nimmer een geheelen bouw met rijst beplanten kan; moetende het grootste gedeelte hunner met een halven of drie kwart bouw tevreden wezen.

3. Uit deze omstandigheden vloeien bestendig verkeerde en overdreven gevolgtrekkingen omtrent den staat van welvaart der bevolking voort, want zoo de autoriteiten den uitgeputten toestand der landbouwers gekend hebben, hoe is het dan te pas gekomen, dat zij hun, zoo als in Bagelen, Samarang en andere plaatsen, den laatsten slag gegeven hebben, door, ongeacht zich alle verschijnselen van achteruitgang voordeden, nog steeds voort te gaan met het handhaven, zoo niet verhoogen, van de oude cijfers van aanslag, en het nutteloos overdrijven der heerediensten, zoodat de karbouwen en akkergereedschappen verkocht moesten worden, en eindelijk daarop voor duizenden de hongerdood gevolgd is? En dat ook de aanzienlijkste ambtenaren in deze dwaling vervallen kunnen, blijkt uit de redevoering, die de voormalige direkteur der kultures G. L. Baud, als minister van koloniën gehouden heeft, in de tweede-kamer der staten-generaal, waarin gezegd wordt, dat elk Javaan een bouw bewerkt, dat hij nog meer bewerken kan, en dat inmiddels al die bouws, elk 15 pikols rijst opbrengen; al hetwelk ik, behoudens allen eerbied voor den redenaar, zoo vrij ben voor hersenschimmig te verklaren.

4. De kommissaris-generaal Van den Bosch heeft, bij zijn ontwerp tot invoering der kultures, bepaald, dat al de aan dezelve te verrichten arbeid zou geschieden tegen vrijstelling van landrenten, dat is, tegen vrijstelling voor een bouw (zie Staatsblad 1834 no. 22). Indien de landbouwer dus een geheelen bouw kon bewerken, zou hij in elk geval, bij eene produktie van 15 pikols rijst, eene waarde van circa *f* 60.— recepis erlangd hebben; want die 15 pikols waren zijn onbezwaard eigendom. Toen echter besloten werd om de kultures door geld te drijven, was het noodig, dat een bouw suikerriet niet minder dan 30 pikols opbracht, om hem in staat te stellen de op die verandering gevolgde hooge lasten te betalen, die tot *f* 20.— per bouw gegaan zijn, en daar het aandeel in de suikerplantloonen slechts *f* 21.— bedraagt, zoo zoude de planter bij die verandering *f* 1.— winst gehad hebben, zoo niet, in de meeste gevallen, de resultaten der suikerkultuur beloopen hadden 25, 20, 15 ja zelden slechts 12 pikols!

5. De aloude instellingen des lands zeggen: „De vorst neemt een vijfde van de gronden of van derzelver opbrengsten, of wel vordert persoonlijke diensten van een vijfde van de bevolking;" doch het Nederlandsch goevernement heeft

niet alleen beide soorten van opbrengsten getrokken, maar ook nog soms over de helft, een derde of een vierde, minstens een vijfde van den grond, en *over al de arbeiders te gelijk* beschikt; waardoor de bevolking van bijna geheel Java teruggebracht is tot dien staat van armoede, waartoe sommige provinciën onder het kontingenten-stelsel der Oostindische kompagnie vervallen waren.

De Engelsche instruktie van 11 Februari 1814 is het eerste staatsstuk, waarbij de rechten en belangen der inlandsche bevolking overwogen en bepaald geworden zijn. Bij hetzelve wordt de landbouwende klasse onderworpen aan één belasting, gegrond op de helft, twee-vijfden of een-derde van den padi-oogst der sawa-velden, en twee-vijfden, een-derde of een-vierde van de opbrengst der tegals, gekalkuleerd op turksch koorn (djagong), welke taks zeer hoog is, in aanmerking nemende dat de planters nog $^1/_5$ tot $^1/_4$ aan snijloon en $^1/_{10}$ aan de priesters moeten afstaan; doch worden daarentegen alle andere belastingen en, wat meer zegt, de heere- of persoonlijke diensten geheel afgeschaft.

6. „De onbehoorlijke invloed en het gezag der inlandsche hoofden is onder nauwere bepalingen gebracht. (Art. 1)." „Het leenstelsel en de verplichte leveringen zijn over het geheele eiland vernietigd geworden." (Art. 3 van de proklamatie van den 15^{en} Oktober 1813). Doch onder het Nederlandsch bestuur, in de laatste jaren bovenal, is de *onbehoorlijke* invloed en dat gezag, en zijn de verplichte leveringen op nieuw tot een buitensporige hoogte geklommen, en heeft een en ander gediend, om, op geringe uitzonderingen na, de geheele Javaansche bevolking in armoede en ellende te dompelen.

Op dit oogenblik dus verkeert de Javaan in het algemeen in denzelfden beklagenswaardigen toestand, waarin de bevolking van Soerabaya zich in 1812 bevond; en om in weinig woorden een duidelijk denkbeeld van dien toestand te geven, is het voldoende over te wijzen tot hetgeen te-dien-aanzien gezegd is bij een officiëel rapport, uitgebracht door den Nederlandschen kommissaris van het goevernement Rothenbuhler, te vinden in *Raffles History of Java*, pag. 300 en volgende, waarbij men zich echter de genoemde belastingen moet voorstellen onder geheel verschillende benamingen, die, door het stilzwijgen van de regeering, als het ware kracht van wet verkregen hebben.

Wat nu betreft de tegal-landen, is de gestelde grondslag, die van djagoag namelijk, niet billijk, dewijl er vele gewassen geteeld worden, welke ver boven of ver beneden de waarde van turksch-koorn staan. Onder de eerstbedoelde kunnen gerekend worden, de katjang-tjina, uien en katoen, en onder de laatste, de djarak, komkommers, meloenen en andere snelrijpende waterachtige vruchten.

Gewoonlijk wordt de belasting der tegals te gelijk aangeslagen met die der sawa-velden, hetwelk aanleiding heeft gegeven tot onjuistheden, alzoo de padi-velden in Mei en Juli, en de tegal-vruchten eerst in September en Oktober rijpen.

Derhalve zal het billijk en noodig zijn, dat de aanslag voor elke deese tweemaal in het jaar gehouden wordt, dat is, eens staande den padi-oogst voor de sawa's, en eens, nadat de plantsoenen bekend zullen zijn, voor de tegalvelden.

De basis van belasting dezer laatste, ben ik van oordeel dat geregeld moet worden naar den aard en de waarde van het op die velden geteelde gewas, en nadat het tot rijpheid zal zijn gekomen.

De regeling zoo van den aanslag der sawa's als tegals, maakt het onderwerp uit van de 3e afdeeling dezer nota.

Batavia, December 1850.

Derde afdeeling.

Het dorpshoofd van de Javaansche dorpen is, volgens onheuchelijk gebruik, gewoon geweest, dat in hem het algemeene oppertoezicht over alle zaken, zijn dorp aangaande, gevestigd was. (Engelsche instruktie 11 Februari 1814, art. 11.)

Dit eenvoudig dorpsbestuur wekt de bewondering en ook de goedkeuring der regeering op; zij beschouwt het als, niet alleen met de geaardheid van de bevolking het meest in overeenstemming, maar ook te gelijk het meest bevorderlijk voor de belangen der regeering enz. enz. (art. 13.)

Dit was het oordeel, dat in 1814 geveld werd, over een der belangrijkste aangelegenheden van de Indische staatshuishouding, door een natie die de eerste was, om een stap te doen om het lot van den Javaan te verbeteren, door, volgens eene wijze staatkunde, de landsinstellingen, die goed en nuttig waren, te behouden en ineen te smelten met europeesche theorieën en vrijheid ademende verordeningen van volksbestuur.

Vele zoo niet alle redenen bestonden destijds, om een goede en gewenschte uitkomst der nieuwe bepalingen op het stuk der belastingen te mogen verwachten. Den dorpshoofden werd de gelegenheid benomen, den geringen man meer af te vorderen dan hij verplicht was te betalen; maar zij werden niettemin in hun volle gezag gehandhaafd; terwijl het nieuwe stelsel hun de heffing van produkten en daaruit voor hen voortgevloeid zijnde klandestiene voordeelen ontnam, waarvoor de heffing der landrente in geld in de plaats kwam; en de Britsche regeering gaf daarmede alzoo een zeer groot blijk van vertrouwen, zoo in de dorpshoofden, als in haar eigen gezag en veerkracht.

Het vertrouwen op de dorpshoofden was niet kwalijk geplaatst, want het kontingenten-stelsel, dat nog onder het bestuur van den goeverneur-generaal Daendels was blijven voortduren, had de inlandsche hoofden, en wel hoofdzakelijk de dorpsbesturen, in hun oorspronkelijken aartsvaderlijken toestand gelaten. Steeds beheerd geworden zijnde naar de aloude instellingen des lands, waren eene volstrekte onderwerping aan, en eene onbeperkte vrees voor hunne overheden, de kenmerken waardoor zich deze niet ten onrechte bewonderde dorpsbesturen boven die van zooveel andere landen onderscheidden. Even als het eene zekere waarheid is, dat, onder het bestuur der vorsten, de dorpshoofden, zonder daartoe door hunne regenten aangezet te zijn geworden, de bevolking nimmer uit eigen beweging aan drukkende lasten onderworpen zouden hebben, even zoo zeker mocht de Britsche regeering verwachten, dat hare instellingen door de dorpsbesturen zouden worden geëerbiedigd, omdat zij verklaard had, dat de *onbehoorlijke* invloed van het gezag der inlandsche

hoofden (bestuurders der regentschappen en distrikten) onder nauwere bepalingen gebracht was, en het voorzeker wel de meening geweest moet zijn, om die bepalingen te handhaven, daar het lichtelijk te begrijpen viel, dat hun stelsel van landrente, bij een onvolledige uitvoering onder een zwak bestuur, de bevolking aan veel grooter verdrukking zou blootstellen, dan die, waaruit zij dezelve wilde redden.

Wanneer men echter de uitgevaardigde voorschriften met aandacht leest, dan zal het weldra duidelijk worden, dat de Engelsche regeering er verre af was van besloten te hebben, om den landbouwer aan de willekeur van dat zoo zeer bewonderde dorpsbestuur over te laten, en het integendeel wel degelijk de bedoeling was, om het dorpshoofd de *beschikking over de verdeeling van den grond* te ontnemen, hem het beheer of de perceptie der inkomsten latende, als kunnende de vergrijpen in dit stuk door eene gestrenge rechtspleging gestraft, en de vermenigvuldiging van die soort van misdrijven daardoor voorgekomen worden; terwijl daarentegen de gevolgen, welke moesten voortvloeien uit het beschikken over de landen door de dorpsbesturen, onberekenbaar waren.

De eerste methode van werken, welke na de uitvaardiging van de proklamatie van 11 Februari 1814 ingevoerd werd, was slechts een voorbereidende maatregel, aangenomen door een goevernement, dat slechts drie jaren op Java gevestigd, en dus nog verstoken was van al die kennis en inlichtingen van de statistische aangelegenheden, welke tot de volledige toepassing van zijn groot projekt vereischt werden.

Zeven-en-dertig jaren (*) heeft die voorloopige maatregel de plaats bekleed van een stelsel van belasting, dat de welvaart van den Javaan tot eene hem nimmer bekende hoogte moest opvoeren; en al de ongelegenheden en verwikkelingen, welke de Engelsche regeering gevreesd heeft, zijn geboren geworden, en thans hebben die dorpshoofden dat vermogen van benadeelen gekregen, hetwelk aan de regeering weinig middelen meer overlaat, om de misbruiken te voorkomen of te herstellen. (Art. 68 der Engelsche instruktie).

Gedurende gezegd tijdvak heeft het dorpsbestuur eene degradatie ondergaan, welke teweegbrengt, dat men het uit een geheel ander oogpunt beschouwen moet dan in 1814; voortspruitende uit de volgende omstandigheden.

1°. Door de toewijzing van land aan de individuën over te laten aan het goedvinden der dorpshoofden, die daarentegen aansprakelijk blijven voor 's lands inkomsten, is hun een graad van vertrouwen geschonken, welke onbestaanbaar is met den geest en de bedoeling van landrente, omdat langs dien weg het lot van de geheele landbouwende klasse in hunne handen gesteld zijnde, het europeesch personeel, buitendien te beperkt, niet bij machte is, de knevelarijen en het misbruik van vertrouwen voor te komen.

2°. Het kultuurstelsel, dat door weinigen goed begrepen wordt, is dan ook door de meesten op eene niet vol te houden schaal uitgebreid; en de dorpshoofden, die al de aan hun onderhoorigen opgedragen werkzaamheden

(*) Thans *twee-en-vijftig jaren*. V. D.

moeten regelen, hebben daardoor eene macht verkregen, die de bevolking aan hunne volstrekte willekeur overlaat.

3°. De gemakkelijkheid, welke uit deze inrichting voor de gezagvoerende ambtenaren in de voortzetting en uitoefening hunner ambtsplichten voortvloeit, heeft de bewondering van de meesten hunner voor dat „eenvoudige dorpsbestuur" ten top gevoerd, en hen aangezet om de oude spreuk: „dat men zich niet met de huishoudelijke aangelegenheden van den Javaan moet inlaten," (iets hetwelk nu 35 jaren geleden, in een betrekkelijken zin denkelijk zeer nuttig was), te handhaven, er niet op lettende, dat het kultuurstelsel een algeheelen ommekeer in die huishouding te-weeg-bracht.

4°. Wanneer de indigo-, suiker- of koffi-aanplantingen van het een of ander dorp niet goed vooruitgingen, dan werd het dorpshoofd ontslagen en een ander, dien de bevolking aanwees, of die eene opoffering aan het plaatselijk bestuur gedaan had, aangesteld.

5°. In 1841 werd bij een goevernementsbesluit bepaald, dat de dorpshoofden, bij vergrijpen, niet meer met rottingslagen, maar alleen voor *vier* of *acht dagen* met opsluiting gestraft mogen worden. (*) Daar echter eene zoodanige bestraffing geen het minste nut uitoefent op menschen, die tot de laagste klasse des volks behooren, zagen de ambtenaren zich verplicht de dorpshoofden bij de minste herhaling van onachtzaamheid te ontslaan, welke maatregel den *handel in dorpsambten* ongemeen aangemoedigd en tot een vroeger nimmer gekenden staat van bloei gebracht heeft.

6°. Langs dien weg zijn tot dorpshoofden gekozen allerlei slag van menschen, welke, voor het meerendeel ondersteund door het openbaar gezag, wel in staat zijn de bevelen te doen uitvoeren, maar bij de minste botsing onbekwaam worden; omdat zij, niet behoorende tot die klasse van menschen welke voor het dorpsbestuur op Java als het ware opzettelijk geboren schijnen te zijn, geen moreelen invloed hebben.

7°. Veel wordt voorbijgezien, bijaldien een dorpshoofd slechts goed zorg draagt voor de europeesche kultures, en daar het niet zelden gebeurt, dat het aandeel in de kultures van een dorp de krachten van de opgezetenen verre tebovengaat, maar het werk niettemin goed afloopt (*) en de tevredenheid der europeesche ambtenaren verwerft, valt het gemakkelijk te begrijpen, dat de hoofden van zulke dorpen boven anderen begunstigd worden.

Deze gunsten nu, bestaan niet in belooningen in geld, geschenken of eerbewijzingen, maar zeer eenvoudig in eene strafwaardige toegevendheid voor overtredingen, dewijl het daardoor dikwerf gebeurd is, dat de dorpshoofden, de landrente voor de helft of twee-derde gedeelten (300 of 400 gulden) te zoek gemaakt hebbende, daarvoor alleen van hunne bediening ontzet werden, om na verloop van twee of drie jaar, onder eenen anderen naam, weder aangesteld te worden.

8°. Deze schuldigen moeten, volgens de wetten en speciale bepalingen, voor den rechter gebracht worden; maar de Indische regeering, die de grond-

---

(*) In dergelijke ongelegenheden huren zij menschen en ploegen in, doch ontvangen de plantloonen, waarvan hunne onderhoorigen dan weinig of niets ontvangen, die zoodoende het geheele jaar omniet werken.

slagen van haar beheer kent, laat voor vergrijpen van dien aard eene strenge toepassing van de wet niet toe, en vergenoegt zich, met enkelen voor de overtreding van velen te laten boeten, en daardoor zijn de dorpshoofden aangemoedigd geworden, om hunne kwade praktijken niet alleen voort te zetten, maar ook uit te breiden; want de Javaan wil rechtvaardig en streng geregeerd zijn, en is niet zoo eenvoudig, om de zwakke zijde van zijn gebieder niet zeer spoedig op te merken en daarvan tot zijn voordeel gebruik te maken.

9o. Knevelarijen van allerlei aard, deels reeds behandeld bij de eerste en tweede afdeeling dezer nota, hebben als het ware de dagelijksche bemoeiingen van de dorpshoofden uitgemaakt; waarin zij grootelijks gesterkt en aangemoedigd zijn geworden, door de dwaze praalzucht en de ijdelheid der plaatselijke autoriteiten (*).

10o. Een hoogst ongelijke verdeeling van de aanwezige sawavelden onder de opgezetenen van hun dorp; het verkoopen of verhuren van de velden aan anderen, met achteruitzetting van hun eigen dorpelingen; het te hoog belasten van de landbouwers, voor de onevenredige en schrale gronden die hun aangewezen worden; het invorderen van nog hooger sommen dan de aanslag individueel bedraagt, omdat de geringe Javaan niet rekenen kan; en het doorbrengen van de hun aanvertrouwde gelden, — zijn de hoofdgrieven welke tegen de dorpshoofden in het algemeen bestaan, en door den duur van tijd zóó ingeworteld zijn, dat alleen buitengewone maatregelen deze gebreken kunnen wegnemen door het kwaad met den wortel uit te roeien.

Van die overweging uitgaande, ben ik van oordeel, dat de toewijzing van land en de perceptie van 's lands inkomsten aan de dorpshoofden geheel en al moet worden ontnomen, met behoud overigens van alle andere attributen, waartegen zij door een billijken en toereikenden onderstand zullen worden tegemoetgekomen.

De wettige inkomsten der dorpshoofden bestonden oudtijds uit een betrekkelijk gering aandeel in den oogst, en er kan niet gezegd worden dat een algemeene en vaste regel over geheel Java bestond. Het lijdt echter geen twijfel, of zij wisten zich buitendien nog voordeelen te verzekeren, zooals: door het doen afkoopen van verplichte diensten, als anderszins, welke trouwens geacht moeten worden tot de misbruiken en aanmatigingen, geenszins tot de instellingen, te behooren.

Bij de Engelsche instruktie zijn alle heffingen, anders dan ten behoeve van het goevernement, verboden, maar is aan de dorpshoofden eene procentsgewijze belooning in geld, *zonder meer*, toegezegd, op de inkomsten hunner dorpen; en onder het Nederlandsch gezag is aan hen toegelegd, *acht procent* van het bedrag der belasting, welk inkomen zij sedert een dertigtal jaren ongestoord genoten hebben.

Wel hebben zij buitendien nog sawa-velden gebruikt, en de belasting daarvan over hunne opgezetenen omgeslagen, zoodat zij zelf geheel vrij bleven; maar dit is eene aanmatiging welke nimmer gedoogd had moeten worden.

(*) Zie rapporten van den inspekteur der kultures in de 2e Afdeeling, onder anderen van Tagal.

Wanneer de dorpshoofden niet meer belast zullen zijn met de aanwijzing en verdeeling van de gronden en het opgaren van de inkomsten, dan wordt de belooning van 8 procent, welke zij thans nog genieten, overtollig en kan worden ingetrokken.

Doch daarentegen is het billijk, hun een zeker gedeelte van de sawavelden toe te kennen, waarvoor zij geene belasting behoeven te betalen.

Dat gedeelte zal geregeld moeten worden naar de belangrijkheid van het dorp, de kwaliteit der gronden en het bedrag van het thans, door middel van de 8 percent, genoten wordend inkomen, welk een en ander door de plaatselijke besturen het best kan worden beoordeeld.

Zij moeten daarbij het recht behouden, om uit de beste gronden hunne velden te kiezen, en mogen boven de van belasting vrijgestelde uitgestrektheid, welke door het bestuur voor ieder dorpshoofd bepaald zal worden, nog meer gronden bewerken of laten bewerken, mits daarvoor belasting betalende, en de uitgestrektheid derzelve niet te boven ga een zeker procentsgewijs bedrag van de aanwezige sawavelden, te regelen door de plaatselijke besturen, naar gelang der lokale omstandigheden, het getal en het vermogen van de dorpsbewoners.

Aan den *kamitoewa* en *kebayan*, welke het dorpshoofd in de uitoefening zijner funktiën behulpzaam zijn, kan ieder het gebruik van een halven bouw sawa, vrij van belasting, worden toegekend.

De *modins* of dorpspriesters kunnen vrijstelling genieten voor een halven bouw, waartegen de belasting djakat over alle voortbrengselen van den grond kan worden afgeschaft.

Schrijvers voor dorpen zijn overtollig, vooral wanneer het beheer der landen en inkomsten niet meer aan het dorpshoofd opgedragen is. Mocht echter deze instelling behouden worden, dan kan men volstaan met hun, voor de onbeduidende diensten die zij somtijds zullen bewijzen, eene meerdere uitgestrektheid grond, dan aan anderen toegekend is, af te staan, echter tegen betaling der belasting.

De vrijstelling van belasting voor de mindere hoofden van een halven bouw, erken ik, is zeer gering; doch er bestaan geen beletselen, om later eene grootere hoeveelheid grond af te staan. Geheel verstoken zijnde van de, voor dit onderwerp ter volledige behandeling zoo noodige cijfers, kan ik geen overzicht maken, van de hoegrootheid der opoffering welke het goevernement bij alle die vrijstellingen doen zal.

Na al het verhandelde, kan het overbodig geacht worden breedvoerig te betoogen, dat een billijk en gelijkmatig drukkende regeling van den grondlast, op geene andere wijze bereikbaar is, dan door een hoofdelijken aanslag, indiervoege, dat de individuën in persoonlijke aanraking komen met de ambtenaren, in welke de regeering het vertrouwen zal moeten stellen, om ten deze de vereischte schikking te maken.

De landbouwers ieder voor zich zelven op de bedoelde wijze voorgelicht omtrent het bedrag van de hun jaarlijks opgelegde belasting, zal het goevernement daarin, en ook alleen daarin, een waarborg bezitten, tegen de afpersingen en knevelarijen van de inlandsche ambtenaren en hoofden.

De Engelsche regeering die, op grond van in hare bezittingen in Hindostan

verkregen ondervinding, oordeelde, had met de instruktie van 11 Februari 1814 geen ander doel; gelijk zulks bij verschillende artikelen van dat onderwerp ten duidelijkste doorstraalt.

Doch hoe gemakkelijk zich eene dergelijke wijze van belasting ook beschrijven laat, en hoe schoon de vooruitzichten ook zijn mogen, zoo blijft de uitvoering niettemin, vergelijkender wijze gesproken, een reuzenwerk.

Een-en-een-half tot een-en-drie-vierde millioen individuën (landbouwers), zij zullen man voor man van het plaatselijk bestuur vernemen, voor hoeveel ieder in de belasting aangeslagen is, en die mededeelingen moeten zich, jaar in jaar uit, herhalen, nadat binnen den korten tijd, die tusschen het rijp worden en snijden van de padi overblijft, de onmisbare opnamen en schattingen gedaan zijn, van welke laatste verrichtingen afhangt, of de belasting voor beide partijen al dan niet billijk zijn zal.

Kennis van zaken, nauwkeurigheid, eerlijkheid en werklust, zijn de vereischten, welke de ambtenaren in zich moeten vereenigen, aan wie de uitvoering en bewaking dezer werkzaamheden zal worden aanvertrouwd.

Het kader van de kontroleurs der landelijke inkomsten is niet alleen te klein, maar de leden van hetzelve zijn maar voor de helft, zoo niet minder, geschikt om, zonder de leiding hunner overheden (residenten en assistent-residenten), de hun op te leggen verplichtingen na te komen.

De ontbrekende ambtenaren kunnen aangesteld, de onwilligen verwijderd, en de onbekwamen onderricht worden, welk laatste eene verplichting is der plaatselijke autoriteiten, zoodat de opgenoemde bezwaren niet als onoverkomelijke hinderpalen te beschouwen zijn.

Maar ik twijfel niet, of de meerderheid van de ter beoordeeling van dit projekt geroepenen zal beweeren, dat een hoofdelijke aanslag van een à twee millioen belastingschuldigen, verspreid over een zoo groote oppervlakte als de geheele uitgestrektheid van Java bevat, welke daarbij elk jaar op nieuw zal moeten plaats vinden, niet uitvoerlijk is, ook dan niet, wanneer het personeel zoodanig vermeerderd wordt, dat de daardoor veroorzaakte uitgaven, evenredig blijven aan het te bewerken nut.

Ik kan ook niet ontveinzen, dat een hoofdelijke aanslag op dien voet, om niet te zeggen onuitvoerlijk, evenwel aan moeilijkheden onderworpen is, welke de uitvoering aan zeer vele kansen bloot geeft; terwijl er eene niet ongegronde vrees zal blijven bestaan, dat door de onophoudelijke mutatiën, welke onder eene zoo groote bevolking ongemeen talrijk zijn, de aanslag als het ware nimmer geheel ten einde zal komen, waaruit noodwendig moet voortvloeien, dat zij die den aanslag moeten doen, gebruik zullen maken van hulpmiddelen, om niet te zeggen van kunstgrepen, welke eindelijk zullen leiden tot uitkomsten, geheel strijdig met het voorgestelde doel, hetwelk in dat geval beschouwd kan worden als te zijn gemist.

Op deze ongelegenheden bedacht zijnde, ben ik van oordeel, dat de aanslag van de hier bedoelde belasting, niet op de *personen*, maar op de *gronden* moet geschieden.

Deze methode geeft twee voordeelen:

1o. Dat de mutatiën, welke onder de bevolking plaats vinden, geene inkonveniënten opleveren voor den aanslag, daar, eenmaal de belasting van

een zeker veld bepaald zijnde, het onverschillig blijft, wie daarvan de belasting betaalt.

2o. Dat daardoor, van het oogenblik waarop het stelsel in werking komt, alle bemoeiingen der ambtenaren, rechtstreeks zullen leiden, tot het verkrijgen der onmisbare kennis van de waarde der gronden.

Is deze kennis eenmaal verkregen, en de belasting der aanwezige velden van elke dessa in detail bepaald en ter kennis van de ingezetenen gebracht, dan vervalt de geheele omslag van den jaarlijkschen aanslag, en zullen de bemoeiingen der ambtenaren, zich alsdan bepalen: om zich te overtuigen van den staat van het gewas; de uitgestrektheid der onbebouwd gebleven en geheel mislukte velden te konstateeren; de onvermijdelijk noodzakelijk geworden remissiën voor te stellen, en tevens opname te doen, van de nieuw ontgonnen bouwlanden.

Men stelle zich van deze perceelsgewijze belasting niet zulke onoverkomelijke bezwaren voor, als van den hoofdelijken of individu'sgewijzen aanslag, verbeeldende ik mij namelijk, dat hij zeer gemakkelijk te volbrengen is, daar de Javaansche gebruiken, van onheuchelijke tijden afkomstig, de uitvoering in de hand werken: want het is bekend dat de sawavelden, zoo niet over geheel Java, dan zeker over het grootste gedeelte, benaamd zijn, en men zal bij onderzoek in de dorpen bevinden, dat de hoofden de velden niet aanwijzen bij bouws of bunders, maar bij namen welke de verschillende stukken grond bij de eerste ontginning verkregen hebben.

De uitgestrektheid in europeesche maat is niet, of ten minste maar zeer zelden aan de hoofden en ingezetenen bekend; maar beide weten nauwkeurig, hoeveel bossen inzaad voor elk veld noodig zijn en hoeveel padi bij een voorspoedigen oogst daarvan verkregen kan worden.

Bij een weinig nadenken zal men spoedig bespeuren, dat deze omstandigheden zeer veel voordeel aanbieden, welke, weet men er goed partij van te trekken, het geprojekteerde werk van perceelswijzen aanslag, ongemeen zullen vergemakkelijken; terwijl de landbouwer, ziende dat het bestuur zich persoonlijk zijne belangen aantrekt, en daartoe juist het eenige middel kiest dat zijn beperkt verstand bevatten kan, eene mate van gerustheid en tevredenheid zal gevoelen, die, op zich zelf genomen, reeds als eene gunstige uitwerking en een behaald voordeel zal mogen worden aangemerkt.

Nieuwe regeling van personeel.

In verband met de aangetoonde noodzakelijkheid tot vermeerdering van het bestaande personeel, tot het ontnemen aan de dorpshoofden van alle bemoeiingen met de verdeeling der gronden en de perceptie der inkomsten, en tot het voorgestelde doel om een volledige kennis te verkrijgen van de waarde en de uitgestrektheid der velden, is het noodig dat twee nieuwe ambten met daarbij behoorend personeel gekreëerd worden.

Voor elk der distrikten, daartoe genoegzamen omvang bezittende, dient te worden benoemd, een inlandsch onderkollekteur op eene bezoldiging van

f 250.— 's maands; een schrijver op *f* 25.— 's maands, en een mantri-oekoer (meter) op *f* 75.— 's maands.

De arbeiders die bij de meters werkzaam moeten zijn, behoeven niet betaald te worden, zij zelf hebben bij de zaak het meeste belang, en presteeren daarbij slechts gedurende eenige dagen dienst in de onmiddellijke nabijheid hunner dorpen.

Het geheel bedrag voor de bezoldiging dezer nieuwe ambtenaren, kan te staan komen op eene som van *f* 1,800,000.— 's jaars.

Overal waar de distrikten te klein zijn om een onderkollekteur afzonderlijk noodig te maken, kunnen aan die beambten twee distrikten worden opgedragen, door welken maatregel telkens 's jaars *f* 2,700.— op de som van *f* 1,800,000.— wordt uitgewonnen.

Zoodra de opmetingen geheel afgeloopen, en de grenzen der onderscheidene velden bepaald zullen zijn, blijft in elk regentschap slechts één mantri-oekoer bestaan; de overigen worden gesupprimeerd, waardoor de uitgaaf nogmaals verminderd met p. m. *f* 360,000.— 's jaars.

Het werk der opmetingen schat ik, dat in drie jaren (misschien in minder tijd), geheel volbracht zal wezen.

De dorpshoofden geen bemoeienis meer hebbende met de perceptie der gelden, zoo vervalt hun loon van acht procent, hetwelk eene bijdrage aan de inkomsten geeft van p. m. *f* 800,000.— 's jaars, gerekend op den hoogsten stand der landrente in de jongst verloopen jaren, die echter nog ver beneden het cijfer is van de wezenlijke waarde der velden, welke, onder een goed beheer, later door het goevernement ten volle geïnd zal worden.

Alzoo gaat de aanneming van dit projekt van herziening, gepaard met eene opoffering in geld van de zijde der regeering, ten bedrage van *f* 1,000,000.— 's jaars.

Indien nu uit de nieuwe regeling voortvloeit, dat elke bouw slechts met een gulden verhoogd kan worden, dan is die uitgaaf reeds ruim gevonden.

Ik heb reeds vroeger gezegd, dat het doel niet is, om dadelijk hooge cijfers van belasting te verkrijgen, maar eene wel gemeende en dringend gevorderd wordende behartiging van de duurste belangen der inlandsche bevolking, wier welvaart en bloei aan de goede uitvoering van het ontwerp ten nauwste verbonden zijn. Wordt dat doel bereikt, hewelk niet te betwijfelen valt, dan is het, voor eene opoffering van een millioen gulden 's jaars, niet te duur verworven; maar er bestaan geen redenen om te denken, dat de uitgeschoten gelden, ook van eene financiëele zijde beschouwd, onvruchtbaar zullen blijven; houdende ik mij integendeel verzekerd, dat de regeering spoedig, niet zonder verbazing, zien zal, welk exorbitante sommen gedurende eene reeks van jaren, verduisterd en aan de staatskas onthouden zijn geworden; terwijl inmiddels de bevolking van Java voor het meerendeel gebrek leed aan de noodigste behoeften des levens.

De ambtenaren, in wie de regeering het vertrouwen moet stellen, om den grondslag te bepalen waarop de belasting berekend kan worden, zijn de nieuw te benoemen onderkollekteurs.

Deze komen wel is waar onder de kontrôle van de kontroleurs, den assistent-resident, den resident en den regent; maar alle deze ambtenaren

hebben meer andere werkzaamheden te verrichten, en kunnen onmogelijk al de dorpen bezoeken; zij zullen zich dus moeten bepalen, met de handelingen van de onderkollekteurs, bij de schatting van den oogst, zoo nauwkeurig mogelijk, bij gedeelten van een distrikt, te verifiëeren, waaruit volgt, dat in de eerste jaren, al de velden welke niet door de europeesche ambtenaren bezocht zijn, aangeslagen zullen worden op de daartoe door de onderkollekteurs aangegeven basis; zoodat in den beginne, eigenlijk zij de voornaamste personen zullen zijn, die den aanslag van de belasting tot stand brengen. Het is om die reden, dat ik voor die ambtenaren een traktement van *f* 250.— 's maands heb uitgetrokken.

Deze onderkollekteurs moeten onmiddellijk ondergeschikt zijn aan de residenten, en zullen van de regenten geen de minste bevelen aannemen, noch uitvoeren. Zij zullen dus als het ware behooren tot het kader europeesche ambtenaren. (*)

De funktiën van de onderkollekteurs worden aan Javanen opgedragen, omdat de europeesche ambtenaren, op zeer geringe uitzonderingen na, geen genoegzame kennis van zaken bezitten, en dus voor die taak ongeschikt zijn.

Hoewel nu de onderkollekteurs geheel onafhankelijk van de regenten zullen werken, zijn zij evenwel onderworpen aan de kontrôle van die inlandsche hoofdambtenaren in de regentschappen.

De verplichtingen van de onderkollekteurs zullen bestaan in:

a. Het verdeelen van de velden onder de ingezetenen van de dorpen.

b. Het schatten van den oogst.

c. Het percipiëeren van de belasting, en het verantwoorden van de ontvangen gelden ter behoorlijke plaatse.

Deze details bevatten het onderwerp van aanslag, en zijn uiteengezet bij de volgende paragrafen.

a. VERDEELING DER VELDEN. 1. Onmiddellijk na de indiensttreding der voorgestelde onderkollekteurs en meters, zullen deze ambtenaren zich naar de dorpen begeven, en eene opmeting bewerkstelligen van al de sawa's, *niet in bouws*, maar *vaksgewijze*, *afgebakend naar derzelver verschillende gedaanten en benamingen;* zoo als een en ander door het verzamelde dorpsbestuur en de oudsten der dessa's zal aangewezen en verklaard worden.

2. Al de dus opgemetene figuren moeten, op verkleinde schaal, voor elk dorp op een afzonderlijk vel papier worden overgebracht, daarbij den naam en inhoud van het veld inschrijvende, nadat aan de figuren een volgnommer zal zijn gegeven.

(*) Deze bepaling heeft een tweeledig doel.

1o. Om voor te komen, dat de invloed, welken de regenten op de mindere hoofden uitoefenen, worde aangewend tot kwade oogmerken, waaruit niet alleen een dadelijk nadeel voor de bevolking, maar ook misleiding van het bestuur omtrent de wezenlijke kapaciteit der gronden, en dus een blijvend verlies voor den lande, ontstaan kan.

2o. Een' eersten stap te doen tot een langzame en stelselmatige inkrimping van het gezag der regenten.

3. Van deze opmetingen, welke door den mantri-oekoer onder toezicht van den onderkollekteur moeten geschieden, wordt door eerstgemelden een grootboek aangelegd, volgens model lett. A. (*)

4. Het is niet te denken, dat de geheele opmeting afgeloopen zal zijn, vóór het tijdstip waarop de velden onder de landbouwers verdeeld moeten wezen, hetgeen in den beginne ook niet volstrekt noodzakelijk is; weshalve die verdeeling kan plaats vinden, terwijl met de opmetingen wordt voortgegaan.

Deze verdeeling geschiedt op de volgende wijze:

5. De onderkollekteur, geassisteerd door een van de distrikts-beambten, zich naar een dorp begeven hebbende, verzamelt het bestuur en de ingezetenen, en laat zich door elk hunner voorlichten omtrent den staat van hun vermogen, makende tevens de ceelsbeschrijving, waarvan hij opmaakt een register, ingericht volgens model lett. B.

6. Het is almede te voorzien, dat deze opname niet in haar geheel zal kunnen plaats vinden vóór het tijdstip dat de velden verdeeld moeten zijn; in dat geval bepaalt de onderkollekteur zich alleen, om de namen van de ingezetenen en de hoeveelheid van hun ploegvee, bij zijn register op te nemen, het overige achterwege latende tot na den afloop van het geheele werk der verdeeling in zijn distrikt, als wanneer hij zijn gestaakt onderzoek kan hervatten.

7. De hier bedoelde ceelsbeschrijving kan geacht worden voor vijf jaren dienstbaar te zijn, zoodat het meeste werk alleen gedurende het eerste jaar plaats vindt.

8. Het is billijk, dat de verdeeling der sawavelden onder de ingezetenen van een dorp gelijkmatig geschiedt, zoodat ieder even veel krijgt.

9. Wanneer de uitgestrektheid zulks toelaat, zal in geen geval het aandeel van ieder minder dan een bouw van 500 vierkante roeden mogen bedragen.

10. Dewijl over het algemeen genomen, een span ploegdieren van twee tot drie bouws bewerken kan, zal de verdeeling daarnaar geregeld moeten worden, in-dier-voege, dat een landbouwer die slechts één buffel bezit, evenwel een-en-een-halven bouw erlangt, dewijl hij met behulp van een ander, die mede slechts één buffel heeft, daarmede een span kan maken.

11. De zoodanige onder de landbouwers, welke ruim van beestiaal voorzien zijn, kunnen een daaraan evenredig grooter aandeel verkrijgen, echter nimmer ten ongerieve hunner dorpsgenooten.

12. Het aandeel van het dorpshoofd zal, boven de vrijgestelde velden, nimmer mogen te boven gaan het dubbele van het aandeel der ingezetenen, ten ware uit deze onthouding mocht voortvloeien, dat een deel der velden onbebouwd zou blijven.

13. De velden welke, wegens gebrek aan volk, onverdeeld blijven, worden door den onderkollekteur aan ingezetenen van naburige dorpen toebedeeld, even als zulks thans plaats vindt, met dien verstande echter, dat deze

---

(*) Deze en de hierna te vermelden modellen, zullen in het slot dezer afdeeling omschreven worden.

bewerkers geen geld vooruit geven, maar geregeld onder belasting gebracht worden bij het doen van den aanslag.

Er bestaat een denkbeeld, om namelijk de onverdeelbare velden aan de ingezetenen van het dorp waartoe die velden behooren, gelijkmatig uit te deelen, die dan de stukken grond, welker bearbeiding boven hunne krachten en hun vermogen gaat, voor eigen rekening aan hunne naburen verpachten (verkoopen). Zonder deze methode rechtstreeks af te keuren, moet ik toch tegen dezelve waarschuwen, daar zij aanleiding kan geven tot ongeregeldheden bij de bewerking der velden en bij de inning der belasting.

Wanneer een landbouwer zoo veel grond erlangt als hij bewerken en onderhouden kan, mits de uitgestrektheid niet minder dan een bouw zij, verbeeld ik mij dat het billijk is, ook de niet bedeelden onder de gelijkmatig werkende belasting te brengen, daar zij anders overgelaten worden aan de willekeur van hen, die het recht verkregen hebben over die gronden te beschikken.

Die onderhandsche verpachtingen (*merpat*), welke thans door de dorpshoofden bewerkstelligd worden, zullen ook dan, even als nu, tegen gereede betaling vóór de ontginning plaats vinden; waaruit de vraag ontstaat, of de voorraad van geld, welken de landbouwers daardoor zullen verkrijgen, geen nadeeligen invloed zal uitoefenen op de bewerking der gronden.

Het karakter van den Javaan biedt op dit punt genoegzame stof tot nadenken aan. Het is echter zeer gewaagd, hierin eigendunkelijk te beslissen, en de kommissie tot beoordeeling van dit ontwerp zal hierin uitspraak moeten doen.

14. Dewijl de verdeeling bouwsgewijze geschieden moet, met inachtneming van de namen der velden, en deze nog niet ten volle opgemeten zijn, zoo moet de onderkollekteur die de verdeeling doet, in het eerste jaar gebruik maken van de voorlichtingen der dorpsbesturen en der ingezetenen; zullende het getal bossen inzaad, dat gewoonlijk voor een zeker vak gebruikt wordt, hem tot richtsnoer kunnen dienen, om de juistheid van den aangegeven inhoud van een vak te beoordeelen (*).

15. Na verloop van tijd, wanneer de inhoud van al de vakken bekend geworden is, zal de uitdeeling van land vaksgewijze met het grootste gemak geschieden; zullende het alsdan tijd zijn, de vakken regelmatig in vierde, halve of heele bouws te doen aanleggen, waarbij echter gelet moet worden op de verschillende kwaliteiten van den grond.

16. Het spreekt van zelf dat de dijkjes (*galangans*), onder geen voorwend-

---

(*) Uit een en ander blijkt, dat het voorgeschreven werk eene mate van ervaring vereischt, welke men te vergeefs bij het meerendeel der kontroleurs van deze dagen zoeken zal; weshalve het aanstellen van inlandsche ambtenaren onvermijdelijk blijft; daar van hun beleid de goede werking van het stelsel in de eerste jaren zal afhangen.

Het wordt ondoenlijk, om bij het in acht nemen en behouden van den omvang van een of meer vakken, aan iederen landbouwer juist *een bouw* uitgestrektheid te geven: het is ook niet volstrekt noodzakelijk die juistheid van maat te behouden; zijnde het voldoende, dat de velden zooveel doenlijk gelijkmatig onder de ingezetenen verdeeld worden. Overigens is het minder de uitgestrektheid, dan wel de opbrengst, waarop de belasting gebaseerd wordt.

sel hoegenaamd ook, en dus ook niet ten behoeve der kultures voor Europa, mogen worden opgebroken.

17. Bij de verdeeling moet in acht genomen worden, de kwaliteit van de gronden, en moet dezelve zoodanig geschieden, dat de landbouwers beurtelings de goede soorten verkrijgen.

18. Van de verdeeling der gronden, moet de onderkollekteur een register aanleggen, overeenkomstig model lett. C.

In dat register is een rubriek uitgetrokken *waarde der velden*. Hierdoor moet verstaan worden die waarde in geld, welke aan de velden door de dorpelingen van oudsher toegekend is, en welke zij besteden om een veld in bezit te krijgen.

De eigenlijke verdeeling of regeling van de belasting *landrenten*, is voor het meerendeel in de dorpen op deze bekende geldswaarde der velden gebaseerd; het dorpshoofd geeft aan zijne opgezetenen een zekere uitgestrektheid grond in pacht, voor een bepaalde som, zijnde die welke het veld waard is. Hij verhuurt de niet verdeelde velden aan bijzondere huurders van andere dorpen, op denzelfden voet, ontvangt onmiddellijk zijn geld, en bekommert zich verder in het minst niet om den oogst dier landen; mislukt die, dan komt dat ongeluk geheel voor rekening van den huurder (kooper). Deze methode is bij de Javanen bekend onder den naam van *iringan*.

b. HET SCHATTEN VAN DEN OOGST. AANSLAG. 1. Zoodra het padi-gewas tot genoegzame rijpheid gekomen is, begeeft zich het distriktshoofd met zijn adjunkt of schrijver naar de dorpen, en verzamelt op de velden het dorpsbestuur en eenige der oudste ingezetenen.

2. Deze personen vormen eene kommissie; zij klassificeeren het gewas in zooveel soorten, als er op het oog verschillende opbrengsten verwacht worden.

Bijaldien dus de oogst van een dorp op vijfderlei wijze geslaagd is, dat wil zeggen: goed, minder, nog minder, en zoo vervolgens, dan wordt die in vijf klassen verdeeld.

3. Daarna gaat de kommissie over tot de schatting van de opbrengst van elke klasse, in bouws van 500 vierkante roeden, bij pikols van 100 katti's.

4. Het dorpsbestuur en de oudsten doen daarna opgave van de namen der velden, welke in elke der vijf klassen van gewas begrepen zijn, en dienvolgens maakt de distriktsbeambte een tabel, volgens model lett. D.

5. Deze tabel wordt onmiddellijk gezonden aan den onderkollekteur van het distrikt, en een gelijkluidend afschrift aan den kontroleur der afdeeling, die dezelve dadelijk bij een register van gelijken vorm opneemt, echter ingericht om de schattingen van drie of meer jaren sukcessief te kunnen bevatten.

6. Ingeval hier of daar de velden niet benaamd zijn, zullen zij alsnog benaamd moeten worden, naar goedvinden van het dorpsbestuur of de bewerkers der velden.

7. De wezenlijk nieuw ontgonnen velden, namelijk de zoodanige, waartoe gevorderd werd het omhakken van bosschen, het dempen van moerassen en het graven van kanalen, wanneer beide laatste verrichtingen kosteloos geschied zijn, blijven volgens de oude gewoonte, *drie jaren* vrij van belasting, doch moeten niettemin opgemeten en getakseerd worden, ten einde den geheelen oogst te kunnen berekenen.

8. Van die nieuwe, als ook van de mislukte en minder dan zes pikols opbrengende velden, wordt aanteekening gehouden, zoo als bij de tabel D vermeld staat.

9. De aanslag der belasting zal, gedurende de eerste jaren, gegrond worden op deze bewerkstelligde schattingen.

10. De onderkollekteur, die te gelijk met het distriktsbestuur werkzaam is, moet zich onledig houden met het doen van proefsnijdingen, waarin hij geassisteerd wordt door den mantri-oekoer om de opmetingen te doen, en het dorpsbestuur om getuige te zijn van zijne handelingen.

11. Die proefsnijdingen worden almede bewerkstelligd vakswijze, na derzelver voorafgegane klassifikatie en schatting, het zij dat de onderkollekteur deze schattingen zelf ten uitvoer brengt, of wel nadat zulks door de distriktskommissie verricht is.

12. Dezelve moeten bij elke dessa zoo dikwerf herhaald worden, als de verschillende hoedanigheid der gronden en het daaruit voortvloeiende merkbaar verschil van produktie, vereischt.

13. Van elk zijner bevindingen maakt hij eene tabel, volgens model lett. E.

14. Ingeval de onderkollekteur, bij het proefsnijden, een al te groot verschil ontdekt met de voorafgegane schatting, zal hij de beambten die daarmede belast geweest zijn tot verantwoording roepen, en zoo noodig het begane abuis doen herstellen, door het opmaken en verzenden van een verbeterde tabel.

15. Van deze zendt hij ten eerste een afschrift aan den kontroleur, die de bevonden opbrengst overbrengt in de daartoe uitgetrokken rubrieken 2 en 3 d. 1 *a* en *b* van het grootboek. (Model lett. *A*.)

16. Deze uitkomsten zullen, na verloop van tijd, tot grondslag dienen om den definitieven aanslag en de waarde der velden, bij wijze van grondlast, te bepalen.

17. De enropeesche ambtenaren, zoowel de residenten en assistent-residenten, als de kontroleurs, zullen zich voornamelijk bemoeien met de door den onderkollekteur gedane proefsnijdingen te verifiëeren, door het gewas, alvorens het in de schuren gebracht wordt en terwijl het zich nog ter droging op de velden bevindt, te doen nawegen, en de uitkomst te vergelijken met de ingezonden tabel lett. E.

18. Indien, door een algemeen gelijktijdig rijpworden van den oogst in een distrikt, de schatting over al de dessa's, niet alleen door de distriktsbeambten volbracht kan worden, moet de onderkollekteur hen daarin behulpzaam zijn, zijne proefsnijdingen alsdan staken, welke echter door den kontroleur moeten worden voortgezet.

Met overleg en goeden wil, zullen in deze werkzaamheden geen botsingen ondervonden worden, vooral niet wanneer de residenten zich aan de zaak zooveel gelegen laten liggen, als het belang derzelve vordert.

19. Wanneer de schatting van het padi-gewas afgeloopen is, en al de opgaven ontvangen zijn, maakt de kontroleur, met behulp van de tabellen lett. D, den voorbereidenden staat van den aanslag, welke ingericht behoort te worden, overeenkomstig model lett. F.

20. Bij de berekening van de belasting, worden alle opbrengsten beneden de 50 katti's weggelaten; alle daarboven tellen voor een pikol.

21. Deze regel is niet van toepassing op de velden, welke $5^1/_2$ pikol opbrengen.

22. De residenten en assistent-residenten, al hunnen beschikbaren tijd besteed hebbende om den oogst, terwijl die te velde staat en gesneden wordt, op te nemen, de reeds gedane schattingen en proefsnijdingen te verifiëeren, door zelven padi te laten snijden, of de reeds gesnedene te laten nawegen, en verder de werkzaamheden van de ondergeschikte ambtenaren aanhoudend te surveilleeren, kunnen het opmaken van den voorbereidenden staat van den aanslag geheel overlaten aan de kontroleurs der landelijke inkomsten, om later te worden geverifiëerd, door vergelijking van de berekeningen met het register der schattingen. (Model lett. D).

23. Daarna wordt overgegaan tot het opmaken van de belastingbrieven, welke geheel in het Javaansch, met eene duidelijke en voor de dorpelingen leesbare hand, geschreven moeten worden, en waaraan de onderkollekteur kan assisteeren; behoorende zij te worden ingericht volgens model lett. G.

24. Deze belastingbrieven, door den kontroleur en onderkollekteur geteekend, door den resident bekrachtigd en met 's lands wapen gestempeld, worden afgegeven aan den onderkollekteur, die zich naar de verschillende dorpen begeeft en aldaar, na de ingezetenen te hebben verzameld, den inhoud van den belastingbrief voorleest, en daarna denzelven op eene openbare plaats aanplakt, opdat de ingezetenen den inhoud op elk uur van den dag kunnen raadplegen.

25. Verder wordt de bevolking aangezegd, dat de perceptie der landrente beginnen zal op 1 November, als wanneer, naar gelang van den staat van vermogen waarin de landbouwers zich zullen bevinden, zij een derde of de helft der belasting moeten afdragen.

26. De overige twee-derden of de helft moeten betaald worden gedurende de maand December van het loopende en de vijf eerste maanden van het volgende jaar; zullende de resident, na ingewonnen advies van den onderkollekteur en van den kontroleur, beoordeelen, in welke gevallen tot op gezegd tijdstip uitstel van betaling zal worden gegeven.

27. Deze beoordeeling moet zich gronden op den staat van den padioogst, den marktprijs der padi, de gelegenheid ter verkoop van dat produkt, de uitbetaling der plantloonen voor tropische gewassen, in verband tot het tijdstip waarop de aardvruchten van de hand gezet worden.

28. In elk geval zal de landbouwer nimmer worden gedrongen zijne padi *ter ongelegener tijd* te verkoopen, om daardoor geld te verkrijgen tot aanzuivering der belasting, en moeten de onderkollekteur en de overige ambtenaren zich telkens overtuigen, dat de zaadpadi behoorlijk afgezonderd is en bewaard wordt; voor welke aangelegenheid het dorpshoofd speciaal verantwoordelijk moet worden gesteld.

29. De verdere bijzonderheden, deze aangelegenheid betreffende, behooren tot het administratieve; zij moeten opgenomen worden bij de instruktie van de onderkollekteurs, en bij het supplement op de instruktie der dorpshoofden.

30. Voor de inning der landrente is gesteld een tijdvak van zeven tot acht maanden, of 210 tot 240 dagen, besloten binnen den termijn, welke voor een dienstjaar aangenomen is.

31. Dit tijdsbestek is gekalkuleerd op eene bevolking van 12,000 huisgezinnen, als wanneer de onderkollekteur, die de perceptie geheel alleen doen moet, volstaan kan, met dagelijks van 57 tot 60 huisgezinnen geld te ontvangen: moetende hij in November, December en Januari de voornaamste verdeeling aan de sawavelden tevens verrichten.

32. Dáár waar de distrikten te groot zijn, en tot 15,000 à 20,000 huisgezinnen bevatten, zal het noodig wezen een tweeden onderkollekteur en landmeter aan te stellen; distrikten echter van 4,000 tot 6,000 huisgezinnen kunnen daarentegen aan het beheer van één onderkollekteur worden opgedragen, tot aan het beloop van 10,000 tot 12,000 huisgezinnen.

Ik kan niet ontkennen, dat al deze punten bij de lezing, eene menigte moeilijkheden voor den geest roepen, die aan velen onoverkomelijk zullen voorkomen; doch ik houd mij niettemin verzekerd, dat alles zeer geregeld gaan zal, wanneer de kompetente hoofdambtenaren maar even zoo veel belangstelling aan den dag willen leggen, als bij de invoering der vreemde kultures.

Misschien zal het nuttig, ja noodig bevonden worden, dat de uitvoering aan de algemeene kontrôle van één persoon onderworpen wordt.

VAN DE TEGAL- EN GOGO-VELDEN. 1. De tegal-velden beslaan betrekkelijk slechts een gering gedeelte van de gronden, welke aan den landbouw dienstbaar zijn.

2. Er bestaan geheele regentschappen waar geen enkele bouw tegalveld gevonden wordt.

3. Daarentegen vindt men enkele distrikten welke, wegens derzelver lokale gesteldheid, weinig gelegenheid aanbieden om de gronden tot goede sawa's te maken, die dus voor het meerendeel uit tegals bestaan.

4. Het is voornamelijk met het oog op deze streken, dat de aanslag dezer soort van velden afzonderlijk behandeld wordt, daar de overige geringe uitgestrektheden, die hier en daar bij de dessa's behooren, niet noemenswaardige opbrengsten leveren; omdat zij door den duur van tijd uitgeput zijn, en om die redenen soms één, ja twee jaren onbebouwd blijven.

5. Men zal moeten onderzoeken, waarom de bestaande tegal-velden niet tot sawa's *sonder water*, of zoogenaamde *droge rijstvelden* gebezigd worden, en zoo daarvoor geen overwegende redenen bestaan, alsnog al de daartoe geschikte velden, als sawa's indeelen en benamen.

6. De overige, welke voor die hervorming niet vatbaar zijn, moeten behandeld worden overeenkomstig de aan te geven regels.

7. In de maanden September en Oktober doet de onderkollekteur, vergezeld van den mantri-oekoer, eene ronde, om op te meten de uitgestrektheid tegals, welke bij elke dessa beplant zijn.

8. De opmeting moet geschieden in eens, bij bouws of zoo veel mindere uitgestrektheid, als het aandeel van een landbouwer bedraagt.

9. De tegals moeten geklassificeerd worden in twee soorten. Onder de eerste soort worden begrepen de aanplantingen van de katjang-tjina, uien, tabak en andere in waarde daarmede gelijkstaande plantsoenen; onder de tweede soort, djagong en alle andere gewassen.

10 Deze klassifikatie geschiedt met het doel, om den aanslag gemakkelijk te maken.

Een landbouwer, die een veld van drie vierde of een geheelen bouw bezit, en daarop te gelijk tabak, uien en katjang geplant heeft, valt dus in de belasting van de eerste soort, en zoo een gedeelte van het veld tot noemenswaardige uitgestrektheid met djagong bezet is, wordt dat afzonderlijk opgemeten deel in de 2e soort opgenomen.

11 De inhoud der velden en de soorten van het gewas bekend zijnde, wordt de waarde van hetzelve geschat in geld, en daarvan gemaakt een tabel, overeenkomstig model Lett. H.

12. Deze tabel aan den kontroleur gezonden zijnde, zal die ambtenaar, na plaatselijke verifikatie, daaruit formeeren zijn staat van aanslag, welke zijn zal een aanhangsel van den aanslagstaat der rijstvelden, en daarbij bewaard blijven. (Zie model Lett. H.)

13. De aanslag door den resident goedgekeurd zijnde, wordt de door den onderkollekteur ingediende tabel bekrachtigd en aan hem teruggezonden, die zich daarmede naar de dorpen begeeft en den aanslag publiceert, op denzelfden voet als voor de rijstvelden, met die uitzondering echter, dat in dit geval de *landbouwers* en niet *de velden* belast worden.

Men zal ongetwijfeld hier de aanmerking maken, dat op deze manier de aanslag der gronden op tweeërlei wijze plaats vindt, dat is: voor de sawa's veldsgewijze en voor de tegals hoofdelijk; en men zal misschien van oordeel zijn, dat één regel doelmatiger moet geacht worden. Daarop zij gezegd, dat één regel niet anders doenlijk is dan hoofdelijk, omdat de tegals geen namen hebben, ook niet benaamd kunnen worden, omdat de grensbepaling ondoenlijk is, en de tegals dikwerf twee jaren achtereen braak blijven liggen.

Tegen den hoofdelijken aanslag heb ik reeds de bezwaren opgenoemd: behalve de moeite die ontstaan zal door de vele mutatiën en de willekeur waarmede de gering Javanen hunne namen veranderen, zou door een hoofdelijken aanslag, waarbij men zich voornamelijk aan de personen houden zal, zonder twijfel het doel, *om de waarde der velden te leeren kennen*, uit het oog verloren worden, en na eenige jaren inspanning zou men moeten ontwaren, dat niets gewonnen was.

14. Na de inning der belasting, moeten de aanslagbrieven der tegal- en gogo-velden uit de dessa's gelicht en bij den kontroleur gedeponeerd worden.

De aanslag moet berekend worden naar den volgenden maatstaf.

15. Het aandeel van het goevernement in de velden van de
1e soort, zal zijn $^1/_3$
2e soort, „ „ $^1/_4$
berekend over de geldswaarde der geplante artikelen.

16. De gewassen onder de 1e soort begrepen, kunnen goed geslaagd eene waarde bezitten van *f* 60.— recepis, en die van de 2e soort tot *f* 40.— per bouw.

Gogo-velden. Dit zijn boschgronden, waarop wegens gebrek aan tijd, het kleine hout verbrand wordt, terwijl de groote boomstammen blijven staan; zij zijn overigens geheel afhankelijk van den regen.

De opbrengst dezer velden is uiterst wisselvallig en schraal, omdat ook in vele gevallen niet geploegd wordt.

De oorzaak van het ontstaan dezer gronden is voornamelijk te zoeken in de onderdrukking der dorpshoofden, en de onregelmatige werking van het

kultuurstelsel, dat soms te veel grond aan een en dezelfde dessa ontneemt, terwijl het sommigen ingezetenen aan middelen ontbreekt, om ontgonnen velden van andere dorpen te huren.

Een geheel nieuwe ontginning is somtijds ook het doel; doch wordt tegenwoordig zelden bereikt, omdat de bevolking te arm is.

Bij een geregeld stelsel van belasting zullen de eigenlijke gogovelden geheel verdwijnen, en daar derzelver uitgestrektheid thans zeer onbeduidend is, ben ik van oordeel, dat zij zeer gevoegelijk onder de tegals, en onder eene belasting van *f* 4.— per bouw begrepen kunnen worden.

Die taks is, in evenredigheid tot die der rijstvelden (sawa's), hoog, doch ik stel die voor met het oogmerk, om den lust in het onderhouden van wisselvallige gogovelden te doen ophouden en de landbouwers aan te zetten, hun werk te voltooien, totdat de gogo's in den rang der sawavelden kunnen worden opgenomen.

Hoewel de gogovelden te gelijk met de padi rijpen, zie ik er geen bezwaar in om, ter vereenvoudiging van de administratie, den aanslag te gelijk met de tegals te doen plaats vinden, op de wijze zoo als aangetoond is bij model lett. H.

Deze regel is ook meer overeenkomstig met den aard van het werk, daar deze soort van velden bij *hoofdelijken* aanslag belast worden.

c. VAN DE INNING DER LANDRENTE. 1. In de maand November zal de onderkollekteur zich naar de dorpen begeven, en het dorpsbestuur, zoomede de ingezetenen doen verzamelen, en elk een derde gedeelte der belasting invorderen. (*)

2. In tegenwoordigheid van het dorpsbestuur ontvangt hij van elk individu het bedrag, en schrijft dat cijfer, achter den naam van het veld waarvoor betaald wordt, op den belastingbrief.

3. Het dorpshoofd is verplicht, van deze betalingen eene lijst te formeeren tot zijn eigen gebruik, en hij zal bovendien van den onderkollekteur ontvangen eene kwitantie, voor het gezamenlijk bedrag der ontvangen gelden.

4. Deze stukken moeten des noodig dienen als bewijzen, bij het ontstaan van reklame.

5. De gepercipiëerde gelden, in daartoe door den onderkollekteur medegebrachte zakken gedaan, worden door hem van het eene dorp naar het andere medegevoerd, totdat hij een zekere, nader door het plaatselijk bestuur te bepalen, som bijeenheeft, als wanneer hij die stort in de kas van den onderkollekteur der hoofdplaats van het regentschap.

6. In de meeste gevallen behooren tot de hoofdplaats, een veel minder aantal dessa's dan tot de overige distrikten eens regentschaps, zoodat de onderkollekteurs der hoofdplaatsen, meer tijd beschikbaar hebbende, zich met den post van algemeene opgaarders der gelden ter verantwoording bij 's lands kas kunnen belasten.

7. In elk geval moeten deze onderkollekteurs in traktement gelijk staan aan de overigen.

(*) Ik maak mij sterk, dat de belasting, eenmaal geregeld werkende, door de landbouwers in twee termijnen, zoo niet in eens, betaald zal worden.

Elk distrikts-onderkollekteur moet een bijzonder merk aannemen, waarmede hij de zakken merkt, waarin door hem aan den onderkollekteur ter hoofdplaats de stortingen gedaan worden.

8. Dáár waar de regel, bij § 6 aangegeven, eene uitzondering maakt, kan eene wijziging gemaakt worden, overeenkomstig de omstandigheden, waarmede ik mij hier niet zal inlaten, als zijnde een onderwerp van zeer ondergeschikt belang.

9. Het transport der gelden, van het eene dorp naar het andere, alsmede van daar naar de woning van den onderkollekteur ter hoofdplaats van het distrikt, geschiedt door de bevolking, bij afwisseling, kosteloos. Van het distrikt naar den onderkollekteur-opgaarder, en van daar naar 's lands kas, zal betaald worden, voor elke 100 recepissen in koperen duiten, per paal 2 duiten.

10. De plaatselijke autoriteiten zullen zich eindelijk moeten bemoeien, om de kosten en lasten van dit transport (waaraan tot nog toe niemand gedacht schijnt te hebben) te verlichten, door het bezigen van karren of vaartuigen.

Ik beschouw dit projekt, wat de hoofdzaak betreft, volledig genoeg uitgewerkt om aan het oordeel van een deskundige kommissie te worden onderworpen.

Samarang, December 1850.

H. A. Van der Poel.

Beschrijving der modellen, in de voorgaande afdeeling vermeld.

MODEL A.

Grootboek der aanwezige sawavelden.

Dit grootboek moet bevatten: de namen der dessa's en, voor de natte en droge velden ieder afzonderlijk: *a.* de nommers en namen der velden; *b.* inhoud in vierk. rijnlandsche roeden; *c.* hoeveelheid bossen inzaad; *d.* verkregen padi, in pikols en katti's, waarvoor kolommen zijn voor drie achtereenvolgende jaren.

MODEL B.

Register van de ingezetenen en hunne hulpmiddelen van bestaan.

Dit register moet bevatten: *a.* de namen van de hoofden der huisgezinnen, waarbij de personen die het dorpsbestuur uitmaken het eerst moeten worden ingeschreven; *b.* bij hen inwonende mannen, vrouwen, kinderen beneden de twaalf jaren (jongens en meisjes), en oude en gebrekkige lieden, die geen heerediensten kunnen verrichten (mannen en vrouwen); *c.* beestiaal, met afzonderlijke aanwijzing van buffels, runderen, paarden, schapen en geiten; *d.* plantsoen, met vermelding der soorten van winstgevende boomen en struiken; en *e.* aanmerkingen.

In laatstgemelde kolom moeten aangeteekend worden de ligging en hulpmiddelen der dessa.

MODEL C.

Register van verdeeling der sawavelden.

Dit register moet, voor de natte en droge velden afzonderlijk, bevatten; *a.* de namen der landbouwers; *b.* aandeel van ieder in de rijstvelden, met

aanwijzing van de namen der vakken en hun vlakte-inhoud; *c.* waarde, in geld, van elk vak, waarmede bedoeld wordt die, welke van alle velden op Java onder de dorpelingen bekend is, en waarnaar het dorpshoofd gewoon is de padjek te regelen.

MODEL D.

Schatting van den padi-oogst van 18 .

Deze tabel moet bevatten: *a.* velden, geheele uitgestrektheid in bouws, voorts de namen en uitgestrektheid van ieder veld; *b.* geschatte opbrengst, per bouw, in pikols, voor ieder veld; *c.* totaal der opbrengst van ieder veld, van welk totaal, aan den voet der tabel, worden afgetrokken de nieuw ontgonnen en de mislukte velden; *d.* nieuwe ontginningen; *e.* aanmerkingen.

De tabel sluit met de vermelding van den datum en de handteekening van den distriktsbeambte, en ter zijde, dat de opmaking is geschied in tegenwoordigheid van het distriktshoofd, den kamitoewa, den kebayan en twee der oudsten van het dorp.

Het register, waarbij deze tabel moet worden opgenomen, is van gelijken vorm; alleen moeten daarin meer kolommen zijn, om de schatting van drie of meer jaren te kunnen bevatten.

MODEL E.

Proefsnijdingen in 18 .

Deze opgave moet bevatten: *a.* de nommers en namen der gesneden velden; *b.* gesneden uitgestrektheid, in bouws en roeden; *c.* verkregen opbrengst nat, in pikols en katti's; *d.* 25 percent voor indrogen daarvan, in pikols en katti's; *e.* overblijvende opbrengst, droog in pikols en katti's; *f.* aanwijzing der opbrengst, droog, per bouw; *g.* aanmerkingen.

De opgave sluit met de vermelding van den datum en de handteekening van den onderkollekteur, en ter zijde van het dorpsbestuur en de oudsten der dessa.

MODEL F.

Opgave van den aanslag der landrente in 18 .

Deze opgave moet bevatten: *a.* de namen der distrikten; *b.* der dessa's; *c.* getal landbouwers; *d.* getal ploegdieren; *e.* geheele uitgestrektheid sawavelden in bouws met vermelding van hetgeen ingenomen wordt, 1. door de gouvernementskultures (suiker, indigo, tabak); 2. door de vrije kultuur, beplanting met padi (geslaagd, niet geslaagd, onbeplant); 3. beplanting met andere gewassen, en 4. het totaal; *f.* opbrengst in pikols padi, van de sub 2 zoo even bedoelde vrije kultuur; *g.* opbrengst in pikols, van de sub 3 bedoelde andere gewassen, gelijk gesteld aan 40 pikols padi per bouw; *h.* een vierde gedeelte van den marktprijs; *i.* bedrag der belasting in geld, van de padi, van de andere gewassen, en te zamen; *k.* nieuw ontgonnen sawavelden, waarvoor de kolommen zijn aangebracht voor drie jaren.

Bij deze opgave is aangeteekend, dat alle gewassen, geen padi zijnde, welke op sawavelden in het padi-saizoen geplant en geslaagd zijn, moeten

berekend en aangeslagen worden tegen een opbrengst van 40 pikols padi. Verder nog, dat wanneer de hoeveelheid van dergelijke aanplantingen beduidend is, daarvan een afzonderlijke opgave, bij de voorbereidende opgave van den aanslag der sawavelden, gevoegd moet worden.

MODEL G.

Aan het hoofd van dit model staat:

„De landbouwers van de dessa..... zijn voor den padi-oogst van 18... belast met de hieronder, nevens de namen hunner velden, gestelde geldsommen."

Dan volgt de tabel, bevattende de volgende kolommen: *a.* nummers en namen der sawavelden; *b.* verkregen hoeveelheid padi, bruto, in pikols; *c.* elke verkregen pikol padi is belast met..... uitgedrukt in duiten of onderdeelen van den gulden; *d.* bedrag der belasting van elk veld; *e.* aanmerkingen.

De tabel sluit met de vermelding van den datum, en de handteekeningen van den kontroleur der afdeeling en den onderkollekteur van het distrikt. Ter zijde wordt de handteekening van den resident geplaatst.

MODEL H.

Aan het hoofd staat geschreven:

„De ondergenoemde landbouwers zijn voor het loopende jaar belast, voor de bewerking van tegal- en gogovelden, tot de sommen welke achter hunne namen uitgedrukt staan."

Dan volgt de tabel, bevattende de volgende kolommen: *a.* de namen der landbouwers; *b.* tegalvelden, 1. eerste soort, in bouws en roeden, met vermelding der waarde in geld, 2. tweede soort, als voren; 3. te zamen; *c.* namen der landbouwers; *d.* gogo-velden, 1. uitgestrektheid in bouws en roeden, 2. de bouw gerekend op *f* 4.— recepis, 3. bedrag in geld; *e.* geheel bedrag van den aanslag der tegals en gogo's; *f.* afbetaling.

De tabel sluit als model G.

Vierde Afdeeling.

Ontwerp, tot regeling der zoogenaamde heerediensten.

Algemeene bepalingen.

1. De uitdrukking *heerediensten* wordt afgeschaft.

2. Alle diensten, welke totdusver aan de inlandsche bevolking opgelegd zijn geworden zonder betaling, onder de benaming van heerediensten worden afgeschaft.

3. Daarentegen zullen alle ingezetenen van Java, geen Europeanen of derzelver erkende afstammelingen en niet uitdrukkelijk vrijgesteld zijnde, onderworpen zijn aan het verrichten van de na te noemen *verplichte diensten*.

4. Van die verplichting worden vrijgesteld:

a. Alle ambtenaren, dorpsbesturen, officieren, hoofden en wijkmeesters van Oostersche natiën. *b.* Jongens beneden de 12 jaren. *c.* Alle wettige priesters. *d.* Verminkten. *e.* Vrouwen.

5. Er bestaat eene gewoonte, dat alle ontslagen dorpshoofden permanent, en alle jonggehuwden gedurende 40 dagen, vrij zullen blijven van de heerediensten. Deze gewoonte wordt afgeschaft.

6. De verplichte diensten zullen onderscheiden worden in: *a. Verplichte diensten zonder betaling. b. Verplichte diensten tegen betaling.*

A. *Verplichte diensten zonder betaling.*

Daaronder zullen behooren:

1. Het aanleggen en onderhouden van den grooten postweg, de daarnevens bestaande dijken en slooten, zoomede alle binnenwegen, welke noodig en *in het algemeen belang* zijn en moeten worden aangelegd.

2. Het doen van wachten langs den grooten weg en in de kampongs en dessa's.

3. Het bewaken van gevangenissen en goevernements gebouwen (pakhuizen) *in de distrikten.*

4. Het bewaken van passangrahans.

5. Nachtwachten bij de ambtenaren in de binnenlanden.

6. Het onderhouden van de reeds bestaande waterleidingen en dammen voorzoover zij niet gemetseld zijn.

7. Het overbrengen der landrenten uit de dorpen tot op de hoofdplaats van het distrikt.

Opheldering van A.

1. De groote postweg zal, overal waar hij een overtollige breedte heeft en tevens een karrenweg bestaat, zooals te Japara, langzaam-aan versmald worden, tot op niet meer dan 24 voeten.

Daar, waar de grond niet geschikt is, om aangelegde dijken te onderhouden, zullen die weggenomen en vervangen worden, door een levenden pagger van kesoem ba-keling of *loentas*. Beide planten behoeven geene dwarshouten (*gapits*).

Daar, waar de dijken behoorlijk, zonder bezwaar voor de bevolking, kunnen worden aangehouden, zal het volume gereduceerd en overal gelijk gebracht worden, aan twee voeten basis, een-en-een-halven voet hoogte en eene kruin van een voet, rijnl. maat.

De boomen, genaamd *koeda-koeda*, in sommige residentiën zeer onoordeelkundig, langs de wegen geplant, brengen veel last zonder eenig nut aan. In de maanden Juli en Augustus, tijdstippen waarop de zon de felste hitte geeft, vallen de bladeren dezer boomen geheel af, en zijn zij dus nutteloos. In December worden zij tot op den stam gesnoeid, en maken daarna de bladeren tot Maart, zoodat deze boomen het grootste gedeelte van het jaar kaal zijn.

De boomen langs de wegen hebben het tweederlei doel, om, door middel der wortels, den weg een vasten zoom te geven, en, door een doelmatig lommer, de voetgangers en lastdragers zooveel doenlijk tegen de zonnestralen te beschutten. Het laatste doel vooral wordt met de *koeda-koeda* geheel gemist, terwijl de bevolking die boomen nog jaarlijks snoeien moet. Zij moeten worden vervangen door anderen, hetzij *tamarinde*, *kanari*, *gayam* of *njamplong*. Geen *manga-* of *tjerme-boomen* mogen langs de wegen geplant worden. Het planten van *djatiboomen* langs den grooten postweg of de binnenwegen is ongerijmd en hinderlijk voor den voetganger, en wordt derhalve uitdrukkelijk verboden.

Het begrinden en bezanden van den grooten postweg zal op drie of vier (meer of minder) *bepaalde tijdstippen*, naar gelang der lokale gesteldheid, moeten geschieden. Het wordt verboden de bevolking, bij het passeeren van reizigers, expresselijk te bemoeilijken om aan den weg te arbeiden, wanneer niet juist het daarvoor bepaalde tijdstip daar is. Op vele plaatsen is de bevolking verplicht, het grind tegen vrij hooge prijzen in te koopen, omdat het plaatselijk niet aanwezig is. De dorpshoofden hebben daarvan partij getrokken om de landlieden op te lichten. De plaatselijke besturen (waar deze ongelegenheid bestaat) zullen zich speciaal daarmede moeten bemoeien.

Het begieten van een trajekt van 60 tot 70 palen lengte, ten gerieve van soms één persoon, kan als eene wezenlijke dwingelandij beschouwd worden, en zou mijns inziens moeten worden beperkt tot de volgende gelegenheden: namelijk bij reizen van den goeverneur-generaal, van de raden-van-Indië en van de kommandanten van de land- en zeemacht; en bij buitengewone zeer plechtige optochten.

De binnenwegen behoeven geen dijken te hebben.

Het planten van doelmatige, geen onderhoud vorderende boomen, kan vergund worden.

Het onderhoud van alle binnenwegen, die voornamelijk aangelegd zijn in het belang of ten gemakke van landeigenaren of huurders, zal gedeeltelijk komen ten hunnen laste, hetzij door eigen arbeid, hetzij door bijdragen in geld, door het plaatselijk bestuur in billijkheid te regelen.

De binnenwegen tot het transporteeren van suikerriet en suiker, tabak of andere produkten, ten behoeve van kontraktanten, vallen in dezelfde kategorie, in meerdere of mindere mate, door het plaatselijk bestuur te beoordeelen en daarna te regelen.

Alle wegen, zonder onderscheid, moeten onder de bevolking ter onderhouding worden verdeeld, bij halve, driekwarts of heele roeden, daarbij lettende op de afstanden, die zij moeten afleggen; waarnaar de lengte van ieders aandeel geregeld wordt.

2. Dáár waar de wachthuizen op minderen afstand dan een paal opgericht zijn; en geen overwegende redenen bestaan om het aanwezig getal te bezetten, zal slechts om het andere wachthuis wachtvolk worden geplaatst.

Het bezetten der wachthuizen over dag, wordt overgelaten aan de beoordeeling der plaatselijke autoriteiten, die er daarbij op gelieven te letten, dat tot dusver die dagwachters meestal gediend hebben, om de bagaadje van den een of anderen ambtenaar of begunstigde, van het eene wachthuis naar het andere, en zoo van de eene tot de andere grens eener residentie, kosteloos over te voeren, of brieven te bestellen.

Evenzoo zal, naar plaatselijke omstandigheden, het getal menschen bepaald moeten worden, hetwelk des nachts elk wachthuis bezetten moet.

Voor het betrekken der wachten zullen dorpen afgezonderd worden, waarvan de ingezetenen tot geen andere diensten verplicht zullen zijn, behoudens het onderhouden van hun aandeel in de wegen, en in de waterleidingen.

De wachten in de kampongs en dorpen worden geregeld door de kampongs- en dorpsbesturen.

3. Het bewaken der gevangenissen nacht en dag moetende plaats vinden,

zoo zullen daarvoor dessa's worden afgezonderd, waarvan de bevolking verschoond zal blijven van allen arbeid, het onderhouden der waterleidingen en dammen alleen uitgezonderd. Onder de hier bedoelde gevangenissen zijn die der hoofdplaatsen niet begrepen.

4. Het bewaken van passangrahans, kan zich bepalen tot twee personen, welke genomen worden uit het naastbij gelegen dorp.

Nachtwachten bij de ambtenaren, worden evenzoo geregeld als onder § 2 vermeld is: het getal aan iederen ambtenaar te verstrekken, mag niet te boven gaan vier man, optrekkende des avonds om 6 en aftrekkende des morgens om 7 uur.

5. Ten strengste moet worden verboden, die wachters gedurende den nacht eenigerlei arbeid, van welken aard en onder welke benaming ook, op te leggen.

De woningen der residenten, regenten, assistent-residenten, en de gevangenissen ter hoofdplaats, worden bewaakt door djayang-sekars of pradjoerits. Daar waar het getal manschappen niet toereikend is, moet het vermeerderd worden.

6. Strikt genomen, kan het onderhoud van waterleidingen zich niet verder uitstrekken, dan tot de uitgestrektheid van het terrein, dat bij de dessa's behoort.

De lokale gesteldheid maakt hierop dikwerf uitzonderingen noodig en in die gevallen moet door den resident een vaste regel worden daargesteld, waartoe een aan te leggen register van alle waterleidingen behulpzaam zal zijn.

De dammen, voor zoover die alleen van aarde, bamboe, klipsteen of wildhout te zamen gesteld zijn, vallen in dezelfde rangschikking.

Doch zullen de plaatselijke autoriteiten verplicht zijn, telkens wanneer een belangrijke dam- of dijkbreuk plaats gevonden heeft (behoudens de in geen uitstel lijdende gevallen dadelijk te nemen voorziening) den direkteur der kultures daarvan kennis te geven, die zijnerzijds verplicht zal zijn een inspekteur der kultures te zenden, om gezamentlijk met den resident te beoordeelen, of het werk kosteloos of tegen betaling, en door het plaatselijk bestuur of door tusschenkomst van het departement van den waterstaat, hersteld zal worden. (*)

Geen resident zal de bevoegdheid hebben, eenigerlei waterwerk, waterleiding of dam te ondernemen, zonder vooraf verkregen vergunning van de regeering, welke die vergunning in geen geval zal verleenen, zonder dat een plaatselijk onderzoek door deskundigen is voorafgegaan.

B. *Verplichte diensten tegen betaling.*

Daaronder zullen behooren:

1. Het kappen en vervoeren van hout, tot bouw of reparatie van bruggen en goevernementsgebouwen.

2. Het verstrekken van werkvolk, daartoe benoodigd.

3. Het verstrekken van volk, tot het graven van kanalen en aanleggen van dammen.

4. Het overbrengen der landrenten van de hoofdplaatsen der distrikten tot in 's lands kas.

5. Het begeleiden van gevangenen, uit de distrikten naar de hoofdplaatsen der regentschappen en residentiën.

(*) Staatsblad 1819, no. 16, art. 32.

6. Het overbrengen van 's lands goederen en gelden, en van de goederen en, des noodig, ook der personen van alle ambtenaren en militaire reizigers.

7. Het bewaken van den *gladak*.

Opheldering van B. 1. Het kappen en vervoeren van hout, is een der meest drukkende diensten welke de bevolking te verrichten heeft. Niet alleen moet zij dagen achtereen in de bosschen verblijven zonder beschutting tegen wind, regen of zonneschijn, maar zij moet zich zelve van voedsel voorzien, en daarenboven hare karbouwen afmatten, om de zware natte houtwerken, soms dagreizen ver, te vervoeren.

Ik beschouw het onvermijdelijk dat voor dezen arbeid eene billijke betaling gegeven worde.

Door het oprichten van kleine blandongs (houtkapperijen), tegen vast geregelde belooning, kan in de behoefte aan hout te gemoet gekomen en de bevolking verlicht worden.

De aankap van hout door de inlandsche bevolking, zoo als thans gebruikelijk is, zal ook tegen betaling nog zeer drukkend blijven; doch het mag er voor gehouden worden, dat die druk door den tijd vermindert, wanneer de volgende punten worden in acht genomen.

2 en 3. De verstrekking van werkvolk, benoodigd tot het opbouwen of herstellen van 's lands gebouwen, bruggen, kapitale dammen en waterleidingen, blijft een last voor de bevolking, die niet kan worden opgeheven, zonder het opofferen van onberekenbare sommen gelds, door al het werk door vrijwillige arbeiders te doen verrichten.

Het komt er dus op aan, dien last zooveel mogelijk te verlichten en van korten duur te doen zijn.

Ter bereiking van het eerste doel, is het noodig al de arbeiders een billijk dagloon toe te leggen.

Het tweede doel zal genaderd worden, door allen aanbouw of herstelling van huizen en bruggen, kapitale dammen en het graven van belangrijke kanalen, het metselen derzelve, en het opzetten van sluizen, niet anders tot stand te doen brengen, dan onder de leiding van de geëmploieerden van den waterstaat, waartoe het kader dier ambtenaren moet worden vergroot.

Al de genoemde werken, de bruggen en dammen bovenal, volgens de regelen der bouwkunst onder het opzicht van deskundigen voltooid wordende, zullen zeer veel geld verslinden; maar altijd veel minder dan bij het aanwerven van *vrijwillige arbeiders*.

De bedoelde werken, eenmaal op die wijze afgewerkt zijnde, zullen de herstellingen, in vergelijking van thans, onbeduidend zijn, en na dezen eersten stap gedaan te hebben, kan men overgaan tot de overweging, om alles door middel van uitbesteding te laten onderhouden.

De herstelling van bruggen en dammen wordt niet op alle punten te gelijk, maar stuksgewijze ondernomen, weshalve bij de opeisching van volk zooveel mogelijk getracht moet worden, zich te blijven bepalen tot de dorpen, waarbij de wegen ingedeeld zijn, waartoe de beschadigde brug behoort.

Dewijl de menschen voor hun arbeid betaald zullen worden, blijft alleen de zorg over, om hen niet te ver van huis te laten werken.

Het onderhouden, en zoo noodig op nieuw aanleggen, van alle dammen ten dienste van waterwielen of waterleidingen voor de fabrieken, zullen, zoo de termen der kontrakten zulks gedoogen, ten eerste gebracht worden geheel ten laste der kontraktanten, of zoo zulks niet kan geschieden, alsdan gedeeltelijk.

4. Het vervoer van landrenten van de eene dessa tot de andere, en zoo, bij afwisseling van volk, tot op de hoofdplaats van het distrikt, kosteloos geschiedende, zoo wordt alleen betaling gegeven voor het overbrengen in 's landskas, tegen 2 duiten per paal; moetende de dragers op elke hoofdplaats van een distrikt of op de grenzen afwisselen. Er zal bepaald worden hoeveel zakken duiten, van *f* 25.— ieder, door één man of twee man gedragen moeten worden. De uitbetaling geschiedt onmiddellijk, door den onderkollekteur die komt storten, waartoe hij gebruik maakt van de gepercipiëerde gelden, ter nadere regularisatie.

5. De begeleiding der gevangenen moet op dezelfde wijze geschieden, als het vervoeren der landrenten. De fiskaals of djaksa's betalen onmiddellijk uit, op eene door den assistent-resident of regent gefiatteerde aanvraag. De distriktshoofden betalen mede dadelijk uit, en moeten van de djaksa's eene erkenning van ontvangst erlangen, waarop het getal begeleiders, het getal gevangenen en de afgelegde afstand bekend gesteld zijn. De betaling zal zijn twee duiten per paal. De sterkte van het eskorte moet, voor elk getal gevangenen, door de residenten bepaald worden. De eskorten zullen steeds moeten staan onder opzicht van een policie-dienaar van het distriktshoofd of den djaksa.

Voor de diensten onder §§ 4 en 5 vermeld, moeten dessa's afgezonderd worden.

6. Men zal moeten beproeven, om het vervoeren van goederen enz., met inbegrip der verstrekking van heeren- en gladak-paarden, bij uitbesteding te doen aannemen. Valt die proef goed uit, dan zal die bevolking van het presteeren van die diensten en het leveren van paarden geheel ontheven, en den ambtenaren ten strengste verboden moeten worden, daartoe rekwisieten te doen, sub poene van voorbeeldig te worden gestraft.

Ik moet echter betwijfelen of de pogingen, die men daartoe mocht aanwenden, wel zullen slagen, en zoo al, dan zal zich die aanneming waarschijnlijk bepalen tot de hoofdplaatsen, terwijl in de binnenlanden door het bestuur in de verstrekking van koelie's en paarden zal moeten worden voorzien.

Hierdoor blijft het inlandsche bestuur de gelegenheid behouden, eene menigte menschen overtollig op te eischen, die, zoo zij al van knevelarij verschoond blijven, dagen lang nutteloos hun tijd in lediggang doorbrengen, in de voorhuizen der inlandsche hoofden afwachtende, of de een of ander ambtenaar of reiziger over hunne diensten komt beschikken.

Het ware daarom wenschelijk, dat hierin door aanneming voorzien kon worden, waartoe men echter moeilijk geraken zal, zonder de ijverige medewerking der plaatselijke autoriteiten.

Voor het tegenwoordige zal dienen te worden begonnen, met ter hoofdplaats van elk distrikt een of twee dorpen af te zonderen, tot het vervoeren van goevernements goederen en gelden, en van de goederen en des noods ook der personen van alle ambtenaren en militairen, tegen genot van betaling van twee duiten per paal.

7. De verplichting, der bevolking opgelegd, om paarden te leveren tot het overbrengen van ambtenaren, bedienden, brieven en gekondemneerden, is mede zeer onbillijk. Men kan aannemen, dat in alle dorpen menschen wonen, maar niet dat al die menschen *paarden* bezitten, ja zelfs niet, dat in alle dorpen één paard gevonden wordt, met uitzondering van dat van het dorpshoofd. Men kan dus wel een of meer doeltreffend gelegene dorpen afzonderen, van welke de inwoners worden belast met het vervoeren van goederen of gelden; maar men kan niet één of meer dorpen afzonderen om dagelijks het vereischte getal paarden beschikbaar te hebben, zonder de bevolking schromelijk te drukken.

De man, die een paard verstrekt, moet het verlaten, wil hij zijn veldarbeid niet opofferen aan een onzeker wachthouden bij dat paard, waarvan niet bekend is wanneer het gebezigd zal worden.

Zoo in een distrikt *tien* paarden voor de gladak gerekwireerd worden, komen ook tien eigenaren mede, die allen te gelijk in het zoo even gestelde geval verkeeren.

Verlaten zij die paarden en keeren zij tot hun arbeid terug, dan vernemen zij nimmer iets van de 5 of 10 duiten, die hunne paarden per paal verdiend hebben, en krijgen de paarden, na verloop van tijd, gruwelijk gedrukt, gewond, en vermagerd, of ook wel in het geheel niet terug; omdat ze onder de dienst bezweken, of ontvreemd zijn.

Blijven zij die paarden bewaken, dan moeten zij overal mede loopen, en verliezen in dat geval niet alleen den kostbaren tijd van minstens *vijf*, soms *tien* tot *vijftien dagen*, maar krijgen voor al dat heen en wederloopen geen penning, omdat de inlandsche hoofden nimmer betalen, de europeesche plaatselijke ambtenaren op dit stuk zeer vergeetachtig zijn, en de reisende ambtenaren hun geld uitgeven, zonder de zekerheid te hebben dat het in handen van de rechthebbenden komt.

Geen plaatselijk ambtenaar mag over de paarden van de bevolking beschikken, zonder daarvoor de gestelde taks van 10 tot 5 duiten per paal te geven. De plaatselijke ambtenaren moeten dus òf betalen òf zelven paarden aanhouden. Het eene noch het andere vindt plaats, zeer enkele gevallen uitgezonderd.

Ik geef dus in bedenking: een zeker aantal paarden en harnachementen, ter beoordeeling van de plaatselijke autoriteiten, voor 's lands rekening te doen inkoopen, de paarden niet te boven gaande *f* 25.— en de zadels tot *f* 15.— het stuk. Deze paarden te verdeelen, en dáár te stationeeren, waar gewoonlijk heeren- en gladak-paarden, door *reizende* (geen plaatselijke) ambtenaren of militairen aangevraagd worden.

Voor het onderhoud dezer paarden kan een dessa afgezonderd worden, waarvan het volk tevens verplicht is, de paarden te volgen werwaarts zij bestemd worden, waarvoor het zonder onderscheid eene belooning van twee duiten per paal zal genieten.

De paarden het eigendom zijnde van den lande, zoo zullen de ambtenaren meer zorg aanwenden, en ze niet willekeurig doen afrijden; terwijl de begeleiding, die thans met 10 en 5 duiten per paal betaald wordt, omdat de paarden van de bevolking zijn, met twee duiten per paal voldaan kan worden.

De plaatselijke ambtenaren, die van deze aan te leggen paarden gebruik willen maken, zullen per paal betalen vijf duiten.

Deze instelling vordert een meer gedetailleerde regeling, welke hier achterwege kan blijven.

Ten gevolge dezer regeling en van de herziening van het personeel der inlandsche ambtenaren en bedienden, zullen worden opgeheven de volgende diensten, welke tot dusver door de bevolking zonder het genot van betaling verricht zijn :

1. Het bewaken van de goevernements poststations.
2. Het oppassen en onderhouden van de partikuliere wagen-posterijen.
3. Het onderhouden van menschen en paarden, tot het overbrengen van brieven voor de binnenlandsche korrespondentie. *(Pesoeratan.)*
4. Het snijden en leveren van gras aan de inlandsche ambtenaren, en het presteeren van alle diensten ten behoeve van hen of hunne naastbestaanden.
5. Het onderhouden van policie-dienaren, welke door het goevernement niet bezoldigd zijn geworden. (Onbezoldigde policie-dienaren.)
6. Het voeden van gevangenen.

De bestaande registers, gewijzigd naar deze regeling, worden aangehouden.

Op ultimo Januari van elk jaar moet door de distriktshoofden, het register van het loopende jaar aan den regent en den kontroleur worden ingediend in duplo.

In eene algemeene bijeenkomst, door den resident te beleggen, worden die registers vergeleken met die van het vorige jaar, en zoodanige opheldering gegeven, als de mutatiën of verschillen, welke ontdekt worden, zullen medebrengen.

De resident, voldaan zijnde over de nieuwe registers, teekent die voor goedgekeurd, en zal een exemplaar aan de distriktshoofden teruggeven.

Van het andere exemplaar laat de resident, ten zijnen bureele, twee afschriften maken, waarvan een aan den regent en aan den kontroleur wordt gezonden, om te dienen bij zijne kontrôle.

De regent en de kontroleur zijn verplicht, om in de dorpen welke in de registers voorkomen, na te gaan of overeenkomstig die boeken gehandeld wordt, en zal van elke afwijking, na die bij zijn dagboek vermeld te hebben, speciaal bericht geven aan den resident.

De verplichte diensten (heerediensten), tot de attributen behoorende van den direkteur der kultures, zoo volgt daaruit, dat de kontroleurs der landelijke inkomsten met de werking derzelve bekend behooren te zijn; weshalve zij verantwoordelijk moeten worden gesteld voor alle afwijkingen, welke, ter hunner kennis gekomen, niet bij den resident zijn aangegeven.

Ik heb mij slechts gehouden aan het behandelen der hoofdzaken van deze belangrijke aangelegenheid, om het bewijs te leveren, dat het, met eenige opoffering, niet onmogelijk is, de inlandsche bevolking voor een gedeelte van een druk te ontheffen, welke, haar bestaan ondermijnende, allernadeeligst terugwerkt op de industrie en algemeene welvaart, waaronder de inkomsten van het goevernement ontwijfelbaar groote verliezen moeten lijden.

De uitgave die het land, bij het in werking brengen van dit ontwerp, in de eerste jaren zal moeten doen, begroot ik op een som van *vier millioen recepis 's jaars*, boven de sommen welke thans aan deze aangelegenheid besteed zijn geworden.

De meeste uitgaven zullen geschieden voor het kappen en vervoeren van hout, en het vernieuwen en repareeren van bruggen en andere landswerken; maar, gelijk ik hooger reeds gezegd heb, worden die werken onder de leiding van deskundigen geëffektueerd, dan zullen zij ook duurzamer stand houden, en het onderhoud eenmaal uitbesteed zijnde, is de bevolking daardoor ontheven van den eenigen nog drukkenden last, welke van de oude instellingen overgebleven zal zijn.

Het stelsel van uitbesteding verdient de aandacht der regeering, want zij heeft daarbij veel schade geleden, maar het is hier de plaats niet daarover uit te weiden.

Ten slotte voeg ik hier nog bij, dat ik de uitgaven, welke eene algeheele afschaffing van de heerediensten vorderen, om die tegen betaling te doen verrichten, naar eene zeer gematigde berekening schat, op niet minder dan 15 millioen gulden recepis.

Samarang, den 6en *Februari* 1851.

H. A. Van der Poel.

Aanteekening.

Nadat afschriften van de hier medegedeelde stukken van den inspekteur Van der Poel, door hem, toen hij later, als resident met verlof, in Nederland aanwezig was, aan den minister van koloniën waren aangeboden, bij brief van 27 Januari 1847, zond de minister die stukken aan den goeverneur-generaal, bij missive van 19 Februari 1857, met verzoek: „om, na daaromtrent eenige der meest bekwame hoofden van gewestelijk bestuur, den direkteur-der-kultures en den raad-van-indië, te hebben gehoord, ter zake te dienen van konsideratiën en advies."

De goeverneur-generaal schreef dienovereenkomstig den direkteur-der-kultures aan, bij kommissoriaal van 30 April 1857. De direkteur won de adviezen in van den resident van Samarang, graaf Van Hogendorp, van den resident van Rembang, Bekking, en van den oud-resident van Tagal, Vriesman. Blijkens de van deze adviseurs ontvangen rapporten, konden zij hunne goedkeuring niet geven aan de voorstellen van den ambtenaar Van der Poel, maar brachten daartegen vele gewichtige bedenkingen in. De direkteur-der-kultures zond die stukken bij missive van 14 April 1858 no. 505/15, aan de regeering, waarbij hij, op grond der motieven, meerendeels vervat in het hierachter volgende artikel, adviseerde: „geen gevolg te geven aan de geopperde plannen van genoemden hoofdambtenaar, tot herziening van het landelijk stelsel, op de wijze door hem opgegeven."

De raad-van-indië bracht, den 25en Mei 1860, in deze zaak advies uit. Hij vereenigde zich geheel met de beschouwingen van den direkteur-der-kultures, en was met hem van oordeel, dat niet moest getreden worden in de voorstellen van Van der Poel. Het groote gebrek van die voorstellen was, naar 's raads gevoelen, de daarbij beoogde als het ware geheele vernietiging van het dessabestuur, in strijd met het bepaalde bij art. 67 en 71 van het regee-

rings-reglement. Vermits echter, volgens alinea 2 van art. 59 van dat reglement, de grondslagen voor den aanslag der landrenten bij algemeene verordening moeten worden vastgesteld, kwam het den raad noodzakelijk voor, eene kommissie te benoemen, om daartoe de noodige voorstellen te doen. De raad adviseerde in dien zin, en noemde eenige bekwame hoofdambtenaren en gepensioeneerde hoofdambtenaren, uit welke een viertal voor bedoelde kommissie zou kunnen gekozen worden.

Nadat de minister van koloniën, bij missive van 9 April 1863 no. 33/464, bij de Indische regeering informatiën had ingewonnen, naar den stand dezer zaak, zond de goeverneur-generaal de vorenvermelde stukken aan het opperbestuur, bij brief van 28 Mei 1833, onder mededeeling: dat aan het benoemen der vorenbedoelde kommissie geen uitvoering was gegeven, omdat het doeltreffender voorkwam, de reeds gewisselde stukken en nog verwacht wordende adviezen, over de vaststelling van grondslagen voor den aanslag der landrenten, gezamentlijk in behandeling te nemen.

Sedert is de herziening van het landelijk stelsel een onderwerp van gestadige overweging geweest. De beslissing moest echter afhankelijk worden gemaakt van het lot der toen reeds geruimen tijd in behandeling zijnde, en daarna aan de staten-generaal aangeboden kultuurwet. Dat lot is bekend.

DE

HERVORMING

VAN HET

LANDELIJK STELSEL OP JAVA. (*)

Van de vroegste tijden af aan, is het gezag over alle aangelegenheden van een Javaansch dorp, gevestigd geweest in het dorpshoofd.

De algemeene bekendheid van dezen regel maakt het overbodig daarover in een wijdloopig betoog te treden; doch kan het nuttig geacht worden op

(*) De in het voorgaand artikel medegedeelde stukken van den inspekteur Van der Poel, werden door den goeverneur-generaal, semi-officiëel in handen gesteld van den toenmaligen vice-president van den raad-van-indië, Mr. J. F. W. Van Nes, ten einde omtrent het daarbij voorkomende konferentiën te houden, met genoemden ontwerper en met den direkteur-der-kultures S. D. Schiff. Die konferentiën moesten gestaakt worden, uithoofde van de ziekte en het daarop gevolgd vertrek naar Nederland van den heer Van Nes.

De direkteur-der-kultures S. D. Schiff, vatte het in de gehouden bijeenkomsten verhandelde samen, in het hier medegedeelde artikel. In de missive, waarbij hij dit rapport den goeverneur-generaal aanbood, zegt hij:

»Over de gebreken, dat stelsel sedert de invoering aanklevende, waren wij eenstemmig hetzelfde gevoelen toegedaan; doch ten aanzien van de middelen tot verbetering, bestond, hoofdzakelijk met den heer Van der Poel, een groot verschil van denkbeelden, welke naar alle waarschijnlijkheid in verdere konferentiën niet tot eenheid zouden geleid hebben; ten minsten had ik van mijne zijde nimmer toegestemd tot een maatregel, door welken niet alleen het gezag en de macht der dorpshoofden op eenmaal zou worden vernietigd, maar tevens de grondslag zou gelegd worden tot ondermijning van het bestuur der inlandsche hoofden van meerderen rang.

Onze kommissie, ofschoon niet geheel beëindigd zijnde, kan echter als zoodanig worden beschouwd, daar wij vermeenden geene voorstellen ter zake te moeten doen, om reden de resultaten der proefneming in de residentie Cheribon nog niet bekend zijn, en daarvan voorzeker afhankelijk zullen gemaakt worden, de door het goevern-

te klimmen tot den oorsprong der dorpshoofden, en den aard van hun gezag kortelijk te beschouwen.

In de eerste tijden van vorming der Javaansche maatschappij werden die hoofden gekozen uit de menigte, welke zich tot het gezamentlijk uitoefenen van haar bedrijf, het verleenen van onderlingen bijstand en het aanleggen van een dorp, bijeengevoegd had.

Alhoewel het aan die hoofden toegekende gezag reeds dadelijk van een volstrekten aard was, en zich uitstrekte over alles wat de belangen der dorpelingen aanging, bepaalde zich hunne macht alstoen alleen tot het handhaven van onderlinge orde en veiligheid.

Naarmate echter de zwervende levenswijze der bevolking tot den staat van gezeten landbouwers overging, en eindelijk de landbouw de hoofdbron van hun bestaan uitmaakte, breidde zich ook de macht der dorpshoofden uit.

Wat aanvankelijk uit vrije verkiezing door de bevolking aan hunne dorpshoofden toegekend was geworden, werd later door een machtig geworden adel als wet ingevoerd.

De zeden en gewoonten van het volk, welke twee standen hadden doen ontstaan, die van adellijken en gemeenen (perjaji en tiang-halit) bij het uitbreiden van de macht der aristokratie, het toenemen der bevolking, de ontwikkeling van meerdere nijverheid, het ontstaan van meerdere behoeften en het doorbreken van eenige hoewel dan ook flauwe stralen van beschaving, door wetten en instellingen (adat) geregeld zijnde, werd daardoor de tusschen beide bestaande scheidsmuur, voor den laatstgemelden stand schier onoverkomelijk gemaakt, daar zij de geringe klasse onderwierp aan het volstrekte oppergezag harer dorpshoofden en besloten hield binnen den engen kring van haar dorpsbestaan, door elke poging, welke de gemeene man aanwendde, om zijne grieven met voorbijgang van zijn dorpshoofd aan de regeering kenbaar te maken, als eene misdaad te beschouwen, welke met gestrenge bestraffing bedreigd werd en (hetgeen onder een despotisch bewind over een onbeschaafd volk niet ongewoon is) ingeval van overtreding, door den schuldige niet zelden met het leven geboet werd.

De soeverein vorderde van zijne landen een vijfde, een derde of ook wel de helft (naar willekeur) van derzelver geschatte of bekende inkomsten (waarde) en benoemde een bopati (regent) om hem te vertegenwoordigen en voor de inning en verantwoording van zijn inkomen te zorgen.

Deze bopati benoemde demangs (distriktshoofden) over de distrikten, en belastte elk hunner met zoodanig deel van de inkomsten, als toereikend was om aan den vorstelijken eisch te voldoen, en zelf een deel voor zijn onderhoud over te houden.

---

ment te nemen maatregelen, tot eene algemeene herziening van het bedoelde belastingstelsel.

„Evenwel is, naar den wensch van uwe excellentie, nevensgevoegde nota van het resultaat der gehoudene bijeenkomsten opgemaakt, waaromtrent ik de vrijheid gebruik op te merken:

dat het ontwerp lett. A door den heer Van der Poel,
„ „ „ „ B door mij, en
„ „ „ „ C door den heer Van Nes is opgegeven."

De demangs handelden op dezelfde wijze met de dorpshoofden, aan welke een zeker deel in de lasten werd opgelegd zonder bepaaldelijk de zekerheid te hebben, dat hetzelve de kapaciteit van het dorp niet overtrof, latende alle bemoeienis omtrent de produktie, regeling en inning der belasting onder het volk, overbrenging ter bestemde plaatse van de verlangde artikelen en gelden, geheel over aan het beleid en het oordeel van het dorpshoofd, dat, in tegenstelling van zijne meesters, voor de gereedelijke opbrengst moest zorgen; terwijl zij zich onledig hielden met die inkomsten te verteeren, zonder eenige merkbare of dadelijke deelneming in de administratie.

Aan den eenen kant een adel, die zich alleen bemoeide, met naar goeddunken uitgeschreven inkomsten te ontvangen, zonder ooit te vragen op welke wijze, door welke middelen of van waar ze verkregen waren, en aan den anderen kant een dorpsbestuur, dat zich met al deszelfs macht beijverde om de gevorderde opbrengsten bijeen te garen en af te leveren, zonder ooit op het denkbeeld te komen, om de billijkheid dier vorderingen in overweging te nemen, veel minder daarover te redeneeren, en nog veel minder bezwaren daartegen in te brengen.

Een en ander stelde een zoo eenvoudig, onkostbaar en gemakkelijk werkend bestuur daar, dat het met reden de bewondering heeft opgewekt van een ieder, die niet in de geheimen van die samenstelling was ingewijd.

De macht van een dorpshoofd, die onder het beheer der Javaansche vorsten, haar toppunt bereikt had, was, op een kleinere schaal, genoegzaam gelijk aan die der regenten.

Hij toch stelde zijne medebestuurders aan en zette hen naar goedvinden weder af; hij oefende politie uit in zijn dorp, en binnen de grenzen van de daarbij behoorende landerijen; hij regelde de algemeene, bijzondere en verplichte diensten; hij deed uitspraak in kleine twisten en rechtsvorderingen tot een bedrag van *drie* gulden, legde boeten op en kon nalatigen of weerspannigen straffen met blokarrest; verdeelde zoo noodig den veldarbeid, of bewaakte dien, en regelde, percipiëerde en verantwoordde de belastingen; bij alle welke attributen, hem nog een modin (dorpspriester) op zijde stond, om, in tijd van nood, het wereldlijk gezag met den geestelijken invloed te ondersteunen.

Het belang dat de geheele adel bij de instandblijving van de beschreven orde van zaken had, heeft tot vele deels goede, deels kwade stappen geleid, en men kan onder de eerste voornamelijk stellen de erfelijkheid, welke in het ambt van dorpshoofd is gebracht geworden, en waardoor, gedurende eene reeks van eeuwen, het dorpsgezag gebleven is in handen van menschen, die, hoewel van geringe afkomst, evenwel den adelstand ten volle toegedaan waren, omdat zij er niet alleen hun bestaan, maar ook eene mate van zedelijk overwicht op de bevolking aan te danken hadden, welke des noodig het gemis van een deel van hunne aan de regeering ontleende macht kon vergoeden.

De persoonlijke voorrechten der dorpshoofden zijn in latere tijden geregeld en men vindt ten huidigen dage nog bevelschriften van den soeverein waarbij hunne inkomsten aangeduid worden; terwijl als een vrij algemeene regel voor geheel Java mag worden beschouwd de bepaling, dat een dorpshoofd, na de

nederlegging van zijn ambt, gedurende zijn geheelen nog overigen leeftijd, verschoond zal blijven van het deelnemen aan de algemeene of verplichte diensten.

De krachtdadige vasthouding aan de, tot instandhouding van den beschreven vorm, aangenomen regelen, die in derzelver uitkomst moesten leiden om den geringen Javaan volstrekt buiten alle aanraking te houden met anderen dan zijns gelijken, of zijn als het ware onschendbaar dorpshoofd, heeft dan ook de geestvermogens van een uit den aard eenvoudig, zachtzinnig en lijdzaam volk, in zulk eenen onderdrukten toestand gehouden, dat, nog maar voor weinige jaren, de geringe Javaan van den eigendom geen ander begrip had dan dat de wereld (het geheele land) het eigendom is van den soeverein, die daarvan aan zijne onderdanen, den een meer, den ander minder, uit *medelijden* een deel afstaat tot hun onderhoud totdat het hem behagen zal het terug te nemen.

Men kan lichtelijk op het denkbeeld komen, dat, onder de gegevene omstandigheden de dorpshoofden, ook in vroeger tijd, van hunne uitgestrekte macht misbruik gemaakt hebben, om knevelarij en afpersing jegens de bevolking te plegen, doch daartegen valt aan te merken, dat hetgeen wat in de oogen van beschaafde volkeren als afpersing en knevelarij wordt aangemerkt, in de oogen van een inlandsch vorst niets anders is, dan eene hem of zijn ondergeschikte hoofden wettig aankomende heffing, daar de oostersche begrippen van staathuishoudkunde medebrengen, dat den geringen man juist zooveel en niets meer moet worden gelaten, dan hij noodig heeft om met vrouw, kinderen en ploegvee te kunnen leven en bestendig produktief te blijven.

Tot zoolang dus de lasten niet zoo hoog opgevoerd werden, dat het ploegvee ter voldoening van dezelve moest worden opgeofferd, en hetgeen wel het zwaarste woog, de landbouwer niet verstoken werd van zijn akker, kon er nimmer sprake wezen van armoede onder het volk, naar Oostersche begrippen, daar de regeering het gelaten had in het bezit van die voordeelen dat voor zijn bestaan en het bestendigen zijner vreedzame levenswijze noodig was; terwijl dat volk, geen beteren toestand gekend hebbende, ook geene hoogere wenschen kon voeden.

Eene willekeurige beschikking over de velden door de dorpshoofden tot hun eigen voordeel, was eene alleszins gewaagde onderneming, daar zij gepaard moest gaan met het verkrachten van rechten en instellingen, waaraan zij zelve hun bestaan en meerdere welvaart boven hunne dorpelingen te danken hadden.

Die rechten bestonden:

1°. in een eigendom of bruikleenrecht op nieuw ontgonnen grond, en 2°. in het recht van aanspraak op het bewerken van rijstvelden, ten aanzien waarvan, bij de regeling der Javaansche huishouding, bepalingen gemaakt waren waaraan het dorpshoofd zich houden moest, wilde hij geen gevaar loopen dat de hem en zijne bevolking opgelegde heerediensten onverricht bleven, dewijl die diensten alleen drukten op hen, die sawa- en tegalvelden bebouwen.

Het recht op het bezit van nieuw ontgonnen grond bestaat daarin, dat hij, die een stuk woest land ontgint en produktief maakt, het recht verkrijgt, het zoolang te behouden, als hij in staat is, daarvan de verschuldigde belasting te betalen, en de verplichte heere- en andere diensten te verrichten,

gaande dat recht bij overlijden, op de erfgenamen, onder dezelfde voorwaarden over.

Door verloop van tijd en afwisselende omstandigheden, is dat recht beoosten de Sundadistrikten tot *Bezoeki* meerendeels verdwenen, en worden nog maar hier en daar eenige landbouwers aangetroffen, die het rechtmatig zouden kunnen doen gelden, zijnde wijders de overige bouwlanden door den tijd tot den staat van gemeentegronden overgegaan.

In *Bantam* echter, waar meergenoemd recht nog in volle kracht werkt, strekt het zich nog veel verder uit, dan immer op *Java* het geval is geweest.

Wanneer aldaar een grondbezitter uit armoede zijn veld verlaten heeft, en een ander het wil laten bewerken door middel van huurlingen, dan is deze laatste verplicht, om den oorspronkelijken ontginner of zijn erfgenaam en geen derde in dienst te nemen, en hem, tegen het overeengekomen dagloon, dat veld te laten bebouwen.

De aanspraak op het deelnemen in den rijstbouw was gegrond op de verdeeling der bevolking in 8 klassen, waaronder de weduwen begrepen waren.

Van die 8 klassen bebouwde slechts één klasse het land, zijnde de klasse der *kramans* (dienstplichtigen). Deze werd wederom in drie onderdeelen gesplitst, en bestond uit al de dorpelingen, welke in het bezit van ploegvee waren.

De gronden verdeeld zijnde in 1e. 2e. en 3e. soort, werden beurtelings onder de drie onderdeelen van de *kramans* verwisseld, zoodat elk hunner op zijn beurt de goede grondsoort ter bebouwing verkreeg, met uitzondering echter van die aandeelen, welke in de termen van het eerste ontginningsrecht vielen, als zijnde niet vervreemdbaar.

De overige opgezetenen, welke geene middelen bezaten om het land te bebouwen, hielpen de *kramans* in het bewerken hunner velden en het verrichten der op den grond rustende verplichte diensten, waarvoor zij door de *kramans* onderhouden werden.

Uit dit beknopt overzicht van den voormaligen toestand der dorpshuishouding, moet overtuigend blijken, dat de dorpshoofden eertijds evenzeer door eigenbelang als plichtbesef weerhouden werden om hunne macht al te zeer te misbruiken.

Tot zoolang deze regel, in het verdeelen of toewijzen van de bouwlanden en het verrichten van de heere- en verplichte diensten, in acht genomen is geworden, zijn ook de grove misbruiken weggebleven; — maar van af het tijdstip dat daarvan is afgeweken, zijn ook allerlei ongeregeldheden ingeslopen, welke later tot wanorde in de dorpen en tot verarming der landbouwende klasse geleid hebben.

Het kan niet ontkend worden, dat reeds onder het bewind van de Oostindische-kompagnie misbruiken ontstaan zijn, door welke de bevolking in hare welvaart werd gedrukt en zij zelfs tot armoede verviel.

De overgang van sommige vorstendommen onder het Nederlandsch gezag en de invoering van het kontingentenstelsel, hebben daartoe het meeste bijgedragen, en dat verschijnsel laat zich gemakkelijk begrijpen als men bedenkt, dat de door de Oostindische-kompagnie aangestelde regenten van twintig tot dertig duizend ropijen besteedden ter verkrijging van hun ambt, en daarenboven zich nog verbonden tot de levering van een aanzienlijke hoeveelheid rijst of andere voortbrengselen, alles tegen niet zeer hooge prijzen.

Het mag er dan ook voor gehouden worden, dat deze soort van inlandsche regenten, onttrokken aan de overheersching en het gezag van hunne vorsten en aan den invloed van barbaarsche willekeur, daarna door de bewindhebbers der Kompagnie aan zichzelven overgelaten, om de kontingenten in te vorderen, den grond gelegd hebben tot het ontstaan van alle die misbruiken, afpersingen en knevelarijen, waaraan de inlandsche hoofden in het algemeen zich in latere jaren zoozeer hebben schuldig gemaakt.

Had nu de vrijheid, die den hooger bedoelden regenten gelaten was, een hoogst nadeeligen invloed op den materiëelen toestand der bevolking, zoo was zij echter, met betrekking tot haar zedelijk bestaan, van gunstige gevolgen, daar de zeden en gewoonten der bevolking niet door europeesche bemoeiingen geschokt werden, en mitsdien al derzelver oorspronkelijkheid behielden, gelijk ook de regeeringsvorm en het gezag der dorpshoofden in al deszelfs uitgestrektheid is blijven bestaan, tot dat door het Engelsche tusschenbestuur in 1814 de grondslag werd gelegd tot een algeheelen ommekeer in de bestaande orde van zaken.

Uit de door de Engelsche regeering nagelatene besluiten, reglementen en instruktiën blijkt voldingend:

a. Dat zij het oppergezag van de dorpshoofden over al de aangelegenheden, de dorpen en dorpsbewoners betreffende, als nuttig erkenden en de voordeelen, welke daaruit ter vereenvoudiging van de landelijke administratie voortsproten, niet alleen waardeerden maar zelfs bewonderden.

b. Dat zij daarentegen afkeurden de onbeperkte macht en den invloed der inlandsche grooten, hunne willekeurige beschikking over de goederen en de persoonlijke diensten van den geringen man, alsmede het inlandsche belastingstelsel, en vooral de kontingenten aan het europeesch oppergezag, als alleenlijk geschikt om met weinig middelen groote financiëele uitkomsten te verwerven, doch daarentegen de massa der bevolking willekeurig, tot het bekomen van levensonderhoud, in een *staat van volstrekte afhankelijkheid te doen blijven.*

Achtervolgens deze overwegingen werden de volgende verordeningen daargesteld:

a. Dat het opperzag der dorpshoofden zou blijven bestaan, en de regeering van de dorpshuishouding geheel aan hen zou worden overgelaten.

b. Dat de onbeperkte macht en de invloed der inlandsche grooten onder nauwe bepalingen zouden worden gebracht, door hun alle inkomsten in land en diensten te ontnemen, en die door een vaste geldelijke bezoldiging te doen vervangen.

c. Dat alle belastingen, hoe ook genaamd, en alle verplichte leveringen, zooals de kontingenten, zouden worden opgeheven en vervangen door eene belasting, landrente (Revenue instruction 11 Februari 1814); terwijl de heerediensten zouden worden afgeschaft. (*)

Alhoewel aangenomen was, dat de bemoeienis der europeesche ambtenaren met de inwendige inrichting der dorpen zooveel mogelijk vermeden, en het

(*) De laatste bepaling is nimmer door de Engelsche regeering in haar geheel tenuitvoer gelegd.

dorpsgezag in zijn geheel zou worden gelaten, werd echter aan de besturende inlandsche hoofden alle macht en bemoeienis tot regeling van de belasting ontnomen, en bepaald, dat elk landbouwer afzonderlijk van het goevernement zijn land in huur zou bekomen, waardoor de eeuwenlang in stand gehouden staatsregeling niet algemeen door een nieuwe vervangen, maar alleenlijk uit haar *verband werd gerukt.*

Een geheel stel europeesche ambtenaren, onder de benaming van *opzieners der landelijke inkomsten*, geassisteerd door landmeters, onder de onmiddellijke bevelen staande van kollekteurs, werd aangesteld, om de verdeeling der gronden en de belasting derzelve te regelen, en terwijl dus aan den eenen kant de macht werd opgeheven, die de mindere klasse aan hunne dorpshoofden onderworpen moest houden, werden aan den anderen kant die europeesche ambtenaren, in de uitoefening hunner ambtsplichten, in een rechtstreeksche en nimmer gekende aanraking met den geringen man gebracht, en *daardoor* de grond gelegd tot ondermijning van het gezag der dorpshoofden.

De werkzaamheden der Engelsche regeering hebben geloopen tot het jaar 1816 als wanneer de Oostindische bezittingen onder het Nederlandsch gezag teruggekeerd zijn en de ware staat van zaken aan de toenmalige regeering kenbaar is geworden, zoo uit de van verschillende kanten ingekomen rapporten over de werking van het landelijk stelsel, als uit een oninbaren achterstand op de, door het Engelsch bestuur in het laatste jaar van haar bewind, aangeslagen landrente, ten bedrage van 2 à 3 millioen ropijen.

Het Nederlandsch Staatsblad van 1818 no. 14 bevat verschillende aanduidingen, omtrent den gang en werking van de onderwerpelijke aangelegenheid.

Men vindt dezelve aldaar voorgesteld in de volgende bewoordingen:

„Gelezen eene missive van den inspekteur en adjunkt-inspekteur-generaal over de landelijke inkomsten enz.

„En over dit belangrijk onderwerp nader, in eene opzettelijk daartoe aangelegde bijeenkomst met dezelve ambtenaren, ook naar aanleiding van vroegere berichten en persoonlijke bevinding, zoo van hen als van kommissarissen-generaal zelven, gedelibereerd zijnde, is gebleken.

„Dat in den aanslag de regeling, de ontvangst, ja de geheele beheering van het landelijk stelsel de grootste onzekerheid, onnauwkeurigheid en wanorde bestaat.

„Dat de algemeene verordeningen, ten jare 1813 en 1814 en later gemaakt, wel verre van eene algemeene en geregelde werking te hebben, integendeel nimmer naar behooren zijn nagekomen, maar naar de zinnelijkheid der onderscheidene residenten en andere ambtenaren onderscheidelijk zijn uitgelegd en toegepast, of wel geheel voorbijgezien.

„En voorts in aanmerking nemende:

„Dat eene geheele herziening van die verordeningen, en vooral ook van de bepalingen omtrent de richtige werking derzelve noodzakelijk is.

„Dat het volslagen gebrek aan kennis van de ware uitgestrektheid en vruchtbaarheid der velden in bijna alle residentiën een regelmatigen en alzoo billijken aanslag ondoenlijk maakt.

„Dat zoolang deze kennis niet zal zijn verkregen, het onmogelijk is, van

goevernementswege die velden *naar een billijken maatstaf* onder de ingezetenen van elke dessa te verdeelen, en de betaling door elk hunner persoonlijk verschuldigd te regelen.

„Dat deze regeling dan ook tot nu toe in naam en niet in wezenlijkheid bestaan heeft.

„Dat echter zoo spoedig mogelijk een aanvang moet gemaakt worden met de opname, meting en waardeering der velden.

„Dat intusschen reeds voor den jare 1818 eenige gepaste voorzieningen dienen te worden daargesteld, ten einde te voorkomen, de onordelijke en nadeelige gevolgen uit den tegenwoordigen stand van zaken moetende voortvloeien.

„Zoo is goedgevonden en verstaan te bepalen:

„*Artikel* 1. De aanslag der landrente over dezen jare 1818 zal alomme *dessa'sgewijze* gedaan worden.

„*Artikel* 3. Omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag, zal met de hoofden en oudsten van elke dessa eene *overeenkomst* worden getroffen.

„*Artikel* 8. De *hoofden* en *oudsten* des volks zullen de velden van iedere dessa onder de ingezetenen verdeelen, naar billijkheid, zonder partijdigheid.

„*Artikel* 13. De hoofden der dessa's zijn *verantwoordelijk* voor de aangeslagen som (landrente) en zullen de noodige zorg dragen, dat de bijzondere huurders (*) het door hen verschuldigde voldoen enz.

„*Artikel* 14. Zij, die de bij hen ontvangen gelden ontvreemden of tot hun eigen gebruik bezigen, zullen als landsdieven gestraft worden."

Zes maanden later werd, bij besluit van kommissarissen-generaal dd. 13 Juli 1818 no. 2 (Staatsblad no. 49) gearresteerd, eene provisioneele instruktie voor de ambtenaren en geëmploijeerden bij de administratie, kollekte en *kontrôle* der landrente, waarbij onder meer anderen voorkomen de volgende bepalingen, daargesteld voor de opzieners (kontroleurs) der landelijke inkomsten.

„Art. 34. Zij zullen bijzonderlijk onderzoeken:

„1. De tegenwoordig bestaande landmaat, waardeering en rangschikking der landerijen.

„2. Of, in de uitgiften en den omslag der gronden, op eene billijke en rechtvaardige wijze door de dorpshoofden en oudsten der dessa's wordt te werk gegaan.

„3. Of de dorpshoofden en andere inlandsche ambtenaren, of ook particuliere personen, zich ten aanzien van den gemeenen man, eenige willekeurigheden of kwellingen veroorloven.

„4. Of door de dorpshoofden in den omslag der belasting of in den aanslag over den gemeenen man, ingevolge den wil en de bedoeling van het goevernement wordt gehandeld.

„5. Of de gelden en produkten, voor landrenten betaald wordende, met nauwkeurigheid aan den lande verantwoord worden, enz. enz."

(*) Wanneer de ingezetenen van een dorp niet bij machte zijn, om al de tot hun dorp behoorende velden te bearbeiden en te beplanten, dan moet het hoofd daarvoor huurders zoeken en in andere dorpen, waar integendeel gebrek aan grond bestaat.

Bij besluit van kommissarissen-generaal dd. 4 Januari 1819 no. 1 (Staatsblad no. 5) — in overweging genomen zijnde „dat nog niet verkregen is, die algeheele kennis van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden, als vereischt wordt tot het daarstellen van vaste en onherroepelijke regelen, echter eenige bepalingen gemaakt moeten worden, welke tot zoolang werken kunnen, als die meer volmaakte kennis verkregen is;" — worden de grondslagen tot regeling van de landrente, openbaar gemaakt bij de in hoofde dezer voor zooveel noodig overgenomen besluiten van 1818, Staatsblad no. 19 en 49, herhaald, bevestigd en nog wijdloopiger uitgelegd, en eindigt dat besluit met deze zinsnede (art. 27):

„Ten aanzien van de opname en meting der velden en al wat daartoe betrekking heeft, zullen bij afzonderlijke besluiten nadere bepalingen worden gemaakt."

Het résumé van de aangehaalde handelingen en overwegingen van de Indische regeering in 1818 en 1819, is:

1°. Dat de regeering de grondslagen van het ontworpen stelsel van landrenten goedgekeurd en aangenomen had.

2°. Dat zij de gebrekkige werking der bestaande bepalingen en de oorzaken daarvan inzag, en er ernstig op bedacht is geweest, om in een en ander voorziening te brengen, ten einde vaste en onherroepelijke regelen te kunnen aannemen en daarstellen (Staatsblad 1819 no. 5 art. 27).

Daar echter alle de door de regeering als nuttig en noodzakelijk erkende maatregelen tot regeling van de onderwerpelijke aangelegenheden, nimmer of althans hoogst onvolledig bevolen, noch de daartoe vereischte middelen beschikbaar gesteld zijn, zoo is de zaak gebleven zoo als zij bij de voorschriften hierboven aangehaald in werking gebracht is geworden, tengevolge waarvan, nog op den huidigen dag, van volle toepassing is, de verklaring door kommissarissen-generaal in 1818 (Staatsblad no. 14) afgelegd, dat namelijk: „de aanslag der landrente geheel naar de zinnelijkheid der onderscheidene residenten en andere ambtenaren daargesteld wordt."

Maar de uitvoering van het stelsel vond nog eene andere onoverkomelijke zwarigheid, daar de grondslagen er van waren, vrije arbeid en vrije kultuur, en niettemin de beloofde afschaffing van de heerediensten niet alleen achterwege bleef, maar die diensten op eene vroegere op Java nimmer gekende schaal uitgebreid werden.

De zichtbare gevolgen, die uit het niet regelen van het landelijk stelsel en het niet opheffen van de heerediensten zijn voortgevloeid, bestaan in eene verbazende demoralisatie van de inlandsche hoofden en het verlies voor den lande van p. m. drie millioen op de inkomsten 's jaars, gerekend van af 1830, als wanneer aangenomen mocht worden, dat al de vereischte inlichtingen omtrent de statistieke aangelegenheden van dit eiland bekend hadden kunnen zijn.

De gewestelijke besturen hebben, uit gebrek aan de onontbeerlijke middelen, het ware vermogen van deze aan hunne zorg ter exploitatie aanvertrouwde bron van 's lands inkomsten niet kunnen leeren kennen, maar zijn daarentegen al zeer spoedig tot de ervaring gekomen, dat de aan de inlandsche grooten en mindere hoofden toegelegde geldelijke inkomsten, op verre na niet

eveneredig waren, en aan de hun ontnomen gronden en voorrechten, en aan hunne gewone wijze van leven, doen en handelen, welke laatste een beslissenden invloed uitoefenen op de handhaving van hun gezag over de inlandsche bevolking.

De bedoelde autoriteiten hebben dus, gedurende de eerste vijftien jaren na de herstelling van het Nederlandsch gezag, den aanslag der landrenten immer op een lagen trap gehouden, grootendeels uit onkunde van het wezenlijke vermogen der landerijen, als ook wellicht uit een staatkundig oogpunt, om namelijk de volkshoofden gelegenheid te geven het te kort op hunne inkomsten, op de voortbrengselen van den grond langs geheime wegen te verhalen, *zonder daarmede de bevolking te benadeelen.*

Deze orde van zaken, welke in de eerste jaren tusschen 1816 en 1830 intrad, was echter niet bestemd om ongestoord te blijven voortduren.

De opzieners der landelijke inkomsten (thans de kontroleurs), jonge lieden meest allen op Java geboren, en niet zelden van gemengd bloed, werden voor die betrekking bij voorkeur gekozen, omdat zij meer of min de Javaansche taal konden spreken, en daarom alleen als geschikt werden geacht, om de kontrole over de landelijke inkomsten te voeren, — maakten geene afgetrokkene bespiegelingen over den aard en de gevolgen der vigeerende wetten en bepalingen, maar beijverden zich, deels uit plichtbesef, deels uit een allerkwalijkst geplaatsten hoogmoed en natuurlijke vijandige gezindheid jegens de inlandsche regenten en hoofden in het algemeen (drijfveeren die maar al te dikwerf hun gedrag geregeld hebben), om door nasporingen bij den gemeenen man in de huishoudelijke aangelegenheden der dorpen te dringen, en beschuldigingen van knevelarij en afpersing tegen de volkshoofden bijeen te zamelen en aan hunne meerderen voor te brengen, die daardoor in de niet gewenschte verplichting kwamen, de grieven der bevolking te onderzoeken en tegen hunne hoofden recht te spreken.

Uit het hand over hand toenemen van klachten van den onderwerpelijken aard, hebben de meesten zich schrikbeelden voor de toekomst geschept, die dan ook niet geheel hersenschimmig waren, als men bedenkt, dat op vele plaatsen de bevolking reeds zooveel vrijmoedigheid had verkregen, dat zij dikwerf met de uitspraak van hare regenten geen genoegen nam, bij hoopen naar de hoofdplaats opkwam en den resident zelfs tot in zijne woning ging opzoeken, om eene meer overeenkomstig hun veelal niet billijk *verlangen* luidende uitspraak te verzoeken.

Alstoen werden de opzieners der landelijke inkomsten zijdelings opmerkzaam gemaakt, dat zij zich zouden hebben te onthouden van bemoeiingen met de inlandsche huishouding, op de wijze door hen verricht, en zich eerst dan rechtstreeks met onderzoekingen naar de grieven der bevolking moesten inlaten, wanneer deze bij hen kwamen klagen.

Deze matiging van de dienstplichten der genoemde opzieners, heeft spoedig tot een ander uiterste geleid, want de voorbeelden zijn ontelbaar, dat de klachten van de landbouwers daarna in het geheel niet meer onderzocht werden. Wanneer de dessabewoners den opziener in zijne woning kwamen opzoeken, dan liet hij hen verscheidene dagen onopgemerkt wachten, wetende dat zij na het verteeren hunner reispenningen van zelf weder zouden aftrekken; som-

migen zonden de menschen eenvoudig naar huis, zonder hunne klachten te willen aanhooren, en anderen gingen nog verder, ja zelfs zoover, dat zij in den hoogsten graad strafwaardig werden.

De bevolking, langs dien weg geheel overgelaten zijnde aan de willekeur van de distrikts- en dorpshoofden, zoude reeds toen tot de uiterste armoede vervallen zijn, ware zij niet nog eenigermate beschermd geworden door de inlandsche regenten, wier gezag en invloed tot in 1830 vrij streng gehandhaafd werd.

Inmiddels waren de dorpshoofden in hunne aanmatigingen toch zooverre gevorderd, dat zij de opgezetenen slechts kleine aandeelen in den rijstbouw gaven, ten einde zoodoende meerdere velden aan bijzondere huurders te kunnen afstaan, en een der grootste bronnen hunner inkomsten in werking te houden.

Een bouw grond, op zoodanige wijze verhuurd, wordt onmiddellijk door den huurder betaald met 10, 14, 16 tot 20 gulden.

Heeft hij dien beplant, dan valt de opbrengst onder de algemeen aangenomen regelen van belasting, en brengt het gouvernement aan landrente op 5, 7, 8 tot 10 gulden, naar gelang van de kapaciteit van den grond, zoodat het dorpshoofd bij dien handel immer 100% wint, iets hetwelk niet zoo zeker gaat, wanneer een ingezetene voor zijn *eigen dorp* den grond bearbeidt, daar deze lichtelijk tot de kennis kan komen van de som, waarmede hij door het bestuur is belast, en zich mogelijk niet altijd zou laten vinden om meer te betalen.

Wordt de huurder door omstandigheden verhinderd den gehuurden grond te bebouwen, dan is hij niettemin zijn geld kwijt (*) en de kontroleur, die van den geheelen handel niets weet of niets weten wil, den grond onbebouwd vindende, stelt dien *vrij* van belasting en laat zoodoende het dorpshoofd in het bezit van de wederrechtelijk verworven huursom.

Het verhoogen van de landrente hunner dorpelingen, meer dan hun primitief opgelegd is geworden, omdat de geringe Javaan niet rekenen kan: het doorbrengen van de ontvangen gelden; het vrijstellen van heerediensten van een gedeelte hunner dorpelingen, tegen betaling, waardoor de overigen meer moeten arbeiden: zijn de vergrijpen waaraan de dorpshoofden zich al meer en meer schuldig maakten, en welke bij de invoering van het stelsel van kultures reeds tot eene merkbare hoogte geklommen waren.

Het ontbreekt echter niet aan voorbeelden, dat dorpshoofden, wegens de genoemde overtredingen, naar gelang van omstandigheden, door tusschenkomst van de ommegaande rechtbank of door een eenvoudig ontslag, gestraft zijn; maar die voorbeelden zijn in een betrekkelijken zin te weinig in getal, dan dat zij geleid zouden hebben tot nuttige uitkomsten in het algemeen.

De bedenkelijke toestand, waarin *Java* verkeerde gedurende de onlusten van 1825 tot 1830, heeft het zijne bijgedragen om het lot der bevolking gedurende een geruimen tijd als het ware aan het toeval over te laten, dewijl het er op aankwam, om de invloedrijke volkshoofden aan de belangen van het Nederlandsch gezag verbonden te houden.

(*) Oude Javaansche gewoonte (iring-an).

Al de opgenoemde omstandigheden, waarvan alleen de hoofdzaken vermeld zijn, te zamen genomen, hebben noodwendig moeten leiden tot de volgende uitkomsten :

a. Groote nadeelen in de financiëele resultaten van de administratie der landrente.

b. Bederf van de zeden van de mindere ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in het algemeen, maar van die der inlandsche hoofden in het bijzonder, en

c. Verarming van de landbouwende bevolking, de daaruit ontsproten misdrijven en de zichtbare sporen van weerspannigheid tegen de bevelen der distrikts- en dorpshoofden.

Aan dezen staat van zaken scheen in 1831 met een enkele pennestreek een einde gemaakt te zullen worden, door de invoering van het stelsel van kultures.

Immers zal elk zaakkundig en onpartijdig beoordeelaar moeten toestemmen, dat geen stelsel kon worden uitgedacht, hetwelk, in verband beschouwd tot den lagen trap van beschaving der bevolking, in zijn gevolgen doeltreffender werken kan, om de belangen van het moederland te bevorderen en te gelijkertijd den stoffelijken en zedelijken toestand van de geheele Javaansche natie te verbeteren.

Na al hetgeen tegen dit stelsel geschreven is, mag het eene eervolle taak genoemd worden, de weldadige strekking er van, door eene nauwkeurige beschouwing en ontwikkeling van al zijne bijzonderheden en onderdeelen, aan te toonen en daardoor de onkunde van ongeroepen beoordeelaars te doen uitkomen; maar het bestek van het tegenwoordig onderwerp laat eene dergelijke wijdloopigheid niet toe en bovendien kan volstaan worden met in weinig woorden de groote voordeelen, die uit het kultuurstelsel geboren moesten en konden worden, op te geven.

Voor de Indische staatskas zouden aanzienlijke direkte winsten voortvloeien uit de nieuwe voortbrengselen van den grond, welke bij verkoop op de Nederlandsche markt, door niet minder groote indirekte voordeelen achtervolgd moesten worden.

De Indische regeering zoude, ten gevolge van de ondernomen aanplantingen, van lieverlede bekend raken met de uitgestrektheid en de kapaciteit van een groot gedeelte der bouwlanden, met de hoegrootheid der bevolking, het ploegvee en vele andere, tot dusverre onbekende, aangelegenheden van landelijken aard.

Een groot gedeelte, zoo europeesche als inlandsche ambtenaren, stond door het uitkeeren van procenten eene aanzienlijke vermeerdering van inkomsten te wachten, welke eene weldadige terugwerking moesten uitoefenen op den handel, en vooral op de nijverheid der mindere standen.

De betrokken inlandsche bevolking trad al dadelijk in het genot van verhoogde voordeelen van den landbouw, terwijl de voortbrengselen daarvan, eene nog niet gekende ontwikkeling van nijverheid bij de overige klasse der Javanen moesten te weeg brengen.

Maar hetgeen boven alles gewaardeerd behoort te worden, is, dat de uitwerkselen van dit stelsel den onnadenkenden en onbezorgden Javaan langza-

merhand aan meerderen arbeid zouden gewennen, ten einde zoowel daardoor, als door de meerdere verdiensten, de grondslag zou worden gelegd tot eene trapsgewijze verbetering van zijn bestaan, welke laatste voordeelen alleen volkomen de middelen wettigen, die aangenomen en aangewend zijn, om het bedoelde stelsel in werking te brengen en te handhaven.

Dit zijn hoofdzakelijk de voordeelen welke het kultuurstelsel aanbiedt; maar even als het stelsel van landrente, gegrond op de zeden en gebruiken van het volk, moest het niettemin almede gedeeltelijk schipbreuk lijden op de eigen inzichten van sommige bestuurders, aan wie de invoering was toevertrouwd.

Onder de vele verkeerdheden, welke in deze aangelegenheid begaan zijn en een onmiddellijken invloed op het bestaan van de huishoudelijke inrichtingen in de dorpen uitgeoefend hebben, bekleeden de volgende eene voorname plaats:

a. Het invoeren van kultures in streken, welker gronden of luchtstreek voor dezelve niet geschikt, of waar de bevolking ontoereikend was.

b. Het aaneengeschakeld aanleggen van suikerriet-tuinen, ter uitgestrektheid van 100 tot 150, ja zelfs tot 400 bouws, instede van die aanplantingen te doen bij elke betrokkene dessa afzonderlijk, overeenkomstig de gegevene voorschriften, welke niet toelieten, om de bevolking al de velden, zelfs niet bij ruiling van anderen, af te nemen.

c. De beschikking over meerderen grond, dan het volgens de grondslagen van het kultuurstelsel bepaalde $^1/_5$ gedeelte van de aanwezige velden, zonder dat er plaatselijke gelegenheid bestond om den te kort gedane landbouwers deswege schadeloos te stellen.

Bij deze misslagen voegen zich nog eene menigte andere, gedeeltelijk niet afhankelijk van het stelsel zelf, doch welke, allen te zamen genomen, tot nadeelige uitkomsten voor de inlandsche bevolking geleid hebben; terwijl de hooger aangegevene gebreken, ook tevens eene omverwerping van de dorpsinstellingen en verdere demoralisatie der dorpshoofden ten gevolge hebben gehad.

De zorg over de verdeeling van den grond voor de europeesche kultures geheel overgelaten zijnde aan de dorpshoofden, die tevens verantwoordelijk zijn voor de richtige bearbeiding, beplanting en het onderhoud der velden, zoo kwamen de ongunstige oogsten geheel ten hunnen laste.

De belangstelling der regeering in de financiëele uitkomsten van het nieuwe stelsel bezielde ook alle andere daarbij betrokken ambtenaren, en bracht te weeg, dat het stelsel van landrente spoedig geheel op den achtergrond geraakte, waardoor de ware grondslag van het kultuurstelsel overgegeven was aan eene langzame maar zeker gaande slooping.

Alle aandacht, inspanning en werkdadigheid werd aan de europeesche kultures ten koste gelegd, terwijl de ambtenaren, die daarbij niet even veel ijver als de groote meerderheid aan den dag legden, gerangschikt werden onder degenen, die dat stelsel niet waren toegedaan en uit dienhoofde niet zelden eene andere bestemming kregen.

De assistent-residenten en, daar waar die niet bestonden, de kontroleurs, werden de voornaamste ambtenaren in de behandeling van alles wat

het werkdadige van het kultuurstelsel betreft, en verwierven weldra het volle vertrouwen van den resident, ten koste van het gezag en den invloed der regenten.

Deze inlandsche hoofden, veelal in het geheel niet, of wel slechts pro forma gehoord wordende, zagen hunne macht overgegaan op en verdeelen tusschen de kontroleurs en distriktshoofden, welke gezamenlijk zoodanige beschikkingen bij het hoofd des bestuurs provoceerden, als zij met de omstandigheden het best strookende achtten.

De verdeeling van den veldarbeid, eigenaardig aan de zorg der dorpshoofden toevertrouwd, geheel in handen van beide laatstgenoemde ambtenaren overgegaan zijnde, zoo werd het lot dier hoofden geheel van hunne inzichten afhankelijk, en zijn dezelve dikwerf de slachtoffers geworden van de wijze waarop eene aangelegenheid werd beoordeeld, welke bij de invoering een aantal gebreken met zich bracht.

Met den besten wil en de ijverigste pogingen konden de verlangde uitkomsten niet worden verkregen zonder afwijkingen van het stelsel, en zonder den landbouwers een zeer drukkenden last op te leggen en de landsgebruiken te schenden.

Het is eene waarheid, dat vele kontroleurs, gedurende de eerste 10 en 15 jaren na de invoering van het kultuurstelsel, nog geen juist denkbeeld hadden van de verdeeling van al den arbeid, waarmede de inlandsche bevolking belast is, dan wel uit vrees voor het ontmoeten van hinderpalen in de keus van gronden en de regeling der beplanting, dikwerf de distriktshoofden daarvoor lieten zorgen.

Deze niet willende of durvende aantoonen, dat de van wege het gouvernement gevorderde arbeid de krachten der bevolking te boven ging, belastten op hunne beurt de dorpshoofden met de regeling, en daar nu, zoowel door overspanning als verkeerde regeling, de aanplantingen niet altijd in dien staat verkeerden, waarin ze behoorden te zijn, zoo werden de dorpshoofden daarover als nalatigen aangesproken en gestraft.

Deze bestraffing bepaalde zich aanvankelijk tot eenige dagen arrest, doch ging, bij herhaling van het vermeend vergrijp, over in ontzetting van hun ambt en lijfstraf, en zoo is het kunnen gebeuren, dat gedurende de laatste twintig jaren een aanzienlijk getal dorpshoofden is ontslagen.

Die soort van menschen, welke, als een uitvloeisel van de staatsregeling der inlandsche vorsten, voor het ambt van dorpshoofd als het ware zijn geboren, zijn voor drie-vierde gedeelte in de gouvernements residentiën verdwenen.

Het dorpsgezag is dientengevolge langzamerhand overgegaan in handen van lieden van de laagste volksklasse.

De onderdrukte toestand, waarin de inlandsche bevolking, door de gebreken van het landelijk stelsel, de overdrijving van heerediensten, de verkeerde toepassing van het kultuurstelsel en meer andere drukkende instellingen, gehouden en gebleven is, heeft te-weeg-gebracht, dat de gemeene man van het hem toegekende recht om zijn dorpshoofd te mogen kiezen, geen nuttig gebruik wil maken, omdat eene goede keuze, bij den heerschenden druk van arbeid, lasten en misbruiken, waaronder zoowel het dorpshoofd als hij zelf gebukt gaat, hem geen het minste voordeel geeft; terwijl hij daarentegen,

bij het toegeven aan den drang van het oogenblik en het involgen van den loop en de overmacht der ingeslopen misbruiken, doorgaans een aandeel erlangt in het geldelijk bedrag, bestemd voor *omkooping der stemmen*.

Langs deze en andere verkeerde wegen zijn de slechtste sujetten in het dorpsbestuur gekomen, en vindt men er zelfs, die de sporen dragen van de gestrengheid der wetten, en de straf naast den dood te hebben ondergaan.

Van zulke menschen kan het dan ook geene bevreemding baren, dat zij, gelijk geschied is, de hun ter uitkeering aan de bevolking uitbetaalde gelden voor de verplichte kultures, voor zich zelven behielden, waarvan de voorname hoofden niet geheel en al onkundig waren. Zelfs eenige residenten zagen zich hierdoor eerst in de laatste jaren verplicht, om die uitbetaling door de europeesche ambtenaren *hoofdelijk* aan de planters te doen plaats vinden, waardoor op nieuw een zeer gevoelige slag aan het gezag der inlandsche hoofden in het algemeen is toegebracht geworden.

Ongeacht al deze omstandigheden, blijven vele hoofdambtenaren bij voortduring aan de dorpshoofden dezelfde waarde hechten, als waarop deze eertijds aanspraak hadden, en beschouwen zij de instandhouding van het bestaande dorpsbestuur als het palladium van het Nederlandsch gezag.

Wanneer men echter daarbij bedenkt: dat die dorpshoofden, zonder nauwgezette kontrôle, de macht bezitten tot het ten-uitvoerleggen van alles wat betrekking heeft tot de werking der drie stelsels (landrente, kultures en heerediensten) welke den stoffelijken toestand van de inlandsche bevolking vestigen; dat het stelsel van landrenten geene grondslagen heeft, en derhalve alle berekeningen berusten op de opgaven der dessahoofden en op de in het blinde gemaakte kalkulatiën; dat in het stelsel van kultures grove gebreken zijn ingeslopen; dat het stelsel van heerediensten een chaos is, voor het opgeklaardst verstand niet te ontwarren, omdat de gebreken in de zaak zelve en niet alleen in de uitvoering liggen; en eindelijk, dat deze drie stelsels in beginsel met elkander strijdig zijn, als berustende het eerste op *kultuur* en *vrijen arbeid*, en de twee laatsten op *dwang*; dan zal het gemakkelijk vallen te beoordeelen en te beseffen: wat het lot moet worden eener bevolking, welke bij voortduring leeft en overgelaten blijft aan het willekeurig gezag van voor het meerendeel gedemoraliseerde dorpshoofden van den tegenwoordigen tijd, van welke men zich zulk eene bedriegelijke voorstelling maakt.

Er zijn echter blijken, dat de Indische regeering reeds voor eenige jaren hare aandacht daarop gevestigd en eenige stappen gedaan heeft, om het hand over hand toenemende kwaad te stuiten; doch daar er zelfs tot heden nog geen algemeene kreet tegen het gezag der dorpshoofden opgegaan is, zoo hebben de pogingen tot verlichting van het volk zich alleen bepaald tot voorbereidende maatregelen voor eene herziening van de administratie, zonder te letten op de werktuigen waarmede zij tot dusverre is gevoerd geworden. Zoo werd in 1844 door de direktie-der-kultures de noodzakelijkheid betoogd, tot het beramen van middelen, om de lasten der bevolking met betrekking tot de landrente meer gelijk te verdeelen; waarop, na het ingewonnen advies van den raad-van-indië, gevallen is het goevernements besluit van den 20^{en} Juni 1844 no. 5 bepalende:

1. „Over geheel *Java* zal eene opname worden gedaan, overeenkomstig de aanwijzing, voorkomende op den aan dit besluit gehechten staat."

2. „Den bovengemelden staat ter invulling te doen zenden aan de residenten en op zich zelf staande assistent-residenten op *Java* bij de navolgende cirkulaire."

Deze cirkulaire is de kabinetsbrief van den 20^{en} Juli 1844 no. 126, vermeldende eenige hoofdgebreken van het landelijk stelsel, waaromtrent onder anderen gezegd wordt:

„Het gebrekkige van de heffing der landrente moet voornamelijk gezocht worden in de voortdurende onbekendheid zoo ten aanzien der uitgestrektheid als van het produktief vermogen der velden, enz." en elders:

„Op zoodanige wijze nu, in het blinde als het ware rondtastende, kan op den duur niet worden voortgegaan enz. enz."

Het blijkt echter niet, dat de regeering destijds volkomen voorgelicht was, omtrent den toestand van de bevolking in de binnenlanden, noch welke maatregelen zij zou hebben genomen, na den algeheelen afloop der bedoelde opmetingen en onderzoekingen, ten einde een beter en op meer vaste grondslagen rustend territoriaal belastingstelsel naar behooren in werking te brengen en duurzaam in stand te houden, ofschoon het hooger genoemd besluit van 20 Juni 1844, no. 5, en de daarmede in verband staande kabinets-cirkulaire, aanleiding geeft om te denken, dat deze regeling eener meer billijke en naar de verkregen statistische kennis geëvenredigde belasting, zoude blijven bestaan op den ouden voet, en zou moeten bewerkstelligd worden, met hetzelfde getal ambtenaren en met dezelfde middelen, waarmede die aangelegenheid sedert 1816 behandeld is; zoodat, na verkregen kennis van de uitgestrektheid van den grond en het bedrag van de oogsten daarvan, een zeker gedeelte als belasting voor het goevernement zou worden geheven.

Hierdoor zouden de rechten en belangen der bevolking geenszins verbeterd of verzekerd, maar integendeel verergerd zijn geworden, hetgeen door de plaats gehad hebbende opmetingen en opnamen van de uitgestrektheid en opbrengst der velden reeds in sommige residentiën blijkt het geval te zijn geweest.

De uitgedrukte wil van het goevernement naar het streven van die statistische kennis, heeft de ontdekking van meerdere velden en hooger opbrengst, en mitsdien eene verhooging van het cijfer van den aanslag ten gevolge gehad, hetgeen niet onduidelijk met de inzichten van het goevernement scheen overeen te komen.

Deze verkregen kennis van het produktief vermogen van land en volk had als van zelf tot eene meer billijke belasting moeten leiden, doch men heeft integendeel de oude heffing van de $^1/_2$, $^2/_5$ en $^1/_3$ der opbrengst behouden, en niet zelden den marktprijs tot basis van den aanslag te hoog gesteld.

Door welk een en ander te zamen genomen, de belangen der landbouwende klasse, op eene onverantwoordelijke wijze zijn benadeeld geworden.

Bescherming harer rechten, tegenover de grenzelooze afzetterijen en willekeurige handelingen der inlandsche hoofden, staat in een nauw en onafscheidbaar verband met de herziening en regeling van het landelijke belastingstelsel, daar het toch nimmer in de bedoeling kan liggen, om alleen de uitgestrektheid en de opbrengst en andere inkomsten der dorpsbewoners te leeren kennen, maar wel om daarbij tevens te onderzoeken: of de landbouwer, ieder

afzonderlijk, eene voor zijn onderhoud toereikende uitgestrektheid grond voor eigen voordeel bewerkte, of de opbrengst daarvan, na betaalde belasting, wezenlijk zijn eigendom bleef; of die belasting evenredig was aan de waarde van zijn verkregen produkt; of hij soms belasting betaalde voor velden, waarvan de geheele oogst kosteloos in de schuren van de distrikts- en dorpshoofden moest geleverd worden, en eindelijk: hoedanig de gedwongen kultuurarbeid en heerediensten onder de opgezetenen van elke dessa werden verdeeld.

Ten gevolge eener ministeriëele depeche van den 21^{en} Oktober 1846 no. 348 S 1 geheim, zijn de werkzaamheden bij de opmeting en opname voormeld gestaakt, en is verder niets gedaan om de bevolking te onttrekken aan de meedoogenlooze willekeur der dorpshoofden, het natuurlijk gevolg van een van deszelfs instellingen geheel verbasterd stelsel van belasting en gedwongen kultuurarbeid.

Hieraan kunnen dan ook grootelijks worden toegeschreven, de rampen die, in 1849, de bevolking van onderscheidene residentiën hebben getroffen; rampen, welke vroeger nimmer in dien hevigen graad zijn waargenomen.

De tegenwoordige direkteur-der-kultures, geheel doordrongen van de dringende noodzakelijkheid om, zonder langer verwijl, tot eene herziening van het landelijk stelsel te geraken, heeft bij zijne missive van den 26^{en} Mei 1849 no. 1733/15 voorgesteld, om de op last van den minister-van-koloniën in 1846 gestaakte opname te doen hervatten, gepaard met al zoodanige onderzoekingen, als welke vereischt worden om later eene herziening en regeling der drie stelsels (landrente, kultures en heerediensten), op hechte grondslagen te kunnen daarstellen.

Door de regeering is, bij besluit van 35 November 1851 no. 2, eene proeve in den geest dier voordracht, in de residentie Cheribon bevolen. Om de gegrondheid van die herziening aan te toonen, is het noodig, het ontwerp van de direkteur-der-kultures nader te ontwikkelen; dan, aangezien het stelsel van kultures in het nauwste verband staat met dat van de landelijke belasting, van welken aard het dan ook zijn moge, en het eerste altijd gewijzigd zal moeten worden naar den voor- of achteruitgang van het laatste, zoo vordert het belang der zaak, dat verband kortelijk aan te wijzen.

Het kultuurstelsel kan alleen dan voordeelig voor het geheele rijk werken wanneer, door middel van hetzelve, goedkoop produkten worden verworven.

Deze kunnen niet verkregen worden, wanneer de behoeften van de plantende bevolking van dag tot dag toenemen, niet omdat zij meer konsumeert, maar omdat zij meer geld noodig heeft, om zich de eerste levensartikelen aan te schaffen. Die vermeerdering van behoeften is een gevolg van eene verachtering van den landbouw, omdat in het algemeen de planter zelf niet zooveel produceert, als toereikend zoude zijn om hem en de zijnen te onderhouden. Om in het daardoor ontstaand gebrek te voorzien wordt eene verhooging van arbeidsloonen onvermijdelijk, en daaruit een toenemend verval van den landbouw zeer mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dewijl alles ten laatste eene gewoonte wordt, en ook de Javanen, bij het genot van eene tot onderhoud toereikende belooning voor fabriekdiensten, al lichtelijk den landbouw zullen verlaten of verwaarloozen. Zij zullen hiertoe des te eerder overgaan, omdat aan de

bebouwing van velden onafscheidelijk verbonden is, het verrichten van heeren verplichte diensten: terwijl daarentegen de dagloner of werkman dezelve in de meeste gevallen weet te ontduiken, zoo hij niet van wege het bestuur daarvan geheel wordt vrijgesteld, en dit is dikwerf het geval, ten aanzien van hen, die in de suiker- en indigofabrieken werken, omdat eene gelijkmatige en geregelde uitvoering van den arbeid een grooten invloed op de resultaten uitoefent en de gewestelijke besturen, door eene vrijstelling van heerediensten zich voor oogen stellen, dat het belang van het goevernement daarbij evenzeer als dat van de fabrikanten betrokken is.

Het stelsel van vrije kultuur of wel het doen beplanten der suikerrietvelden, geheel buiten bemoeienis van het bestuur, moge op enkele plaatsen met een goeden uitslag bekroond worden, voor een algemeenen maatregel is het, immers vooralsnog, niet vatbaar, evenmin als het uitvoerlijk kan geacht worden, om de fabrikanten in de verkrijging van werklieden op eens alle hulp van het bestuur te ontzeggen.

Men stelle op den voorgrond, dat het kultuurstelsel de inlandsche hoofden en wel voornamelijk de regenten, grootelijks belemmert in hunne willekeurige beschikking over gronden en onbeloonde diensten, waarvan zij meerdere voordeelen weten te trekken dan de toegekende kultuurprocenten afwerpen, en men komt daardoor als van zelf tot de gevolgtrekking, dat het meerendeel dier hoofden, uit den aard der zaak, met dat stelsel niet zoo volkomen zijn ingenomen, als hunne houding bij eene oppervlakkige beschouwing wel doet denken.

Deze natuurlijke en geheime tegenstanders van het stelsel en van de fabrikanten, oefenen een grooten invloed op den geringen Javaan uit: en wanneer het hun goeddunkt de bevolking een zijdelingschen wenk (gelijk aan een bevel) te geven, om in de eene of andere fabriek niet te gaan werken, dan tegen een hoog dagloon van 40 of 50 duiten, dan zullen die menschen zich liever gebrek laten welgevallen, dan de prenta-negri (bevel van het bestuur te overtreden.

In de vooronderstelling echter, dat de bevolking daartoe niet wordt aangezet, en zij voor dertig duiten daags zich tot werken verbindt, dan gaat het niet-te-min zeker, dat een deel hunner, na verloop van weinige dagen, wegblijft, om zoolang uit te rusten totdat de gespaarde dagloonen verteerd zijn en de nood hen aanspoort den arbeid te hervatten.

In zoodanige gevallen zal het bestuur de fabrikanten met werkvolk te hulp moeten komen, aangezien de gang der werkzaamheden gedurende den oogst niet kan worden gestoord, zonder een groot nadeel voor alle partijen.

Gedwongen koelilevering moet echter zooveel mogelijk worden beperkt.

De verkrijging van vrijwillige werklieden is in onderscheidene residentiën, alwaar een billijk loon wordt toegelegd, niet twijfelachtig meer.

Wanneer echter, zoo als hiervoren reeds gezegd is, het goevernement in de noodzakelijkheid wordt gebracht tot gedwongen koelilevering, dan zal het dagloon niet hooger dan 12 of 15 duiten, met voeding van 1 katti rijst, gekookt, en een weinig zout, moeten worden vastgesteld, ten einde de opvoering dier loonen, in het belang van handel en landbouw, op een billijken maatstaf te houden.

Het kultuurstelsel op betere grondslagen te vestigen, zal naar men vermeent kunnen geschieden, door eene nauwkeurige herziening en oordeelkundige regeling van het landelijk stelsel, waarbij als hoofddoel op den voorgrond moet staan, de verzekering aan elken landbouwer in het bijzonder, van het blijvend bezit van een voor hem en de zijnen tot onderhoud toereikend stuk land, waarvan de verschuldigde landrente hem bekend zal zijn, en waarvan het cijfer niet naar willekeur der hoofden kan worden overschreden.

Om dit doel te bereiken, bieden zich drie wegen aan, welke hieronder elk afzonderlijk, onder de Hoofdstukken A., B. en C. zullen worden beschreven met aanduiding van de bezwaren bij de uitvoering, en van de mogelijke gevolgen in de toekomst, voor zooverre die te voorzien zijn.

Alvorens echter tot de mededeeling van het eerste ontwerp over te gaan, zal het niet ondienstig zijn, hier kortelijk aan te teekenen, op welke wijze het grondbezit, de verdeeling der velden en de daarvan verschuldigde belasting, in vorige tijden is geschied, en welke afwijkingen daarin sedert hebben plaats gehad.

Na de ontginning van elk stuk woest land en toebereiding van hetzelve tot een rijstveld (sawa), wordt om deszelfs geheelen omvang een laag smal dijkje gelegd, hetwelk moet dienen:

1. Om de grenzen van het veld te bepalen:

a. tusschen het nieuw ontgonnen en later door een ander te ontginnen veld, en

b. om het onderscheid van de twee hoofdsoorten van grond af te bakenen.

2. Om het voor den rijstbouw onontbeerlijke water over de geheele oppervlakte van het veld te behouden, — waartoe, in geval het terrein hobbelig is, ter vereischte plaatse, over het veld meerdere dijkjes (galengans) worden aangelegd.

Vervolgens verkrijgt het veld een eigen naam, met bijvoeging van de onderscheidende namen van *lok* of *garres* (vet of mager).

Is het geheele veld van dezelfde grondsoort dan verkrijgt het slechts één naam, ongeacht de verdeeling in vier, zes of meer vakken, door dijkjes plaats heeft.

Dewijl in het tijdvak waarvan hier de rede is, de eerste ontginner van een stuk woest land een recht van eigendom op hetzelve verkreeg, zooals hiervoren is aangetoond, zoo kon er alstoen weinig of geen geschil ontstaan, omtrent de verdeeling der gronden.

In latere tijden echter, is dat recht, ten gevolge van onderlinge oorlogen, sterfte, verhuizing en andere beroerten onder de volksmassa, meerendeels verloren gegaan en zijn de velden als gemeentegronden beschouwd geworden, doch derzelver onderscheidene benamingen, met al de daaraan verbondene eigenschappen en door verloop van tijd ingewortelde gewoonten, zijn onveranderlijk dezelfde gebleven, zoodat nog op den huidigen dag een dorpshoofd, bij de uitdeeling van den grond onder zijne dorpelingen, niet zegt „gij krijgt een bouw," maar „gij krijgt het veld genaamd . . . . . " waarmede de toebedeelde op eens weet:

1. Dat hij een veld zal bewerken, waarin een hem bekend aantal bossen zaad verbruikt moet worden.

2. Dat hij, zonder tegenspoeden van hooger hand, eene hem bekende hoeveelheid pikols of hamatten padi zal inoogsten.

3. Dat de toegewezen grond bijzonder geschikt is voor deze of gene soort van tweede gewassen, en daarvan eene hem bekende hoeveelheid afwerpt, en

4. Dat hij als belasting betalen moet, eene aan alle de dorpsbewoners bekende, en sedert onheuchelijke tijden als de waarde der opbrengst van den grond erkende som.

Deze som echter, welke den waarborg uitmaakt van des landbouwers verdiensten, is onder de werking van het landelijk stelsel bestendig overschreden, daar de dorpshoofden in hunne oneerlijke handelingen, van den, nu eens rijzenden, dan weder dalenden aanslag gebruik hebben gemaakt, om de wezenlijke waarde der gronden te verhoogen, terwijl zij daarentegen bij misgewassen en verleende remissiën van den aanslag, evenwel volgens oude gewoonte de landrente van de landbouwers vorderden en zich toeëigenden.

Tot wering van de bestaande en hierboven opgesomde misbruiken en verkeerdheden, en ter verzekering van de rust en welvaart der landbouwende bevolking, kunnen de volgende ontwerpen van herziening en regeling in overweging worden genomen.

Ontwerp A.

1. De verdeeling van de gronden onder de landbouwers en de inning der landrente, aan de dorpshoofden te ontnemen.

2. Als hoofden der dorps-gemeenten, hen belast te laten, met het toezicht over den landbouw, de regeling van alle aangelegenheden van policie, justicie en plaatselijk bestuur, hun dorp betreffende, overeenkomstig de bestaande instruktiën en bepalingen, zoomede met de zorg voor het opkomen van de heeredienstplichtigen, en voor zooveel noodig, met de uitvoering der hun opgelegde werkzaamheden.

3. Als belooning voor deze bemoeiingen aan hen toe te kennen:

a. Het recht om van de beste velden zelf een gedeelte te mogen bewerken, vrij van belasting, welk gedeelte gelijk zal staan aan het dubbele bedrag van de door hen thans genoten wordende en later in te trekken 8% kollekteloon op de landrente.

b. Het recht om van de beste velden nog twee aandeelen van den gemeenen man te mogen bewerken, mits deelende in de belasting.

c. Het genot van de procento's van de kultures voor de europeesche markt waarin het dorp aandeel heeft.

d. Vrijstelling (heerediensten) ten hunnen behoeve, van één of meer mannen of huisgezinnen, naar gelang van de belangrijkheid van het dorp; zoo tot het overbrengen van bevelen, als tot het verrichten van bijzondere diensten.

4. Aan de overige leden van het dorpsbestuur mede toe te kennen een zeker gedeelte grond, vrij van belasting, benevens een aandeel in de bebouwing tegen betaling van landrente.

5. De verdeeling van den grond en de perceptie der landrente te doen

geschieden, door een daartoe aan te stellen inlandsch ambtenaar, voor elk distrikt een, onder genot van een maandelijksch inkomen van *f* 200 of *f* 250.

6. Deze verdeeling zal moeten geschieden vaksgewijze, naar de benaming der velden en naar de rede van p. m. 1 tot 3 bouw per huisgezin, zijnde het onnoodig dat hierin met nauwgezetheid de maat in het oog worde gehouden.

7. Zij die geen ploegvee bezitten en dus geen geheelen bouw kunnen bewerken, zullen evenwel die uitgestrektheid erlangen, ten ware een geringe voorraad velden zulks plaatselijk niet gedoogt, als wanneer zij in een ander dorp in de onmiddellijke nabijheid van het hunne, zoo mogelijk, een meerder aandeel zullen verkrijgen.

8. De hierboven bedoelde ambtenaar, die den titel van onderkollekteur zou kunnen voeren, zal verder belast zijn met het bewerkstelligen van alle opmetingen en opnamen, welke kunnen leiden tot de kennis van de uitgestrektheid en waarde der gronden, de hoegrootheid der bevolking en van het ploegvee en van de aanwezige winstgevende planten en gewassen.

9. Hij zal daarin worden geassisteerd door een inlandschen landmeter en een schrijver, die ter zake al datgene zullen beschrijven, wat dienen kan om van deze aangelegenheid een grondige kennis te behouden.

10. Al de verrichtingen van deze beide beambten, moeten plaats vinden in tegenwoordigheid van het dorpsbestuur, gelijk zulks bij een opzettelijk, dit onderwerp betreffend, plan breeder zal worden omschreven.

11. De berekening van den aanslag der belasting geschiedt aanvankelijk door het konstateeren van het gewas waarvan *een vierde* van de bruto opbrengst als landrente zal worden voldaan in geld, berekend naar den laagsten marktprijs tijdens den oogst.

De heffing van *een vierde* is gegrond op de belasting van de helft der opbrengst, en door de partikuliere grondbezitters op Java geheven wordende.

12. De opname bedoeld bij § 8, zal binnen 3 of 4 jaren de waarde van elk stuk grond in de dorpen leeren kennen, alsmede wat daarvoor van *ouds her* als belasting is betaald.

Na deze verkregen kennis zal het bedrag dier belasting met het produktief vermogen van den grond worden vergeleken, en dienvolgens een *vast cijfer* van belasting voor *elk vak* worden aangenomen.

13. Het werk in zooverre gevorderd, en het vast aangenomen cijfer aan de bevolking bekend gemaakt zijnde, zal de administratie der landrente zich bepalen tot de verdeeling van den grond onder de landbouwende huisgezinnen van elk dorp en het innen der belasting.

14. Daarna zou in overweging kunnen worden genomen, in hoeverre het al of niet doelmatig zou zijn, om aan elken landbouwer den hem toegewezen grond voor 3 of meer jaren, tegen eene onveranderlijke belasting, in bruikleen af te staan, waarbij alleen eene algeheele of daaraan grenzende mislukking van den oogst tot het geven van remissie in aanmerking zal komen.

15. De onderkollekteurs en verder personeel, zullen in al hunne handelingen nauwgezet moeten worden gekontroleerd door den resident, regent en kontroleurs; zullende deze laatsten over de werkzaamheden eene dadelijke bemoeiing moeten uitoefenen.

De verdere bijzonderheden van het ontwerp, de regeling van den aanslag

en de inning der landrente betreffende, zijn van ondergeschikt belang en kunnen hier worden weggelaten.

De bedenkingen, welke tegen dit ontwerp kunnen worden gemaakt zijn de navolgende:

1. Dat aan het gezag der dorpshoofden zal worden ontnomen de verdeeling van den grond en de regeling en inning der belasting, alsmede de perceelsgewijze toewijzing van velden aan elken landbouwer en het vaststellen van de belasting op gelijken voet.

Hierdoor zal de Javaansche maatschappij (dessabestuur) in deszelfs breedsten grondslag worden ondermijnd. Vide kabinetsbrief dd. 30 April 1851 no. 867.

2. Dat het voorgestelde inlandsch personeel geen waarborg genoeg oplevert, terwijl het traktement, bij vergelijking van het overig inlandsch personeel, te hoog is. Waartegen valt aan te merken, dat naar al hetgeen hierover omtrent den tegenwoordigen toestand van het dorpsbestuur is gezegd geworden, die ondermijning reeds op vele plaatsen bestaat, daar de hoofden, hun gezag op eene grenzelooze wijze misbruikende, genoegzaam allen invloed op de dorpsbewoners verloren hebben. Onder de middelen welke de strekking kunnen hebben, om het bestaande kwaad op eens uit te roeien, en in de toekomst te verhoeden, zijn ongetwijfeld die, bij bovenstaand ontwerp, als zeer doeltreffend aan te bevelen, ofschoon niet kan worden ontkend, dat daaruit aanvankelijk eene algemeene ontevredenheid onder de dorpshoofden zal ontstaan, ongeacht hunne wettige inkomsten en hun gezag over alle andere aangelegenheden, het dorpsbestuur betreffende, door den maatregel niet zouden verminderen.

Ontwerp B.

Het tweede ontwerp geeft de volgende hoofdregelen aan:

1. Behoud van het bestaande stelsel van administratie onder behoorlijke kontrôle over de verdeeling der velden, de belasting en de inning.

2. Daarstelling van grondslagen tot regeling eener billijke belasting aan kultuur, arbeid en heerediensten.

Daartoe wordt vereischt:

a. opmeting van de uitgestrektheid der velden door inlandsche landmeters onder toezicht van deskundig europeesch personeel.

b. opname van het getal zielen en landbouwende huisgezinnen, vee, den aard der gronden, en

c. onderzoekingen naar de verdeeling der velden en de rechten en verplichtingen van den grondbezitter, de volkshoofden en den soeverein, zoowel met betrekking tot de belasting, als de kultuur en de heerediensten.

3. De opnamen en onderzoekingen sub *b* en *c*, zullen insgelijks aan eene afzonderlijke kommissie worden toevertrouwd.

4. Het resultaat dezer opname zal ten gevolge kunnen hebben:

a. dat de landrente niet meer bedrage, dan $^1/_5$ van het gewas, berekend naar een matigen marktprijs.

b. dat de verdeeling der gemeentegronden door dessahoofden behoorlijk plaats vindt, en zij de belasting billijk aanslaan.

c. dat de staat van het gewas tot grondslag strekt, voor de, bij overleg met de hoofden en oudsten der dessa's, te bepalen belasting.

d. dat het distriktsbestuur aan de belastingschuldigen uitreikt, een schriftelijk bewijs der verschuldigde som, naar de verdeeling door het dessahoofd gedaan en opgegeven.

e. dat in elke dessa daarvan door een schrijver een register wordt aangelegd, waarop het verschuldigde en de afbetalingen worden aangeteekend.

f. dat aan elk dessahoofd eene opgave zal worden uitgereikt van de gevorderde heerediensten zijner opgezetenen.

5. Na de regeling der belasting, zal de kontrôle over de verdeeling der velden, den omslag en de inning der belasting en die der heerediensten, worden opgedragen aan een daarvoor benoodigd europeesch en inlandsch personeel, hetwelk naar eene nieuw te ontwerpen instruktie, onder speciaal en aanhoudend toezicht der residenten, zal moeten werkzaam zijn.

Tegen dit ontwerp van herziening en verbetering kan worden aangevoerd:

1. Dat eene nauwgezette kontrôle over de handelingen der dessahoofden, met betrekking tot de stelsels van landrente en heerediensten, de strekking zou kunnen hebben, om de bevolking langzamerhand aan het gezag dier hoofden te onttrekken, wanneer zij tegen willekeur en misbruik van gezag van laatstgenoemden wordt beschermd en gerechtvaardigd. Hiertegen wordt aangemerkt, dat de ondermijning van het gezag van slechte hoofden niet gevreesd, maar in tegendeel als wenschelijk moet geacht worden, om zoodoende eindelijk een beter dorpsbestuur in het leven te roepen.

2. Dat het jaarlijksch konstateeren van het te veld staande gewas, geheel in het voordeel zoude zijn van het goevernement, zonder de verzekering te erlangen, hoedanig het belastingstelsel op de bevolking wordt toegepast. (*)

(*) Als voorbeeld, in hoever de cijfers van produktie, zooals die in de leggers van den aanslag thans vermeld worden, verschillen met de werkelijkheid, deelen wij het volgende mede:

De minister van koloniën had, in 1865, aan den goeverneur-generaal een overzicht gevraagd, van de uitgestrektheid der in de verschillende residentiën met padi beplante velden, met aanwijzing van de produktie en het bedrag der landrenten, in het geheel en gemiddeld per bouw, over elk der jaren 1818 tot en met 1835.

De goeverneur-generaal bood, dientengevolge, bij kabinets-missive van 27 December 1865 no. 407 lett. R 14, de ontvangen antwoorden aan van een viertal residentiën, met namen: Kadoe, Bantam, Cheribon en Banjoemas. De resident van Kadoe leverde eene opgave, die echter zeer onvolledig is. De residenten van Bantam en Cheribon konden daaraan in het geheel niet voldoen, vermits de gegevens, over gemeld tijdvak, niet meer te vinden waren in de archieven van de verschillende autoriteiten in die gewesten. De resident van Banjoemas bood, onder herinnering dat zijne residentie eerst na 1839 onder ons direkt gezag gekomen is, eene opgave in den verlangden zin aan, welke loopt van 1833 tot en met 1864. Die opgave is tot en met 1849 zeer onvolledig, maar over de latere jaren vrij gedetailleerd. De resident schrijft deswege, in zijne missive van 14 December 1865, no. 3587/8, onder anderen het volgende:

»Van de beplante velden zijn reeds afgetrokken, de misgewassen en die landen welke, als nieuw ontgonnen, niet in den aanslag vielen. Wat in het algemeen de waarde van de opgebragte cijfers betreft, zoo zijn de totalen der landrenten volkomen te vertrouwen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat tot op het jaar 1863, de cijfers der beplante velden te laag, en dientengevolge die van de gemiddelde landrenten per bouw

Bij eene behoorlijke kontrôle in elk distrikt, zullen de dorpshoofden omzichtiger zijn, in den omslag der overeengekomen belasting, terwijl de aanwezige ambtenaren weldra de noodige kennis zullen hebben verkregen van het produktief vermogen der verdeelde velden.

Ontwerp C.

Het derde ontwerp is in alles gelijk aan het tweede, vermeld onder § B, met die uitzondering alleen, dat de inning der landrente aan de dorpshoofden ontnomen, en aan eenen afzonderlijken ontvanger opgedragen wordt.

Indien zoodanig ambtenaar eerlijk is, dan kan uit die instelling volgen, dat de bevolking niet meer zou betalen dan haar door de dorpshoofden is opgelegd.

Is dit echter het geval niet en verstaat hij zich met laatstgenoemden, dan baat de maatregel niet, die in elk geval medebrengt, dat de dorpshoofden òf zelven moeten schrijven, òf een schrijver houden, om van de stortingen aan den percepteur aanteekening te houden.

Heeft deze percepteur tevens de macht om de verdeeling van den grond te verifiëeren en te kontroleeren, dan vervalt hij in de attributen van den kontroleur; heeft hij die macht niet, dan is de daarstelling van die betrekking

---

te hoog zijn, daar door de kommissie voor de statistieke opname 21,409 bouws sawa meer bevonden zijn, dan vroeger bekend stonden. De gemiddelde padiproduktie is doorgaande zeer verre beneden de werkelijkheid opgegeven, aangezien de daartoe betrekkelijke cijfers zijn genomen uit de leggers van den aanslag der landrenten, alwaar zij steeds opzettelijk veel te laag werden gesteld, wegens de inrichting der leggers, waarin de exorbitante belasting van de helft, twee vijfde, en een derde van het produkt, naarmate van de hoegrootheid daarvan, als basis is aangenomen. Volgens de resultaten, door de statistieke opname verkregen, zou bij een gemiddelden oogst, de gemiddelde produktie per bouw wezen als volgt:

Afdeeling	Banjoemas,	29	pikols	padi
"	Poerwokerto,	31½	"	"
"	Poerbolingo,	31½	"	"
"	Bandjarnegara,	33	"	"
"	Tjilatjap,	32½	"	"

terwijl later genomen proefsnijdingen tot het vermoeden hebben geleid, dat de produktie in werkelijkheid nog grooter is."

Wanneer men hiermede nu vergelijkt, de aan de leggers van den aanslag ontleende cijfers, voorkomende in de opgave, door den resident overgelegd, dan bespeurt men een groot verschil in de opgegeven en de werkelijke produktie. Volgens die opgave was de produktie padi en het bedrag der landrente, per bouw gemiddeld over vijf jaren, 1860 tot en met 1864, vermeld als volgt:

Afdeeling	Banjoemas	prod.	17.05	pik.	padi,	en	landrente	*f* 5.12
"	Poerwokerto,	"	21.80	"	"	"	"	" 6.15
"	Poerbolingo,	"	10.74	"	"	"	"	" 6.88
"	Bandjarnegara,	"	15.04	"	"	"	"	" 5.60
"	Tjilatjap,	"	16.56	"	"	"	"	" 5.41

Daar nu de produktie, zooals wij gezien hebben, in werkelijkheid zoo aanzienlijk veel meer was, was de verhouding van de landrente tot die produktie, in evenredigheid veel billijker, en zelfs zeer laag.

nutteloos, want volgens ontwerp letter B, wordt het dorpshoofd door de europeesche en inlandsche ambtenaren gekontroleerd, wegens de verdeeling van den grond en tevens ter verantwoording geroepen, wegens de verdeeling en inning van de belasting.

De financiëele resultaten van de beschrevene ontwerpen zijn voor allen gelijk, en kunnen komen op eene jaarlijksche som van p. m. 10 millioen recepis, zijnde 20 % meer dan tot nog toe aangeslagen is.

Ingediend den 20^{en} September 1852.

De direkteur-der-kultures
S. D. Schiff.

OVER DE

DICHTHEID DER BEVOLKING

IN DE

RESIDENTIE KRAWANG.

Het laatste (Juli)-nummer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, bevat op pag. 79 een staat der bevolkingsdichtheid van Java, op het einde van 1863, residentiesgewijze.

Op dien staat komt voor: KRAWANG als volgt:

uitgestrektheid, in □ geogr. mijlen 96,1
bevolking op het einde van 1863, zielen. . . . . 171495.
dus zielen per □ geogr. mijl . . . . . 1784.

Intusschen bestaat Krawang uit twee zeer verschillende deelen; namelijk de partikuliere landen, en de nog aan het domein behoorende goevernements-distrikten, waarvan het wel waardig is, de statistische cijfers afzonderlijk te geven.

Ik ben daartoe in de gelegenheid, en twijfel niet of het zal niet zonder belang geacht worden daarover nog het volgende te vermelden.

De totale oppervlakte van het gewest Krawang is volgens dien staat 96,1 □ g. m.
die van de Pamanoekan- en Tjiassemlanden is . 35,6 □ g. m.
en die van de Tagalwaroelanden . . . . . 9,5 „
45,1 „
rest voor de goevernementsdistrikten . . . . . 51,0 □ g. m.

Beschouwt men nu deze onderdeelen van Krawang ieder afzonderlijk, dan komt men tot de volgende verhoudings-cijfers:

Zoo als gezegd, bedroeg de bevolking van het geheele gewest 171495 zielen, maar daaronder is begrepen:

de bevolking der Pamanoekan- en Tjiassemlanden, voor	102499	
die der Tagalwaroelanden voor	23207	
en die der partikuliere etablissementen voor suiker-kultuur op in huur uitgegeven woeste gronden voor	4565	
		130271 „
rest voor de vijf goevernements-distrikten, *Wanyassa*, *Sindang-kasi*, *Adiarsa*, *Krawang* en *Tjabangboengien*		41224 zielen.

Maar die distrikten omvatten te zamen 51 □ geogr. mijlen; de dichtheid der bevolking *daarop*, is dus niet 1784, maar slechts 808 zielen per □ geogr. mijl; en daar eene □ geogr. mijl = 24,1 □ paal = 7727 bouws = 5486 bunders is, zoo volgt daaruit eene gemiddelde dichtheid van 33 zielen per □ paal, die gelijk is aan 320 bouws, dus gemiddeld op de 10 bouws *één siel*, en, bij 5 zielen per huisgezin, *één huisgezin* op de 50 bouws of ongeveer 36 bunders.

Neemt men echter in aanmerking, dat de werkelijke bevolking der goevernements-distrikten in Krawang niet gelijkelijk en regelmatig over het terrein verdeeld is, maar zich ook hier, zoo als overal elders, meer om de hoofdplaats der distrikten heeft gekoncentreerd, dan volgt daaruit, dat die verhouding van zielen tot oppervlak nog veel ongunstiger moet uitvallen, voor het daartusschen gelegen terrein, en daardoor wordt verklaard dat men in goevernements-Krawang overal streken aantreft, waar men in de verschillende richtingen van het kompas, over de vruchtbaarste gronden palen afstands kan afleggen, zonder eene enkele kampong te ontmoeten, en dat dus dáár, na Banjoewangi, en met de Preanger, nog het ruimste veld voor partikuliere landbouwnijverheid gevonden wordt, zonder dat die, in welk opzicht ook, zelfs niet uit het klassieke gezichtspunt der „gemeene weide" of het „uit eenigen anderen hoofde behoorende aan de dessa" (want dessa's met kommunaalbezit bestaan in Krawang niet) de bevolking zou kunnen hinderen, of zelve door de bevolking zou kunnen gehinderd worden.

Daar het mij thans enkel te doen was, om cijfers op te geven, zoo kan ik alle verdere beschouwingen ter zijde laten, en mij bepalen tot den wensch dat het goevernement eenmaal de statistiek van geheel Java *distriktsgewijze* mocht publiceeren, waartoe, indien ik mij niet bedrieg, de gegevens reeds, op het topografisch bureau der genie-direktie, door den majoor Versteeg zijn verzameld.

Java, 4 September 1866. C.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 2 November 1866.

Verkiezing van bestuursleden. — De diensten der bevolking ten behoeve van de inlandsche hoofden in Nederlandsch Indië.

Voorzitter: de heer Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot.

De *Voorzitter*. Ik open de vergadering, en het is mij aangenaam de HH. leden van het Indisch Genootschap welkom te mogen heeten in deze eerste samenkomst tot het aanvangen onzer winter-werkzaamheden. Was de roeping van ons Indisch Genootschap immer belangrijk, ik meen te mogen zeggen, dat zij dit thans, in de dagen die wij beleven, in dubbele mate is. Het bevorderen en verspreiden van gezonde en zuivere beginselen omtrent onze koloniale politiek; het grondig onderzoeken der belangrijkste koloniale kwestiën ten einde, na degelijke en kalme diskussie, tot de waarheid te komen, ziedaar de schoone taak en roeping, die ons Indisch Genootschap zich opgelegd heeft. Van harte wensch ik dat onze aanstaande winterwerkzaamheden ook daartoe zullen strekken, van harte wensch ik dat wij allen zullen medewerken tot bereiking van ons voortreffelijk doel: ontwikkeling onzer zoo onschatbare overzeesche bezittingen, tot welzijn van haar zelven en van het ons allen zoo dierbaar Vaderland.

Voordat wij nu tot onze gewone werkzaamheden overgaan, wenschte ik een kort woord van hulde te brengen aan een verdienstelijk lid van ons Genootschap, dat voor ongeveer 3 maanden onverwachts uit ons midden is weggerukt. Op den 6 Augustus ll. overleed plotseling, in de kracht zijner jaren de heer H. C. Bekking, dien wij onder de werkzaamste en kundigste leden van ons Indisch Genootschap mochten tellen. De heer H. C. Bekking, oud-resident van Rembang, was door een veeljarig verblijf in Neerlands Indië, alwaar hij verscheidene aanzienlijke betrekkingen bekleed had, volkomen ingewijd in onze koloniale huishouding. Helderheid van oordeel en ijverige werkzaamheid gingen bij hem gepaard met groote wilskracht en onbezweken moed. Het Indisch Genootschap verloor in hem een zijner beste leden. Aan ons be-

stuur ontviel een waardig en verdienstelijk lid, dat zich gedurende twee jaren met de lastige betrekking van penningmeester wel had willen belasten. Ik meen de tolk dezer vergadering te mogen zijn, indien ik verklaar dat de gedachtenis van den heer H. C. Bekking bij het Indisch Genootschap nog lange jaren in dankbare herinnering zal blijven.

Het bestuur heeft gemeend achter het verhandelde van dezen avond een kort levensbericht van den heer H. C. Bekking te moeten opnemen, dat daartoe door onzen ijverigen sekretaris is opgesteld.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden daarna gelezen en goedgekeurd.

De *Voorzitter* deelt mede:

1o. dat sedert de vorige algemeene vergadering overleden zijn: behalve de reeds genoemde heer H. C. Bekking te 's Gravenhage, de heeren dr. S. Sarphati te Amsterdam en W. F. Godin te Padang.

2°. dat voor het lidmaatschap bedankt hebben, de heeren J. C. de Lannoy, K. Enthoven, beide te 's Gravenhage, J. J. A. Santhagens te Amsterdam, E. J. Everts te Samarang en A. Dekens te Soerakarta.

3°. dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen de heeren: Isaac Meulman te Amsterdam, B. Heldring, direkteur der kasvereeniging, te Amsterdam, J. J. Meder, oud adsistent-resident van Madjalengka te Amersfoort en Jhr. W. N. de Brauw, gepensioeneerd kolonel van het Indische leger;

4°. dat na het overlijden van den heer Bekking de heer Bachiene zich tijdelijk belast heeft met de funktiën van penningmeester;

5°. dat de heer Boudewijnse door het bestuur is herbenoemd als sekretaris van het Genootschap;

6°. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van het Departement-van-koloniën, van het Historisch genootschap, van de direktie der Javasche bank, van de Kamer-van-koophandel en nijverheid te Batavia en van de heeren Jhr. Cornets de Groot, Haitink, Izaac Meulman, van Woudrichem van Vliet en Boudewijnse.

De *Voorzitter*. Ten gevolge van het overlijden van den heer Bekking en het bedanken van den in de vorige algemeene vergadering tot bestuurslid benoemden heer Jonckbloet zijn in het bestuur twee vakatures ontstaan. Ik noodig de leden uit, thans in de eerste plaats tot het verkiezen van twee bestuursleden te willen overgaan.

De uitslag der stemming is dat met meerderheid van stemmen tot leden van het bestuur worden gekozen de heeren E. P. Godon en E. A. Haitink, die beide verklaren de betrekking te aanvaarden.

Aan de orde is de bespreking van: *de diensten der bevolking ten behoeve van de inlandsche hoofden in Nederlandsch Indië.*

De heer *Millard*. Reeds vroeger hebben wij in het Genootschap breedvoerig over de diensten der bevolking gesproken en wij zijn toen tot de konklusie

gekomen dat afschaffing der diensten aan de hoofden hoogst wenschelijk is. Nu men op nieuw dit onderwerp aan de orde heeft gesteld, meen ik daaruit te moeten opmaken dat de gevoelens hieromtrent nog niet geheel zijn gevestigd. Misschien wenscht men die nieuwe behandeling, met het oog op de beraadslagingen, die onlangs in de staten-generaal zijn gehouden.

De diensten, die de bevolking aan hare hoofden presteert, moeten verschillend worden beschouwd. In de Eerste-kamer heeft men er op gewezen dat de bevolking ook vrijwillig diensten aan de hoofden bewijst en dat het niet raadzaam moet worden geacht om daarin door het goevernement eenige verandering te brengen. Tot dusver is men dan ook in het Genootschap van het denkbeeld uitgegaan dat het goevernement alleen de verplichte diensten van de bevolking aan de hoofden zou behooren tegen te gaan en dat er geen kwestie kan zijn om de bevolking het vrijwillig bewijzen van diensten aan de hoofden te beletten. Dit onderscheid zou ik wel wenschen dat bij onze bespreking in het oog werd gehouden.

In de tweede plaats meen ik dat bij de bespreking van dit onderwerp ook in aanmerking dient te komen eene staatkundige beschouwing: of er namelijk voor het goevernement gevaar bestaat om de diensten aan de hoofden af te schaffen. Ik meen dat dit juist het punt geweest is dat den minister Mijer er toe geleid heeft om het besluit van den goeverneur-generaal, waardoor met 1 Januari 1867 de verplichte diensten van de bevolking aan hare hoofden zouden worden opgeheven, te schorsen. Nu is het niet alleen voldoende het nadeel te doen uitkomen van de diensten der bevolking aan de hoofden, maar men behoort ook na te gaan of er inderdaad, gelijk sommigen beweeren, gevaar kan bestaan in het afschaffen der bedoelde verplichte diensten. Er is sprake geweest van een schrijven van een resident, men zegt van den heer Kinder de Camarecq, waarin gesproken zou zijn van de ontevredenheid en al de gevolgen daarvan, die het besluit van den goeverneur-generaal bij de hoofden en ook bij de bevolking zou veroorzaakt hebben. Berichten, die ik ontvangen heb, zeggen inderdaad dat er groote ontevredenheid zou bestaan omdat de inlandsche hoofden ongeneigd zouden zijn zich alleen als ambtenaren te doen beschouwen. Naar die meening zou aan hunne eer en hun aanzien worden te kort gedaan door het afschaffen der diensten van de bevolking. Het is natuurlijk voor ons moeilijk om te beoordeelen of en zoo ja in welke mate die ontevredenheid werkelijk bestaat, maar daarom zou ik wel wenschen dat zij, die van nabij met de inlandsche huishouding bekend zijn, verklaarden of het besluit van den goeverneur-generaal uit een politiek oogpunt aanbeveling verdient en of werkelijk het vermeende gevaar te duchten is.

De heer *Bachiene*. Daar niemand het woord vraagt, vraag ik het, hoezeer ik niet uit eigen ervaring en waarneming over de zaak kan oordeelen. Ik kan slechts herinneren wat over de kwestie gezegd en geschreven is, en wat haar tot zekere hoogte toelicht.

Bij de begrooting van Nederlandsch Indië voor 1867 is door den toenmaligen minister van koloniën, den heer Fransen van de Putte, een stuk overgelegd waarin op den voorgrond is gesteld dat de verplichte diensten aan de hoofden eigenlijk het gevolg zijn van misbruiken en dus niet gegrond zijn op den adat.

In het bedoelde stuk komt hieromtrent de volgende pertinente verklaring voor: „De intrekking der verplichte diensten aan de inlandsche hoofden verdient te meer aanbeveling, omdat zij in geenen deele op den ouden adat gegrond zijn. Zij zijn niet anders dan een misbruik, ontstaan toen de oude javaansche bezoldigingen werden vervangen door de nederlandsche, die zoo laag gesteld waren, dat de betrokken ambtenaren wel genoodzaakt werden datgene wat de Staat hun te weinig gaf, te verhalen op de schier zonder kontrôle aan hen overgeleverde bevolking.

„Volgens de oude javaansche instellingen, zoo als die thans nog gelden in Soerakarta en Djokdjokarta en in de afdeelingen Madura en Sumanap, verkrijgt ieder ambtenaar zijne vastgestelde bezoldiging in land of geld, dan wel in beide.

„Daaruit moet hij voorzien in al zijne behoeften, personeel daaronder begrepen, zonder eenige bijzondere rechten op zijne onderhoorigen te mogen uitoefenen. Niet voor private, maar alleen voor sommige openbare aangelegenheden geldt de heeredienstplichtigheid, die niet op de geheele bevolking, maar op den grond rust en dus alleen van de grondbezitters, de meer gegoeden, kan worden gevorderd.

„Deze instellingen worden in de genoemde streken niet alleen door de hoogere en lagere ambtenaren, maar ook door de vorsten en prinsen en andere grooten geëerbiedigd. Geen hunner beschikt tot persoonlijk gebruik over eenig individu, dat zich daartoe niet geheel vrijwillig leent tegen loon in geld of land.

„En toch is aldaar het aanzien der vorsten en ambtenaren zeer groot.

„Vermindering van eerbied of ontzag behoeft dus waarlijk niet te worden gevreesd bij opheffing van het in de goevernementslanden ingeslopen misbruik der willekeurige beschikking over de bevolking."

Hier staat dus op den voorgrond dat de verplichte diensten niet anders zijn dan *een misbruik*, en wanneer ik dan hoor vragen: of het wel staatkundig is daaraan te tornen, dan zou toch (dit zij in het voorbijgaan opgemerkt) eene andere vraag voorafgaan, namelijk: of wij niet in staat zijn misbruiken af te schaffen, zelfs met schadeloosstelling, en ons gezag te handhaven?

In hetgeen door den opvolgenden minister in latere stukken en in de daarover gevoerde diskussiën is ingebracht, is wel twijfel geworpen over de stelling van den minister Van de Putte, maar toch ook het tegendeel niet bewezen. Men heeft o. a. gezegd dat door een verbod om verplichte diensten aan de hoofden te bewijzen, het prestige van die hoofden zou kunnen verminderen en gewezen op de diensten, welke in meerdere gevallen vrijwillig door de bevolking aan de hoofden bewezen worden. Daarop is evenwel geantwoord, dat men alleen het oog had op de gedwongen diensten en dat wat de staatsie aangaat, en wat daarmede in verband mocht staan, deze niet bedoeld wordt bij de intrekking van verplichte diensten.

In een advies van den raad van Indië van 1862, medegedeeld in het regeeringsantwoord nopens de Indische begrooting (van 26 Juli 1866) komt overigens eene zinsnede voor van den volgenden inhoud:

„Het komt niet raadzaam voor te groote sprongen in eens te doen. Het

presteeren der heerediensten ten behoeve van de inlandsche hoofden berust toch *op oude gewoonte*; de bevolking betracht die als minder bezwarend; de hoofden zijn er zeer op gesteld. Zij zouden het ontnemen daarvan als eene gevoelige krenking van hun gezag aanmerken, waardoor hun invloed op de bevolking zeer zou verminderen."

Dit is alzoo een gevoelen, dat lijnrecht tegenover dat van den vroegeren minister staat, doch ook eene bloote meening zonder aanvoering van feiten, waarop die steunt. Het ontwarren der waarheid wordt aldus niet gemakkelijk.

Dezelfde raad schreef ook: „Het is de plicht der regeering, om tegen willekeur en knevelarij der hoofden te waken, maar het eerste vereischte om dit te kunnen doen, is het toekennen „eener bezoldiging met welke het hun mogelijk is te bestaan." Zie het aangehaalde regeeringsantwoord.

De stelling dat de verplichte diensten aan de hoofden niet op oude gewoonte berusten, door de vorige regeering aangevoerd in de reeds aangehaalde bijlage A van den toelichtenden staat op hoofdstuk II der Indische uitgaven voor 1867, en de bijzonderheden ter kenschetsing van den toestand, zijn insgelijks aan de Indische bescheiden ontleend.

In de diskussiën der Tweede-kamer van 31 Augustus ll. en volgende dagen vindt men overigens ook wel ontkenningen, doch geene bewijsvoering (*).

In de redevoering van den heer Duymaer van Twist in de Eerste-kamer op 14 September 1866 gehouden, wordt mede geen betoog tegen de voorschreven stelling geleverd, maar toch eene andere meening geuit.

Er wordt gezegd, dat de spreker tegen de beweering moest opkomen, dat alle verplichte diensten niets anders zijn of geweest zijn dan misbruiken en knevelarijen, en dat de spreker zijne meening omtrent dat punt toen niet in het breede kon ontwikkelen, maar dat zijn gevoelen was, dat de diep gevestigde gewoonte bij de hoofden, om diensten van de bevolking te vergen (voor zich zelven, in onderscheiding van die, rechtstreeks aan den soeverein bewezen) en de diep gevestigde gewoonte bij de bevolking, om *die* diensten te presteeren, wortel heeft in en vrucht is van de vroegere Javaansche toestanden. De spreker ontwikkelde dat denkbeeld niet verder maar wees vervolgens er op dat verschillende regeerings-reglementen bij onderscheidene be-

---

(*) In het verhandelde in de Tweede-kamer komt evenwel nog het navolgende voor: De heer Van Heukelom zegt (op 1 September 1866, Bijblad, blads. 912) «dat hem is medegedeeld, dat de sultan in een der Vorstenlanden aan zijne hofgrooten de *kemits* heeft ontnomen, en hun daarvoor eene schadeloosstelling van f 400 per maand heeft gegeven, dat hij daarentegen de landrente iets heeft verhoogd, en dat met die regeling alle partijen zijn gebaat. De hofgrooten hebben vaste traktementen, waarop zij kunnen rekenen en waarvoor zij zich vrijwillig volk kunnen aanschaffen. De sultan verkrijgt door de weinig verhoogde landrente meer dan hij opoffert en het is voor de bevolking eene wezenlijke weldaad, want zij kan nu haren tijd besteden aan de bearbeiding van de sawa's en aan het werk der koffituinen."

Of die kemits op den adat gegrond waren, blijkt niet, doch het medegedeelde feit toont aan, dat in de vorstenlanden reeds hetzelfde zou zijn geschied, wat de goeverneur-generaal bij zijn besluit van Januari 1866 heeft willen doen in de goevernementsresidentiën, behalve dat de sultan meer financier is geweest, en gezorgd heeft voor een ekwivalent voor de toegekende verhooging van traktement.

palingen die persoonlijke diensten als wettig hebben erkend; voorbeelden of feiten uit de vroegere javaansche toestanden worden niet aangevoerd.

Het verdient tevens de aandacht, wat het geachte, reeds genoemde lid der Eerste-kamer verder te kennen gaf: „Ik ben voorwaar geen voorstander van gedwongen diensten, noch aan het goevernement, noch aan de hoofden, maar ik zeg alleen dit, dat zij die meenen dat door zulk een onvoorwaardelijk verbod voor goed een einde zou worden gemaakt aan alle misbruiken, zich illusiën maken." Hij wil dus den maatregel *niet afstemmen*, maar hij vreest alleen dat hij niet dadelijk en volledig doel zal treffen. Dit laatste is ook niet beweerd. Wordt tot afschaffing besloten, dan zal men wel moeten aanvangen met schadeloosstelling en met een verbod, dat wel niet als met een tooverslag dadelijk elk misbruik volstrekt zal weeren, doch dat toch het begin van de afschaffing zal blijven.

De heer *De Vrij*. Om over de zaak goed te kunnen oordeelen, geloof ik dat men wel goed mag onderscheiden wat in de stukken is aangevoerd, en nu heeft het mijne aandacht getrokken dat er steeds in het algemeen over Java wordt gesproken, terwijl dit toch bestaat uit twee groote afdeelingen die niet in alle opzichten op dezelfde wijze kunnen beoordeeld worden. In het eene gedeelte, Oost-Java, ben ik nimmer geweest, maar West-Java vermeen ik tamelijk goed te kennen, en dan moet ik verklaren dat het mij gebleken is dat dáár de hoofden zich volstrekt niet als ambtenaren beschouwen, maar zich wel degelijk kleine vorsten achten, eene meening waarin zij door onze eigene ambtenaren versterkt zijn. Ik voer dit alleen aan omdat hetzelfde ongunstige rapport op die streek toepasselijk kan geacht worden, terwijl ik daar geweest zijnde veel over die zaak gesproken heb en vernam dat het zeer impolitiek zou zijn daarin verandering te brengen. Ik verzeker u dat de regent van B. een vorst is die de borst vrij hoog draagt en zich alles behalve als ambtenaar beschouwt, terwijl hij in het bezit is van een kontrakt dat zijne voorouders met de Oost-indische Kompagnie gesloten hebben.

Ik geloof dat men te licht over die eeredienſten heen loopt. Die diensten strekken onder anderen ook om lijfwachten aan reizenden te bezorgen. Toen ik in Mei 1858 met een van de leden der wetenschappelijke kommissie van het oostenrijksch fregat Novara eene reis maakte in het regentschap Bandong, hadden wij niet minder dan circa 50 volgelingen te paard, alle menschen die uit hun werk waren opgeroepen. Ik keur evenwel die eerewachten niet goed, en ik geloof dat het billijk is aan dergelijke staatsie een einde te maken. Wat de macht der regenten betreft, ik durf mij daarover niet uitlaten, maar ik heb wel hooren beweeren dat hunne macht daarin bestond dat zij door de Kompagnie gerugsteund werden.

De heer *Bleeker*. Ik ben van oordeel dat de opmerkingen van den heer De Vrij, hoe volkomen juist zij ook mogen zijn, in de diskussiën van heden avond niet te pas kunnen gebracht worden, omdat, wanneer ik wel begrepen heb, er thans sprake is van de diensten die de bevolking aan de hoofden presteert, terwijl, zoo als men weet, de Preanger-regentschappen in een geheel bijzonderen toestand verkeeren. De heer De Vrij maakt een onderscheid tusschen

Oost- en West-Java en dat is zeer juist, maar wanneer hij in het onderwerpelijk geval West-Java tegen Oost-Java overstelt, is de tegenstelling niet juist. In Bantam, Krawang en Cheribon staan de hoofden der inlandsche bevolking in dezelfde verhouding tot het goevernement als in de goevernements-provinciën van het overig Java, en men weet ook dat in Batavia en Buitenzorg de inlandsche hoofden zonder grooten invloed zijn op de bevolking en vooral zonder prestige. Het is voorts ook bekend dat de regeling, welke het goevernement op het oog heeft, niet betrekking heeft tot de Preanger-regentschappen, zoodat, wanneer wij van verplichte diensten aan de hoofden spreken, wij, mijns inziens, den toestand van de Preanger buiten beschouwing moeten laten.

De heer *Backiene*. Moet het verstrekken van volgelingen voor reizigers waarop de heer De Vrij gewezen heeft, niet gerangschikt worden onder de heerediensten voor het goevernement; in plaats van onder de heerediensten aan de hoofden? De heer De Vrij heeft toch niet in het belang van de hoofden, maar in dat van het goevernement gereisd.

De heer *De Vrij*. Van wege den regent van Bandong zijn toen orders gegeven om in het belang van die reizigers bruggen op te slaan, huizen in te richten enz. Ik vond dit natuurlijk voor mijn persoon zeer aangenaam, maar ik had medelijden met de personen, die met dien last bezwaard werden.

De heer *Millard*. Mijne ondervinding raadplegende geloof ik te kunnen zeggen dat bedoelde 50 man aan den heer De Vrij en zijne reisgenooten zijn toegevoegd niet uit het begrip van algemeene heeredienst, maar omdat de heer De Vrij beschouwd werd als een vriend van den regent en de regent die dienst aan de bevolking wilde opleggen. Wanneer de hoofden niet konden beschikken over heerediensten zouden dergelijke zaken niet gebeuren. Zij doen het veelal omdat zij daardoor zich aangenaam willen maken bij het bestuur.

De heer *Bleeker*. Ik geloof dat wij van het eigenlijke onderwerp afdwalen. Ik ben ook zeer goed bekend met de oostenrijksche expeditie der Novara op Java, want ik heb ze ook mede gemaakt. Zooals gewoonlijk gebeurt bij wetenschappelijke reizen van vreemdelingen, was ook toen eene aanschrijving afgezonden aan alle autoriteiten om de reizigers behulpzaam te zijn. Maar de hulp, toen aan die reizigers verstrekt, kan thans niet besproken worden, nu wij behandelen de kwestie van de verplichte diensten aan de hoofden, omdat de diensten aan de expeditie der Novara bewezen, ten behoeve van het goevernement werden verricht.

De heer *Van Swieten*. Wanneer men de kwestie stelt van al of niet wettigheid der heerediensten, dan geloof ik dat weinig ambtenaren daaromtrent uitspraak zullen kunnen doen. Sedert jaren bestaat de tegenwoördige toestand, waaraan de invoering van het kultuurstelsel zeer bevorderlijk is geweest.

Wanneer men, zich grondende op den adat, de wettigheid der heerediensten erkent, dan moet ik vragen: wat brengt die adat mede? De mohammedaansche wet geeft niet het recht tot het vorderen van heerediensten; de koran verbiedt zelfs het vorderen van persoonlijke diensten van de geloovigen. De

hindoesche wet laat het heffen van die diensten toe ten behoeve van den soeverein, die eigenaar is van den grond. De soeverein mag een zekeren arbeid als belasting vorderen van hen, die grond in bezit of gebruik hebben. Nu kan de soeverein zijn recht overdragen aan andere personen. Dit heeft op Java ook plaats gehad. Maar waar die overdracht van het recht tot het heffen van persoonlijke diensten op hoofden plaats vond, geschiedde dit omdat de soeverein die hoofden in land wilde betalen. Ons goevernement heeft echter als beginsel aangenomen de hoofden in geld te betalen, zoodat waar die bezoldiging in geld plaats vindt, de hoofden ook geen recht hebben tot het vorderen van persoonlijke diensten. Het heffen van die diensten blijft alleen een recht van den soeverein. Toen ik in 1827 op Java was, heb ik nooit den toestand gezien in die mate als nu daar bestaat. En verscheidene ambtenaren, die reeds vóór de invoering van het kultuurstelsel met de inlandsche huishouding bekend waren, zeggen hetzelfde; onder anderen de heer V. De Serière, die reeds vóór 1834 kontroleur in de Preanger of in Cheribon was.

Door de invoering van het kultuurstelsel heeft men de bevolking aan de hoofden overgeleverd, die veel grooter macht ontvingen dan zij vroeger hadden. Men heeft wel eens beweerd dat het kultuurstelsel het middel was om zonder veel troepenmacht het land te beheerschen, maar dit is in strijd met de historische waarheid. Met de invoering van het stelsel is gepaard gegaan eene groote vermeerdering van het leger en van versterkingen. Van Bantam af tot Banjoemas is het land overdekt met groote en kleine forten. Voor het uitbreken van den opstand op Java van 1825 had geheel Nederlandsch Indië slechts 8 bataillons infanterie, en met de organisatie van December 1830 kreeg Java alleen 8 bataillons. In 1835 waren er reeds negen, in 1838 tien, in 1840 twaalf bataillons. Dat getal is sedert tot veertien geklommen, alleen voor Java en afgescheiden van de bataillons op de Buitenbezittingen. Van den Bosch heeft ook door de invoering van het kultuurstelsel den invloed van de hoofden zeer vermeerderd, zoodat de kultures, en met deze het misbruik van de heerediensten, niet door de medewerking van de bevolking, maar door haar onvermogen om zich aan de overmacht te onttrekken, zijn ingevoerd en regel geworden, terwijl ook nergens uit blijkt dat de hoofden van oudsher, zoo als men wil beweeren, recht hadden op heerediensten. Uit n°. VIII van de Aanteekeningen van De Waal „over de heerediensten der goevernementslanden op Java" blijkt ook dat bij gelegenheid der beraadslaging over het regeerings-reglement van 1854 noch de minister van koloniën, noch de heer Baud noch zij die het stelsel verdedigden, iets hebben kunnen aantoonen, waaruit de wettigheid der vordering van dergelijke diensten kon blijken.

Wat nu betreft de bezwaren voor de bevolking, zoo vinden wij onder anderen in het koloniaal verslag over 1863, bladz. 21, dat in de residentie Madioen de afschaffing werd voorbereid van een aldaar door de hoofden sedert lang gevolgd gebruik, om behalve de hun rechtmatig aankomende dienstplichtigen — zegt het verslag — ook nog zoogenaamde midjis te bezigen. De eersten (pantjengs) doen huisselijke en dergelijke diensten en de midjis dienen voor de staatsie of worden belast met zendingen en werkzaamheden van minder ruwen aard, dan de eerstgenoemde (pantjengs). Hun aantal, vroeger onbeperkt, werd in 1860 als maximum gelijk gesteld aan dat der pantjengs. Deze

midjis worden ook wel door de hoofden aan andere personen afgestaan of koopen zich voor een geheel jaar van hunne hoofden vrij. Deze instelling, elders onbekend, werd gehouden voor een overblijfsel uit den tijd toen Madioen onder javaansche heerschappij stond. Daar zij echter als een misbruik werd beschouwd, omdat zij allen wettigen grondslag scheen te missen en dagelijks niet minder dan 1600 werkbare mannen aan den arbeid onttrok, werd het wenschelijk geacht, dat deze klasse van lieden tot de algemeene dienstplichtigen werden teruggebracht. Men leert hieruit, dat in Madioen 1600 man pantjengs en 1600 man midjis dagelijks opkwamen om arbeid zonder loon te verrichten, en behoeft nu niet meer te vragen of dit voor de bevolking al of niet drukkend was. Ook leert het dat de bevolking zich van die dienst een geheel jaar vrijkocht, dus dat dergelijke diensten niet vrijwillig plaats hebben, zoo als eenige beweeren.

Nu wordt gedurig gezegd: men moet die diensten, die vrijwillig gepresteerd worden niet afschaffen; dit is zeer natuurlijk, want niemand kan het doen van vrijwillige diensten verbieden. Maar bestaat die? Wanneer men spreekt van afkoop van heerediensten dan worden alleen daarmede bedoeld degenen die door het goevernement bevolen worden; die menschen komen dus niet vrijwillig op. Ik vind werkelijk dat betoog van vrijwillige diensten, die de bevolking zou doen, eene tegenstrijdigheid, want het ééne oogenblik beweert men dat de Javaan lui is, dat hij zelfs niets voor zich zelven wil doen, en onmiddellijk laat men er op volgen: dat hij een groot deel der diensten waartoe hij opgeroepen wordt vrijwillig en ongedwongen verricht.

De heer *Haitink*. Ik geloof dat men door de diskussiën in deze vergadering mogelijk wel tot een resultaat zou kunnen komen, omtrent de wettigheid of onwettigheid van de heerediensten. Maar eene andere vraag is het, of men ook niet met de appreciatie van den beoogden maatregel door de hoofden zelven moet bekend zijn?

De regeering heeft de heeren Van Rees en Kinder de Camarecq in kommissie gezonden om die hoofden of ambtenaren te polsen, en nu moet mijns inziens bij ons oordeel omtrent de afschaffing der diensten van de bevolking, vooral ook het gevoelen van de meerderheid dier hoofden in aanmerking komen.

Wanneer men over de hoofden spreekt, dan geloof ik evenwel, dat men niet te veel moet generaliseeren. Men treft er in oostelijk Java aan die zich geheel als ambtenaar beschouwen, daar zou men dus wel geene tegenwerking ondervinden, maar in andere gedeelten — in midden- en westelijk Java — zijn er, ook buiten de Preanger-regentschappen, die waarschijnlijk een geheel tegenovergestelde opinie zijn toegedaan, en nu is dus de vraag of de politiek van de regeering medebrengt met die gegevens en onder die omstandigheden, den besproken maatregel in te voeren? Zoolang het advies van den Raad-van-indië ons niet bekend is, meen ik dat men moeilijk daaromtrent uitspraak kan doen.

Wanneer het goevernement zelf begon met de heerediensten ten eigen behoeve af te schaffen, en dus het voorbeeld gaf, dan geloof ik dat er weinig tegenstand, ook zelfs van die hoofden, die zich niet als ambtenaren beschou-

wen, zou te wachten zijn; maar ik twijfel of deze vergadering nu reeds omtrent het raadzame of niet raadzame, uit een staatkundig oogpunt, der opheffing van die diensten, een oordeel kan vellen, ook zelfs na al hetgeen door den heer Van Swieten omtrent de onwettigheid is aangevoerd.

De heer *De Vrij*. De opmerking van den heer Haitink is volkomen juist. Wanneer het goevernement begon met afschaffing der heerediensten, die het zelf vordert, zou er geen kwestie kunnen zijn van het onstaatkundige om de diensten aan de hoofden af te schaffen. Om een denkbeeld te geven van het moeilijke voor den Inlander om te onderscheiden of hij de diensten, die hij presteeren moet, aan de hoofden of aan het goevernement bewijst, moet ik de aandacht vestigen op de gewoonte dat alle goevernements-ambtenaren hebben zoogenaamde *orang-kemiet*, personen, die van 's avonds 6 uur tot den volgenden morgen 6 uur op wacht komen. Ik had alle dagen vier man. Nu weet de Javaan niet of dit eene heeredienst is voor het goevernement of voor de hoofden, want hij ontvangt het bevel om op te komen van zijn hoofd. Ik geloof daarom dat het zeer moeilijk zal zijn de heerediensten voor de hoofden af te schaffen zoolang de diensten voor het goevernement blijven bestaan.

De *Voorzitter*. Twee punten komen thans vooral in aanmerking. In de eerste plaats de vraag: in hoever de diensten aan de hoofden als adat zijn te beschouwen en in de tweede plaats in hoever het staatkundig zou zijn ze af te schaffen. Ik geloof dat de eerste vraag het kardinale punt is en dat wij ons daarbij vooral moeten bepalen, omdat door eene volledige beantwoording van die vraag het antwoord op de tweede vraag gemakkelijker zal zijn te geven.

De heer *Millard*. Ik moet eenigermate van het gevoelen van den Voorzitter verschillen. Het kardinale punt is niet de beslissing van de vraag: of de hoofden recht hebben diensten van de bevolking te vorderen, maar deze vraag: is het wenschelijk die diensten af te schaffen; zoo ja, gedoogt ons politiek belang die afschaffing?

Ik geloof dat het een vrij nutteloos werk kan genoemd worden, na te gaan of die diensten al of niet op den adat gegrond zijn. Ik geloof met den heer Van Swieten, dat men moeilijk kan bewijzen, dat de hoofden daarop aanspraak hebben. Maar hetzij die diensten nu een recht of een misbruik zijn, zeker is het dat het goevernement ze heeft gesanktioneerd. Hetgeen ik bij den aanvang der diskussie zeide, was voornamelijk om te doen uitkomen dat de maatregel van een vorigen minister-van-koloniën volstrekt niet ten doel had de vrijwillige diensten van de bevolking aan hare hoofden tegen te gaan. Ik meende toch uit eene redevoering van een lid der Eerste-kamer te hebben opgemerkt, dat niet allen van dezelfde meening zijn en dat men ook van opinie is dat het goevernement *alle* diensten van de bevolking aan de hoofden zou wenschen tegen te gaan.

Nu acht ik het van groot belang, aannemende dat de hoofden geen recht hebben op die diensten, de vraag te onderzoeken: of er inderdaad gevaar bestaat de heerediensten voor de hoofden af te schaffen. In de Tweede-kamer

heeft de heer Thorbecke het beginsel van afkoopbaarstelling der heerediensten verdedigd, en alzoo gelijktijdig die aan het goevernement willen doen wegvallen. Een zeer logisch denkbeeld, want alle gevaar, hetzij wezenlijk, hetzij denkbeeldig, zou weggenomen worden, wanneer het goevernement het initiatief nam. Niemand toch, al is hij volkomen overtuigd, dat die diensten aan de hoofden een misbruik zijn, zou de verantwoordelijkheid op zich willen nemen zoodanig misbruik tegen te gaan, indien de voorspelling waarheid mocht bevatten van diegenen, die zeggen dat Java in gevaar is wanneer de diensten aan de hoofden worden verboden.

De heer *Van Swieten*. Het staatkundige van de afschaffing der heerediensten aan de hoofden staat in nauw verband met het gevaar dat sommigen van den maatregel vreezen.

Ten opzichte van het gevaar moet ik herinneren dat de regeering in Madioen de heffing van 1600 man voor heerediensten heeft afgeschaft. De hoofden hebben zich daartegen niet verzet. In het koloniaal verslag van 1863 wordt ook gezegd dat men in Cheribon de vrouwen in de dessa's opriep om voor de hoofden rijst te stampen, welk misbruik men eveneens heeft afgeschaft. Maar ook de opheffing van dit misbruik had zonder eenige ontevredenheid plaats. Dit duidt aan dat het gevaar van afschaffing van heerediensten niet zoo groot is.

Het staatkundige van den voorgenomen maatregel ligt in het nut om alle verkeerdheden tegen te gaan. De regeering heeft met de traktements-verhooging van de verschillende hoofden de oplossing van de kwestie gemakkelijk willen maken. Zij stelde toch voor om de hoofden geldelijk schadeloosstelling te geven. Het middencijfer der traktementen van de regenten is *f* 9000 's jaars. De regeering stelde voor ze *f* 18000 's jaars te geven, dus het dubbele van hetgeen zij nu ontvangen. Gewoonlijk ontvangt een regent 50 man in heeredienst per dag. In Soerabaya en ook op andere plaatsen, stijgt dit cijfer tot 100 man daags. Zonder overdrijving kan men, geloof ik, voor Java aannemen dat één man, die bezoldigd wordt, hetzelfde werk verricht van vijf mannen, die in heeredienst arbeiden. Volgens dezen maatstaf zou de regent, die 100 man daags in heeredienst krijgt, 20 man noodig hebben die hij bezoldigen moet. Wanneer men nu het loon stelt op *f* 8 — 's maands, dan verkrijgt men een uitgaaf van *f* 160 — 's maands tegen eene vergoeding van *f* 750. — Mij dunkt dus dat de hoofden geene reden tot ontevredenheid hadden kunnen hebben. De hoofden zouden toch rijkelijk zijn schadeloos gesteld. Ik geloof dan ook, dat de heer Van Rees bij zijn onderzoek geen tegenstand zal ontmoet hebben en dat hij alle hoofden bereid zal gevonden hebben om tot den voorgenomen maatregel mede te werken.

Wat de staatsie betreft, die is vastgesteld bij *Staatsblad* van 1820 no. 22. Dat *Staatsblad* bepaalt echter wel welke staatsie ieder hoofd mag hebben en niet mag overschrijden, maar geeft nog niet het recht om die door onbeloonde diensten te vorderen. In art. 29 staat, dat de hoofden de bevoegdheid zullen hebben „om wegens produkten, welke zij voor eigen gebruik noodig hebben, alsmede tot de noodige personen voor hunne staatsie, bediening en huishouding, kontrakten met de dessavolkeren aan te gaan; omtrent deze kontrakten

moet stiptelijk worden nagekomen, hetgeen bij publikatie van 5 Januari 1819 is bepaald." Daarin schijnt dus de bedoeling te zijn opgesloten, dat de hoofden de personen voor hunne staatsie benoodigd, zullen verkrijgen door vrijwillige overeenkomsten, wat wederom vooronderstelt, dat het niet, althans niet geheel, kosteloos of onbeloond behoort te geschieden. Vóór het jaar 1832 blijken dus de tegenwoordige persoonlijke diensten aan de hoofden, zonder loon, geen adat te zijn geweest.

De heer *Bachiene.* De meening van den heer Van Swieten is geheel in overeenstemming met het gevoelen vroeger door het Indisch Genootschap omtrent de heerediensten geuit. In het adres, dat vanwege het Genootschap den minister-van-koloniën is aangeboden, is o. a. opgegeven wat bepaaldelijk onder de diensten, die de bevolking aan hare hoofden bewijst, begrepen wordt. Men leest op bladz. 59 van ons verslag van 1864: „Daaronder" (onder den arbeid en de leveringen zonder loon) „behoort de levering van materialen en het verrichten van den arbeid, benoodigd tot opbouw en onderhoud hunner woningen, loemboengs en stallen; het leveren van brandhout en andere artikelen van huishoudelijk gebruik, gras voor hunne paarden en alle benoodigdheden voor feesten; het bewerken hunner velden en het verrichten van staldienst en allerlei huisselijken arbeid, het eskorteeren der hoofden, die in den regel met gevolg reizen, en een tal verrichtingen meer." Verder: „Onder de javaansche bevolking wordt geen juist onderscheid meer gemaakt tusschen hetgeen haar vergoed moet worden en hetgeen zij verplicht is eenvoudig af te staan, en de inlandsche hoofden, aangeklaagd wegens knevelarij, verdedigen zich meestal met een beroep op den adat, *daar de gewoonte in hunne oogen recht is geworden.*" Het slot van het adres luidde: „dat het Genootschap van meening is, dat aan art. 57 van het Reg. Regl. op meer krachtige wijze, dan tot dusver het geval was, uitvoering behoort te worden gegeven, opdat zoo spoedig mogelijk de tijd kome, waarop zal kunnen worden overgegaan tot algeheele afschaffing der heerediensten wat betreft die diensten ten behoeve van den staat, maar *voornamelijk* wat betreft de diensten ten behoeve van de hoofden gepresteerd, wier bezoldiging daarentegen verbetering behoeft, een en ander, zoo noodig tegen heffing eener belasting in geld van de inlandsche bevolking als ekwivalent. Dit is alzoo in overeenstemming met hetgeen de generaal Van Swieten heeft aangevoerd. Het gevoelen van het Genootschap is overigens destijds breedvoerig geadstrueerd. Wat de wijze van intrekking der verplichte diensten aan de hoofden aangaat, wensch ik nog even de aandacht er op te vestigen, dat de heer Duymaer van Twist in de Eerste-kamer op de raadzaamheid gewezen heeft, om die afschaffing te doen *in overleg met* de hoofden, van welk overleg de spreker zich eene zeer gunstige uitkomst voorstelde. Het zou niet onbelangrijk zijn, dat leden, die door hunne bekendheid met Indië dat kunnen beoordeelen, hun gevoelen mededeelden, of zij al dan niet deelen in de gunstige verwachting van den heer Duymaer van Twist, nopens de uitkomsten van het overleg met de hoofden over het bedoelde onderwerp.

De heer *Bleeker.* Ik wenschte ook te kennen te geven dat ik hetgeen door

generaal Van Swieten is aangevoerd, volkomen beaam. Het is ook mij voorgekomen dat juist door de ruime schadeloosstelling, die men voornemens was aan de hoofden te geven, er geen gevaar voor ontevredenheid zou bestaan, terwijl de hoofden bovendien ook nog op eene andere wijze door de nieuwe regeling schadeloosstelling zouden verkregen hebben, namelijk door de bepaling, dat het bouwen en het onderhoud der woningen van de regenten en de distriktshoofden zou geschieden voor rekening van den staat, zoodat de kosten die de hoofden daaraan vroeger hadden te besteden, en waarvoor zij dan konden geacht worden de hulp van de bevolking noodig te hebben, ook zouden vervallen. De schadeloosstelling zou dus niet alleen bestaan in geld, maar ook in vrije woning en onderhoud van die woningen.

De heer *Boers*. Ik geloof evenzeer dat de vrees voor politieke verwikkelingen geen grond heeft. Wanneer toch de bevolking verlicht wordt zal zij tegen zulk een maatregel niet opkomen. De bevolking zal tevreden zijn en de hoofden ruim betaald, zoodat mijns inziens het goevernement niet bevreesd behoeft te zijn om de regenten die tegenstand mochten bieden, zooals licht bij eene nieuwe regeling kon geschieden, behoorlijk op hunne plaats te zetten. Het goevernement is daartoe bij machte en kan behoorlijk toezicht uitoefenen. Wanneer dus de bevolking gebaat wordt, dan geloof ik dat alle politieke overwegingen vervallen.

De heer *Haitink*. Ik wenschte alleen op te merken, dat hoezeer men ook na het aangevoerde door de heeren Bleeker, Boers en Van Swieten genegen zou zijn, om de noodzakelijkheid eener afschaffing van de heerediensten aan de hoofden, aan te nemen, bij die gevoelens toch ook het advies van den heer Kinder de Camerecq dient overwogen te worden en dat men daarbij niet moet vergeten dat deze bekend staat als een voorstander van de afschaffing der heerediensten. Bovendien, wanneer het waar is, dat omtrent den last tot opheffing der gedwongen diensten aan de hoofden, ongunstige berichten bij de regeering zijn ingekomen, mag men wel eerst de gevoelens, waarop die berichten steunen, leeren kennen. Het is zeer gemakkelijk om te zeggen, dat men de hoofden, die zich tegen den maatregel mochten verzetten, uit hunne betrekking behoort te ontslaan, en dat dit eene goede uitwerking zal hebben, maar ik wenschte wel eerst bekend te zijn met de adviezen, waarin tegen de afschaffing wordt gewaarschuwd, alvorens te zeggen, dat het goevernement zonder eenig bezwaar tot dien stap kan overgaan.

Ik vertrouw dat de heer Kinder de Camerecq ook volkomen bekend is geweest met de misbruiken in Madioen, die de schrijver der brochure door den heer Van Swieten aangehaald, heeft opgegeven en in dat geval verdient het vooral opmerking, dat juist hij, de bekende tegenstander van zoodanige misbruiken, na zijn onderzoek wijst op de verkeerde gevolgen die de voorgeschreven regeeringsmaatregel zou kunnen hebben.

De heer *Bleeker*. Het is hoogst moeilijk om in eene zoo delikate kwestie in beschouwingen te treden over het gevoelen, door sommige personen geuit; ik zal dan ook in dit geval daarover niet uitwijden, maar alleen dit opmer-

ken, dat de meeningen van sommige hoofdambtenaren niet altijd dezelfde en wel eens aan verandering onderhevig geweest zijn. Wat de oorzaak van die beweging in den gang der meeningen kon zijn, is moeilijk te bepalen, maar het feit zelf geeft recht er eenigszins aan te twijfelen, of men wel zulk een onbeperkt vertrouwen kan hechten aan de meeningen van personen, die, hoe verdienstelijke en hoogstkundige ambtenaren zij overigens ook mogen zijn, de bewijzen niet geleverd hebben van vastheid van overtuiging.

De heer *Van Swieten*. Ik mag niet nalaten de aandacht te vestigen op hetgeen de heer Boers zoo juist heeft opgemerkt. Gesteld eens dat, zoo als de heer Kinder de Camerecq beweerd heeft, enkele hoofden ontevreden zouden zijn, (hetgeen ik echter voor mij niet geloof) zou men dan om enkele hoofden een gewichtigen en nuttigen maatregel moeten uitstellen of schorsen? Bovendien, hoe kan die ontevredenheid, zoo zij mocht ontstaan, schadelijk voor het goevernement werken, wanneer die hoofden niet kunnen steunen op de bevolking, en deze is het juist die door den maatregel van het goevernement gebaat zou worden, en daarover tevreden zou zijn!

De heer *Van Stolk*. Na al hetgeen wij desen avond gehoord hebben komt het mij voor dat het wenschelijk is niet alleen de heerediensten aan de hoofden maar ook die aan het goevernement af te schaffen. Bij het instandhouden van de diensten voor het goevernement zullen toch altijd de hoofden de bevolking tot het presteeren dier diensten moeten oproepen. Om nu alle misbruiken te keer te gaan, die daaruit nog zouden kunnen voortspruiten, geloof ik dat het hoogst wenschelijk zou zijn om de afschaffing der diensten aan de hoofden gelijktijdig met de afschaffing der diensten aan het goevernement te doen plaats vinden.

De *Voorzitter*. Wij gaan nu buiten de orde. Het onderwerp, dat voor heden avond aan de orde is gesteld, is: de diensten aan de hoofden, en ik geloof dat wij wel zullen doen voor heden ons daarbij te bepalen.

De heer *Hailink*. Wanneer men de vraag stelt: op welke wijze kunnen de diensten aan de hoofden afgeschaft worden, dan zou ik antwoorden: aan dien maatregel dient vooraf te gaan de afschaffing of afkoopbaarstelling der heerediensten in het algemeen. Dit dunkt mij, is de weg dien men moet inslaan om de bevolking van de gedwongen diensten aan hare hoofden te bevrijden.

De heer *De Vrij*. Het is volkomen juist dat de heerediensten aan het goevernement op dit oogenblik niet aan de orde zijn, maar het is ook waar dat tusschen die diensten en de diensten aan de hoofden een groot verband bestaat. Voor beide soort van diensten wordt toch de bevolking door de hoofden opgeroepen en nu betwijfel ik het of men het de bevolking duidelijk zal kunnen maken dat dit heerediensten zijn voor het goevernement en dat voor de hoofden. Daarom ben ik van meening dat laatstbedoelde soort niet veilig kan afgeschaft worden tenzij ook de diensten aan het goevernement òf afgeschaft òf afkoopbaar worden gesteld.

De heer *Bleeker*. Ik geloof ook dat het voor de bevolking moeilijk zal zijn den aard der diensten zuiver te onderscheiden, maar dit is niet het punt, waarover wij heden moeten spreken. Thans behandelen wij de kwestie van de heerediensten aan de hoofden. Kan het gouvernement die afschaffen? Is er gevaar bij die afschaffing? Op die vragen kunnen wij antwoorden zonder de zaak te vermengen met het andere stelsel van heerediensten. Later hebben wij gelegenheid, zoo dit verlangd wordt, om ook de diensten aan het gouvernement te behandelen.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt*. Ik wensch in deze kwestie geen oordeel uit te spreken maar slechts een vraag te doen. Men heeft gewezen op de geldelijke schadeloosstelling die aan de hoofden gegeven zou worden, maar is een schadeloosstelling in geld voldoende? Ik heb hooren zeggen dat door afschaffing der gedwongen diensten voor de hoofden hun gezag en hunne waardigheid te veel zouden lijden. Is dit met *geld* goed te maken? Mij dunkt dit is de groote vraag.

Ik wil een voorbeeld stellen. Wanneer men den koning eenige zijner hooge regeeringsrechten of wil men liever prerogatieven wilde ontnemen tegen eene vergoeding in *geld*, zou de hooge waardigheid des konings daarmede genoegen kunnen nemen? Ik geloof dan ook niet dat, zoo die verplichte diensten de waardigheid van het gezag der hoofden van nabij raken, het verlies daarvan met *geld* kan worden goedgemaakt.

Het zij mij geoorloofd hierbij op te merken dat hoezeer het Indisch Genootschap niet geacht kan worden een zuiver wetenschappelijk lichaam te zijn, het echter wel in het minst een politiek genootschap is, dat kwestiën van koloniaal recht *uitmaakt*. De politieke kwestiën worden op een andere plaats beslist. Ons genootschap behoort de zaken meer uit een wetenschappelijk dan uit een politiek oogpunt, en in beginsel te onderzoeken, en wat deze kwestie betreft meer in 't bijzonder de vraag of men *recht* heeft den hoofden de heerediensten te ontnemen; of het staatkundig zoude zijn kan eerst na de beantwoording dier vraag in aanmerking komen.

Verder sluit ik mij aan bij de heeren Haitink en De Vrij. Ik geloof niet dat wij deze kwestie kunnen uitmaken zoolang wij niet het resultaat kennen van het onderzoek dat van wege het gouvernement door een kundig ambtenaar wordt ingesteld. Ik geloof dat wij ons voor overijling moeten hoeden, temeer omdat het gebleken is dat men den *grond* van het recht niet kent Ik zou niet durven beweeren dat men door een onderzoek niet tot het resultaat zou kunnen komen, dat het recht der hoofden om heerediensten te vorderen uit een wezenlijk grondrecht oorspronkelijk is; in elk geval is er op dit oogenblik een onderzoek aanhangig en ik geloof dat wij den uitslag daarvan moeten afwachten alvorens een uitspraak te doen, temeer omdat bij mij de vraag weegt of de hoofden wel geldelijk of voldoende zijn schadeloos te stellen, want het ontnemen van waardigheid en gezag kan met geen geld worden goedgemaakt.

De heer *Godon*. Ik heb mij in mijne ambtelijke betrekking op Sumatra een voorstander betoond van de afschaffing der heerediensten, zoowel ten

behoeve van het goevernement als van de hoofden. Ik wenschte evenwel dat de afschaffing der diensten aan het goevernement aan de afschaffing der diensten aan de hoofden zou voorafgaan. Een daartoe betrekkelijk voorstel zou ik echter niet gedaan hebben wanneer het pandelingschap daar niet bestond, zoodat ieder hoofd een aantal pandelingen had. Ware dit niet het geval geweest, ik zou de afschaffing van de diensten aan de hoofden niet hebben durven voorstellen, want ik kan mij moeilijk verbeelden dat een hoofd steeds met eene porte-monnaie in zijn zak zal loopen om tegen geld datgene door de bevolking te laten verrichten wat hij gedaan wil hebben.

Ik heb steeds beweerd, dat de heerediensten ten behoeve van den staat moesten afgeschaft worden, en zoodra hier het bedoelde besluit van den goeverneur-generaal ter sprake werd gebracht heb ik ook dadelijk gezegd dat ik dien maatregel niet veilig vond, en hem in alle opzichten krenkend voor de hoofden achtte. Het goevernement, ja ieder ambtenaar, heeft gebruik gemaakt van de bestaande misbruiken, en wanneer nu alleen de heerediensten ten behoeve van de hoofden worden afgeschaft, dan zou het kunnen gebeuren dat bij voorbeeld een kontroleur van de derde klasse, die naar een koffituin zich moet begeven, last geeft dat een deel der bevolking daar tegenwoordig moet zijn, ten einde diensten te verrichten, terwijl deze door hunne hoofden daartoe verplicht zouden kunnen worden. Zoolang dus de heerediensten ten behoeve van den staat niet worden afgeschaft, geloof ik dat men moeilijk tot eene afschaffing van die voor de hoofden kan overgaan.

De heer *Van Swieten*. Ik kan mij niet vereenigen met het gevoelen van den heer Raedt, dat die heerediensten noodig zouden zijn voor de staatsie en de waardigheid van de hoofden. Wat daarvoor vereischt wordt is bepaald in het Staatsblad van 1820 no. 22 en ik geloof dat de inbreuk die daarop gemaakt is alleen te wijten is aan onvoldoende bezoldiging van de hoofden.

De heer Smissaert heeft onder anderen daarover in eene brochure medegedeeld: dat hij zeer goed wist dat de hoofden zich aan knevelarij schuldig maakten, maar dat hij dit niet tegen kon gaan, daar hem bij onderzoek gebleken was dat sommigen hunner op verre na niet een traktement ontvingen waarvan zij konden leven. Dat is de oorsprong geworden dat men de heerediensten voor de hoofden, in afwijking van art. 29 van voornoemd Staatsblad, allengs als eene tegemoetkoming heeft toegelaten. Waar zoo vele persoonlijke diensten voor het goevernement, voor de kultures werden gevorderd konde men er ook wel eenige aan de hoofden afstaan — dacht men — wier werkkring en behoeften door het stelsel der goevernements-kultures inderdaad zeer waren uitgebreid en vermeerderd.

Vóór de invoering van de kultuurdiensten verplaatsten zich de hoofden zeer zelden, en in den regel kwamen de regenten bijna nooit uit hunne dalems; sedert dien tijd echter zijn zij verplicht geworden om hunne regentschappen of distrikten te doorreizen: het gevolg daarvan was dat hier regentspaarden moesten geleverd worden, ginds passangrahans daargesteld voor de ambtenaren en hoofden die daar kwamen. Dit kwam alles ten laste van de bevolking; de hoofden leverden slechts in schijn, want zij vorderden alles terug van de bevolking. En allengs ontstond er eene weelde in de manier van

reizen, in de levensbehoeften, in meubilair, in paarden en rijtuigen, waarvan de kosten verre hunne wettige inkomsten overtroffen en op de bevolking welke men zoo zeer door de kultuurwerkzaamheden gebaat waande, verhaald werden.

De huiselijke diensten welke door de bevolking in heeredienst worden gedaan hebben ook met de staatsie niets gemeen, en wanneer alzoo dergelijke diensten als staldienst, treindienst, keukendienst, schoonhouden van het erf, enz. even als ieder ander ambtenaar moet doen, door de hoofden in geld worden vergoed, gelijk ook reeds sommigen hunner doen, dan kan er hoegenaamd geen kwestie zijn dat daarmede aan hunne staatsie te kort zou gedaan worden.

De heer *Bleeker*. Ik wenschte, na het aangevoerde door den heer Van Swieten, ook nog in het midden te brengen dat de vergelijking die de heer Raedt gemaakt heeft tusschen den Koning der Nederlanden, en de regenten en hoofden op Java, niet opgaat. Ik moet toch opmerken dat die hoofden geen vorsten zijn; zij zijn zelfs niet allen van adellijken bloede, en velen hunner integendeel uit de laagste klasse der maatschappij tot de waardigheid van regent, distriktshoofd, enz. opgeklommen. Daardoor vervalt dus het denkbeeld van eenig bijzonder prestige of prerogatief dat hun zou toekomen, en alzoo ook de konklusie die de heer Raedt uit die vergelijking getrokken heeft.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt*. Ik heb, zoo als ik begonnen ben te zeggen, geen *oordeel* willen uitspreken, maar alleen een vraag gedaan. Nu vermeent de heer Bleeker dat het mijne bedoeling is geweest de hoofden op Java met den Koning der Nederlanden gelijk te stellen, maar mij dunkt dat hij bij eenig nadenken toch wel had kunnen begrijpen dat dit mijne bedoeling nooit konde zijn geweest. Ik heb dat voorbeeld genomen, om een punt van vergelijking te hebben, en alleen de vraag geopperd of eene geldelijke schadeloosstelling voor die hoofden voldoende kon geacht worden, of hunne waardigheid niet op eene waarde moest geschat worden die bezwaarlijk in geld kan worden uitgedrukt. Mijne vergelijking strekte dus alleen om te doen uitkomen dat evenzeer als de waardigheid van vorsten en potentaten, *waar* ook, er onder zou lijden, wanneer men hun rechten of prerogatieven tegen geldelijke schadevergoeding ontnam, dat wellicht ook het geval zou kunnen zijn ten aanzien van de hoofden op Java.

De heer *Van Swieten*. Op Java regelt vooral het geld de waardigheid die men aan de personen toekent. Daarom is het ook niet vreemd, dat Javanen aan reizende Europeanen die zij niet kennen, naar het bedrag hunner inkomsten vragen om daarnaar de onderscheiding af te meten, die zij hun moeten betoonen. Wie in dit geval komt en soms geen hooggeplaatst staatsdienaar is, geeft dan ook dikwerf zijne inkomsten hooger op dan ze zijn, om zich aldus bereidwilliger hulp te verzekeren. Veel geld is er het kriterium van invloed en aanzien, en een zeker getal bezoldigde dienaren heeft er meer aanzien, dan een nog grooter getal onbetaalde. Evenmin als in Europa hooge staatsdienaren in aanzien zouden rijzen, indien zij van de gemeentenaren onbezoldigde diensten genoten, evenmin is dit op Java het geval, en het gezag der hoof-

den zal er niet dalen, als zij, door hoogere bezoldiging daartoe in de gelegenheid gesteld, het gebruik aannemen, om hunne dienaren en allen die wat voor hen uitvoeren, te betalen. Ik ken regenten die dat reeds doen zoo veel hunne middelen dat toelaten.

Noch de goeverneur-generaal, noch eenig ambtenaar op Java geniet huisdiensten, die niet bezoldigd zijn, zonder dat dit aan hunne waardigheid te kort doet.

Aan het hof van Solo worden in den kraton alle huisdiensten door bezoldigde personen verricht. Die bezoldiging is somtijds, even als de gevorderde diensten, wel zeer gering — ik heb personen gekend die slechts *f* 1.— 's maands ontvingen — maar toch waren het geene onbezoldigde diensten. Hetgeen aan het hof van Solo in heeredienst verricht wordt, is het schoonhouden van de along-along en dergelijke bezigheden. Maar in huis vindt men overal bezoldigde en zelfs Christen-bedienden, zoogenaamde inlandsche kinderen. Dat daartoe europeesche christenen gebezigd worden geschiedt alleen daarom, dat de inlander den keizer niet anders dan op de hurken mag naderen en dit maakt hem natuurlijk voor vele bezigheden ongeschikt. Ik heb dit echter aan geen ander inlandsch hof aangetroffen dan aan dat van den soesoehoenan. Ik vermeld het feit enkel, om te toonen, dat onbeloonde persoonlijke diensten geen onmisbaar vereischte zijn voor de waardigheid van den soeverein op Java, noch voor andere inlandsche hoofden.

De *Voorsitter*. Ik geloof dat wij thans wel eene konklusie zouden kunnen vaststellen.

De heer *Bleeker*. Met den heer Raedt ben ik van gevoelen dat wij tot geene konklusie behoeven te komen. Uit de gedachtewisseling blijkt voldoende welke meening door de vergadering wordt aangekleefd.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt*. Ik geloof dat wij wel zullen doen het vaststellen van een resumé van onze gedachtewisseling uit te stellen tot dat wij kennis hebben kunnen nemen van den uitslag van het onderzoek in Indië. Hangende dat onderzoek, zou ik er bezwaar tegen hebben om thans — al geschiedde het ook in de meest bescheidene woorden — een oordeel uit te spreken, vooral ook omdat het goevernement zelf verklaard heeft omtrent de diensten voor de hoofden niet voldoende te zijn ingelicht. Het is toch heden avond niet uitgemaakt of de heerediensten aan de hoofden haar oorsprong vinden in rechten of in misbruiken. Dit zal toch in de eerste plaats dienen te worden uitgemaakt, want ook in het stelsel der voorstanders van afschaffing der heerediensten tegen geldelijke schadeloosstelling zal die schadeloosstelling moeten *berekend* worden.

Wanneer men hier b. v. een tiendrecht wil afkoopbaar stellen zal men in de eerste plaats moeten onderzoeken of het is eene usurpatie dan wel een wettig recht, omdat daarvan de hoegrootheid der schadevergoeding afhangt. Het is dus onmogelijk deze kwestie uit te maken zonder zekerheid omtrent den grond van het recht.

De heer *Bachiene*. Alvorens de diskussie wordt gesloten, moet ik er de

aandacht op vestigen dat niemand het oude recht der hoofden op het vorderen van verplichte diensten door geschiedkundige feiten heeft aangetoond. Wel hebben wij vernomen, gelijk ook door de regeering is verklaard, dat die diensten misbruiken zijn. Al ontvalt dus de eigenlijke rechtsgrond, dan kunnen er niettemin gronden van nuttigheid bestaan, om eene schadeloosstelling aan de hoofden te geven. De langdurigheid van het misbruik kan van dien aard zijn, dat de plotselinge opheffing zelfs zeer hard zou kunnen zijn. Het kan werkelijk niet geraden zijn de diensten aan de hoofden te ontnemen, zonder daarvoor eenige schadevergoeding in de plaats te geven.

De *Voorzitter*. Ik geloof niet dat het bepaald noodig is eene konklusie te formuleeren, maar toch zouden wij eenige punten kunnen vaststellen. In de eerste plaats: dat niet een lid der vergadering is opgetreden om te verklaren dat de diensten aan de hoofden gegrond zijn op den adat. In de tweede plaats dat allen overtuigd zijn van de wenschelijkheid der opheffing van die diensten, maar dat omtrent de wijze van opheffing verschil van gevoelen bestaat.

De heer *De Vrij*. Ik wensch nu nog slechts te konstateeren dat de diskussie geloopen heeft over Java, met uitzondering van de Preanger, waar de hoofden geen vast traktement genieten.

De heer *Goekoop*. Ik meen van den heer Van Swieten verstaan te hebben dat de heerediensten haar oorsprong vinden in het kultuurstelsel. Nu zou ik gaarne van ambtenaren, die vóór de invoering van het stelsel op Java werkzaam waren, vernemen of er toen in de verschillende gewesten van Java, met uitzondering van de Preanger, geene heerediensten bestonden.

De heer *Millard*. Ik meen in antwoord op de vraag van den heer Goekoop hem te kunnen verwijzen naar de vroegere geschiedenis van Java; wanneer wij onder anderen daarin lezen de verhalen van die massa menschen welke hunne hoofden vergezelden als zij hommage gingen bewijzen aan vorsten als anderszins dan is er geen twijfel meer of die diensten, ze mogen dan een anderen naam gehad hebben, bestonden toen werkelijk. Ik meen dan ook niet dat er bedoeld is dat vroeger geene diensten werden bewezen, maar wel dat zij zijn toegenomen en zij het ook oogluikend toegelaten sedert de invoering van het kultuurstelsel.

De heer *Van Swieten*. Dergelijke diensten als de heer Millard bedoelt, hebben bij onze hoofden ook op wettige wijze bestaan, namelijk ten aanzien van die hoofden die in land betaald werden; deze hadden het recht op heerediensten van de opgezetenen van hun land. Er bestaan op dit oogenblik nog hoofden die zoodanig bezoldigd worden, en dus op heerediensten wettige aanspraak hebben, maar hun getal is gering en thans geloof ik zijn er nog slechts zeven. Maar zij, aan wie de staat bezoldiging in geld geeft, moeten in hunne behoeften voorzien overeenkomstig art. 29 van het *Staatsblad* van 1820 no. 22, of de vordering mist wettigen grondslag.

De heer *Van Lier*. Vele leden van het Genootschap zijn van meening dat aan de afschaffing der diensten voor de hoofden dient vooraf te gaan de af-

schaffing der diensten voor het goevernement, ten einde alle aanleiding tot misbruiken weg te nemen. Ik geloof daarom dat het wenschelijk moet worden geacht onze beraadslaging te verdagen en het bestuur uit te noodigen om later de vraag aan de orde te stellen: is afkoopbaarstelling van heerediensten wenschelijk, uitvoerbaar en staatkundig? Daarbij zouden dan de bezwaren kunnen worden ter toetse gebracht die onlangs in de Tweede-kamer tegen eene afkoopbaarstelling zijn aangevoerd.

Dit voorstel wordt van onderscheidene kanten ondersteund.

Niemand verder het woord verlangende, verklaart de Voorzitter, dat het bestuur het voorstel van den heer Van Lier gaarne in overweging zal nemen, en sluit, wegens het vergevorderde uur, de vergadering.

LEVENSBERICHT VAN H. C. BEKKING.

Den 6 Augustus jl. overleed plotseling, in 48 jarigen ouderdom, de heer H. C. Bekking, oud-resident van Rembang.

Op jeugdigen leeftijd met zijne ouders naar Indië vertrokken begon hij zijn ambtelijke loopbaan als klerk ter algemeene sekretarie. Slechts weinige jaren schijnt hij te Batavia vertoefd te hebben, want bij besluit van 8 Augustus 1837 werd hij benoemd tot tweede-kommies bij den adsistent-resident van Sumanap. Twee jaren later, 13 Juni 1839, werd hij in dezelfde hoedanigheid overgeplaatst op het residentie-kantoor te Soerabaya om, wederom twee jaren later, van daar naar Pasoeroean te vertrekken als kontroleur der 3e klasse. Bij besluit van 20 Mei 1843 werd hij bevorderd tot sekretaris van het goevernement Makasser en nadat hij bij besluit van 30 Januari 1844 erkend was als ambtenaar der 2de klasse, werd hij den 23 Juni 1847 overgeplaatst naar de residentie Bagelen om daar als sekretaris en vendumeester op te treden. Van die betrekking werd hij 20 Mei 1850 bevorderd tot adsistent-resident van Panaroekan en Bondowosso, den 6 Februari 1852 tot adsistent-resident van Bandjar-negara en den 28 April 1854 tot adsistent-resident van Buitenzorg om vervolgens, onder dagteekening van 12 Januari 1856, met het bestuur der residentie Rembang belast te worden.

Men ziet uit deze eenvoudige opsomming dat Bekking van de nederigste funktiën af de verschillende sporten van de ambtelijke ladder doorloopen heeft. Die verschillende bevorderingen had hij echter niet te danken aan eene wetenschappelijke opleiding, die voor hen, die thans naar Indië vertrekken, het deel is, want, daar een 30 of 40 tal jaren geleden het onderwijs in Indië misschien nog niet op dezelfde hoogte stond als onze tegenwoordige lagere scholen, was hij als het ware aan zich zelven overgelaten. Dit echter kon voor een man als Bekking geen bezwaar zijn. Toegerust met een helder hoofd, een volhardenden ijver en een energiek karakter, wist hij zich zelven de kundigheden te verschaffen, waaraan hij later behoefte zou hebben en die hem van nut zouden kunnen zijn.

In zijn ambtelijke loopbaan heeft Bekking menigmaal bewijzen gegeven niet alleen van kennis, oordeel, energie en moed, maar ook van zijn streven om de verkeerdheden in Indië tegen te gaan en de belangen der inlandsche be-

volking te bevorderen. Zeer merkwaardige bijzonderheden vinden wij daaromtrent opgeteekend in het levensbericht dat de *Arnhemsche Courant* in haar nommer van den 26 Augustus jl. van hem gaf, Wij vinden daarin onder anderen het volgende omtrent zijn bestuur als adsistent-resident van Panaroekan en Bondowosso.

„Reeds den eigen dag zijner aankomst te Panaroekan, bemerkte hij hoe het met de zaken in de adsistent-residentie stond. Op het plein der hoofdplaats uit zijn reiswagen stappende, bespeurde hij het lijk van een Javaan, letterlijk in het midden gekloofd door een klewangslag. Om het lijk stonden verscheiden inlanders en de moordenaar, die, onder sierlijke zwaaien van zijn moordtuig, op zijn uiterste gemak naar zijne woning terugkeerde. Dadelijk werden de hoofden ontboden, en op de vraag waarom de moordenaar niet gevat was, kwam het er schoorvoetend uit, dat de slechte menschen zoo overmoedig waren geworden, dat de policie hen niet meer aandurfde, uit vrees zelven leed te ondervinden. Vergezeld van enkele inlandsche policiedienaren, begaf Bekking zich nu naar de plaats waar zich de misdadiger ophield, nam hem daar in hechtenis om hem kort daarna tot afschrikwekkend voorbeeld en geruststelling der bevolking, te doen terechtstaan.

„Niet evenwel de policie, welke spoedig onder de krachtige leiding van Bekking uitmuntend werkte, baarde hem de meeste zorgen. Panaroekan was een suikerland. Groote rietaanplantingen moesten er, telken jare, naar de bevelen van goevernements-ambtenaren, geschieden. Tot dusverre hadden die bevelen het karakter gehad van onbekendheid met de volksbehoeften, misschien ook van bepaalden onwil om op die behoeften te letten. Sawa's werden heinde en ver aangewezen voor den rietaanplant, de dorpbewoners uitgeroepen om op uren afstands die sawa's te 'gaan bezoeken, terwijl aan de sawabezitters op hunne beurt weder gronden op verre afstanden aangewezen werden om hunne rijst te gaan teelen. Het gevolg daarvan was, dat de bevolking al spoedig een bepaalden weerzin tegen de suikerkultuur kreeg en het er op toelegde deze gestadig te doen mislukken, ten einde er van verlost te worden. Het bestuur beproefde eenige bestraffingen, maar dit baatte niet. Nauwelijks was het riet opgeschoten, of het werd in brand gestoken. Toen werden de tuinen omsingeld door bewakers, maar ook deze wisten de vindingrijke Javaantjes te verschalken. In hinderlagen verscholen, schoten zij over de nachtwakers heen met brandende pijlen de tuinen in brand; en al werden desanderendaags al de nachtwakers zonder onderscheid met rottingslagen afgestraft, de oogst was vernield, de kontraktant met ondergang bedreigd en de waarschijnlijkheid verkregen, dat het met volgende aanplantingen niet beter gaan zou. In één woord, bestuur en bevolking verkeerden als het ware in een paroxisme van wederkeerigen onwil zoozeer dat, toen Bekking het beleid op zich nam, de sporen van openlijk verzet duidelijk zichtbaar waren.

„Hij sloeg een anderen weg in. Hij onderzocht persoonlijk de bezwaren der bevolking, een onderzoek waarbij hem zijne grondige kennis der javaansche taal zeer te stade kwam; hij hield haar voor oogen dat het goevernement vast besloten had de suikerkultuur in Panaroekan te handhaven, dat de bevolking zich daarmede moest verzoenen; dat evenwel aan hare rechtmatige grieven zou worden tegemoet gekomen, en dat hij, in overleg met hare hoofden, den

aanplant zoodanig zou regelen dat zij voortaan geen ongerief en zelfs nog eenig voordeel van die kultuur zou ondervinden. De bevolking begreep spoedig dat zij met een even welwillend als vastberaden gezagvoerder te doen had. Zij toonde weldra haren meest uitstekenden karaktertrek van gereede onderwerping voor verstandige redeneering, vooral toen zij bemerkte dat het den adsistent-resident ernst was en bij zijne regelingen van den rietaanplant van hare gegronde bezwaren nota werd genomen.

„De toestand veranderde als met een tooverslag. Geene afstraffingen, geene spanning, geen weerzin, geen verzet, maar tevredenheid en ordelijke arbeidzaamheid werden algemeen waargenomen. Er werd nu niet alleen riet geplant, maar ook suiker gemaakt, zóó zelfs dat in korten tijd de fabrieken te Panaroekan tot de meest produceerenden werden gerekend. Ongelukkig gevoelde de resident, waaronder de adsistent-residentie Panaroekan destijds behoorde, zich door deze uitkomsten gekrenkt. Zijne hoogere en strengere bevelen hadden niet het gewenschte gevolg gehad, en nu zou een ondergeschikte de zaken met zachtzinnigheid ten algemeene genoegen beslechten. Dit was ten eenenmale in strijd met de regels der hiërarchie. Dit mocht niet. Hij gelastte Bekking de regelingen weder in den vorigen toestand terug te brengen, maar Bekking bleef standvastig. Een dergelijk konflikt tusschen resident en adsistent-resident was echter op den duur onhoudbaar. Bekking verzocht eerst den resident zijne verplaatsing bij het goevernement aan te vragen en toen dit afgeslagen werd, diende hij zelf zijn ontslag in met opgave der redenen die hem tot dezen stap hadden geleid."

„Dat het Indisch bestuur het ongelijk niet aan de zijde van Bekking stelde blijkt voldoende uit zijne spoedige bevordering tot adsistent-resident van Buitenzorg en later tot resident van Rembang. In eerstgenoemde betrekking vond hij ook veel te doen. „Het was zijne eerste taak — zeide de *Arnhemsche Courant* — het gewest te zuiveren van dieven en moordenaars, die het tot eene schier onbegrijpelijke brutaliteit hadden gebracht. De te Buitenzorg gevestigde landheeren hadden reeds lang, doch altoos vruchteloos, geklaagd over gestadige diefstallen van vee; dessa's waren zoo ver gekomen, dat zij eene schatting opbrachten om van nachtelijke afzetterij bevrijd te blijven. Lijken van vermoorden werden des morgens op den openbaren weg gevonden, zonder dat men de daders wist op te sporen. Tot meubelen van het paleis te Buitenzorg toe werden ontvreemd en weggevoerd. Bijgestaan door den kapitein Smits, tegenwoordig kommandant van het koloniaal Invalidenhuis op Bronbeek, die zich voorzeker met genoegen de tochten zal herinneren met den energieken adsistent-resident van Buitenzorg gedaan, slaagde Bekking er in achtervolgens twee en twintig belhamels te vatten, van wie het gerechtelijk onderzoek de bewijzen leverde dat zij reeksen van moorden op hun geweten hadden.

„Op een vroegen morgen leverde Buitenzorg een (gelukkig ongewoon) somber schouwspel op. Aan den openbaren weg slingerden aan twaalf galgen even zoo vele booswichten, die lang de schrik der vreedzame bevolking geweest waren. Op voorstel van Bekking veranderde de goeverneur-generaal Duymaer van Twist voor de overigen de doodstraf in gevangenisstraf.

„Zoo afdoende was Buitenzorg na deze verschrikkelijke rechtspleging gezui-

verd, dat de landheeren Bekking voorstelden hem een bewijs van erkentelijkheid te geven, doch even belangeloos voor zich zelven als belangstellend in het lot van anderen, wist hij hen te overreden het daartoe bestemde geld liever te besteden voor het leggen van een steenen brug over eene nabijzijnde kali die den weg naar Tjipannas versperde en voor de kosten waarvan het goevernement steeds was teruggedeinsd. De landheeren lieten zich overreden en Bekking had het genoegen, een jaar later, plechtig de brug in te wijden welke thans nog tot groot gerief van het verkeer dient."

En wat hij in de residentie Rembang verricht heeft, zien wij voldoende uit de brochure, die hij in 1861 uitgaf: „De ontwikkeling der residentie Rembang." Slechts twee jaren was hij met het bestuur van dit gewest belast, want in den aanvang van 1858 ontving hij wegens ziekte een tweejarig verlof naar Nederland. Hoe zeer ambtenaren en ingezetenen zijn vertrek leed deed blijkt uit een schrijven, dat zij, toen hij nog op Java vertoefde, hem toezonden. Dit schrijven is van den volgenden inhoud:

„Voor uw vertrek uit deze gewesten, gevoelen de ingezetenen van Rembang zich gedrongen u hun laatst vaarwel toe te roepen.

„Met leedgevoel hebben wij het oogenblik zien naderen, dat u uit ons midden heeft ontrukt, maar wij eerbiedigen de beweegredenen, die u tot den terugkeer naar het Vaderland dringen.

„Kort was de tijd, dat Rembamg u aan het hoofd van het bestuur mocht zien, maar hoe kort ook, die tijd was lang genoeg om de vele weldaden van uwe kennis en ervaring te kunnen ondervinden en om immer uwe gedachtenis in dankbare herinnering bij ons levendig te doen houden.

„Vergun ons dan ook, hooggeachte heer! u bij aankomst in het Vaderland een blijk te mogen aanbieden van erkentelijkheid en hoogachting en als hulde aan uitstekende verdiensten.

„Een voorspoedige overtocht doe u in het Vaderland aan de zijde van gade en kind de rust vinden, die uw, door zoo onverpoosden arbeid geschokt, gestel zoozeer behoeft. Maar mochten eenmaal de verloren krachten herwonnen zijn, onze wensch worde dan vervuld dat Java u spoedig weder onder zijne bewoners moge tellen.

„Het zou te veel gewenscht zijn u weder aan het hoofd van Rembangs bestuur geplaatst te mogen zien. Uwe kennis en ervaring vorderen hooger werkkring. Het zal ons voldoende zijn het bewustzijn te hebben dat onze schoone koloniën de vruchten uwer hooge bekwaamheden zullen blijven genieten. Wij zullen tevreden zijn en ons gelukkig gevoelen in de herinnering van uw kort maar onwaardeerbaar verblijf alhier.

„Het ga u en de uwen immer wel."

De wensch van deze briefschrijvers, dat Bekking weder op Java mocht terugkeeren, is niet vervuld, want bij het bekende besluit van 12 April 1861 werd hij uit 's lands dienst ontslagen, op grond dat, gelijk in de overwegingen van dat besluit werd gezegd, „Bekking zich handelingen heeft veroorloofd, ten eenenmale liggende buiten zijne bevoegdheid." De zoo even reeds vermelde brochure „De ontwikkeling der residentie Rembang" had ten doel eene wederlegging te geven van het besluit van 12 April 1861. De lezing van die

brochure heeft voorzeker ieder onpartijdig beoordeelaar een geheel anderen indruk gegeven van de handelingen van Bekking dan het besluit moet hebben teweeggebracht. En wat later gebeurd is, heeft ook duidelijk doen zien dat Bekking in 1861 zeer onbillijk is bejegend. Onder het bestuur van den minister-van-koloniën Loudon werd een nader onderzoek in de zaak der tabakslicentiën bevolen. De goeverneur-generaal droeg dit onderzoek op aan den heer O. Van Rees, resident van Soerabaya, die onder dagteekening van 16 Februari 1863 een zeer omstandig rapport inleverde, dat den goeverneur-generaal grond gaf tot de volgende verklaring: „Door deze stukken heb ik de overtuiging verkregen dat het besluit van 12 April 1861 grootendeels en wel wat de voornaamste punten van bezwaar betreft, berust op verkeerdelijk voorgedragen feiten, dat zoowel Bekking als Van Lawick zich handelingen hebben veroorloofd, die buiten den kring hunner bevoegdheid lagen, doch dat de billijkheid vordert te erkennen dat eerstgenoemde bij die handelingen is geleid door de zucht om het belang der inlandsche bevolking te bevorderen, voor wie de gedwongen tabakskultuur inderdaad drukkend heeten mocht."

De goeverneur-generaal bepaalde zich niet bij deze verklaring, waarbij werkelijk reeds het besluit van 1861 was vernietigd, maar verleende bovendien aan Bekking alsnog een eervol ontslag uit 's lands dienst.

Het rapport des heeren Van Rees gaf Bekking aanleiding om nog eene tweede brochure over de Rembangsche aangelegenheden in het licht te geven en wel onder den titel: „De „„Schandalen van den vrijen arbeid in Rembang"", eene toelichting op het rapport van den heer O. Van Rees."

Behalve de beide genoemde brochures, verrijkte Bekking de koloniale litteratuur met een tweetal andere geschriften: „Eenige proeven tot wederlegging van de brochure onder den titel: De vrije arbeid te Soerabaya, getoetst aan de waarheid, van P. Vreede Bik" en „Nederlandsch Indië en het ministerie Thorbecke. Open brief aan mr. A. F. Jongstra." Bovendien meenen wij ook Bekking als den schrijver te kunnen aanmerken van de Brochure: „De minister-van-staat J. J. Rochussen, beantwoord op zijne brochure: „Het wets-ontwerp op de cultuurondernemigen in Ned. Indië", terwijl ook menig artikel in het dagblad de Indiër, en in het Tijdschrift van Nederlandsch Indië van zijn hand afkomstig is.

B.

PROSPECTUS

OP HET

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië

VAN

Dr. W. R. Baron VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

G. H. BETZ, Mr. P. P. VAN BOSSE, I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Mr. C. VAN HEUKELOM, Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, HENDRIK MULLER Szn. en Prof. P. J. VETH,

EN MET MEDEWERKING

VAN EEN AANTAL ANDERE STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

Het jaar 1866 bleef in gebreke de koloniale quaestie tot eene oplossing te brengen; wat het in den aanvang beloofde heeft het door onvoorziene gebeurtenissen niet kunnen volbrengen. In de onzekerheid waarin vele onzer staatslieden nog steeds verkeeren, ten aanzien der wijze waarop de belangen van Indië en van Nederland met betrekking tot Indië, het best kunnen bevorderd worden, schijnt het meer dan ooit noodig de degelijke kennis van Nederlandsch Indië zooveel mogelijk algemeen te maken, en een helder licht te verbreiden over alles wat tot eene juiste beoordeeling der koloniale quaestie kan leiden. Dit is het hoofddoel der vereeniging die zich thans heeft gevormd om het met roem bekende Tijdschrift van Dr. W. R. baron van Hoëvell voort te zetten, en daaraan, zoo mogelijk, een nieuw leven in te storten.

Het is echter niet het oogmerk der nieuwe redactie hare aandacht uitsluitend op de Indische politiek te richten. Haar wensch is elke degelijke bijdrage, waardoor de kennis van Nederlandsch Indië kan bevorderd worden, in hare bladen op te nemen. Niets wil zij buiten sluiten dan wat, uit den aard der zaak, slechts voor de beoefenaars van bijzondere vakken geschikt is, en op algemeene belangstelling geene aanspraak kan maken. Aan kritiek van werken over Nederlandsch Indië, aan letterkundige overzichten, aan novellen die de natuur, de geschiedenis, de samenleving der Nederlandsch Indische gewesten tot onderwerp hebben, zal zij gaarne eene plaats inruimen. De naamlijst harer medearbeiders, die zij in het eerst verschijnend nommer hoopt mede te deelen, zal aan hare lezers een waarborg geven, dat zij aan de verschillende gedeelten van haar programma zal kunnen voldoen.

Er zullen geene stukken in het Tijdschrift geplaatst worden te gelijker tijd voor afzonderlijke uitgave bestemd; ook zal het Indisch Genootschap verzocht worden zijne belangrijke verslagen in het vervolg op eene andere wijze dan door het Tijdschrift publiek te maken.

Het Tijdschrift zal bij voortduring verschijnen in maandelijksche afleveringen, en in hetzelfde formaat als de vorige jaargangen, maar wat ruimer en met fraaijere letter, gelijk aan die van dit prospectus, gedrukt.

Iedere jaargang bestaat uit twee deelen, elk van zes afleveringen en voorzien van titel en inhouds-opgave.

De prijs blijft gesteld op *f* 20.— per jaargang. *franco per mail*

Zalt-Bommel, November 1866.

De Uitgevers,
JOH. NOMAN en ZOON.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.